

Jerzy Bandel

numer albumu 186061

**Generatywność osób z różnym
poziomem organizacji osobowości**

Generativity of people with different
level of personality organization

Rozprawa doktorska w dyscyplinie psychologia
napisana pod kierunkiem
prof. UAM dr hab. Emilii Soroko

Poznań 2025

Streszczenie

Cel: Generatywność to charakterystyczne dla średniej dorosłości pragnienie otoczenia troską osób z młodszych pokoleń, które jest ważne dla poczucia dobrostanu oraz satysfakcji z życia, a także które koreluje negatywnie z nasileniem niektórych objawów psychopatologicznych. Z uwagi na relacyjny charakter generatywności można przypuszczać, że jej realizacja może być utrudniona u osób z zaburzeniami osobowości, jednak dotąd nie potwierdzono tego empirycznie. Dlatego celem naukowym projektu było określenie, czy i jakie znaczenie dla funkcjonowania generatywnego ma zdrowe i zaburzone funkcjonowanie osobowości. Celem metodologicznym było dokonanie integracji danych na temat generatywności osób z różnym poziomem organizacji osobowości pochodzących z badań prowadzonych różnymi metodami. Z kolei celem praktycznym było wskazanie możliwości zastosowania wiedzy o generatywności w praktyce klinicznej i psychoterapii.

Metoda: Przeprowadzono cztery badania, dla których ramą teoretyczną była teoria relacji z obiektem Kernberga. W badaniu ilościowym wzięło udział 536 osób (498 kobiet, 38 mężczyzn) w wieku między 40 a 65 lat ($M = 48$; $SD = 6,83$). Wypełniły one zestaw kwestionariuszy online, z których dane przeanalizowano statystycznie. W pierwszym badaniu jakościowym 12 półstrukturyzowanych wywiadów pogłębionych (sześć z osobami wyżej zorganizowanymi osobowościowo i sześć z osobami z organizacją osobowości borderline) przeanalizowano za pomocą porównawczej refleksyjnej analizy tematycznej, autorskiej techniki analizy danych jakościowych. W podłużnym badaniu dzienniczkowym dane pochodzące od dwóch osób zostały przeanalizowane za pomocą dedukcyjnej analizy treści. W studiach przypadków trzech kobiet z organizacją borderline wykorzystano dane z kilku źródeł oraz sześć kategorii analitycznych utworzonych na drodze integracji teorii relacji z obiektem oraz wiedzy o generatywności (jakość relacji z obiektem, mechanizmy obronne, agresja, narracja generatywna, kontaminacja oraz zaangażowanie i inkluzyność).

Wyniki: Deklarowane natężenie troski generatywnej u osób wyżej zorganizowanych i osób z organizacją borderline różniło się od siebie, a jej istotnymi predyktorami spośród zmiennych związanych z funkcjonowaniem osobowości były poziom organizacji osobowości, prymitywne obrony i narcyzm wrażliwy. Tym samym potwierdzono

założenia o związku między funkcjonowaniem osobowości a generatywnością. W celu pogłębienia rozumienia różnic w doświadczaniu troski generatywnej przez osoby z obu podgrup sformułowano pięć tematów, które odnoszą się kolejno do tego, (a) w jaki sposób troska generatywna przenika historię życia, (b) na ile doświadczana jest przez pryzmat poczucia własnej skuteczności i kompetencji, (c) że doświadczana jest w kontekście satysfakcjonującej, wzajemnie karmiącej relacji, (d) że jest doświadczana jako zagrażająca lub raniąca oraz (e) że jest doświadczana jako zmieniająca uczestników i ich życie. Tematy te były reprezentowane również w codziennych refleksjach na temat generatywności powstałych w podłużnym badaniu dziennikowym. Wreszcie studia przypadków pozwoliły opisać, jak mechanizmy intrapsychiczne odpowiedzialne za podtrzymywanie zaburzonego funkcjonowania osobowości (takie jak rodzaj dominujących mechanizmów obronnych) wpływają na funkcjonowanie generatywne poprzez kształtowanie sposobu przeżywania siebie i innych w relacjach międzypokoleniowych.

Dyskusja: Badania własne pokazały, że funkcjonowanie osobowościowe wpływa na kształt funkcjonowania generatywnego w jego różnych aspektach i na kilku poziomach (opisowym i wyjaśniającym). Wykazano, że dane zbierane i analizowane z wykorzystaniem różnych metod mają względem siebie charakter uzupełniający i pokazują inny sposób doświadczania różnych aspektów generatywności przez osoby z różnym poziomem organizacji osobowości. Funkcjonowanie generatywne powinno być zarówno źródłem informacji diagnostycznych, jak i celem leczenia w pracy psychoterapeutycznej z osobami z zaburzeniami osobowości.

Abstract

Aim: Generativity, characteristic of middle adulthood, is the desire to care for younger generations, which is important for well-being and life satisfaction and correlates negatively with the severity of certain psychopathological symptoms. Due to its relational nature, it can be assumed that the realization of generativity may be hindered in individuals with personality disorders; however, this has not yet been empirically confirmed. Therefore, the scientific aim of the project was to determine whether and how healthy and disordered personality functioning is related to generativity. The methodological aim was to integrate data on generativity in individuals with different levels of personality organization obtained from studies conducted with different methods. The practical aim, in turn, was to indicate the possibilities of applying knowledge about generativity in clinical practice and psychotherapy.

Method: Four studies were conducted, theoretically framed by Kernberg's object relations theory. The quantitative study included 536 participants (498 women, 38 men) aged between 40 and 65 years ($M = 48$; $SD = 6.83$). They completed a set of online questionnaires, and the data were analyzed statistically. In the first qualitative study, 12 semi-structured in-depth interviews (six with individuals with higher level of personality organization and six with individuals with borderline personality organization) were analyzed using comparative reflexive thematic analysis, an original qualitative data analysis technique. In the longitudinal diary study, data from two participants were analyzed using deductive content analysis. In the case studies of three women with borderline organization, data from multiple sources were used, analyzed through six categories developed by integrating object relations theory and knowledge of generativity (quality of object relations, defense mechanisms, aggression, generative narration, contamination, and involvement and inclusivity).

Results: Declared levels of generative concern differed between higher-level organized individuals and those with borderline organization. Significant predictors of generative concern among variables related to personality functioning were level of personality organization, primitive defenses, and vulnerable narcissism. Thus, the assumptions about the relationship between personality functioning and generativity were confirmed. To deepen the understanding of differences in the experience of generative concern across

the two subgroups, five themes were formulated, referring respectively to: (a) how generative concern permeates life history, (b) the extent to which it is experienced through the lens of self-efficacy and competence, (c) its experience within satisfying, mutually nurturing relationships, (d) its experience as threatening or hurtful, and (e) its experience as transformative for participants and their lives. These themes were also represented in daily reflections on generativity gathered in the longitudinal diary study. Finally, the case studies described how intrapsychic mechanisms responsible for maintaining disordered personality functioning (such as the type of dominant defense mechanisms) influence generative functioning by shaping the way of experiencing oneself and others in intergenerational relationships.

Discussion: The present studies demonstrated that personality functioning shapes generative functioning in its various aspects and at multiple levels (descriptive and explanatory). It was shown that data collected and analyzed using different methods are complementary and reveal different ways of experiencing various aspects of generativity by individuals with different levels of personality organization. Generativity functioning should serve both as a source of diagnostic information and as a therapeutic target in psychotherapy with individuals with personality disorders.

Pani Profesor Emilii Soroko

dziękuję za bezcenne wsparcie, otwartość, cierpliwość,
wiarę we mnie i wprowadzenie mnie w świat pracy naukowej,
a także za rozmowy, które rozwijały mnie jako badacza i jako człowieka.

**Pracowniczkom i Pracownikom oraz Doktorantkom i Doktorantom
z Zakładu Psychologii Zdrowia i Psychologii Klinicznej**

dziękuję za wszelką pomoc, życzliwość, konsultacje i współpracę.

Koleżankom i Kolegom

z Laboratorium Badań Jakościowych i Mieszanych w Psychologii Klinicznej

dziękuję za to, że wspólnie tworzyliśmy miejsce wzajemnego wsparcia,
a także za czas spędzony razem na mierzeniu się z naukowymi dylematami.

Moim Superwizorkom

dziękuję za wspólną podróż po meandrach teorii relacji z obiektem,
która to podróż okazała się ogromną pomocą podczas pisania pracy.

Uczestniczkom i Uczestnikom moich badań

dziękuję za obdarzenie mnie zaufaniem i podzielenie się swoimi historiami.

Moim najbliższym – Maciejowi, Mamie i Przyjaciółom

dziękuję za wsparcie, troskę i codzienną pomoc,
które były nieocenione przez całe cztery lata,
a szczególnie w ostatnich miesiącach pisania pracy.

Jest w każdym człowieku pewien płciowy pęd, cielesnej i duchowej natury. Toteż kiedy człowiek wieku pewnego dojdzie, zapładniać pragnie nasza natura. A nie może zapładniać tego, co szpetne, tylko to, co piękne. Boska to jest rzecz, i w istocie śmiertelnej te dwa tkwią nieśmiertelne pierwiastki: ten płciowy pęd i zapłodnienie. Nie masz ich nigdy tam, gdzie harmonia pewna nie zachodzi. Bo to, co brzydkie, nie harmonizuje z żadnym boskim pierwiastkiem, a to co piękne – tak. Więc Piękno prawo wszelkich narodzin wyznacza i narodzinom pomaga. Przeto gdy się ktoś pełen nasienia zbliży do tego, co piękne, jakaś go radość rozbiera i w rozkoszach zapładnia, i tworzy; ale gdy co szpetnego napotka, jakiś go smutek mrokiem opada, on się jak wąż w kłębek zwija i wstecz się cofa, i odchodzi, i nie zapładnia, ale cierpi, nosząc się dalej z nasieniem. Przeto kto nasienia i potęgi twórczej jest pełen, ten za pięknem goni, bo go ono od tego ciężaru uwalnia. Więc nie za samym pięknem goni miłość, tak jak ty myślisz, Sokratesie.

– A za czym?

– Za płodzeniem, za tworzeniem w pięknie.

– Niech będzie – powiedziałem.

– Oczywiście rzecz – mówi.

– Ale czemuż za płodzeniem właśnie?

– Bo w zapłodnieniu jest jakiś pierwiastek wiekuisty, nieśmiertelny, o ile to być może w istotach śmiertelnych. A przecież, wobec tego, na cośmy się zgodzili, musi człowiek i nieśmiertelności pragnąć, jeżeli przedmiotem miłości jest wieczne posiadanie dobra. Więc wynika to rzeczywiście z naszych rozważań, że się Eros i do nieśmiertelności odnosi.

Platon, *Uczta*
(IV–V wiek p.n.e.)

Spis treści

Wprowadzenie	12
Część I. Teoretyczne podstawy badań własnych	20
Rozdział 1. Generatywność w świetle zdrowego i zaburzonego funkcjonowania osobowości.....	21
1.1. Charakterystyka i wyzwania rozwojowe okresu średniej dorosłości.....	22
1.2. Zaburzenia osobowości u osób w drugiej połowie życia.....	29
1.3. Generatywność w teorii rozwoju biopsychospołecznego Erika H. Eriksona.....	34
1.4. Post Eriksonowskie teorie generatywności.....	36
1.4.1. Cztery typy generatywności według Johna Kotrego.....	36
1.4.2. Cele i sfery generatywności w modelu Rubinsteina i współpracowników	37
1.4.3. Złożony model generatywności Dana P. McAdamsa.....	39
1.5. Współczesne rozumienie generatywności.....	45
1.5.1. Generatywność w cyklu życia człowieka	45
1.5.1.1. Doświadczenia wczesnodziecięce jako podwaliny rozwoju generatywnych pragnień.....	46
1.5.1.2. Okres adolescencji i wczesnej dorosłości jako czas rozwoju generatywnej troski i treningu zachowań troskliwych	48
1.5.1.3. Okres średniej i późnej dorosłości jako czas intensywnej realizacji generatywnej troski	52
1.5.2. Obszary realizacji troski generatywnej	55
1.6. Znaczenie generatywności i stagnacji dla adaptacji psychospołecznej i zdrowia psychosomatycznego osób w okresie średniej dorosłości.....	60
1.7. Relacje między generatywnością i stagnacją w zdrowiu i zaburzeniach osobowości	68

1.8. Generatywność – perspektywa badań własnych	75
Rozdział 2. Teoria relacji z obiektem Ottona F. Kernberga jako podstawa dla rozumienia generatywności.....	79
2.1. Ottona F. Kernberga koncepcja funkcjonowania osobowości	80
2.1.1. Kształtowanie się osobowości człowieka w perspektywie założeń TRO.....	80
2.1.2. Wymiarowy opis struktury osobowości	81
2.1.3. Koncepcja poziomów organizacji osobowości	85
2.1.4. Patologia narcystyczna jako element patologii funkcjonowania osobowości.....	89
2.1.5. Lęk przed śmiercią w świetle założeń TRO.....	93
2.1.6. Terapia skoncentrowana na przeniesieniu jako metoda leczenia zaburzonej struktury osobowości.....	96
2.1.7. Model poziomów organizacji osobowości a współczesne, dymensjonalne ujęcie konstruktów psychologicznych – zaburzeń osobowości oraz generatywności.....	99
2.2. Znaczenie patologii osobowości w zakresie wymiarów konstytuujących poziom organizacji osobowości oraz patologii narcystycznej dla funkcjonowania generatywnego – propozycja własna.....	101
Rozdział 3. Pomiedzy badaniami naukowymi a praktyką kliniczną – status generatywności w psychologii klinicznej	109
3.1. Generatywność a zaburzenia osobowości.....	110
3.2. Badania ilościowe a badania jakościowe	111
3.3. Badania naukowe a praktyka kliniczna.....	112
Część II. Badania własne.....	116
Rozdział 4. Cele i projekt badań własnych	117
Rozdział 5. Związki między poziomem organizacji osobowości a generatywnością i lękiem przed śmiercią – badanie ilościowe.....	123
5.1. Pytania badawcze i hipotezy	124
5.2. Procedura badawcza.....	127

5.3. Narzędzia badawcze	129
5.3.1. Metryczka.....	129
5.3.2. <i>Loyolska skala generatywności (LGS)</i>	129
5.3.3. <i>Lista zachowań generatywnych (GBC)</i>	130
5.3.4. <i>Kwestionariusz osobowości borderline (BPI)</i>	130
5.3.5. <i>Skala narcyzmu wrażliwego (HSNS)</i>	131
5.3.6. <i>Kwestionariusz profilu postawy wobec śmierci – wersja zrewidowana (DAP-R)</i>	131
5.3.7. Narzędzia do pomiaru zmiennych kontrolowanych.....	132
5.4. Charakterystyka grupy badanej	133
5.5. Sposób opracowania wyników	135
5.6. Wyniki	140
5.6.1. Testowanie hipotezy o istotności różnic w natężeniu troski generatywnej i częstości zachowań generatywnych w grupach osób z różnym poziomem organizacji osobowości	140
5.6.2. Testowanie hipotez o predykcyjnej roli zmiennych osobowościowych względem natężenia troski generatywnej i częstości zachowań generatywnych	141
5.6.3. Testowanie hipotez o wpływie interakcji poziomu organizacji osobowości i systemów postawy wobec śmierci na natężenie troski generatywnej i częstość zachowań generatywnych	152
5.7. Dyskusja.....	156
5.7.1. Dyskusja wyników dotyczących zmiennych związanych z natężeniem generatywnej troski	156
5.7.2. Dyskusja wyników dotyczących zmiennych związanych z częstością zachowań generatywnych	160
5.8. Ograniczenia badania	163
Rozdział 6. Doświadczanie troski generatywnej u osób z różnym poziomem organizacji osobowości – raport z badania jakościowego	169
6.1. Problem badawczy	170

6.2. Przyjęte założenia filozoficzne, refleksyjność, kontrola jakości.....	170
6.3. Procedura rekrutacji	175
6.4. Procedura prowadzenia wywiadów.....	175
6.5. Transkrypcja wywiadów	178
6.6. Charakterystyka uczestników.....	178
6.7. Technika analizy danych	180
6.8. Wyniki	183
6.9. Dyskusja.....	211
6.10. Ograniczenia badania	221
Rozdział 7. Troska generatywna i zachowania generatywne a objawy zaburzeń osobowości – refleksje po przeprowadzeniu intensywnego pomiaru dziennikowego funkcjonowania generatywnego.....	223
7.1. Problem badawczy	224
7.2. Procedura badawcza.....	224
7.3. Narzędzia badawcze.....	226
7.4. Charakterystyka uczestników badania oraz zebrane dane	228
7.5. Technika analizy danych	235
7.6. Wyniki	235
7.7. Dyskusja.....	238
7.8. Ograniczenia badania	240
Rozdział 8. Funkcjonowanie generatywne osób z organizacją borderline – studia przypadków	241
8.1. Problem badawczy i wybór techniki analizy danych.....	242
8.2. Proces analizy i kategorie analityczne	242
8.3. Procedura badania	247
8.4. Analiza studiów przypadków	249
8.4.1. Studium przypadku 1	249

8.4.2. Studium przypadku 2	265
8.4.3. Studium przypadku 3	276
8.5. Dyskusja	286
8.6. Ograniczenia badania	289
Część III. Dyskusja i wnioski	292
Rozdział 9. Dyskusja wyników.....	293
9.1. Dyskusja	295
9.2. Implikacje praktyczne	302
9.3. Kierunki dalszych badań	304
Zakończenie	307
Bibliografia	308
Spis tabel	352
Spis rysunków.....	354
Załączniki.....	355

Wprowadzenie

„Kiedy człowiek wieku pewnego dojdzie, zapładniać pragnie nasza natura [...], bo w zapłodnieniu jest jakiś pierwiastek wiekuisty, nieśmiertelny” – tymi słowami rozpoczyna Platon trwającą już ponad dwa tysiące lat dyskusję na temat immanentnie wrośniętej w naszą naturę potrzeby bycia płodnym i kreatywnym, tworzenia tego, co Piękne i Dobre, który to akt twórczości dla filozofa jest nieodłącznie zespolony z Miłością. Już on zobaczył w nas, ludziach, pragnienie sięgania poprzez płodzenie ku nieśmiertelności – idea ta stała się i do dzisiaj pozostaje sednem generatywności. Podobną myśl wyraża dziś Dan P. McAdams w tekście o znamienym tytule *„I Am What Survives Me”. Generativity and the Self*: „W wielkim obrazie ludzkiej ewolucji, trudno znaleźć siłę psychologiczną bardziej bezpośrednio afirmującą życie niż generatywność” (McAdams, 2018, s. 251). To właśnie generatywność jest głównym obszarem mojego zainteresowania w niniejszej rozprawie.

Generatywność jako konstrukt została do psychologii wprowadzona przez Erika Eriksona (1950/2000) – jako przeciwieństwo stanu zaabsorbowania sobą nazwanego przez niego stagnacją – i od tego czasu jej rozumienie było rozwijane na gruncie psychologii rozwoju w oparciu o liczne badania i rozważania teoretyczne. Generatywność opisuje pragnienie zatroszczenia się o młodsze pokolenia, objęcia opieką i wychowania dzieci i młodzieży, przekazania ważnych dla nas wartości, tradycji, wiedzy i umiejętności, pozostawienia po sobie spuścizny materialnej i duchowej, w której możemy przekazać fragment siebie potomnym, a nawet zadbania o planetę i środowisko jako miejsce życia przyszłych pokoleń. Tradycyjnie przypisywana przede wszystkim osobom w okresie średniej dorosłości, z założenia bezinteresowna i kierowana potrzebą bycia potrzebnym innym ludziom, generatywność pełni w naszym życiu kluczową rolę. Ponieważ opiera się na wzajemnym zaufaniu i relacjach, pomaga budować wokół nas sieć społecznego wsparcia. Zakorzenia nas w rodzinie, lokalnej społeczności i, szerzej, w różnych grupach społecznych w rolach rodzica, opiekuna, mentora, nauczyciela lub autorytetu. W wyniku nawiązywania relacji opartych na międzypokoleniowej trosce zwiększamy poczucie dobrostanu i sensu życia, zyskujemy satysfakcję z życia i pracy,

pogłębiaamy relacje z innymi i dbamy o stan zdrowia psychicznego. Ten ostatni aspekt, tj. relacja między generatywnością a zdrowiem psychicznym interesuje mnie najbardziej.

Niemal cała dotychczasowa wiedza na temat generatywności oparta jest na badaniach rozwojowych z uwzględnieniem osób o różnym jej nasileniu (por. Villar i in., 2024). Najczęściej jednak pomijano w badaniach kwestię zdrowia psychicznego badanych osób, szczególnie sposób funkcjonowania ich osobowości, kluczowy dla integracji tożsamości, kształtowania zdolności do nawiązywania i podtrzymywania relacji z innymi czy okazywania troski, które to zdolności są podstawą realizacji dojrzałej, autentycznej generatywności. Celem mojej pracy jest wypełnienie tej luki poprzez próbę wykorzystania wiedzy o funkcjonowaniu generatywnym osób w okresie średniej dorosłości do rozumienia generatywności osób z zaburzeniami osobowości w świetle modeli i teorii wyrosłych na gruncie psychologii klinicznej.

Zrozumienie wzajemnych relacji łączących funkcjonowanie generatywne ze zdrowym i zaburzonym funkcjonowaniem osobowości jest moim zdaniem bardzo ważne dla dalszego rozwoju badań nad generatywnością. Dotychczasowe badania dowodzą jednoznacznie, że generatywność jest ważną tendencją rozwojową, której realizacja przyczynia się do wzmocnienia poczucia dobrostanu i satysfakcji z życia (np. de St. Aubin, 2013), a także że jest ważnym czynnikiem wpływającym na adaptację psychospołeczną w średniej i późnej dorosłości (np. Navarro-Prados i in., 2018). Natężenie troski generatywnej jest również związane z natężeniem lęku przed śmiercią i poziomem jej akceptacji, co ma szczególne znaczenie, jako że poradzenie sobie z narastającą świadomością własnej śmiertelności również jest istotnym wyzwaniem średniej dorosłości (Sękowski, 2022). Z tego powodu wspieranie funkcjonowania generatywnego osób w tych fazach rozwoju powinno się przyczyniać do poprawy jakości życia oraz wskaźników zdrowia psychicznego, choć badania na ten temat są na razie szczątkowe. Pierwsze doniesienia sugerują, że jest możliwe korzystanie z interwencji nakierowanych na wzmacnianie generatywności w celu wspierania procesów zdrowienia z chorób somatycznych i zaburzeń psychicznych. Nie wiadomo jednak, jak sposób funkcjonowania osobowościowego wpływa na możliwość realizacji generatywności i korzystania z jej dobroczynnego wpływu.

Współczesne badania oparte na dymensjonalnych modelach zaburzeń osobowości pokazują, że zaburzenia te w różnym stopniu nasilenia dotyczą wielu ludzi – dane z różnych krajów wskazują, że jedynie między 12 a 23% populacji ogólnej nie ma żadnych trudności w zakresie funkcjonowania osobowości (Bach i in., 2023; Bach,

Simonsen, 2024; Yang i in., 2010). Z kolei, jak wynika z metaanaliz, wśród osób powyżej 50. roku życia diagnozę zaburzeń osobowości ma między 10 a 20% (Abrams, Horowitz, 1996; Abrams, Horowitz, 1999, za: van Alphen i in., 2012). Zaburzenia osobowości rozumiane są współcześnie jako trudności w funkcjonowaniu w sferze self (np. w zakresie tożsamości, samooceny czy samokierowania) oraz w sferze interpersonalnej (np. w zakresie nawiązywania i utrzymywania stabilnych, wzajemnie satysfakcjonujących relacji, rozumienia perspektywy innych osób czy rozwiązywania konfliktów relacyjnych), które mają charakter uporczywy i długotrwały (Światowa Organizacja Zdrowia [WHO], 2022). Tak rozumiane zaburzenia upośledzają zdolności niezbędne do realizacji generatywności w relacjach międzypokoleniowych. Chęć zrozumienia wzajemnej relacji między funkcjonowaniem generatywnym i osobowościowym stanowiła moją główną motywację do podjęcia badań własnych w tym obszarze, a zarazem główny cel naukowy niniejszej rozprawy.

Ramę teoretyczną dla postawionych problemów badawczych i hipotez oraz ich empirycznej weryfikacji stanowią dwie koncepcje psychologiczne. Pierwszą z nich jest sformułowana na gruncie psychologii rozwoju teoria generatywności rozwijana przez McAdamsa i jego współpracowników (np. McAdams, de St. Aubin, 1992). Generatywność jest tu rozumiana jako charakterystyczna dla okresu średniej dorosłości (choć nie tylko do niej ograniczona) tendencja rozwojowa obejmująca pragnienie zatroszczenia się o młodsze pokolenia, zorganizowane wokół osobistych i społecznych celów działania na ich rzecz. Przedstawiony przez autorów model generatywności opisuje jej siedem aspektów, z których w niniejszej pracy interesują mnie trzy: troska generatywna (pragnienie otoczenia opieką i wsparcia osób z młodszych pokoleń), zachowania generatywne (wszelkie zachowania troskliwe podejmowane w oparciu o zaangażowanie generatywne wobec i na rzecz młodszych pokoleń) oraz narracja generatywna (narracja o własnym funkcjonowaniu generatywnym obejmująca refleksję na temat doświadczania różnych aspektów generatywności w swoim życiu na przestrzeni czasu). Teoria McAdamsa jest aktualnie najpopularniejszą i najszerzej rozwijaną teorią generatywności, w oparciu o którą w ciągu ostatnich 30 lat przeprowadzono ogromną liczbę badań. Jednocześnie jednak stawia ona przed badaczami wyzwanie polegające na konieczności zintegrowania wiedzy powstałej w wyniku tych badań, co okazuje się trudne, biorąc pod uwagę niejednoznaczne – a często po prostu sprzeczne – wyniki na temat funkcjonowania generatywnego różnych ludzi i różnych grup w poszczególnych aspektach. Aby podjąć to wyzwanie i dokonać, przynajmniej częściowo, wspomnianej

integracji, korzystam w badaniach własnych z klinicznej koncepcji teorii relacji z obiektem opracowanej przez Ottona F. Kernberga i rozwijanej aktualnie przez jego współpracowników (np. Caligor i in., 2021; Yeomans i in., 2022).

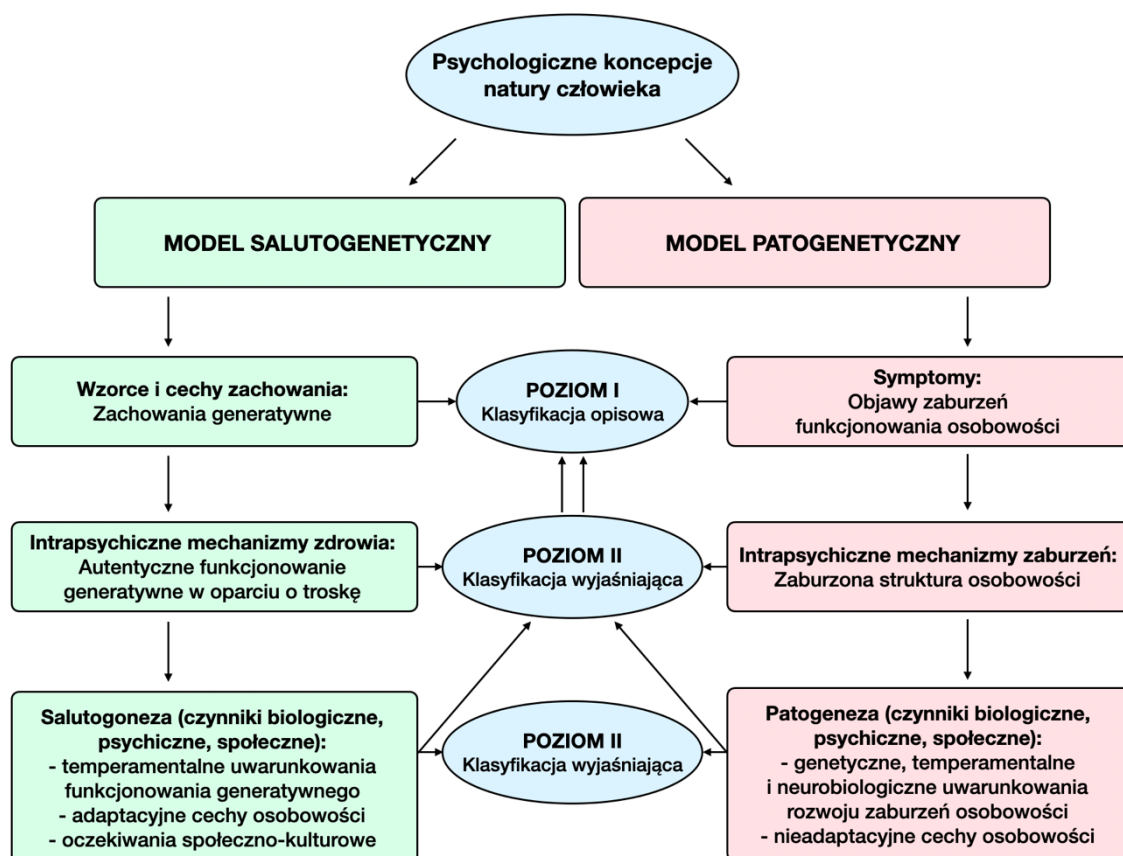
Teoria relacji z obiektem służy przede wszystkim psychoterapeutom psychodynamicznym jako podstawa konceptualizacji funkcjonowania pacjentów, ponieważ w pogłębiony sposób pozwala rozumieć mechanizmy intrapsychiczne odpowiedzialne za rozwój i podtrzymywanie zdrowego i zaburzonego funkcjonowania struktury osobowości. Kernberg i kontynuatorzy jego myśli zakładają, że struktura osobowości jest budowana z wewnętrznych reprezentacji siebie w relacji z innymi osobami, które to wzory relacyjne zostają uwewnętrznione w procesie rozwoju, szczególnie na etapie wczesnego dzieciństwa. W toku dalszego życia diady self–obiekt aktywują się w sytuacjach interpersonalnych, określając sposób przeżywania siebie i innych ludzi w relacjach. W badaniach własnych skorzystałem z tego sposobu konceptualizacji funkcjonowania osobowości w celu rozumienia funkcjonowania intrapsychicznego i relacyjnego osób z różnym poziomem patologii osobowości w średniej dorosłości w kontekście relacji międzypokoleniowych. Pozwoliło mi to na realizację celu metodologicznego pracy – czyli próbę integracji wiedzy o generatywności powstałej w wyniku realizacji czterech badań o różnych założeniach metodycznych w zakresie zbierania i analizy danych.

Takie połączenie dwóch wymienionych koncepcji – teorii generatywności oraz teorii relacji z obiektem – jest punktem wyjścia do podjęcia próby integracji wiedzy zgromadzonej na gruncie psychologii rozwoju ze sposobem analizy zdrowia i zaburzeń psychicznych używanych w psychologii klinicznej w celu wskazania możliwości wykorzystania wiedzy na temat generatywności pochodzącej z badań naukowych w praktyce klinicznej. Taki rodzaj postępowania badawczego wynika z przyjęcia za Sęk (2005), że psychologia kliniczna nie powinna zajmować się jedynie psychopatologią, co prowadzi do ryzyka nadmiernej patologizacji, ale musi też uwzględniać integrację przejawów zdrowia i przejawów zaburzeń psychicznych. Takie wzajemne przenikanie się czynników warunkujących zdrowie i zaburzenia psychiczne w wyjątkowy dla jednostki sposób tworzy dynamiczną równowagę określającą stan psychiczny osoby i decydującą o jej codziennym funkcjonowaniu. Najpełniej zostało to przedstawione w próbie połączenia modeli salutogenetycznego i patogenetycznego (Cierpiałkowska, 2007; Cierpiałkowska, Sęk, 2016), która stanowi dla mnie punkt wyjścia do myślenia o wzajemnym przenikaniu się funkcjonowania generatywnego i funkcjonowania

osobowości na poziomie opisowym i wyjaśniającym. Próbę adaptacji modeli saluto- i patogenetycznego dla założeń badań własnych przedstawiłem na rysunku 1.

Rysunek 1

Wzajemna interakcja funkcjonowania generatywnego i zaburzonego funkcjonowania osobowości na poziomie opisowym i wyjaśniającym – próba adaptacji modeli saluto- i patogenetycznego do założeń badań własnych

Źródło: opracowanie własne na podst. Cierpiałkowska, 2007.

Na poziomie praktyki klinicznej i psychoterapii główna uwaga wciąż pozostaje skupiona na rozumieniu i leczeniu zaburzeń przy jednoczesnym pomijaniu wzmacniania zasobów i adaptacyjnych sposobów radzenia sobie. Jednak model salutogenetyczny w sytuacji leczenia zaburzeń psychicznych powinien pozostawać równie ważny, pozwalając nam zrozumieć proces i cel zdrowienia (Cierpiałkowska, Sęk, 2016). W mojej pracy chcę pokazać, że obszarem zdrowego funkcjonowania, który może i powinien pozostawać w polu uwagi klinicystów, jest generatywność – stanowi to ostatni z trzech głównych celów niniejszej rozprawy, czyli cel praktyczny.

Aby zrealizować tak sformułowane główne cele projektu – naukowy, metodologiczny i praktyczny – zaplanowałem kilkietapowy projekt badawczy, w którym każde z badań poprowadzone było zgodnie z innymi założeniami co do metody zbierania i/lub analizy danych. Badanie ilościowe, kwestionariuszowe, służyło określeniu deklaratywnego natężenia troski generatywnej i częstości zachowań generatywnych, a także ich związków z poziomem organizacji osobowości oraz jego wymiarami, narcyzmem wrażliwym oraz systemami i wymiarami postawy wobec śmierci. Taki dobór zmiennych pozwolił na pogłębienie rozumienia znaczenia dwóch ważnych aspektów generatywności w kontekście funkcjonowania osobowości i radzenia sobie z perspektywą własnej śmiertelności. W celu głębszego zrozumienia związków między zmiennymi, w dalszej kolejności przeprowadziłem dwa badania jakościowe składające się łącznie z trzech części. Analiza wywiadów techniką porównawczej refleksyjnej analizy tematycznej pozwoliła na opis i porównanie sposobu doświadczania troski generatywnej przez osoby wyżej zorganizowane i osoby z organizacją borderline. Analiza wypowiedzi na temat generatywności powstałych podczas intensywnego pomiaru dzienniczkowego pozwoliła zilustrować, w jaki sposób tematy opisujące doświadczenia troski generatywnej wyłonione we wcześniejszej analizie przejawiają się w codziennym funkcjonowaniu osób z różnym poziomem organizacji osobowości. I w końcu studia przypadków trzech kobiet z organizacją osobowości borderline stanowią próbę zrozumienia wpływu patomechanizmów podtrzymujących patologię osobowości (w świetle TRO) na funkcjonowanie generatywne. Zawierają także autorską propozycję kategorii analitycznych służących do analizy materiału klinicznego pod kątem funkcjonowania generatywnego.

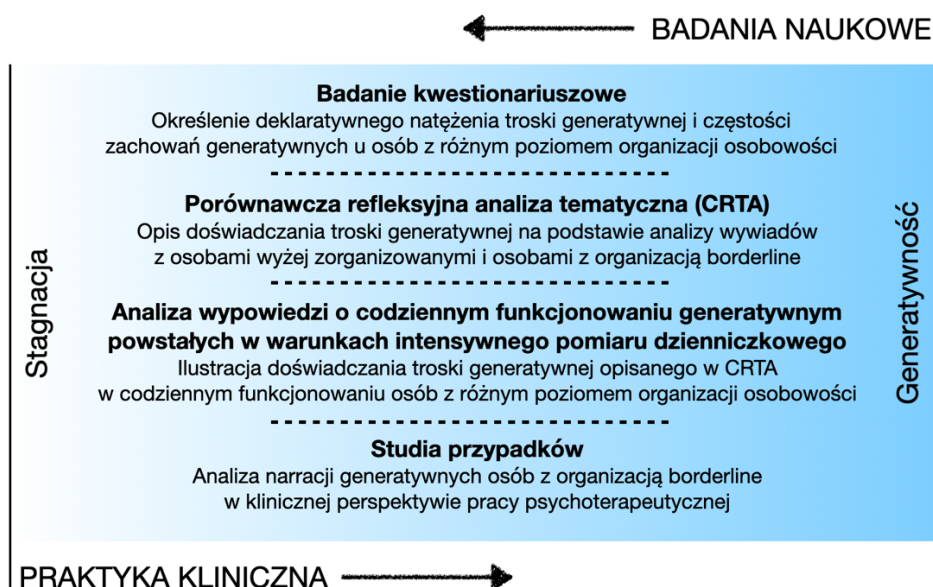
Głównym wyzwaniem w realizacji prezentowanego projektu była wspomniana już integracja wniosków z literatury (w części teoretycznej) i danych (w części empirycznej) pochodzących z badań prowadzonych według różnych założeń metodycznych. Odzwierciedla to ogólną trudność widoczną w badaniach nad generatywnością, bo choć dostarczyły one na przestrzeni lat ogromnej ilości wiedzy, to mimo wszystko trudno jest na jej podstawie zbudować spójny obraz tego, co rozumiemy pod pojęciem generatywności. Niejednoznaczności pojawiają się na kilku poziomach – wokół wzajemnej relacji konstruktów generatywności i stagnacji, integracji wyników badań ilościowych i jakościowych, a także poprzecznych i podłużnych, czy w końcu rozumienia wyników badań prowadzonych na gruncie psychologii rozwoju w świetle założeń psychologii klinicznej i na odwrót. Zapropionowana przeze mnie konstrukcja

projektu pozwoliła na wejście we wzajemny dialog różnych sposobów pomiaru, oglądu i oceny generatywności, które dotychczas, wykorzystywane niezależnie, przynosiły bogaty, ale pofragmentowany obraz generatywności.

Omówione powyżej założenia czterech badań zilustrowałem na rysunku 2. Chciałem na nim przedstawić, jak przyglądanie się całej dymensji generatywność–stagnacja u osób z różnym poziomem organizacji osobowości przez pryzmat wyników badań prowadzonych w różnych perspektywach metodycznych może wpłynąć na wzajemną relację między światem nauki i światem praktyki klinicznej.

Rysunek 2

Integracja danych pochodzących z badań wykorzystujących różne metodyki jako sposób pogłębionego rozumienia dymensji generatywność–stagnacja w kontekście badań naukowych i praktyki klinicznej

Z powodu złożonego planu badawczego dla zachowania czytelności wywodu przyjąłem następującą strukturę pracy: w pierwszej części omawiam teoretyczne podstawy badań własnych. Rozdział pierwszy rozpoczyna krótkie wprowadzenie do problematyki badania zaburzeń osobowości w okresie średniej dorosłości. Następnie prezentuję w nim przegląd badań na temat generatywności oraz stagnacji, ze szczególnym uwzględnieniem (a) istniejących wiodących teorii generatywności powstałych na gruncie psychologii rozwoju, w tym teorii McAdamsa i de St. Aubina (1992), (b) trajektorii rozwojowych generatywności w cyklu życia, (c) współczesnego rozumienia generatywności oraz (d) badań nad związkami generatywności i stagnacji ze

wskaźnikami zdrowia i zaburzeń psychicznych, szczególnie zdrowym i zaburzonym funkcjonowaniem osobowości. Rozdział drugi przedstawia podstawy teorii relacji z obiektem Kernberga w zakresie niezbędnym do interpretacji wyników uzyskanych w badaniach własnych. W końcowej części tego rozdziału prezentuję również moje założenia co do wzajemnych relacji między funkcjonowaniem na poszczególnych wymiarach poziomu organizacji osobowości a funkcjonowaniem generatywnym w różnych aspektach. Część teoretyczną kończy krótki rozdział trzeci zawierający podsumowanie przeglądu badań na temat związków generatywności oraz zdrowego i zaburzonego funkcjonowania osobowości, w którym wskazuję najważniejsze moim zdaniem luki w wiedzy na temat generatywności. Rozważania te stanowią most między częścią teoretyczną a empiryczną, którą otwiera rozdział czwarty poświęcony projektowi i procedurze badań własnych. Następne cztery rozdziały przedstawiają kolejno przeprowadzone przeze mnie badania: badanie kwestionariuszowe (rozdział piąty), analizę wywiadów z osobami wyżej zorganizowanymi i z osobowością borderline (rozdział szósty), analizę dzienniczkowego pomiaru funkcjonowania generatywnego dwóch osób z różnym poziomem organizacji osobowości (rozdział siódmy) oraz studia przypadków trzech kobiet z organizacją borderline (rozdział ósmy). Rozdział dziewiąty zawiera dyskusję integrującą wnioski płynące ze wszystkich przeprowadzonych badań.

Na koniec wstępu chciałbym podkreślić, że koncepcje generatywności szukają źródeł motywacji generatywnych również w kontekście społeczno-kulturowym. To wychowanie, wartości, które nam przekazano, kultura, w której dorastamy, kładą grunt pod rozwój generatywnej troski i jej realizację. Niniejszą rozprawę otwiera cytat z *Uczty* Platona. Każdy kolejny rozdział również rozpoczynam od cytatu literackiego, który bardziej lub mniej bezpośrednio odnosi się do treści danego rozdziału lub całej pracy. Co więcej, fragmenty dobrałem tak, żeby Czytelnik w miarę lektury napotykał dzieła coraz nowsze, odbywając swoistą podróż od czasów najdalszych do nam współczesnych. Ponieważ prowadzę badania psychologiczne, w pracy nie znalazło się miejsce na rozważania socjologiczne, kulturoznawcze ani, tym bardziej, literaturoznawcze. Zamieszczam zatem fragmenty tych utworów, aby uzupełniały treść rozprawy zgodnie z interpretacją i wolą Czytelnika, ale też by pobudzały do refleksji, że nasze pokolenie nie jest ani pierwszym, ani, najprawdopodobniej, ostatnim. Nasza generatywność opiera się na spuściźnie poprzednich pokoleń – warto, byśmy o tym pamiętali, kształtując świat dla tych, którzy nadejdą po nas. Ta myśl przyświecała również mi podczas prowadzenia badań i pisanie niniejszej pracy.

Część I

Teoretyczne podstawy badań własnych

Dla zdobycia wiedzy codziennie coś dodawaj,
dla zdobycia mądrości codziennie coś odrzucaj.

Laozi, *Daodejing*
(IV wiek p.n.e.)

Rozdział 1.

**Generatywność w świetle zdrowego
i zaburzonego funkcjonowania osobowości**

Stawiłem sobie pomnik trwalszy niż ze spiży,
Od królewskich piramid sięgający wyżej;
Ani go deszcz trawiący, ani Akwilony
Nie pożyją bezsilne, ni lat niezliczony

Szereg, ni czas lecący w wieczności otchłanie.
Nie wszystek umrę, wiele ze mnie tu zostanie
Poza grobem. [...]

Horacy, *Pieśń III, 30 (Exegi monumentum...)*
(I wiek p.n.e.)

Rozdział pierwszy stanowi omówienie konstruktów generatywności i stagnacji w świetle badań prowadzonych na gruncie psychologii rozwojowej oraz psychologii klinicznej. Rozdział rozpoczynam krótkim przedstawieniem wyzwań rozwojowych charakterystycznych dla okresu średniej dorosłości oraz zreferowaniem badań dotyczących rozwoju i manifestacji zaburzeń osobowości w tym okresie. W następnych częściach szczegółowo przedstawiam najważniejsze teoretyczne konceptualizacje generatywności, w tym teorię McAdamsa i współpracowników, która stanowi podstawę badań własnych, i omawiam aktualny stan wiedzy na temat rozwoju różnych aspektów generatywności w cyklu życia. Następnie przechodzę do omówienia obszarów realizacji generatywności oraz badań dotyczących jej najważniejszych korelatów, ze szczególnym uwzględnieniem badań nad związkami generatywności ze zdrowiem psychicznym i adaptacją psychospołeczną. W końcowej części rozdziału przedstawiam stagnację, stan rozumiany jako zahamowanie w podjęciu rozwojowej roli generatywnej, by na samym końcu zaprezentować moje rozumienie generatywności sformułowane na potrzeby badań własnych.

1.1. Charakterystyka i wyzwania rozwojowe okresu średniej dorosłości

W psychologii przyjęło się wyróżniać trzy fazy rozwojowe okresu dorosłości: wczesną, średnią oraz późną dorosłość (czasem nazywaną zamiennie starością, a według niektórych koncepcji jedynie ją poprzedzającą; Steuden, 2011). Choć ramy czasowe etapu średniej dorosłości nie zostały nigdy precyzyjnie określone, a granice pomiędzy poszczególnymi etapami rozwoju w dorosłości zacierają się, przyjmuje się, że trwa on mniej więcej od 35./40. do 60./65. roku życia¹, co czyni go najdłuższym z wyróżnianych w psychologii rozwoju etapów życia człowieka (Bee, 2004; Oleś, 2011). W związku z tym w literaturze można znaleźć również – jak się zdaje, uzasadnione – propozycje bardziej szczegółowego podziału tego okresu na dorosłość wczesnośrednią oraz późnośrednią. Pierwszy z tych etapów opisywany jest jako czas rozwoju zasobów w postaci inwestowania w życie rodzinne oraz rozwój kariery, podczas gdy w drugim ludzie skupiają się na pokonywaniu wyzwań związanych z nadchodzącą starością poprzez koncentrację na zdrowiu, przygotowanie do emerytury oraz podjęcie roli dziadków (Staudinger, Bluck, 2001). Takie ujęcie pozwala zobaczyć zmianę orientacji następującą w opisywanej fazie rozwojowej – z koncentracji na budowaniu zasobów na skupienie na ich utrzymaniu i zapobieganiu stratom.

Mimo że wielu autorów zdawało sobie sprawę z ogromnego znaczenia średniej dorosłości w cyklu życia, pozostawała ona najdłużej niezbadaną szczegółowo fazą rozwojową (Brim i in., 2004). Może to wynikać z różnych powodów, np. przekonania o decydującej roli okresu dzieciństwa i adolescencji w cyklu życia od początku rozwoju psychologii jako nauki, trudnością w jednoznacznym określeniu ram czasowych średniej dorosłości czy wręcz wyodrębnieniem jej jako osobnej fazy rozwojowej z uwagi na znacząco odmienne trajektorie rozwojowe ludzi dorosłych (Lachman, Bertrand, 2001; Staudinger, Bluck, 2001). Długo przyjmowano, że po wymagającym okresie dzieciństwa, burzliwym dorastaniu i obfitującej w nowe zobowiązania wczesnej dorosłości czas wieku średniego to spokojny, stabilny rozwojowo okres wyciszenia, realizacji podjętych zadań i zaangażowania w życie rodzinne i zawodowe. Uważano, że osobowość człowieka do 30. roku życia „utrwała się jak gips i nigdy nie zmięknie” (James, 1890, s. 121), a zatem

¹ Obecnie obserwuje się tendencję do przesuwania w czasie kolejnych etapów rozwoju w dorosłości wraz z wydłużaniem się średniej długości życia, a także obserwowanym przedłużającym się moratorium w wieku nastoletnim oraz opóźnieniem wejścia w dorosłość wielu młodych ludzi (Brzezińska, 2017). Jeffrey Arnett (2000), autor pojęcia *wylaniającej się dorosłości* jako dodatkowej fazy rozwoju występującej pomiędzy dorastaniem a wczesną dorosłością, postuluje, że etap ten trwa pomiędzy 18. a 25., a nawet 30. rokiem życia, co oznacza, że średnia dorosłość zaczyna się najwcześniej w wieku 40 lat. W związku z tym w niniejszej pracy za ramy czasowe średniej dorosłości przyjąłem 40. i 65. rok życia.

że nie dokonują się w jej obszarze znaczące zmiany (Costa, McCrae, 1994). Dziś wskazuje się raczej na względną stałość cech osobowości w dojrzałym życiu i podkreśla znaczenie różnic indywidualnych w tym zakresie (Cervone, Pervin, 2011; Oleś, 2011).

Faza średniej dorosłości jest dziś postrzegana jako bardzo ważna w cyklu życia, ponieważ po pierwsze, obejmuje długi okres, a po drugie – istotne przemiany w funkcjonowaniu fizycznym, psychicznym, relacyjnym i społecznym (Bee, 2004). Te właśnie zmiany stanowią specyficzne wyzwania rozwojowe średniej dorosłości, a poradzenie sobie z nimi w satysfakcjonujący sposób umożliwia adaptację do procesu starzenia się oraz dokonanie bilansu życia w nadchodzącej późnej dorosłości. Z powodu trwających przez wiele lat interakcji różnych czynników konstytucjonalnych, intrapsychicznych, środowiskowych oraz kulturowych, których wzór jest indywidualny dla każdej osoby, trajektorie rozwojowe ludzi w tej fazie znacznie się od siebie różnią (Staudinger, Bluck, 2001), trudno zatem wskazać jeden wzór zmian rozwojowych, który byłby choć względnie uniwersalny. Można jednak wyróżnić obszary zmian, które są wspólne dla większości, jeśli nie dla wszystkich ludzi – obszary te i charakterystyczne dla nich wyzwania rozwojowe pokrótce opisałem poniżej.

Zmiany fizyczne. Podstawowym obszarem, w którym u każdej osoby w fazie średniej dorosłości zachodzą zmiany, jest funkcjonowanie organizmu, zarówno jeśli chodzi o procesy fizjologiczne i metaboliczne, jak i wygląd ciała oraz stan zdrowia fizycznego. Po 40. roku życia powszechnie obserwuje się wiele zmian związanych z funkcjonowaniem różnych narządów i układów ciała, m.in. osłabienie zmysłów wzroku, słuchu, powonienia i smaku, ubytek tkanki mięśniowej, ubytek tkanki kostnej (osteoporoza), mniejsza wydajność pracy serca i płuc (bardziej podczas pracy niż w stanie spoczynku), utrata elastyczności skóry, wzrost liczby zmarszczek czy osłabienie i wypadanie włosów (Bee, 2004; Olejnik, 2011). Choć niektóre z tych zmian mają znaczenie dla funkcjonowania psychomotorycznego, wpływając na osłabienie siły mięśni i pogorszenie koordynacji ruchowej, wiele osób w średnim wieku z sukcesem kompensuje te postępujące braki, podejmując aktywność fizyczną na odpowiednim poziomie i stosując inne strategie działania oparte na zdobytym doświadczeniu (np. w pracy zawodowej), dzięki czemu mogą wykazywać nawet większą sprawność przy wykonywaniu złożonych czynności psychomotorycznych niż osoby młodsze (Olejnik, 2011). Wraz z wiekiem i postępowaniem zmian w funkcjonowaniu narządów zwiększa się jednak również ryzyko rozwoju przewlekłych chorób lub niedyspozycji, co dotyczy

szczególnie dwóch grup chorób: chorób układu sercowo-naczyniowego oraz nowotworów, które to grupy stanowią jednocześnie główne przyczyny zgonu osób w wieku średnim (Bee, 2004).

Funkcjonowanie seksualne. Istotne zmiany zachodzące w gospodarce hormonalnej w średniej dorosłości mają znaczenie zarówno dla zdrowia somatycznego, jak i dla regulacji płodności i funkcji seksualnych. Kobiety wchodzą w tym czasie w okres menopauzalny (Shifren, Gass, 2014). Podstawowym efektem menopauzy u kobiet jest ustanie czynności hormonalnej jajników (związanej ze zmniejszeniem wydzielania estrogenów w organizmie) i zaprzestanie produkcji komórek jajowych, co sprawia, że kobieta przestaje być zdolna do prokreacji (Beisert, 2023). Menopauza wiąże się jednak również z szeregiem dodatkowych zmian, takich jak zmiana sposobu funkcjonowania narządów płciowych, wystąpienie dysfunkcji seksualnych, przyrost masy ciała, wystąpienie zmian skórnych i w funkcjonowaniu narządów zmysłów, zmniejszenie gęstości tkanki kostnej, zaburzenia snu, pogorszenie samopoczucia i innych, które znacząco wpływają na jakość życia kobiet w wieku okołomenopauzalnym (Shifren, Gass, 2014; Skrzypulec-Plinta, Kobiałka, 2017). Z kolei u mężczyzn zmiany hormonalne związane są głównie ze spadkiem stężenia testosteronu w organizmie, co wpływa na funkcjonowanie seksualne – choć seksualność mężczyzn w tym okresie jest bardzo zróżnicowana i zależy od wielu czynników (Lew-Starowicz, 2017) – ale nie prowadzi do ustania funkcji reprodukcyjnej (Beisert, 2023).

Zmiany te wpływają istotnie na aktywność seksualną osób w średnim wieku. Wskazuje się, że w naszej kulturze znaczna większość tych osób realizuje ją w stałym związku (Simon, Gagnon, 1998). Wyzwaniem jest jednak takie przekształcenie dotychczasowych sposobów funkcjonowania seksualnego w parze, by włączyć w nie nową jakość wynikającą z opisanych zmian. Zmian, które mogą nieść za sobą pewne ograniczenia, ale jednocześnie mogą też otwierać na nowe możliwości realizacji seksualności w parze. Jak zauważa Beisert (2023), podstawową funkcją seksualną tej fazy rozwoju jest – w jej pierwszych latach – funkcja rozrodcza oraz – w latach późniejszych – objęcie troską następnych pokoleń, w tym również własnych dzieci. Energia seksualna w parze może zatem z czasem podlegać sublimacji, być kierowana na zewnątrz i angażowana w troskę i opiekę nad tym, co się stworzyło – dosłownie i symbolicznie.

Funkcjonowanie relacyjne. Jednakże związki osób w średniej dorosłości napotykają więcej wyzwań aniżeli tylko te związane z funkcjonowaniem seksualnym. Jeśli para ma

dzieci, to rodzina taka przechodzi w tym okresie najczęściej kolejno przez fazy rodziny z adolescentami, usamodzielniającymi się dziećmi oraz rodziny w średnim wieku (po odejściu z domu ostatniego dziecka; Duvall, 1957). Zadania rodziców w tym czasie, takie jak przygotowanie dzieci do odejścia z domu oraz wypuszczenie ich z gniazda w dorosłe życie powinny przynosić satysfakcję, ale jednocześnie mogą wywoływać także poczucie osamotnienia i tęsknoty (Ziemska, 2001). W tym kontekście do zadań partnerów poza wspieraniem dzieci należą w tym czasie m.in. odkrywanie i rozwijanie nowego rodzaju satysfakcji z bycia partnerką/partnerem i dbanie o atmosferę sprzyjającą dalszemu rozwojowi relacji. W zakresie wyzwań relacyjnych w okresie średniej dorosłości następuje zatem konieczność ponownego przekierowania uwagi partnerów na siebie nawzajem oraz praca nad rozwojem relacji partnerskiej. Jak zauważał Willi (2014), dzieje się to w atmosferze wejścia przez partnerów w ponowny „okres dojrzewania” związany z zakwestionowaniem silnej identyfikacji z małżeństwem, która w poprzednich fazach rozwoju związku pomagała wspólnie pokonywać trudności i wychowywać dzieci. Konstruktywne wyjście z tego kryzysu opiera się na umiejętności wzajemnego poszanowania przez partnerów dotychczasowych osiągnięć i przyjętych ról, a także gotowości do wspierania się w formułowaniu i realizowaniu celów na kolejne lata (Cierpiałkowska, 2012). Jeśli pomimo osłabienia napiętności związanego z opisanymi wcześniej zmianami w seksualności pary partnerzy wkładają wysiłek w podtrzymanie intymności, może to skutkować przekształceniem ich relacji w związek przyjacielski (Wojciszke, 2021). Jeśli to się nie udaje, istnieje zagrożenie rozwoju związku pustego, a w konsekwencji również rozpadu relacji partnerskiej.

Generatywność. Poza ponownym skupieniem się na rozwoju relacji partnerskiej od osób w średnim wieku oczekuje się obdarzenia troską osób młodszych innych niż własne dzieci, co opisywane jest jako okazanie troski generatywnej. Generatywność mieści w sobie cały szereg zadań rozwojowych charakterystycznych dla wieku średniego: przekazywanie młodszym osobom wiedzy, wartości i tradycji, osiągnięcie pełnej odpowiedzialności społecznej (np. zaangażowanie się w działania na rzecz lokalnej społeczności czy społeczeństwa), zaangażowanie w twórcze spędzanie wolnego czasu oraz efektywną działalność zawodową lub dbanie o środowisko (np. Erikson, 1982/2002; McAdams, de St. Aubin, 1992). Ponieważ funkcjonowanie generatywne jest głównym tematem niniejszej pracy, szczegółowo omówiłem je w dalszej części rozdziału.

Perspektywa własnej śmierci. Ważnym wyzwaniem wieku średniego jest konieczność zmierzenia się z narastającym lękiem przed śmiercią, a przynajmniej z rosnącą świadomością własnej śmiertelności. Wielu autorów podkreśla, że jest to związane m.in. ze zmianami wynikającymi ze starzenia się organizmu, usamodzielnieniem się dzieci, a przede wszystkim ze śmiercią bliskich osób, szczególnie rodziców (Oleś, 2013). Doświadczenia te wywołują wrażenie opisywane jako „przesunięcie się na przód kolejki” (Douglas, 1990-91, s. 133) lub uświadomienie sobie, że „nikt już nie stoi pomiędzy człowiekiem a jego grobem” (Jaques, 1965, s. 510). Choć w długotrwałej perspektywie niektórzy ludzie zauważają pozytywne zmiany w swoim życiu w następstwie śmierci rodziców (takie jak wzrost poczucia niezależności czy zyskanie bliskości w innych relacjach), to bezpośrednią jej konsekwencją najczęściej bywa poczucie straty, osamotnienia czy bycia osieroconym, czyli wzrost świadomości skończoności życia i realności własnej śmierci (Douglas, 1990-91).

Jednocześnie, choć w rozważaniach teoretycznych istnieje duża zgodność co do założenia, że wraz z wiekiem intensyfikuje się myślenie o śmierci i że towarzyszy temu wzrost lęku przed nią, badania empiryczne zdają się podważać to założenie (Makselon, 1981). Szeroki przegląd badań autorstwa Sękowskiego (2019) pokazuje, że wyniki dotyczące trajektorii rozwojowej lęku przed śmiercią są niejednoznaczne. Wielu autorów wskazuje na to, że lęk przed śmiercią nie nasila się z wiekiem, są nawet tacy, którzy postulują spadek natężenia lęku przed śmiercią u osób starszych, a jego szczyt – u późnych adolescentów i młodych dorosłych (por. Lester, 1994; Thorson i Powell, 1992). Badanie Galt i Hayslipa (1998) pokazało, że u osób starszych świadomy lęk przed śmiercią jest istotnie wyższy, niż u osób młodszych, ale lęk nieświadomy jest niższy. Pojedynczy autorzy ukazują związek natężenia lęku przed śmiercią i wieku jako zależność krzywoliniową, w której największe natężenie lęku występuje w średniej dorosłości (np. Gesser i in., 1987-88; Ho i in., 2007, za: Sękowski, 2019; Russac i in., 2007). Aby zrozumieć te niejednoznaczne wyniki, można odwołać się do rozważań na temat znaczenia poszczególnych aspektów postawy wobec śmierci (Jankowska, 2018; Makselon, 1981). Tanatolodzy zwracają uwagę, że podobnie jak inne postawy, również postawa wobec śmierci zawiera aspekt poznawczy (myślenie o śmierci), emocjonalny (lęk przed śmiercią) oraz behawioralny (mechanizmy obronne chroniące przed lękiem). Niepodważalne wydaje się, że zdarzenia życiowe i zmiany charakterystyczne dla okresu średniej dorosłości (a potem starości) pobudzają do myślenia o perspektywie własnego życia i śmierci. Nie musi to natomiast wiązać się z istotnym wzrostem lęku przed

śmiercią, możliwe są bowiem różne reakcje emocjonalne na te myśli, również akceptacja swojej śmiertelności (Wong i in., 1994). I w końcu każdy człowiek dysponuje szeregiem mechanizmów obronnych, które może uruchomić – szczególnie w obliczu narastającego lęku przed śmiercią (Sękowski, 2022). Wątek ten rozwinę w dalszej części pracy w kontekście dyskusji wyników badań własnych, niemniej konieczność konfrontacji z własną śmiertelnością pozostaje ważnym wyzwaniem i kontekstem rozwojowym okresu średniej dorosłości.

Bilans środka życia. Wszystkim opisanym wyzwaniom towarzyszy dokonanie bilansu środka życia, który obejmuje podsumowanie dotychczasowych osiągnięć i podjętych zobowiązań (z uwzględnieniem decyzji, które dawały poczucie szczęścia i satysfakcji) i wydarzeń negatywnych i trudnych oraz porażek (w tym niespełnionych dotąd celów i pragnień; Oleś, 2011). W ciągu życia człowiek może dokonywać wielu bilansów powodowanych różnymi czynnikami i wydarzeniami. Na specyfikę bilansu środka życia wpływa fakt, że jego efektem jest sformułowanie planu na dalsze lata. W okresie średniej dorosłości człowiek wciąż ma realny wpływ na to, jak będzie wyglądała druga połowa jego życia w takich aspektach, jak kariera zawodowa, ważne relacje, opieka nad młodszym pokoleniem. To również moment, gdy obserwuje się istotne zmiany w obszarze osobowości – na znaczeniu traci motyw przywództwa (*agency*), natomiast zyskuje motyw wspólnotowości (*communion*; Oleś, 2013), co wyraża się przesunięciem uwagi na rozwój relacji i bliskości. Tym samym bilans ten jest zarówno podsumowaniem dotychczasowego życia, jak i formułowaniem planów na przyszłość w kontekście przekształcania się ról społecznych i dokonania podsumowań podjętych zobowiązań.

Kryzys środka życia. W literaturze od lat trwa ożywiona dyskusja dotycząca tego, czy rzeczywiście możemy mówić o tzw. kryzysie wieku średniego lub *kryzysie środka życia* jako o normatywnie i często występującym zjawisku rozwojowym. Niektóre badania i doświadczenia kliniczne pokazują, że są osoby, u których w okresie średniej dorosłości rzeczywiście obserwuje się istotne zmiany w zakresie podejmowanych zobowiązań, deklarowanych wartości czy priorytetów, jak jednak zauważa Oleś (2011), taka obserwacja nie wystarcza do jednoznacznego określenia kryzysu środka życia jako występującego powszechnie. Tymczasem na skutek popularności prac niektórych teoretyków rozwoju, szczególnie Carla Gustava Junga (1971) czy Daniela Levinsona (1986), rozpowszechnił się obraz wieku średniego jako momentu kryzysu czy przejścia występującego u każdego. Niektórzy autorzy stanowczo uważają koncepcję kryzysu

środka życia za mit podsycany przez narrację medialną i spopularyzowany przez masową kulturę, pomimo że nie uzyskał on wystarczającego empirycznego potwierdzenia (Heckhausen, 2001). Większość badaczy wskazuje jednak na kumulację czynników mogących skłaniać do dokonania bilansu w okresie średniej dorosłości, co może prowadzić do zmian w zakresie tożsamości, wartości, podejmowanych ról czy obrazu siebie, podobnie jak to się dzieje w innych kryzysach rozwojowych. O tym podobieństwie świadczą również niespecyficzne objawy kryzysu środka życia, takie jak poczucie dyskomfortu psychicznego, pragnienie dokonania zmian (podjęcia nowych zadań) oraz stan wzmożonej pobudliwości i wrażliwości, które stają się podłożem dla objawów specyficznych: rozpatrywania problemów egzystencjalnych związanych z poczuciem sensu życia i własną tożsamością, dokonywania bilansu życia pod kątem osiągnięcia zamierzonych planów i celów oraz planowania życiowych zmian mających na celu wzmocnienie bilansu (Sęk, 1990).

Literatura poświęcona kryzysowi środka życia jest niezwykle bogata, ale brak w niej jednoznacznych rozstrzygnięć co do statusu tego konstruktu. Nie może być inaczej, im bardziej bowiem zagłębić się w naturę tego kryzysu, tym bardziej okaże się, że jest to zjawisko wielowymiarowe, niejednoznaczne definicyjnie i doświadczane indywidualnie (Figler, 1978, za: Oleś, 2011; Oleś, 1995; Shek, 1995, za: Oleś, 2011 i in.). Również moim celem nie jest sformułowanie konkluzji co do zasadności stosowania tego terminu lub jej braku. Chciałbym raczej podkreślić, że średnia dorosłość istotnie niesie za sobą szereg specyficznych wyzwań rozwojowych, które u każdej osoby tworzą indywidualny kontekst radzenia sobie z zadaniami tej fazy. U niektórych ludzi współwystępowanie wyzwań opisanych w tym rozdziale może stanowić trudną do pokonania rozwojową przeszkodę nazywaną kryzysem wieku średniego. Można również założyć, że szczególną trudność z przejściem tej fazy życia mogą mieć osoby, u których występują inne specyficzne czynniki ryzyka. W kontekście niniejszej pracy i projektu badań własnych za taki czynnik uważam poziom patologii funkcjonowania osobowości, ponieważ zakładam, że w połączeniu z różnym nasileniem nieadaptacyjnych cech osobowości może on istotnie utrudniać radzenie sobie z niektórymi lub wszystkimi przedstawionymi wcześniej wyzwaniami (por. Jańczak, Soroko, 2025). Chciałbym, żeby przedstawiony powyżej krótki przegląd badań z zakresu psychologii rozwojowej stanowił kontekst dla dalszych rozważań nad generatywnością jako jednym z wyzwań rozwojowych średniej dorosłości i jej rozwojem oraz realizacją u osób o różnej głębokości patologii osobowości.

1.2. Zaburzenia osobowości u osób w drugiej połowie życia

Większość badań nad zaburzeniami osobowości obejmuje grupy młodych dorosłych (Gleason i in., 2014), a w ostatnim czasie uwaga badaczy skierowana jest również na rozwój zaburzeń osobowości u młodzieży (np. Cierpiałkowska, Grzegorzewska, 2023; Normandin i in., 2021). Z kolei dane dotyczące występowania, symptomatologii i leczenia zaburzeń osobowości u osób w średniej i późnej dorosłości oraz starości wciąż są niepełne i niejednoznaczne (van Alphen i in., 2012), a te, które są dostępne, opisują raczej ogólnie osoby starsze (*older*) lub w późnym wieku (*late life*), niż precyzyjnie charakteryzują grupy na poszczególnych etapach rozwoju. Moje badania obejmują jedynie osoby w średniej dorosłości, ale niestety literatura dotycząca bezpośrednio zaburzeń osobowości w tej fazie rozwojowej jest skąpa. Dlatego celem tego podrozdziału jest nakreślenie ogólnych trendów zmian w nasileniu zaburzeń osobowości, cech osobowości oraz manifestacji patologii osobowości zachodzących z wiekiem u osób dorosłych, ponieważ pośrednio mogę dzięki temu wnioskować również o przejściowym charakterze okresu średniej dorosłości. Wyjątkowo w tej części pracy, mówiąc o osobach starszych lub w późnym wieku, będę się odnosił do osób po 50. roku życia (w drugiej połowie życia), ponieważ najczęściej to ich dotyczą przywoływane przeze mnie badania.

Dane na temat powszechności występowania zaburzeń osobowości u osób w średniej i późnej dorosłości są wysoce niejednoznaczne. Różni autorzy wskazują, że zaburzenia osobowości występują u 2,8–13% osób starszych w populacji ogólnej i u 5–33% w populacji klinicznej (van Alphen i in., 2012), choć niektóre badania mówią, że w grupie klinicznej wskaźnik może osiągać nawet między 33 a 50% (Supiano, Carroll, 2009). Metaanaliza zbierająca wyniki powszechności diagnoz zaburzeń osobowości postawionych w oparciu o kryteria DSM-III-R wykazała występowalność na poziomie 10% u osób po 50. roku życia w porównaniu do 21% u osób młodszych niż 50 lat (Abrams, Horowitz, 1996). Z kolei późniejsza metaanaliza wskazała występowalność zaburzeń osobowości we wskazanych grupach odpowiednio na poziomie 20 i 22% (Abrams, Horowitz, 1999, za: van Alphen i in., 2012). Jeśli zaś chodzi o przeważające w tej grupie typy zaburzeń osobowości, to badacze zasadniczo są zgodni, że u osób starszych najwięcej diagnozuje się zaburzeń z wiązki C (unikowe zaburzenie osobowości, zależne zaburzenie osobowości, obsesyjno-kompulsyjne zaburzenie osobowości), następnie z wiązki A (paranoiczne zaburzenie osobowości, schizoidalne zaburzenie osobowości, schizotypowe zaburzenie osobowości), a na końcu z wiązki B (zaburzenie osobowości borderline, narcystyczne zaburzenie osobowości, histrioniczne zaburzenie

osobowości, antyspołeczne zaburzenie osobowości; Giroux, Smith, 2018a; Oltmanns, Balsis, 2011). Znacznie częściej niż u młodszych pacjentów stawia się również diagnozę niespecyficznych zaburzeń osobowości (Giroux, Smith, 2018a).

Trajektorie rozwojowe zaburzeń osobowości w toku życia są odmienne u różnych osób. Metaanalizy wskazują, że średni wiek dla rozwinięcia się zaburzeń osobowości to 25–27 lat (Solmi i in., 2022), natomiast według Zanarini i współpracowników większość osób, które otrzymują diagnozę zaburzenia osobowości borderline trafia pod specjalistyczną opiekę w późnej adolescencji lub wczesnej dorosłości (Bernstein i in., 2002, za: Giroux, Smith, 2018a). Taki przebieg zdarzeń, w którym manifestacja objawów następuje wcześnie w toku życia, a zaburzenia osobowości mają charakter długotrwały, wydaje się najczęstsza. Jednakże możliwe są też takie warianty przebiegu rozwoju zaburzenia, w których (a) z czasem objawy słabną na tyle, że pacjent przestaje spełniać kryteria diagnostyczne zaburzeń osobowości, (b) zaburzenie wchodzi w fazę remisji w okresie średniej dorosłości, by ponownie nasilić się w późnej dorosłości albo (c) zaburzenie osobowości po raz pierwszy ujawnia się w starszym wieku. W dwóch ostatnich przypadkach uważa się, że nasilenie objawów zaburzeń osobowości może być związane z przeżyciem silnie stresującego wydarzenia lub aktywacją dawnego doświadczenia traumy (Jo i in., 2023; Rosovsky i in., 2019). Do takich wydarzeń nasilających manifestację objawów zalicza się między innymi utratę – np. w wyniku śmierci, rozvodu czy odejścia dziecka z domu rodzinnego – ważnej bliskiej osoby, która dotąd mogła osłabiać działanie nieadaptacyjnych cech osobowości poprzez buforowanie (*buffering*), czyli mediowanie pomiędzy osobą a światem zewnętrznym, wzmacnianie (*bolstering*) adaptacyjnych cech osoby z zaburzeniem osobowości lub wiązanie (*binding*) – zapobieganie zachowaniom czy odreagowaniom wynikającym z patologii funkcjonowania osobowości (Bangash, 2020). Z racji następujących w okresie średniej dorosłości przemian w relacjach interpersonalnych opisanych w podrozdziale 1.1, czas ten może być okresem podatności na nasilenie występowania objawów zaburzeń osobowości.

Indywidualne ścieżki rozwoju zaburzeń osobowości odzwierciedlają również zmiany postępujące z wiekiem w natężeniu zdrowych i nieadaptacyjnych cech osobowości, co z kolei przekłada się na charakter symptomów doświadczanych przez pacjentów z tej grupy. W zakresie cech osobowości zdrowej wyniki badań są niejednoznaczne, choć część z nich wskazuje, że pomiędzy okresem adolescencji i średniej dorosłości następuje wzrost natężenia ugodowości, sumienności i stabilności

emocjonalnej, a także lekki lub nieistotny wzrost ekstrawersji i otwartości na doświadczenia, natomiast w okresie późnej dorosłości natężenie wszystkich tych cech delikatnie się obniża (np. Amad i in., 2013; Atherton i in., 2021; Roberts i in., 2006; Wortman i in., 2012). W zakresie zmian w natężeniu nieadaptacyjnych cech osobowości przeprowadzono dotąd bardzo niewiele badań i ich wyniki również nie pozwalają na wyciągnięcie jednoznacznych wniosków. Niektórzy autorzy sugerują, że być może to nie natężenie nieadaptacyjnych cech zmienia się aż tak znacząco w trakcie dorosłego życia, lecz raczej problemy związane z pomiarem sprawiają, że wykorzystując narzędzia kwestionariuszowe tworzone głównie w oparciu o badania młodych dorosłych, otrzymuje się wyniki zaniżone w grupie osób w drugiej połowie życia (Gleason i in., 2014). Jednakże Hopwood i wsp. (2022) wskazują, że problem ten jest bardziej złożony i że zarówno zdrowe, jak i nieadaptacyjne cechy funkcjonowania mają aspekty stabilne i dynamiczne (zmienne), których wpływy w przypadku poszczególnych cech nakładają się na siebie w różnych perspektywach czasowych (w długoterminowej perspektywie całego dorosłego życia, średniej perspektywie zmian zachodzących na określonych etapach życia, ale też w krótszej perspektywie codziennego funkcjonowania). Idąc tym tropem, autorzy zalecają, by badając patologię osobowości i nieadaptacyjne cechy, korzystać z różnych metod pomiaru (*multimethod assessment*), dokonywać pomiaru więcej niż raz (badania podłużne), uwzględniać badanie kontekstu życia uczestników badań (środowiska) oraz korzystać ze studiów przypadków. Ze wskazówek tych skorzystałem w projekcie, włączając do niego badanie dzienniczkowe oraz badanie studiów przypadków, a także opierając całość projektu na danych zbieranych różnymi metodami.

W zakresie objawów badacze generalnie są zgodni co do faktu, że z wiekiem spada impulsywność i agresywność pacjentów z zaburzeniami osobowości. U pacjentów z zaburzeniem osobowości borderline czy antyspołecznym zaburzeniem osobowości, a czasem również narcystycznym zaburzeniem osobowości (wiązka B), przekłada się to na mniejszą liczbę zachowań typu acting out (np. samookaleczenia, próby samobójcze) lub zachowań jawnie agresywnych czy przemocowych w relacjach z innymi, a także na obniżanie się natężenia socjopatii (Giroux, Smith, 2018a; van Alphen i in., 2012, 2015), co określane jest jako „wypalenie zaburzeń osobowości” (*burnout of personality disorders*; Olmanna, Balsis, 2011), które uzasadnia zmniejszoną liczbę wspomnianych diagnoz u osób starszych. Może to jednak prowadzić do mylnego założenia, że zaburzenia osobowości tego typu wygasają wraz z wiekiem, podczas gdy wydaje się, że pozostają

aktywne (również z powodu niezmiennie działających czynników genetycznych), a zmieniają jedynie swoją postać (raczej pod wpływem czynników zewnętrznych – środowiskowych; Reichborn-Kjennerud i in., 2015). I tak np. zachowania autoagresywne mogą przybierać raczej formę niedbania o siebie, głodzenia się czy sabotowania leczenia stanów psychicznych i somatycznych, a konflikty z innymi opierają się na bardziej pasywno-agresywnych zachowaniach przy jednoczesnym trudnym znoszeniu samotności, co przejawia się natarczywymi próbami nawiązania kontaktu i uzyskania opieki czy częstym skarżeniem się na zdrowie. Osoby takie mogą impulsywnie zmieniać lekarzy i być przejęte lękami o zdrowie o charakterze hipochondrycznym, jednocześnie ignorując zalecenia lekarskie czy dietetyczne. Odzwierciedla to stale aktywny charakterystyczny dla zaburzenia osobowości borderline wzorzec niestabilności zachowania i chwiejności emocjonalnej. U pacjentów z zaburzeniami z wiązki A rozwój objawów często biegnie w kierunku pogłębiania się izolacji społecznej, występowania urojeń, zaburzeń depresyjnych i znaczącego upośledzenia relacji interpersonalnych (van Alphen i in., 2012). Wskazuje się też, że schizoidalne zaburzenie osobowości jest jednym z typów, którego występowanie wzrasta w grupie osób starszych (Oltmanns, Balsis, 2011). Z kolei objawy najpowszechniejszych w późniejszym wieku zaburzeń z wiązki C koncentrują się przede wszystkim na doświadczeniach samotności i wyizolowania, którym towarzyszy udepresyjnienie. Pacjenci tacy czują się zaabsorbowani lękami o własne zdrowie i doświadczają poczucia zależności od innych w zakresie opieki i leczenia. Należy jednak pamiętać, że opisywane objawy współwystępują ze sobą w różnych konfiguracjach, a także że są wywoływane specyficznymi czynnikami i okolicznościami życia pacjentów. Na podstawie przeglądu literatury można jednak postawić hipotezę, że podobnie jak w rozwoju u osób ze zdrową osobowością w drugiej połowie życia nasila się zainteresowanie inwestowaniem czasu i energii w podtrzymywanie relacji interpersonalnych (Oleś, 2011), tak i zaburzenia osobowości manifestują się poprzez nieadekwatne doświadczanie relacji z innymi, które są przeżywane zbyt sztywno, zbyt chwiejnie lub są nacechowane silną izolacją społeczną.

Głębokość patologii osobowości, natężenie nieadaptacyjnych cech osobowości oraz ich objawy mają bardzo duże znaczenie dla codziennego funkcjonowania i samopoczucia osób w drugiej połowie życia: wpływają m.in. na obniżenie dobrostanu psychicznego (Veenstra i in., 2022), wzrost depresyjności (Soroko i in., w recenzji a), wzrost obaw o własne zdrowie i nasilenie negatywnego postrzegania swojego stanu (Oltmanns, Balsis, 2011) lub spadek satysfakcji z życia i odczuwanej jakości życia

(Giroux, Smith, 2018a). Dlatego kluczowe jest podjęcie dalszych badań nad skutecznością diagnozowania i leczenia zaburzeń osobowości u osób starszych. Ograniczona dotąd liczba badań może być związana z różnymi czynnikami, m.in. trudnością z zaangażowaniem osób starszych w badania podłużne, dużym ryzykiem drop outu bądź niemożliwością udzielenia świadomej zgody (van Alphen i in., 2015). Trudność stanowi również diagnoza różnicowa, która powinna dotyczyć rozróżnienia pomiędzy zmianami osobowości i zachowania wywołanymi zaburzeniami osobowości i tymi wywołanymi innymi czynnikami (m.in. zaburzeniami neurologicznymi, zmianami starzeniowymi mózgu, chorobami somatycznymi czy leczeniem farmakologicznym, ale też zmianami środowiskowymi lub odpowiedzią behawioralną na naturalne procesy starzenia się; Bangash, 2020). Dodatkowo występują trudności metodologiczne związane z faktem, że kryteria diagnostyczne zaburzeń osobowości w systemach kategoryalnych nie są dobrze dostosowane do sytuacji osób starszych i nie zawsze mogą być wobec nich stosowane tak samo jak wobec młodych dorosłych (np. kryteria dotyczące życia towarzyskiego, zawodowego i seksualnego czy kryteria antyspołecznego zaburzenia osobowości; Balsis i in., 2007; Giroux, Smith, 2018a; Oltmanns, Balsis, 2011; Segal i in., 2006). Jako częściowe rozwiązanie tego problemu wskazuje się wprowadzenie systemów dymensjonalnych, które pozwalają na diagnozę zaburzeń osobowości poprzez ocenę nasilenia patologii funkcjonowania osobowości w różnych obszarach oraz natężenia nieadaptacyjnych cech osobowości (Amerykańskie Towarzystwo Psychiatryczne [APA], 2013; WHO, 2022). Postuluje się również stworzenie miar specyficznie dopasowanych do poszczególnych grup wiekowych oraz miar niezależnych od wieku badanych, co mogłoby wesprzeć prowadzenie badań podłużnych nad zmianami zachodzącymi w osobowości (Tackett i in., 2009). Niemniej w dalszym ciągu w literaturze postulowana jest konieczność uwzględnienia w systemach diagnostycznych specyficznego kontekstu funkcjonowania osób starszych, aby umożliwić bardziej trafną diagnozę (Balsis i in., 2009). Autorzy różnych opracowań dotyczących zaburzeń osobowości u osób w drugiej połowie życia wyraźnie wskazują na potrzebę dalszego prowadzenia badań, szczególnie podłużnych, w opisywanej grupie (Penders i in., 2020; Videlar i in., 2019).

Jak starałem się pokazać, literatura i badania wciąż nie dostarczają jednoznacznych wniosków przede wszystkim co do rozwoju zaburzeń osobowości oraz ich manifestacji w okresie średniej dorosłości. Wydaje się, że tak jak z powodu oddziaływania wielu czynników od etapu wczesnej dorosłości trajektorie rozwojowe osób zdrowych zaczynają znacząco się od siebie znacznie różnić, tak i zaburzenia

osobowości wykazują dużą zmienność indywidualną. Przytoczone badania mówią o pewnych ogólnych trendach rozwojowych, np. u wielu osób występuje osłabienie impulsywności i tendencji autoagresywnych, jednak nie jest to regułą. Poza tym, o ile bardzo dużo wiemy o zaburzeniach osobowości we wczesnej dorosłości i mamy coraz więcej badań na temat funkcjonowania osobowości osób starszych, o tyle zaburzenia osobowości w średniej dorosłości są wciąż słabo zbadanym obszarem. Moje badania mają za zadanie częściowo uzupełnić tę lukę.

1.3. Generatywność w teorii rozwoju biopsychospołecznego Erika H. Eriksona

Żeby zrozumieć genezę i znaczenie pojęcia generatywności w psychologii, należy cofnąć się do początków rozwoju psychologii rozwoju w cyklu życia (*life-span*; Kielar-Turska, 2011), czyli do teorii rozwoju biopsychospołecznego Eriksona (1950/2000; 1982/2002). Erikson zaproponował koncepcję, w której rozwój człowieka postępuje przez całe życie (choć moment kulminacyjny osiąga w okresie dorastania) na skutek rozwiązywania kolejnych kryzysów tożsamości. Zgodnie z jego rozumieniem kryzysy to „punkty zwrotne, momenty rozstrzygające pomiędzy postępem a regresją, integracją a opóźnieniem” (Erikson 1950/2000, s. 282). A zatem na każdy z ośmiu okresów rozwojowych wyznaczonych przez kolejne kryzysy składają się elementy adaptacyjne (związane z postępem) i nieadaptacyjne (związane z regresem), które, zgodnie z zasadą epigenezy rządzącą rozwojem według Eriksona, rzutują na sposoby rozwiązywania kolejnych kryzysów i przez to na przebieg rozwoju ego w cyklu życia (Oleś, 2022). Pozytywnemu rozwiązaniu każdego kryzysu rozwojowego towarzyszy odnalezienie równowagi między dwoma jego biegunami oraz wynikające z tego wykształcenie *cnoty*, czyli nowej właściwości ego, stanowiącej wyraz siły rozwojowej, natomiast rozwiązaniu negatywnemu przeciwieństwo – *negacja* (siła negatywna) – tej cnoty (Erikson, 1982/2002; Witkowski, 2009). Kolejne kryzysy rozwojowe w teorii Eriksona oraz odpowiadające im cnoty oraz ich negacje zostały przedstawione w tabeli 1.

Pojęcie *generatywności* (*generativity*²) zostało przez Eriksona wprowadzone na określenie pozytywnej, adaptacyjnej tendencji rozwojowej w siódmym okresie

² W kwestii tłumaczenia terminu *generativity* w polskiej literaturze padały różne propozycje, z których warto wskazać m.in. stosowaną przez Witkowskiego (2009) „życiodajność”. Propozycja ta, choć stylistycznie atrakcyjna, bo niebędąca kalką językową, nie przyjęła się jednak w rodzimej literaturze. Z kolei Oleś (2013) w niektórych pracach używał terminu „kreatywność”, który jednak w obliczu zmian dokonanych przez samego Eriksona wydaje się już nieaktualny. Szczególnie dziś, gdy termin *generativity* w psychologii oznacza wiele więcej aniżeli jedynie „dawanie życia” lub „bycie twórczym”, bardziej uzasadnione wydaje się stosowanie tłumaczenia „generatywność”, bliższego angielskiemu *to generate*, od

rozwojowym, który opisał on jako skupiony wokół kryzysu generatywność vs. stagnacja. W swoich wcześniejszych pracach Erikson (1950/2000) określał tę tendencję jako kreatywność (*creativity*), przez którą rozumiał „troskę o powołanie i wychowanie następnego pokolenia” (s. 278). Tym samym za podstawową formę realizacji kreatywności rozumiał prokreację, choć już wtedy zauważał, że „są jednostki, które na skutek nieszczęścia bądź szczególnych i autentycznych talentów w innych dziedzinach nie angażują się w realizację tego popędu względem swego potomstwa” (s. 278). Erikson przypisywał kreatywności istotne, jeśli nie zasadnicze, znaczenie, zwracając uwagę, że to ona walnie przyczyniła się do uczynienia z człowieka zwierzęcia uczącego się i przekazującego wiedzę w procesie ewolucji.

Tabela 1

Osiem kryzysów rozwojowych według teorii Erika H. Eriksona

Etap życia	Kryzys rozwojowy	Cnota	Negacja
Niemowlęstwo	podstawowa ufność vs. podstawowa nieufność	nadzieja	wycofanie
Wczesne dzieciństwo	autonomia vs. wstyd i zwątpienie	wola	przymus
Średnie dzieciństwo	inicjatywa vs. poczucie winy	stanowczość	zahamowanie
Późne dzieciństwo	pracowitość vs. poczucie niższości	kompetencja	inercja
Dorastanie	tożsamość vs. rozproszenie tożsamości	wierność	nieuznawanie
Wczesna dorosłość	intymność vs. izolacja	miłość	wykluczanie
Średnia dorosłość	generatywność vs. stagnacja	troska	odrzućcie
Późna dorosłość	integralność vs. rozpacz	mądrość	pogarda

Źródło: opracowanie własne na podst. Erikson (1982/2002).

Z czasem eriksonowskie rozumienie kreatywności znacznie się rozszerzyło, gdy zastąpił je terminem generatywność, integrującym trzy obszary życia człowieka: prokreacyjność, produktywność i twórczość (Persell, 1984). Odtąd zatem generatywność oznaczać będzie dla Eriksona (1982/2002) „zarówno tworzenie nowych istot, jak i nowych wytworów i idei, a także tworzenie samego siebie, powiązane z dalszym rozwojem tożsamości” (s. 83). Cnotą będącą pozytywnym efektem rozwiązania tego kryzysu rozwojowego jest troska. Negatywna tendencja rozwojowa siódmego etapu życia

którego Erikson wywiódł swoją oryginalną propozycję. Takie tłumaczenie jest najszerzej rozpowszechnione i ja również zdecydowałem się stosować je w niniejszej pracy.

to stagnacja, rozumiana jako zaabsorbowanie sobą – stan ten, jak zaznacza Erikson, znany jest każdemu, jednak w zbytym nasileniu u osób niepodejmujących aktywności generatywnej nieuchronnie prowadzi do regresu. Siłą negatywną będzie w tym wypadku odrzucenie, niechęć do obejmowania troską określonych osób lub grup. I znów, z jednej strony odrzucanie w pewnym stopniu jest niezbędną częścią funkcjonowania generatywnego, służącą temu, by zdecydować, co uznać za „swoje” i co w związku z tym otoczyć szczególną troską. Jednak z drugiej strony odrzucanie patologiczne będące negacją troski może się przejawiać zamknięciem na inne osoby lub grupy i być związane na przykład ze stosowaniem mniej lub bardziej jawnej przemocy czy przejawianiem ksenofobii i uprzedzeń.

Należy zaznaczyć, że w omawianej tu późniejszej wersji swojej teorii Erikson dostrzegał już zagrożenia wynikające ze stagnacji będącej efektem frustracji generatywności w obliczu światowego rozwoju technologicznego i przemian społecznych. Wskazywał zatem na nowy etos generatywności wzywający do uniwersalnej troski o poprawę jakości życia wszystkich dzieci na świecie (Erikson, 1982/2002). Ta informacja jest istotna dla zrozumienia współczesnych teorii generatywności, których autorzy podążyli wytyczoną przez Eriksona ścieżką, coraz bardziej uniezależniając zdolność do realizacji generatywności od możliwości i chęci prokreacji.

1.4. Post Eriksonowskie teorie generatywności

W kolejnej części rozdziału przedstawię najważniejsze teoretyczne konceptualizacje zjawiska generatywności, które rozwijają założenia Eriksona, integrując je z wynikami badań nad rozwojem i przejawami generatywności w cyklu życia, a także stanowią podstawę współcześnie prowadzonych eksploracji naukowych tego obszaru.

1.4.1. Cztery typy generatywności według Johna Kotrego

Kotre tak naprawdę jako pierwszy autor po Eriksonie zajął się szczegółowym opracowaniem zagadnienia generatywności (Villar i in., 2024). Do naszego dzisiejszego rozumienia tego konstruktu wniósł przede wszystkim jego definicję jako „pragnienia zainwestowania siebie w takie formy życia i pracy, które nas przeżyją” (Kotre, 1984, s. 10), kładąc tym samym nacisk na rolę generatywności w zapewnieniu symbolicznej nieśmiertelności. Autor zauważył również, że skoro generatywność jest napędzana biologicznie oraz kulturowo, to również w tych dwóch obszarach należy spodziewać się jej efektów. Na bazie tego założenia wyróżnił cztery typy generatywności, z których

każdy wyłania się i odgrywa szczególne znaczenie na innym etapie życia: generatywność biologiczna, rodzicielska, techniczna i kulturowa (Kotre, 1999).

Generatywność biologiczna obejmuje poczęcie i urodzenie dziecka oraz późniejszą opiekę nad noworodkiem; jej sednem jest zatem dosłowne, fizyczne przekazanie następnemu pokoleniu części siebie, np. swojego materiału genetycznego, oraz powołanie na świat nowego życia. Generatywność rodzicielska jest naturalną kontynuacją tego procesu i obejmuje opiekę nad dzieckiem i wsparcie go, zarówno materialnie (np. poprzez utrzymanie, ubieranie, karmienie), jak i poprzez wsparcie jego rozwoju, socjalizację, przekazanie wartości rodzinnych czy tradycji kulturowych. Zadaniem generatywności technicznej jest nauczanie innych umiejętności, których jeszcze nie posiadają, co może odnosić się do własnego potomstwa, ale też do szerszego grona młodszych osób (np. współpracowników). W końcu ideą generatywności kulturowej jest przekazywanie młodszym pokoleniom wartości i zdobyczy kulturowych.

Zdaniem Kotrego (1984) realizacja generatywności może opierać się na dwóch podstawowych motywach: sprawczości (*agency*) i wspólnotowości (*communion*). Generatywność oparta głównie na motywie sprawczości jest kierowana przede wszystkim na samego siebie i służy, jak obrazowo pisze autor, „utworzeniu swojego klona lub postawieniu sobie pomnika” (Kotre, 1984, s. 16). Z kolei dla osób kierujących się w generatywności przede wszystkim motywem wspólnotowości życie tego, co lub kogo stworzyli, staje się w pewnym momencie priorytetem. Autor uważa, że każda ze wspomnianych czterech form generatywności może być realizowana w oparciu o któryś z tych motywów, ale autentyczna generatywność jest oparta na obu tych motywach i ma szansę zaistnieć u tych osób, które mają zdolność do zachowania między nimi równowagi. Kotremu zawdzięczamy zatem nieco bardziej niż u Eriksona zniuansowany obraz generatywności, a dodatkowo położenie akcentu na jej różnorodną realizację na różnych etapach życia.

1.4.2. Cele i sfery generatywności w modelu Rubinsteina i współpracowników

Inną propozycję rozumienia zjawiska generatywności zaproponowali Rubinstein i wsp. (2015); ich celem było określenie form, które przyjmuje generatywność u bezdzietnych kobiet w drugiej połowie życia. Swoją model opierają na wynikach jakościowego badania obejmującego 200 Amerykanek w wieku 58–98 lat, z którymi przeprowadzono wywiady półustrukturyzowane o charakterze etnograficznym na temat ich historii życia oraz przemyśleń i doświadczeń związanych z generatywnością. Autorzy interpretują uzyskane

wyniki na gruncie antropologii, a szczególnie w oparciu o wywiedziony z niej termin dywidualności, traktując tym samym generatywność jako realizowaną w relacji, a uczestniczki nie w perspektywie ich indywidualnych cech, ale przez pryzmat ich funkcjonowania w relacjach interpersonalnych lub międzypokoleniowych. Na podstawie analizy wywiadów autorzy wyróżnili różne aspekty generatywności: cztery typy celów (*foci*) generatywnych, czyli obiektów, na które nakierowane są zachowania generatywne, a także cztery sfery (*spheres*), w których generatywność jest realizowana.

Obiekty generatywne wyłonione w badaniu Rubinsteina i wsp. (2015) obejmują kolejno:

- ludzi – najczęściej dzieci, ale w przypadku ich braku młodsze osoby w rodzinie i inne osoby, wobec których można być mentorem;
- grupy i organizacje – często obejmujące młodszych współpracowników i grupy zawodowe, ale też organizacje religijne, etniczne lub polityczne;
- rzeczy – przedmioty o dużej wartości osobistej, takie jak zdjęcia, pamiątki rodzinne, pamiątniki, dzienniki czy dzieła sztuki, które same w sobie mogą stanowić obiekty troski, jak i służyć do okazywania tej troski poprzez ich ochronę i przekazanie młodszemu pokoleniom;
- aktywności – zachowania stanowiące przejaw troski o innych, takie jak pozostawanie w relacjach międzypokoleniowych w roli opiekuna czy mentora dla jednostek lub grup czy tworzenie spuścizny w różnej formie celu jej przekazania młodszym osobom.

Z kolei sfery generatywne pozwalają zobaczyć aktywność generatywną jednostki w perspektywie czasowej. Autorzy widzą generatywność ludzi jako pozostającą pod wpływem (a) sił kulturowych biorących źródło w czasach, które ich poprzedzały, (b) sił pochodzących z kontekstu życia tu i teraz oraz (c) sił wynikających z wyglądu przewidywanej przyszłości. Sfery stanowią czasowe konteksty realizacji generatywności, przez które przenika aktywność nakierowana na cztery generatywne cele. Sfery te to:

- sfera historyczna – świadomość tego, w jaki sposób wydarzenia historyczne i tradycje ukształtowały jednostkę taką, jaka jest teraz, oraz chęć podtrzymania i przekazania pamięci o tych wydarzeniach i tradycjach;
- sfera rodzinna – odnosi się do pragnienia przedłużenia linii rodzinnej – „czasu trwania rodziny” – poprzez przekazanie spuścizny młodszemu, spokrewnionym osobom;

- sfera indywidualna – opisuje relacje ze znaczącymi innymi w perspektywie historii życia – w tym wypadku niekoniecznie muszą to być młodsi krewni; sfera indywidualna odnosi się też do zdolności dokonania oceny własnego funkcjonowania jako osoby generatywnej i wypełnienia stawianych sobie celów w tym obszarze;
- sfera relacyjna – obejmuje bliskie relacje diadyczne, np. z partnerami, rodzeństwem lub innymi osobami, z którymi wspólnie prowadzone jest gospodarstwo domowe, a wobec których bezdzielne uczestniczki badania kierowały swoją generatywną troską.

Model Rubinsteina i współpracowników ma swoje ograniczenia – został sformułowany na podstawie badania jakościowego z udziałem kobiet, w większości bezdzietnych, i nie został na razie szerzej zweryfikowany. Uważam go jednak za warty przytoczenia w niniejszym przeglądzie, ponieważ pozwala on zniuansować spojrzenie na zachowania generatywne, czyli obszar generatywności, któremu poświęca się w innych koncepcjach znacznie mniej miejsca niż np. trosce generatywnej. Poza tym podobnie jak teoria Kotrego (1984), ujęcie Rubinsteina i wsp. (2015) podkreśla zmienność generatywności w czasie na przestrzeni życia i, co jest mi szczególnie bliskie, również jej historyczne, kulturowe umocowanie.

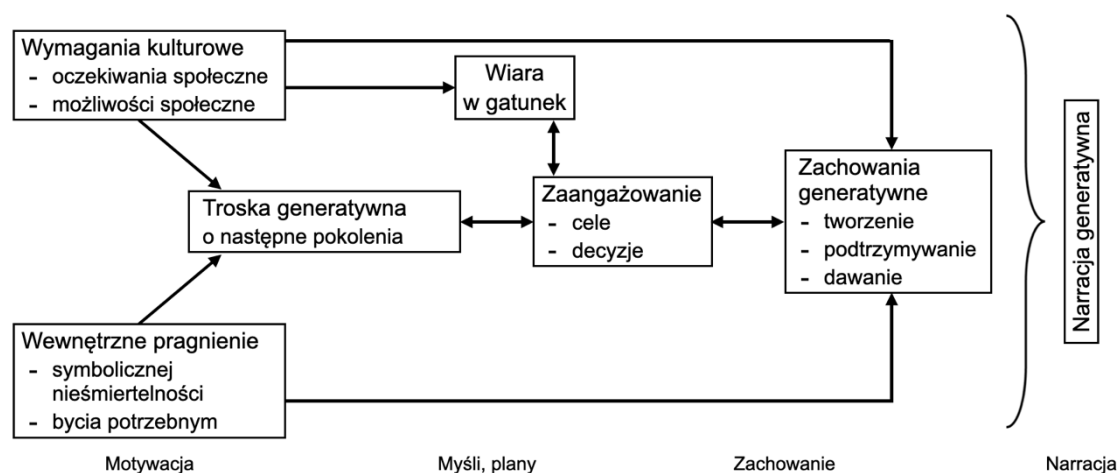
1.4.3. Złożony model generatywności Dana P. McAdamsa

Badania McAdamsa i współpracowników nad korelatami generatywności oraz próby stworzenia narzędzi mierzących różne przejawy generatywności doprowadziły do wniosku, że generatywność to konstrukt złożony z kilku aspektów i przejawiający się w różny sposób (Van De Water, McAdams, 1989). Osią teorii generatywności w ujęciu McAdamsa, podobnie jak osią całej jego działalności badawczej ostatnich kilkunastu lat, jest konstrukt tożsamości narracyjnej – założenie, że istotą tożsamości człowieka jest jego historia życia (McAdams, 2024). Tym samym pierwszym istotnym wkładem McAdamsa w rozwój rozumienia generatywności było dostrzeżenie znaczenia skryptu generatywnego (*generativity script*) w procesie rozwoju tożsamości narracyjnej (McAdams, 1989). Skrypt generatywny to plan kształtujący się w dorosłości, obejmujący działania, które człowiek chciałby podjąć w drugiej połowie życia w celu pozostawienia po sobie spuścizny ważnej dla przyszłych pokoleń i, w ten sposób, osiągnięcia symbolicznej nieśmiertelności (Becker, 1973; McAdams, 1985) czy przeżycia samego siebie (*outliving the self*; Kotre, 1984). Tym samym skrypt określa, w jaki sposób historia

życia człowieka się zakończy, a rozwój tożsamości – dopełni. Do tego końca droga prowadzi jednak przez nowy początek w postaci podjęcia znaczącego zobowiązania względem przyszłych pokoleń do realizacji rozłożonej w czasie na, najczęściej, kilkadziesiąt lat (Puchalska-Wasył, Oleś, 2008).

Rysunek 3

Model generatywności według McAdamsa i de St. Aubina

Źródło: McAdams, de St. Aubin, 1992.

W wyniku eksploracji zagadnienia generatywnego skryptu McAdams i de St. Aubin (1992) opublikowali integracyjny model generatywności obejmujący siedem aspektów, który przedstawiłem na rysunku 3. Na początku autorzy wskazują na dwa aspekty motywacyjne wpływające na kształtowanie się generatywnej troski (*generative concern*). Wymagania kulturowe (*cultural demands*) związane są z oczekiwaniami społecznymi kierowanymi wobec osób w średnim wieku co do opieki nad młodszymi pokoleniami. Osoby te jako posiadające pewien zasób wiedzy i doświadczenia życiowego uważane są za gotowe i w pewien sposób zobowiązane do przyjęcia roli wychowawców, nauczycieli bądź mentorów dla młodszych osób. Z kolei motywacja wewnętrzna dla rozwoju generatywności zasadza się na wewnętrznym pragnieniu (*inner desire*) symbolicznej nieśmiertelności oraz bycia potrzebnym. W ramach tego drugiego McAdams opisuje przekształcenie w zakresie przewartościowania podstawowych motywów działania, które zachodzi w okresie średniej dorosłości: ukierunkowanie sprawcze słabnie na rzecz wzmocnienia się ukierunkowania wspólnotowego (Oleś, 2011). Jednocześnie zauważa, że generatywność wymaga działania w oparciu o integrację obu tych motywów, ponieważ zakłada wytworzenie czegoś, co wyłania się

z własnego self (w powiązaniu z realizacją motywu sprawczości), a następnie oddanie tego innym osobom (pod wpływem motywu wspólnotowości; Mansfield, McAdams, 1996; McAdams, 1985; McAdams i in., 1986). Dokładnie taki sam pogląd wyraża Kotre (1999), wspierają go też wyniki badania Peterson i Stewart (1996; por. podrozdział 1.5.1.2). Trzeba jednak zauważyć, że w najnowszym komentarzu do ostatnich badań nad generatywnością McAdams (2024) zaznacza, że troska generatywna może rodzić się nie tylko w oparciu o potrzebę troszczenia się o innych (wyrastającą bezpośrednio z miłości; *love*), ale również jako następstwo poczucia konieczności (*necessity*) podjęcia zobowiązań wobec innych (np. w pracy zawodowej bądź w rodzinie) lub nawet wypadku (*accident*), którego najprostszym przykładem jest nieplanowana ciąża albo inny zaskakujący punkt zwrotny w życiu zmuszający do zaopiekowania się kimś lub czymś. Te spostrzeżenia każą poddać pod refleksję często idealistyczną wizję zachowań generatywnych jako altruistycznych aktów wynikających zawsze z wewnętrznego pragnienia i głębokiego przekonania o ich słuszności.

W oparciu o wymienione motywacje rozwija się troska generatywna, czyli pragnienie opieki i wsparcia osób należących do młodszych pokoleń, rozumiana tutaj zarówno w odniesieniu do osób bliskich (własnych dzieci i wnuków, młodszych członków rodziny), dalszych (wychowanków, młodzieży, młodszych pracowników, z którymi osoba ma bezpośredni kontakt), jak i szeroko, czyli do młodszych generacji żyjących na świecie. McAdams, podążając za omawianymi wcześniej wynikami badań, traktuje generatywność bardzo szeroko jako rozwijającą się przez całe życie i pod wpływem różnych czynników. Odczuwanie troski generatywnej jest podstawą sformułowania generatywnego zaangażowania (*generative commitment*), które najbardziej bezpośrednio można utożsamić z pojęciem skryptu generatywnego. Zaangażowanie to świadome sformułowanie celów i planów dotyczących realizacji generatywnej troski oparte na przekonaniu, że młodsze pokolenia są warte troski i wsparcia; przekonanie to wyraża się w wierze w gatunek (*belief in the species*; Van De Vatter, McAdams, 1989). W sytuacji idealnej zaangażowanie jest realizowane w postaci zachowań generatywnych (*generative behaviors*), które zdaniem McAdamsa i de St. Aubina (1992) można ująć w trzy główne typy: (a) tworzenie (*creating*) – bycie kreatywnym, wytwarzanie przedmiotów, dawanie nowego życia, (b) podtrzymywanie (*maintaining*) – zaangażowanie w kontynuację tego, co ktoś inny rozpoczął, podtrzymywanie tradycji, przekazywanie wartości, ochrona tego, co jest cenne dla

jednostki oraz społeczeństwa i (c) dawanie (*offering*) – oferowanie wszelkich form wsparcia.

Ostatnim aspektem, dla McAdamsa (2024) kluczowym, jest narracja generatywna, czyli zdolność człowieka do opowiedzenia o pozostałych obszarach generatywności w jego życiu, stworzenia spójnej historii na temat własnej generatywności i wkomponowania jej w swoją historię życia. Dlatego po opublikowaniu przedstawionego modelu dalsze badania autora skupiły się na opisanu różnic pomiędzy narracjami generatywnymi Amerykanów³ w średnim wieku deklarujących wysokie natężenie troski generatywnej i dużą częstość podejmowania zachowań generatywnych oraz tych deklarujących niskie natężenie troski generatywnej i małą częstość podejmowania zachowań generatywnych. Z początku zaobserwował ogólnie, że wyniki kodowania tematów generatywnych w narracjach o pięciu ważnych wydarzeniach z życia są pozytywnie skorelowane z wynikami kwestionariuszy do pomiaru natężenia troski generatywnej i częstości zachowań generatywnych, a zatem że u osób z pierwszej grupy w narracjach o tych wydarzeniach częściej spontanicznie pojawiały się wątki dotyczące generatywności (McAdams, de St. Aubin, 1992). Autor łączy to ze zdolnością konstruowania tożsamości poprzez formułowanie i opowiadanie historii autobiograficznych (czyli zdolnością konstruowania tożsamości narracyjnej).

W serii dalszych badań McAdams i współpracownicy podjęli próbę zidentyfikowania różnic jakościowych pomiędzy narracjami tych dwóch grup. Uzyskane wyniki pokazały, że w narracjach osób wysokogeneratywnych można istotnie częściej wyróżnić tzw. sekwencje odkupieńcze (*redemption sequences*), czyli charakterystyczny sposób przeżywania emocji przejawiający się na poziomie narracji występowaniem sekwencji emocjonalnej – przejścia od emocji negatywnych do pozytywnych czy nadaniem pozytywnego znaczenia (wyciągnięciem pozytywnych wniosków) z negatywnych zdarzeń (McAdams, Bowman, 2001; McAdams i in., 1997). Odmienny sposób przeżywania wyraża się w narracjach w sekwencjach kontaminujących (*contamination sequences*), czyli przechodzenia od emocji pozytywnych do negatywnych czy nadawaniu zdarzeniom negatywnego wydźwięku. Taki rodzaj ilustrowania przeżyć dominował w historiach osób niskogeneratywnych. Jak zauważa Oleś (2011), sekwencje

³ Generatywność jest cechą, której rozwój i ekspresja w bardzo dużym stopniu podlegają wpływom kultury, wychowania i okoliczności życia, które sprzyjają określonej realizacji troski generatywnej. Z tego powodu należy mieć na uwadze ograniczoną możliwość generalizacji wyników badań prowadzonych w innych populacjach, w zwłaszcza w innych kulturach.

emocjonalne jako typowe dla jednostki wzorce interpretacji doświadczeń kształtują się we wczesnym dzieciństwie, co z jednej strony może być dowodem wspierającym tezę o ciągłości rozwoju tożsamości (jedno z podstawowych założeń teorii McAdamsa), a z drugiej, w kontekście niniejszej pracy, stanowi kolejny argument za upatrywaniem korzeni generatywności we wzorcach relacyjnych i doświadczeniach wczesnodziecięcych (por. podrozdział 1.5.1.1).

Co więcej, okazało się, że sekwencje odkupieńcze to tylko jeden z elementów charakterystycznych narracji osób wysokogeneratywnych, które nazwano opowieściami o zaangażowaniu (*commitment stories*; McAdams, 2006). W wyniku jakościowej analizy narracji autobiograficznych autorzy wyróżnili pięć tematów występujących w takich opowieściach, zgodnie z którymi bohater opowieści (a) doświadcza wczesnego błogosławieństwa lub szczególnych korzyści w rodzinie, które wyróżniają go na tle innych, (b) od wczesnych lat uwrażliwia się na cierpienie innych, np. poprzez doświadczenie nieszczęścia, zawodu czy nawet tragedii, (c) cechuje się stabilnymi, jasnymi wartościami moralnymi, które pomagają mu zrozumieć i przepracować trudne doświadczenia, (d) przedstawia negatywne zdarzenia w swoim życiu zgodnie poprzez wykorzystanie sekwencji zbawiennych i (e) wyznacza sobie prospołeczne cele na przyszłość (McAdams i in., 1997). Przez lata McAdams i współpracownicy opublikowali serię badań, w których przedstawili powtarzający się wzorzec narracyjnego przetwarzania historii życia przez osoby wysokogeneratywne w postaci sekwencji zbawiennej (McAdams, 2011; McAdams, Bowman, 2001; McAdams, Guo, 2015; McAdams i in., 2001).

Ostatnie rozważania autora podążają jednak w kierunku dalszego uszczegółowienia charakterystyki narracji dominujących u osób w średniej i późnej dorosłości. Zauważył on, że sekwencje odkupieńcze, choć korzystne i powszechne u osób wysokogeneratywnych, nie są jednak całkowicie uniwersalnym sposobem narracyjnego przetwarzania doświadczenia, ponieważ mogą pozostawiać wrażenie osoby jako naiwnej lub nadmiernie samowystarczalnej (McAdams i in., 2022). Dlatego zaproponował wprowadzenie nowego typu narracji, tj. opowieści o akceptacji (*story of acceptance*), która miałaby w fazie schyłkowej okresu średniej dorosłości wzmacniać budowanie integralności, podobnie jak w początkach tego okresu opowieść o zaangażowaniu przyczynia się do budowania generatywnego zaangażowania. Opowieści o akceptacji dotyczą raczej godzenia się (a nie zmagania) z tym, co przynosi życie, mogą się uwidaczniać szczególnie w obliczu szczególnie poważnych wyzwań, również tych

cywilizacyjnych (np. pandemii lub wojny) i prowadzić „raczej do odnajdowania spełnienia, szczęścia i pokoju w tu-i-teraz niż do pragnienia długofalowych efektów własnych działań” (McAdams i in., 2022, s. 7). W ten sposób sformułowany postulat opowieści o akceptacji wyznacza dalszy kierunek rozwoju teorii McAdamsa, jeszcze ściślej wiążąc jego dotychczas opracowany model generatywności z kulturowym, a nawet cywilizacyjnym kontekstem naszego życia.

Koncepcja generatywności rozwijana na przełomie XX i XXI wieku przez McAdamsa i współpracowników stanowi rozwinięcie i integrację założeń dotyczących generatywności formułowanych wcześniej przez innych autorów i jest obecnie bodaj najczęściej wykorzystywaną w psychologii teorią generatywności. Przez ostatnie trzydzieści lat stała się punktem wyjścia wielu badań, a wiedza na temat poszczególnych obszarów funkcjonowania generatywnego i ich korelatów jest systematycznie poszerzana. Jest to związane prawdopodobnie z zaproponowaną przez McAdamsa i de St. Aubina (1992) operacjonalizacją konstruktów troski generatywnej i zachowań generatywnych w postaci kwestionariuszy: *Loyolskiej skali generatywności* i *Listy zachowań generatywnych*⁴ (z których zwłaszcza ten pierwszy z uwagi na swoje rozpowszechnienie stał się złotym standardem w badaniu generatywności; Villar i in., 2023), propozycją sposobów pomiaru pozostałych obszarów generatywności (np. zaangażowania generatywnego czy narracji generatywnej; McAdams i in., 1993, 1997), a także bezpośrednim i silnym powiązaniem procesu rozwoju generatywności z rozwojem tożsamości narracyjnej, który w ostatnich latach zyskuje na znaczeniu w badaniach psychologicznych (Adler i in., 2017). Dodatkowo, jak zauważają autorzy koncepcji,

generatywność nie jest tu rozumiana jedynie z perspektywy jednostkowej lub społecznej, ale jest widziana jako psychospołeczny wzór wymagań, pragnień, troski, wiary, zaangażowania, zachowań i narracji. Choć te siedem obszarów przenika się wzajemnie, sugeruje to wielość perspektyw, z których można oglądać złożony konstrukt generatywności (McAdams, de St. Aubin, 1992, s. 1013).

Można powiedzieć, że tak wyrażone oczekiwania autorów zostały spełnione, ponieważ konstrukt generatywności jest wykorzystywany i eksplorowany w wielu badaniach

⁴Oba kwestionariusze zostały zaadaptowane również w języku polskim na potrzeby badań własnych (Bandel i in., 2023). Właściwości psychometryczne polskich adaptacji opisano w podrozdziałach 5.3.2 i 5.3.3.

z odmiennych perspektyw, głównie różnych subdyscyplin psychologii i socjologii. W dalszej części pracy przedstawiłem najważniejsze wnioski z tych badań, które stanowią tło dla celów podjętych w badaniach własnych (patrz podrozdział 1.6).

1.5. Współczesne rozumienie generatywności

W związku z powstaniem opisanych powyżej teorii generatywności konstrukt ten przyciągnął uwagę badaczy, w wyniku czego przez lata przeprowadzono bardzo wiele zróżnicowanych badań na temat funkcjonowania generatywnego. Przegląd literatury pozwala wyróżnić dwa główne nurty tych badań: po pierwsze nad ścieżką rozwoju generatywności w cyklu życia i, co z tego wynika, jej przejawami również w innych fazach rozwojowych aniżeli tylko w okresie średniej dorosłości, a po drugie nad obszarami jej realizacji poza posiadaniem i wychowaniem dzieci. Badania prowadzone w obu tych nurtach ukonstytuowały współczesne rozumienie generatywności w psychologii i stanowią punkt wyjścia dla jej rozumienia w niniejszej pracy, dlatego poniżej omawiam je bardziej szczegółowo.

1.5.1. Generatywność w cyklu życia człowieka

Chociaż Erikson (1950/2000) początkowo łączył rozwój generatywności bezpośrednio z fazą średniej dorosłości, sam później zauważył, że szukanie jej przejawów we wcześniejszych oraz późniejszych fazach cyklu życia jest uzasadnione, uwzględniając wprowadzoną przez siebie zasadę epigenezy (Erikson i in., 1986). Wskazuje ona, że choć określone tendencje rozwojowe szczególnie wyraźnie kształtują się na konkretnych etapach życia i są wtedy widocznie dominujące – to ich przejawy można zaobserwować też w innych fazach (Witkowski, 2009). Dlatego pierwsza grupa badań nad generatywnością opiera się na założeniu, że rozwój generatywnej troski jest związany z rozwiązywaniem kryzysów rozwojowych i rozwojem pozostałych cnót w rozumieniu teorii Eriksona. Ten nurt badań wywodzi się od prób empirycznego zweryfikowania jego koncepcji i określenia wzajemnych powiązań pomiędzy cechami rozwojowymi charakterystycznymi dla poszczególnych stadiów w różnych grupach wiekowych (Markstrom i in., 1997; Markstrom, Marshall, 2007; Ochse, Plug, 1986). I tak na przykład podstawowa ufność kształtuje się w niemowlęctwie w oparciu o bezpieczną relację z obiektem opiekuńczym, i chociaż nie jest wiodącym tematem kolejnych kryzysów rozwojowych, oparta na niej cnota nadziei pozostaje w rdzeniu tożsamości i daje podstawę do poczucia stabilności w świecie oraz w relacjach we wszystkich kolejnych fazach rozwojowych (Erikson; 1950/2000; Snyder, 2000). Zdaniem teoretyków

eriksonowskich stanowi ona o możliwości adaptacji do zmieniających się warunków życia, doświadczanych porażek czy podejmowania nowych ról z wiarą i optymizmem. Podobnie generatywność – choć postuluje się, że kulminacyjnym punktem rozwoju pragnienia troski o innych jest średnia dorosłość, kiedy od ludzi oczekuje się, że będą opiekować się osobami młodszymi (i starszymi) od siebie, to przejawy troski o innych obserwuje się od najmłodszych lat. Badania nad determinantami rozwoju generatywnej troski w cyklu życia opierają się na tym właśnie założeniu, z późniejszym uzupełnieniem go o wpływy innych koncepcji rozwoju człowieka oraz badań neuropsychologii i genetyki (które na razie zaowocowały wstępnymi, niejednoznacznymi wynikami; Faßbender i in., 2019).

1.5.1.1. Doświadczenia wczesnodziecięce jako podwaliny rozwoju generatywnych pragnień

Pierwsza z eriksonowskich cnót, nadzieja (*hope*), to przekonanie o porządku i sensie świata oraz o tym, że jest on w ostateczności ludziom przychylny (Trzebiński, Zięba, 2003), które rozwija się w oparciu o pozytywne rozwiązanie pierwszego kryzysu rozwojowego podstawowa ufność vs. podstawowa nieufność. W związku z tym nadzieja staje się podstawą do rozwoju wiary w człowieczeństwo, na podstawie której przyjmujemy założenie, że warto inwestować swój czas i energię w pomoc innym ludziom w celu poprawy kondycji ludzkości (Van De Water, McAdams, 1989). Tym samym wiara w człowieczeństwo staje się zdaniem Eriksona (1950/2000) warunkiem koniecznym do rozwoju generatywności. Badania Wojciechowskiej (2011) potwierdziły pozytywny związek między nadzieją i troską generatywną u osób w średnim wieku, a biorąc pod uwagę kolejność wyłaniania się tych cnót w cyklu życia, autorka sugeruje, że nadzieja może być rozpatrywana jako predyktor rozwoju generatywności w późniejszych etapach życia. Osoby o wyższym natężeniu podstawowej nadziei będą zatem bardziej chętne do poświęcenia swoich zasobów na dbanie o młodsze pokolenia z uwagi na silniejsze przekonanie co do wartości takich działań. Łatwiej im będzie również adaptować się do zmiany perspektywy życiowej, która towarzyszy kryzysowi środka życia, a także podejmować nowe role społeczne, znajdując w nich okazję do wywarcia pozytywnego wpływu na innych (por. Olejnik, 2011). Również inne cnoty rozwijające się w okresie wczesnego i późnego dzieciństwa można rozumieć w kontekście ich roli w rozwoju generatywności. Wola (*will*) staje się podstawą umiejętności wyznaczania sobie celów zgodnych ze swoimi pragnieniami i aspiracjami,

z kolei stanowczość (*purpose*) – podstawą gotowości do ich realizacji. Odzwierciedlenia tych cnót w generatywności możemy szukać w obszarze generatywnych celów. Poczucie kompetencji (*competence*) będzie z kolei w przyszłości niezbędne do angażowania się w zachowania generatywne, takie jak nauczanie czy twórczość. Jak to opisałem szczegółowo w podrozdziale 1.4.3, wiara w człowieczeństwo, generatywne cele, generatywne zaangażowanie lub zachowania generatywne to niektóre z obszarów generatywności według teorii McAdamsa i de St. Aubina (1992) stanowiącej podstawę badań własnych.

Inny nurt badań nad rozwojem generatywności ma swoje źródło w teorii przywiązania. Zgodnie z tą koncepcją zakłada się, że styl przywiązania rozwinięty w niemowlęctwie wpływa na sposób funkcjonowania w relacjach społecznych w całym późniejszym życiu na skutek działania wewnętrznych modeli operacyjnych ukształtowanych w relacji z pierwotnym opiekunem (Main i in., 1985). Style przywiązania są powiązane m.in. z określonymi sposobami regulacji emocji czy komunikacji interpersonalnej i są uważane za relatywnie stabilne w ciągu życia (choć literatura na temat stabilności stylu przywiązania w średniej i późnej dorosłości jest ograniczona i dostarcza niejednoznacznych wniosków; Magai, Halpern, 2001; Magai i in., 2016). McAdams (2000) zauważa, że bezpieczny styl przywiązania kształtuje się na skutek doświadczenia zaangażowania i uwagi opiekuna adekwatnych do potrzeb dziecka i mieszczących się w ramach przyjętych społecznie norm. Z kolei z perspektywy opiekuna troska staje się emocjonalnym trzonem więzi przywiązaniowej, w ramach której empatia i odpowiedzialność pozwalają przetransformować emocje opiekuna w troskliwe zachowanie. Zabierając głos w dyskusji dotyczącej rozróżnienia między specyfiką więzi przywiązaniowej (jako silniejszej, angażującej większe pokłady troski i realizującej się w bezpośredniej opiece i odpowiedzialności za życie własnego dziecka) i generatywności (jako mniej angażującego osobiście, szeroko rozumianego pragnienia zatroszczenia się o przyszłe pokolenia; Bell, Richard, 2000), autor proponuje, żeby troskliwość okazywaną w relacji przywiązaniowej rozumieć jako „emocjonalno-poznawczo-behawioralny prototyp” (McAdams, 2000, s. 119) tego, czym może być generatywność na dalszym etapie życia. Choć zakres okazywanej troski ulega wtedy poszerzeniu, w jej centrum pozostaje empatyczne podejście do innych ludzi, szczególnie potrzebujących pomocy (McAdams i in., 1997), oraz postawa opiekuna, który z nadzieją patrzy na swój wkład w rozwój innych osób. Z tej perspektywy łatwo dostrzec znaczenie relacji przywiązaniowej dla rozwoju generatywności obu stron: opiekuna, u którego umiejętność

wytworzenia więzi przywiązaniowej zapowiada generatywne zaangażowanie w następnym etapie życia, oraz dziecka, u którego w wyniku doświadczenia takiej więzi następuje ukształtowanie bezpiecznego stylu przywiązania oraz internalizacja troski, co stanowi podwaliny do dalszego rozwoju generatywności.

Empiryczne weryfikacje rozważań McAdamsa o związkach pomiędzy przywiązaniem a generatywnością prowadziła m.in. Lawford z zespołem (2017). Wyniki badania podłużnego przeprowadzonego na grupie adolescentów pokazały, że natężenie unikania przywiązaniowego koreluje negatywnie z natężeniem troski generatywnej, co autorzy tłumaczą tendencją do unikania przez te osoby okazji do nawiązywania bliskich relacji oraz do podejmowania zachowań prospołecznych, które zazwyczaj zwrotnie prowadzą do kształtowania pragnienia generatywnego i pozwalają eksperymentować ze swoją rolą społeczną. Tym samym autorzy sugerują występowanie wzajemnej zależności pomiędzy tymi zmiennymi, w której unikanie przywiązaniowe wpływa na natężenie generatywnej troski, ale również wczesna generatywność prowadzi do zmniejszenia się natężenia unikania przywiązaniowego z czasem. W innym badaniu Lawford (2008) wykazała również negatywny związek nasilenia lęku przywiązaniowego z natężeniem troski generatywnej, dodatkowo moderowany poprzez natężenie unikania przywiązaniowego. Włoskie badanie przeprowadzone na grupie dorosłych w wieku 25–65 lat wykazało, że oba wymiary pozabezpiecznego stylu przywiązania stanowią negatywne predyktory generatywnej troski, ale nie generatywnych zachowań (Camera i in., 2024). W różnych badaniach potwierdzono też pozytywne związki między generatywnością a bezpiecznym stylem przywiązania (Christensen, 2017; Lawford, 2008; Quattlebaum, 2018). Wydaje się zatem, że jest uzasadnione upatrywanie związków między stylem przywiązania ukształtowanym w dzieciństwie a rozwojem generatywności na dalszych etapach życia. Jednocześnie jednak podkreśla się, że konieczne są dalsze badania, szczególnie longitudinalne, obejmujące okres średniej i późnej dorosłości, które pozwolą na analizę mechanizmu wzajemnych oddziaływań stylu przywiązania i generatywności na różnych etapach życia (Lawford i in., 2017).

1.5.1.2. Okres adolescencji i wczesnej dorosłości jako czas rozwoju generatywnej troski i treningu zachowań troskliwych

Współcześni autorzy zajmujący się generatywnością jednoznacznie wskazują, że jej przejawy nie są ograniczone jedynie do okresu średniej dorosłości (McAdams, 2024). Rozwój w okresie wczesnego dzieciństwa, a nawet niemowlęstwa, kładzie podwaliny

pod rozwój generatywnych pragnień. Z kolei na czas adolescencji przypada rozwój wczesnej generatywności (*early generativity*), testowania się w różnych rolach społecznych oraz nauki zachowań prospołecznych (Lawford, Shulman, 2024). Lawford i wsp. (2005) w badaniu longitudinalnym na grupie osób na przełomie adolescencji i młodej dorosłości pokazali, że natężenie generatywnej troski w tej grupie korelowało istotnie ze wskaźnikami dobrej adaptacji psychospołecznej (podobnie jak w grupie osób w średniej dorosłości), ale co ważniejsze wskazali jako predyktory generatywności autorytatywne rodzicielstwo ich rodziców oraz zaangażowanie społeczne samej młodzieży w momencie rozpoczęcia badania (patrz też: Frensch i in., 2007). Takie wyniki przemawiają za hipotezą, że na rozwój generatywności wpływają zarówno doświadczenia rodzinne, jak i podejmowanie zachowań troskliwych wobec innych. Eksplorując dalej ten wątek, autorzy wykazali, że specyficznie wzajemne troszczenie się o siebie w relacjach przyjacielskich w okresie dorastania przyczyniało się do wzrostu natężenia troski generatywnej (Lawford, 2008; Lawford i in., 2013). Jako kolejne predyktory rozwoju wczesnej generatywności Lawford i wsp. (2020) opisali informacyjny styl tożsamości (stanowiący najzdrowszą orientację tożsamościową w modelu Berzonsky’ego, 1992) oraz zaangażowanie (rozumiane jako poczucie sensu i celu wynikające ze stabilności wartości osobistych i kierunku rozwoju; Berzonsky, 2003). Podkreśla to wagę integracji tożsamości oraz rozwoju eriksonowskiej cnoty wierności (*fidelity*) rozumianej jako zdolność do zaangażowania się w osobiste cele, plany i zobowiązania jako procesów istotnych dla rozwoju troski generatywnej, o czym pisał już Erikson (1988), a po nim również inni autorzy (np. Beaumont, Pratt, 2011; McAdams i in., 1997). Podłużne badanie Mitchell i wsp. (2021) wykazało, że stopień integracji tożsamości w okresie wyłaniającej się dorosłości jest predyktorem natężenia intymności, generatywności i integralności na dalszych etapach życia. Co ciekawe, grupa, która raportowała w czasie pierwszego pomiaru wysokie wyniki na skali tożsamości, utrzymywała w ciągu dalszego życia stabilny, wysoki poziom pozostałych cech. Z kolei grupa, która na początku raportowała niskie wyniki w skali tożsamości, wykazała w ciągu życia bardziej gwałtowny wzrost w zakresie pozostałych cech, tak że ostatecznie „dogoniła” grupę pierwszą, jeśli chodzi o poziom intymności, generatywności i integralności. To pokazuje, że choć integracja tożsamości jest istotna i stanowi solidny fundament dalszego rozwoju, możliwa jest również inna ścieżka rozwoju zakończona podobnym – pozytywnym – efektem (takie wnioski wspierają również inne badania nad wpływem przeszłych i aktualnych doświadczeń na dobrostan i generatywność; por. np. An, Cooney, 2006). Na

podstawie przytoczonych wyników badań możemy wnioskować z dużą pewnością o ogromnym znaczeniu doświadczeń w dwóch pierwszych dekadach życia dla dalszego rozwoju generatywnej troski. Niemniej w dalszym ciągu potrzeba badań opisujących szczegółowe mechanizmy wpływu tych doświadczeń na rozwój generatywności, bo dzięki temu możliwe będzie bardziej celowe projektowanie oddziaływań stymulujących rozwój adolescentów pod tym względem, np. poprzez tworzenie kontekstów pozwalających na trening umiejętności (pro)społecznych.

Okres wyłaniającej się i wczesnej dorosłości to czas koncentracji na rozwoju self, podejmowania długoterminowych zobowiązań wobec siebie i innych oraz nauki zachowań generatywnych poprzez zaangażowanie społeczne czy relacje przyjacielskie. Choć w tym okresie u większości osób nadal zaabsorbowanie tematami rozwoju tożsamości i relacji intymnych przeważa nad zaangażowaniem w generatywność, to troska o młodsze pokolenia również się u nich przejawia (Lawford, Shulman, 2024; Stewart i in., 1988). Okazuje się, że kontynuowanie zaangażowania społecznego po okresie adolescencji jest kluczowe dla rozwoju generatywnej troski, ponieważ to akumulacja doświadczeń związanych z podejmowaniem zachowań troskliwych przyczynia się do wzrostu generatywnej troski w późniejszym okresie wczesnej dorosłości (Soucie i in. 2018). Wyniki badania longitudinalnego trwającego 30 lat, w którym badano związki nasilenia motywów sprawczości (*agency*) i wspólnotowości (*communion*) z motywacją generatywną u kobiet w średnim wieku pokazały, że (a) analizowane łącznie nasilenie tych motywów w wieku 18 lat korelowało pozytywnie z motywacją generatywną w wieku 48 lat oraz (b) w wieku 48 lat z natężeniem motywacji generatywnej korelowało pozytywnie zarówno natężenie poszczególnych motywów, jak i ich połączenie (Peterson, Stewart, 1996). To wspiera pogląd, że prekursorzy generatywnej troski rozwijają się już na wcześniejszym etapie życia, a także postulowane przez McAdamsa (1985) i zgodne z wynikami jego badań założenie, że realizacja generatywności opiera się na połączeniu motywów sprawczości i wspólnotowości. Jednocześnie różne badania zagraniczne i polskie potwierdzają istotną różnicę w natężeniu troski generatywnej w grupie osób we wczesnej i w średniej dorosłości, co przemawia za tezą, że okres wczesnej dorosłości jest czasem przekształceń w zakresie osobowości i tożsamości oraz stopniowego rozwoju generatywnej troski, co prowadzi do ustabilizowania się generatywności jako dominującego tematu rozwojowego w średniej dorosłości (np. Bandel i in., 2023; Beaumont, Pratt, 2011; Keyes, Ryff, 1998; McAdams i in., 1993, 1998; Wojciechowska, 2017).

Należy jednak zaznaczyć, że niektórzy badacze starają się podważyć to założenie, powołując się na wyniki badań świadczące o wysokim natężeniu troski generatywnej u osób we wczesnej dorosłości. Pełniejszy przegląd badań wskazuje raczej, że nie można jednoznacznie określić trajektorii rozwojowej generatywnej troski w tej fazie, ponieważ wyniki badań są w tym aspekcie sprzeczne (Mariano, Lawford, 2024). Jednak niezależnie od tego wśród badaczy panuje zgoda, że wczesna generatywność przejawia się przede wszystkim w natężeniu generatywnej troski, natomiast nie innych obszarów generatywności, np. zachowań generatywnych. Ja również uważam za nieuzasadnione twierdzenie, że można obserwować takie same przejawy generatywnego funkcjonowania u osób z tych dwóch grup. Choć w metodach samoopisowych młodzi dorośli mogą prezentować się jako podobnie zaabsorbowani troską o innych – w tym młodszych od siebie – jak osoby od nich starsze, to ich doświadczanie troski i spontaniczne jej przywoływanie jest inne (McAdams i in., 1993). W zadaniach związanych z opisem swojego zaangażowania w realizację generatywnej troski (w postaci uzupełnienia niedokończonych zdań lub sformułowania narracji o ważnych wydarzeniach w życiu), osoby w średniej dorosłości uzyskują więcej punktów niż młodzi dorośli. Dodatkowo osoby w średnim wieku mają szansę doświadczyć pierwszych owoców swoich generatywnych działań, np. obserwując zmiany w swoich dorastających dzieciach, kierując pracą innych, ucząc nowych umiejętności, dzieląc się zdobytym doświadczeniem. Wynika to z dużo większych w ich przypadku możliwości społecznych do podejmowania generatywnych zachowań, co powinno z kolei zwrótnie wpływać na formułowanie i rewizję generatywnego skryptu (McAdams, 2024). O ile zatem młodzi dorośli mogą przejawiać – i przejawiają – motywację generatywną, o tyle osobiste i społeczne zasoby do jej realizacji często pojawiają się w ich życiu później (Peterson, Stewart, 1993). Nie ulega wątpliwości, że niektóre młode osoby rozwijają wysoki poziom troski generatywnej i realizują ją w szerokim zakresie na długo przed wejściem w wiek średni, np. poprzez aktywizm społeczny (patrz podrozdział 1.5.2). Jednakże w tych przypadkach wczesne zaangażowanie w działania na rzecz innych wynikają z trudnych doświadczeń, które spotkały lub spotykają aktywistów (np. w związku z dyskryminacją, wykluczeniem, zmianą klimatu, chorobą lub innymi zjawiskami), co motywuje ich do podjęcia ścieżki aktywistycznej (Struzik, 2019). Przykłady te należy rozpatrywać raczej jako wyjątki niż normę rozwojową, w literaturze przedstawia się również interpretację wzrostu troski generatywnej u osób młodych jako przejaw rozwoju i realizacji celu poza self (*beyond-the-self purpose*), z powodu pewnych podobieństw między oboma

konstruktami (Mariano, Lawford, 2024). Rozważania te stanowią inspirację do szczegółowego przyglądania się kontekstom rozwoju generatywności u poszczególnych jednostek oraz grup na różnych etapach rozwojowych, a także, w przypadku osób młodych, do prowadzenia badań podłużnych obejmujących kolejne fazy adolescencji i wczesnej dorosłości, ponieważ jest to czas intensywnego rozwoju i przemian osobowościowych i tożsamościowych.

1.5.1.3. Okres średniej i późnej dorosłości jako czas intensywnej realizacji generatywnej troski

Miłość (*love*) rozwijana w okresie wczesnej dorosłości to bezpośrednia prekursora cnoty troski (*care*; McAdams, 2024). Ta pierwsza dotyczy znaczących bliskich osób – jest konieczna do stworzenia stabilnego, intymnego związku, otoczenia opieką najbliższych, w tym dzieci. Troskę z kolei możemy traktować jako „rozszerzenie” miłości na innych ludzi i na świat (Markstrom, Marshall, 2007). Tym samym zgodnie z przewidywaniami Eriksona (1950/2000), wyniki wielu badań wspierają pogląd, że generatywność nasila się od wczesnej do średniej dorosłości, by osiągnąć pik w okolicy środka życia (co objawia się przede wszystkim poprzez najwyższe natężenie generatywnej troski, najczęstsze podejmowanie zachowań generatywnych oraz największe zaabsorbowanie tematem troski o młodsze pokolenia przez osoby w tej fazie rozwojowej), a następnie mniej lub bardziej spada przynajmniej w niektórych obszarach (np. Keyes, Ryff, 1998; Nelson, Bergeman, 2021; McAdams, 2006; McAdams i in., 1993; Rossi, 2001). Ryff i Heinicke (1983) zaprojektowali badanie, w którym poprosili osoby w okresie wczesnej, średniej i późnej dorosłości o ocenę aktualnego, retrospektywnego i antycypowanego natężenia generatywnej troski. Wyniki pokazały, że niezależnie od etapu rozwojowego najwyższe natężenie generatywnej troski było wskazywane w okresie średniej dorosłości (to znaczy, że osoby młodsze spodziewały się nasilenia swoich pragnień generatywnych, osoby w średniej dorosłości oceniały się jako najbardziej generatywne w swoim życiu obecnie, a osoby w późnej dorosłości określiły, że najbardziej generatywne były na poprzednim etapie rozwojowym). Jak to podsumowuje Kotre (1999), „w średniej dorosłości oczekiwanie generatywności jest ogromne, a celów, by ją realizować, jest wiele” (s. 168).

Wyniki badań dotyczących trajektorii rozwojowej generatywnej troski w okresie średniej dorosłości również dostarczają niejednoznacznych wyników. W literaturze trwa dyskusja, na który moment średniej dorosłości przypada największe natężenie generatywnej troski – niektórzy badacze postulują okolice 40. roku życia, inni okres

pomiędzy 50. a 60. rokiem życia (Nelson, Bergman, 2021; Reinilä i in., 2023). Można znaleźć takie badania, które w ogóle przeczą dominacji tematu generatywności w średniej dorosłości, szczególnie w związku z utrzymującym się wysokim zaabsorbowaniem troską o młodsze pokolenia w późnej dorosłości, co bardziej szczegółowo omawiam poniżej. W końcu są również autorzy, którzy podważają zależność natężenia generatywności od fazy rozwojowej, a raczej kładą nacisk na czynniki biologiczne, psychologiczne i społeczne, które oddziałują na jednostkę, kształtując specyfikę jej generatywnego funkcjonowania w niepowtarzalny sposób (MacDermid i in., 1998; Reinilä i in., 2023; Whitbourne i in., 1992). Na przykład w propozycji Kotrego (1984) każdy z czterech typów generatywności manifestuje się inaczej na różnych etapach cyklu życia. Przejście do fazy średniej dorosłości zazwyczaj oznacza w tym ujęciu zakończenie realizacji generatywności biologicznej (odnoszącej się do płodności i możliwości powołania nowego życia), zaś otwiera drogę do realizacji generatywności rodzicielskiej, dla której kolejnym ważnym momentem będzie opuszczenie przez dziecko domu rodzinnego. Dwa pozostałe typy generatywności nie są ograniczone specyficznie do żadnego okresu rozwojowego.

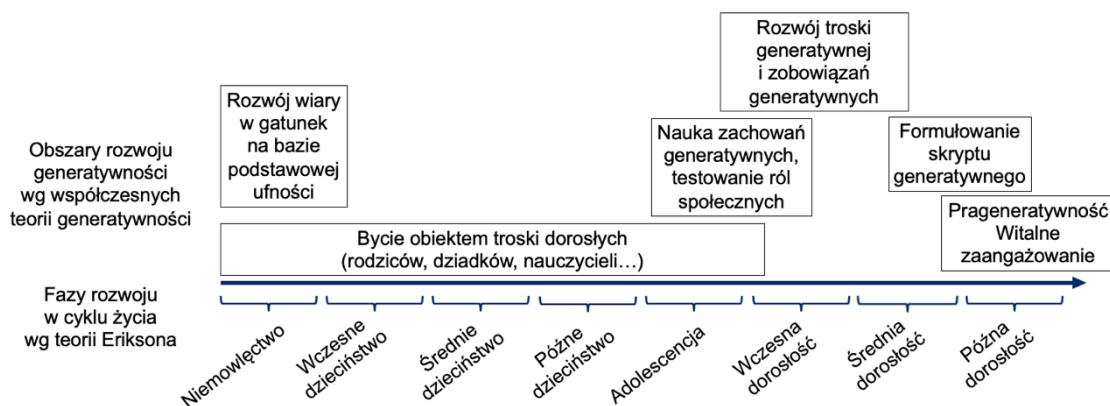
W zakresie funkcjonowania generatywnego osób starszych już sam Erikson w swoich późnych pracach zauważył, że są one nadal bardzo zaangażowane w pomoc następnym pokoleniom i opisał to zaangażowanie terminem prageratywności (*grand-generativity*; Erikson i in., 1986). Uważał, że zmiany związane ze starzeniem się organizmu oraz przekształceniem stabilnych dotąd ról społecznych mogą konfrontować ludzi z zagrożeniem stagnacją. Jednakże na skutek rozwiązania ostatniego kryzysu rozwojowego integralność vs. rozpacz i wykształcenia się cnoty mądrości (*wise*) mogą oni podejmować nowe role (dziadków, starzejących się rodziców, mentorów, doradców), utrzymując zaangażowanie generatywne w nieco przekształconej formie. Rola przekazu mądrościowego seniorów stała się zresztą w ostatnich latach przedmiotem intensywnych badań, w tym także w Polsce (np. Tokarska i in., 2019). Rozważania Eriksona znalazły też swoją kontynuację w opisie konstruktu witalnego zaangażowania (*vital involvement*) rozumianego jako istotne zaangażowanie jednostki w kontakt ze środowiskiem poza self, które jest znaczące dla dobrej adaptacji psychospołecznej do procesu starzenia się (Kivnick, Wells, 2014). Jeden z wymiarów witalnego zaangażowania – wzbogacanie środowiska (*enrichment the environment*) – opisuje właśnie taki rodzaj bycia w kontakcie ze światem, który ten świat wzbogaca poprzez aktywność i kreatywność osoby starszej.

Oddaje to ducha eriksonowskiej myśli o tym, jak poprzez generatywną troskę domyka się cykl życia i międzypokoleniowego wsparcia (Kivnick i in., 2020).

Badania ilościowe nad funkcjonowaniem generatywnym osób starszych wspierają rozważania teoretyczne – wyniki wielu badań wskazują na stabilność lub niewielki spadek zaangażowania generatywnego w wielu obszarach w drugiej połowie życia (Lodi-Smith i in., 2021; Miner-Rubino i in., 2004; Reinilä i in., 2023; Wojciechowska, 2017). To wskazuje, że na rozwój generatywności w cyklu życia możemy patrzeć również jak na proces kumulatywny, w którym zmiany powstałe w poprzednich fazach cyklu życia stanowią podstawę do dalszego rozwoju, co byłoby zgodne z doniesieniami na temat rozwoju różnych cech (Whitbourne i in., 2009). Dlatego dziś właściwie nie ma już wątpliwości, że generatywność jest istotnym i ważnym elementem życia osób w okresie późnej dorosłości i starości (Vaillant, 2002; Villar, Zacarés, 2024), a nawet podejmowane były próby dopasowania modelu generatywności McAdamsa do funkcjonowania generatywnego osób w tej grupie (Ehlman, Ligon, 2012). Wskazuje się, że może być realizowana na różne sposoby, zarówno w zakresie relacji rodzinnych, z naciskiem na pełnienie roli dziadków (Celdrán, 2024), jak i w zakresie zaangażowania społecznego, np. na rzecz lokalnych społeczności (Steuden, 2011). Podkreśla się pozytywny wpływ generatywności na adaptację do starości, wzmacnianie poczucia tożsamości oraz dobrej jakości życia i dobrostanu w różnych obszarach, a także poprawę funkcjonowania psychospołecznego. Dzieje się to między innymi na drodze podważenia stereotypów dotyczących ograniczeń związanych z procesem starzenia się.

Rysunek 4

Rozwój poszczególnych obszarów generatywności w cyklu życia

Podsumowując, można powiedzieć, że główne założenia dotyczące przebiegu rozwoju generatywności w cyklu życia sformułowane w oparciu o teorię Eriksona (1950/2000; 1982/2002) przez ostatnie prawie 40 lat były poddawane intensywnej weryfikacji, a konkluzje wydają się na razie niejednoznaczne. Na podstawie przeglądu literatury z pewnością można sformułować wniosek, że generatywność przenika życie człowieka na różnych jego etapach o wiele silniej, niż zakładano na początku, co starałem się w skrócie podsumować na rysunku 4. Z kolei trajektoria rozwoju generatywności i sposób jej doświadczania zależy od bardzo wielu czynników: historycznych, społeczno-kulturowych, rozwojowych i intrapsychicznych. W podobnie złożony sposób przedstawia się odpowiedź na pytanie, na czym polega realizacja generatywnej troski, na które staram się odpowiedzieć w następnym podrozdziale.

1.5.2. Obszary realizacji troski generatywnej

Choć z początku generatywność łączona była głównie z podjęciem roli rodzicielskiej, szybko się okazało, że troskę o młodsze pokolenia można realizować na bardzo wiele sposobów i w różnych kontekstach. Duży wpływ na tę zmianę perspektywy miały oczywiście przemiany społeczne związane z przekształceniami w zakresie istniejących modeli rodzinności, aktywności zawodowej kobiet i mężczyzn czy struktury społeczeństw zachodnich (MacDermid i in., 1997). Na podstawie przeglądu literatury wyróżniłem pięć obszarów realizacji generatywności, których najczęściej dotyczą badania prowadzone w tym obszarze: rodzicielstwo, praca zawodowa, nauczanie i mentoring, zaangażowanie społeczne i polityczne oraz twórczość. W tabeli 2 zebrałem podsumowanie wybranych, najważniejszych – również z perspektywy badań własnych – wyników badań nad specyfiką realizacji generatywności w tych obszarach.

Bazując na przeglądzie literatury i wybranych, zamieszczonych w tabeli wynikach badań, można wysnuć kilka wniosków. Badania nad drogami realizacji generatywności są prowadzone od lat 80. ubiegłego wieku, a w ostatnim czasie przeżywają renesans. O ile na początku starano się ogólnie opisać możliwości realizacji generatywności w różnych obszarach życia, o tyle teraz celem zdaje się jak najbardziej zniuansowane scharakteryzowanie generatywności u różnych grup ludzi (grup mniejszościowych, zawodowych, podejmujących określone role społeczne); częściej niż kiedyś wykorzystuje się do tego badania jakościowe. Znacząco poszerzył się też zakres metod wykorzystywanych do badania generatywności – od klasycznych badań ilościowych, przez badania jakościowe, studia przypadków, aż po analizy psychobiograficzne.

Tabela 2*Obszary realizacji troski generatywnej – przegląd badań*

Obszar realizacji	Najważniejsze wyniki badań i doniesienia z literatury
Rodzicielstwo	• pogląd na temat znaczenia rodzicielstwa zmieniał się na przestrzeni czasu; Erikson (1950/2000) uważał je za podstawowy sposób realizacji generatywnej troski; pogląd o istotnej roli generatywności rodzicielskiej utrzymał się przez lata (Kotre, 1999; Tyszkowa, 1987), choć równocześnie badacze dostrzegli, że realizacja troski generatywnej jest możliwa – i często występuje – również poza relacją z własnymi dziećmi • nie sam fakt posiadania dzieci lub pragnienie ich posiadania czyni średnią dorosłość generatywną, lecz odpowiednie zaangażowanie we wspieranie ich rozwoju i wypełnianie przez nie zadań rozwojowych (Bakiera, 2018); zbyt małe zaangażowanie w życie dziecka może świadczyć o rozwoju eriksonowskiej stagnacji, zaś zbyt duże, które często związane jest z nadmierną kontrolą nad funkcjonowaniem dziecka, rozpatruje się w kontekście nadmiernego lęku przed separacją dziecka, zbytnej intruzywności w jego świat i zaburzonych potrzeb bliskości i niezależności • Bakiera (2018) zaproponowała również autorską konceptualizację generatywności rodzicielskiej, wyróżniając cztery jej wymiary: (a) zainteresowanie – działania świadczące o zainteresowaniu dzieckiem i codziennymi wydarzeniami w jego życiu, (b) aktywną pomoc – zapewnianie wsparcia instrumentalnego i emocjonalnego, w tym dzielenie się własnym doświadczeniem i wprowadzanie dziecka w dorosłe życie, (c) zgodę – ograniczanie kontroli nad dzieckiem, rozluźnianie surowych nakazów i zakazów przy jednoczesnym zapewnianiu całkowitej wolności w tych sferach, w których to możliwe oraz (d) poczucie kreatywności – przekonanie o byciu ważnym, aktywnym i potrzebnym wzbudzone troską okazywaną o dzieci • badania dotyczące różnic płciowych w realizacji i doświadczaniu generatywności prowadzone są od dawna, ale można powiedzieć, że dopóki próbowano znaleźć ogólne różnice i podobieństwa między matkami i ojcami, przynosiły niejednoznaczne rezultaty (Peterson, 2024); aktualnie badania zmierzają w kierunku odkrywania (a) zniuansowanych wzorców realizowania generatywności na przestrzeni czasu (badania longitudinalne lub jakościowe) w obu grupach (MacDermid i in., 1997; Snarey, 1993), a nawet specyficznych podgrupach matek i ojców (np. należących do różnych mniejszości, por. Mattis i in., 2021) oraz (b) specyficznych trajektorii rozwojowych generatywności (w tym rodzicielskiej) u matek i ojców i różnego w związku z tym jej znaczenia dla ich rozwoju, dobrostanu i tożsamości (np. Fadjukoff i in., 2016)
Praca zawodowa	• generatywności zawodowej poświęcono wiele badań, na co wskazują chociażby dwie metaanalizy dotyczące związków między generatywnością i różnymi aspektami pracy zawodowej (Doerwald i in., 2021; Wiktorowicz i in., 2022) • teoretycznie uzasadnione byłoby wyróżnienie zawodów skupiających osoby szczególnie generatywne, czyli zawodów opartych na trosce o młodsze pokolenia (np. nauczyciel, lekarz) lub kreatywności (artysta, architekt), co byłoby zgodne z pierwotnymi założeniami McAdamsa i de St. Aubina (1992) o obszarach realizacji zachowań generatywnych; przegląd badań pozwala jednak przypuszczać, że nie tyle typ pracy ma znaczenie, ile sposób, w jaki człowiek ją wykonuje i jakie nadaje jej znaczenie • kariera zawodowa stwarza okazję do mentoringu i szkolenia młodszych współpracowników oraz zaangażowania w tworzenie nowych produktów, usług czy

Obszar realizacji	Najważniejsze wyniki badań i doniesienia z literatury
Nauczanie i mentoring	struktur organizacyjnych, a także pełnienia roli lidera, która okazuje się silnie powiązana z generatywnością – Zacher i Bordia (2024), bazując na przeglądzie badań na ten temat, wskazują na konieczność dalszych badań oraz wprowadzenia oddziaływań wzmacniających generatywność u liderów w organizacjach • badania nad znaczeniem poczucia, że praca jest wewnętrznie wynagradzająca (<i>intrinsically rewarding</i>), wskazują, że korzystanie z wyżej wymienionych możliwości realizacji generatywności w pracy i wynikająca z tego ocena własnej pracy jako wynagradzającej (np. Chen i in., 2019; Peterson, Stewart, 1996) lub satysfakcjonującej (np. Millová, Blatný, 2018) jest pozytywnie związana z natężeniem troski generatywnej; nie jest jednocześnie jasne, czy to korzystanie z takich możliwości zwiększa natężenie generatywnej troski, czy też raczej osoby wysokogeneratywne wybierają dla siebie zawody, które sprzyjają realizacji generatywnej troski – ten dylemat wymaga dalszej empirycznej eksploracji • Krahn i in. (2024) wskazują, że badacze stoją teraz przed dwoma głównymi wyzwaniami: (a) zrozumieniem znaczenia wyników badań nad generatywnością zawodową przez pryzmat ujęcia life-span (w kontekście przemian na przestrzeni całego życia zawodowego, łącznie z przejściem na emeryturę) oraz (b) pogłębieniem badań nad znaczeniem wewnętrznej gratyfikacji z pracy w kontekście poczucia bycia generatywnym na różnych etapach kariery zawodowej; w tym celu zaproponowali model łączący kluczowe dla generatywności zawodowej elementy, który może stanowić punkt wyjścia dla dalszej dyskusji i badań (Krahn i in., 2024, s. 100)
	• rola mentora była wskazywana jako wysoce generatywna od samego początku badań nad tym konstruktem, ponieważ w bezpośredni sposób opiera się ona na obu motywach kierujących zachowaniami generatywnymi: motywem sprawczości i wspólnotowości (Sidhu i in., 2024); model rozwoju tożsamości lidera (<i>Leadership Identity Development</i>, LID; Komives i in., 2006) opisuje, że pragnienie generatywne cechuje osoby na piątym etapie tego procesu, które przenoszą wtedy znaczną część uwagi na tych, którymi się opiekują, akceptując przyjęcie na siebie roli mentora • nauczycielstwo uważa się powszechnie za jeden z najbardziej generatywnych zawodów, ponieważ jego główny cel dotyczy przekazywania wiedzy, wartości i umiejętności młodszemu pokoleniu, ale mimo to wciąż znaczenie generatywności dla pełnienia roli nauczyciela – i odwrotnie – wydaje się niedostatecznie zbadane (Sandoval-Obando i in., 2023); wiadomo jednak, że nauczyciele mogą podejmować szereg aktywności pogłębiających generatywny charakter ich pracy pedagogicznej, takich jak zaangażowanie w pracę, pozytywne nastawienie i elastyczność, które prowadzą do budowania pogłębionych, wzajemnych relacji z uczniami (Sandoval-Obando, Muñoz, 2022); badania pokazują również, że korzystają ze swoich życiowych doświadczeń podczas konstruowania tożsamości zawodowej i planowania zaangażowania generatywnego (np. Lee, 2020; Sandoval-Obando i in., 2023) • badanie profesorów uniwersytetów brytyjskich autorstwa Macfarlane’a (2011) pokazało, że nauczanie studentów – podstawowa rola społeczna przypisywana pracownikom naukowym – jest tylko jedną ze składowych wizerunku profesorów jako intelektualnych liderów (<i>intellectual leaders</i>) – inne to rola mentora (w zakresie pracy naukowej – zdobywania grantów, publikowania etc.), mentora dla mniej doświadczonych współpracowników, adwokata swojej dyscypliny i swojego zawodu, strażnika standardów naukowych i wartości akademickich, osoby

Obszar realizacji	Najważniejsze wyniki badań i doniesienia z literatury
Zaangażowanie społeczne i polityczne	pozyskującej granty, różnego rodzaju zasoby i kontakty bądź lokalnego i międzynarodowego ambasadora uniwersytetu; takie ujęcie wzbogaca obraz generatywności pracowników naukowych i pokazuje, że na realizację generatywności na uczelniach wyższych składa się wiele różnych zobowiązań, które można by podsumować jako przyczynianie się do rozwoju nauki stanowiącej spuściznę dla przyszłych pokoleń (por. Zacher i in., 2011)
	• w obliczu zmian w obszarze edukacji (np. zwiększenia różnorodności uczniów i studentów), doniesień o złożoności zagadnienia generatywności w grupie zawodowej nauczycieli i pracowników akademickich oraz wyników badań świadczących o pozytywnym wpływie generatywności na odczuwany dobrostan i satysfakcję z pracy oraz na proces wychowawczy, postuluje się przeprowadzenie reformy szkolenia nauczycieli i kadry uniwersyteckiej i wprowadzenie do niego elementów wspierających rozwój generatywności u osób pracujących z młodszymi pokoleniami (Liu, Ball, 2019; Villar, Lawford, 2024) • zaangażowanie społeczne i polityczne były wielokrotnie wskazywane jako istotne predyktory generatywności i obszary jej realizacji we wszystkich fazach rozwoju, od adolescencji do starości; np. w badaniu Joshanloo (2025) spośród kilkudziesięciu badanych zmiennych poczucie wpływu społecznego (<i>social potency</i>) – rozumianego jako potencjał korzystnego oddziaływania na innych ludzi w społeczeństwie – okazało się najsilniejszym predyktorem natężenia troski generatywnej, co podkreśla społeczny kontekst jej realizacji • An i Cooney (2006) wykazali, że generatywność społeczna (<i>societal generativity</i>) w takim samym stopniu jak generatywność rodzicielska jest związana z poczuciem dobrostanu, dlatego osoby, które z różnych powodów nie mogą realizować potrzeby generatywności z osobami młodszymi w rodzinie (ponieważ nie mają dzieci lub relacja z nimi na to nie pozwala), mogą ją realizować poprzez zaangażowanie społeczne lub pracę w wolontariacie • zaangażowanie społeczne o charakterze generatywnym bardzo często motywowane jest pragnieniem ochrony młodszych pokoleń przed określonymi doświadczeniami; przykłady takich działań to: ○ promocja ochrony zdrowia – w badaniach Bellizziego (2004) natężenie troski generatywnej okazało się pozytywnie skorelowane z doświadczeniem wzrostu posttraumatycznego wywołanego zachorowaniem na nowotwór – autor sugeruje, że ryzyko śmierci związane z chorobą motywuje do podjęcia zachowań mających nadać życiu głębszy sens i że mogą to być zachowania generatywne; podobne pragnienie ochrony zdrowia seksualnego przyszłych pokoleń obserwuje się u osób z doświadczeniem AIDS lub takich, które były świadkami epidemii HIV/AIDS w latach 80. XX wieku (np. Bower i in., 2021) ○ generatywność queerowa (Bandel, 2025; Rosati i in., 2021), której celem jest ochrona młodszych osób LGBT+ przez starsze przed doświadczeniami dyskryminacji, budowanie inkluzywnych przestrzeni społecznych, przekazywanie wartości tolerancji i akceptacji czy podejmowanie działań aktywistycznych na rzecz praw mniejszości (Bower i in., 2021; Chazan, Baldwin, 2021; Cohler i in., 1998; Oswald, Masciadrelli, 2008) ○ aktywizm klimatyczny – ponieważ w szerokim ujęciu generatywność może także odnosić się do ochrony Ziemi jako miejsca życia przyszłych pokoleń, związek między postawami proekologicznymi a generatywnością to intensywnie rozwijany obszar badań; z dotychczasowych badań wynika, że generatywność pełni ważną rolę w rozwoju zaangażowania w działania na

Obszar realizacji	Najważniejsze wyniki badań i doniesienia z literatury
Twórczość	rzecz ochrony środowiska i tożsamości środowiskowej (<i>environmental identity</i>; por. Alisat i in., 2014; Jia i in., 2015)
	• w przypadku aktywizmu społecznego często wskazuje się, że jest charakterystyczny dla generatywności osób we wczesnej dorosłości (Lawford, Schulman, 2024); wyniki badań również pokazują, że u aktywistów społecznych, którzy swoją tożsamość aktywistyczną budują na własnych doświadczeniach, motywacje generatywne pojawiają się wcześniej (np. Bandel 2022; Bellizzi, 2004) • długą tradycję ma również badanie generatywności poprzez analizy biograficzne społeczników i polityków, np. Martina Luthera Kinga (Erikson, 1958), Mahatmy Gandhiego (Erikson, 1969), Very Brittain (Peterson, Stewart, 1990), Georga W. Busha (McAdams, 2011) czy Barracka Obamy (McAdams, 2013); inne przykłady zbierają i omawiają Lawford i Shulman (2024)
	• twórczość stanowi bezpośrednią realizację jednego z celów generatywności, którym jest zapewnienie sobie symbolicznej nieśmiertelności poprzez pozostawienie na świecie spuścizny materialnej, która przetrwa po śmierci autora (McAdams, de St. Aubin, 1992; Kotre 1984); stworzone dzieła są zatem nie tylko formą ekspresji artystycznej, ale też nośnikiem oryginalnych idei autora oraz przekazów kulturowych • twórczość jest w tym przypadku rozumiana bardzo szeroko: zarówno jako tworzenie dzieł sztuki, jak i rękodzielnictwo, dla którego wstępne wyniki badań pokazują, że może być wyrazem realizacji potrzeb generatywnych (Adams-Price, Steinman, 2007) poprzez zakorzenienie twórcy w kulturze i nawiązanie relacji ze środowiskiem jako kontekstem procesu twórczego i ludźmi jako jego odbiorcami (Glăveanu, 2013) • jak zwraca uwagę Chacur (2024), ponownie samo pragnienie artysty, by być generatywnym, nie wystarczy, by jego działania były generatywne – potrzebna jest przestrzeń, w której jego dzieła mogą zacząć pełnić generatywną rolę w relacji z innymi, szczególnie młodszymi, ludźmi; przykładami takich przestrzeni mogą być szkoły, różnego rodzaju fundacje i stowarzyszenia, instytucje kulturalne, szpitale itp. • analiza biografii i twórczości artystów może być wartościowym źródłem wiedzy na temat generatywności oraz kryzysu środka życia; takie próby podejmowano np. w przypadku literackiej twórczości Josepha Conrada (Segal, 2005) czy drogi artystycznej Paula Gauguina (Oleś, 2011) • twórczość jest obszarem realizacji generatywności, najsilniej łączącym się z kontekstem kulturowym, od którego jest silnie zależna; z jednej strony wszystkie wytwory ludzi są w jakimś stopniu wynikiem kumulacji doświadczeń poprzednich pokoleń, ale z drugiej budują materialne dziedzictwo pozostawiane spadkobiercom

Badacze kładą nacisk na konieczność prowadzenia badań longitudinalnych. Coraz więcej badań pokazuje złożoność konstruktu generatywności i to, jak bardzo jej realizacja zależy od współdziałania wielu czynników na przestrzeni życia – zarówno intrapsychicznych, jak interpersonalnych i społeczno-kulturowych, a nawet biologicznych. Moim zdaniem taki sposób prowadzenia badań nad generatywnością jest naturalny na tym etapie rozwoju tego konstruktu, jednak w dłuższej perspektywie niesie za sobą zarówno szanse, jak i ryzyka. Z jednej strony w oczywisty sposób nasza wiedza na temat funkcjonowania

generatywnego gwałtownie się poszerza i obejmuje coraz to nowe obszary. Z drugiej jednak przeglądną badań przeprowadzony przeze mnie w podrozdziale 1.5 pokazuje, że trudno jest ułożyć z tych kawałków większy, spójny obraz tego, czym jest funkcjonowanie generatywne. Badania wykorzystujące różne założenia dotyczące metod zbierania i analizy danych dostarczają niespójnych, a czasem wręcz sprzecznych ze sobą wniosków. Integracja wyników danych ilościowych i jakościowych, poprzecznych i podłużnych, korelacyjnych i eksperymentalnych stawia przed badaczami generatywności nie lada wyzwanie. Pierwszym momentem, w którym wiedza na temat generatywności została w twórczy sposób zreinterpretowana, było stworzenie przez McAdamsa i de St. Aubina (1992) ich modelu generatywności, który w czasie swojego powstania spełnił rolę integrującą i dał świeże spojrzenie na dobrze znany już konstrukt. Moim zdaniem szanse na kolejny przełom w badaniach nad generatywnością daje włączenie do nich perspektywy związanej z oglądaniem funkcjonowania generatywnego w kontekście zdrowego i zaburzonego funkcjonowania osobowości. Mam nadzieję, że dzięki temu uda się przynajmniej częściowo lepiej zrozumieć to, czego dowiedzieliśmy się o generatywności przez ostatnie 30 lat i nadać badaniom generatywności nowy napęd. Pierwszy krok w tę stronę staram się poczynić w niniejszej pracy i badaniach własnych.

1.6. Znaczenie generatywności i stagnacji dla adaptacji psychospołecznej i zdrowia psychosomatycznego osób w okresie średniej dorosłości

Jednak aby włączyć do badań nad generatywnością perspektywę funkcjonowania osobowości, dokonałem jeszcze przeglądu badań nad najważniejszymi korelatami generatywności, żeby sprawdzić, co w tym zakresie już zostało zbadane. W tym podrozdziale przedstawiam główne zmienne, które okazały się istotnie związane z generatywnością – stanowi to jednocześnie przegląd obszarów, których do tej pory dotyczyły badania generatywności. Jak podkreślałem wcześniej, temat generatywności i troski silnie przenika rozwój każdego człowieka na różnych etapach i oddziałuje na najważniejsze obszary życia, co uzasadnia wybór generatywności jako ważnego zagadnienia w badaniach psychologicznych. Zdecydowana większość badań wskazuje na pozytywne związki różnych aspektów generatywności ze zmiennymi powiązanymi z szeroko pojętym dobrostanem i satysfakcją z życia, adaptacyjnymi cechami osobowości, życiem duchowym i religijnym oraz utrzymywaniem satysfakcjonujących relacji z innymi. W tabeli 3 przedstawiłem najważniejsze wnioski z badań prowadzonych w tych obszarach.

Tabela 3*Obszary badań nad generatywnością i stagnacją oraz ich najważniejsze korelaty*

Obszary badań i najważniejsze zmienne	Główne wnioski i literatura
Wiek	• zgodnie z klasycznym ujęciem największe zaabsorbowanie generatywnością występuje u osób w okresie średniej dorosłości • współczesne badania pokazują, że związek między wiekiem a poszczególnymi obszarami generatywności jest niejednoznaczny, a przejawy funkcjonowania generatywnego można znaleźć u osób w różnym wieku – od adolescencji do późnej dorosłości (szeroki przegląd badań zamieściłem w podrozdziale 1.5.1)
Płeć	• wyniki dotyczące różnic płciowych w natężeniu generatywnej troski są niejednoznaczne – niektóre badania wskazują, że natężenie troski generatywnej u kobiet jest istotnie wyższe niż u mężczyzn (Chen i in., 2022), natomiast większość badań nie wykazuje istotnych różnic między płciami (An, Cooney, 2006; Bandel i in., 2023; Cox i in., 2010; Joshanloo, 2025)
Wykształcenie	• wykształcenie jest istotnym korelatem generatywności; osoby z wyższym wykształceniem przejawiają wyższe natężenie troski generatywnej niż osoby z niższym wykształceniem (np. Camera i in., 2024; Homan i in., 2019)
Orientacja seksualna	• badania ilościowe wskazują na brak istotnych różnic w natężeniu troski generatywnej i częstości zachowań generatywnych w grupach osób hetero- i nieheteroseksualnych (Bandel i in., 2023) • badania jakościowe pokazują natomiast, że generatywność osób nieheteroseksualnych różni się od generatywności osób heteroseksualnych i jest określana mianem generatywności queerowej (patrz tab. 2)
Cechy osobowości	• wyniki badań jednoznacznie wskazują na występowanie umiarkowanie pozytywnych związków między natężeniem troski generatywnej i częstością zachowań generatywnych a ekstrawersją i otwartością na doświadczenia (de St. Aubin 1993; de St. Aubin, McAdams, 1995), a w niektórych badaniach wyniki wskazują też na związki z sumiennością (Bandel i in., 2023; Cox i in., 2010) • ekstrawersja wydaje się najsilniejszym i głównym predyktorem generatywności – w badaniu Błatny’ego i wsp. (2019) okazała się przewidywać wyniki w aż czterech z pięciu mierzonych obszarach, tj. trosce generatywnej, zachowaniach generatywnych, narracji generatywnej oraz wierze w gatunek • różne obszary generatywności korelują również negatywnie z neurotycznością (Bandel i in., 2023; Błatny i in., 2019; Cox i in., 2010; de St. Aubin 1993)
Odczuwany dobrostan i jakość życia	• odczuwany dobrostan i jakość życia są jednymi z najczęściej badanych korelatów generatywności (de St. Aubin, 2013) • badania jednoznacznie wskazują na pozytywny związek natężenia generatywnej troski z odczuwanym dobrostanem i satysfakcją z życia (An, Cooney, 2006; de St. Aubin, 2013; Keyes, Ryff, 1998; Serrat i in., 2018) oraz optymizmem (Bhattacharyya, Molinari, 2024); znaczenie wpływu generatywności na odczuwany dobrostan wydaje się tak duże, że Kim i wsp. (2017) zaproponowali nawet włączenie go do zmodyfikowanego modelu McAdamsa i de St. Aubina jako cel generatywnego zaangażowania • poczucie bycia generatywnym pełni ważną rolę w poprawie odczuwanego dobrostanu rodziców (An, Cooney, 2006)

Obszary badań i najważniejsze zmienne	Główne wnioski i literatura
Relacje interpersonalne	• moderatorem dla związku generatywnej troski z odczuwanym dobrostanem jest stopień rozwoju ego – osoby z wysokim wynikiem na skali rozwoju ego, które mają niskie natężenie generatywnej troski przejawiały niższą satysfakcję z życia niż te z wysokim natężeniem generatywnej troski (de St. Aubin, McAdams, 1995) • badania narracyjne pokazały, że obecność sekwencji zbawiennych (szczególnie silnie reprezentowanych w narracjach osób z wysokim natężeniem troski generatywnej) była skorelowana pozytywnie, a obecność sekwencji kontaminacyjnych – negatywnie z miarami dobrostanu i satysfakcji z życia u osób w średniej dorosłości (McAdams i in., 2001) • stagnacja, rozumiana jako negatywne rozwiązanie siódmego kryzysu rozwojowego wg Eriksona, okazała się istotnie negatywnie skorelowana z odczuwaną satysfakcją z życia oraz tendencją do wyrażania chęci pozostawienia po sobie spuścizny młodszym pokoleniom (Newton i in., 2020) • troska generatywna wzmacnia satysfakcję z życia u osób starszych i jest istotnym czynnikiem wspomagającym adaptację do starości (Navarro-Prados i in., 2018) • badania międzykulturowe wskazują, że w różnych kulturach generatywność w różnym stopniu wpływa na odczuwaną satysfakcję życia, ponieważ jest tylko jej składową; np. w badaniach Hofera i wsp. (2008) pomimo najwyższego natężenia generatywnej troski, Kameruńczycy odczuwali najmniejszą satysfakcję z życia spośród badanych grup z różnych krajów, o czym decydują prawdopodobnie inne czynniki, jak status socjoekonomiczny czy dostępność zasobów
	• w obszarze relacji rodzinnych pod kątem znaczenia generatywności najczęściej analizuje się relacje pomiędzy rodzicami i dziećmi; badania pokazują, że generatywność rodziców jest predyktorem dobrych praktyk rodzicielskich (np. jest związana ze stylami rodzicielskimi, w tym pozytywnie ze stylem autorytatywnym i jego przekazaniem dzieciom; Guastello i in., 2014; Peterson i in., 1997) i ich pozytywnych efektów u dzieci (np. w zakresie natężenia prospołecznych cech osobowości – ugodowości i sumienności – pozytywnego afektu, troski generatywnej czy zainteresowania życiem politycznym; Peterson, 2006) • generatywność opiekunów ma również znaczenie dla sposobu, w jaki dzieci przyjmują przekazywane im wartości – w badaniu Pratta i wsp. (2008), w którym nastolatki przedstawiali narracje o tym, jak ich rodzice i dziadkowie przekazywali im wartości, dzieci bardziej generatywnych rodziców w mniejszym stopniu były skłonne odrzucać te wartości, a także wspominały bardziej bezpośrednio zaangażowanie swoich rodziców w nauczanie czy troskę; z tego powodu okazało się również, że z perspektywy dzieci rodzice pełnią nieco ważniejszą rolę w wychowaniu niż dziadkowie, którzy mieli tendencję do opowiadania o wartościach bardziej ogólnie lub bazując na historiach ze swojego życia, które nie angażowały dzieci bezpośrednio – to pokazuje, że pozostawanie z dzieckiem w bliskiej relacji, reagowanie na jego zachowania i korzystanie z nadarzających się okazji w celu realizacji celów wychowawczych to skuteczna strategia przekazywania wartości i realizacji generatywności • nawiązanie dobrych relacji ze swoimi dziećmi i utrzymywanie ich pozytywnego obrazu (An, Cooney, 2006) oraz poczucie satysfakcji ze swojego rodzicielstwa (Peterson, Duncan, 2007) może prowadzić do wzmocnienia poczucia bycia generatywnym; wyższe natężenie troski generatywnej jest skorelowane z pozytywnymi doświadczeniami związanymi z rodzicielstwem (An, Cooney, 2006) oraz większym poświęceniem roli matki (Peterson, 2002)

Obszary badań i najważniejsze zmienne	Główne wnioski i literatura
Zmienne związane z pracą zawodową	- literatura dostarcza informacji również o innych relacjach rodzinnych, w których realizowana jest generatywność i które niosą za sobą podobne do opisanych wcześniej obopólne korzyści, np. o relacjach dzieci z dziadkami (Celdrán, 2024) czy wujkami/ciotkami (Milardo, 2005; Rubinstein i in., 2015) - poza relacjami rodzinnymi bardziej generatywne osoby mają tendencję do pełnienia większej liczby ról społecznych i angażowania się politycznego i społecznego, co przekłada się na budowanie przez nie większych sieci wsparcia i możliwość otrzymania większego wsparcia społecznego (Hart i in., 2001; Homan i in., 2019) - badania wskazują, że generatywność ma istotne znaczenie dla efektów pracy zawodowej w różnych obszarach; metaanalizy wymieniają kilka grup czynników towarzyszących karierze zawodowej, na których kształtowanie się ma wpływ generatywność pracowników: (a) efekty motywacyjne (motywacja do pracy, zaangażowanie emocjonalne w pracę, poczucie własnej skuteczności w pracy), (b) ocena siebie i kariery (sukces zawodowy, satysfakcja z kariery zawodowej, ocena wkładu w organizację, ocena jakości relacji mentorskich w pracy), (c) odczuwany dobrostan (pozytywny afekt, satysfakcja z pracy i z życia, poziom stresu związanego z pracą), (d) jakość relacji w miejscu pracy oraz (e) podejmowanie zachowań generatywnych (prospołecznych) poza rolą w organizacji (Doerwald i in., 2021; Wiktorowicz i in., 2022)
Poczucie sensu życia, duchowość, religijność	- liczne badania wskazują na związki generatywności z poczuciem sensu w życiu (np. Bandel i in., 2023; de St. Aubin, 2013; Herr, Buchanan, 2020; Hofer i in., 2014); proponowanych jest kilka ścieżek, które wyjaśniają te zależności: (a) pozytywne związki generatywności z duchowością i religijnością (np. Breilsford i in., 2009; Sękowski, 2019; Wink, Dillon, 2003), (b) duże znaczenie generatywności dla życia zawodowego, które oferuje możliwości podejmowania zachowań generatywnych (por. podrozdział 1.5.2) i (c) rola generatywności dla zaangażowania społecznego, które przyczynia się do wzrostu satysfakcji z życia i budowania relacji interpersonalnych (por. podrozdział 1.5.2) - w longitudinalnym badaniu Dillon i wsp. (2003) pokazano złożone zależności między religijnością, duchowością i generatywnością; m.in. religijność okazała się bardziej związana z motywacją wspólnotową, a duchowość – ze sprawczą, zorientowaną na rozwój siebie i osiągnięcie symbolicznej nieśmiertelności; dodatkowo w perspektywie długoterminowej pokazano, że natężenie religijności we wczesnej dorosłości przewiduje natężenie religijności w późnej dorosłości, co według autorów świadczy o długotrwałych korzyściach inwestowania w życie religijne, również w kontekście rozwoju generatywności (model kapitału religijnego); z kolei najwięcej związków między skalami generatywności a duchowością pokazało się w późnośredniej dorosłości, co wskazuje na rosnące znaczenie duchowości dla generatywności w ciągu dorosłego życia - w badaniach narracyjnych generatywność okazuje się pozytywnie związana z nadawaniem znaczenia w grupach adolescentów i młodych dorosłych (McLean, Pratt, 2006; Lawford, Ramey, 2015)
Lęk przed śmiercią	badanie wzajemnej relacji między generatywnością a lękiem przed śmiercią ma długą tradycję, ponieważ jest silnie uzasadnione teoretycznie: psychologowie rozwoju długo zakładali, że w cyklu życia lęk przed śmiercią sukcesywnie rośnie, a generatywność może rozwijać się niejako w odpowiedzi na to, a zatem przewidywali, że może ona pełnić rolę buforu chroniącego przed lękiem przed śmiercią, a zachowania generatywne – strategii radzenia sobie z nim (Oleś, 2011)

Obszary badań i najważniejsze zmienne	Główne wnioski i literatura
	• Busch i współpracownicy w serii badań wykazali, że generatywność jest związana z lękiem przed śmiercią, ale że związek ten jest zapośredniczony przez stopień integralności ego (Busch, 2023, 2024a; Busch i in., 2018), a także że jest pośrednio i bezpośrednio negatywnie związana z ucieczkową akceptacją śmierci i pośrednio pozytywnie z neutralną akceptacją śmierci (Busch, 2024b); dodatkowo związek pomiędzy generatywnością a stopniem integralności ego był moderowany przez wiek w taki sposób, że pośredni związek między generatywnością a akceptacją śmierci nie ujawnił się wśród najmłodszych osób w grupie badanej • ważny wkład w rozumienie związku między generatywnością a lękiem przed śmiercią wniosły badania oparte na założeniach teorii opanowywania trwogi (<i>terror management theory</i>, TMT), zgodnie z którą dążenie do symbolicznej nieśmiertelności poprzez wkład w podtrzymanie kultury jest jednym z mechanizmów chroniących przed lękiem egzystencjalnym wynikającym ze świadomości własnej śmiertelności (Greenberg i in., 1997; Łukaszewski, 2010); hipoteza to została potwierdzona w eksperymentalnym badaniu Maxfield i in. (2014), w którym okazało się, że o ile początkowo nie stwierdzono różnicy w natężeniu generatywnej troski w grupach osób we wczesnej i późnej dorosłości, o tyle po zastosowaniu bodźca skutkującego wzbudzeniem świadomości własnej śmiertelności u osób starszych w grupie eksperymentalnej zanotowano istotny wzrost natężenia troski generatywnej (zarówno w porównaniu do osób starszych z grupy kontrolnej, jak i w stosunku do osób młodszych z obu grup); wyniki były analogiczne, gdy zamiast natężenia troski generatywnej zmierzono natężenie postawy prospołecznej • w przeciwieństwie do TMT, teoria opanowywania sensu (<i>meaning management theory</i>, MMT) postuluje, że głównym czynnikiem motywacyjnym w życiu jest nie unikanie lęku, lecz poszukiwanie sensu i dążenie do wzrostu (Wong, Tomer, 2011); zgodnie z MMT w obliczu świadomości własnej śmiertelności również można się spodziewać wzrostu natężenia troski generatywnej oraz postaw prospołecznych, jednak będzie to motywowane pragnieniem nadania sensu swojemu życiu i, co za tym idzie, zwiększenia w sobie postawy akceptacji wobec własnej śmiertelności, zamiast jej unikania; badania korelacyjne z wykorzystaniem opracowanego na bazie założeń MMT zrewidowanego kwestionariusza <i>Profil postawy wobec śmierci</i> (Death Attitude Profile–Revised, DAP-R; Wong i in., 1994) wskazują na niskie negatywne korelacje natężenia troski generatywnej z natężeniem lęku przed śmiercią, unikaniem śmierci i ucieczkową akceptacją śmierci oraz niskie pozytywne korelacje z neutralną akceptacją śmierci i umiarkowane pozytywne korelacje z celowościową akceptacją śmierci (Busch, 2024b; Nakagi, Tada, 2014; Sękowski, 2019).
Zdrowie somatyczne	• literatura na temat związków generatywności ze stanem zdrowia jest na razie ograniczona, choć w ostatnich latach obszar ten zyskuje popularność wśród badaczy; do tej pory generatywność analizowano w kontekście zdrowia somatycznego najczęściej w perspektywie jej korzystnego wpływu na proces adaptacji do procesu starzenia się (np. Gruenewald i in., 2007, 2012) • badania Chen i wsp. (2022) pokazały, że poczucie bycia generatywnym jest istotnym mediatorem dla związków pomiędzy posiadanymi zasobami a stanem zdrowia fizycznego i psychicznego, co pokazuje, jak dowodzą autorzy, że opieka zdrowotna powinna być organizowana w taki sposób, aby umożliwiać pacjentom podejmowanie zaangażowania o charakterze generatywnym, bo mogłoby to korzystnie wpływać na proces leczenia • generatywność pozwala również na budowanie sieci wsparcia społecznego, które jest istotnym czynnikiem wspomagającym leczenie – na przykład dowiedziono, że choć

Obszary badań i najważniejsze zmienne	Główne wnioski i literatura
	doświadczanie przewlekłego bólu prowadzi do obniżenia otrzymywanego wsparcia społecznego, to wyższe natężenie troski generatywnej stanowi czynnik ochronny, który zmniejsza ten efekt, a dodatkowo prowadzi również do bardziej sumiennego wypełniania zaleceń lekarskich w zakresie przyjmowania leków przeciwbólowych (prawdopodobnie dlatego, że osoby generatywne mają wokół siebie sieć wsparcia społecznego wskutek dbania o bliskie, wzajemne relacje; Nguyen i in., 2021) • podejmowane były również próby sprawdzenia skuteczności interwencji nakierowanych na wzmacnianie generatywności w poprawie stanu zdrowia – w badaniu Moieni i wsp. (2020) grupa kobiet w okresie późnej dorosłości została zaproszona do pisania raz w tygodniu przez sześć tygodni notatki, w której dzieliły się swoimi doświadczeniami i udzielały innym rad, podczas gdy kobiety w grupie kontrolnej pisały na neutralny temat; okazało się, że kobiety w grupie badanej po zakończeniu eksperymentu deklarowały bardziej pozytywne oczekiwania wobec starzenia się w zakresie zdrowia fizycznego oraz nieznacznie większe uczestnictwo w aktywnościach fizycznych; zaobserwowano u nich również obniżenie ekspresji genów prozapalnych

Szczególną uwagę chciałbym jednak poświęcić związkom generatywności ze wskaźnikami zdrowia psychicznego. Badań na ten temat było o wiele mniej, niż można by się tego spodziewać, biorąc pod uwagę ogólną liczbę badań psychologicznych nad rolą generatywności w cyklu życia. Najczęściej o potencjalnym pozytywnym wpływie generatywności na zdrowie psychiczne wnioskuje się pośrednio na bazie wyników dotyczących jej związków z dobrostanem i satysfakcją z życia, które zostały omówione w tabeli 3. Można również znaleźć pierwsze wyniki wskazujące na ochronną rolę generatywności względem pogorszenia procesów starzeniowych w mózgu i związanego z nimi upośledzenia funkcji poznawczych (Gruenewald, 2024). Istnieją silne dowody empiryczne na negatywny związek natężenia troski generatywnej z neurotycznością (np. Bandel i in., 2023; Błatny i in., 2019; de St. Aubin 1993; w tym również dla podskal lęku i depresyjności; Cox i in., 2010), która jest predyktorem wielu zaburzeń psychicznych (Kotov i in., 2010), w tym zaburzeń osobowości (Soroko i in., w recenzji a). Badania własne pokazały też istotny związek natężenia troski generatywnej z depresyjnością (Bandel i in., 2023; So i in., 2025). Z kolei zachowania generatywne okazują się nie być istotnie związane z neurotycznością ani z depresyjnością (np. Bandel i in., 2023; Cox i in., 2020).

Generatywność rozpatrywana jest w badaniach jako możliwy istotny bufor chroniący przed różnymi czynnikami negatywnie wpływającymi na dobrostan i zdrowie psychiczne. W badaniu przeprowadzonym z udziałem rodziców dzieci z trudnościami

rozwojowymi lub w obszarze zdrowia psychicznego wykazano, że fakt bycia takim rodzicem negatywnie korelował z natężeniem pozytywnego afektu w ciągu 30 dni poprzedzających badanie i oceną zdrowia fizycznego, a pozytywnie – z natężeniem negatywnego afektu, przy czym rodzicielstwo miało większy negatywny wpływ na matki niż na ojców w analizowanych obszarach (Homan i in., 2019). Również tylko dla matek generatywność okazała się istotnym moderatorem zależności między faktem posiadania dziecka z trudnościami a natężeniem negatywnego afektu. Np. matki dzieci z trudnościami raportujące niskie lub średnie natężenie generatywności miały istotnie wyższe natężenie negatywnego afektu niż matki w grupie kontrolnej (matki dzieci nieprzejawiających trudności). Z kolei przy wysokim natężeniu generatywności różnica między matkami w grupie kontrolnej i badanej była nieistotna. Można postawić hipotezę, że poczucie bycia generatywnym wynikające z zaangażowania również na innych polach niż tylko rodzicielstwo pozwala obniżyć negatywny wpływ wymagającej opieki rodzicielskiej na dobrostan i samopoczucie. Tym samym autorzy sugerują, że zaangażowanie społeczne na rzecz dzieci z trudnościami rozwojowymi może być korzystne dla rodziców tych dzieci. Podobne wyniki w badaniu porównawczym z udziałem osób, które pełnią i nie pełnią roli opiekunów uzyskali Grossman i Gruenewald (2017). Z kolei w badaniu longitudinalnym z udziałem weteranów wojennych pokazano, że żołnierze, którzy w młodości byli w wysokim stopniu narażeni na warunki walki (*high combat exposure*) i jednocześnie zostali ocenieni jako tacy, którzy osiągnęli eriksonowskiej stadium generatywności, mieli wyższe wskaźniki zdrowia, mądrości i odczuwanego dobrostanu, a niższe – odczuwanego dystresu psychicznego (Ardelt i in., 2010). W podobny sposób o generatywności jako czynniku buforowym wobec natężenia lęku przed śmiercią u osób z PTSD myślą Herr i Buchanan (2020).

W badaniu mieszanym Jordana i in. (2022), którego celem było określenie związków między generatywnością a procesem zdrowienia osób z zaburzeniami psychicznymi, okazało się, że częstość zachowań generatywnych korelowała istotnie ze wskaźnikami zdrowienia. Jednocześnie okazało się, że choć pacjenci istotnie rzadziej podejmowali zachowania generatywne niż osoby bez trudności psychicznych biorące udział w innych badaniach z użyciem *Listy zachowań generatywnych* (co można tłumaczyć ograniczoną możliwością podejmowania zachowań generatywnych w czasie poprzedzającym badanie z uwagi na proces leczenia), to zachowania, które podejmowali, miały specyficzny charakter, np. były nakierowane na wsparcie innych osób z doświadczeniem zaburzeń psychicznych lub wsparcie organizacji zajmujących się

zdrowiem psychicznym. Uczestnicy wskazywali podczas wywiadów, że zaangażowanie generatywne w małe czynności pomagało im szukać nowego sensu w życiu, wzmacniało ich i ich więzi z innymi i dawało poczucie bycia częścią czegoś większego niż oni sami. Wyniki te korespondują z wynikami uzyskanymi przez Bellizziego (2004), który wykazał istotny związek natężenia generatywnej troski z wynikami kwestionariusza wzrostu potraumatycznego i wszystkimi jego podskalami u osób po chorobie nowotworowej (korelacje z częstością zachowań generatywnych były w większości nieistotne). Jednak co ciekawe, osoby badane w okresie wczesnej dorosłości podejmowały więcej zachowań generatywnych niż osoby starsze. Autorka wskazuje różne możliwe interpretacje tego wyniku – z jednej strony osoby starsze mogą napotykać różnego rodzaju przeszkody w realizacji generatywności, ale też młodsze osoby, które zmierzyły się z zagrożeniem życia, mogą mieć zwiększoną tendencję do angażowania się w zachowania nadające sens życiu. Takie wyniki są zgodne z wynikami innych badań, w których okazało się, że doświadczenie specyficznych wydarzeń w życiu uwrażliwia i wzmacnia chęć pomocy innym osobom przeżywającym podobne trudności i że pragnienie to pojawia się wcześniej w biegu życia (por. Bandel, 2025).

W ostatnich latach podejmowano również nieliczne eksperymentalne próby zbadania wpływu interwencji nakierowanych na wzmacnianie generatywności na wskaźniki zdrowia psychicznego. W badaniach Moieni i wsp. (2020) opisanych w tabeli 3, poza wpływem na wskaźniki zdrowia fizycznego, w grupie badanej zaobserwowano również spadek odczuwanego dystresu psychicznego czy wzrost zaangażowania w aktywności społeczne. Dodatkowo warto zauważyć, że chociaż ogólne natężenie troski generatywnej nie zmieniło się w wyniku udziału kobiet w badaniu, to zaraz po napisaniu notatek generatywnych raportowały chwilowy wzrost natężenia troski mierzonej *Loyolską skalą generatywności*, co sugeruje, że być może możliwe jest opisanie bardziej zmiennego natężenia stanu troski, poza względnie stałym natężeniem cechy troski (por. wyniki eksperymentu Maxfield i wsp., 2014). Moore i wsp. (2017) proponują korzystanie z technik terapii narracyjnej w celu wspomagania radzenia sobie z bezdzietnością przez pary zmagające się z problemem niepłodności i ułatwienia im pozytywnego rozwiązania kryzysu rozwojowego generatywność vs. stagnacja.

Przegląd literatury dotyczącej związków generatywności ze zdrowiem psychicznym pozwala stwierdzić, że badań empirycznych na ten temat jest na razie bardzo niewiele – psychologia kliniczna stosunkowo niedawno zainteresowała się tym tematem. Jednak wstępne doniesienia sugerują, że jest to obiecujący obszar do dalszej

eksploracji. Szczególnie wyraźnie rysują się dwa wiodące wątki: po pierwsze analiza generatywności jako czynnika buforowego, ochronnego wobec trudności rozwojowych czy okoliczności życiowych negatywnie wpływających na wskaźniki zdrowia psychicznego (na ten moment najlepiej przebadane są negatywny afekt, lęk i poczucie dobrostanu). Po drugie wskazanie na możliwość wzmacniania poczucia bycia generatywnym na drodze interwencji, głównie narracyjnych, skierowanych do osób w drugiej połowie życia (obecnie głównie starszych), choć na ten moment nie jest pewne, czy można wywołać w ten sposób trwałą zmianę w natężeniu generatywnej troski, czy jedynie wywołać chwilowe poczucie bycia bardziej generatywnym. Niezależnie od tego jednak brakuje badań, najlepiej longitudinalnych, które analizowałyby znaczenie generatywności dla funkcjonowania i leczenia osób w grupach klinicznych – z różnymi diagnozami psychiatrycznymi, w tym z diagnozą zaburzeń osobowości. Badania własne mają na celu rozpoczęcie uzupełniania tej istotnej luki.

1.7. Relacje między generatywnością i stagnacją w zdrowiu i zaburzeniach osobowości

Erikson (1950/2000), wprowadzając do psychologii konstrukt generatywności, równocześnie wprowadził również konstrukt stagnacji, który jednak zyskał o wiele mniejsze zainteresowanie badaczy. Wszystkie analizowane przeze mnie do tej pory badania dotyczyły generatywności, co odzwierciedla ogólną tendencję, zgodnie z którą liczba badań dotyczących generatywności znacząco przewyższa liczbę badań nad stagnacją (Urrutia i in., 2024). Przedstawione przeze mnie wcześniej koncepcje Kotrego (1984), Rubinsteina i wsp. (2015) oraz McAdamsa i de St. Aubina (1992) skupiają się przede wszystkim na próbie zrozumienia generatywności – i to, zasadniczo, generatywności autentycznej, opartej na pragnieniu zatroszczenia się o młodsze pokolenia. Zdawkowo traktują stagnację, będącą przejawem trudności w realizacji generatywności, podczas gdy dla Eriksona (1950/2000) była ona równoważną generatywności negatywną tendencją rozwojową, w związku z którą upatrywał zresztą dużego zagrożenia zarówno dla jednostek, jak i dla całych społeczeństw. Dlatego w tym podrozdziale podsumuję wiedzę na temat stagnacji, która w kontekście badania generatywności osób z zaburzeniami psychicznymi wydaje się konieczna do zaadresowania, by następnie przedstawić autorskie rozumienie generatywności i stagnacji w kontekście funkcjonowania osób ze zdrową oraz zaburzoną osobowością.

Erikson (1950/2000) uważał, że stagnacja jest efektem porażki poniesionej we wzbogaceniu swojego życia o generatywność i twórczość. Stan ten utożsamiał z zaabsorbowaniem jednostki samą sobą, „jak gdyby była swym jedynym dzieckiem” (Erikson, 1950/2000, s. 278), a nośnikiem troski o siebie może stać się, jak autor to nazwał, fizyczne lub psychiczne kalectwo. Powodami niepodjęcia funkcjonowania generatywnego w dostatecznym stopniu, aby się przed tym uchronić, są jego zdaniem ukształtowana w dzieciństwie osobowość cechująca się pragnieniem nadmiernej niezależności od innych, egoizmem oraz brakiem wiary w gatunek (czyli przekonania o wartości ludzi jako gatunku). Przejście w stan stagnacji pociąga za sobą regresję do konfliktów poprzednich stadiów rozwojowych, natomiast w etapie sensytywnym dla rozwoju troski o innych skutkuje pragnieniem odrzucenia ich, odmowy opieki nad niektórymi ludźmi lub grupami ludzi (Erikson, 1982/2002). W relacjach z najbliższymi może się to przejawiać w różny sposób, od niezaspokajania ich potrzeb i pragnień do fizycznego lub psychicznego znęcania się nad nimi; w przypadku relacji społecznych możemy obserwować pełne uprzedzeń, stereotypowe postrzeganie pewnych grup jako obcych. Jako skrajne przypadki takiego społecznego odrzucenia Erikson widział wojny czy ludobójstwa. Jednocześnie jednak autor zauważa, że stagnacji doświadczają czasami wszyscy, nawet najbardziej generatywne osoby – chodzi jedynie o to, by nie zdominowała ona funkcjonowania w średniej dorosłości (Erikson, 1982/2002). Twierdzi, że do pewnego stopnia jest ona nawet funkcjonalna – nie byłoby możliwe objąć troską wszystkich i zawsze, a zatem wątek stagnacji pozwala na pewną selektywność wobec obiektów troski i utrzymanie zdrowych granic potrzebnych do zadbania o własne potrzeby.

Następcy Eriksona w różny sposób odnosili się na przestrzeni lat do zagadnienia, kto jest generatywny, a kto nie. Kotre (1984) wskazywał, że u podstaw nieautentycznej generatywności leży przede wszystkim motyw sprawczości, a nie wspólnotowości (przypomnijmy, że w autentycznej generatywności jego zdaniem motywy te powinny oddziaływać w równowadze). W takiej generatywności troska o innych tak naprawdę podszyta jest troską o siebie. Dodatkowo, autor wspomina również o „ciemnej stronie generatywności” (Kotre, 1999, s. 23–24), którą wiąże z eriksonowską stagnacją, przedstawiając ją jednak nie tylko jako zaabsorbowanie sobą, ale też związane z tym przekazywanie następnym pokoleniom krzywd i urazów (czyli swoistą antygeneratywność). Z kolei Rubinstein i wsp. (2015) w swoim badaniu za niegeneratywne uznali takie osoby, które nie znalazły w sobie żadnego połączenia

z aspektami (obiektami i sferami) generatywności i nie potrafią rozpoznać u siebie żadnych przejawów tożsamości dywidualnej (relacyjnej).

Bardzo ciekawą propozycję przedstawiła Bradley (1997), która, opierając się na wcześniejszych opracowaniach Marcii (1966) i Orlofsky'ego i wsp. (1973) dotyczących eriksonowskiej tożsamości i intymności, stworzyła model statusów generatywności, przedstawiony w tabeli 4. Model wyróżnia pięć statusów opartych na różnych kombinacjach natężenia na dwóch wymiarach – zaangażowania i inkluzywności – odniesionych do self i do innych. Zaangażowanie opisuje, w jakim stopniu jednostka jest zaabsorbowana rozwojem swoim i innych, na ile czuje się odpowiedzialna za przekazanie innym posiadanych umiejętności i wiedzy oraz wsparcie ich rozwoju. Wymiar ten podkreśla aktywność jednostki, podejmowane przez nią generatywne zachowania i prospołeczność. Inkluzywność z kolei ujmuje wymiar, na którego krańcach znajdują się eriksonowskie troska i odrzucenie. Bradley formułuje założenie, że nawet przy dużym zaangażowaniu, inkluzywność może być mała, tzn. zakres troski może być bardzo wąski. W skrajnej sytuacji bycie mało inkluzywnym będzie się przejawiać we wrogim przeżyciu i odrzuceniu innych (lub siebie), autorytaryzmie i dogmatyzmie. Do oceny funkcjonowania w zakresie obu wymiarów służy półustrukturalizowany wywiad *Miara statusów generatywnych* (Generativity Status Measure, GSM; Bradley, Marcia, 1998).

Bradley (1997) charakteryzuje statusy w następujący sposób:

- status *generatywność* określa wysokie zaangażowanie generatywne przy jednoczesnej wysokiej inkluzywności, czyli na różnych poziomach: zaangażowanie w rozwój młodszych pokoleń, w sferę zawodową, we wzbogacanie społeczeństwa, w społeczność lokalną; osoba taka ma świadomość, że może być dla innych przewodnikiem, który przekazuje wiedzę i doświadczenia, przy jednoczesnym poszanowaniu odmiennych poglądów, tradycji czy stylów życia; cechuje się zintegrowanymi wartościami i przekonaniami i podejmuje spójne z nimi zachowania; jednocześnie osoby generatywne potrafią zadbać o siebie i swoje zdrowie i dostosować zaangażowanie do swoich realnych możliwości i zasobów;
- *generatywność sprawcza* opisuje osoby, które cechują się wysokim zaangażowaniem i inkluzywnością względem siebie, ale nie wobec innych – to oznacza, że w wysokim stopniu dążą do realizacji swoich planów, a innych dostrzegają na tyle, na ile mają oni znaczenie dla tej realizacji, zarówno wtedy, kiedy mogą jakoś pomóc, jak i wtedy, gdy stoją na drodze do

osiągnięcia celu; osoby takie mogą być inspirującymi liderami, ponieważ poświęcają wiele dla swoich ideałów, ale nie będą raczej zainteresowane pomocą w realizacji cudzych ambicji czy pracą pro bono;

- osoby opisywane jako *generatywne wspólnotowo* charakteryzują się nadmiernym skupieniem się na opiniach i planach innych ludzi – zaangażowanie i inkluzyność są wysokie w stosunku do innych, ale niskie w stosunku do siebie; realizacje czyichś pragnień stawiają ponad swoimi, mogą jawić się jako osoby ciepłe, zaangażowane, serdeczne, skore do pomocy, ale jednocześnie swoim ogromnym zaangażowaniem w relacjach mogą utrudniać uniezależnienie się od nich drugiej osoby aż do momentu, gdy ich pomocne zachowanie zacznie być przeżywane jako natarczywe; zarówno w tym, jak i w poprzednim statusie działania zorientowane są na realizację własnych potrzeb, w pierwszym przypadku sprawczości i osiągnięć, w drugim – potrzeby bycia potrzebnym;
- w przypadku *generatywności konwencjonalnej* mamy do czynienia ze szczerym, głębokim zaangażowaniem w rozwój siebie i innych (wysokie zaangażowanie), ale grupa, wobec której to zaangażowanie jest realizowane, jest wąska, a w zasadzie ogranicza się do osób podobnych jednostce (niska inkluzyność); osoby konwencjonalne są tradycjonalistami/tkami, są konserwatywne, uważają, że młodzi ludzie potrzebują stanowczego kierowania, a pomoc i opieka nakierowane są na najbliższych – rodzinę lub grupę/subkulturę, do której osoba czuje przynależność; zachowanie tych osób oparte jest na raczej sztywnych, niezmiennych zasadach, co do których mają one przekonanie, że powinny być przyjęte również przez innych;
- *stagnacja* opisuje stan niskiego zaangażowania i zazwyczaj niskiej inkluzyność (a jeśli jest ona wysoka, to raczej zgodna z postawą *laissez-faire*, którą w tym wypadku można podsumować hasłem „kto jest, ten jest”; nie łączy się ona z refleksyjnym opracowaniem tego, do kogo ktoś chciałby skierować swoją troskę); osoba w stanie stagnacji nie jest szczególnie zainteresowana pracą (która może być wypełniaczem czasu), zaangażowaniem społecznym czy politycznym; nie wyraża szczególnego pragnienia opieki nad młodszym pokoleniem, wspierania społeczności, może nie rozumieć potrzeb innych lub nieadekwatnie na nie odpowiadać; ma poczucie „utknięcia” powiązane z niewielką odczuwaną satysfakcją.

Tabela 4

Model statusów generatywności wyznaczonych przez wymiary zaangażowania i inkluzywności

Statusy generatywności	Zaangażowanie		Inkluzywność	
	self	inni	self	inni
Generatywność	wysokie	wysokie	wysoka	wysoka
Generatywność sprawcza	wysokie	niskie	wysoka	niska
Generatywność wspólnotowa	niskie	wysokie	niska	wysoka
Generatywność konwencjonalna	wysokie	wysokie (lub umiarkowane)	niska (lub umiarkowana)	niska
Stagnacja	niska	niska	niska (lub <i>laissez-faire</i>)	niska

Źródło: Bradley, 1997.

Można zatem powiedzieć, że poza nawiązującymi do eriksonowskich tendencji rozwojowych statusem generatywności i stagnacji, model statusowy wzbogaca nasze myślenie o generatywności o „stany pośrednie” – precyzuje i charakteryzuje to, co zauważyli inni teoretycy, a mianowicie że można być generatywnym w różnym stopniu, w różnych obszarach i wobec różnych grup. Uważam, że wymiary zaangażowania i inkluzywności mogą się okazać bardzo pomocne w zniuansowanym rozumieniu generatywnego funkcjonowania ludzi. Należy zaznaczyć, że autorka podkreśla procesualny charakter w zakresie obu wymiarów, sugerując, że pozycja na wymiarach może się zmieniać, a co za tym idzie, że ludzie mogą przechodzić przez kolejne statusy generatywności w trakcie rozwoju. I tak np. generatywność sprawcza i wspólnotowa mogą być rozumiane jako charakterystyczne dla momentu wejścia w siódmą fazę rozwojową, kiedy następuje przewartościowanie w zakresie motywów sprawczości wspólnotowości jako kierujących zachowaniami i ponowne szukanie równowagi między nastawieniem na osiągnięcia a nastawieniem na bycie dla innych (por. Kotre, 1984; Oleś, 2011). Kolejnym etapem mogłaby być generatywność konwencjonalna, gdy zaangażowanie się pogłębia, ale wciąż nie obejmuje tak wielu obiektów troski jak w przypadku dojrzałej generatywności. Przypuszczenia te powinny zostać zweryfikowane empirycznie, najlepiej na drodze badań longitudinalnych. Warto jednak zaznaczyć, że kontynuacją myśli Bradley (1997) było próba sformułowania wskazówek co do pracy terapeutycznej z osobami z różnymi statusami generatywności, która

pokazuje, że model statusowy może być użyteczny nie tylko badawczo, ale też, w pewnym zakresie, klinicznie (Marcia, Josselson, 2013).

Podsumowując, w literaturze od lat 80. XX wieku toczy się dyskusja dotycząca tego, jak rozumieć generatywność i stagnację. Zgodnie z klasycznym ujęciem Eriksona (1950/2000) te dwa konstrukty stanowią dwie przeciwstawne tendencje rozwojowe tworzące jeden wymiar, dzięki czemu możliwe jest opisanie sposobu funkcjonowania ego jednostki w danym momencie życia przez pryzmat zdolności do integracji wynikających z obu biegunów cnoty (troski) i negacji (odrzućenia). W tym ujęciu stagnacja oznacza brak generatywności. Z kolei współcześnie badacze postulują, że generatywność i stagnacja tworzą raczej dwa odrębne wymiary i w takim wypadku stagnacja jest rozumiana jako niezależny, złożony konstrukt. Badania Bradley (1997) i Van Hieła i wsp. (2006) wspierają taki dwuwymiarowy model. W badaniach Van Hieła i wsp. (2006) generatywność i stagnacja mierzone niezależnymi miarami były ze sobą negatywnie skorelowane, więc nadal można się spodziewać, że osoby o wysokim zintegrowaniu i dużej sile ego będą generalnie uzyskiwać wyższe wyniki na wymiarze generatywności, natomiast osoby o mniejszym stopniu zintegrowania i mniejszej sile ego będzie lepiej charakteryzować stan stagnacji. Jednocześnie część uczestników badania uzyskała wysokie wyniki na obu wymiarach. Autorzy rozumieją to jako przejaw konfliktu rozwojowego, w którym przekonania charakterystyczne dla obu biegunów – nazywanych przez nich tezą i antytezą – są dostępne świadomości. Są to osoby, które z jednej strony bardzo pragną troszczyć się o innych ludzi, ale czują, że nie udaje im się to. Jednocześnie analiza skali stagnacji stworzonej przez autorów na potrzeby tego badania pokazuje, że użyte itemy w znacznej większości nie dotyczą braku troski o młodsze pokolenia, co każe wątpić, czy porównywanie uzyskanego wyniku z wynikiem dla natężenia troski generatywnej mierzonego kwestionariuszem LGS (McAdams, de St. Aubin, 1992) uprawnia do wyciągnięcia wniosku o odrębnej naturze generatywności i stagnacji. Dyskusja nad wzajemną zależnością tych dwóch konstruktyw pozostaje zatem na razie nierozstrzygnięta.

Wydaje się jednak, że integracja doniesień z badań nad generatywnością i stagnacją z wiedzą na temat zaburzeń funkcjonowania osobowości może rzucić nowe światło na niejednoznaczne wyniki w tym obszarze. Różni autorzy przez lata poszerzali rozumienie konstruktu generatywności, jednakże wszyscy byli zgodni co do tego, że generatywność zdrowa (lub inaczej dojrzała czy autentyczna) cechuje się zdolnością do podejmowania zachowań motywowanych troską o dobrostan młodszych pokoleń

i zaangażowaniem w działania na ich rzecz w różnych sferach życia (w kontaktach indywidualnych, na polu zawodowym, na rzecz całego społeczeństwa). Podkreśla się tutaj spójność pomiędzy różnymi obszarami generatywności – zdolność do rozumienia potrzeb innych, oceny własnych kompetencji i planowania zaangażowania adekwatnie do obu powyższych czynników. Osoby generatywne mają zatem zdolność do opiekowania się zarówno innymi, jak i sobą w adekwatnych do potrzeb obu stron proporcjach. Jest teoretycznie uzasadnione, by zakładać, że takie możliwości mają osoby zdrowe osobowościowo lub o niewielkim nasileniu patologii funkcjonowania osobowości. W sferze self cechują się one bowiem wysokim stopniem integracji tożsamości i zdolnością do samokierowania, czyli formułowania celów adekwatnych do własnych możliwości i ich realizowania, natomiast w sferze interpersonalnej – zdolnością do nawiązywania i utrzymywania głębokich, długotrwałych relacji, które cechuje zrozumienie potrzeb drugiej osoby i gotowość do bliskości (APA, 2013). Z kolei stagnacja będzie charakterystyczna dla osób, które nie są zdolne do integracji różnych obszarów generatywności – troski, planów, zaangażowania i zachowań – a zatem również do rozumienia funkcjonowania swojego i innych ludzi czy do adekwatnej odpowiedzi na potrzeby innych. Stagnacja oznacza zaabsorbowanie sobą i swoimi problemami, przy jednoczesnej niezdolności do inwestowania w ochronę i wsparcie innych. Stan taki jest charakterystyczny dla osób o głębokiej patologii funkcjonowania osobowości. Jak opisałem w podrozdziale 1.2, wśród objawów zaburzeń osobowości w średnim wieku charakterystyczne jest m.in. wycofanie się, skupienie się na sobie i własnym zdrowiu i udepresyjnienie, które mogą być manifestacją stanu stagnacji.

Jednocześnie teoretycy zakładają, że funkcjonowanie generatywne zmienia się w trakcie życia, raz będąc bliżej stanu generatywności, raz stagnacji (Erikson, 1982/2002) – lub, alternatywnie, zmienne może być nasilenie na wymiarach generatywności i stagnacji (np. Bradley, 1997). Takie ujęcie daje możliwość odniesienia wymiaru generatywność–stagnacja do współczesnego, dymensjonalnego rozumienia zaburzeń osobowości, zgodnie z którym funkcjonowanie osobowości można opisać na wymiarze od osobowości zdrowej do głęboko zaburzonej (APA, 2013; WHO, 2022). Badacze dymensjonalnych modeli wskazują, że funkcjonowanie osobowości jest dynamiczne i jego poziom w pewnym zakresie może ulegać zmianom – w stanie kompensacji jednostka prezentuje się jako wyżej funkcjonująca osobowościowo, podczas gdy w stanie regresji, czyli pogorszenia funkcjonowania osobowościowego, jako niżej funkcjonujące (Hopwood i in., 2022). Można się spodziewać, że wahania te prowadzą również do zmian

w funkcjonowaniu generatywnym – osoby z zaburzeniami osobowości w sytuacjach kompensacji mogą przesuwac się bliżej bieguna generatywności (lub prezentować się jako generatywne), natomiast w stanach regresji – bliżej bieguna stagnacji. Jednakże jak pokazał przegląd badań zreferowany przeze mnie w rozdziale pierwszym, szczególnie w podrozdziale 1.6, w badaniach nad funkcjonowaniem generatywnym nie podejmowano dotąd problemu jego związków z zaburzeniami funkcjonowaniem osobowości, mimo że byłoby to teoretycznie uzasadnione i klinicznie użyteczne. Celem niniejszej pracy jest poczynienie pierwszego kroku w kierunku wypełnienia tej luki.

1.8. Generatywność – perspektywa badań własnych

Jak starałem się wykazać, generatywność jest złożonym konstrukt, który na przestrzeni lat doczekał się wielu opracowań, prób konceptualizacji oraz operacjonalizacji. W porównaniu do pierwotnych założeń Eriksona (1950/2000), znaczenie tego terminu zostało znacząco rozszerzone, a jego użycie się rozpowszechniło. Dlatego zanim przedstawię projekt oraz wyniki badań własnych, chcę szczegółowo opisać, jak rozumiem generatywność w kontekście niniejszej pracy i jak definiuję poszczególne związane z nią terminy, których będę używać w dalszej części rozprawy.

Przede wszystkim w swoim projekcie ograniczę się do badania osób w okresie średniej dorosłości, dla której przyjąłem granice wiekowe pomiędzy 40. a 65. rokiem życia (por. Olejnik, 2011). Pomimo bogatej literatury wskazującej na zasadność badania generatywności w innych fazach rozwoju zgadzam się z głosami badaczy, którzy podkreślają różnice w doświadczaniu i realizacji generatywności przez osoby w różnym wieku (patrz podrozdział 1.5.1.3). Ponieważ niniejsza rozprawa osadzona jest w psychologii klinicznej, a nie rozwojowej, główny nacisk chcę położyć na związki generatywności i patologii osobowości, a nie na analizę różnorodności trajektorii rozwojowych generatywności, które musiałbym uwzględnić, włączając do badań osoby w innych fazach rozwojowych. Dodatkowo, ponieważ mój projekt jest jednym z pierwszych badań poświęconych generatywności osób z zaburzeniami osobowości, chciałem do badania włączyć grupę, o której funkcjonowaniu generatywnym wiadomo najwięcej – bez wątpienia taką grupą są osoby w średniej dorosłości, ponieważ tradycja badania generatywności w tym okresie jest najdłuższa.

Spośród przytoczonych teorii generatywności podstawowy punkt odniesienia w definiowaniu i rozumieniu tego konstrukt stanowi dla mnie teoria generatywności McAdamsa i współpracowników (McAdams, de St. Aubin, 1992 i in.). Model

generatywności w niej zawarty jest na ten moment najbardziej złożonym, wieloaspektowym i empirycznie zweryfikowanym modelem generatywności – pozwala na analizę tego zjawiska w różnych aspektach (wymagań kulturowych, wewnętrznego pragnienia, wiary w gatunek, troski generatywnej, zaangażowania generatywnego, zachowań generatywnych, narracji generatywnej) i na różnych poziomach (motywacyjnym, poznawczym, behawioralnym, nadawania znaczenia; por. rys. 3). Kiedy zatem mówię o generatywności, to rozumiem ją za McAdamsem i de St. Aubinem (1992) jako charakterystyczną dla okresu średniej dorosłości (choć nie tylko do niej ograniczoną) tendencję rozwojową obejmującą pragnienie szczególnej troski wobec młodszych pokoleń, zorganizowaną wobec osobistych i społecznych celów działania na ich rzecz. Spośród wymienionych siedmiu aspektów generatywności w dalszej części pracy wprost będą mnie interesować trzy:

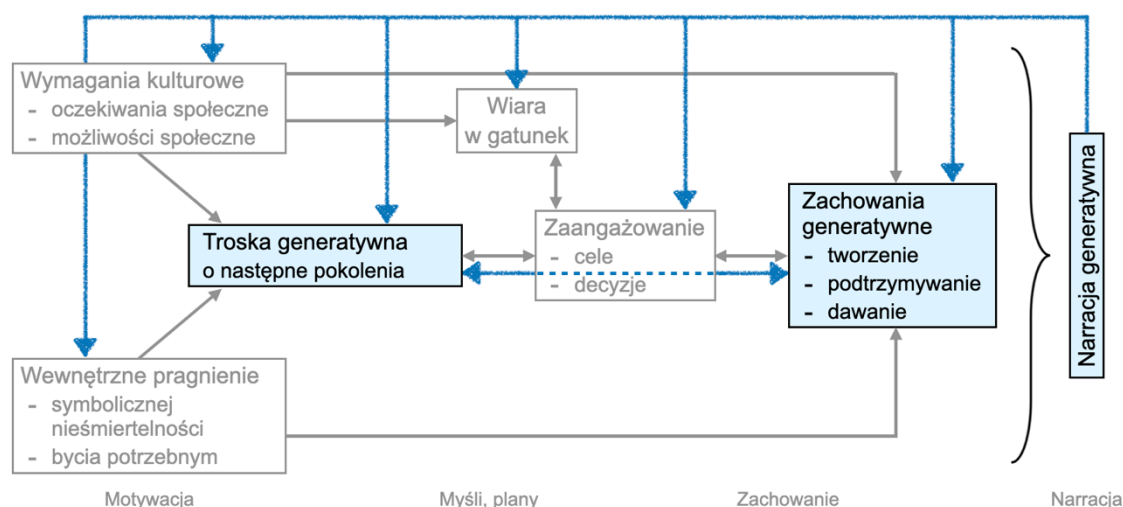
- troska generatywna – potrzeba i pragnienie zatroszczenia się o osoby z młodszych pokoleń skierowane zarówno wobec osób, z którymi jednostka pozostaje w bezpośredniej relacji (młodsze osoby w rodzinie i wśród przyjaciół, uczniowie, studenci itp.), jak i wobec poszczególnych grup społecznych, całego społeczeństwa, a nawet środowiska i planety jako miejsca życia przyszłych pokoleń (wyraźnie rozgraniczam troskę generatywną od troski o innych ludzi w ogóle i w badaniach własnych analizuję jedynie troskę realizowaną w relacjach międzypokoleniowych z osobami młodszymi);
- zachowania generatywne – wszelkie zachowania troskliwe podejmowane w oparciu o zaangażowanie generatywne wobec i na rzecz młodszych pokoleń w różnych obszarach życia, przejawiające się szczególnie – choć nie tylko – na trzy sposoby: poprzez (a) tworzenie (dawanie nowego życia, kreatywność, tworzenie dzieł sztuki, wytwarzanie przedmiotów, rzemiosło), (b) podtrzymywanie (przekazywanie wartości, tradycji, zwyczajów czy wiedzy, ochrona wartości kulturowych i społecznych, podtrzymywanie pamięci o przeszłych pokoleniach) oraz (c) dawanie (oferowanie wszelkich form wsparcia, w tym duchowego i materialnego, dzielenie się zasobami, nauczanie posiadanych umiejętności);
- narracja generatywna – zdolność do ułożenia narracji o swoim funkcjonowaniu generatywnym, która obejmuje refleksję na temat doświadczania różnych obszarów generatywności w swoim życiu, a także zdolność do uwzględnienia w tej opowieści różnych perspektyw czasowych – czynników kształtujących

funkcjonowanie generatywne jednostki w historii życia, aktualny obraz tego funkcjonowania w różnych obszarach życia i nadawane im znaczenie oraz przewidywania co do generatywnego zaangażowania jednostki w przyszłości (sformułowanie skryptu generatywnego).

Omówione aspekty generatywności, które stanowią obszar zainteresowania w badaniach własnych, zostały wyróżnione na rysunku 5. Przedstawia on – określone na podstawie literatury – wzajemne zależności między tymi aspektami: troska generatywna powinna stanowić podstawę dla podejmowania zachowań generatywnych (co jest zapośredniczone poprzez decyzję o zaangażowaniu generatywnym), natomiast zachowania generatywne mogą zwrótnie wpływać na natężenie troski generatywnej. Z kolei narracja generatywna to opowieść o wszystkich aspektach generatywności, dlatego jej analiza może stanowić pośredni sposób wnioskowania o tych aspektach.

Rysunek 5

Aspekty generatywności według modelu McAdamsa i de St. Aubina (1992), które stanowią obszar zainteresowania w badaniach własnych, oraz relacje między nimi

Źródło: opracowanie własne na podst. McAdams, de St. Aubin, 1992.

Kolejną zaletą teorii generatywności McAdamsa i współpracowników jest dokonana przez autorów operacjonalizacja troski generatywnej i zachowań generatywnych w postaci *Loyolskiej skali generatywności* i *Listy zachowań generatywnych*, na temat których dostępna jest obszerna literatura. W przeprowadzonym wcześniej badaniu dokonałem adaptacji w języku polskim obu narzędzi (Bandel i in., 2023) i wykorzystałem je w niniejszym projekcie. W końcu model generatywności McAdamsa wpisuje się również w jego teorię tożsamości narracyjnej, która doczekała się

licznych badań i weryfikacji empirycznej, a także w ostatnich latach stała się istotnym mostem przerzuconym pomiędzy badaniami na gruncie psychologii narracyjnej i psychologii klinicznej (Adler i Clark, 2019; Lind i in., 2020). To pozwoli mi na osadzenie uzyskanych wyników i ich dyskusji w istniejącej literaturze przedmiotu, a dodatkowo założenia dotyczące tożsamości narracyjnej okazały się ważną inspiracją dla sposobu prowadzenia analiz jakościowych.

W niniejszej rozprawie kluczowa dla mnie nie jest jednak sama analiza funkcjonowania generatywnego, lecz jego analiza w kontekście zdrowego i zaburzonego funkcjonowania osobowości w celu wskazania wzajemnych zależności pomiędzy tymi dwoma obszarami. Dlatego, choć rozumienie generatywności i jej aspektów zaczerpnąłem głównie z teorii McAdamsa i de St. Aubina (1992), to ramą teoretyczną jest teoria relacji z obiektem (*object relations theory*, TRO) Kernberga (1976), która będzie dla mnie stanowiła podstawę interpretacji wyników uzyskanych w badaniach. Z tego powodu w rozdziale drugim przedstawiam podstawowe założenia TRO, które będą mi niezbędne do prowadzenia dalszych analiz.

Rozdział 2.

Teoria relacji z obiektem Ottona F. Kernberga jako podstawa dla rozumienia generatywności

Kłęk naszych źródło w tej nieświadomości.

John Milton, *Raj utracony*
(XVII wiek)

Ramą teoretyczną niniejszej rozprawy jest teoria relacji z obiektem (TRO) Ottona F. Kernberga (1976), na której oparłem sposób rozumienia struktury psychicznej człowieka oraz sposobu jej zdrowego i zaburzonego funkcjonowania. Teoria Kernberga jest koncepcją kliniczną służącą przede wszystkim psychoterapeutom psychodynamicznym jako podstawa konceptualizacji funkcjonowania pacjentów w procesie terapeutycznym. Jej ogromną zaletą jest zawarta w niej pogłębiona charakterystyka mechanizmów intrapsychicznych odpowiedzialnych za rozwój i podtrzymanie patologii osobowości, które pozwalają na tworzenie rozbudowanych konceptualizacji pacjentów w zakresie ich funkcjonowania w sferze self i w sferze interpersonalnej. Z kolei w niniejszej pracy skorzystam z jej twierdzeń, przyjmując je za punkt odniesienia do interpretacji wyników badań własnych, dlatego w rozdziale drugim wprowadzam teoretyczne podstawy TRO. Na początku rozdziału przedstawiam najważniejsze z punktu widzenia badań własnych założenia TRO dotyczące rozwoju i roli struktury osobowości, a w dalszej części tekstu prezentuję swoje rozumienie generatywności i lęku przed śmiercią przez pryzmat jej założeń.

2.1. Ottona F. Kernberga koncepcja funkcjonowania osobowości

2.1.1. Kształtowanie się osobowości człowieka w perspektywie założeń TRO

Kernberg (1975) opiera swoją koncepcję na psychodynamicznym rozumieniu funkcjonowania osobowości człowieka i osadza ją w nurcie teorii relacji z obiektem, przede wszystkim rozwijając teorię rozwoju psychicznego Margaret Mahler (1971). Rozumie tym samym osobowość w kontekście „dynamicznej integracji całości subiektywnego doświadczenia danej osoby oraz jej wzorców zachowania – co obejmuje świadome, konkretne i nawykowe działanie oraz doświadczanie siebie i otaczającego świata; świadome, bezpośrednie myślenie oraz nawykowe pragnienia i lęki; nieświadome wzorce zachowania, doświadczenia i poglądy oraz stany intencjonalne” (Kernberg, 2021, s. 23). Zwraca uwagę, że poprzez integrację różnych aspektów przeżywania siebie i świata wewnętrznego jednostka w trakcie rozwoju wytwarza dynamiczną strukturę psychiczną, która nabiera jakości odmiennej, aniżeli jedynie suma jej poszczególnych części składowych. Struktura ta jest „stałym i wytrzymałym sposobem funkcjonowania umysłowego organizującego zachowanie, percepcję i subiektywne doświadczenie człowieka” (Yeomans i in., 2022, s. 21). Podstawowymi cegiełkami budującymi strukturę osobowości są reprezentacje self i obiektu połączone ze sobą afektem związanym z popędem lub reprezentującym popęd. Reprezentacje te powstają we wczesnym dzieciństwie w emocjonalnie naładowanych momentach i stanowią zinternalizowane obrazy własnej osoby w relacji z innymi ludźmi – nie są to obrazy rzeczywiste, lecz przekształcone przez osobiste doświadczenie, emocje pierwotne i fantazje. Emocje dziecka stanowią niezwykle ważny element tworzenia się struktury psychicznej, wiążąc bowiem ze sobą obrazy self i obiektu, „łączą je” jednocześnie z doświadczeniem pozytywnego lub negatywnego afektu, tworząc tym samym pamięć naładowaną emocjonalnie (Kernberg, 1992). Zgodnie z TRO te zinternalizowane reprezentacje mentalne stanowią filtr doświadczania siebie oraz innych ludzi w dorosłym życiu.

Poza opisanymi czynnikami środowiskowymi związanymi przede wszystkim z relacją z opiekunami i znaczącymi innymi, badania wskazują również na istotne znaczenie czynników psychologicznych i biologicznych w rozwoju zaburzeń osobowości, przy czym należy zaznaczyć, że większość badań dotyczy BPD i na nich głównie będę opierać się dalej (Cierpiałkowska, Grzegorzewska, 2023). Współczesna TRO szczególnie podkreśla rolę czynników biologicznych – genetycznych, neurobiologicznych i temperamentalnych – w kształtowaniu się struktury psychicznej dziecka (Kernberg, 2015). Badania pokazują, że udział czynników genetycznych

w rozwoju symptomów zaburzeń osobowości, w tym BPD, może być znaczny (Amadi i in., 2013). Dodatkowo wskazuje się, że mogą one działać zarówno niezależnie od wpływów środowiskowych, jak i stanowić konstytucjonalny czynnik ryzyka zwiększający podatność na oddziaływanie czynników środowiskowych, np. surowego traktowania przez rodziców, potwierdzając słuszność modelu podatność–stres dla rozwoju zaburzeń osobowości (Normandin i in., 2021).

Kernberg (2022) dokonał również rewizji klasycznych założeń psychoanalizy w oparciu o nowe doniesienia z obszaru neurobiologii. Swoje założenia dotyczące rozwoju i funkcjonowania struktury psychicznej mocuje w wynikach badań dotyczących działania struktur mózgowych i neuroprzekaźników. Jeśli chodzi o kształtowanie się struktury osobowości w oparciu o gromadzenie w rozwoju naładowanych afektywnie, powiązanych ze sobą obrazów self i obiektów, autor łączy ten proces z rozwojem pozytywnych i negatywnych systemów afektywnych, które pełnią rolę podstawowych motywatorów zachowania i wiążą jednostkę ze środowiskiem psychospołecznym (Kernberg, 2006). Wskazuje również na neurobiologiczne podstawy rozwoju zintegrowanej tożsamości (zintegrowanego obrazu self) i zdolności do empatii i współczucia (Kernberg 2015) czy dynamicznej nieświadomości (Kernberg, 2022). W końcu w modelu TRO duży nacisk kładzie się na uwarunkowania temperamentalne, które mogą stanowić czynniki ryzyka bądź zasoby w procesie rozwoju struktury osobowości. Temperament jest tu rozumiany jako naturalna dyspozycja do reagowania w określony sposób na bodźce zewnętrzne i wewnętrzne i wyznaczająca progi aktywacji emocji pozytywnych i negatywnych (Yeomans i in., 2022). Przyjęcie takiej definicji pozwala zobaczyć jego niebagatelny wpływ na kształtowanie się osobowości złożonej z konstelacji diad self-obiekt-afekt. Badacze wskazują, że nadwrażliwość temperamentalna może być jednym z najważniejszych czynników ryzyka rozwoju BPD (Normandin i in., 2021), a dodatkowo dla takich osób wiele sytuacji i zmian życiowych będzie stanowiło czynnik wyzwalający prowadzący do aktywowania się symptomów zaburzenia (Zanarini, Frankneburg, 2007).

2.1.2. Wymiarowy opis struktury osobowości

Zgodnie z założeniami TRO głębokość patologii można obserwować – i mierzyć – na pięciu podstawowych wymiarach opisujących funkcjonowanie struktur psychicznych organizujących subiektywne doświadczenia i zachowania (Caligor i in., 2021). Wymiary te, czyli stopień konsolidacji tożsamości, jakość relacji z obiektem, dojrzałość

mechanizmów obronnych, stopień testowania rzeczywistości oraz poziom funkcjonowania moralnego, zostały szczegółowo opisane poniżej.

Stopień konsolidacji tożsamości. W podejściu TRO tożsamość oceniana jest na wymiarze od tożsamości rozproszonej do skonsolidowanej (Kernberg, 2006). Proces rozwoju zdrowej tożsamości, czyli jej konsolidacji, to proces kształtowania się zróżnicowanego, złożonego, realistycznego i spójnego obrazu self i innych osób (Caligor i in., 2021). Osoba ze zdrową tożsamością jest zdolna do inwestowania swoich zasobów i czasu w różnorodne aktywności, w tym pracę czy zainteresowania, które mogą być źródłem satysfakcji. Ma względnie stabilną, adekwatną samoocenę, potrafi zobaczyć w sobie pozytywne i negatywne cechy. Wiąże się to również ze zdolnością doświadczania całej gamy emocji, w przeżyciu i ekspresji adekwatnych do wywołującej je sytuacji. W podobnie złożony i realistyczny sposób jak siebie, jednostka może przeżywać innych ludzi. Z kolei syndrom rozproszonej tożsamości wiąże się z doświadczeniem stanów wewnętrznej pustki oraz prezentowaniem niezintegrowanych obrazów samego siebie i innych (Kernberg, 1980). Obrazy te są pofragmentowane i niespójne, czasem wzajemnie sprzeczne, często też ulegają – bardziej lub mniej gwałtownym – zmianom w czasie. Z perspektywy innych ludzi, np. psychoterapeuty, osoba z rozproszeniem tożsamości może wydawać się niezrozumiała, mieć trudności w zrozumieniu zachowań i motywacji swoich i innych – takie cechy są charakterystyczne dla osób z głębszą patologią osobowości (Caligor i in., 2021).

Pochodną stopnia konsolidacji tożsamości jest jakość wewnętrznych relacji z obiektem. U osób z rozproszeniem tożsamości, różne aspekty reprezentacji self i reprezentacji obiektów są zatem słabo zintegrowane oraz powiązane z silnym negatywnym lub pozytywnym, niezmodulowanym afektem (Caligor i in., 2021). Tak zorganizowane diady self–obiekt nie mogą utworzyć skonsolidowanej, stabilnej struktury osobowości, która będzie zdolna do adekwatnego przeżywania rzeczywistości i reagowania na nią, a raczej będą aktywowały się w różnych sytuacjach, szczególnie interpersonalnych, decydując o jakości relacji z obiektem.

Jakość relacji z obiektem. Jakość relacji z obiektem opisuje sposób nawiązywania i utrzymywania relacji interpersonalnych, który wynika z aktywacji zinternalizowanych diad self–obiekt–afekt. Cechą relacji osób z osobowością zdrową jest ich trwałość i stabilność. Osoby te są zdolne do rozumienia i zaspokojenia potrzeb swoich i innych ludzi, z którymi się wiążą (Caligor, Clarkin, 2013). Ich relacje oparte są na wzajemności

i intymności, a także zdolności do miłości (Kernberg, 1974b; 2011a) i uzyskiwania satysfakcji z aktywności seksualnej (Kernberg, 2011b). Z kolei relacje osób z patologią osobowości są często niestabilne, zmienne bądź krótkotrwałe. Przy głębokiej patologii osobowości często występuje niezdolność do tworzenia relacji opartych na intymności i wzajemnej zależności, w tym relacji miłosnych (Kernberg, 1974a). Pofragmentowane i słabo zintegrowane wewnętrzne reprezentacje self i obiektu są filtrem, przez który inne osoby postrzegane są na zmianę jako dobre (np. zaspokajające, kochające, dbające) i złe (np. prześladowcze, wykorzystujące, karzące) obiekty (Yeomans i in., 2022). W patologii narcystycznej obraz siebie i obiektów jest zniekształcony na skutek działania mechanizmów idealizacji i dewaluacji, w związku z czym inni mogą być postrzegani naprzemiennie jako wspaniali i godni podziwu lub bezwartościowi (Diamond i in., 2023). W najcięższych formach patologii osobowości (osobowość antyspołeczna, narcyzm złośliwy) obraz relacji oparty jest na diadzie prześladowca–ofiara oraz przekonaniu, że celem nawiązywania relacji interpersonalnych jest wykorzystywanie innych (Caligor, Clarkin, 2013). Również funkcjonowanie seksualne osób z patologią osobowości jest niestabilne, mogą doświadczać braku zainteresowania życiem seksualnym (połączonego z niemożnością osiągnięcia satysfakcji seksualnej i przyjemności z aktywności seksualnej) lub nadmiernego w nie zaangażowania (Yeomans i in., 2022). W tym drugim przypadku funkcjonowanie seksualne jest często przesycane agresją lub autoagresją i może być związane np. z podejmowaniem licznych ryzykownych zachowań seksualnych czy realizacją wielopostaciowych perwersji seksualnych (Stróżyński, 2017).

Dojrzałość mechanizmów obronnych. Kernberg (1976) wskazuje, że osoby o różnej głębokości patologii osobowości w różnym stopniu posługują się prymitywnymi (pierwotnymi) i dojrzałymi (wtórnymi) mechanizmami obronnymi. Osoby zdrowe lub z niewielkim nasileniem patologii posługują się przede wszystkim obronami dojrzałymi zorganizowanymi wokół mechanizmu wyparcia, takimi jak racjonalizacja, intelektualizacja, izolacja lub przemieszczenie afektu czy formacja reaktywna (Caligor i in., 2021). Celem ich działania jest odseparowanie konfliktowych aspektów doświadczeń od dominującego poczucia self, co z jednej strony chroni przed rozpoznaniem wewnętrznych konfliktów dotyczących reprezentacji self lub innych, a z drugiej strony wprowadza pewną sztywność w funkcjonowaniu. Z kolei u osób z głęboką patologią osobowości dominują obrony pierwotne, oparte na rozszczepieniu, co odzwierciedla się w ich przeżywaniu siebie (rozproszenie tożsamości) i innych (jakość

relacji z obiektem). W wyniku działania takich mechanizmów obronnych, jak identyfikacja projekcyjna, idealizacja, dewaluacja, onnipotentna kontrola, dysocjacja czy zaprzeczenie, sprzeczne aspekty przeżywania self i innych mogą pozostawać od siebie odseparowane (rozszczepione). Dzięki temu sprzeczności te nie mogą być przeżywane na poziomie świadomości, co chroni przed doświadczaniem związanego z tym konfliktu (Caligor i in., 2021). Możliwe jest pojawianie się tych treści w świadomości, ale nie jednocześnie, co m.in. stoi u podstawy opisywanej wcześniej zmienności obrazów siebie i innych występującej u osób z głębszą patologią osobowości. Dodatkowo im głębsza patologia osobowości tym mniej zróżnicowany jest repertuar stosowanych mechanizmów obronnych i tym bardziej są one sztywne, co prowadzi do bardziej masywnych i dysfunkcjonalnych zniekształceń w postrzeganiu rzeczywistości.

Stopień testowania rzeczywistości. Zdolność do testowania rzeczywistości oznacza możliwość dokonania realnej oceny sytuacji, w której człowiek się znajduje, oddzielenia informacji pochodzących z wewnątrz oraz ze świata zewnętrznego, czyli najogólniej mówiąc „odróżniania siebie od nie-siebie” (Kernberg, 2019, s. 353). Długotrwała utrata zdolności do testowania rzeczywistości, czyli regresja do stanu psychotycznego, nie towarzyszy zazwyczaj zaburzeniom osobowości, jednakże krótkotrwałe jej zaburzenia czasem są obserwowane u osób z głęboką patologią osobowości – w takich sytuacjach ich wyciszenie staje się priorytetem w procesie leczenia (Caligor i in., 2021). Autorzy TRO wskazują jednak, że osoby z patologią osobowości często przejawiają deficyty w zakresie społecznego testowania rzeczywistości, tzn. zdolności do adekwatnego odczytywania sytuacji społecznych, taktownego na nie reagowania, refleksowania na temat tego, co dzieje się w interakcji z innymi czy w jaki sposób w relacjach pojawiają się emocje (Caligor, Clarkin, 2013). Takie błędne odczytywanie sygnałów społecznych może czasowo wzbudzać myśli paranoiczne lub lęki przed porzuceniem.

Poziom funkcjonowania moralnego. Ostatni z wymiarów opisujących strukturę osobowości odnosi się do wartości moralnych. Autorzy TRO zakładają, że u osób zdrowych i wysoko zorganizowanych osobowościowo rozwinięte jest dojrzałe, a co za tym idzie, elastyczne superego (Yeomans i in., 2022). Superego takie obejmuje między innymi spójny system wartości, „kompas moralny”, którym osoba kieruje się, podejmując decyzje niezależnie od zewnętrznego uznania i zewnętrznej kontroli zachowania. Wraz z pogłębianiem się patologii osobowości, superego może cechować się albo większą surowością i sztywnością, zmuszając do spełniania nieuzasadnionych, wysokich

standardów i nadmiernego samokrytycyzmu, albo brakiem zahamowań społecznych i zdolności do odczuwania poczucia winy (Caligor i in., 2021). W najpoważniejszych formach patologii osobowości występują zachowania jawnie antyspołeczne, takie jak brak zahamowania przed kłamaniem, wykorzystywaniem, oszukiwaniem czy krzywdzeniem innych, któremu jednocześnie nie towarzyszą wyrzuty sumienia ani żal. Poziom funkcjonowania moralnego stanowi jeden z najważniejszych wyznaczników powodzenia terapii – najgorsze prognozy dotycząc osób z wyraźnymi wątkami antyspołecznymi, np. z osobowością antyspołeczną lub złośliwym narcyzmem.

2.1.3. Koncepcja poziomów organizacji osobowości

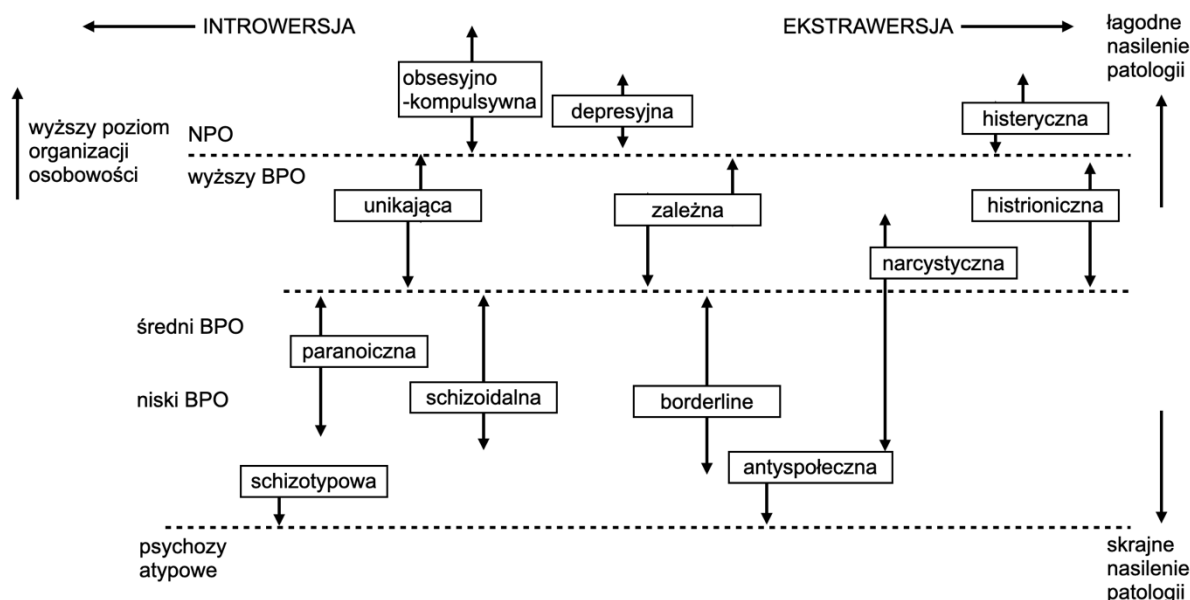
Zgodnie z TRO scharakteryzowanie struktury osobowości na pięciu wymiarach pozwala na opisanie poziomu jej organizacji. Współczesna TRO zakłada istnienie kilku poziomów organizacji osobowości, tworzących kontinuum od osobowości zdrowej przez neurotyczny poziom organizacji osobowości (*neurotic personality organization*, NPO) po poziom organizacji osobowości borderline (*borderline personality organization*, BPO), w ramach którego wyróżnia się wyższy BPO, średni BPO i niższy BPO (Caligor i in., 2021; patrz rys. 6). W pracy psychoterapeutycznej opisanie poziomu organizacji osobowości służy ustaleniu ram leczenia, celów terapeutycznych i formy pracy. W badaniach własnych określenie poziomu organizacji osobowości posłużyło jako punkt wyjścia do opisu grupy badanej i do dalszych analiz, dlatego poniżej krótko scharakteryzowałem funkcjonowanie intrapsychiczne i interpersonalne osób przejawiających każdy z poziomów organizacji osobowości. Przegląd jest oparty na integracji doniesień z klasycznych i współczesnych prac Kernberga (1975; 1976, 2021) oraz opracowań kontynuatorów jego myśli, rozwijających obecnie TRO (por. w szczególności: Caligor, Clarkin, 2013; Caligor i in., 2021; Yeomans i in., 2022).

Osobowość zdrowa. Osoby z osobowością zdrową mają skonsolidowaną tożsamość, są zdolne zainwestować swój czas i energię w różne obszary życia, w tym pracę i rozwój zainteresowań. Ich obraz siebie i innych jest złożony i wielowymiarowy, ale przy tym spójny i stabilny. Potrafią nawiązywać i utrzymywać długotrwałe relacje rodzinne, przyjacielskie i intymne; w tych ostatnich czerpią satysfakcję z życia seksualnego. Ich funkcjonowanie psychiczne jest oparte na dojrzałych mechanizmach obronnych – m.in. tłumieniu, antycypacji, altruizmie, sublimacji czy humorze – które pozwalają w sposób elastyczny radzić sobie w sytuacjach stresu psychologicznego. Dopuszczają one do świadomości różne aspekty danej sytuacji czy relacji i umożliwiają adaptacyjne ich

przetworzenie. W podejmowaniu zachowań oraz decyzji kierują się adekwatnym kulturowo, zintegrowanym systemem wartości (superego).

Rysunek 6

Powiązania między poziomami organizacji osobowości a diagnozami sekcji II DSM-5

Adnotacja. NPO – neurotyczny poziom organizacji osobowości; BPO – poziom organizacji osobowości borderline.

Źródło: Caligor i in., 2021.

Neurotyczny poziom organizacji osobowości. U osób z NPO, podobnie jak u tych zdrowych osobowościowo, obserwuje się zintegrowaną tożsamość, która pozwala im na tworzenie spójnych obrazów siebie i innych ludzi. Najczęściej osoby te są zdolne do tworzenia długotrwałych, stabilnych relacji z innymi. Jednocześnie jednak w obszarze wewnętrznych reprezentacji diady self–obiekt powiązane ze szczególnie silnym afektem – związane z wewnętrznym konfliktem – są trzymane poza świadomością przez obrony wyższego rzędu zorientowane wokół wyparcia. Z powodu tego oddzielenia części konfliktowej od przeżycia self funkcjonowanie osób z NPO może cechować się pewną sztywnością, a ich obraz innych może być delikatnie zniekształcony (choć nie doświadczają one zaburzeń testowania rzeczywistości). Typowymi obszarami konfliktowymi u osób z NPO są agresja i seksualność, czego przyczyną jest działanie nadmiernie surowego superego, które prowadzi do stłumienia impulsów i pragnień zaspokojenia popędów (Beisert, Izdebska, 2017). W związku z tym funkcjonowanie osób

z NPO cechują liczne zahamowania, dylematy oraz pewna sztywność myślenia i reagowania powodująca cierpienie, a rozumiana tutaj jako skłonność do automatycznego uruchamiania określonych obron w celu radzenia sobie z wewnętrznym konfliktem (Caligor i in., 2019). Zgodnie z ujęciem Kernberga na tym poziomie organizacji zlokalizowane są osobowości obsesyjno-kompulsywna, depresyjna czy histeryczna.

Poziom organizacji osobowości borderline. BPO obejmuje szerokie spektrum patologii osobowości, która przyjmować może zróżnicowane formy, dlatego można wyróżnić w nim wyższy BPO, średni BPO i niższy BPO. Wspólna dla wszystkich form patologii osobowości na tym poziomie jest jednak dominacja w funkcjonowaniu psychiki pierwotnych obron opartych na rozszczepieniu, która widoczna jest w funkcjonowaniu wszystkich wymiarów struktury osobowości. W przeciwieństwie do NPO, w tym przypadku mamy do czynienia z większym nasileniem rozproszenia tożsamości, które rośnie wraz z pogłębianiem się patologii osobowości. Podczas gdy osoby z wyższym BPO mogą okresowo lub w niektórych obszarach funkcjonowania przejawiać większą spójność tożsamości, tak osoby z niskim BPO doświadczają silnego pofragmentowania obrazu siebie i innych i generalnie nie są zdolne do dostrzeżenia tych sprzeczności. Sztywność działania mechanizmów obronnych jest tu bardzo wysoka, co znacznie utrudnia codzienne funkcjonowanie. Osoby te często nie są zdolne nie tylko do podtrzymania długotrwałych relacji, ale też utrzymania pracy czy rozwijania pasji. Ich postrzeganie siebie i innych przesycane jest agresją, co uwidacznia się w różny sposób: poprzez agresywne lub autoagresywne acting outy (akty przemocy, samookaleczanie, myśli i próby samobójcze), aktywność seksualną zorientowaną wokół perwersji, wybuchy złości etc. Osoby z BPO mają znacznie upośledzoną zdolność społecznego testowania rzeczywistości, ale również, szczególnie u osób niżej zorganizowanych i w momentach regresji, mogą im się zdarzać epizody psychotyczne albo okresy nasilenia się lęków czy myśli paranoicznych. Patologia superego jest znaczna, a co za tym idzie, wartości moralne są nie w pełni rozwinięte i zintegrowane lub wykorzystywane w sposób sztywny, nieadaptacyjny i nieadekwatny do sytuacji.

Należy podkreślić, że zgodnie z założeniami TRO w BPO mieszczą się różne typy osobowości: zaburzenie osobowości borderline, ale również osobowość unikająca, zależna i histrioniczna (na wyższym BPO), paranoiczna i schizoidalna, które w zależności od głębokości patologii mogą plasować się na średnim lub niskim BPO oraz

schizotypowa i antyspołeczna na niskim BPO. Dodatkowo w ten poziom organizacji osobowości można wpisać osobowość narcystyczną, której cechy można jednak znaleźć na wszystkich poziomach organizacji w zależności od ich nasilenia (patrz podrozdział 2.1.4). W związku z tym należy pamiętać, że u różnych osób z BPO doświadczanie i manifestacje patologii osobowości będą różne, a co za tym idzie, różne będą też prognozy leczenia – od dobrych dla osób z wysokim BPO po bardzo pesymistyczne dla osób z niskim BPO (schizoidalnych, antyspołecznych czy głęboko narcystycznych). Tabela 5 przedstawia podsumowanie funkcjonowania osób o różnym poziomie organizacji osobowości na poszczególnych wymiarach opisujących strukturę osobowości.

Psychotyczna organizacja osobowości. Początkowo Kernberg (1984) poza wymienionymi powyżej poziomami opisał również psychotyczną organizację osobowości. Autor wskazuje, że tym, co odróżnia pacjentów z poziomem borderline od pacjentów z poziomem psychotycznym, jest trwała utrata zdolności do testowania rzeczywistości u osób z tej drugiej grupy. W terminach TRO oznacza to wystąpienie fuzji między reprezentacją self i pozostającego z nim w relacji obiektu, która skutkuje niemożnością różnicowania pomiędzy sobą i innymi, rozpoznawania źródła informacji i bodźców czy adaptacyjnego na nie reagowania (Kernberg, 2019). Osoby niezdolne do testowania rzeczywistości nie potrafią ocenić adekwatnie sytuacji społecznych i interpersonalnych. Natomiast najbardziej widocznymi objawami są objawy wytwórcze, takie jak halucynacje czy urojenia. Jednocześnie w najnowszych publikacjach psychotyczna organizacja osobowości jest pomijana lub przedstawiana skrótowo, co może być spowodowane kilkoma czynnikami: (a) różnorodnością form doświadczeń związanych z zaburzeniami testowania rzeczywistości, które wymagają precyzyjnej diagnozy różnicowej, i jednoczesną niepewnością co do możliwości ich leczenia z wykorzystaniem rozwijanych w ramach TRO i psychoanalizy strategii terapeutycznych (Kernberg, 2019), (b) trudnością w badaniu osób z organizacją psychotyczną narzędziami służącymi do pomiaru poziomu organizacji osobowości (Doering i in., 2013) oraz (c) zamiarem ujednolicenia strukturalnego modelu TRO względem alternatywnego modelu zaburzeń osobowości (*Alternative Model of Personality Disorders*, AMPD) zawartego w DSM-5 (APA, 2013; patrz podrozdział 2.1.7). Z podobnych powodów również w badaniach własnych nie zdecydowałem się na rekrutację osób z psychotyczną organizacją osobowości.

Tabela 5

Charakterystyka funkcjonowania pięciu wymiarów opisujących strukturę osobowości na różnych poziomach organizacji osobowości

Stopień konsolidacji tożsamości	Jakość relacji z obiektem	Dojrzałość mechanizmów obronnych	Stopień testowania rzeczywistości	Poziom funkcjonowania moralnego
Zdrowa organizacja osobowości				
skonsolidowana, stabilne poczucie siebie i innych	głębokie, wzajemne, zdolność do troski	dojrzałe i oparte na wyparciu	nienaruszone, stabilne, społeczne testowanie rzeczywistości nietknięte	zinternalizowane, spójne, elastyczne
Neurotyczna organizacja osobowości				
skonsolidowana, stabilne poczucie siebie i innych	głębokie, wzajemne, zdolność do troski, pewien konflikt	oparte na wyparciu	nienaruszone, stabilne, społeczne testowanie rzeczywistości nietknięte	zinternalizowane, spójne, ale sztywne i surowe
Wyższy poziom organizacji osobowości borderline				
łagodna/umiarkowana patologia	niektóre są wzajemne; relacje konfliktowe lub zdystansowane	oparte na rozszczepieniu i wyparciu	nienaruszone, pewne społeczne deficyty, konkretne myślenie w obszarach konfliktu	niekonsekwentne/łagodna patologia,
Średni poziom organizacji osobowości borderline				
umiarkowana/ciężka patologia	oparte na pragnieniu spełniania potrzeb	oparte na rozszczepieniu	czułe na stres, odmienne stany psychiczne (np. dysocjacja), społeczne deficyty	umiarkowana patologia, niespójne, niezinternalizowane wartości
Niski poziom organizacji osobowości borderline				
głęboka patologia	oparte na wykorzystaniu/używaniu, niezdolność do zależności	oparte na rozszczepieniu	czułe na stres, odmienne stany psychiczne (np. dysocjacja), deficyty społeczne	skrajna patologia z nieobecny/zaburzonym systemem moralnym

Źródło: opracowano na podst. Caligor i in., 2021; Yeomans i in., 2025.

2.1.4. Patologia narcystyczna jako element patologii funkcjonowania osobowości

Dodatkowym elementem konceptualizacji zaburzeń funkcjonowania osobowości w ujęciu TRO jest patologia narcystyczna. Kernberg (1975) poświęca patologii narcystycznej dużo uwagi w swoich pracach, uważa bowiem, że przyjmuje ona różne

formy i często współwystępuje z patologią osobowości, zabarwiając ją w szczególnie sposób i wpływając tym samym na jej leczenie. Ponieważ uwzględnienie narcyzmu jest bardzo ważne w analizie funkcjonowania generatywnego osób z zaburzeniami osobowości, poniżej przedstawiam krótko, w jaki sposób jest on rozumiany w TRO.

Zgodnie z myśleniem psychodynamicznym patologia narcystyczna stanowi spektrum, które towarzyszy wymiarowi poziomu organizacji osobowości i w zależności od głębokości zaburzeń może przyjmować różne formy (Diamond i in., 2023). Zależności między głębokością patologii narcystycznej a strukturą osobowości przedstawia rysunek 7. Osobowości zdrowej towarzyszy narcyzm zdrowy (adaptacyjny, normatywny) – pozytywne poczucie własnej wartości i stabilna samoocena oparte na zinternalizowanych pozytywnych, afirmujących doświadczeniach z relacji z innymi. Normatywny narcyzm wiąże się ze zdolnością stawiania realistycznych celów dopasowanych do możliwości i talentów jednostki i zdolność dążenia do nich na bazie przekonania o własnej skuteczności. Ja idealne (reprezentacja self) osoby cechującej się zdrowym narcyzmem jest zintegrowane, wyraźnie odrębne od reprezentacji obiektów i zawiera w sobie cele i ambicje jednostki, nie zaś zinternalizowane oczekiwania innych osób.

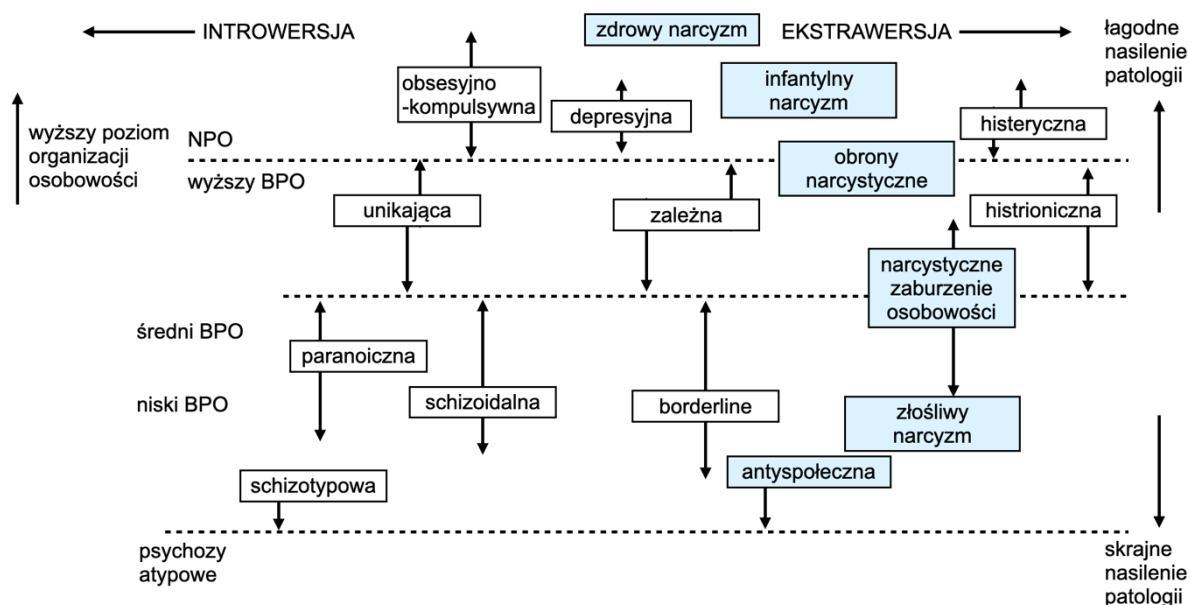
U osobowości wyżej zorganizowanych patologia narcystyczna przejawia się w formie stylu narcystycznego wyraźnie różnego w nasileniu wpływu prymitywnych obron na funkcjonowanie jednostki od patologii narcystycznej z niższego poziomu. Infantylny narcyzm obserwowany u osób z NPO przypomina przetrwałe dziecięce pragnienie bycia w centrum uwagi połączone z fantazjami o własnej wielkości, wywołane przekonaniem, że to zapewni osobie miłość innych ludzi (Kernberg, 1975). Ocena własnej wartości bywa oparta na zewnętrznych atrybutach (pieniądze, wygląd). Przekonania te są jednak w infantylnym narcyzmie zmieszane z dość realistycznym oglądem rzeczywistości i własnej osoby. Również na wyższym poziomie organizacji osobowości widoczne mogą być narcystyczne obrony – przede wszystkim wielkościowe zachowania służące ukryciu poczucia własnej niewystarczalności w jakimś obszarze życia. Jednak ponieważ wielkościowe self (struktura intrapsychiczna zbudowana z reprezentacji własnych ideałów i zinternalizowanych ideałów innych osób) nie przesłania całkowicie realnego self (realistycznego obrazu własnego potencjału i możliwości), osoby takie są w stanie przez większość czasu utrzymywać dobre powierzchowne funkcjonowanie czy spełniać się w pracy zawodowej. Potrafią nawiązywać stabilne, choć płytkie, długotrwałe relacje, w których jednak brakować może autentycznej wymiany emocji; osoby ze stylem narcystycznym mogą mieć przekonanie, że wiedzą, co dzieje się z drugą osobą, mogą też

fantazjować o idealnym dopasowaniu i spełnieniu w relacji miłosnej. Są szczególnie wrażliwe na zawahania samooceny lub krytykę i dezaprobatę.

Na wysokim, średnim i czasem niskim BPO patologiczny narcyzm przyjmuje postać narcystycznego zaburzenia osobowości (Diamond i in., 2023). Osoby takie cechuje narcystyczna struktura osobowości połączona z głębszym rozproszeniem tożsamości, prowadzącym do niezdolności w podejmowaniu długoterminowych zobowiązań i utrzymywania relacji z innymi, jeśli nie wytworzy się narcystyczna koluzja (Willi, 2014). Dominacja prymitywnych obron prowadzi do znacznie bardziej gwałtownych niż u osób wyżej zorganizowanych wahań między dewaluacją i idealizacją reprezentacji obiektów, z którymi jednostka pozostaje w relacjach, którym towarzyszy naprzemienne poczucie wyższościowości lub upokorzenia w obrębie self. Osoby takie wierzą, że sukces, władza lub idealna miłość, o których marzą, są możliwe do osiągnięcia, mają poczucie omnipotencji – wielkościowe self przykrywa w znacznym stopniu realną ocenę własnych możliwości. Im głębsza patologia osobowości, tym mniejsza zdolność do kontrolowania lęku, gniewu, zazdrości. Regresje prowadzą do odsłonięcia narcystycznej pustki tożsamościowej stojącej za wielkościowym self, co może prowadzić do gwałtownych odreagowań w postaci acting outów, ale też w niektórych przypadkach zgłoszenia się na psychoterapię.

Rysunek 7

Przejawy patologii narcystycznej na różnych poziomach organizacji osobowości

Źródło: opracowanie własne na podst. Caligor i in., 2021; Diamond i in., 2023; Kernberg, 1975; Koenigsberg i in., 2000.

U osób z niskim BPO możliwe jest również wystąpienie syndromu złośliwego narcyzmu, który jest najgłębszą formą patologii narcystycznej (Kernberg, 2004), wyróżniającej się połączeniem narcystycznej struktury osobowości z zachowaniami antyspołecznymi, okazjonalnymi zaburzeniami testowania rzeczywistości oraz agresją kierowaną na siebie lub na innych (Koenigsberg i in., 2000). Mimo tendencji autodestrukcyjnych i generalnej niewrażliwości na krzywdę innych osoby ze złośliwym narcyzmem zachowują jednak w pewnym stopniu zdolność do nawiązywania niestabilnych relacji, szczególnie takich, które przynoszą im korzyści (Diamond i in., 2023). To odróżnia te osoby od jednostek z antyspołecznym zaburzeniem osobowości, które wchodzi w relacje jedynie z celem wykorzystania drugiej osoby i podejmują wysoce agresywne i manipulacyjne zachowanie względem innych (Kernberg, 2021). W przypadku takich osób, zdaniem Kernberga, szanse powodzenia psychoterapii opartej na modelu TRO są zerowe.

Jak widać, narcystyczna patologia osobowości manifestuje się na wiele różnych sposobów. Dodatkowym, popularnym rozróżnieniem jest to na narcyzm wielkościowy (gruboskórny) i wrażliwy (cienkoskórny; Diamond i in., 2023). Osoby z narcyzmem wielkościowym przejawiają objawy narcystycznego zaburzenia osobowości opisane w DSM-5 (APA, 2013), czyli m.in. wielkościowe przekonania o sobie, potrzebę bycia podziwianym i docenianym, pochłonięcie przez marzenia o sukcesie czy wykorzystywanie innych do swoich celów. Ich związki są raczej płytkie i powierzchowne, oparte na poszukiwaniu idealnego, perfekcyjnie dopasowanego partnera. Z kolei wrażliwe osoby narcystyczne w sytuacji zagrożenia poczucia własnej wartości wycofują się, doświadczają wstydu, pogrążają się w wewnętrznym świecie idealnych wyobrażeń o swoim życiu (Diamond i in., 2023). Są bardzo podatne na krytykę ze strony innych, którą odbierają jako silnie dewaluującą, reagując depresyjnie lub lękowo. Pozornie poddają się wpływom wyidealizowanych innych, lecz jednocześnie doświadczając z tego powodu upokorzenia.

Z punktu widzenia badań własnych chcę wspomnieć o specyfice funkcjonowania osób z patologicznym narcyzmem w drugiej połowie życia. Osoby takie są bowiem szczególnie wrażliwe na wyzwania rozwojowe okresu średniej dorosłości składające się na kryzys środka życia, szczególnie te związane z procesami starzenia się (Sękowski, 2014) oraz utraty (Giroux, Smith, 2018a). W badaniu Edelsteina i wsp. (2012) wykazano, że u kobiet natężenie narcyzmu wrażliwego, a także zmiana w tym natężeniu na przestrzeni 10 lat (między 43. a 53. rokiem życia) jest istotnie negatywnie skorelowana

z miarami stanu zdrowia fizycznego, depresyjności, satysfakcji z życia i odczuwanego dobrostanu, co pozwala przypuszczać, że narcyzm wrażliwy utrudnia przystosowanie się do zmian związanych z tą fazą rozwojową. Wraz z upływem czasu fantazje dotyczące prowadzenia idealnego życia zawarte w wielkościowym self stają się bowiem coraz bardziej nierealistyczne, co rodzi frustrację (Sękowski, 2014). Z kolei procesy starzenia i osłabiania się organizmu godzą w poczucie omnipotencji, dlatego osoby narcystyczne w drugiej połowie życia mogą starać się zachować wyidealizowany wizerunek, chcąc oszukać poczucie upływającego czasu (Kernberg, 2008). Pacjenci narcystyczni czasem dopiero w średnim wieku zgłaszają się na psychoterapię motywowani albo pragnieniem powstrzymania opisanych procesów, albo doświadczeniem kryzysu związanego z rozpadem idealnej wizji swojego życia (np. na skutek zakończenia ważnej relacji). Celem pacjenta może być wtedy przywrócenie obronnego działania wielkościowego self, który to jednak cel nie może zostać zrealizowany, ponieważ adaptacja do procesów starzenia się nie jest możliwa bez przepracowania stosunku do straty, śmierci i ograniczoności własnego życia (por. Giroux, Smith, 2018b). Paradoksalnie doświadczenia kliniczne pokazują, że kryzys podobny do opisanego powyżej może być dobrym punktem wyjścia do leczenia pacjentów, którzy na wcześniejszym etapie życia mogliby przejawiać duży opór przed rozbiciem struktury wielkościowego self (Kernberg, 1975, 2008).

2.1.5. Lęk przed śmiercią w świetle założeń TRO

Koncepcje psychoanalityczne i psychodynamiczne od samego początku swojego rozwoju podkreślały wpływ lęku przed śmiercią na różnych etapach życia, jednak rozumiały go i jego znaczenie rozwojowe w bardzo różny sposób. Freud (1915/2009) uważał, że perspektywa własnej śmierci pojawiająca się w pewnym momencie życia jest dla człowieka nie do zniesienia, dlatego podejmuje on różne wysiłki psychiczne, aby zaprzeczyć nieuchronności śmierci, co w efekcie skutkuje nieświadomym przekonaniem o własnej nieśmiertelności. Dlatego również jego zdaniem pragnienie inwestowania w literaturę czy teatr, które za pomocą fikcji mogą oswajać ze śmiercią, oferując po niej dalsze życie, a tym samym realizując w pewien sposób nieświadome pragnienie nieśmiertelności. Z tego wynika również skłonność człowieka do pokładania wiary w życie pozagrobowe podtrzymujące przekonanie o życiu po śmierci – jego i jego najbliższych. Można szukać powiązania między twierdzeniami Freuda a powstałymi wiele lat później teoriami generatywności, obejmującymi również koncept dążenia do

symbolicznej nieśmiertelności jako ważnego czynnika motywacyjnego dla generatywnych zachowań (McAdams, de St. Aubin, 1992). Następcy Freuda w swoich pracach w różnym stopniu wskazywali na lęk przed śmiercią jako istotny – wnikliwego przeglądu koncepcji psychoanalitycznych pod tym kątem dokonał Sękowski (2019). Z perspektywy mojej pracy warto wspomnieć o Melanie Klein (1948/2019, 1958/2019), która znacząco przyczyniła się do rozwoju nurtu teorii relacji z obiektem. Klein, przeciwnie do Freuda, uważała lęk przed śmiercią za podstawowy nieświadomy lęk, który pojawia się w psychice dziecka krótko po narodzinach, by później dawać o sobie znać przez całe życie w postaci nieświadomego konfliktu popędu życia i popędu śmierci. Dziecko broni się przed lękiem przed śmiercią za pomocą niedojrzałych obron, przede wszystkim projekcji. Przytaczam te dwa przykłady rozumienia lęku przed śmiercią, żeby pokazać, że w koncepcjach psychoanalitycznych i psychodynamicznych zawsze był on łączony z działaniem mechanizmów obronnych. To stanie się punktem wyjścia analiz w dalszej części pracy.

Sam Kernberg nie poświęca w swoich pracach wiele miejsca znaczeniu lęku przed śmiercią. W artykule zatytułowanym *Destrukcja czasu w patologicznym narcyzmie*, gdzie pisze o roli patologii osobowości w adaptacji do procesu starzenia się, zwraca uwagę na związek pomiędzy stopniem konsolidacji tożsamości a poczuciem upływającego czasu (Kernberg, 2008). Jego zdaniem syndrom rozproszenia tożsamości (i, co za tym idzie, niezdolność do doświadczenia ciągłości międzypokoleniowej) w połączeniu z poczuciem upływającego czasu mogą w drugiej połowie życia skutkować nasileniem lęku przed śmiercią. U osób o nieskonsolidowanej tożsamości lęk ten ma się wiązać z poczuciem niesprawiedliwości z powodu mijającego czasu, poczuciem opuszczenia i osamotnienia oraz braku sensu w życiu w obliczu niezdolności do „zainwestowania w miłość, pracę, ideały, dzieci i wartości” (Kernberg, 2008, s. 302), czyli, mówiąc inaczej, w obliczu braku zaangażowania generatywnego.

Dodatkowe światło na problematykę lęku przed śmiercią rzuca Kernberg (2010, 2016), analizując przebieg normatywnej i patologicznej żałoby. Autor przeprowadził dwa wywiady w odstępie pięciu lat z osobami, które straciły wieloletniego współmałżonka. Zauważył, że obraz zmarłego obiektu dalej żyje w osobie, która straciła kogoś bliskiego, i że taki proces żałoby wywołuje zmiany w funkcjonowaniu. W przebiegu procesu normatywnej żałoby uczestnicy badania zauważali, że czują mniejszy lęk przed śmiercią własną lub kogoś bliskiego, a także przed rozwojem nieuleczalnej choroby. Podtrzymywali w fantazji wyobrażenie spotkania ze współmałżonkiem po śmierci, co

pomagało radzić sobie ze świadomością własnej śmiertelności. Osoby te okazywały również większą tolerancję i zrozumienie dla perspektywy innych, skłonność do wybaczenia ludziom, z którymi weszły w konflikty. Doceniały też w większym stopniu inne relacje intymne i przyjacielskie. Jednocześnie można rozumieć, że w przypadku osób z głębszą patologią osobowości, które nie są w stanie przetworzyć doświadczenia straty w kontekście wcześniejszej ambiwalentnej relacji z utraconym obiektem, rozwój procesu patologicznej żałoby prowadzi do pograżenia się w rozpacz związanej z niemożnością naprawy relacji (w rzeczywistości lub w fantazji). Manifestuje się ona w postaci objawów depresyjnych lub autoagresji (Kernberg, 2016). Janusz i wsp. (2018, 2022) wykazały, że zdolność do mentalizacji rodziców ma znaczenie dla możliwości przekształcenia fizycznej więzi ze zmarłym dzieckiem w więź emocjonalną i przeżycie żałoby. Myślę, że wyniki te korespondują z refleksjami Kernberga (2016), wiadomo bowiem, że u osób z BPO występują zaburzenia mentalizacji (Jańczak, 2018), które być może przyczyniają się również do występowania opisanych powyżej trudności w przeżyciu żałoby – hipoteza ta wymagałaby empirycznej weryfikacji w świetle założeń TRO. Widać jednak, że patologia osobowości stanowi czynnik ryzyka w radzeniu sobie z wyzwaniami rozwojowymi okresu średniej dorosłości, w które strata jest immanentnie wpisana (por. podrozdział 1.1. i 1.2). Podobne jak Kernberg obserwacje poczynili również inni analitycy, np. Hańbowski (2020), analizując relację pacjentki z wewnętrznymi obiektami zmarłych rodziców, czy McWilliams (2017) w odniesieniu do starzenia się pacjenta i terapeuty w procesie psychoterapii.

Chcąc rozeznaczyć, jak radzą sobie z lękiem przed śmiercią osoby z różnym poziomem patologii osobowości, należy sięgnąć do badań nad działaniem mechanizmów obronnych. Vaillant (1971) wprowadził podział mechanizmów obronnych na dojrzałe, neurotyczne, niedojrzałe i narcystyczne. Za Sękowskim (2022), który analizował znaczenie poszczególnych grup dla radzenia sobie z lękiem przed śmiercią, można przyjąć, że dojrzałe mechanizmy obronne (tłumienie, antycypacja, humor, altruizm czy sublimacja) stanowią najbardziej adaptacyjne sposoby, ponieważ pozwalają stłumić świadomość własnej śmiertelności (przenieść ją do przedświadomości), ale nie prowadzą do jej zaprzeczenia. Zgodnie z modelem TRO użycie takich mechanizmów obronnych charakteryzuje jednostki zdrowe osobowościowo. Co do obron neurotycznych (intelektualizacji, przemieszczenia, formacji reakcyjnej i dysocjacji) Sękowski (2022) sugeruje, że ich użycie może być związane z religijnym przeżyciem śmierci jako przejścia do innego miejsca, co ma działać kojąco wobec lęku przed śmiercią. Korzystanie

z mechanizmów niedojrzałych, opartych na rozszczepieniu (które w modelu TRO przypisałibyśmy osobom z BPO), mogą być charakterystyczne dla osób doświadczających zaburzeń osobowości i zaburzeń nastroju. Towarzyszą nieadaptacyjnej postawie wobec śmierci cechującej się lękiem przed śmiercią, unikaniem myślenia o śmierci lub, przeciwnie, dążeniem ku niej. Grupa mechanizmów zdefiniowanych przez Vaillanta (1971) jako narcystyczne dotyczy raczej zaburzeń testowania rzeczywistości, a więc można je przypisać raczej organizacji psychotycznej.

Literatura dotycząca wpływu lęku przed śmiercią na funkcjonowanie osób z różnym poziomem organizacji osobowości jest skąpa i oparta głównie na teoretycznych rozważaniach. Według mojej wiedzy nie prowadzono badań na ten temat w perspektywie TRO Kernberga. Można przypuszczać, również na podstawie obserwacji klinicznych, że osoby wyżej zorganizowane osobowościowo lepiej radzą sobie ze świadomością własnej śmiertelności i bardziej adaptacyjnie reagują na związane z tym obszarem wyzwania rozwojowe okresu średniej dorosłości niż osoby z BPO. Nie byłoby to nic dziwnego, biorąc pod uwagę ogólne lepsze przystosowanie psychospołeczne osób zdrowych i z NPO do procesów starzenia się (i nie tylko). Słusznie jednak postuluje się w literaturze konieczność przeprowadzenia badań empirycznych dotyczących lęku przed śmiercią – lub, szerzej, postawy wobec śmierci – w grupach klinicznych, w tym z udziałem osób z zaburzeniami osobowości (np. Sękowski, 2022). Miałyby to istotne implikacje kliniczne – na ten moment wydaje się, że w psychoterapii zaburzeń osobowości prowadzonej zgodnie z modelem TRO kwestia lęku przed śmiercią często jest pomijana, podczas gdy przykłady kliniczne z nurtów, które adresują ten problem w procesie leczenia, świadczą, że dla osób w drugiej połowie życia jest to istotna kwestia (np. Yalom, 1980/2023, 2008). Również fakt, że Kernberg (2008, 2010, 2016) porusza te kwestie w swoich nowszych pracach otwiera badaczom TRO drogę do eksplorowania tego obszaru. W badaniach własnych uczyniłem krok w tym kierunku.

2.1.6. Terapia skoncentrowana na przeniesieniu jako metoda leczenia zaburzonej struktury osobowości

Strukturalny model zaburzeń osobowości stanowi nie tylko model patologii osobowości, ale również podstawę teoretyczną terapii skoncentrowanej na przeniesieniu (*transference focused psychotherapy*, TFP). TFP to zmanualizowana, oparta na dowodach metoda leczenia przeznaczona dla pacjentów z ciężkimi zaburzeniami osobowości, opracowana przez Kernberga i jego współpracowników (Kernberg i in., 2008). Badacze ci wychodzą

z założenia, że struktura osobowości, chociaż jako ukształtowana na bazie czynników konstytucjonalnych oraz doświadczeń wczesnodziecięcych jest utrwalona, to jej przekształcenia są możliwe. Zmiany te zachodzą zarówno naturalnie w toku życia jako efekt dojrzewania, upływu czasu i doświadczeń życiowych, jak i mogą zachodzić pod wpływem leczenia psychoterapeutycznego (Clarkin i in., 2015). Ogólnym celem TFP, adekwatnym dla pacjentów z każdego poziomu organizacji osobowości, jest podniesienie tej organizacji na wyższy poziom i poprawa funkcjonowania osobowości w zakresie self i interpersonalnym (Caligor i in., 2021). Dla pacjentów z NPO autorzy przewidują takie cele, jak zmniejszenie sztywności osobowości i uelastycznienie rygorystycznego funkcjonowania superego, szczególnie w obszarze konfliktowym, a także integracja wypartych lub zdysocjowanych wewnętrznych relacji z obiektem w doświadczeniu self. Z kolei leczenie pacjentów z BPO nakierowane jest przede wszystkim na konsolidację tożsamości i integrację wewnętrznych relacji z obiektem prowadzące do powstania bardziej spójnego i zróżnicowanego doświadczenia siebie i innych. Podstawą leczenia jest doprowadzenie do (re)aktywacji w procesie leczenia rozszczepionych diad self–obiekt w relacji terapeutycznej (Kernberg i in., 2008) oraz obserwacja i interpretacja powstałego przeniesienia z wykorzystaniem określonych strategii terapeutycznych (Yeomans i in., 2024).

TFP należy do terapii długoterminowych – proces leczenia trwa kilka lat, rozpoczyna się po etapie diagnostycznym (skupionym na opisanu struktury osobowości pacjenta na wymiarach poziomu organizacji osobowości) i składa się z określonych etapów. Interwencje terapeuty skupione są przede wszystkim na klaryfikowaniu (w celu uzyskania jasnego obrazu dominujących diad self–obiekt budujących strukturę osobowości pacjenta), konfrontowaniu (w celu komentowania rozbieżności i sprzeczności w zachowaniu, emocjonalnym przeżywaniu i myśleniu pacjenta) oraz interpretowaniu (w celu nadania znaczenia działaniu mechanizmów obronnych, w szczególności rozszczepienia; Yeomans i in., 2022). Jedną z ważnych cech wyróżniających TFP spośród innych podejść są sztywne ramy pracy terapeutycznej określone w zawartym na początku leczenia kontrakcie, które mają zapobiegać wypadnięciu pacjenta z terapii i zabezpieczyć go przed dokonywaniem różnego rodzaju acting outów. Ujednoliceniu pracy w modelu TFP służą opublikowane przez autorów podręczniki (Clarkin i in., 1999, 2006; Yeomans i in., 2022).

TFP jest jednym z czterech wyspecjalizowanych podejść psychoterapeutycznych – obok terapii opartej na mentalizacji (*mentalisation based therapy*, MBT), terapii

dialektyczno-behawioralnej (*dialectical behavioral therapy*, DBT) i terapii schematów (*schema focused therapy*, SFT) – które okazały się skuteczniejsze w leczeniu BPD u dorosłych niż leczenie standardowe (*treatment-as-usual*, TAU) czy leczenie środowiskowe prowadzone przez ekspertów (*community treatment by experts*, CTBE; Oud i in., 2018). Randomizowane badania kontrolne nad skutecznością TFP pokazały, że:

- TFP, podobnie jak DBT oraz terapia podtrzymująca, pozytywnie wpłynęła na zmianę w zakresie depresji, lęku, całościowego funkcjonowania oraz dostosowania społecznego pacjentów po pierwszym roku leczenia, a także wiązała się ze zmniejszeniem złości i impulsywności, ale jedynie pacjenci biorący udział w TFP wykazali istotne zmiany w funkcji refleksyjnej, co jest przypuszczalnym mechanizmem zmiany w TFP (Clarkin i in., 2007);
- pacjenci pozostający w TFP rzadziej niż pacjenci biorący udział w standardowym leczeniu rezygnowali z terapii, a także wykazywali zmniejszenie liczby symptomów zaburzenia osobowości borderline, liczby prób samobójczych i hospitalizacji oraz poprawę w zakresie poziomu organizacji osobowości i funkcjonowaniu psychospołecznym (Doering i in., 2010);

Kolejne randomizowane badania kontrolne nad efektywnością TFP są w trakcie przygotowywania (por. Bandel i in., w recenzji). Skuteczność TFP w leczeniu zaburzeń osobowości potwierdzają również inne badania, np. najnowsze badanie Cain i wsp. (2025), które wykazało, że pacjentki pozostające w leczeniu TFP po 18 miesiącach oceniały siebie i innych ludzi bardziej pozytywnie (jako bardziej pogodnych, przyjaznych i pełnych energii), raportowały mniejsze poczucie rozproszenia tożsamości oraz mniejszą chwiejność emocjonalną, a także częściej postrzegały własne silne pobudzenie emocjonalne jako związane pozytywnym afektem. Wszystkie wyniki wskazują na występowanie spodziewanych w wyniku leczenia TFP zmian w funkcjonowaniu.

Poza tymi empirycznymi dowodami na skuteczność TFP omawiana metoda leczenia jest cały czas intensywnie rozwijana i doczekała się już modyfikacji, m.in. w postaci psychoterapii psychodynamicznej w patologii osobowości z wyższego poziomu (*dynamic psychotherapy for higher level of personality pathology*, DPHP; Caligor i in., 2019) i dostosowania TFP do leczenia osób z patologią narcystyczną (TFP-N; Diamond i in., 2023; patrz też: Bird, Caligor, 2024) oraz adolescentów z zaburzeniami osobowości (TFP-A; Normandin i in., 2021). Na podstawie TRO opracowano również *Ustrukturalizowany wywiad na temat organizacji osobowości* (Structured Interview of

Personality Organization–Revised, STIPO-R, Clarkin i in., 2019; polska adaptacja: Soroko i in., w druku) – narzędzie diagnostyczne służące do określania poziomu organizacji osobowości oraz stopnia patologii poszczególnych jego wymiarów w celu kwalifikacji i planowania leczenia w oparciu o założenia TRO.

Jak widać, TFP jest uznaną, o udokumentowanej skuteczności i wciąż rozwijaną metodą leczenia osób z patologią osobowości. Jednocześnie jak dotąd stosunkowo niewiele miejsca w opracowaniach dotyczących TRO i TFP poświęcano leczeniu struktury osobowości osób w okresie średniej i późnej dorosłości. Jak wskazywałem w rozdziale pierwszym, wiek średniej dorosłości wiąże się ze specyficznymi wyzwaniami rozwojowymi, które mogą przyczyniać się do wzbudzania, nasilania się lub zmiany objawów zaburzeń osobowości. Niektóre z tych wyzwań wskazywane są również w literaturze jako czynniki znaczące dla przebiegu psychoterapii w drugiej połowie życia – np. konfrontacja z własną śmiertelnością, wzrastające poczucie osamotnienia czy zależność od innych (Sękowski, 2014). Moim zdaniem również podtrzymywanie – lub nie – relacji międzypokoleniowych i realizacja generatywności mogą być aspektem funkcjonowania, któremu warto poświęcić uwagę podczas psychoterapii osób w tym wieku. Podążając za tą myślą, celem praktycznym prowadzonych przeze badań jest wskazanie, w jakim zakresie możliwe jest w praktyce klinicznej, w tym w szczególności w leczeniu zaburzeń osobowości metodą TFP u osób w średnim wieku, wykorzystanie wiedzy o funkcjonowaniu generatywnym.

2.1.7. Model poziomów organizacji osobowości a współczesne, dymensjonalne ujęcie konstruktów psychologicznych – zaburzeń osobowości oraz generatywności

Kończąc rozważania teoretyczne dotyczące TRO, chciałbym skomentować sposób, w jaki sposób model ten koresponduje ze współczesnym rozumieniem patologii osobowości w modelach medycznych. W ostatnich latach psychologowie – zarówno badacze, jak i praktycy – doświadczają przejścia w rozumieniu zaburzeń osobowości w modelach kategorialnych do ich rozumienia w modelach dymensjonalnych (Hopwood i in., 2018). Modele kategorialne opisywały zaburzenia osobowości w poprzednich wydaniach klasyfikacji medycznych, zarówno ICD (np. ICD-10; WHO, 1992), jak i DSM – DSM-III (APA, 1980) i DSM-IV (APA, 1994). Kategorialne myślenie pozostaje również obecne w aktualnej klasyfikacji DSM-5 (APA, 2013) jako główny sposób konceptualizacji zaburzeń osobowości, oparty na określeniu listy objawów dla każdego z wyróżnionych dziewięciu typów zaburzeń osobowości. Jednakże myślenie kategorialne

o zaburzeniach osobowości przez lata było krytykowane w oparciu o badania mówiące m.in. o wysokiej współwystępowalności poszczególnych typów zaburzeń, częstym korzystaniu przez klinicystów z diagnozy mieszanych zaburzeń osobowości czy przypisywaniu diagnoz na podstawie objawów charakterystycznych dla wielu typów zaburzeń (np. Waugh, 2019b). Odpowiedzią na te problemy okazał się, przynajmniej do pewnego stopnia, alternatywny model zaburzeń osobowości (*Alternative Model for Personality Disorders*, AMPD) zawarty w sekcji III DSM-5 (APA, 2013), który cieszy się dużą użytecznością kliniczną (Bach, Tracy, 2022; Waugh, 2019a). AMPD pozwala na diagnozę zaburzeń osobowości w odniesieniu do dwóch kryteriów: kryterium A umożliwia diagnozę poziomu funkcjonowania osobowości na skali od 0 (*małe upośledzenie lub jego brak*) do 4 (*skrajne upośledzenie*) w czterech aspektach: tożsamość i samokierowanie (należące do sfery self funkcjonowania osobowości) oraz empatia i intymność (należące do sfery interpersonalnej). Diagnozę poziomu funkcjonowania osobowości uzupełnia diagnoza w oparciu o kryterium B, czyli ocena na skali od 0 do 3 punktów natężenia pięciu nieadaptacyjnych cech osobowości – negatywnej afektywności, izolacji, psychotyczności, antagonizmu i rozhamowania – których indywidualna konfiguracja nadaje zaburzeniom osobowości specyficzny odcień (*flavour*; por. Sharp, Wall, 2021).

Z kolei w ICD-11 (WHO, 2022) model dymensjonalny całkowicie zastąpił model kategorialny w diagnozie zaburzeń osobowości. W klasyfikacji zaproponowano trzystopniowy model diagnozy. W pierwszym kroku na skali od 0 (*brak zaburzeń*) do 3 (*głębokie zaburzenia*) oceniana jest głębokość zaburzeń funkcjonowania osobowości, natomiast w drugim kroku ocenia się natężenie pięciu nieadaptacyjnych cech osobowości: negatywnej afektywności, izolacji, dysocjalności, rozhamowania i anankastii. W ostatnim kroku można dodatkowo rozpoznać u pacjenta występowanie wzorca borderline.

Jak pokazują opracowania porównawcze, modele dymensjonalne zaburzeń osobowości bezpośrednio nawiązują do psychodynamicznego rozumienia struktury osobowości jako wymiaru rozciągającego się pomiędzy osobowością zdrową a głęboko zaburzoną (Blüml, Doering, 2021). TRO Kernberga identyfikowana jest jako prekursorska dla ujęć zawartych we współczesnych klasyfikacjach medycznych, dlatego pomiędzy modelami TRO, AMPD DSM-5 i ICD-11 można zauważyć bliskie podobieństwa (por. Hörz-Sagstetter i in., 2021; Nazari i in., 2021). Po pierwsze, wszystkie trzy posługują się wymiarową konceptualizacją głębokości patologii osobowości, którą

można opisać na z góry zdefiniowanych poziomach. Poziomy te opisują patologię osobowości w dwóch głównych sferach funkcjonowania osobowości: self i interpersonalnej; dokładne porównanie wskaźników zaburzenia funkcjonowania osobowości w tych sferach przeprowadzili Blüml i Doering (2021). Zwraca się uwagę, że szczególnie poziomy funkcjonowania osobowości według AMPD bezpośrednio nawiązują do konceptualizacji TRO (Caligor i in., 2021, 2023; Clarkin i in., 2020). Główną różnicą jest nacisk, który kładzie się w diagnozie zgodnej z TRO, na rolę funkcjonowania moralnego i agresji w zaburzeniach osobowości (Caligor i in., 2021). W modelu ICD-11 wyróżniono trzy poziomy głębokości patologii osobowości, dlatego analogia jest mniej bezpośrednia (por. Bach, First, 2018). Porównanie trzech omawianych dymensjonalnych modeli zaburzeń osobowości i opracowanymi dla nich narzędziami kwestionariuszowymi oraz wywiadami diagnostycznymi zebrałem w tabeli 6.

Z perspektywy badań własnych paralelność modelu TRO oraz modeli dymensjonalnych zaburzeń osobowości stanowi ostatni ważny argument za przyjęciem TRO jako ramy teoretycznej badań własnych. Uzyskane wyniki stanowiące opis zaburzonego funkcjonowania struktury osobowości będą mogły zostać odniesione do opisu różnych poziomów funkcjonowania osobowości zawartych w aktualnych klasyfikacjach medycznych. Co więcej, również funkcjonowanie generatywne konceptualizowane jest przeze mnie na dymensji pomiędzy generatywnością a stagnacją, można zatem powiedzieć, że w niniejszej rozprawie wszystkie kluczowe konstrukty rozumiane są zgodnie z podejściem wymiarowym. Umożliwi to obserwowanie, w jaki sposób pozycje na poszczególnych wymiarach opisujących różne konstrukty psychologiczne są ze sobą powiązane, np. jak pozycja na poszczególnych wymiarach poziomu organizacji osobowości przekłada się na określenie tego poziomu, a także jak poziom organizacji osobowości związany jest z funkcjonowaniem generatywnym w różnych jego aspektach, o czym szczegółowo piszę w następnym podrozdziale.

2.2. Znaczenie patologii osobowości w zakresie wymiarów konstytuujących poziom organizacji osobowości oraz patologii narcystycznej dla funkcjonowania generatywnego – propozycja własna

W ostatniej części rozdziału drugiego chciałbym zintegrować przedstawione w części teoretycznej informacje na temat zaburzeń osobowości w średniej dorosłości, badań nad generatywnością oraz struktury osobowości w TRO. Zgodnie z założeniami TRO, struktura osobowości – a szczególnie budujące ją zinternalizowane reprezentacje diad

Tabela 6

Porównanie konceptualizacji zaburzeń osobowości we współczesnych modelach dymensjonalnych oraz sposoby ich pomiaru

	Teoria relacji z obiektem	Alternatywny model zaburzeń osobowości AMPD DSM-5	ICD-11
Nasilenie patologii osobowości	osobowość zdrowa neurotyczny poziom organizacji osobowości wyższy poziom organizacji osobowości borderline średni poziom organizacji osobowości borderline niski poziom organizacji osobowości borderline	brak upośledzenia łagodne upośledzenie umiarkowane upośledzenie poważne upośledzenie skrajne upośledzenie	brak zaburzeń łagodne zaburzenia umiarkowane zaburzenia głębokie zaburzenia
Nieadaptacyjne cechy osobowości	—	negatywna afektywność izolacja psychotyczność antagonizm rozhamowanie	negatywna afektywność izolacja dysocjalność antagonizm anankastia
Wywiad diagnostyczny	<i>Ustrukturalizowany wywiad na temat organizacji osobowości</i> (STIPO-R, Clarkin i in., 2019; polska adaptacja STIPO-R-PL: Soroko i in., w druku)	<i>Strukturyzowany wywiad kliniczny SCID-5-AMPD</i> (First i in., 2018; polska adaptacja: Jańczak i in., w przygotowaniu)	—
Kwestionariuszowe narzędzia diagnostyczne	<i>Inwentarz organizacji osobowości</i> (IPO; Lenzenwerger i in., 2001; polska adaptacja: Izdebska, Pastwa-Wojciechowska, 2007) <i>Kwestionariusz osobowości borderline</i> (BPI; Leichsenring, 1999; polska adaptacja: Soroko i in., w recenzji b)	<i>Samoopisowa skala poziomu funkcjonowania osobowości</i> według DSM-5 (LPFS-SR; Morey, 2017; polska adaptacja: Łakuta i in., 2023b) oraz jej skrócona wersja (LPFS-BF; Weekers i in., 2019; polska adaptacja: Łakuta i in., 2023a) <i>Skala funkcjonowania ja i interpersonalnego</i> (SIFS; Gamache i in., 2019; polska adaptacja: Soroko i in., 2025) Inwentarz osobowości PID-5 (Krueger i in., 2012; polska adaptacja: Rowiński i in., 2019)	Inwentarz osobowości PiCD (Oltmanns, Widiger, 2018; polska adaptacja: Ciecuch i in., 2022)

self–obiekt – ma wpływ na funkcjonowanie w dwóch podstawowych sferach – self i interpersonalnej. Z kolei z badań nad generatywnością wiemy, że realizacja generatywności odbywa się zawsze w relacji międzypokoleniowej w stosunku do – bardziej lub mniej obecnego realnie – obiektu troski. Można się zatem spodziewać, że podobnie jak w przypadku innych relacji w życiu, tak też dla charakteru i przeżycia relacji międzypokoleniowych reaktywacja diad self–obiekt będzie miała decydujące znaczenie. O ile osoby z osobowością zdrową są zdolne do nawiązywania i utrzymywania długotrwałych i wzajemnych relacji, o tyle osoby z patologią osobowości mogą mieć z tym trudności. Projektowanie na osoby z młodszych pokoleń np. obrazu obiektu wymagającego, roszczeniowego czy niewdzięcznego może utrudniać realizację generatywności. Ponieważ TRO kładzie duży nacisk na związek pomiędzy strukturą osobowości a funkcjonowaniem relacyjnym, uważam, że można się spodziewać związku między sposobem funkcjonowania w zakresie poszczególnych wymiarów poziomu organizacji osobowości a funkcjonowaniem generatywnym w różnych aspektach.

Wiadomo, że wśród czynników motywacyjnych wpływających na generatywność duży udział ma wspólnotowość, która wiąże się z pragnieniem wchodzenia w relacje i aktywnego, często bezinteresownego działania na rzecz grup społecznych czy społeczeństwa. Osoby z zaburzeniami osobowości nierzadko doświadczają trudności w realizacji takich zobowiązań wobec innych. Autentyczna generatywność opiera się jednak na równowadze pomiędzy motywem wspólnotowości a motywem sprawczości, który można z kolei powiązać ze stopniem konsolidacji tożsamości. Osoby z wyższym poziomem organizacji osobowości będą lepiej rozumiały siebie i innych, w związku z czym będą potrafiły stworzyć realny obraz z jednej strony własnych możliwości i kompetencji w zakresie podejmowania zachowań generatywnych, a z drugiej strony – adekwatny obraz potrzeb innych ludzi. Dodatkowo, jak zauważa Kernberg (2008), rozwój i konsolidacja tożsamości „umożliwia identyfikację z przeszłymi i przyszłymi pokoleniami, ich zainteresowaniami, zmaganiem i doświadczeniami” (s. 301), wpływając na poczucie ciągłości życia. Troska osób z niskim stopniem konsolidacji tożsamości może być nieadekwatna – niedopasowana do potrzeb innych, nadmiarowa lub niedostateczna. Osoby te będą przeżywały niechęć wobec inwestowania energii w takie obszary, jak praca czy hobby, które często stanowią obszary realizacji generatywności.

O sposobie doświadczania siebie, relacji i świata decyduje typ dominujących mechanizmów obronnych. Osoby zdrowe osobowościowo będą przejawiały elastyczność, zdolność dopasowania się do wymogów sytuacji i potrzeb młodszych ludzi

i większą zdolność do znoszenia frustracji (również powodowanej nieprzewidywalnością reakcji obiektu na okazaną troskę). Osoby z NPO wskutek działania obron wyższego rzędu mogą doświadczać konfliktów wewnętrznych dotyczących obszaru troski generatywnej (np. przejawiających się dylematami w zakresie relacji międzypokoleniowych czy własnej skuteczności) lub lęku przed własną nadmierną intruzywnością wobec młodszych osób. Z kolei osoby z BPO będą doświadczać młodszych osób w zmienny, niestabilny sposób. Może to być szczególnie widoczne u jednostek z patologicznym narcyzmem, które naprzemiennie dewaluuja i idealizują innych ludzi.

Zdolność do testowania rzeczywistości będzie miała dwojaki wpływ na funkcjonowanie generatywne. U osób, u których trudności dotyczą raczej testowania rzeczywistości społecznej, można będzie zaobserwować niezrozumienie natury relacji międzypokoleniowej, nieumiejętność odnalezienia się w niej, zrozumienia, skąd biorą się w relacji emocje i co oznaczają. Osoby te będą miały również problem w zrozumieniu konwencji społecznych i kontekstu kulturowego, które są bardzo ważne dla adekwatnego realizowania generatywności w społeczeństwie. U osób z niskim BPO w momentach regresji do stanów zaburzenia testowania rzeczywistości okazywanie troski innym może być niemożliwe z uwagi na paranoiczny lęk przed prześladowczymi obiektami.

W końcu poziom funkcjonowania moralnego wydaje się jednym z kluczowych wymiarów organizujących osobowość pod kątem funkcjonowania generatywnego. Adekwatna kulturowo i społecznie realizacja generatywności wymaga zinternalizowania zasad i wartości, które następnie mogą zostać przekazane młodszemu pokoleniu. Tak się dzieje u osób z wyższym poziomem organizacji osobowości. Są one świadome kompasu moralnego, którym się kierują – wiedzą, jakie wartości i tradycje są dla nich ważne, ale jednocześnie zdają sobie sprawę z tego, że każdy człowiek ma indywidualny system wartości. Osoby głębiej zaburzone osobowościowo mogą oczekiwać, że młodsze ludzie przyjmą bezkrytycznie przekazywane im wartości lub nie będą mogły zrozumieć zmian zachodzących na poziomie całych pokoleń. Ich zasady moralne są nadmiernie sztywne i nieelastyczne lub, przeciwnie, słabo zinternalizowane. Funkcjonowanie osób z niskim BPO przesycane jest agresywnością i impulsywnością, które utrudniają funkcjonowanie w relacjach. Z kolei przy najcięższych formach patologii osobowości (np. syndromie narcyzmu złośliwego i antyspołecznym zaburzeniu osobowości) nawiązanie troskliwej relacji międzypokoleniowej jest niemożliwe, ponieważ relacje interpersonalne przyjmują

charakter wykorzystywania drugiej osoby dla własnego zysku, co stanowi dokładne przeciwieństwo generatywności.

Synteza wiedzy z zakresu TRO oraz generatywności sugeruje, że zaburzone funkcjonowanie osobowości na wymiarach konstytuujących poziom organizacji osobowości może przekształcać wewnętrzne doświadczenie troski generatywnej i wpływać na zdolność do jej realizacji i integrowania w obrębie tożsamości. Można się spodziewać, że generatywność, z racji swojej specyfiki – m.in. społeczno-kulturowego uwarunkowania, realizacji w relacjach, domniemanej bezinteresowności i złożoności wymagającej sprawnej funkcji integrującej i refleksyjnej – w specyficzny sposób pobudza patologiczne przeżycia siebie w relacji do młodszych osób. Podsumowanie opisanych przewidywań co do tych zależności zaprezentowałem w tabeli 7.

Uważam, że TRO Kernberga z kilku powodów jest bardzo użyteczna z perspektywy analizy związków między funkcjonowaniem osobowościowym i generatywnym. Ta kompleksowa koncepcja proponuje szczegółowy opis formowania się i funkcjonowania psychiki i osobowości, odnosząc się również do patomechanizmów odpowiedzialnych za rozwój zaburzeń psychicznych, przede wszystkim zaburzeń osobowości. Tym samym umożliwia ona powiązanie informacji zgromadzonych w wyniku badań nad generatywnością osób zdrowych z informacjami o rozwoju zaburzeń osobowości. Jak pokazałem w podrozdziale 1.5.1.1, dotychczasowe badania nad rozwojem generatywności w cyklu życia wskazują na okres wczesnego dzieciństwa jako istotny dla rozwoju generatywnej troski. Również TRO przyjmuje ten czas za krytyczny w rozwoju z powodu kształtowania się struktury osobowości (Kernberg, 2021). TRO kładzie również nacisk na relacyjne funkcjonowanie ludzi, co sprawia, że spójnie splata się z rozumieniem generatywności jako realizowanej zawsze w relacji do obiektu troski. Z racji szerokiego klinicznego wykorzystania TRO pozwala ona odnieść uzyskane wyniki do doświadczeń klinicznych oraz nadać im znaczenie w kontekście praktyki psychoterapeutycznej i leczenia zaburzeń osobowości. W ostatnich latach koncepcja Kernberga stała się punktem odniesienia dla powstania dymensjonalnych modeli zaburzeń osobowości, a psychodynamiczne rozumienie organizacji osobowości i trudności wynikających z jej patologii współgra z tymi proponowanymi we współczesnych klasyfikacjach medycznych. Wykorzystanie koncepcji Kernberga umożliwia mi zatem osadzenie badań własnych w szerokim kontekście wiedzy zgromadzonej dotychczas na temat funkcjonowania osobowości w tym ujęciu, jak i sformułowanie na podstawie wyników projektu implikacji praktycznych.

Tabela 7

Założenia dotyczące funkcjonowania generatywnego osób z różnym poziomem organizacji osobowości

Wymiary poziomu organizacji osobowości	Poziom organizacji osobowości	Charakterystyka przewidywanego sposobu funkcjonowania generatywnego
Stopień konsolidacji tożsamości	Osobowość zdrowa i neurotyczny poziom organizacji osobowości	• spójny, stabilny obraz siebie pozwala na rozpoznanie (i rozwijanie) swoich zasobów i możliwości w zakresie okazywania troski i pomocy (realizacja motywu sprawczości) • pogłębiony obraz innych ludzi umożliwia zrozumienie ich potrzeb • chęć inwestowania zasobów i czasu w obszary życia, które umożliwiają podejmowanie zachowań generatywnych (np. praca, zainteresowania) • umiejętność zintegrowania generatywności w historię swojego życia (formułowanie narracji generatywnej) • zachowane poczucie ciągłości generatywności w biegu własnego życia oraz poczucie ciągłości międzypokoleniowej (świadomość „sztafety pokoleń”)
	Poziom organizacji osobowości borderline	• rozproszone, pofragmentowane, niestabilne obrazy siebie i innych ludzi utrudniają adekwatne rozpoznanie własnych możliwości i motywacji generatywnych oraz potrzeb innych w relacjach międzypokoleniowych • mogą występować trudności w rozumieniu (nadawaniu znaczenia) roli generatywności w życiu
Jakość relacji z obiektem	Osobowość zdrowa i neurotyczny poziom organizacji osobowości	• zdolność do nawiązywania głębokich, wzajemnych, intymnych (bliskich) relacji z osobami z młodszych pokoleń • zdolność do znoszenia frustracji związanej z nieprzewidywalną reakcją młodszych osób na okazywaną troskę • umiejętność tworzenia w umyśle obrazu świata wewnętrznego innych, w tym również ich potrzeb i pragnień w zakresie troski i opieki • możliwość długotrwałego zaangażowania w relację z obiektem troski • u osób z NPO z niskim nasileniem patologii narcystycznej może pojawiać się zaangażowanie w opiekę nad młodszymi pokoleniami, ale motywowane raczej pragnieniem uzyskania aprobaty niż bezinteresowną troską
	Poziom organizacji osobowości borderline	• trudność lub niezdolność do tworzenia i utrzymywania długotrwałych, stabilnych relacji utrudnia generatywne zaangażowanie • młodsze osoby są postrzegane w zmienny sposób zgodnie z dominującą, aktywowaną wewnętrzną reprezentacją diady self–obiekt • projektowanie na innych obrazu obiektu wykorzystującego, roszczeniowego albo

Wymiary poziomu organizacji osobowości	Poziom organizacji osobowości	Charakterystyka przewidywanego sposobu funkcjonowania generatywnego
Dojrzałość mechanizmów obronnych	Osobowość zdrowa	niewdzięcznego wpływa na doświadczanie generatywnej troski • trudności w realizacji motywu wspólnotowości – zaangażowaniu się w bezinteresowne działania na rzecz grup społecznych, subkultur czy społeczeństwa • elastyczność, umiejętność dopasowania się do wymogów sytuacji • umiejętność adaptacyjnego radzenia sobie ze stresem i frustracją, które nie prowadzą do wycofania się z relacji międzypokoleniowych
	Neurotyczny poziom organizacji osobowości	• mogą występować dylematy związane z obszarem wewnętrznego konfliktu • dylematy mogą przejawiać się np. niepewnością co do własnej skuteczności w obszarze generatywności albo lękiem przed własną nadmierną intruzywnością wobec obiektu troski
	Poziom organizacji osobowości borderline	• działanie obron opartych na rozszczepieniu stoi u podłoża zmiennego niestabilnego doświadczania siebie i innych, które utrudnia utrzymanie relacji międzypokoleniowych • wpływ prymitywnych obron będzie szczególnie widoczny u osób z patologią narcystyczną, które mogą naprzemiennie idealizować i dewaluować obiekty troski • mechanizmy obronne działają w sposób sztywny, utrudniają adaptacyjne reagowanie na sytuacje społeczne i interpersonalne
Stopień testowania rzeczywistości	Osobowość zdrowa i neurotyczny poziom organizacji osobowości	• umiejętność odróżnienia siebie od nie-siebie pozwala na dobrą orientację w sytuacjach społecznych i interpersonalnych, ich adekwatną analizę i ocenę
	Poziom organizacji osobowości borderline	• w przypadku zaburzeń społecznego testowania rzeczywistości występują trudności w zrozumieniu istoty i natury relacji międzypokoleniowej • niepewność w poruszaniu się w kontekście społecznym i kulturowym (które stanowią ważny kontekst generatywności) • niezrozumienie relacji na poziomie emocjonalnej (skąd pochodzą emocje pojawiające się w relacjach i co znaczą) • w przypadku zaburzeń testowania rzeczywistości w momentach regresji do stanu psychotycznego u osób z niskim BPO realizacja troski generatywnej może być niemożliwa z uwagi na paranoiczny lęk przed prześladowczymi obiektami
Poziom funkcjonowania moralnego	Osobowość zdrowa	• potrzeba troski generatywnej zostaje wbudowana w kompas moralny, którym kieruje się jednostka – opieka nad młodszymi pokoleniami widziana jest jako ważna wartość do realizacji w życiu • osoba jest świadoma, jakie wartości i tradycje są dla niej ważne, co i dlaczego chciałaby przekazać młodszemu pokoleniu

Wymiary poziomu organizacji osobowości	Poziom organizacji osobowości	Charakterystyka przewidywanego sposobu funkcjonowania generatywnego
	Neurotyczny poziom organizacji osobowości	• z wiekiem rozwija się obraz siebie jako autorytetu, który może mieć korzystny wpływ na rozwój innych ludzi • podobnie jak u osób zdrowych osobowościowo występuje tutaj jasność co do własnych wartości i pragnienie realizacji troski generatywnej • jednocześnie z uwagi na surowość superego oczekiwania co do własnej generatywności mogą być nieadekwatnie wysokie • mogą się pojawiać dylematy wokół przyjęcia roli autorytetu czy mentora, również co do własnych kompetencji
	Poziom organizacji osobowości borderline	• zasady moralne mogą być sztywne i niezmiennie lub nieinternalizowane i niestabilne, ale też nieadekwatne do realiów społeczno-kulturowych • może wystąpić oczekiwanie od młodszych osób/pokoleń bezkrytycznego przyjęcia tych samych wartości, którymi jednostka sama się kieruje (brak zrozumienia indywidualnego systemu wartości innych ludzi) • przy głębszych formach patologii osobowości relacje przesycone są agresywnością, występuje trudność w kontroli impulsów – trudno jest utrzymać wzajemne relacje międzypokoleniowe • w najpoważniejszych formach patologii z niskiego BPO (złośliwy narcyzm, antyspołeczne zaburzenie osobowości) nawiązanie relacji troskliwej nie jest możliwe, bowiem relacje tworzone są w oparciu o ideę wykorzystywania innych dla własnego zysku

Rozdział 3.

Pomiędzy badaniami naukowymi a praktyką kliniczną – status generatywności w psychologii klinicznej

Żaden człowiek nie jest samoistną wyspą; każdy stanowi ułomek kontynentu, część lądu. Jeżeli morze zmyje choćby grudkę ziemi, Europa będzie pomniejszona, tak samo jak gdyby pochłonęło przylądek, włosć twoich przyjaciół czy twoją własną. Śmierć każdego człowieka umniejsza mnie, albowiem jestem zespolony z ludzkością. Przeto nigdy nie pytaj, komu bije dzwon: bije on tobie.

John Donne, *Medytacja XVII*
(XVI–XVII wiek)

W części teoretycznej pracy przedstawiłem obszerny przegląd teorii psychologicznych i badań empirycznych, który doprowadziły mnie do sformułowania założeń badań własnych. Przegląd ten pokazał, że w prowadzonych dotychczas badaniach nad zjawiskiem generatywności (a) najczęściej skupiano się na generatywności per se, często pomijając stan jej przeciwny, czyli stagnację, co do której uzasadnione jest sądzić, że wiąże się z zaburzeniami funkcjonowania osobowości, (b) stosowano różne metody badawcze, w szczególności ilościowe i jakościowe, jednakże rzadziej prowadzono badania w modelu mieszanym, a także napotymano trudności w integracji wyników badań prowadzonych zgodnie z różnymi założeniami metodycznymi oraz (c) rzadko badano grupy kliniczne pod kątem ich funkcjonowania generatywnego, w związku z czym nasza wiedza o generatywności w kontekście zaburzeń psychicznych jest niewielka i nie jest jasne, w jaki sposób i w jakim celu można uwzględniać funkcjonowanie generatywne w pracy psychoterapeutycznej. W rozdziale trzecim przedstawiam swoje refleksje dotyczące tych białych plam na mapie badań nad generatywnością i wskazuję możliwe sposoby ich zapełnienia.

3.1. Generatywność a zaburzenia osobowości

Nie ulega wątpliwości, że generatywność była dotąd badana głównie na gruncie psychologii rozwoju i w przeważającej większości prowadzonych badań nie kontrolowano w żaden sposób poziomu funkcjonowania osobowości – a często nawet stanu zdrowia psychicznego – osób biorących udział w badaniu. Tym samym nie wiadomo, czy wiedza zebrana o funkcjonowaniu generatywnym w różnych obszarach (troski generatywnej, zachowań generatywnych, narracji generatywnej) jest aplikowalna również dla rozumienia funkcjonowania osób przejawiających trudności osobowościowe na różnym poziomie głębokości. Często nie adresowano również w badaniach bezpośrednio funkcjonowania osób w stanie stagnacji, prawdopodobnie czyniąc niejawnie założenie, że stan tzw. niskiej generatywności (rozumiany jako niskie natężenie troski generatywnej i mała częstość zachowań generatywnych) jest równoznaczny ze stanem stagnacji, choć tak naprawdę niewiele wiadomo o intrapsychicznych mechanizmach rozwoju zarówno generatywności, jak i stagnacji.

W celu uzupełnienia tej luki dokonałem integracji teorii generatywności McAdamsa i de St. Aubina (1992) oraz teorii relacji z obiektem (Caligor i in., 2021; Kernberg, 1975), aby sformułować założenia co do znaczenia poziomu organizacji osobowości i tworzących go wymiarów dla funkcjonowania generatywnego. W moim projekcie traktuję funkcjonowanie generatywne jako dymensję pomiędzy generatywnością a stagnacją, zgodnie z założeniami Eriksona (1982/2002) i większości jego następców, w tym McAdamsa. Moja uwaga koncentruje się jednak na tym, w jaki sposób procesy intrapsychiczne warunkujące funkcjonowanie osobowościowe kształtują również funkcjonowanie generatywne w różnych obszarach, przede wszystkim w zakresie troski generatywnej, zachowań generatywnych i narracji generatywnej. Zakładam, że u osób zdrowych i wyżej zorganizowanych osobowościowo występuje większa zdolność do realizacji generatywności w sposób dojrzały, autentyczny i spójny (w obszarze różnych aspektów), ze szczególnym uwzględnieniem ich zdolności do tworzenia narracji generatywnej – zintegrowanej opowieści o swoim funkcjonowaniu generatywnym. U osób z organizacją osobowości borderline spodziewam się bardziej niespójnego doświadczania i realizowania generatywności oraz upośledzonej zdolności do tworzenia narracji generatywnej, tj. integracji obrazu siebie jako osoby generatywnej w obrębie tożsamości. Podstawy teoretyczne dla tak postawionych prognoz przedstawiłem w podrozdziale 2.2, gdzie opisałem szczegółowe spodziewane zależności

między rozwojem poszczególnych wymiarów poziomu organizacji osobowości a funkcjonowaniem w zakresie poszczególnych aspektów generatywności.

Uważam, że na tym etapie rozwoju wiedzy o generatywności warto zaprząć sposób myślenia charakterystyczny dla psychologii klinicznej w celu pogłębienia rozumienia tego konstruktu, który powstał przecież na gruncie psychologii rozwoju. Ten sposób myślenia obejmuje przede wszystkim założenie o wzajemnie na siebie działających czynnikach saluto- i patogenetycznych, które współtworzą dynamiczną równowagę stanu zdrowia psychicznego rozciągającego się na dymensji między zdrowiem a psychopatologią. Odnosząc to rozumienie do przewidywanych zależności między funkcjonowaniem generatywnym i osobowościowym, czynniki salutogenetyczne reprezentowane są przez generatywność, której związki z poczuciem dobrostanu, jakości życia i wskaźnikami zdrowia psychicznego są szeroko udowodnione. Z kolei czynniki patogenetyczne reprezentowane są przez mechanizmy podtrzymujące patologię osobowości i rozumiem je jako takie, które mogą utrudniać korzystanie z dobroczynnych wpływów generatywności na zdrowie psychiczne (por. rys. 1). Takie ujęcie pozwala zniuansować myślenie o generatywności i skierować się bardziej w stronę rozumienia procesów jej kształtowania się (poziom wyjaśniający) aniżeli charakteryzowania jej przejawów i ich korelatów (poziom opisowy).

3.2. Badania ilościowe a badania jakościowe

Drugi obszar problemu zidentyfikowany przeze mnie w przeglądzie literatury to trudności w integracji wyników badań prowadzonych z wykorzystaniem różnych metod zbierania i/lub analizy danych, przede wszystkim badań ilościowych i jakościowych, ale też poprzecznych i podłużnych, a także eksperymentalnych i korelacyjnych (Villar i in., 2024). W badaniach generatywności dominują korelacyjne badania ilościowe, co odzwierciedla trend obecny w psychologii w ogóle. Jednocześnie bardzo szybko, bo już w badaniach McAdamsa i de St. Aubina (1992) zauważono, że korelacje między wynikami uzyskiwanymi w miarach konstruowanych dla poszczególnych aspektów generatywności są niskie lub nieistotne. Podobne wyniki uzyskiwano w innych badaniach, szczególnie przy próbach dobrania wskaźników dla mniej jednoznacznych aspektów generatywności, jak np. wiara w gatunek (np. Błatny i in., 2019). Problem ten dotyczy szczególnie związków pomiędzy natężeniem troski generatywnej i częstością zachowań generatywnych a wskaźnikami ocenianymi w narracjach generatywnych. Z kolei niejednoznaczność wyników dotyczących przejawów generatywności w różnych

fazach rozwojowych doprowadziła do zwiększenia liczby badań podłużnych i psychobiograficznych, które wskazują na wysoką indywidualność trajektorii rozwojowych generatywności. Natomiast badania eksperymentalne sugerują, że możliwe jest modyfikowanie – przynajmniej czasowe – natężenia troski generatywnej np. poprzez interwencje nakierowane na tworzenie narracji generatywnej (Moieni i in., 2020) lub przywoływanie świadomości własnej śmiertelności (Maxfield i in., 2014). Z kolei to, czego brakuje jak dotąd w badaniach nad generatywnością, to próba uchwycenia jej procesualnego charakteru w perspektywie codziennego funkcjonowania, np. za pomocą intensywnego pomiaru dzienniczkowego.

Moim zdaniem integracja rozległej wiedzy na temat generatywności wymaga włączenia do badań nad nią nowej perspektywy, jaką jest analiza funkcjonowania generatywnego przez pryzmat wiedzy o zdrowym i zaburzonej funkcjonowaniu osobowości. Daje to szansę powiązania niezależnych od siebie na razie wyników badań i zobaczenie ich w odniesieniu do wspólnej płaszczyzny – dokonałem takiej próby w niniejszej pracy, interpretując wyniki dotyczące funkcjonowania generatywnego uzyskane w czterech badaniach w świetle założeń TRO. Dodatkowo, badania nad zaburzeniami osobowości prowadzone są w psychologii klinicznej od długiego czasu i można powiedzieć, że wypracowany został konsensus co do zasadności prowadzenia badań z wykorzystaniem różnych metod i narzędzi, dzięki czemu wyniki tych badań wzajemnie się uzupełniają (np. Hopwood i in., 2022). Dane pochodzące z badań samoopisowych, kwestionariuszowych czy dzienniczkowych są w badaniach nad zaburzeniami osobowości z powodzeniem ze sobą integrowane i choć zawsze stanowi to wyzwanie, prowadzi do twórczego rozumienia wyników badań. Podobne podejście wydaje się uzasadnione do zastosowania w przypadku generatywności.

3.3. Badania naukowe a praktyka kliniczna

W końcu, bardzo rzadko jak dotąd podejmowano w literaturze kwestię tego, w jaki sposób wiedza o generatywności (i stagnacji) wygenerowana w badaniach naukowych może być użyteczna praktykom – klinicytom i psychoterapeutom – w pracy z pacjentami. Tak jak wspomniałem wcześniej, badacze zajmują się generatywnością przede wszystkim poprzez analizę jej korelatów i trajektorii rozwoju w próbach z populacji ogólnej. Jedynie pojedyncze badania uwzględniały grupy kliniczne i wskazywały na interwencje zorientowane na wzmacnianie generatywności jako potencjalnie wspierające proces zdrowienia z zaburzeń psychicznych. Z kolei zajmowanie się stanem stagnacji leżało

dotąd raczej w domenie klinicystów i praktyków, choć to kolejne niejawne założenie, bowiem adresowanie stagnacji jako potencjalnego obszaru zmiany wynikającej z pracy psychoterapeutycznej nie jest wprost zalecane przez wiodące nurty psychoterapeutyczne (być może poza nurtem humanistyczno-egzystencjalnym, w którym takie wątki się pojawiają; por. Yalom, 2008). Doświadczenie kliniczne pokazuje, że pacjenci – szczególnie pacjenci z zaburzeniami osobowości – rozpoczynający psychoterapię stosunkowo często zgłaszają objawy, w których można rozpoznać również przejawy stagnacji (poczucie bezsensu, brak celów życiowych, niesatysfakcjonujące relacje z dziećmi, poczucie, że czas przecieka przez palce itp.). Moim zdaniem jest więc wartościowe dążenie do utworzenia punktów styku pomiędzy praktyką kliniczną i badaniami naukowymi wzdłuż całej dymensji generatywność–stagnacja. W praktyce oznacza to przesunięcie zainteresowania badaczy również na stan stagnacji (czyli włączenie do badań nad generatywnością prób klinicznych oraz osób doświadczających stagnacji oraz trudności w realizacji generatywności), a zainteresowania praktyków – również na zdrowe, autentyczne funkcjonowanie generatywne, którego osiągnięcie byłoby tu rozumiane jako istotny wskaźnik zdrowia i postępu w leczeniu.

Aby zaproponować kierunek dalszych prac nad tym zagadnieniem, w procesie przygotowania się do realizacji badań własnych na drodze integracji TRO Kernberga oraz teorii generatywności i tożsamości narracyjnej McAdamsa utworzyłem kategorie analityczne, które można wykorzystać do analizy właściwości narracji generatywnej nie tylko w materiale badawczym, ale również klinicznym. Na podstawie przeglądu literatury na temat generatywności, tożsamości narracyjnej i zaburzeń osobowości, a także w oparciu o wyniki uprzednio przeprowadzonych badań stworzyłem listę sześciu obszarów/zjawisk intrapsychicznych, których sposób działania i występowanie uważam za potencjalnie istotnie wpływające na doświadczanie generatywności i kształtujące sposób formułowania narracji generatywnej. Charakterystykę poszczególnych kategorii przedstawiłem w tabeli 8. Tak sformułowane kategorie są propozycją, w jaki sposób na poziomie teoretycznym poprzez integrację założeń różnych koncepcji można wzbogacić sposób myślenia o generatywności. Z kolei w rozdziale ósmym, prezentując analizę studiów przypadków, pokazuję, w jaki sposób zastosowałem te kategorie do analizy wypowiedzi na temat generatywności.

Tabela 8

Kategorie analizy narracji generatywnych opracowane na podstawie integracji wiedzy o generatywności oraz założeń TRO dotyczących funkcjonowania osobowości

Obszar analizy	Opis
1. Jakość relacji z obiektem	W TRO jakość relacji z obiektem odnosi się do sposobu nawiązywania i utrzymywania relacji interpersonalnych (Caligor i in., 2021). Zgodnie z założeniami TRO obserwacja obrazu siebie i obrazu obiektu, które pozostają względem siebie w relacji, daje dostęp do analizy zinternalizowanych diad self–obiekt, które decydują o sposobie przeżywania relacji z innymi ludźmi. W przypadku analizy funkcjonowania generatywnego, kategoria ta umożliwia ocenę sposobu przeżywania siebie oraz innych ludzi w relacjach międzypokoleniowych, czyli zobaczenie, jak uczestnik przeżywa siebie jako osobę generatywną, i jak przeżywa młodszych ludzi, którzy są dla niego obiektami generatywności. Możliwa jest analiza obrazów self i obrazów obiektów na dwóch poziomach: w relacjach międzypokoleniowych oraz w relacji z badaczem.
2. Mechanizmy obronne	Zgodnie z założeniami TRO typ dominujących mechanizmów obronnych różnicuje osoby z różnym poziomem organizacji osobowości i w dużej mierze decyduje o funkcjonowaniu na innych konstytuujących go wymiarach, takich jak stopień konsolidacji tożsamości, stopień testowania rzeczywistości czy funkcjonowanie moralne (Caligor i in., 2021). Mechanizmy obronne są odpowiedzialne za sposób przetwarzania informacji o sobie samym, o innych ludziach i o świecie, wpływając na sposób przeżywania rzeczywistości (Yeomans i in., 2022). Wskazanie obron, którymi posługuje się osoba w narracji generatywnej, może stanowić klucz do oceny, w jaki sposób funkcjonuje na innych wymiarach ważnych dla charakteru funkcjonowania generatywnego. Kategoria ta umożliwia analizę prezentowanych w wypowiedzi mechanizmów obronnych oraz ich znaczenia dla realizacji generatywności oraz dla formułowania narracji generatywnej. Uwzględnia ona mechanizmy obronne dojrzałe, oparte na wyparciu oraz oparte na rozszczepieniu zgodnie z odniesieniem ich do poziomu organizacji osobowości opracowanym przez Caligor i wsp. (2021, s. 92) oraz zgodnie z opisem przedstawionym przez McWilliams (2021). Dojrzałe mechanizmy obronne: tłumienie, antycypacja, altruizm, humor, sublimacja Obrony oparte na wyparciu: wyparcie, izolacja afektu, intelektualizacja, formacja reaktywna, neurotyczna projekcja, przemieszczenie Obrony oparte na rozszczepieniu: rozszczepienie, identyfikacja projekcyjna, idealizacja z niższego poziomu, dewaluacja, onipotenna kontrola, zaprzeczenie z niższego poziomu
3. Agresja	Zdolność do integracji czułości i agresji jest zdaniem Kernberga (1998) przejawem zdrowego funkcjonowania i stanowi o zdolności do utrzymania stabilnych, bliskich relacji z innymi ludźmi. Dotyczy to jednak agresji rozumianej jako rozwojowa siła obejmująca m.in. zdolność do obrony i stawiania granic (por. Kernberg, 2009). Z kolei przesycenie destrukcyjną agresją relacji z innymi oraz autoagresją relacji z samym sobą jest cechą charakterystyczną funkcjonowania osób z organizacją borderline i uważam, że stanowi to istotną przeszkodę w realizacji autentycznej generatywności. Kategoria ta umożliwia rozpoznanie stosunku uczestnika do agresywności własnej oraz innych ludzi, a także ocenę stopnia wysycenia relacji międzypokoleniowych agresją (zarówno na poziomie podejmowania agresywnych zachowań wobec innych, jak i przedstawiania nacechowanych agresją wypowiedzi na temat młodszych osób).

4. Narracja generatywna	Zgodnie z modelem McAdamsa i de St. Aubina (1992) oraz teorią tożsamości narracyjnej (McAdams, 2024) narracja generatywna określa zdolność do ułożenia narracji o swoim funkcjonowaniu generatywnym, która obejmuje refleksję na temat doświadczania różnych obszarów generatywności w swoim życiu, a także zdolność do uwzględnienia w tej opowieści różnych perspektyw czasowych – czynników kształtujących funkcjonowanie generatywne jednostki w historii życia, aktualny obraz tego funkcjonowania w różnych obszarach życia i nadawane im znaczenie oraz przewidywania co do generatywnego zaangażowania jednostki w przyszłości (sformułowanie skryptu generatywnego). Dlatego kategoria ta ma umożliwić ocenę kryteriów dobrej narracji generatywnej, czyli: • ocenę stopnia, w jakim prezentowana narracja wskazuje na zintegrowanie generatywności z historią życia uczestników, • wskazanie, jakie aspekty generatywności obejmuje narracja i w jaki sposób o nich opowiada oraz • sprawdzenie, czy narracja ujmuje wszystkie czy tylko niektóre perspektywy czasowe pod kątem rozwoju generatywności (przeszłe doświadczenia kształtujące generatywność, aktualny obraz funkcjonowania generatywnego, plany co do przyszłego zaangażowania generatywnego (skrypt generatywny).
5. Kontaminacja	Inspiracja do wprowadzenia tej kategorii pochodzi z badań nad tematami afektywnymi obecnymi w narracjach (por. McLean i in., 2020). Sekwencja kontaminująca to sposób przetwarzania emocjonalnego wydarzeń, o których opowiada narracja, widoczny w przedstawianiu wydarzeń pozytywnych w taki sposób, że nabierają one negatywnego wydźwięku. Taki sposób formułowania narracji generatywnych uznawany jest za charakterystyczny dla osób niskogeneratywnych (McAdams, Bowman, 2001; McAdams i in., 1997), dlatego występowanie tego tematu powinno być wskaźnikiem jakości narracji generatywnej i sposobu przeżywania generatywności. Proponuję rozszerzenie tej kategorii również na taki sposób emocjonalnego doświadczania sytuacji wywiadu i kontaktu między badaczem a uczestnikiem, które pogarsza się wraz z czasem trwania spotkania („kontaminacja relacji”).
6. Zaangażowanie i inkluzywność	Jako ostatnią kategorię analityczną proponuję ocenę wskaźników dwóch wymiarów pozwalających określić statusy generatywne zgodnie z modelem zaproponowanym przez Bradley (1997): • zaangażowanie, które opisuje, na ile uczestnik jest zaabsorbowany rozwojem swoim i innych osób, na ile stawia sobie za cel wspieranie tego rozwoju z wykorzystaniem posiadanych zasobów i czy oraz w jakim stopniu podejmuje aktywność, aby ten cel realizować, a także • inkluzywność, która pozwoli zobaczyć, jaki zakres osiąga generatywność uczestnika, lub, innymi słowy, kto jest włączony jako obiekt troski w obszar generatywnego funkcjonowania. Analiza tych wymiarów nie ma jednak w tym przypadku służyć określeniu statusów generatywnych, ponieważ to wymagałoby dokonania oceny poszczególnych wymiarów na skali punktowej, ale ma umożliwić odniesienie się do występowania przejawów stagnacji w wypowiedziach uczestników. Z uwagi na konstrukcję modelu Bradley (1997) opartą na analizie stopnia zaangażowania i inkluzywności w odniesieniu do self i innych, model ten może stanowić rozwinięcie analizy relacji z obiektem w kontekście relacji międzypokoleniowych, co może pozwolić na wzbogacenie analizy.

Część II
Badania własne

Kto by nauczył ludzi umierać, nauczyłby ich żyć.

Michel de Montaigne, *Próby*
(XVI wiek)

Rozdział 4.

Cele i projekt badań własnych

Królowa

Kochany Hamlecie,
Zrzuć tę ponurą barwę i przyjaźnie
Wypogodzonym okiem spójrz na Danię;
Przestań powieki ustawicznie spuszczać
W ziemię, o drogi ojcu rozmyślając.
Co żyje, musi umrzeć; dziś tu gości,
A jutro w progi przechodzi wieczności:
To pospolita rzecz.

Hamlet

W istocie Pani

Zbyt pospolita.

Królowa

Gdy wszystkim jest wspólną,
Czemuż się tobie zdaje tak szczególną?

William Shakespeare, *Hamlet*
(XVI–XVII wiek)

W niniejszym rozdziale, otwierającym część empiryczną pracy, przedstawiam projekt badań własnych. Wyodrębniłem dwa typy celów, które postawiłem sobie w tym projekcie. Trzy cele ogólne nawiązują bezpośrednio do luk badawczych wskazanych w rozdziale trzecim. Pierwszym – naukowym – celem projektu jest sprawdzenie, czy i jakie znaczenie dla funkcjonowania generatywnego ma zdrowe i zaburzone funkcjonowanie osobowości. Niniejszy projekt jako jeden z pierwszych podejmuje problematykę wzajemnych związków między tymi dwoma obszarami funkcjonowania człowieka (por. podrozdział 3.1). Ponieważ funkcjonowanie osobowościowe ma istotne znaczenie dla wielu obszarów życia człowieka, spodziewam się, że przynajmniej w jakimś stopniu kształtuje również charakter funkcjonowania generatywnego. W badaniach własnych chciałbym sprawdzić, czy tak jest i opisać z różnych perspektyw, jak przebiega ten proces. Aby to zrobić, zaplanowałem cztery badania, z których każde osadzone było w innych założeniach co do metody zbierania i/lub analizy danych.

Tabela 9*Cele ogólne projektu i cele szczegółowe zaplanowanych badań*

Cele ogólne projektu badawczego	
1. Określenie, czy i jakie znaczenie dla funkcjonowania generatywnego ma zdrowe i zaburzone funkcjonowanie osobowości (cel naukowy) 2. Integracja danych na temat funkcjonowania generatywnego osób z różnym poziomem organizacji osobowości, które powstały w badaniach prowadzonych zgodnie z różnymi założeniami co do metody zbierania i/lub analizy danych (cel metodologiczny) 3. Wskazanie, w jakim zakresie możliwe jest korzystanie z wiedzy na temat funkcjonowania generatywnego przez praktyków – klinicystów i psychoterapeutów (cel praktyczny)	
Cele szczegółowe poszczególnych badań zaplanowanych do realizacji	
Badanie ilościowe, kwestionariuszowe	Empiryczna weryfikacja teoretycznego modelu zmiennych opisującego związku między poziomem organizacji osobowości i jego wymiarami, narcyzmem wrażliwym i wymiarami oraz systemami postawy wobec śmierci a troską generatywną i zachowaniami generatywnymi
Badanie jakościowe, analiza wywiadów	Opisanie, jak doświadczają troski generatywnej osoby wyżej zorganizowane i osoby z organizacją borderline w średniej dorosłości
Badanie jakościowe, dzienniczkowe	Zilustrowanie, czy i w jaki sposób doświadczenia troski generatywnej opisane w tematach będących wynikiem analizy wywiadów mogą być przeżywane w codziennym funkcjonowaniu przez osoby z różnym poziomem organizacji osobowości
Badanie jakościowe, studia przypadków	Wyjaśnienie, jakie znaczenie dla sposobu formułowania narracji generatywnej osób z organizacją borderline mają mechanizmy intrapsychiczne odpowiedzialne za rozwój i podtrzymywanie patologii osobowości Zaproponowanie zestawu kategorii analitycznych opartych na teoriach generatywności i TRO, służących do analizy narracji generatywnej

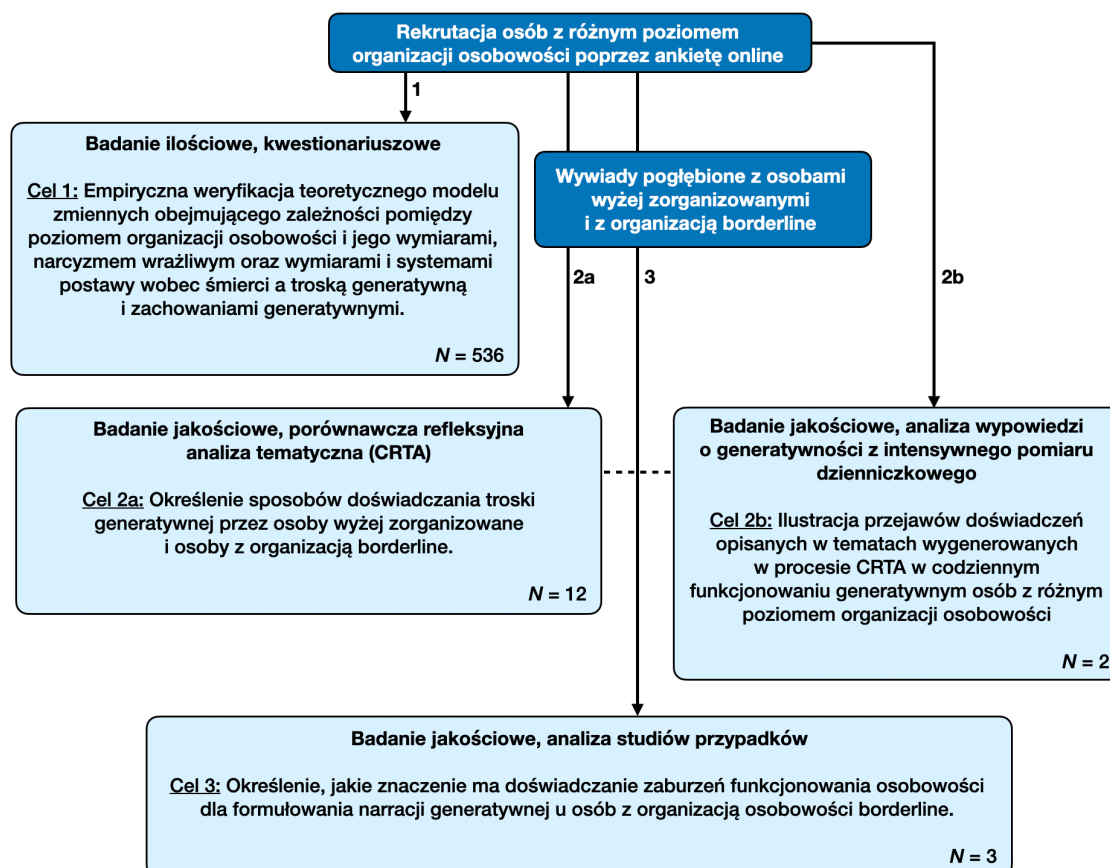
Moim drugim – metodologicznym – celem było bowiem podjęcie próby integracji danych pochodzących z badań wykorzystujących odmienne metody pomiaru różnych aspektów generatywności. Z przeglądu literatury wiem, że integracja ta nastrocza badaczom dużych trudności, a wiedza o generatywności, choć bogata, nie tworzy na razie pełnego, spójnego obraz (przynajmniej w niektórych aspektach; por. podrozdział 3.2). Aby ułatwić tę integrację, przyjąłem TRO jako ramę teoretyczną projektu. Pozwoliło to po pierwsze na odniesienie się do wiedzy o mechanizmach intrapsychicznych warunkujących funkcjonowanie człowieka i tym samym zajęcie się badaniem generatywności na poziomie wyjaśniającym, a po drugie na interpretację uzyskanych wyników w ramach jednej, wiodącej koncepcji osobowości. Jako że TRO jest koncepcją kliniczną, która zazwyczaj służy psychoterapeutom do budowania konceptualizacji pacjentów, mogła w niniejszym projekcie posłużyć również realizacji celu ogólnego

trzeciego – praktycznego. Cel ten sprowadzał się do wskazania, w jakim zakresie wiedza o funkcjonowaniu generatywnym wygenerowana w badaniach naukowych może być wykorzystywana w praktyce klinicznej i psychoterapeutycznej (por. podrozdział 3.3). Do tej pory zainteresowanie tematem generatywności ze strony praktyków było niewielkie, co uważam za nieuzasadnione, ponieważ generatywność, jako związana z poczuciem dobrostanu i jakości życia, mogłaby być postrzegana jako istotny wskaźnik procesu zdrowienia. Cele ogólne projektu przedstawiłem w górnej części tabeli 9.

Aby zrealizować tak sformułowane cele ogólne, zaprojektowałem cztery badania w modelu mieszanym zgodnie z sekwencyjną strategią eksplanacyjną (Creswell, 2013), które łączyły w sobie elementy metodyki ilościowej i jakościowej oraz różne techniki analizy danych. Ogólną procedurę badawczą zaprezentowałem na rysunku 8, natomiast cele szczegółowe i podstawowe informacje o każdym z badań zarysowałem poniżej.

Rysunek 8

Przebieg badań zaplanowanych w ramach projektu z uwzględnieniem ich celów i liczebności grup badanych

Celem badania pierwszego była weryfikacja teoretycznego modelu zmiennych obejmującego zależności pomiędzy poziomem organizacji osobowości i jego wymiarami, narcyzmem wrażliwym oraz wymiarami i systemami postawy wobec śmierci a troską generatywną i zachowaniami generatywnymi. W tym kwestionariuszowym badaniu prowadzonym online zbierałem odpowiedzi uczestników z populacji ogólnej o różnym poziomie organizacji osobowości, a także zbierałem od nich dobrowolne deklaracje gotowości do udziału w następnych etapach badania. Grupa zebrana w ten sposób posłużyła jako baza do rekrutacji uczestników do wszystkich części badań jakościowych. Przeprowadziłem wywiady pogłębione z 15 osobami (z 6 osobami wyżej zorganizowanymi i 9 osobami z organizacją osobowości borderline), które następnie przeanalizowałem, wykorzystując dwa rodzaje analizy. Drugie badanie miało zatem charakter eksplanacyjny, a jego celem było określenie sposobów doświadczania troski generatywnej przez osoby z poziomem organizacji osobowości borderline (nazywane dalej „osobami z organizacją borderline”) oraz osób z poziomem organizacji osobowości wyższym niż borderline (nazywane dalej „osobami wyżej zorganizowanymi”⁵). W tym celu wykorzystałem porównawczą refleksyjną analizę tematyczną. Uzupełnieniem tego badania jest krótka analiza wypowiedzi na temat doświadczania generatywności w codziennym funkcjonowaniu powstałych podczas intensywnego pomiaru dzienniczkowego (*short momentary assessment*). Badanie trzecie miało na celu pogłębienie rozumienia znaczenia procesów intrapsychicznych podtrzymujących patologię osobowości dla funkcjonowania generatywnego oraz zaproponowanie zestawu kategorii analitycznych, które można wykorzystać do analizy narracji generatywnej, również na materiale klinicznym. W tym celu przeprowadziłem analizę studiów przypadków trzech kobiet z organizacją borderline z wykorzystaniem autorskich kategorii analitycznych wywiedzionych z integracji teorii generatywności oraz TRO. Szczegółowe informacje na temat poszczególnych etapów badania spisałem w tabeli 10.

Tak zaplanowane badania miały na celu umożliwić wieloaspektowe ujęcie generatywności i analizę funkcjonowania generatywnego na tle funkcjonowania

⁵ Wprowadzenie terminu „osoby wyżej zorganizowane” ma na celu ułatwienie raportowania i omawiania wyników w dalszej części niniejszej pracy, stanowi jednak uproszczenie. Zgodnie z TRO, która leży u podstaw konstrukcji kwestionariusza BPI (na podstawie którego dokonałem podziału grupy badanej), osoby z poziomem organizacji osobowości wyższym niż borderline to zarówno osoby z osobowością zdrową, jak i osoby z NPO, a więc z mniej nasiloną, ale wciąż obecną patologią osobowości. Dodatkowo również niektóre osoby z organizacją borderline, które w momencie badania były w stanie kompensacji, mogły czasowo osiągać niższe wyniki w kwestionariuszu BPI. Konsekwencje podziału grupy w oparciu o przyjęte kryterium dla prowadzonych badań omówiono w podrozdziale 5.8.

osobowościowego uczestników badania z wykorzystaniem trzech odmiennych sposobów pomiaru – kwestionariuszowego, narracyjnego i dzienniczkowego – i dwóch sposobów analizy zebranych danych – statystycznego i jakościowego. W następnych czterech rozdziałach przedstawiam kolejno szczegółowo procedurę, analizę wyników, dyskusję i ograniczenia przeprowadzonych badań.

Tabela 10

Charakterystyka poszczególnych etapów projektu badawczego

Badanie	Uczestnicy	Metoda zbierania danych	Metoda analizy danych	Wynik analizy
Badanie ilościowe, kwestionariuszowe	536 uczestników o różnym poziomie organizacji osobowości z populacji ogólnej	badanie kwestionariuszowe online z wykorzystaniem metryczki, LGS, GBC, BPI, DAP-R, IPIP-BFM-50, PHQ-9 i GAD-7	analiza statystyczna w modelu korelacyjno-regresyjnym	empiryczna weryfikacja teoretycznego modelu zmiennych obejmujących zależności pomiędzy poziomem organizacji osobowości i jego wymiarami oraz narcyzmem wrażliwym, a także wymiarami i systemami postawy wobec śmierci a troską generatywną i zachowaniami generatywnymi
Badanie jakościowe, analiza wywiadów	12 uczestników (sześć osób wyżej zorganizowanych i sześć osób z organizacją borderline) wyłonionych z grupy zebranej w badaniu kwestionariuszowym	półstrukturyzowany wywiad pogłębiony dotyczący doświadczenia troski generatywnej	porównawcza refleksyjna analiza tematyczna (CR-TA)	pięć tematów opisujących sposób doświadczania troski generatywnej przez osoby z różnym poziomem organizacji osobowości
Badanie jakościowe, dzienniczkowe	dwoje uczestników o różnym poziomie organizacji osobowości wyłonionych z grupy zebranej w badaniu 1.	badanie dzienniczkowe (intensywny pomiar podłużny funkcjonowania generatywnego i osobowościowego raz dziennie przez tydzień)	dedukcyjna analiza jakościowa	zilustrowanie, jak w życiu codziennym przejawiają się doświadczenia troski generatywnej opisane w tematach wygenerowanych w wyniku CR-TA
Badanie jakościowe, studia przypadków	trzy uczestniczki z organizacją osobowości borderline wyłonionych z grupy zebranej w badaniu 1.	badanie kwestionariuszowe półstrukturyzowany wywiad pogłębiony dotyczący doświadczenia generatywności obserwacja przeniesienia i przeciwp przeniesienia w sytuacji badania	studium przypadku	analiza narracji generatywnych trzech osób pod kątem wybranych kategorii analitycznych

Adnotacja. LGS – *Loyolska skala generatywności*, GBC – *Lista zachowań generatywnych*, BPI – *Kwestionariusz osobowości borderline*, DAP-R – *Kwestionariusz profilu postawy wobec śmierci* – wersja zrewidowana, IPIP-BFM-50 – *Kwestionariusz Big Five Markers z zasobów International Personality Item Pool*, PHQ-9 – *Kwestionariusz zdrowia pacjenta-9*, GAD-7 – *Kwestionariusz lęku uogólnionego*.

Rozdział 5.

Związki między poziomem organizacji osobowości a generatywnością i lękiem przed śmiercią – badanie ilościowe

Coraz więcej rzeczy rozumiem,
lecz coraz trudniej mi przychodzi wyrazić to w słowach.

Denis Diderot, *Kubuś Fatalista i jego pan*
(XVIII wiek)

W rozdziale piątym opisuję pierwsze z przeprowadzonych badań, którego celem była empiryczna weryfikacja modelu zmiennych opisującego związki między poziomem organizacji osobowości i jego wymiarami, narcyzmem wrażliwym oraz wymiarami i systemami postawy wobec śmierci a dwoma aspektami generatywności – troską generatywną i zachowaniami generatywnymi. Rozdział ten w pierwszej kolejności omawia postawione problemy i hipotezy badawcze i opracowaną przeze mnie procedurę badawczą. Następnie prezentuję wykorzystane narzędzia badawcze oraz uzyskane wyniki wraz z charakterystyką badanej grupy. Na końcu przedstawiam dyskusję wyników części ilościowej projektu badawczego wraz z jej ograniczeniami.

5.1. Pytania badawcze i hipotezy

Celem badania ilościowego była empiryczna weryfikacja modelu zmiennych opisującego związku między poziomem organizacji osobowości i jego wymiarami, narcyzmem wrażliwym i wymiarami oraz systemami postawy wobec śmierci oraz generatywnością (mierzoną poprzez dwa wskaźniki – natężenie troski generatywnej oraz częstość zachowań generatywnych). Aby zrealizować ten cel sformułowałem następujące pytania badawcze i hipotezy:

Pytanie 1: Czy istnieje różnica pomiędzy natężeniem troski generatywnej i częstością zachowań generatywnych w grupie osób z organizacją borderline i osób wyżej zorganizowanych?

Hipoteza 1.1: U osób z organizacją borderline natężenie troski generatywnej jest niższe niż u osób wyżej zorganizowanych.

Hipoteza 1.2: U osób z organizacją borderline częstość zachowań generatywnych jest niższa niż u osób wyżej zorganizowanych.

Spodziewam się, że natężenie troski generatywnej związane jest z integracją obrazu siebie jako osoby generatywnej z innymi kategoriami tożsamościowymi, dlatego u osób z organizacją borderline, które cechuje niższy stopień konsolidacji tożsamości niż osoby wyżej zorganizowane, natężenie troski generatywnej może być istotnie niższe. W zakresie częstości podejmowania zachowań generatywnych spodziewam się, że osoby z organizacją osobowości będą rzadziej je podejmować, po pierwsze z uwagi na to, że motywacją do podejmowania zachowań generatywnych jest doświadczanie troski generatywnej, a po drugie z powodu trudności w utrzymywaniu stabilnych i długotrwałych relacji oraz mniejszej gotowości do inwestowania czasu i energii w pracę zawodową i zainteresowania, które są najczęściej przestrzenią do realizacji generatywności.

Pytanie 2: Czy poziom organizacji osobowości i jego wymiary oraz narcyzm wrażliwy stanowią predyktory troski generatywnej i zachowań generatywnych?

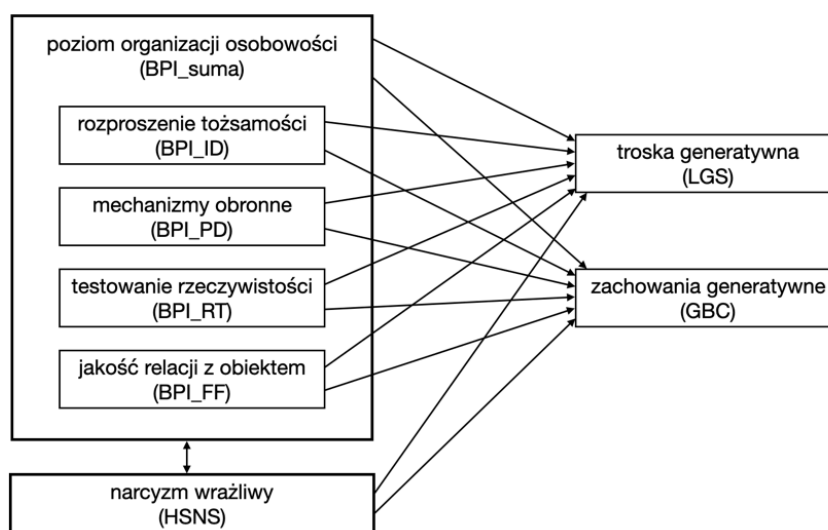
Hipoteza 2.1: Poziom organizacji osobowości i jego poszczególne wymiary (rozproszenie tożsamości, prymitywne obrony, testowanie rzeczywistości i lęk przed fuzją) oraz narcyzm wrażliwy stanowią predyktory troski generatywnej.

Hipoteza 2.2: Poziom organizacji osobowości i jego poszczególne wymiary (rozproszenie tożsamości, prymitywne obrony, testowanie rzeczywistości i lęk przed fuzją) oraz narcyzm wrażliwy stanowią predyktory zachowań generatywnych.

Zgodnie z modelem TRO poziom organizacji osobowości kształtuje się we wczesnym dzieciństwie (Kernberg, 2021). Współczesne badania na ten sam czas lokują początek rozwoju troski generatywnej (np. McAdams, 2000; Wojciechowska, 2011). Z kolei intensywny rozwój zachowań generatywnych przypada na okres adolescencji i młodej dorosłości (np. Lawford, 2008; Lawford, Shulman, 2024). Ponieważ funkcjonowanie na wymiarach poziomu organizacji osobowości określa m.in. sposób rozwoju tożsamości, zdolności do nawiązywania i utrzymywania relacji czy funkcjonowania moralnego, czyli obszarów, które są ważne dla rozwoju generatywności w cyklu życia, stawiam hipotezę o predykcyjnej roli zmiennych związanych z patologią osobowości dla badanych aspektów generatywności. Model zmiennych opisany w hipotezach 2.1 i 2.2 przedstawia rysunek 9.

Rysunek 9

Model zmiennych ilustrujący przewidywany związek poziomu organizacji osobowości i jego wymiarów oraz narcyzmu wrażliwego z natężeniem troski generatywnej i częstością zachowań generatywnych

Pytanie 3: Czy poziom organizacji osobowości oraz rodzaj postawy wobec śmierci (system akceptacji i system unikania) wchodzi ze sobą w interakcję i wyznaczają natężenie generatywnej troski oraz częstość podejmowania zachowań generatywnych?

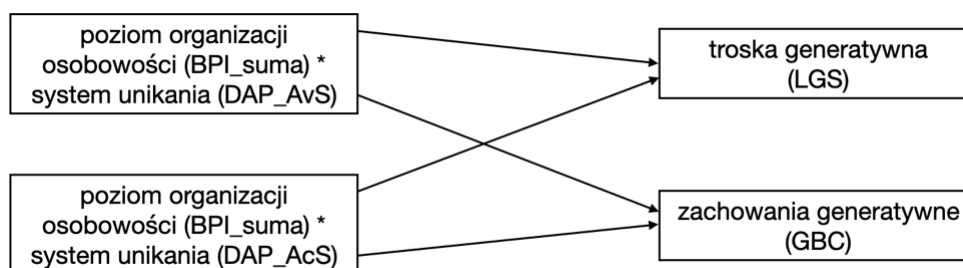
Hipoteza 3.1: Poziom organizacji osobowości oraz rodzaj postawy wobec śmierci (system akceptacji i system unikania) różnicują nasilenie generatywnej troski.

Hipoteza 3.2: Poziom organizacji osobowości oraz rodzaj postawy wobec śmierci (system akceptacji i system unikania) różnicują częstość podejmowania zachowań generatywnych.

Wzajemne związki pomiędzy wymiarami poziomu organizacji osobowości a wymiarami postawy wobec śmierci według mojej aktualnej wiedzy nie były dotąd badane. Konieczność radzenia sobie z lękiem przed śmiercią jest ważnym wyzwaniem rozwojowym okresu średniej dorosłości, a teorie generatywności i badania empiryczne wskazują, że rozwijanie generatywnego zaangażowania może być jednym z ważnych sposobów radzenia sobie z perspektywą własnej śmiertelności (Busch, 2024b; Oleś, 2011; Maxfield i in., 2014). Wiadomo, że związek między generatywnością a lękiem przed śmiercią jest zapośredniczony przez stopień integralności ego (Busch, 2023, 2024a), co daje pewne wskazówki co do możliwości korzystania z generatywności do radzenia sobie z lękiem przed śmiercią przez osoby z różnym poziomem organizacji osobowości (szczególnie w kontekście ich różnego stopnia konsolidacji tożsamości oraz dominacji różnych mechanizmów obronnych, które są czynnikami wpływającymi na integralność ego). Teksty Kernberga (2008, 2010, 2016) również dają podstawę do zajęcia się związkami między organizacją osobowości a postawą wobec śmierci. W niniejszym badaniu do weryfikacji hipotez 3.1 i 3.2 wykorzystano konceptualizację postawy wobec śmierci zaproponowaną przez Wonga i in. (1994) w teorii opanowywania sensu. Zgodnie z tą teorią postawa wobec śmierci oparta jest na działaniu dwóch systemów: systemu akceptacji śmierci (bardziej adaptacyjnego, pożądanego rozwojowo, obejmującego trzy rodzaje akceptacji: neutralną, celowościową i ucieczkową) oraz systemu unikania (mniej pożądanego rozwojowo, związanego raczej z patologicznym rozwiązaniem konfliktu wokół perspektywy własnej śmiertelności, przejawiającego się lękiem przed śmiercią i unikaniem tematu śmierci). Postuluje się, że system unikania oparty jest raczej na prymitywnych obronach, takich jak zaprzeczenie czy rozzszczepienie, a system akceptacji na bardziej dojrzałych, takich jak wyparcie czy sublimacja (Sękowski, 2022). Przewiduję zatem, że poziom organizacji osobowości oraz systemu postawy wobec śmierci wchodzi ze sobą w interakcję i wyznaczają natężenie generatywnej troski i częstość zachowań generatywnych w taki sposób, że u osób wyżej zorganizowanych dominować będzie system akceptacji śmierci, a u osób z organizacją borderline dominować będzie system unikania śmierci. Model zmiennych testowany w hipotezach 3.1 i 3.2 przedstawiłem na rysunku 10.

Rysunek 10

Model zmiennych ilustrujący przewidywane oddziaływanie interakcji poziomu organizacji osobowości oraz systemów postawy wobec śmierci na natężenie troski generatywnej i częstość zachowań generatywnych

5.2. Procedura badawcza

Dane zbierałem na przestrzeni półtora roku w kilku etapach (w lutym i marcu 2023 r., w grudniu 2023 r. i styczniu 2024 r., od marca do czerwca 2024 r. oraz w grudniu 2024 r.), co było związane z rekrutacją prowadzoną równoległe do badań jakościowych. Dane zbierałem poprzez internetowe badanie kwestionariuszowe, które zawierało dwie części: metryczkę (pytania o dane socjodemograficzne) oraz zestaw kwestionariuszy. Ogłoszenie z linkiem do badania rozprowadzane było na dwa sposoby:

- na portalach społecznościowych Facebook i Instagram (na profilu Laboratorium Badań Jakościowych i Mieszanych w Psychologii Klinicznej UAM, w grupach zrzeszających osoby doświadczające różnego rodzaju trudności psychicznych – w tym zaburzeń osobowości, w grupach sąsiedzkich skupiających mieszkańców Poznania, poprzez wykupienie reklam o zasięgu ogólnopolskim i lokalnym);
- mailowo do biur obsługi wydziałów uniwersytetów oraz do sekretariatów szkół z prośbą o przekazanie informacji o badaniu wykładowcom oraz nauczycielom.

Kryteria włączenia i wyłączenia zostały podane w informacji zamieszczonej na pierwszej stronie formularza i obejmowały wiek (rekrutowano osoby między 40. a 65. rokiem życia) oraz stan zdrowia w odniesieniu do niektórych zaburzeń psychicznych, trudności neurologicznych i uzależnienia od substancji psychoaktywnych (badanie było skierowane do osób, u których nie zdiagnozowano w ciągu życia zaburzenia psychiatrycznego, zaburzenia schizofrenicznego, zaburzenia dwubiegunowego, zaburzeń neurologicznych lub trudności językowych, które utrudniałyby zrozumienie pytań testowych, a także do osób, które nie są uzależnione od substancji psychoaktywnych i nie

przebyły urazów mózgu). Nie wprowadzono innych ograniczeń w dostępie do formularza czy w możliwości wzięcia udziału w badaniu. Ponieważ z grupy badanej zamierzałem zrekrutować również osoby do następnych etapów projektu, w ogłoszeniu informowałem, że niektóre osoby otrzymają zaproszenie do wzięcia udziału w kolejnym etapie badania i otrzymają wtedy rekompensatę w postaci bonu do sklepu internetowego Empik o wartości 50 zł. Każda osoba wypełniająca formularz mogła dobrowolnie pozostawić swój adres mailowy, wyrażając tym samym zgodę na kontakt i zaproszenie do drugiej części projektu. Pełną treść ogłoszenia rekrutacyjnego zamieściłem w załączniku 1, natomiast informacje przekazane uczestnikom badania – w załączniku 2.

Po zakończeniu pierwszej fali rekrutacji do badania, w której zebrano 200 odpowiedzi, dokonałem następujących modyfikacji procedury badawczej:

- zmieniłem sposób udzielania odpowiedzi w kwestionariuszach *Loyolska skala generatywności* oraz *Lista zachowań generatywnych*; pierwotnie wykorzystano zastosowane w oryginalnej skali rozwiązanie polegające na wpisywaniu przez uczestnika badania cyfry zgodnie ze skalą w wyznaczonym miejscu, jednakże taki sposób udzielania odpowiedzi powodował, że badani wpisywali odpowiedzi spoza skali, litery bądź odpowiedzi „Tak” lub „Nie”, co generowało braki danych. Zmiana formatu odpowiedzi była uzasadniona w świetle decyzji podjętej podczas polskiej adaptacji w/w skal, by odpowiedzi udzielane były poprzez zaznaczenie odpowiedniej cyfry na skali Likerta (Bandel i in., 2023).
- dodałem *Kwestionariusz narcyzmu wrażliwego* oraz pytanie otwarte (nieobowiązkowe) dotyczące powodu, z jakiego troska o młodsze pokolenia jest ważna dla osoby badanej. Obie zmiany zostały zainspirowane wynikami przeprowadzonego w międzyczasie pilotażu badania jakościowego, które pokazały różnice pomiędzy deklarowanym w badaniu samoopisowym natężeniem generatywnej troski a obserwowanym przez badacza sposobem budowania narracji generatywnej pozostającym pod wpływem funkcjonowania osobowościowego uczestników, również, jak się wydaje, ich cech narcystycznych. Wprowadzenie dodatkowego kwestionariusza oraz pytania otwartego miało na celu pogłębienie rozumienia uzyskanych wyników oraz umożliwienie włączenia do badanego modelu zmiennej związanej z natężeniem patologii narcystycznej jako elementu patologii

osobowości, co jest również uzasadnione teoretycznie (patrz podrozdział 2.1.4).

Badanie wraz z wprowadzoną modyfikacją uzyskało pozytywną opinię Komisji Etyki ds. Projektów Badawczych Wydziału Psychologii i Kognitywistyki UAM w Poznaniu.

5.3. Narzędzia badawcze

Badanie kwestionariuszowe składało się z metryczki oraz dziewięciu kwestionariuszy. Do analiz przeprowadzonych w ramach prezentowanego badania wykorzystano wyniki kwestionariuszy do pomiaru dwóch obszarów generatywności – natężenia troski generatywnej (*Loyolska skala generatywności*) i częstości zachowań generatywnych (*Lista zachowań generatywnych*), zmiennych związanych z poziomem organizacji osobowości i jego wymiarami (*Kwestionariusz osobowości borderline*), natężenia narcyzmu wrażliwego (*Skala narcyzmu wrażliwego*), postawy wobec śmierci (*Kwestionariusz profilu postawy wobec śmierci – wersja zrewidowana*) oraz korelatów generatywności – cech osobowości w modelu Wielkiej Piątki (*Kwestionariusz IPIP-BFM-50*), natężenia depresyjności (*Kwestionariusz zdrowia pacjenta-9*) oraz natężenie lęku uogólnionego (*Kwestionariusz lęku uogólnionego*). Szczegółowy opis narzędzi przedstawiono poniżej.

5.3.1. Metryczka

Ankieta demograficzna składała się z 17 pytań o płeć, wiek, orientację seksualną, pochodzenie etniczne, narodowość, stan cywilny, liczbę posiadanych dzieci, wiek dzieci (jeśli dotyczyło), miejsce zamieszkania, poziom wykształcenia, sytuację zawodową, wykonywany zawód (jeśli dotyczyło), religijność, korzystanie z pomocy psychiatrycznej, psychoterapeutycznej i/lub z farmakoterapii w celu ustabilizowania funkcjonowania psychicznego. Pełną treść metryczki zamieściłem w załączniku 3.

5.3.2. Loyolska skala generatywności (LGS)

Loyolska skala generatywności (*Loyola Generativity Scale*, LGS; McAdams, de St. Aubin, 1992; polska adaptacja: Bandel i in., 2023) służy do pomiaru natężenia troski generatywnej rozumianej w perspektywie teorii generatywności McAdamsa jako postawa zatroskania o młodsze pokolenie. Składa się z dwóch podskal: *Pozytywnej generatywności* (odzwierciedlającej przekonanie o własnym wkładzie w funkcjonowanie młodszych pokoleń i społeczeństwa oraz pozostawienie istotnej spuścizny) oraz *Wątpliwości generatywnych* (dotyczących braku takich przekonań). Podskale tworzą razem wynik ogólny LGS (z odwróconym wynikiem drugiej podskali). Kwestionariusz

zawiera 19 itemów ocenianych na skali od 0 (*nigdy*) do 3 (*bardzo często lub prawie zawsze*). Przykładowe itemy to: „Próbuję przekazać wiedzę, którą zdobyłem/am w toku moich doświadczeń”, „Mam poczucie, że to czego dokonałem/am w życiu, będzie wciąż istnieć po mojej śmierci” czy „Zrobiłem/am i stworzyłem/am rzeczy wywierające wpływ na innych ludzi”. Polska adaptacja skali uzyskała rzetelność mierzoną współczynnikiem α Cronbacha równą 0,87, rzetelność w badaniu własnym wyniosła $\alpha = 0,89$.

5.3.3. Lista zachowań generatywnych (GBC)

Lista zachowań generatywnych (Generative Behavior Checklist; GBC; McAdams i de St. Aubin, 1992; polska adaptacja: Bandel i in., 2023) służy do pomiaru częstości podejmowania zachowań generatywnych w ciągu ostatnich dwóch miesięcy. Zadaniem osoby badanej jest zaznaczyć na trzystopniowej skali, ile razy w tym czasie podjęła każdą z wymienionych czynności: odpowiedź 0 wskazuje, że nie podejmowała danego zachowania w ciągu ostatnich dwóch miesięcy, 1 – że podjęła je raz, a 2 – że więcej niż raz. Niektóre czynności z listy to: „Nauczyłem/łam kogoś jakiejś umiejętności”, „Opowiadałem/łam komuś o ważnej tradycji lub wartości” czy „Skorzystałem/łam ze swoich przeszłych doświadczeń, żeby pomóc komuś odnaleźć się w sytuacji”. Rzetelność wyrażona współczynnikiem α Cronbacha w badaniu walidacyjnym polskiej adaptacji skali wyniosła 0,88, natomiast w badaniu własnym 0,92.

5.3.4. Kwestionariusz osobowości borderline (BPI)

Kwestionariusz osobowości borderline (Borderline Personality Inventory, BPI; Leichsenring, 1999; polska adaptacja: Soroko i in., w recenzji b) – narzędzie to jest wykorzystywane do diagnozy poziomu organizacji osobowości borderline w oparciu o natężenie objawów ujętych w twierdzeniach kwestionariusza, których występowanie można wyjaśniać w kategoriach poziomu integracji tożsamości ego, pierwotnych mechanizmów obronnych, zdolności ego do testowania rzeczywistości oraz lęku przed fuzją. Kwestionariusz składa się z 53 twierdzeń, z których osoba badana ma za zadanie wybrać te, które ją charakteryzują (*prawda*) i te, które nie odnoszą się do niej (*falsz*) i dwóch dodatkowych pytań precyzujących, czy wskazane wcześniej objawy wystąpiły pod wpływem zażycia substancji psychoaktywnych lub w toku psychoterapii. Przykładowe twierdzenia kwestionariusza to: „Czasami trudno mi rozpoznać, czy coś zdarzyło się naprawdę, czy tylko w mojej wyobraźni” czy „Ludzie często wydają mi się nieprzyjaźni”. W badaniu własnym rzetelność dla poszczególnych podskal wyrażona

współczynnikiem α Cronbacha wynosiła między 0,52 a 0,72, natomiast dla pełnej skali $\alpha = 0,86$.

5.3.5. Skala narcyzmu wrażliwego (HSNS)

Skala narcyzmu wrażliwego (Hypersensitive Narcissism Scale, HSNS; Hendin, Cheek, 1997; polska adaptacja: Czarna i in., 2014) służy do pomiaru cech narcystycznych, głównie narcyzmu wrażliwego. Składa się z 10 twierdzeń, np. „Moje uczucia łatwo urazić drwiną czy lekceważącymi uwagami ze strony innych” albo „Często interpretuję uwagi innych w osobisty sposób”, które osoba badana ocenia pod kątem tego, na ile opisują typowe dla niej myśli lub uczucia. Skala ocen rozciąga się między 1 (*bardzo nietypowe lub nieprawdziwe, zupełnie się nie zgadzam*) a 5 (*bardzo typowe lub prawdziwe, zupełnie się zgadzam*). W badaniu walidacyjnym polska adaptacja uzyskała rzetelność $\alpha = 0,69$, w badaniu własnym $\alpha = 0,81$.

5.3.6. Kwestionariusz profilu postawy wobec śmierci – wersja zrewidowana (DAP-R)

Kwestionariusz profilu postawy wobec śmierci – wersja zrewidowana (Death Attitude Profile-Revised, DAP-R-PL; Wong i in., 1994; polska adaptacja: Brudek i in., 2020) to narzędzie, które służy do pomiaru postawy wobec śmierci. Składa się z 32 twierdzeń ocenianych na siedmiostopniowej skali Likerta (gdzie 1 – *zdecydowanie nie zgadzam się*, 7 – *zdecydowanie zgadzam się*), które tworzą pięć wymiarów postawy wobec śmierci: lęk przed śmiercią, unikanie śmierci, neutralna akceptacja śmierci, celowościowa akceptacja śmierci oraz ucieczkowa akceptacja śmierci. Przykładowe twierdzenia kwestionariusza to: „Za wszelką cenę unikam myśli o śmierci” czy „Śmierć jest częścią życia jako procesu”. Współczynniki α Cronbacha dla poszczególnych podskal w badaniu walidacyjnym mieściły się w przedziale między 0,63 a 0,89, w badaniu własnym – między 0,78 a 0,96. Dokonałem również przekształceń wyników *Kwestionariusza profilu postawy wobec śmierci – wersja zrewidowana* niezbędnych do wykonania obliczeń w celu weryfikacji hipotez 3.1 i 3.2. Na podstawie wyników podskal mierzących poszczególne wymiary postawy wobec śmierci utworzyłem dwie nowe zmienne określające wynik dla systemu unikania śmierci i systemu akceptacji śmierci. W oparciu o sugestie zawarte w literaturze (Wong i in., 1994) wynik dla systemu unikania śmierci (DAP_AvS) powstał poprzez zsumowanie wyników podskal *Lęk przed śmiercią* oraz *Unikanie śmierci*, natomiast wynik dla systemu akceptacji śmierci (DAP_AcS) powstał poprzez zsumowanie wyników podskal *Akceptacja neutralna*, *Akceptacja celowościowa* i *Akceptacja ucieczkowa*. Następnie utworzyłem nową zmienną poprzez odjęcie

zagregowanego wyniku dla systemu unikania od zagregowanego wyniku dla systemu akceptacji (DAP_AcS/AvS) – wynik różnicy wskazuje na dominację systemu postawy wobec śmierci u danej osoby (wynik dodatni wskazuje na dominację systemu akceptacji, a ujemny – systemu unikania).

5.3.7. Narzędzia do pomiaru zmiennych kontrolowanych

Kwestionariusz *Big Five Markers* z zasobów International Personality Item Pool (IPIP-BFM-50; Goldberg i in., 2006; polska adaptacja: Strus i in., 2014).

Kwestionariusz liczy 50 stwierdzeń i mierzy pięć czynników osobowości zidentyfikowanych w tradycji leksykalnej: ekstrawersję, ugodowość, sumienność, stabilność emocjonalną (odpowiednik neurotyczności w modelu Wielkiej Piątki) i intelekt (odpowiednik otwartości na doświadczenia w modelu Wielkiej Piątki). Osoba badana ocenia na pięciostopniowej skali, na ile każde z twierdzeń trafnie ją opisuje (1 – Całkowicie nie trafnie mnie opisuje; 5 – Całkowicie trafnie mnie opisuje). Przykładowe stwierdzenia z listy to: „Świetnie czuję się wśród ludzi”, „Często martwię się czymś” czy „W pracy dużo od siebie wymagam”. Współczynniki rzetelności α Cronbacha dla poszczególnych podskal w polskiej adaptacji narzędzia wynosiły od 0,73 do 0,91, a w niniejszym badaniu mieściły się w przedziale od 0,78 do 0,91. W badaniach własnych kwestionariusz IPIP-BFM-50 wykorzystałem w celu kontroli wpływu predyktorów generatywności – natężenia ekstrawersji i intelektu.

Kwestionariusz zdrowia pacjenta-9 (Patient Health Questionnaire-9, PHQ-9; Kroenke i in., 2001; polska adaptacja: Kokoszka i in., 2016). Kwestionariusz jest przeznaczony do przesiewowego wykrywania depresji i składa się z dziewięciu pytań odpowiadających objawom depresji zawartych w kryteriach diagnostycznych DSM-IV i DSM-5. Badany jest proszony o wskazanie na czterostopniowej skali, jak często każdy z objawów występował u niego w ciągu ostatnich dwóch tygodni (gdzie 0 – wcale nie dokuczały, 3 – niemal codziennie). Przykładowe objawy z listy to: „Uczucie smutku, przygnębienia lub beznadziejności” czy „Uczucie zmęczenia lub brak energii”. Adaptacja polskiej wersji testu wykazała jego dużą spójność wewnętrzną ($\alpha = 0,88$) i silną korelację z innymi skalami depresji. W badaniu własnym rzetelność wyniosła $\alpha = 0,84$.

Kwestionariusz lęku uogólnionego (Generalised Anxiety Disorder Assessment, GAD-7; Spitzer i in., 2006). Kwestionariusz ten to przesiewowe narzędzie przeznaczone do oceny ryzyka występowania zespołu lęku uogólnionego. Składa się z siedmiu pytań odpowiadających objawom zespołu lęku uogólnionego. Badany jest proszony

o wskazanie na czterostopniowej skali, jak często w ciągu ostatnich dwóch tygodni odczuwał każdy z objawów (gdzie 0 – wcale nie dokuczały, 3 – niemal codziennie). Przykładowe objawy z listy to: „Miał(a) Pan(i) trudności z relaksowaniem się” czy „Nie mógł(a) Pan(i) przestać się martwić albo zapanować nad tym”. Wartości współczynnika rzetelności uzyskiwane w polskich badaniach są wysokie (np. $\alpha = 0,90$; Lutkiewicz i in., 2024); w badaniu własnym $\alpha = 0,91$. W badaniach własnych kwestionariusze PHQ-9 i GAD-7 wykorzystałem w celu pogłębienia charakterystyki grupy badanej (patrz tab. 12).

5.4. Charakterystyka grupy badanej

Grupa badana składa się z 536 osób, w tym 498 kobiet (92,9%) i 38 mężczyzn (7,1%) w wieku 40–65 lat ($M = 48$; $SD = 6,83$). Większość osób żyła w małżeństwie (57,3%) lub związku nieformalnym (17,2%), większość też miała przynajmniej jedno dziecko (82,8%). Osoby badane w większości miały wykształcenie wyższe licencjackie lub magisterskie (80%), a ich głównym zajęciem była praca zawodowa (82,1%). Szczegółowe informacje socjodemograficzne o grupie badanej zamieściłem w tabeli 11 na następnej stronie.

Ponieważ badanie było skierowane również do osób doświadczających różnego rodzaju trudności psychicznych, w tym zaburzeń osobowości, kontrolowałem zmienne związane z korzystaniem z pomocy psychologicznej i psychiatrycznej oraz doświadczaniem objawów psychopatologicznych (nasilenia objawów depresyjności i lęku uogólnionego). W tabeli 12 przedstawiłem wyniki uzyskane w odniesieniu do doświadczania przez osoby badane tych objawów. Dodatkowo, w momencie badania 17,7% osób zadeklarowało, że korzysta z farmakoterapii w celu ustabilizowania funkcjonowania psychicznego, 17,4% wskazało, że pozostaje pod opieką psychiatryczną, a 11% – że korzysta z psychoterapii.

Tabela 12

Charakterystyka grupy badanej pod kątem doświadczania objawów depresyjnych i lękowych

Zmienna	<i>M</i>	<i>SD</i>	Wynik min.	Wynik maks.	<i>S</i> (SE)	<i>K</i> (SE)	<i>W</i>	<i>p</i>
Depresyjność (PHQ-9)	6,6	5,1	0	27	1,15 (0,106)	1,15 (0,106)	0,9	< 0,001
Lęk uogólniony (GAD-7)	5,5	4,7	0	21	1,05 (0,211)	1,01 (0,211)	0,89	< 0,001

Adnotacja. PHQ-9 – Kwestionariusz zdrowia pacjenta; GAD-7 – Kwestionariusz lęku uogólnionego.

Tabela 11*Charakterystyka grupy badanej pod względem danych demograficznych*

	Zmienna	<i>n</i>	%
Tożsamość płciowa	Kobiety	498	92,9
	Mężczyźni	38	7,1
Orientacja seksualna	Heteroseksualna	503	93,8
	Homoseksualna	13	2,4
	Biseksualna	17	3,2
	Inna	3	0,6
Stan cywilny	Brak partnera/partnerki	50	9,3
	Małżeństwo	307	57,3
	Związek nieformalny	92	17,2
	Rozwiedziony/w separacji	67	12,5
	Wdowa/wdowiec	20	3,7
Posiadanie dzieci	Tak	444	82,8
	Nie	92	17,2
Miejsce zamieszkania	Wieś	123	22,9
	Miasto pon. 50 tys. mieszkańców	94	17,5
	Miasto 50–150 tys. mieszkańców	62	11,6
	Miasto 150–500 tys. mieszkańców	57	10,6
	Miasto pow. 500 tys. mieszkańców	200	37,3
Wykształcenie	Podstawowe	1	0,2
	Średnie	92	17,2
	Zawodowe	14	2,6
	Wyższe licencjackie	33	6,2
	Wyższe magisterskie	396	73,9
Sytuacja zawodowa	W trakcie nauki/szkolenia	6	1,1
	Praca na niepełny etat/zlecenie	57	10,6
	Praca na pełen etat/we własnej firmie	383	71,5
	Opieka nad domem/osobami wymagającymi opieki, brak pracy zawodowej	28	5,2
	Bezrobotny/a	12	2,2
	Emerytura	39	7,3
	Renta	11	2,1

5.5. Sposób opracowania wyników

Przed rozpoczęciem badania za pomocą programu g*power obliczyłem wielkość próby wymaganej do wykonania analiz w celu weryfikacji hipotez. Oczekiwana minimalna wielkość próby dla wykrycia małej siły efektu wyniosła 402 osoby. Podczas rekrutacji do badania zebrano odpowiedzi 552 osób. Na etapie przygotowania danych wykluczono z dalszych analiz wyniki 14 osób niespełniających kryterium wieku oraz dwóch osób, które udzieliły odpowiedzi w kwestionariuszach LGS i GBC niezgodnie z instrukcją. Ewentualne inne braki danych wynikające z przypisania pojedynczym pytaniom w kwestionariuszach LGS lub GBC w odpowiedziach wartości niezgodnie ze skalą uzupełniono wartościami równymi średniemu wynikowi uzyskanemu przez daną osobę w danej skali. Statystyki opisowe narzędzi wraz z testem normalności rozkładów uzyskane w pełnej grupie badanej zebrałem w tabeli 13.

Tabela 13

Statystyki opisowe wyników zastosowanych kwestionariuszy wraz z testem normalności rozkładów uzyskane w grupie badanej

Zmienna	<i>M</i>	<i>SD</i>	Wynik min.	Wynik maks.	<i>S</i> (<i>SE</i>)	<i>K</i> (<i>SE</i>)	<i>W</i>	<i>p</i>
Troska generatywna (LGS)	34,2	10,5	4	70	−0,213 (0,106)	−0,213 (0,211)	0,99	0,005
Zachowania generatywne (GBC)	34,1	14,7	3	77	0,512 (0,106)	−0,0673 (0,211)	0,98	< 0,001
Poziom organizacji osobowości (BPI_suma)	8,2	6,1	0	34	1,05 (0,106)	1,04 (0,211)	0,92	< 0,001
Rozproszenie tożsamości (BPI_ID)	2,1	2,1	0	11	1,24 (0,106)	1,52 (0,211)	0,87	< 0,001
Prymitywne obrony (BPI_PD)	1,4	1,7	0	7	1,35 (0,108)	1,24 (0,211)	0,80	< 0,001
Testowanie rzeczywistości (BPI_RT)	0,09	0,4	0	4	5,63 (0,106)	38,4 (0,211)	0,24	< 0,001
Lęk przed fuzją (BPI_FF)	1,53	1,6	0	8	1,23 (0,106)	1,11 (0,211)	0,84	< 0,001
Narcyzm wrażliwy (HSNS) ^a	27,4	6,98	10	47	0,1 (0,131)	−0,131 (0,262)	0,99	0,397
Lęk przed śmiercią (DAP_FD)	26,7	10,5	7	49	0,235 (0,106)	−0,787 (0,211)	0,98	< 0,001
Unikanie śmierci (DAP_DA)	17,7	7,7	5	35	0,366 (0,106)	−0,560 (0,211)	0,97	< 0,001

Akceptacja neutralna (DAP_NA)	22,6	5,8	4	28	-1,66 (0,106)	2,42 (0,211)	0,81	< 0,001
Akceptacja celowościowa (DAP_AA)	36,5	18,6	10	70	0,051 (0,106)	-1,28 (0,211)	0,93	< 0,001
Akceptacja ucieczkowa (DAP_EA)	20,3	7,5	5	35	-0,05 (0,106)	-0,467 (0,211)	0,98	< 0,001
System akceptacji śmierci (DAP_AcS)	79,3	23,0	21	133	0,094 (0,106)	-0,706 (0,211)	0,99	< 0,001
System unikania śmierci (DAP_AvS)	44,46	16,7	12	84	0,307 (0,106)	-0,607 (0,211)	0,98	< 0,001
Ekstrawersja (IPIP_EKS)	32,2	8,9	10	50	-0,177 (0,106)	-0,517 (0,211)	0,99	< 0,001
Ugodowość (IPIP_UGO)	41,1	6,2	17	50	-0,870 (0,106)	0,730 (0,211)	0,94	< 0,001
Sumienność (IPIP_SUM)	36,4	6,9	15	50	-0,356 (0,106)	-0,261 (0,211)	0,98	< 0,001
Stabilność emocjonalna (IPIP_STAB)	31,2	9,0	10	50	-0,223 (0,106)	-0,650 (0,211)	0,98	< 0,001
Intelekt (IPIP_INT)	38,6	6,2	15	50	-0,549 (0,106)	-0,033 (0,211)	0,97	< 0,001

Adnotacja. LGS – Loyolska skala generatywności; GBC – Lista zachowań generatywnych; BPI_suma – wynik pełny w Kwestionariuszu osobowości borderline; BPI_ID – podskala Rozproszenie tożsamości w Kwestionariuszu osobowości borderline; BPI_PD – podskala Prymitywne obrony w Kwestionariuszu osobowości borderline; BPI_RT – podskala Testowanie rzeczywistości w Kwestionariuszu osobowości borderline; BPI_FF – podskala Lęk przed fuzją w Kwestionariuszu osobowości borderline; HSNS – Kwestionariusz narcyzmu wrażliwego; DAP_FD – podskala Lęk przed śmiercią w Kwestionariuszu profilu postawy wobec śmierci – wersja zrewidowana; DAP_FD – podskala Lęk przed śmiercią w Kwestionariuszu profilu postawy wobec śmierci – wersja zrewidowana; DAP_DA – podskala Unikanie śmiertelności w Kwestionariuszu profilu postawy wobec śmierci – wersja zrewidowana; DAP_NA – podskala Neutralna akceptacja w Kwestionariuszu profilu postawy wobec śmierci – wersja zrewidowana; DAP_AA – podskala Akceptacja celowościowa w Kwestionariuszu profilu postawy wobec śmierci – wersja zrewidowana; DAP_EA – podskala Akceptacja ucieczkowa w Kwestionariuszu profilu postawy wobec śmierci – wersja zrewidowana; DAP_AcS – system akceptacji postawy wobec śmierci; DAP_AvS – system unikania postawy wobec śmierci; IPIP_EKS – podskala Ekstrawersja z kwestionariusza IPIP-BFM-50; IPIP_UGO – podskala Ugodowość z kwestionariusza IPIP-BFM-50; IPIP_SUM – podskala Sumienność z kwestionariusza IPIP-BFM-50; IPIP_STAB – podskala Stabilność emocjonalna z kwestionariusza IPIP-BFM-50; IPIP_INT – podskala Intelekt z kwestionariusza IPIP-BFM-50.

^a Wyniki dla Kwestionariusza narcyzmu wrażliwego obliczono dla $n = 345$.

Na potrzeby przeprowadzenia części zaplanowanych analiz podzieliłem grupę badaną na grupy osób z organizacją borderline oraz osób wyżej zorganizowanych. Do grupy osób organizacją borderline włączyłem tych uczestników, którzy uzyskali w kwestionariuszu BPI wynik 20 punktów lub wyższy w skali pełnej i/lub 10 punktów lub wyższy w podskali *Cut-20*. Podskala *Cut-20* składa się z 20 pytań kwestionariusza BPI, których łączny wynik, jeśli jest równy lub większy niż 10 punktów, pozwala z dużym prawdopodobieństwem wnioskować o występowaniu u danej osoby zaburzenia

osobowości typu borderline, co zostało empirycznie udowodnione (Leichsenring, 1999). Bazując na tym kryterium, ostatecznie do podgrupy osób z organizacją borderline włączono 37 uczestników, do grupy osób wyżej zorganizowanych – 499.

Z uwagi na to, że grupy były wysoce nierównoliczne, w celu wykonania niektórych analiz wymagających porównań międzygrupowych wyodrębniłem podgrupę z grupy osób wyżej zorganizowanych. Kryterium włączenia było uzyskanie jednego punktu w podskali *Cut-20* kwestionariusza BPI. W ten sposób wyłoniłem dwie podgrupy: podgrupę osób z organizacją borderline ($n = 37$) i podgrupę osób wyżej zorganizowanych ($n = 40$). Następnie przeprowadziłem testy różnic międzygrupowych Welcha aby sprawdzić, czy poziom wykształcenia oraz fakt posiadania dzieci różnicowały istotnie natężenie troski generatywnej i częstość zachowań generatywnych w tak wyodrębnionych podgrupach, ponieważ powyższe zmienne korelowały ze sobą istotnie w innych badaniach. W badaniach własnych fakt posiadania dzieci nie różnicował istotnie podgrup ani pod względem natężenia troski generatywnej ($t = 2,08, p = 0,052$), ani pod względem częstości zachowań generatywnych ($t = 0,03, p = 0,98$) w badanych grupach. Z kolei poziom wykształcenia (wyższe lub niższe niż wyższe) istotnie różnicował podgrupy pod względem natężenia troski generatywnej ($t = 4,33, p < 0,001$) oraz częstości zachowań generatywnych ($t = 2,10, p = 0,04$). Z tego powodu w następnej kolejności przeprowadziłem test chi-kwadrat niezależności, aby sprawdzić istotność związku pomiędzy poziomem organizacji osobowości (borderline lub wyższym niż borderline) a wykształceniem w badanych podgrupach. Wyniki wskazują na brak istotnego związku pomiędzy poziomem organizacji osobowości a stopniem wykształcenia ($\chi^2 = 0,36, p = 0,55$). Na tej podstawie zdecydowałem o przeprowadzeniu analiz na tak wyodrębnionych podgrupach; statystyki opisowe narzędzi wraz z testem normalności rozkładów dla tych podgrup zebrałem w tabeli 14. Do analizy zebranych danych wykorzystano oprogramowanie jamovi wersja 2.6.25.0.

Tabela 14

Statystyki opisowe wyników zastosowanych kwestionariuszy wraz z testem normalności rozkładów uzyskane w grupie badanej

Zmienna	Podgrupa	<i>M</i>	<i>SD</i>	Wynik min.	Wynik maks.	<i>S</i> (<i>SE</i>)	<i>K</i> (<i>SE</i>)	<i>W</i>	<i>p</i>
Troska generatywna (LGS)	Osoby wyżej zorganizowane	36,9	9,6	14	55	0,046 (0,374)	-0,383 (0,733)	0,97	0,403
	Osoby z osobowością borderline	29,4	12,7	11	50	0,370 (0,388)	-1,23 (0,759)	0,91	0,008
Zachowania generatywne (GBC)	Osoby wyżej zorganizowane	35,6	13,7	11	63	0,325 (0,374)	-0,780 (0,733)	0,97	0,275
	Osoby z osobowością borderline	32,1	15,3	4	62	0,419 (0,388)	-0,731 (0,759)	0,95	0,123
Poziom organizacji osobowości (BPI_suma)	Osoby wyżej zorganizowane	1,0	0,0	1	1	NaN (0,374)	NaN (0,733)	NaN	NaN
	Osoby z osobowością borderline	22,6	4,0	16	34	1,09 (0,388)	1,62 (0,759)	0,92	0,011
Rozproszenie tożsamości (BPI_ID)	Osoby wyżej zorganizowane	0,2	0,4	0	1	1,37 (0,374)	-0,135 (0,733)	0,58	< 0,001
	Osoby z osobowością borderline	6,3	2,2	1	11	0,009 (0,388)	-0,177 (0,759)	0,97	0,359
Prymitywne obrony (BPI_PD)	Osoby wyżej zorganizowane	0,1	0,2	0	1	4,29 (0,374)	17,3 (0,733)	0,23	< 0,001
	Osoby z osobowością borderline	4,7	1,7	1	7	-0,428 (0,388)	-0,584 (0,759)	0,93	0,023
Testowanie rzeczywistości (BPI_RT)	Osoby wyżej zorganizowane	0,0	0,0	0	0	NaN (0,374)	NaN (0,733)	NaN	NaN
	Osoby z osobowością borderline	0,4	0,7	0	2	1,72 (0,388)	1,59 (0,759)	0,56	< 0,001
Lęk przed fuzją (BPI_FF)	Osoby wyżej zorganizowane	0,2	0	0	1	1,37 (0,374)	-0,135 (0,733)	0,58	< 0,001
	Osoby z osobowością borderline	4,7	5	0	8	-0,403 (0,388)	0,135 (0,759)	0,98	0,16
Narcyzm wrażliwy (HSNS) ^a	Osoby wyżej zorganizowane	22,4	5,36	10	32	-0,407 (0,472)	-0,027 (0,918)	0,98	0,818
	Osoby z osobowością borderline	37,1	4,86	27	47	0,082 (0,464)	0,054 (0,902)	0,98	0,896

Zmienna	Podgrupa	<i>M</i>	<i>SD</i>	Wynik min.	Wynik maks.	<i>S</i> (SE)	<i>K</i> (SE)	<i>W</i>	<i>p</i>
Lęk przed śmiercią (DAP_FD)	Osoby wyżej zorganizowane	24,1	9,0	10	43	0,531 (0,374)	-0,377 (0,733)	0,95	0,075
	Osoby z osobowością borderline	29,0	11,0	7	47	-0,167 (0,388)	-0,969 (0,759)	0,96	0,2
Unikanie śmierci (DAP_DA)	Osoby wyżej zorganizowane	16,2	7,6	5	35	0,615 (0,374)	-0,245 (0,733)	0,95	0,07
	Osoby z osobowością borderline	17,6	7,1	5	33	0,313 (0,388)	-0,308 (0,759)	0,97	0,443
Akceptacja neutralna (DAP_NA)	Osoby wyżej zorganizowane	23,3	4,1	7	28	-1,79 (0,374)	5,11 (0,733)	0,85	< 0,001
	Osoby z osobowością borderline	21,8	6,4	4	28	-1,38 (0,388)	1,48 (0,759)	0,85	< 0,001
Akceptacja celowościowa (DAP_AA)	Osoby wyżej zorganizowane	32,5	18,1	10	67	0,238 (0,374)	-1,4 (0,733)	0,9	0,002
	Osoby z osobowością borderline	43,5	17,9	10	70	-0,279 (0,388)	-0,656 (0,759)	0,95	0,074
Akceptacja ucieczkowa (DAP_EA)	Osoby wyżej zorganizowane	18,9	6,6	8	34	0,339 (0,374)	-0,537 (0,733)	0,97	0,242
	Osoby z osobowością borderline	24,3	6,5	8	35	-0,25 (0,388)	-0,208 (0,759)	0,98	0,724
System akceptacji śmierci (DAP_AcS)	Osoby wyżej zorganizowane	74,7	20,2	36	122	0,156 (0,374)	-0,547 (0,733)	0,98	0,839
	Osoby z osobowością borderline	89,5	21,6	33	133	-0,208 (0,388)	0,417 (0,759)	0,98	0,774
System unikania śmierci (DAP_AvS)	Osoby wyżej zorganizowane	40,3	15,3	17	77	0,617 (0,374)	-0,085 (0,733)	0,96	0,139
	Osoby z osobowością borderline	46,6	17,1	12	79	0,013 (0,388)	-0,674 (0,759)	0,97	0,477
Ekstrawersja (IPIP_EKS)	Osoby wyżej zorganizowane	35,5	5,7	25	49	0,757 (0,374)	0,14 (0,733)	0,93	0,017
	Osoby z osobowością borderline	27,8	11,2	10	49	0,263 (0,388)	-1,11 (0,759)	0,95	0,077
Ugodowość (IPIP_UGO)	Osoby wyżej zorganizowane	42,3	4,6	32	50	-0,252 (0,374)	-0,637 (0,733)	0,97	0,326
	Osoby z osobowością borderline	37,8	6,7	27	50	0,12 (0,388)	-0,868 (0,759)	0,96	0,259
Sumienność (IPIP_SUM)	Osoby wyżej zorganizowane	37,9	5,5	27	48	-0,162 (0,374)	-0,63 (0,733)	0,97	0,432

Zmienna	Podgrupa	<i>M</i>	<i>SD</i>	Wynik min.	Wynik maks.	<i>S</i> (SE)	<i>K</i> (SE)	<i>W</i>	<i>p</i>
Stabilność emocjonalna (IPIP_STAB)	Osoby z osobowością borderline	32,3	9,0	15	50	0,538 (0,388)	-0,374 (0,759)	0,94	0,046
	Osoby wyżej zorganizowane	37,6	5,1	27	47	-0,384 (0,374)	-0,764 (0,733)	0,96	0,163
	Osoby z osobowością borderline	20,4	6,9	11	34	0,225 (0,388)	-1,16 (0,759)	0,94	0,038
Intelekt (IPIP_INT)	Osoby wyżej zorganizowane	37,6	5,0	27	49	0,178 (0,374)	-0,164 (0,733)	0,98	0,837
	Osoby z osobowością borderline	38,7	6,9	21	47	-1,03 (0,388)	0,42 (0,759)	0,9	0,003

Adnotacja. LGS – Loyolska skala generatywności; GBC – Lista zachowań generatywnych; BPI_suma – wynik pełny w Kwestionariuszu osobowości borderline; BPI_ID – podskala Rozproszenie tożsamości w Kwestionariuszu osobowości borderline; BPI_PD – podskala Prymitywne obrony w Kwestionariuszu osobowości borderline; BPI_RT – podskala Testowanie rzeczywistości w Kwestionariuszu osobowości borderline; BPI_FF – podskala Lęk przed fuzją w Kwestionariuszu osobowości borderline; HSNS – Kwestionariusz narcyzmu wrażliwego; DAP_FD – podskala Lęk przed śmiercią w Kwestionariuszu profilu postawy wobec śmierci – wersja zrewidowana; DAP_DA – podskala Unikanie śmiertelności w Kwestionariuszu profilu postawy wobec śmierci – wersja zrewidowana; DAP_NA – podskala Neutralna akceptacja w Kwestionariuszu profilu postawy wobec śmierci – wersja zrewidowana; DAP_AA – podskala Akceptacja celowościowa w Kwestionariuszu profilu postawy wobec śmierci – wersja zrewidowana; DAP_EA – podskala Akceptacja ucieczkowa w Kwestionariuszu profilu postawy wobec śmierci – wersja zrewidowana; DAP_AcS – system akceptacji postawy wobec śmierci; DAP_AvS – system unikania postawy wobec śmierci; IPIP_EKS – podskala Ekstrawersja z kwestionariusza IPIP-BFM-50; IPIP_UGO – podskala Ugodowość z kwestionariusza IPIP-BFM-50; IPIP_SUM – podskala Sumienność z kwestionariusza IPIP-BFM-50; IPIP_STAB – podskala Stabilność emocjonalna z kwestionariusza IPIP-BFM-50; IPIP_INT – podskala Intelekt z kwestionariusza IPIP-BFM-50.

Liczebność grupy osób wyżej zorganizowanych wyniosła $n = 40$, a dla grupy osób z organizacją borderline $n = 37$.

^a Wyniki dla Kwestionariusza narcyzmu wrażliwego obliczono dla $n = 24$ (w grupie osób wyżej zorganizowanych) oraz dla $n = 25$ (w grupie osób z organizacją borderline).

5.6. Wyniki

5.6.1. Testowanie hipotezy o istotności różnic w natężeniu troski generatywnej i częstości zachowań generatywnych w grupach osób z różnym poziomem organizacji osobowości

W pierwszej kolejności poddałem weryfikacji hipotezę zakładającą, że u osób z organizacją borderline natężenie troski generatywnej i częstość zachowań generatywnych są niższe niż u osób wyżej zorganizowanych. Do przeprowadzenia analiz wykorzystałem podgrupę osób z organizacją borderline i podgrupę osób wyżej zorganizowanych wyodrębnioną zgodnie z procedurą opisaną w podrozdziale 5.5. W celu weryfikacji hipotezy wykonałem test Manna-Whineya (test porównań międzygrupowych dla danych nieparametrycznych) z uwagi na naruszenie założeń o normalności rozkładu (wyniki testu Levene’a wyniosły $F(1, 75) = 5,91$, $p = 0,017$ dla nasilenia troski

generatywnej oraz $F(1, 75) = 0,6, p = 0,442$ dla częstości zachowań generatywnych) i homogeniczności wariancji (wyniki testu Shapiro-Wilka wyniosły $W = 0,96, p = 0,019$ dla nasilenia troski generatywnej oraz $W = 0,96, p = 0,03$ dla częstości zachowań generatywnych) badanych zmiennych.

Wyniki przeprowadzonych analiz wskazują, że w grupie osób z organizacją borderline natężenie troski generatywnej było istotnie niższe niż w grupie osób wyżej zorganizowanych ($U = 463, p = 0,002, r = -0,38$), natomiast różnica w częstości podejmowania zachowań generatywnych w badanych grupach nie była istotna statystycznie ($U = 626, p = 0,122, r = -0,16$).

5.6.2. Testowanie hipotez o predykcyjnej roli zmiennych osobowościowych względem natężenia troski generatywnej i częstości zachowań generatywnych

W celu weryfikacji hipotez H2.1 i H2.2 dotyczących predykcyjnej roli zmiennych związanych z patologią osobowości (poziomu organizacji osobowości i jego wymiarów oraz narcyzmu wrażliwego) odpowiednio dla natężenia troski generatywnej i częstości zachowań generatywnych przeprowadziłem najpierw analizę korelacji pomiędzy badanymi zmiennymi. Uwzględniłem również korelacje z wybranymi cechami zdrowej osobowości – ekstrawersją i intelektem – które w innych badaniach okazały się istotnymi predyktorami generatywności (np. Bandel i in., 2023; Cox i in., 2010; de St. Aubin, 1993; de St. Aubin, McAdams, 1995) i których wpływ w analizie regresji będę kontrolował. Z uwagi na brak rozkładu normalnego wyników uzyskanych w poszczególnych zmiennych wykorzystałem współczynnik korelacji rang Spearmana. Analizę przeprowadziłem na pełnej grupie badanej ($N = 536$). Wyniki przedstawiłem w tabeli 15.

Analiza wykazała istnienie istotnych, ale słabych (dla troski generatywnej) i bardzo słabych (dla zachowań generatywnych) negatywnych związków pomiędzy wszystkimi zmiennymi związanymi z patologią osobowości (oprócz testowania rzeczywistości, które nie było istotnie skorelowane z częstością podejmowania zachowań generatywnych). Najsilniejsze okazały się związki pomiędzy nasileniem troski generatywnej a nasileniem prymitywnych obron ($r_s = -0,32, p < 0,001$), narcyzmu wrażliwego ($r_s = -0,29, p < 0,001$) oraz lęku przed fuzją ($r_s = -0,28, p < 0,001$).

W celu dalszego testowania hipotezy przeprowadziłem sześć analiz regresji hierarchicznej. Trzy pierwsze służyły określeniu predyktorów natężenia troski generatywnej (hipoteza 2.1), zaś trzy kolejne – predyktorów częstości zachowań generatywnych (hipoteza 2.2). W celu weryfikacji hipotezy 2.1 w pierwszej analizie

Tabela 15

Analiza korelacji między poziomem organizacji osobowości i jego wymiarami oraz narcyzmem wrażliwym, ekstrawersją i intelektem a natężeniem troski generatywnej i częstością zachowań generatywnych

Zmienna	Troska generatywna (LGS)	Zachowania generatywne (GBC)
Poziom organizacji osobowości (BPI_suma)	-0,23***	-0,1*
Rozproszenie tożsamości (BPI_ID)	-0,2***	-0,09*
Prymitywne obrony (BPI_PD)	-0,32***	-0,11*
Testowanie rzeczywistości (BPI_RT)	-0,09*	-0,04
Lęk przed fuzją (BPI_FF)	-0,28***	-0,19***
Narcyzm wrażliwy (HSNS) ^a	-0,29***	-0,11*
Ekstrawersja (IPIP_EKS)	0,54***	0,35***
Intelekt (IPIP_INT)	0,36***	0,28***

Adnotacja. LGS – Loyolska skala generatywności; GBC – Lista zachowań generatywnych; BPI_suma – wynik pełny w Kwestionariuszu osobowości borderline; BPI_ID – podskala Rozproszenie tożsamości w Kwestionariuszu osobowości borderline; BPI_PD – podskala Prymitywne obrony w Kwestionariuszu osobowości borderline; BPI_RT – podskala Testowanie rzeczywistości w Kwestionariuszu osobowości borderline; BPI_FF – podskala Lęk przed fuzją w Kwestionariuszu osobowości borderline; HSNS – Kwestionariusz narcyzmu wrażliwego; IPIP_EKS – podskala Ekstrawersja z kwestionariusza IPIP-BFM-50; IPIP_INT – podskala Intelekt z kwestionariusza IPIP-BFM-50.

^a Wyniki dla Kwestionariusza narcyzmu wrażliwego obliczono dla $n = 345$.

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$.

regresji sprawdziłem, czy poziom organizacji osobowości oraz narcyzm wrażliwy stanowią predyktory natężenia troski generatywnej. W pierwszym kroku do modelu włączyłem jako zmienne kontrolowane wybrane zmienne socjodemograficzne, które w niektórych badaniach okazywały się istotnie skorelowane z natężeniem troski generatywnej – płeć, posiadanie dzieci oraz wykształcenie⁶. Model ($adj R^2 = 0,09$, $F(3,341) = 11,7$, $p < 0,001$) okazał się istotny statystycznie⁷, wszystkie założenia dla regresji zostały spełnione. W drugim kroku do modelu włączyłem jako zmienne kontrolowane ekstrawersję oraz intelekt. Model ($adj R^2 = 0,42$, $F(5, 339) = 50,0$, $p < 0,001$) okazał się istotny statystycznie, wszystkie założenia dla regresji zostały

⁶ Uzasadnieniem wyboru zmiennych kontrolowanych w kroku pierwszym i drugim we wszystkich analizach regresji przeprowadzonych w celu weryfikacji hipotez 2.1 i 2.2 są wyniki badań dotyczących korelatów generatywności przedstawione w podrozdziale 1.6.

⁷ Ponieważ nie wszystkie osoby w pełnej próbie wypełniły kwestionariusz HSNS, właściwości modeli we wszystkich analizach regresji przeprowadzonych w celu weryfikacji hipotez 2.1 i 2.2 oceniono na podstawie wyników 345 osób badanych.

spełnione. Model drugi wyjaśniał istotnie większą część wariancji zmiennej zależnej w porównaniu do modelu pierwszego ($\Delta R^2 = 0,33$, $F(2, 339) = 97,58$, $p < 0,001$). W trzecim kroku do modelu włączyłem poziom organizacji osobowości jako zmienną wyjaśnianą. Model ($adj R^2 = 0,44$, $F(6, 338) = 46,6$, $p < 0,001$) okazał się istotny statystycznie. Wszystkie założenia dla regresji zostały spełnione. Dodanie kolejnego predyktora w modelu trzecim również przyczyniło się do istotnego zwiększenia wyjaśnianej części wariancji ($\Delta R^2 = 0,03$, $F(1, 338) = 17,25$, $p < 0,001$). W czwartym kroku do modelu włączyłem narcyzm wrażliwy jako zmienną wyjaśnianą. Model ($adj R^2 = 0,45$, $F(7, 337) = 40,5$, $p < 0,001$) okazał się istotny statystycznie, wszystkie założenia dla regresji zostały spełnione. Włączenie do modelu narcyzmu wrażliwego w modelu czwartym nie poprawiło istotnie jakości wyjaśniania ($\Delta R^2 = 0,004$, $F(1, 337) = 2,75$, $p = 0,098$). Wyniki analizy regresji hierarchicznej przedstawiłem w tabeli 16.

Tabela 16

Wyniki analizy regresji hierarchicznej dla hipotezy 2.1: związku poziomu organizacji osobowości i narcyzmu wrażliwego z natężeniem troski generatywnej

Predyktor	<i>B (SE)</i>	<i>t</i>	<i>p</i>	<i>β</i>	Przedziały ufności	
					95% L.CI	95% U.CI
Krok 1, model 1: <i>adj R</i> ² = 0,09, <i>F</i> (3, 341) = 11,7, <i>p</i> < 0,001						
Wyraz wolny	35,95 (0,67)	54,07	< 0,001			
Płeć	−2,58 (2,0)	−1,29	0,198	−0,25	−0,63	0,13
Posiadanie dzieci	−1,87 (1,48)	−1,26	0,207	−0,18	−0,46	0,1
Wykształcenie	−7,07 (1,28)	−5,52	< 0,001	−0,68	−0,92	−0,44
Kroki 1 i 2, model 2: <i>adj R</i> ² = 0,42, <i>F</i> (5, 339) = 50,0, <i>p</i> < 0,001						
Wyraz wolny	2,21 (2,95)	0,75	0,454			
Płeć	−0,61 (1,62)	−0,38	0,708	−0,06	−0,37	0,25
Posiadanie dzieci	−1,63 (1,19)	−1,37	0,17	−0,16	−0,38	0,07
Wykształcenie	−3,76 (1,07)	−3,5	< 0,001	−0,36	−0,56	−0,16
Ekstrawersja (IPIP_EKS)	0,52 (0,05)	10,24	< 0,001	0,46	0,37	0,55
Intelekt (IPIP_INT)	0,42 (0,08)	5,45	< 0,001	0,25	0,16	0,34
Kroki 1–3, model 3: <i>adj R</i> ² = 0,44, <i>F</i> (6, 338) = 46,6, <i>p</i> < 0,001						
Wyraz wolny	4,74 (2,94)	1,61	0,108			
Płeć	−0,58 (1,59)	−0,37	0,714	−0,06	−0,36	0,24
Posiadanie dzieci	−1,17 (1,17)	−1,01	0,316	−0,11	−0,33	0,11
Wykształcenie	−3,52 (1,05)	−3,35	< 0,001	−0,34	−0,54	−0,14
Ekstrawersja (IPIP_EKS)	0,48 (0,05)	9,35	< 0,001	0,42	0,33	0,51
Intelekt (IPIP_INT)	0,44 (0,07)	5,94	< 0,001	0,27	0,18	0,36
Poziom organizacji osobowości (BPI_suma)	−0,28 (0,07)	−4,15	< 0,001	−0,17	−0,25	−0,09

Predyktor	<i>B (SE)</i>	<i>t</i>	<i>p</i>	<i>β</i>	Przedziały ufności	
					95% L.CI	95% U.CI
Kroki 1–4, model 4: <i>adj R</i> ² = 0,45, <i>F</i> (7, 337) = 40,5, <i>p</i> < 0,001						
Wyraz wolny	7,84 (3,48)	2,26	0,025			
Płeć	−0,36 (1,59)	−0,22	0,823	−0,03	−0,33	0,27
Posiadanie dzieci	−1,05 (1,17)	−0,9	0,37	−0,1	−0,32	0,12
Wykształcenie	−3,46 (1,05)	−3,3	0,001	−0,33	−0,53	−0,13
Ekstrawersja (IPIP_EKS)	0,46 (0,05)	8,9	< 0,001	0,40	0,32	0,5
Intelekt (IPIP_INT)	0,45 (0,07)	6,04	< 0,001	0,27	0,19	0,36
Poziom organizacji osobowości (BPI_suma)	−0,2 (0,09)	−2,36	0,02	−0,12	−0,22	−0,02
Narcyzm wrażliwy (HSNS)	−0,13 (0,08)	−1,66	0,098	−0,08	−0,19	0,02

Adnotacja. Dla modelu 1. założenia regresji zostały spełnione: odległość Cooka ($M = 0,003$, $SD = 0,005$), test Durbina–Watsona ($D-W = 2,1$, $p = 0,320$), statystyki współliniowości VIF dla predyktorów w przedziale 1,0–1,01. Dla modelu 2. założenia regresji zostały spełnione: odległość Cooka ($M = 0,003$, $SD = 0,005$), test Durbina–Watsona ($D-W = 2,15$, $p = 0,152$), statystyki współliniowości VIF dla predyktorów w przedziale 1,01–1,26. Dla modelu 3. założenia regresji zostały spełnione: odległość Cooka ($M = 0,003$, $SD = 0,007$), test Durbina–Watsona ($D-W = 2,12$, $p = 0,242$), statystyki współliniowości VIF dla predyktorów w przedziale 1,02–1,27. Dla modelu 4. założenia regresji zostały spełnione: odległość Cooka ($M = 0,003$, $SD = 0,006$), test Durbina–Watsona ($D-W = 2,12$, $p = 0,304$), statystyki współliniowości VIF dla predyktorów w przedziale 1,03–1,75.

IPIP_EKS – podskala *Ekstrawersja* z kwestionariusza IPIP-BFM-50; IPIP_INT – podskala *Intelekt* z kwestionariusza IPIP-BFM-50; BPI_suma – wynik pełny w *Kwestionariuszu osobowości borderline*; HSNS – *Kwestionariusz narcyzmu wrażliwego*.

Spośród zmiennych kontrolowanych istotnymi predyktorami nasilenia troski generatywnej okazały się poziom wykształcenia ($\beta = -0,33$, $t = -3,3$, $p = 0,001$), ekstrawersja ($\beta = 0,40$, $t = 8,9$, $p < 0,001$) oraz intelekt ($\beta = 0,27$, $t = 6,04$, $p < 0,001$). Spośród zmiennych wyjaśnianych tylko poziom organizacji osobowości okazał się istotnym predyktorem troski generatywnej ($\beta = -0,12$, $t = -2,36$, $p = 0,02$). Ponieważ (a) zgodnie z TRO jest silnie teoretycznie uzasadnione, że poziom organizacji osobowości i narcyzm wrażliwy są ze sobą powiązane, a narcyzm wrażliwy mógłby być istotnym predyktorem troski generatywnej oraz (b) te dwie zmienne istotnie korelują ze sobą i jest to umiarkowana pozytywna korelacja ($r_s = 0,61$, $p < 0,001$), zdecydowałem się przeprowadzić również regresje hierarchiczne niezależnie dla wymiarów poziomu organizacji osobowości oraz narcyzmu wrażliwego.

Dla określenia związków pomiędzy wymiarami poziomu organizacji osobowości a troską generatywną przeprowadziłem regresję hierarchiczną, której pierwszy i drugi krok wyglądał tak samo jak w poprzedniej analizie. W ostatnim, trzecim kroku wprowadziłem do modelu zmienne wyjaśniane – wymiary poziomu organizacji osobowości (rozproszenie tożsamości, prymitywne obrony, testowanie rzeczywistości i lęk przed fuzją). Model ($adj R^2 = 0,45$, $F(9, 335) = 32,8$, $p < 0,001$) okazał się istotny

statystycznie, wszystkie założenia dla regresji zostały spełnione. Model trzeci wyjaśniał też istotnie więcej wariancji zmiennej zależnej niż model drugi ($\Delta R^2 = 0,04$, $F(4, 335) = 6,94$, $p < 0,001$). Wyniki analizy regresji hierarchicznej przedstawiłem w tabeli 17. Jedynym istotnym predyktorem troski generatywnej spośród zmiennych wyjaśnianych okazały się prymitywne obrony ($\beta = -0,19$, $t = -3,46$, $p < 0,001$).

Tabela 17

Wyniki analizy regresji hierarchicznej dla hipotezy 2.1: związki wymiarów poziomu organizacji osobowości z natężeniem troski generatywnej

Predyktor	<i>B (SE)</i>	<i>t</i>	<i>p</i>	<i>β</i>	Przedziały ufności	
					95% L.CI	95% U.CI
Krok 1, model 1: <i>adj R</i> ² = 0,09, <i>F</i> (3, 341) = 11,7, <i>p</i> < 0,001						
Wyraz wolny	35,95 (0,67)	54,07	< 0,001			
Płeć	−2,58 (2,0)	−1,29	0,198	−0,25	−0,63	0,13
Posiadanie dzieci	−1,87 (1,48)	−1,26	0,207	−0,18	−0,46	0,1
Wykształcenie	−7,07 (1,28)	−5,52	< 0,001	−0,68	−0,92	−0,44
Kroki 1 i 2, model 2: <i>adj R</i> ² = 0,41, <i>F</i> (5, 339) = 50,0, <i>p</i> < 0,001						
Wyraz wolny	2,21 (2,95)	0,75	0,454			
Płeć	−0,61 (1,62)	−0,38	0,708	−0,06	−0,37	0,25
Posiadanie dzieci	−1,63 (1,19)	−1,37	0,17	−0,16	−0,38	0,07
Wykształcenie	−3,76 (1,07)	−3,5	< 0,001	−0,36	−0,56	−0,16
Ekstrawersja (IPIP_EKS)	0,52 (0,05)	10,24	< 0,001	0,46	0,37	0,55
Intelekt (IPIP_INT)	0,42 (0,08)	5,45	< 0,001	0,25	0,16	0,34
Kroki 1–3, model 3: <i>adj R</i> ² = 0,45, <i>F</i> (9, 335) = 32,8, <i>p</i> < 0,001						
Wyraz wolny	5,82 (2,94)	1,98	0,049			
Płeć	−0,19 (1,58)	−0,12	0,906	−0,02	−0,32	0,28
Posiadanie dzieci	−1,45 (1,17)	−1,24	0,217	−0,14	−0,36	0,08
Wykształcenie	−3,32 (1,04)	−3,18	0,002	−0,32	−0,52	−0,12
Ekstrawersja (IPIP_EKS)	0,46 (0,05)	9,0	< 0,001	0,41	0,32	0,49
Intelekt (IPIP_INT)	0,42 (0,07)	5,68	< 0,001	0,26	0,17	0,34
Rozproszenie tożsamości (BPI_ID)	−0,18 (0,26)	−0,7	0,482	−0,04	−0,14	−0,07
Prymitywne obrony (BPI_PD)	−1,16 (0,33)	−3,46	< 0,001	−0,19	−0,3	−0,08
Testowanie rzeczywistości (BPI_RT)	1,08 (0,94)	1,14	0,254	0,05	−0,03	0,13
Lęk przed fuzją (BPI_FF)	−0,11 (0,33)	−0,33	0,74	−0,02	−0,12	0,08

Adnotacja. Dla modelu 1. założenia regresji zostały spełnione: odległość Cooka ($M = 0,003$, $SD = 0,005$), test Durbina–Watsona ($D-W = 2,1$, $p = 0,342$), statystyki współliniowości VIF dla predyktorów w przedziale 1,0–1,01. Dla modelu 2. założenia regresji zostały spełnione: odległość Cooka ($M = 0,003$, $SD = 0,005$), test Durbina–Watsona ($D-W = 2,15$, $p = 0,188$), statystyki współliniowości VIF dla predyktorów w przedziale 1,01–1,26. Dla modelu 3. założenia regresji zostały spełnione: odległość Cooka

($M = 0,004$, $SD = 0,01$), test Durбина–Watsona ($D-W = 2,12$, $p = 0,296$), statystyki współliniowości VIF dla predyktorów w przedziale 1,05–1,90.

IPIP_EKS – podskala *Ekstrawersja* z kwestionariusza IPIP-BFM-50; IPIP_INT – podskala *Intelekt* z kwestionariusza IPIP-BFM-50; BPI_ID – podskala *Rozproszenie tożsamości* w Kwestionariuszu osobowości *borderline*; BPI_PD – podskala *Prymitywne obrony* w Kwestionariuszu osobowości *borderline*; BPI_RT – podskala *Testowanie rzeczywistości* w Kwestionariuszu osobowości *borderline*; BPI_FF – podskala *Lęk przed fuzją* w Kwestionariuszu osobowości *borderline*.

Ostatnia analiza regresji hierarchiczna przeprowadzona dla hipotezy 2.1 miała na celu określić, czy narcyzm wrażliwy pełni rolę predyktora troski generatywnej. Pierwszy i drugi krok ponownie wyglądały analogicznie do tych w uprzednio przeprowadzonych analizach. W trzecim kroku wprowadziłem do modelu narcyzm wrażliwy jako zmienną wyjaśnianą. Model ($adj R^2 = 0,44$, $F(6, 338) = 45,7$, $p < 0,001$) okazał się istotny statystycznie, wszystkie założenia dla regresji zostały spełnione. Model trzeci wyjaśniał istotnie więcej wariancji zmiennej zależnej niż model drugi ($\Delta R^2 = 0,02$, $F(1, 338) = 14,4$, $p < 0,001$). Wyniki analizy regresji hierarchicznej przedstawiłem w tabeli 18. Jedynym istotnym predyktorem troski generatywnej spośród zmiennych wyjaśnianych okazały się prymitywne obrony ($\beta = -0,19$, $t = -3,46$, $p < 0,001$).

Tabela 18

Wyniki analizy regresji hierarchicznej dla hipotezy 2.1: związek narcyzmu wrażliwego z natężeniem troski generatywnej

Predyktor	<i>B (SE)</i>	<i>t</i>	<i>p</i>	<i>β</i>	Przedziały ufności	
					95% L.CI	95% U.CI
Krok 1, model 1: <i>adj R</i> ² = 0,09, <i>F</i> (3, 341) = 11,7, <i>p</i> < 0,001						
Wyraz wolny	35,95 (0,67)	54,07	< 0,001			
Płeć	−2,58 (2,0)	−1,29	0,198	−0,25	−0,63	0,13
Posiadanie dzieci	−1,87 (1,48)	−1,26	0,207	−0,18	−0,46	0,1
Wykształcenie	−7,07 (1,28)	−5,52	< 0,001	−0,68	−0,92	−0,44
Kroki 1 i 2, model 2: <i>adj R</i> ² = 0,41, <i>F</i> (5, 339) = 50,0, <i>p</i> < 0,001						
Wyraz wolny	2,21 (2,95)	0,75	0,454			
Płeć	−0,61 (1,62)	−0,38	0,708	−0,06	−0,37	0,25
Posiadanie dzieci	−1,63 (1,19)	−1,37	0,17	−0,16	−0,38	0,07
Wykształcenie	−3,76 (1,07)	−3,5	< 0,001	−0,36	−0,56	−0,16
Ekstrawersja (IPIP_EKS)	0,52 (0,05)	10,24	< 0,001	0,46	0,37	0,55
Intelekt (IPIP_INT)	0,42 (0,08)	5,45	< 0,001	0,25	0,16	0,34
Kroki 1–3, model 3: <i>adj R</i> ² = 0,44, <i>F</i> (6, 338) = 45,7, <i>p</i> < 0,001						
Wyraz wolny	9,32 (3,44)	2,71	0,007			
Płeć	−0,18 (1,6)	−0,11	0,912	−0,02	−0,32	0,28

Predyktor	B (SE)	t	p	β	Przedziały ufności	
					95% L.CI	95% U.CI
Posiadanie dzieci	-1,15 (1,17)	-0,98	0,328	-0,11	-0,33	0,11
Wykształcenie	-3,51 (1,06)	-3,32	< 0,001	-0,34	-0,54	-0,14
Ekstrawersja (IPIP_EKS)	0,47 (0,05)	8,98	< 0,001	0,41	0,32	0,5
Intelekt (IPIP_INT)	0,44 (0,08)	5,91	< 0,001	0,27	0,18	0,36
Narcyzm wrażliwy (HSNS)	-0,24 (0,06)	-3,8	< 0,001	-0,16	-0,25	-0,08

Adnotacja. Dla modelu 1. założenia regresji zostały spełnione: odległość Cooka ($M = 0,003$, $SD = 0,005$), test Durбина–Watsona ($D-W = 2,1$, $p = 0,334$), statystyki współliniowości VIF dla predyktorów w przedziale 1,0–1,01. Dla modelu 2. założenia regresji zostały spełnione: odległość Cooka ($M = 0,003$, $SD = 0,005$), test Durбина–Watsona ($D-W = 2,15$, $p = 0,182$), statystyki współliniowości VIF dla predyktorów w przedziale 1,01–1,26. Dla modelu 3. założenia regresji zostały spełnione: odległość Cooka ($M = 0,003$, $SD = 0,005$), test Durбина–Watsona ($D-W = 2,13$, $p = 0,244$), statystyki współliniowości VIF dla predyktorów w przedziale 1,03–1,28.

IPIP_EKS – podskala *Ekstrawersja* z kwestionariusza IPIP-BFM-50; IPIP_INT – podskala *Intelekt* z kwestionariusza IPIP-BFM-50; HSNS – *Kwestionariusz narcyzmu wrażliwego*.

Analizy pozwoliły częściowo potwierdzić hipotezę 2.1: istotnymi predyktorami troski generatywnej okazały się poziom organizacji osobowości oraz narcyzm wrażliwy (jeżeli analizuje się go niezależnie od poziomu organizacji osobowości), natomiast spośród wymiarów poziomu organizacji osobowości istotnym predyktorem troski generatywnej okazały się prymitywne obrony, natomiast rozproszenie tożsamości, testowanie rzeczywistości i lęk przed fuzją nie były istotnymi predyktorami.

W celu weryfikacji hipotezy 2.2 o predykcyjnej roli zmiennych osobowościowych względem częstości zachowań generatywnych w pierwszej analizie regresji hierarchicznej sprawdziłem, czy poziom organizacji osobowości oraz narcyzm wrażliwy stanowią predyktory natężenia troski generatywnej. W pierwszym kroku do modelu włączyłem jako zmienne kontrolowane zmienne socjodemograficzne – płeć, posiadanie dzieci oraz wykształcenie. Model ($adj R^2 = 0,03$, $F(3, 341) = 4,35$, $p = 0,005$) okazał się istotny statystycznie, wszystkie założenia dla regresji zostały spełnione. W drugim kroku do modelu włączyłem jako zmienne kontrolowane ekstrawersję oraz intelekt. Model ($adj R^2 = 0,15$, $F(5, 339) = 13,08$, $p < 0,001$) okazał się istotny statystycznie, wszystkie założenia dla regresji zostały spełnione. Model drugi wyjaśniał istotnie więcej wariancji zmiennej zależnej niż model pierwszy ($\Delta R^2 = 0,13$, $F(2, 339) = 25,3$, $p < 0,001$). W trzecim kroku do modelu włączyłem poziom organizacji osobowości jako zmienną wyjaśnianą. Model ($adj R^2 = 0,15$, $F(6, 338) = 10,93$, $p < 0,001$) okazał się istotny statystycznie, wszystkie założenia dla regresji zostały spełnione. Dołożenie kolejnego predyktora nie zwiększyło siły wyjaśniającej modelu ($\Delta R^2 = 0,001$, $F(1, 338) = 0,3$, $p = 0,585$). W czwartym kroku do modelu włączyłem narcyzm wrażliwy jako zmienną

wyjaśnianą. Model ($adj R^2 = 0,15$, $F(7, 337) = 9,46$, $p < 0,001$) okazał się istotny statystycznie, wszystkie założenia dla regresji zostały spełnione. Model czwarty nie wyjaśniał jednak istotnie więcej wariancji zmiennej zależnej w porównaniu do modelu trzeciego ($\Delta R^2 = 0,002$, $F(1, 337) = 0,73$, $p = 0,395$). Wyniki analizy regresji hierarchicznej przedstawiłem w tabeli 19.

Tabela 19

Wyniki analizy regresji hierarchicznej dla hipotezy 2.2: związki poziomu organizacji osobowości i narcyzmu wrażliwego z częstością zachowań generatywnych

Predyktor	<i>B (SE)</i>	<i>t</i>	<i>p</i>	<i>β</i>	Przedziały ufności	
					95% L.CI	95% U.CI
Krok 1, model 1: <i>adj R</i> ² = 0,03, <i>F</i> (3, 341) = 4,35, <i>p</i> = 0,005						
Wyraz wolny	36,05 (1,0)	35,88	< 0,001			
Płeć	−3,41 (3,03)	−1,13	0,261	−0,22	−0,61	0,17
Posiadanie dzieci	−0,3 (2,23)	−0,13	0,894	0,02	−0,27	0,31
Wykształcenie	−6,46 (1,93)	−3,34	< 0,001	−0,42	−0,67	−0,17
Kroki 1 i 2, model 2: <i>adj R</i> ² = 0,15, <i>F</i> (5, 339) = 13,08, <i>p</i> < 0,001						
Wyraz wolny	3,11 (5,21)	0,6	0,551			
Płeć	−2,08 (2,88)	−0,72	−0,470	−0,14	−0,51	0,23
Posiadanie dzieci	0,28 (2,10)	0,13	0,894	0,02	−0,25	0,29
Wykształcenie	−3,09 (1,9)	−1,63	0,105	−0,2	−0,45	0,04
Ekstrawersja (IPIP_EKS)	0,4 (0,09)	4,46	< 0,001	0,24	0,13	0,35
Intelekt (IPIP_INT)	0,5 (0,13)	3,68	< 0,001	0,21	0,1	0,31
Kroki 1–3, model 3: <i>adj R</i> ² = 0,15, <i>F</i> (6, 338) = 10,93, <i>p</i> < 0,001						
Wyraz wolny	2,51 (5,33)	0,47	0,638			
Płeć	−2,09 (2,88)	−0,72	0,469	−0,14	−0,51	0,23
Posiadanie dzieci	0,17 (2,11)	0,08	0,936	0,01	−0,26	0,28
Wykształcenie	−3,15 (1,91)	−1,65	0,099	−0,21	−0,45	0,04
Ekstrawersja (IPIP_EKS)	0,41 (0,09)	4,47	< 0,001	0,25	0,14	0,36
Intelekt (IPIP_INT)	0,49 (0,14)	3,61	< 0,001	0,2	0,09	0,31
Poziom organizacji osobowości (BPI_suma)	0,07 (0,12)	0,55	0,585	0,03	−0,07	0,13
Kroki 1–4, model 4: <i>adj R</i> ² = 0,15, <i>F</i> (7, 337) = 9,46, <i>p</i> < 0,001						
Wyraz wolny	5,41 (6,33)	0,85	0,393			
Płeć	−1,88 (2,89)	−0,65	0,517	−0,12	−0,5	0,25
Posiadanie dzieci	0,29 (2,12)	0,14	0,892	0,02	−0,25	0,29
Wykształcenie	−3,09 (1,91)	−1,62	0,107	−0,2	−0,45	0,04
Ekstrawersja (IPIP_EKS)	0,4 (0,09)	4,23	< 0,001	0,24	0,13	0,35
Intelekt (IPIP_INT)	0,5 (0,14)	3,65	< 0,001	0,2	0,09	0,32

Predyktor	B (SE)	t	p	β	Przedziały ufności	
					95% L.CI	95% U.CI
Poziom organizacji osobowości (BPI_suma)	0,15 (0,15)	0,95	0,344	0,06	-0,07	0,19
Narcyzm wrażliwy (HSNS)	-0,12 (0,14)	-0,85	0,395	-0,06	-0,19	0,07

Adnotacja. Dla modelu 1. założenia regresji zostały spełnione: odległość Cooka ($M = 0$, $SD = 0,01$), test Durбина-Watsona ($D-W = 2,05$, $p = 0,686$), statystyki współliniowości VIF dla predyktorów w przedziale 1–1,01. Dla modelu 2. założenia regresji zostały spełnione: odległość Cooka ($M = 0$, $SD = 0,01$), test Durбина-Watsona ($D-W = 2,11$, $p = 0,32$), statystyki współliniowości VIF dla predyktorów w przedziale 1,01–1,26. Dla modelu 3. założenia regresji zostały spełnione: odległość Cooka ($M = 0$, $SD = 0,01$), test Durбина-Watsona ($D-W = 2,12$, $p = 0,282$), statystyki współliniowości VIF dla predyktorów w przedziale 1,02–1,27. Dla modelu 4. założenia regresji zostały spełnione: odległość Cooka ($M = 0$, $SD = 0,01$), test Durбина-Watsona ($D-W = 2,11$, $p = 0,284$), statystyki współliniowości VIF dla predyktorów w przedziale 1,03–1,75.

IPIP_EKS – podskala *Ekstrawersja* z kwestionariusza IPIP-BFM-50; IPIP_INT – podskala *Intelekt* z kwestionariusza IPIP-BFM-50; BPI_suma – wynik pełny w *Kwestionariuszu osobowości borderline*; HSNS – *Kwestionariusz narcyzmu wrażliwego*.

Spośród zmiennych kontrolowanych istotnymi predyktorami zachowań generatywnych okazały się ekstrawersja ($\beta = 0,24$, $t = 4,23$, $p < 0,001$) oraz intelekt ($\beta = 0,2$, $t = 3,65$, $p < 0,001$). I poziom organizacji osobowości, i narcyzm wrażliwy były nieistotne jako predyktory zachowań generatywnych. Zdecydowałem się sprawdzić, czy taki wynik utrzyma się, gdy obie zmienne wyjaśniane będą analizowane niezależnie od siebie. W tym celu przeprowadziłem najpierw analizę regresji hierarchicznej, w której kroki pierwszy i drugi były analogiczne jak w pierwszej analizie regresji, a w kroku trzecim uwzględniłem jako zmienne wyjaśniane wymiary poziomu organizacji. Model ($adj R^2 = 0,14$, $F(9, 335) = 7,37$, $p < 0,001$) okazał się istotny statystycznie, wszystkie założenia dla regresji zostały spełnione. Model nie wyjaśniał istotnie więcej wariancji zmiennej zależnej w porównaniu do poprzedniego ($\Delta R^2 = 0,004$, $F(4, 335) = 0,36$, $p = 0,838$). Wyniki analizy regresji hierarchicznej przedstawiłem w tabeli 20. Żaden z wymiarów poziomu organizacji osobowości nie był istotny jako predyktor zachowań generatywnych.

Jako ostatnią przeprowadziłem analizę hierarchiczną, w której kroki pierwszy i drugi ponownie nie uległy zmianie, natomiast w trzecim kroku wprowadziłem jako zmienną wyjaśnianą narcyzm wrażliwy. Model ($adj R^2 = 0,15$, $F(6, 338) = 10,89$, $p < 0,001$) okazał się istotny statystycznie, wszystkie założenia dla regresji zostały spełnione. Model nie poprawił siły wyjaśniającej modelu drugiego ($\Delta R^2 = 0$, $F(1, 338) = 0,13$, $p = 0,722$). Wyniki analizy regresji hierarchicznej przedstawiłem w tabeli 21. Narcyzm wrażliwy okazał się nieistotnym predyktorem zachowań generatywnych.

Tabela 20

Wyniki analizy regresji hierarchicznej dla hipotezy 2.2: związki wymiarów poziomu organizacji osobowości z częstością zachowań generatywnych

Predyktor	<i>B (SE)</i>	<i>t</i>	<i>p</i>	<i>β</i>	Przedziały ufności	
					95% L.CI	95% U.CI
Krok 1, model 1: <i>adj R</i> ² = 0,03, <i>F</i> (3, 341) = 4,35, <i>p</i> = 0,005						
Wyraz wolny	36,05 (1,0)	35,88	< 0,001			
Płeć	−3,41 (3,03)	−1,13	0,261	−0,22	−0,61	0,17
Posiadanie dzieci	−0,3 (2,23)	−0,13	0,894	0,02	−0,27	0,31
Wykształcenie	−6,46 (1,93)	−3,34	< 0,001	−0,42	−0,67	−0,17
Kroki 1 i 2, model 2: <i>adj R</i> ² = 0,15, <i>F</i> (5, 339) = 13,08, <i>p</i> < 0,001						
Wyraz wolny	3,11 (5,21)	0,6	0,551			
Płeć	−2,08 (2,88)	−0,72	−0,470	−0,14	−0,51	0,23
Posiadanie dzieci	0,28 (2,10)	0,13	0,894	0,02	−0,25	0,29
Wykształcenie	−3,09 (1,9)	−1,63	0,105	−0,2	−0,45	0,04
Ekstrawersja (IPIP_EKS)	0,4 (0,09)	4,46	< 0,001	0,24	0,13	0,35
Intelekt (IPIP_INT)	0,5 (0,13)	3,68	< 0,001	0,21	0,1	0,31
Kroki 1–3, model 3: <i>adj R</i> ² = 0,14, <i>F</i> (9, 335) = 7,37, <i>p</i> < 0,001						
Wyraz wolny	2,79 (5,4)	0,52	0,606			
Płeć	−2,15 (2,9)	−0,74	0,458	−0,14	−0,51	0,23
Posiadanie dzieci	−0,21 (2,15)	−0,1	0,921	−0,01	−0,29	0,26
Wykształcenie	−2,98 (1,92)	−1,55	0,122	−0,2	−0,44	0,05
Ekstrawersja (IPIP_EKS)	0,4 (0,09)	4,3	< 0,001	0,24	0,13	0,35
Intelekt (IPIP_INT)	0,49 (0,14)	3,61	< 0,001	0,2	0,09	0,31
Rozproszenie tożsamości (BPI_ID)	0,49 (0,48)	1,02	0,308	0,07	−0,06	0,2
Prymitywne obrony (BPI_PD)	−0,11 (0,61)	−0,18	0,859	−0,01	−0,15	0,12
Testowanie rzeczywistości (BPI_RT)	0,48 (1,73)	0,28	0,78	0,01	−0,09	0,12
Lęk przed fuzją (BPI_FF)	−0,38 (0,61)	−0,62	0,537	−0,04	−0,17	0,09

Adnotacja. Dla modelu 1. założenia regresji zostały spełnione: odległość Cooka ($M = 0$, $SD = 0,01$), test Durbina–Watsona ($D-W = 2,05$, $p = 0,610$), statystyki współliniowości VIF dla predyktorów w przedziale 1–1,01. Dla modelu 2. założenia regresji zostały spełnione: odległość Cooka ($M = 0$, $SD = 0,01$), test Durbina–Watsona ($D-W = 2,11$, $p = 0,318$), statystyki współliniowości VIF dla predyktorów w przedziale 1,01–1,26. Dla modelu 3. założenia regresji zostały spełnione: odległość Cooka ($M = 0$, $SD = 0,01$), test Durbina–Watsona ($D-W = 2,12$, $p = 0,270$), statystyki współliniowości VIF dla predyktorów w przedziale 1,05–1,9.

IPIP_EKS – podskala *Ekstrawersja* z kwestionariusza IPIP-BFM-50; IPIP_INT – podskala *Intelekt* z kwestionariusza IPIP-BFM-50; BPI_ID – podskala *Rozproszenie tożsamości* w *Kwestionariuszu osobowości borderline*; BPI_PD – podskala *Prymitywne obrony* w *Kwestionariuszu osobowości borderline*; BPI_RT – podskala *Testowanie rzeczywistości* w *Kwestionariuszu osobowości borderline*; BPI_FF – podskala *Lęk przed fuzją* w *Kwestionariuszu osobowości borderline*.

Tabela 21

Wyniki analizy regresji hierarchicznej dla hipotezy 2.2: związek narcyzmu wrażliwego z częstością zachowań generatywnych

Predyktor	<i>B (SE)</i>	<i>t</i>	<i>p</i>	<i>β</i>	Przedziały ufności	
					95% L.CI	95% U.CI
Krok 1, model 1: <i>adj R</i> ² = 0,03, <i>F</i> (3, 341) = 4,35, <i>p</i> = 0,005						
Wyraz wolny	36,05 (1,0)	35,88	< 0,001			
Płeć	−3,41 (3,03)	−1,13	0,261	−0,22	−0,61	0,17
Posiadanie dzieci	−0,3 (2,23)	−0,13	0,894	0,02	−0,27	0,31
Wykształcenie	−6,46 (1,93)	−3,34	< 0,001	−0,42	−0,67	−0,17
Kroki 1 i 2, model 2: <i>adj R</i> ² = 0,15, <i>F</i> (5, 339) = 13,08, <i>p</i> < 0,001						
Wyraz wolny	3,11 (5,21)	0,6	0,551			
Płeć	−2,08 (2,88)	−0,72	−0,470	−0,14	−0,51	0,23
Posiadanie dzieci	0,28 (2,10)	0,13	0,894	0,02	−0,25	0,29
Wykształcenie	−3,09 (1,9)	−1,63	0,105	−0,2	−0,45	0,04
Ekstrawersja (IPIP_EKS)	0,4 (0,09)	4,46	< 0,001	0,24	0,13	0,35
Intelekt (IPIP_INT)	0,5 (0,13)	3,68	< 0,001	0,21	0,1	0,31
Kroki 1–3, model 3: <i>adj R</i> ² = 0,15, <i>F</i> (6, 338) = 10,89, <i>p</i> < 0,001						
Wyraz wolny	4,32 (6,22)	0,69	0,488			
Płeć	−2,01 (2,89)	−0,70	0,487	−0,13	−0,5	0,24
Posiadanie dzieci	−0,36 (2,12)	0,17	0,864	0,02	−0,25	0,3
Wykształcenie	−3,05 (1,91)	−1,6	0,111	−0,2	−0,45	0,05
Ekstrawersja (IPIP_EKS)	0,39 (0,09)	4,18	< 0,001	0,24	0,12	0,35
Intelekt (IPIP_INT)	0,5 (0,14)	3,69	< 0,001	0,21	0,1	0,32
Narcyzm wrażliwy (HSNS)	−0,04 (0,12)	−0,36	0,722	−0,02	−0,12	0,08

Adnotacja. Dla modelu 1. założenia regresji zostały spełnione: odległość Cooka ($M = 0$, $SD = 0,01$), test Durbina–Watsona ($D-W = 2,05$, $p = 0,614$), statystyki współliniowości VIF dla predyktorów w przedziale 1–1,01. Dla modelu 2. założenia regresji zostały spełnione: odległość Cooka ($M = 0$, $SD = 0,01$), test Durbina–Watsona ($D-W = 2,11$, $p = 0,294$), statystyki współliniowości VIF dla predyktorów w przedziale 1,01–1,26. Dla modelu 3. założenia regresji zostały spełnione: odległość Cooka ($M = 0$, $SD = 0,01$), test Durbina–Watsona ($D-W = 2,11$, $p = 0,324$), statystyki współliniowości VIF dla predyktorów w przedziale 1,03–1,28.

IPIP_EKS – podskala *Ekstrawersja* z kwestionariusza IPIP-BFM-50; IPIP_INT – podskala *Intelekt* z kwestionariusza IPIP-BFM-50; HSNS – *Kwestionariusz narcyzmu wrażliwego*.

Na podstawie analiz regresji hierarchicznych nie udało się zatem potwierdzić hipotezy 2.2 – poziom organizacji osobowości (ani żaden z jego wymiarów) oraz narcyzm wrażliwy nie są istotnymi predyktorami zachowań generatywnych.

5.6.3. Testowanie hipotez o wpływie interakcji poziomu organizacji osobowości i systemów postawy wobec śmierci na natężenie troski generatywnej i częstość zachowań generatywnych

W celu przetestowania hipotez 3.1 i 3.2 dotyczących wpływu interakcji poziomu organizacji osobowości i systemów postawy wobec śmierci odpowiednio na natężenie troski generatywnej i częstość zachowań generatywnych najpierw przeprowadziłem analizę korelacji pomiędzy badanymi zmiennymi, czyli wymiarami oraz systemami postawy wobec śmierci a troską generatywną i zachowaniami generatywnymi, a także, eksploracyjnie, pomiędzy wymiarami oraz systemami postawy wobec śmierci a wymiarami poziomu organizacji osobowości. Wyniki przedstawiłem odpowiednio w tabeli 22 i 23. Z uwagi na brak rozkładu normalnego wyników uzyskanych w poszczególnych zmiennych, wykorzystałem współczynnik korelacji rang Spearmana. Analizy przeprowadziłem na pełnej grupie badanej ($N = 536$).

Tabela 22

Analiza korelacji między wymiarami i systemami postawy wobec śmierci a natężeniem troski generatywnej i częstością zachowań generatywnych

Zmienna	Troska generatywna (LGS)	Zachowania generatywne (GBC)
Lęk przed śmiercią (DAP_FOD)	-0,09*	-0,07
Unikanie śmierci (DAP_DA)	-0,06	-0,05
Akceptacja neutralna (DAP_NA)	-0,13**	0,05
Akceptacja celowościowa (DAP_AA)	-0,1*	0,06
Akceptacja ucieczkowa (DAP_EA)	-0,07	-0,1*
System unikania (DAP_AvS)	-0,08	-0,06
System akceptacji (DAP_AcS)	0,08	0,02
Dominacja systemu akceptacji (DAP_AcS/AvS)	0,11**	0,06

Adnotacja. LGS – Loyolska skala generatywności; GBC – Lista zachowań generatywnych; DAP_FD – podskala Lęk przed śmiercią w Kwestionariuszu profilu postawy wobec śmierci – wersja zrewidowana; DAP_DA – podskala Unikanie śmiertelności w Kwestionariuszu profilu postawy wobec śmierci – wersja zrewidowana; DAP_NA – podskala Neutralna akceptacja w Kwestionariuszu profilu postawy wobec śmierci – wersja zrewidowana; DAP_AA – podskala Akceptacja celowościowa w Kwestionariuszu profilu postawy wobec śmierci – wersja zrewidowana; DAP_EA – podskala Akceptacja ucieczkowa w Kwestionariuszu profilu postawy wobec śmierci – wersja zrewidowana; DAP_AvS – zagregowany wynik dla podskal tworzących system unikania w Kwestionariuszu profilu postawy wobec śmierci – wersja zrewidowana; DAP_AcS – zagregowany wynik dla podskal tworzących system akceptacji w Kwestionariuszu profilu postawy wobec śmierci – wersja zrewidowana; DAP_AcS/AvS – wynik określający dominację systemu postawy wobec śmierci wg Kwestionariusza profilu postawy wobec śmierci – wersja zrewidowana.

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$.

Tabela 23

Analiza korelacji między wymiarami i systemami postawy wobec śmierci a wymiarami poziomu organizacji osobowości oraz narcyzmem wrażliwym

Zmienna	Poziom organizacji osobowości (BPI_suma)	Rozproszenie tożsamości (BPI_ID)	Prymitywne obrony (BPI_PD)	Testowanie rzeczywistości (BPI_RT)	Lęk przed fuzją (BPI_FF)	Narcyzm wrażliwy (HSNS)
Lęk przed śmiercią (DAP_FOD)	0,14**	0,12**	0,21***	0	0,08	0,22***
Unikanie śmierci (DAP_DA)	0,07	0,02	0,15***	0,04	0,06	0,08
Akceptacja neutralna (DAP_NA)	-0,07	-0,10*	-0,14***	-0,01	-0,05	-0,1
Akceptacja celowościowa (DAP_AA)	0,09*	0,08	0,06	0,08	0,03	0,1
Akceptacja ucieczkowa (DAP_EA)	0,2***	0,17***	0,14**	0,04	0,18***	0,19***
System unikania (DAP_AvS)	0,13**	0,09*	0,2***	0,03	0,09*	0,18**
System akceptacji (DAP_AcS)	0,12**	0,09*	0,07	0,06	0,07	0,13*
Dominacja systemu akceptacji (DAP_AcS/AvS)	0,03	0,03	-0,05	0,03	0,01	0,02

Adnotacja. BPI_suma – wynik pełny w Kwestionariuszu osobowości *borderline*; BPI_ID – podskala *Rozproszenie tożsamości* w Kwestionariuszu osobowości *borderline*; BPI_PD – podskala *Prymitywne obrony* w Kwestionariuszu osobowości *borderline*; BPI_RT – podskala *Testowanie rzeczywistości* w Kwestionariuszu osobowości *borderline*; BPI_FF – podskala *Lęk przed fuzją* w Kwestionariuszu osobowości *borderline*; HSNS – Kwestionariusz narcyzmu wrażliwego; DAP_FD – podskala *Lęk przed śmiercią* w Kwestionariuszu profilu postawy wobec śmierci – wersja zrewidowana; DAP_DA – podskala *Unikanie śmiertelności* w Kwestionariuszu profilu postawy wobec śmierci – wersja zrewidowana; DAP_NA – podskala *Neutralna akceptacja* w Kwestionariuszu profilu postawy wobec śmierci – wersja zrewidowana; DAP_AA – podskala *Akceptacja celowościowa* w Kwestionariuszu profilu postawy wobec śmierci – wersja zrewidowana; DAP_EA – podskala *Akceptacja ucieczkowa* w Kwestionariuszu profilu postawy wobec śmierci – wersja zrewidowana; DAP_AvS – zagregowany wynik dla podskal tworzących system unikania w Kwestionariuszu profilu postawy wobec śmierci – wersja zrewidowana; DAP_AcS – zagregowany wynik dla podskal tworzących system akceptacji w Kwestionariuszu profilu postawy wobec śmierci – wersja zrewidowana; DAP_AcS/AvS – wynik określający dominację systemu akceptacji wg Kwestionariusza profilu postawy wobec śmierci – wersja zrewidowana.

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$.

Analiza korelacji wykazała występowanie pojedynczych bardzo słabych korelacji pomiędzy wymiarami postawy wobec śmierci a natężeniem troski generatywnej i częstością zachowań generatywnych oraz niskich korelacji pomiędzy wybranymi wymiarami postawy wobec śmierci a poziomem organizacji osobowości i jego wymiarami i narcyzmem wrażliwym. Najwyższe, lecz wciąż niskie korelacje opisują związki między natężeniem lęku przed śmiercią a natężeniem prymitywnych obron ($r_s = 0,21, p < 0,001$) i narcyzmu wrażliwego ($r_s = 0,22, p < 0,001$) oraz między systemem unikania a natężeniem prymitywnych obron ($r_s = 0,2, p < 0,001$).

W celu dalszej weryfikacji hipotezy 3.1 przeprowadziłem hierarchiczną regresję liniową, aby sprawdzić, czy interakcja poziomu organizacji osobowości i systemów unikania oraz akceptacji śmierci pozwalają przewidywać natężenie troski generatywnej. W pierwszym kroku do modelu włączyłem poziom organizacji osobowości, system unikania śmierci i system akceptacji śmierci. Model ($adj R^2 = 0,07, F(3, 532) = 13,75, p < 0,001$) okazał się istotny statystycznie, wszystkie założenia dla regresji zostały spełnione. W drugim kroku do modelu włączyłem interakcję poziomu organizacji osobowości i systemu unikania śmierci. Model ($adj R^2 = 0,08, F(4, 531) = 11,87, p < 0,001$) okazał się istotny statystycznie, wszystkie założenia dla regresji zostały spełnione. Model drugi wyjaśniał istotnie większą część wariancji zmiennej zależnej niż model pierwszy ($\Delta R^2 = 0,01, F(1, 531) = 5,86, p = 0,016$). W ostatnim kroku do modelu włączyłem interakcję poziomu organizacji osobowości i systemu akceptacji śmierci. Model ($adj R^2 = 0,08, F(5, 530) = 10,29, p < 0,001$) okazał się istotny statystycznie, wszystkie założenia dla regresji zostały spełnione. Model ten nie wzmocnił istotnie siły wyjaśniającej modelu drugiego ($\Delta R^2 = 0,01, F(1, 530) = 3,72, p = 0,054$). Wyniki analizy regresji hierarchicznej przedstawiłem w tabeli 24.

Spośród wprowadzonych predyktorów interakcja systemu unikania śmierci i poziomu organizacji osobowości okazała się istotnie przewidywać natężenie generatywnej troski w taki sposób, że u osób, które osiągają niskie wyniki w skali poziomu organizacji osobowości (czyli są wyżej zorganizowane osobowościowo), natężenie troski generatywnej jest negatywnie związane z wynikiem dla systemu unikania śmierci, natomiast u osób, które osiągają wysokie wyniki w skali poziomu organizacji osobowości (czyli są niżej zorganizowane osobowościowo), natężenie troski generatywnej jest pozytywnie związane z wynikiem dla systemu unikania śmierci ($\beta = 0,11, t = 2,53, p = 0,012$). Istotnym predyktorem generatywnej troski okazał się również

Tabela 24

Wyniki analizy regresji hierarchicznej dla hipotezy 3.1: związek interakcji poziomu organizacji osobowości i systemu unikania śmierci oraz systemu akceptacji śmierci z natężeniem troski generatywnej

Predyktor	<i>B (SE)</i>	<i>t</i>	<i>p</i>	<i>β</i>	Przedziały ufności	
					95% L.CI	95% U.CI
Krok 1, model 1: <i>adj R</i> ² = 0,07, <i>F</i> (3, 532) = 13,75, <i>p</i> < 0,001						
Wyraz wolny	34,4 (2,02)	17,04	< 0,001			
Poziom organizacji osobowości (BPI_suma)	−0,42 (0,07)	−5,77	< 0,001	−0,25	−0,33	−0,16
System unikania (DAP_AvS)	−0,03 (0,03)	−1,05	0,294	−0,04	−0,13	0,04
System akceptacji (ADP_AcS)	0,06 (0,02)	2,93	0,004	0,12	0,04	0,21
Kroki 1 i 2, model 2: <i>adj R</i> ² = 0,08, <i>F</i> (4, 531) = 11,87, <i>p</i> < 0,001						
Wyraz wolny	34,59 (2,01)	17,2	< 0,001			
Poziom organizacji osobowości (BPI_suma)	−0,43 (0,07)	−5,97	< 0,001	−0,25	−0,34	−0,17
System unikania (DAP_AvS)	−0,03 (0,03)	−1,24	0,216	−0,05	−0,13	0,03
System akceptacji (ADP_AcS)	0,06 (0,02)	2,95	0,003	0,12	0,04	0,21
System unikania (DAP_AvS) * poziom organizacji osobowości (BPI_suma)	0,01 (0)	2,42	0,016	0,1	0,02	0,18
Kroki 1–3, model 3: <i>adj R</i> ² = 0,08, <i>F</i> (5, 530) = 10,29, <i>p</i> < 0,001						
Wyraz wolny	34,63 (2,01)	17,27	< 0,001			
Poziom organizacji osobowości (BPI_suma)	−0,46 (0,07)	−6,25	< 0,001	−0,27	−0,36	−0,19
System unikania (DAP_AvS)	−0,03 (0,03)	−1,2	0,229	−0,05	−0,13	0,03
System akceptacji (ADP_AcS)	0,06 (0,02)	2,98	0,003	0,13	0,04	0,21
System unikania (DAP_AvS) * poziom organizacji osobowości (BPI_suma)	0,01 (0)	2,53	0,012	0,11	0,02	0,19
Poziom organizacji osobowości (BPI_suma) * system akceptacji (DAP_AcS)	0,01 (0)	1,93	0,054	0,08	−0	0,17

Adnotacja. Dla modelu 1. założenia regresji zostały spełnione: odległość Cooka ($M = 0$, $SD = 0$), test Durbina–Watsona ($D-W = 2,06$, $p = 0,526$), statystyki współliniowości VIF dla predyktorów w przedziale 1,02–1,04. Dla modelu 2. założenia regresji zostały spełnione: odległość Cooka ($M = 0$, $SD = 0$), test Durbina–Watsona ($D-W = 2,05$, $p = 0,526$), statystyki współliniowości VIF dla predyktorów w przedziale 1,01–1,04. Dla modelu 3. założenia regresji zostały spełnione: odległość Cooka ($M = 0$, $SD = 0,01$), test Durbina–Watsona ($D-W = 2,06$, $p = 0,448$), statystyki współliniowości VIF dla predyktorów w przedziale 1,02–1,09.

BPI_suma – wynik pełny w *Kwestionariuszu osobowości borderline*; DAP_AvS – zagregowany wynik dla podskal tworzących system unikania w *Kwestionariuszu profilu postawy wobec śmierci – wersja zrewidowana*; DAP_AcS – zagregowany wynik dla podskal tworzących system akceptacji w *Kwestionariuszu profilu postawy wobec śmierci – wersja zrewidowana*.

wynik dla systemu akceptacji śmierci ($\beta = 0,13$, $t = 2,98$, $p = 0,003$). Interakcja systemu akceptacji śmierci i poziomu organizacji osobowości okazała się nie wpływać na natężenie troski, więc wyniki analizy pozwoliły częściowo przyjąć hipotezę 3.1.

W celu weryfikacji hipotezy 3.2 przeprowadziłem analogiczną analizę regresji hierarchicznej, uwzględniając te same predyktory, w której zmienną przewidywaną była częstość zachowań generatywnych. Modele okazały się nieistotne statystycznie.

5.7. Dyskusja

5.7.1. Dyskusja wyników dotyczących zmiennych związanych z natężeniem generatywnej troski

Celem części ilościowej projektu badawczego była weryfikacja teoretycznego modelu zmiennych opisującego zależności między poziomem organizacji osobowości i jego wymiarami, narcyzmem wrażliwym oraz wymiarami i systemami postawy wobec śmierci a dwoma aspektami generatywności – troską generatywną i zachowaniami generatywnymi. W dyskusji dla zachowania porządku w pierwszej kolejności omówię wyniki dotyczące troski generatywnej, natomiast w drugiej części odniosę się do wyników dotyczących zachowań generatywnych.

Hipoteza 1.1 dotycząca różnic w natężeniu troski generatywnej w grupie osób wyżej zorganizowanych i osób z organizacją borderline została potwierdzona – osoby z drugiej grupy cechowały się istotnie niższym natężeniem troski generatywnej. Hipoteza 2.1 dotycząca predykcyjnej roli poziomu organizacji osobowości i jego wymiarów oraz narcyzmu wrażliwego została częściowo potwierdzona – analizowane osobno, zarówno poziom organizacji osobowości, jak i narcyzm wrażliwy okazały się istotnymi predyktorami natężenia troski generatywnej. Dodatkowo spośród zmiennych kontrolowanych istotnymi predyktorami natężenia troski generatywnej okazały się poziom wykształcenia oraz natężenie ekstrawersji i intelektu. Spośród wymiarów poziomu organizacji osobowości jedynym istotnym predyktorem okazały się prymitywne obrony.

Badania empiryczne w nurcie TRO dotyczące związków między poziomem organizacji osobowości i jego wymiarami oraz nasileniem patologii narcystycznej nie były dotąd prowadzone. Według mojej aktualnej wiedzy w ogóle nie prowadzono badań nad generatywnością osób z zaburzeniami osobowości, dlatego rozumienie wyników zaobserwowanych dla troski generatywnej można opierać na analizach teoretycznych. Zgodnie z podstawowymi twierdzeniami na temat generatywności jej istotą jest

bezinteresowna troska o młodsze pokolenie (McAdams, de St. Aubin, 1992) przejawiająca się pragnieniem pozostawienia po sobie spuścizny w postaci wiedzy, wartości czy różnego rodzaju wytworów. Jej realizacja wymaga zaangażowania w różne obszary życia, m.in. w pracę zawodową (Doerwald, i in., 2021; Wiktorowicz i in., 2022; Zacher, Bordia, 2024), działania społeczne i polityczne (An, Cooney, 2006; Joshanloo, 2025; Lawford, Schulman, 2024) czy realizację pasji, np. twórczość (Chacur, 2024). Generatywność skierowana jest zawsze wobec jakiegoś obiektu troski, a zatem jest zawsze realizowana w relacji do obiektu obecnego realnie (np. dzieci, uczniów, studentów) lub wyobrażonego (np. przyszłych pokoleń; Rubinstein i in., 2015). Kernberg (1980) uważa, że osoby z głębszą patologią osobowości cechują się większym rozproszeniem tożsamości, skutkującym trudnością w utrzymaniu spójnego, złożonego obrazu siebie i innych oraz obniżoną zdolnością do rozumienia stanów mentalnych swoich i innych ludzi. Mają trudności w utrzymywaniu stabilnych, długotrwałych relacji z innymi i mogą być niechętnie do angażowania się w rozwijanie pasji czy zainteresowań lub życia zawodowego. To wszystko może powodować, że ich deklarowana potrzeba troski o młodsze pokolenia może być niższa. Dodatkowo poziom organizacji osobowości rozwija się we wczesnym dzieciństwie i stanowi punkt wyjścia do rozwoju i zmian w zakresie osobowości przez całe późniejsze życie (Kernberg, 2021). Można się spodziewać, że troska generatywna rozwijająca się u osób z organizacją borderline zostaje w mniejszym stopniu zintegrowana z innymi aspektami tożsamości i osobowości.

Uwagę zwraca fakt, że spośród wymiarów poziomu organizacji osobowości jedynie prymitywne obrony okazały się być istotnym predyktorem generatywnej troski. Zgodnie z TRO, prymitywne mechanizmy obronne pełnią podtrzymującą rolę wobec patologii osobowości z poziomu borderline (Kernberg, 1975). Ich działanie jest globalne – przekłada się na zaburzone spostrzegania świata wewnętrznego i zewnętrznego w różnych aspektach (emocji, innych ludzi, napływających informacji i bodźców; Yeomans i in., 2022). Mechanizmy takie jak identyfikacja projekcyjna, onnipotentna kontrola, dysocjacja czy zaprzeczenie leżą u podłoża m.in. niezdolności do integracji obrazu siebie i innych (w obszarze tożsamości), niezdolności do integracji wewnętrznych reprezentacji self i obiektów (co prowadzi do lęku przed fuzją) oraz odpowiadają za epizody zaburzeń testowania rzeczywistości. Ponieważ rola prymitywnych obron w kształtowaniu struktury osobowości i podtrzymywaniu jej zaburzonego funkcjonowania jest tak duża, przypuszczam, że to dlatego jedynie ten wymiar okazał się istotnym predyktorem natężenia generatywnej troski.

Dodatkowo, idealizacja i dewaluacja, również zaliczane do obron pierwotnych, są podstawowymi mechanizmami obronnymi w patologii narcystycznej (Diamond i in., 2023). To tłumaczy, dlaczego poziom organizacji osobowości analizowany w jednym modelu z narcyzmem wrażliwym okazał się jedynym istotnym predyktorem – za podtrzymywanie patologii osobowości i patologii narcystycznej odpowiadają w dużej części te same operacje obronne. Analizowany osobno, w oderwaniu od wpływu prymitywnych obron, narcyzm wrażliwy również okazał się istotnym predyktorem generatywnej troski, co oznacza, że przewidywany na podstawie analizy teorii wpływ narcyzmu na generatywność rzeczywiście ma miejsce (który, gdy analizowany statystycznie razem z prymitywnymi obronami, jest trudny do uchwycenia, ponieważ mechanizm działania tego wpływu zasadza się również na działaniu prymitywnych obron). Założenia TRO dotyczące funkcjonowania intrapsychicznego osób z cechami narcystycznymi pozwalają dobrze zrozumieć wpływ narcyzmu na funkcjonowanie generatywne – zaabsorbowanie sobą i zaangażowanie w realizację wielkościowych fantazji nt. własnego sukcesu, charakterystyczne dla osób z patologią narcystyczną, uniemożliwiają realizację autentycznej generatywności, u podłoża której leży przede wszystkim motyw wspólnotowości (Kotre, 1984; Mansfield, McAdams, 1996). Jednocześnie należy zauważyć, że w badaniu uwzględniłem jedynie narcyzm wrażliwy – uważam, że konieczne jest przeprowadzenie dalszych badań skupionych na związkach głębokości patologii narcystycznej z generatywnością, żeby w pełni ukazać jej znaczenie.

Hipoteza 3.1 dotyczyła związków pomiędzy poziomem organizacji osobowości i systemami postawy wobec śmierci oraz natężeniem troski generatywnej. Wyniki analizy regresji pozwoliły częściowo przyjąć hipotezę, która zakładała, że poziom organizacji osobowości wchodzi w interakcję z dominującymi systemami determinującymi sposób radzenia sobie ze świadomością własnej śmiertelności, oraz że interakcja ta wyznacza natężenie generatywnej troski. Po pierwsze, okazało się, że system akceptacji śmierci – ale nie system unikania śmierci – jest istotnym predyktorem natężenia generatywnej troski. Postawa wobec śmierci w badaniach własnych jest operacjonalizowana zgodnie z MMT, która zakłada, że system unikania i system akceptacji stanowią komplementarne wobec siebie systemy radzenia sobie z lękiem przed śmiercią oparte na przeciwstawnych tendencjach motywacyjnych – unikową/obronną i pozytywną/proaktywną (Wong, Tomer, 2011). W tym sensie system unikania pełni rolę ochronną wobec trwogi śmierci – w oparciu o mechanizmy unikania i zaprzeczania jej pozwala nie konfrontować się ze świadomością własnej śmiertelności. Jednak zdaniem

autorów to akceptacja śmierci stanowi oczekiwane rozwojowe rozwiązanie konfliktu związanego ze świadomością własnej śmiertelności. Oznacza ono, że jednostka radzi sobie z lękiem przed śmiercią raczej poprzez adaptacyjne sposoby prowadzące do nadania sensu życiu, co zdaniem teoretyków MMT jest podstawowym motywem ludzkiego życia (Wong, Tomer, 2011). Jednym z takich sposobów jest troska generatywna, o czym świadczą liczne empiryczne dowody na jej powiązanie z satysfakcją z życia i odczuwanym dobrostanem (np. An, Cooney, 2006; de St. Aubin, 2013) oraz poczuciem sensu w życiu (np. Bandel i in., 2023). Troska generatywna we wcześniejszych badaniach wykazała również związki z wymiarami akceptacji śmierci (Busch, 2024b; Sękowski, 2019) oraz lękiem przed śmiercią (Busch 2024a; Busch i in., 2018; Sękowski, 2019).

Po drugie, wyniki pokazują istotny wpływ interakcji systemu unikania śmierci z poziomem organizacji osobowości na natężenie generatywnej troski. System unikania samodzielnie nie stanowi istotnego predyktora generatywnej troski, ale wchodzi w interakcję z poziomem organizacji osobowości w taki sposób, że u osób wyżej zorganizowanych im wyższe natężenie generatywnej troski, tym niższy wynik dla systemu unikania śmierci, natomiast u osób głębiej zaburzonych wzrostowi natężenia generatywnej troski towarzyszy wzrost wyniku dla systemu unikania śmierci. System unikania śmierci składa się z dwóch wymiarów postawy wobec śmierci – lęku przed śmiercią oraz unikania śmierci. Tanatolodzy sugerują, że u podstaw działania tego systemu leżą prymitywne mechanizmy obronne (Sękowski, 2022). Wstępne badania zdają się to potwierdzać: Sękowski (2019) wykazał, że u osób w średnim wieku niedojrzałe obrony korelowały istotnie pozytywnie z lękiem przed śmiercią oraz unikaniem śmierci. Wyniki uzyskane w badaniach własnych można rozumieć w taki sposób, że osoby wyżej zorganizowane osobowościowo skutecznie potrafią radzić sobie z lękiem przed śmiercią nie poprzez jego unikanie czy zaprzeczanie mu, ale poprzez jego akceptację. Prawdopodobnie przyczynia się do tego zdolność do korzystania w tym celu z generatywności. Natomiast u osób niżej zorganizowanych patologia osobowości uniemożliwia radzenie sobie ze świadomością własnej śmiertelności inaczej niż poprzez mechanizmy oparte na działaniu prymitywnych obron, np. zaprzeczaniu czy dysocjacji. Tym samym osoby te „nie mogą skorzystać” z dobroczynnego działania troski generatywnej (np. jej znaczenia dla nadawania sensu życiu), tylko są zmuszone korzystać z systemu unikania dla radzenia sobie z trwogą śmierci. Można zatem powiedzieć, że tak jak postulują autorzy związani z MMT, u wszystkich osób można wskazać dwa sposoby

radzenia sobie ze świadomością własnej śmiertelności – obronny (wyrażający się w działaniu systemu unikania) i proaktywny (wyrażający się w działaniu systemu akceptacji). Przeprowadzone analizy sugerują, że tym, co – przynajmniej częściowo – decyduje o wyborze dominującego sposobu radzenia sobie, jest głębokość patologii osobowości i, bardziej specyficznie, leżące u jej podłoża dominujące mechanizmy obronne (choć ta hipoteza wymagałaby dalszej weryfikacji empirycznej).

5.7.2. Dyskusja wyników dotyczących zmiennych związanych z częstością zachowań generatywnych

Hipoteza 1.2 (dotycząca różnic międzygrupowych w częstości zachowań generatywnych) oraz hipoteza 2.2 (dotycząca osobowościowych predyktorów częstości zachowań generatywnych) nie zostały potwierdzone. Spośród proponowanych predyktorów częstości zachowań generatywnych – poziomu organizacji osobowości i jego wymiarów, narcyzmu wrażliwego oraz ekstrawersji i intelektu – jedynymi istotnymi predyktorami okazały się natężenie ekstrawersji oraz intelektu, co jest spójne z uprzednio prowadzonymi badaniami (np. Bandel i in., 2023; Błatny i in., 2019; Cox i in., 2010). Hipoteza 3.2 dotycząca wpływu interakcji poziomu organizacji osobowości z systemami postawy wobec śmierci na częstość zachowań generatywnych również nie została potwierdzona, ponieważ testowany model okazał się nieistotny statystycznie. Podstawą sformułowania analogicznych hipotez w odniesieniu do obu zmiennych wyjaśnianych były te same rozważania teoretyczne dotyczące potencjalnych związków między patologią osobowości a generatywnością przedstawione w podrozdziale 2.2. Jeśli chodzi specyficznie o zachowania generatywne, spodziewałem się, że szczególne znaczenie może mieć dla ich podejmowania zdolność do utrzymywania relacji oraz angażowania się w działania społeczne, które stanowią pole i okazję do realizacji generatywności. Uzyskane wyniki własne nie potwierdzają tych przypuszczeń.

Dotychczas podejmowanie zachowań generatywnych rozumiane było przez badaczy jako naturalna konsekwencja i realizacja potrzeby generatywnej troski (choć trzeba przyznać, że troska generatywna i zachowania generatywne badane i operacjonalizowane zgodnie z teorią McAdamsa i de St. Aubina są ze sobą skorelowane co najwyżej na średnim poziomie; Bandel i in., 2023; Bellizzi, 2004; Cox i in., 2010; McAdams, de St. Aubin, 1992). Takie rozumienie może tłumaczyć wyniki uzyskane w badaniach własnych przez osoby wyżej zorganizowane. Jednakże wyniki porównań międzygrupowych przeczą założeniu, by zachowania generatywne musiały być zawsze

realizowane w oparciu o troskę generatywną, są bowiem podejmowane przez uczestników badania tak samo często niezależnie od poziomu organizacji osobowości (podczas gdy wyniki uzyskane dla troski generatywnej pokazują, że poziom organizacji osobowości różnicuje natężenie generatywnej troski w dwóch badanych grupach).

Częściowym wyjaśnieniem takich wyników mogłaby być specyfika skali do pomiaru częstości zachowań generatywnych i jej wrażliwość na kontekst pomiaru⁸, jednakże, ponieważ kwestionariusz GBC jest szeroko uznanym i stosowanym na świecie narzędziem do pomiaru zachowań generatywnych o dobrych właściwościach psychometrycznych (Bandel i in., 2023), nie należy się spodziewać, że opisane właściwości zaważyły na uzyskanych wynikach. Uważam raczej, że różnica w tym, jak poziom organizacji osobowości różnicuje uczestników pod kątem troski generatywnej, ale nie zachowań generatywnych jest jednym z ważniejszych wniosków płynących z badań własnych. Do tej pory na podstawie badań prowadzonych głównie z udziałem osób zdrowych osobowościowo (a przynajmniej bez kontroli głębokości patologii osobowości) przyjmowano, że generatywność rozwija się w sposób spójny, prowadzący od źródeł motywacyjnych, przez troskę generatywną, do zaangażowania generatywnego, które może zostać zreferowane w postaci narracji generatywnej (McAdams, de St. Aubin, 1992). Dodatkowo, chcąc badać osoby wysokogeneratywne i niskogeneratywne powielano ten sposób myślenia i podziału na grupy dokonywano na podstawie istotnej różnicy w wynikach zarówno natężenia troski generatywnej, jak i częstości zachowań generatywnych, gromadząc w grupie osób wysokogeneratywnych takich uczestników, którzy w sposób spójny rozwijali się generatywnie w obu tych obszarach, a w grupie osób niskogeneratywnych takich, którzy pozostawali raczej w stanie stagnacji (również biorąc pod uwagę oba obszary; np. McAdams, Bowman, 2001; McAdams i in., 1997). Pomijano przy tym inne możliwe konfiguracje wyników, a także opierano się zasadniczo na deklaracyjnym opisie generatywności. W badaniach narracyjnych uzyskiwano wtedy oczekiwane wyniki dotyczące dominacji sekwencji zbawiennych u osób wysokogeneratywnych i sekwencji kontaminacyjnych – u osób niskogeneratywnych.

⁸*Lista zachowań generatywnych* ma formę listy, na której uczestnik badania określa wszystkie zachowania generatywne podjęte w ciągu ostatnich dwóch miesięcy raz lub więcej niż raz. Z tego powodu (a) lista zawiera ograniczoną liczbę zachowań i nie jest wyczerpująca, zatem może nie być dostosowana do specyfiki funkcjonowania generatywnego wszystkich uczestników (np. rodzice mogą mieć okazję do podejmowania większej liczby zachowań z listy niż osoby, które nie mają dzieci), (b) lista jest wysoce wrażliwa na występowanie okoliczności zewnętrznych, które sprzyjają podejmowaniu zachowań generatywnych, np. ogólnopolskich akcji charytatywnych czy świąt, a dane w badaniu własnym zbierane były w długim okresie, przy czym występowanie takich czynników nie było kontrolowane. Stanowi to pewne ograniczenia w interpretacji uzyskanych wyników.

Jednakże w badaniach, w których próbowano weryfikować związki między innymi aspektami generatywności (np. generatywnymi celami, zaangażowaniem czy wiarą w gatunek), wyniki nie były już tak jednoznaczne (np. Błatny i in., 2019).

Otrzymane wyniki najbliższej korespondują z tymi uzyskanymi w badaniu Camery i wsp. (2024), którzy sprawdzali, czy pozabezpieczne style przywiązania stanowią predyktory generatywnej troski i zachowań generatywnych. Okazało się, że zarówno lęk, jak i unikanie przywiązaniowe były istotnymi predyktorami natężenia troski generatywnej, ale nie częstości zachowań generatywnych. Style przywiązania, podobnie jak struktura osobowości, kształtują się we wczesnym dzieciństwie na bazie interakcji czynników środowiskowych (relacji z opiekunami) i konstytucjonalnych (m.in. struktury temperamentu). Interpretując otrzymane wyniki, autorzy odwołują się do innych niż troska o młodsze pokolenia motywacji do podejmowania zachowań generatywnych. Na przykład osoby z dużym natężeniem lęku przywiązaniowego mogłyby angażować się – nawet ponadprzeciętnie – w relacje, aby chronić się przed porzuceniem, którego cały czas się spodziewają, i zapewnić sobie aprobatę innych ludzi. Z kolei osoby z wysokim natężeniem unikania przywiązaniowego mogą chcieć dążyć do ochrony kruchego poczucia własnej wartości poprzez działania na rzecz innych i utrzymać dzięki temu bardziej pozytywny obraz siebie (Camera i in., 2024).

Gdyby chcieć zaproponować podobne wyjaśnienie dla wyników badań własnych, odwołując się do pojęć TRO, można powiedzieć, że niestabilność i chwiejność relacji charakterystyczna dla osób z osobowością borderline, a wywołana naprzemienną identyfikacją z różnymi obrazami self w relacji do obiektu, może prowokować te osoby do podejmowania działań służących podtrzymaniu tych relacji. Działania takie mogą oznaczać również podtrzymywanie zaangażowanie generatywne. U osób z patologią narcystyczną zaś zachowania generatywne mogą służyć podtrzymaniu pozytywnego obrazu własnej osoby jako uczynnego, dbającego o innych i wrażliwego na ich potrzeby, a także dążeniu do uzyskania symbolicznej nieśmiertelności, ale poprzez kształtowanie innych na swoje podobieństwo. Nawiązując do słów Kernberga (2008), ich generatywność może służyć jako próba oszukania upływającego czasu i mierzenia się z nieuchronnością śmierci, ale nie jest motywowana autentyczną troską o jakość życia młodszych pokoleń. Dodatkowo należy pamiętać, że uczestnicy badania należący do grupy osób z osobowością borderline tak naprawdę mogą przejawiać różny stopień nasilenia patologii osobowości w ramach BPO. Istnieje duża różnica w przeżyciu siebie i innych i w ogólnym funkcjonowaniu osób z zaburzeniem osobowości typu borderline,

którą opisalibyśmy jako mieszczącą się na niskim BPO, a inną osobą z zaburzeniami osobowości, którą ulokowalibyśmy na wysokim BPO, choć na podstawie wyników kwestionariusza obie te osoby mogły zakwalifikować się do grupy osób wyżej zorganizowanych. Stanowi to pewne ograniczenie niniejszego badania, które szerzej omawiam w podrozdziale 6.10. Dodatkowo problem ten został zaadresowany w niniejszym projekcie w przeprowadzonych później analizach studium przypadków trzech osób z osobowością borderline opisanych w rozdziale czwartym.

McAdams i de St. Aubin (1992) zaproponowali bardzo złożony, wieloaspektowy model generatywności, który był wykorzystywany w ogromnej liczbie badań, ale skupiły się one w znacznej większości na analizie troski generatywnej i jej znaczenia dla adaptacji psychospołecznej oraz, w następnej kolejności, na analizie narracji generatywnych. Wyniki badań własnych wspierają pogląd, że generatywność jest w istocie niezwykle złożonym i niejednoznacznym konstruktem i każą przypatrywać jej się w zniuansowany sposób. Spojrzenie na nią przez pryzmat patologii osobowości pozwala na integrację pozornie sprzecznych obrazów funkcjonowania generatywnego w różnych aspektach – troski i zachowań generatywnych. Okazuje się bowiem, że sprzeczności w tym zakresie wpisują się w konfliktowy i niezintegrowany charakter funkcjonowania osób z zaburzeniami osobowości. Uzyskane przeze mnie wyniki prowokują jednak do zadania dalszych pytań: W jaki sposób patologia osobowości wpływa na rozwój i doświadczanie poszczególnych aspektów generatywności? Jaką motywację do podejmowania zachowań generatywnych mają osoby, które deklarują niskie natężenie troski generatywnej? Jakie znaczenie mają w ich życiu te zachowania? Aby odpowiedzieć na chociaż niektóre z tych pytań, zaprojektowałem badanie jakościowe składające się z dwóch części, w którym najpierw przeanalizowałem wywiady z osobami wyżej zorganizowanymi i osobami z organizacją borderline pod kątem doświadczania przez nie troski generatywnej, by następnie w perspektywie założeń TRO przeprowadzić studia przypadków wybranych osób z organizacją borderline i przyjrzeć się szczegółowo relacji między patologią osobowości a różnymi aspektami generatywności. Badania te opisałem w następnym rozdziale.

5.8. Ograniczenia badania

Przeprowadzone badanie ma szereg ograniczeń, które wpływają na uzyskane wyniki i sposób ich interpretacji. Pierwsze ograniczenie wynika z zastosowania kwestionariusza BPI w celu określenia poziomu organizacji osobowości uczestników badania. Dyskusja

nad standardami diagnozy zaburzeń osobowości trwa w literaturze od jakiegoś czasu, jednak powszechnie uznaje się, że metody samoopisowe są w tym przypadku bardziej zawodne niż inne. Wynika to z jednej strony z faktu, że egosyntoniczny charakter zaburzeń osobowości nie tylko determinuje słabszy wgląd pacjentów w sposób swojego funkcjonowania intrapsychicznego i relacyjnego, ale może też powodować tendencję do świadomego lub nieświadomego prezentowania się w określony sposób (por. Cierpiałkowska, Soroko, 2017). Ganellen (2007) sugeruje, że diagnoza pacjentów z zaburzeniami osobowości powinna być prowadzona z wykorzystaniem różnych narzędzi, natomiast Hopwood i wsp. (2008) sugerują, że wywiady ustrukturyzowane i ocena samoopisowa okazują się w różnym stopniu przydatne przy diagnozie różnych objawów zaburzeń. Tak czy inaczej, w dalszym ciągu wywiady ustrukturyzowane uważane są za złoty standard w diagnozie zaburzeń osobowości (McDermutt, Zimmerman, 2005). Ostateczny wynik diagnozy opartej na wywiadzie zależy od decyzji diagnosty, który korzysta nie tylko z treści odpowiedzi pacjenta na pytanie, ale również swojego doświadczenia, odwołania do teorii czy systemu diagnostycznego stojącego za konstrukcją wywiadu, a także obserwacji pacjenta w procesie diagnozy (por. Soroko i in., w recenzji). Dlatego można powiedzieć, że byłoby korzystnie, gdybym w badaniach własnych skorzystał z polskiej wersji jednego z wywiadów służących do oceny głębokości patologii osobowości, szczególnie z *Ustrukturalizowanego wywiadu na temat zaburzeń osobowości* (STIPO-R-PL; Soroko i in., w druku) lub *Ustrukturalizowanego wywiadu klinicznego do badania zaburzeń osobowości według alternatywnego modelu zaburzeń osobowości DSM-5* (SCID-5-AMPD; Jańczak i in., w przygotowaniu). Należy jednak zwrócić uwagę, że udział w takim wywiadzie jest bardzo czasochłonny, ponieważ trwa on od 2 do 3 godzin. Poza tym jest również obciążający zarówno dla prowadzącego, jak i dla uczestnika, wymaga bowiem od niego udzielenia wielu informacji o sobie, również informacji intymnych (np. dotyczących funkcjonowania seksualnego czy moralnego). Między innymi z tego powodu wywiady te nie powinny być przeprowadzane w kontakcie online i raczej nie są wykorzystywane jako narzędzia przesiewowe lub do badania tak dużych grup, jak ta zebrana w badaniach własnych. Byłoby to zarówno wymagające czasowo, jak i ekonomicznie (finansowo), a także budziłoby wątpliwości etyczne. Stąd wykorzystanie kwestionariusza BPI było pewnego rodzaju kompromisem – jest to skala skonstruowana w oparciu o założenia TRO, w związku z czym spójnie wpisuje się w założenia projektu. Jest również skalą średniej długości, która pozwala na dość precyzyjny, ale nie nadmiernie obciążający pomiar natężenia patologii osobowości w

oparciu o deklarację uczestników dotyczącą doświadczanych objawów zaburzeń osobowości.

Z zastosowaniem kwestionariusza BPI wiąże się jeszcze jedno ograniczenie badania, czyli wydzielenie w grupie badanej grupy osób wyżej zorganizowanych i osób z organizacją borderline na podstawie wyniku skali pełnej i/lub podskali *Cut-20* tego kwestionariusza. Zgodnie z koncepcją poziomów organizacji osobowości do grupy osób wyżej zorganizowanych mogły zostać w ten sposób zakwalifikowane zarówno osoby z osobowością zdrową, jak i te z NPO. Choć pod względem funkcjonowania na niektórych wymiarach poziomu organizacji osobowości są one do siebie podobne (wysoki stopień konsolidacji tożsamości, brak zaburzeń testowania rzeczywistości, dobrze rozwinięte superego; Caligor i in., 2021), to jednak osoby z NPO doświadczają istotnego klinicznie cierpienia związanego z obszarem konfliktu i przejawiają różne trudności wynikające z zaburzonego funkcjonowania osobowości. Z kolei do grupy osób z organizacją borderline mogły trafić osoby zarówno z wysokim, jak i średnim czy niskim BPO. Osoby na tych trzech poziomach mogą znacząco różnić się nasileniem patologii osobowości oraz nasileniem trudności związanych z codziennym funkcjonowaniem, takich jak zdolność do utrzymania pracy czy stabilnej relacji intymnej, która będzie znacząco bardziej upośledzona u osób z niskim BPO niż u osób z wysokim BPO. Kolejne badania nad związkami poziomu organizacji osobowości i generatywności powinny zatem uwzględniać te różnice. Należy też pamiętać o tym, że struktura osobowości jest dynamiczna i w pewnym zakresie poziom organizacji osobowości danej osoby może ulegać delikatnym zmianom w czasie (por. Hopwood i in., 2022). To oznacza, że osoba, która w momencie wypełniania kwestionariusza była w stanie regresji i miała obniżone samopoczucie, mogła trafić do grupy osób z organizacją borderline, mimo że przez większość czasu zostałaby zakwalifikowana do grupy osób wyżej zorganizowanych. I na odwrót – osoba z organizacją borderline, która wypełniała kwestionariusz w stanie kompensacji, mogła sprawiać wrażenie osoby wyżej zorganizowanej niż jest przez większość czasu. W pewnym zakresie remedium na tę trudność byłoby zastosowanie wywiadu do oceny poziomu organizacji osobowości, ale dylematy etyczne z tym związane zostały już omówione wcześniej.

Dużą trudność w kontekście interpretacji wyników badań własnych sprawia również mała reprezentacja osób z organizacją borderline w grupie badanej – wśród 536 zrekrutowanych uczestników osób tych było jedynie 37. Rekrutacja osób z organizacją borderline w średnim wieku w populacji ogólnej okazała się bardzo wymagająca,

najprawdopodobniej również z uwagi na charakter ich trudności psychicznych, które mogą powodować wycofywanie się, nieufność czy niechęć do angażowania się w badanie (na co swoją drogą można również spojrzeć jako na niechęć do podjęcia się generatywnego zachowania w postaci udziału w badaniu prowadzonym przez osobę z młodszego pokolenia). Pomimo podjęcia różnych dróg rekrutacji, w tym również informowania o badaniu pacjentów zgłaszających się do prywatnych gabinetów psychoterapeutycznych, nie udało się znacząco zwiększyć zebranej grupy. To sugeruje, że w dalszych badaniach z udziałem tej grupy należałoby rozważyć włączenie do badania grupy klinicznej. Dodatkowo, tak mała liczebność grupy z organizacją borderline zmusiła mnie do wybrania podgrupy osób wyżej zorganizowanych w celu dokonania porównań w ramach weryfikacji hipotez 1.1 i 1.2. Podgrupa ta została utworzona z osób, które uzyskały 1 punkt w podskali *Cut-20* kwestionariusza BPI, co z jednej strony pozwoliło pokazać różnice międzygrupowe, ale z drugiej strony ograniczyło udział osób wyżej zorganizowanych, ale doświadczających w jakimś stopniu trudności osobowościowych.

W grupie badanej istnieje również duża dysproporcja między kobietami (których było 498) i mężczyznami (których było 38). Ta przewaga kobiet odzwierciedla problem często spotykany w rekrutacji uczestników z grupy ogólnej do badań psychologicznych. Jednocześnie w przypadku badania własnego zdecydowałem się nie ograniczać grupy badanej jedynie do kobiet, dlatego że w i tak już małej grupie osób z organizacją borderline było również kilku mężczyzn, a moim celem było w tym wypadku utrzymać w badaniu jak największą grupę osób z organizacją borderline. Podjęcie takiej decyzji wspierają też wyniki badań, które wskazują, że pomiędzy kobietami i mężczyznami nie występują istotne różnice w natężeniu troski generatywnej (np. An, Cooney, 2006; Bandel i in., 2023; Cox i in., 2010; Joshanloo, 2025). Niemniej taka struktura grupy badanej ogranicza możliwość generalizowania uzyskanych wyników na populację oraz wymusza, by w kolejnych badaniach położyć większy nacisk na zachowanie zrównoważonych proporcji pod względem zmiennych socjodemograficznych w grupie badanej.

Kolejne ograniczenie dotyczy wyboru narcyzmu wrażliwego jako zmiennej reprezentującej patologię narcystyczną w niniejszym badaniu. Decyzja ta była podyktowana zarówno przesłankami proceduralnymi, jak i merytorycznymi. Jeśli chodzi o procedurę badania, to kwestionariusz HSNS służący do pomiaru narcyzmu wrażliwego cechuje się dobrymi właściwościami psychometrycznymi (Czarna i in., 2014), a dodatkowo jest krótką skalą, co miało znaczenie z uwagi na ogólną długość ankiety kwestionariuszowej i fakt, że skala mierząca nasilenie cech narcystycznych została

włączona do ankiety dopiero na pewnym etapie badania. Jeśli zaś chodzi o przesłanki merytoryczne, to wyniki uzyskane przez Dolczewskiego (2023) pokazały, że wyniki kwestionariusza *Narcissistic Personality Inventory* (NPI), skali najpowszechniej wykorzystywanej do pomiaru narcyzmu wielkościowego, nie korelują z wynikami kwestionariusza BPI, co świadczy o tym, że choć osoby z wysokim wynikiem w NPI przejawiają cechy wielkościowego narcyzmu, nie kwalifikują się do grupy z narcystyczną patologią osobowości. Z kolei wyniki kwestionariusza HSNS korelowały istotnie z wynikami skali pełnej oraz wszystkich podskal kwestionariusza BPI w jego badaniu. Przesłanki teoretyczne mówią jednak, że cechy narcyzmu wielkościowego mogłyby w równym stopniu, a może jeszcze bardziej niż cechy narcyzmu wrażliwego, utrudniać podejmowanie funkcjonowania generatywnego, ponieważ obejmują one m.in. wyraźniejsze dążenie do spełniania wielkościowych fantazji również kosztem relacji z innymi czy silniejsze działanie mechanizmów idealizacji i dewaluacji (Diamond i in., 2023). Narcyzm to złożony konstrukt, który przejawia się w różny sposób na różnych poziomach organizacji osobowości i co do którego można podejrzewać, że ma istotne znaczenie dla kształtu podejmowanego funkcjonowania generatywnego. Dlatego uważam, że potrzebne są dalsze badania skupione bezpośrednio na analizie związków różnych form patologii narcystycznej i generatywności.

Można się spodziewać, że z uwagi na wybrane drogi rekrutacji uczestników, zaproszenie do badania mogło docierać do specyficznej grupy odbiorców. Zaproszenia rozprowadzałem online, w grupach zrzeszających mieszkańców poszczególnych dzielnic Poznania, a także wśród nauczycieli w szkołach oraz wśród wykładowców akademickich polskich uczelni. W kontekście poszukiwania osób z organizacją borderline w ten sposób dotarłem raczej do osób w jakiś sposób zaangażowanych społecznie, ale też najczęściej zdolnych do utrzymania zaangażowania w pracę. Nie dotarłem z kolei do osób silnie wycofanych społecznie, niezdolnych do zaangażowania społecznego czy zawodowego, czyli takich, które z większym prawdopodobieństwem mają niższy poziom organizacji osobowości. Rekrutacja na grupach zrzeszających pacjentów i osoby z trudnościami psychicznymi oraz rekrutacja poprzez gabinety psychoterapeutyczne przynosiła znacznie gorszy rezultat, dlatego ostateczna grupa badana składa się głównie z osób zrekrutowanych wcześniej opisanymi drogami.

W końcu, aby odnieść się również do ogólnego projektu badania ilościowego, trzeba powiedzieć, że badanie to ma charakter przekrojowy, a pomiar u każdej osoby dokonany był w jednym punkcie czasowym. To sprawia, że niemożliwe jest

wnioskowanie na jego podstawie na temat zmian zachodzących w funkcjonowaniu generatywnym z upływem czasu, choć teoria McAdamsa i de St. Aubina (1992) zakłada, że zmienia się ono w czasie wraz z rozwojem tożsamości narracyjnej, a więc też formowaniem się narracji generatywnej i generatywnego skryptu. Omawiane badanie stanowi weryfikację małej części złożonego modelu generatywności opisanego w tej teorii, gdyż odnosi się jedynie do zależności między troską i zachowaniami generatywnymi, pomijając pozostałe aspekty generatywności. Częściowo próbą odpowiedzi na te ograniczenia są kolejne przeprowadzone badania, w których moje zainteresowanie skupia się także na analizie narracji generatywnej, a w badaniu dzienniczkowym – również procesualnego charakteru zmian w zakresie troski generatywnej i zachowań generatywnych w nawiązaniu do fluktuacji trudności związanych z funkcjonowaniem osobowości.

Rozdział 6.

Doświadczenie troski generatywnej u osób z różnym poziomem organizacji osobowości – raport z badania jakościowego

Aby życie było mądre, najważniejsza jest dobrze pojęta troska.
Po części o teraźniejszość, po części o przyszłość,
tak aby jedno nie było przeszkodą dla drugiego.

przypisywane Arturowi Schopenhauerowi
(XVIII wiek)

Ogólnym celem badań jakościowych prowadzonych w ramach projektu było pogłębienie rozumienia funkcjonowania generatywnego osób z różnym poziomem organizacji osobowości na drodze analizy jakościowej narracji generatywnych. Aby zrealizować ten cel, zaprojektowałem dwa badania jakościowe złożone łącznie z trzech części, z których każda skupiona była wokół innego pytania badawczego i wykorzystywała inną jakościową technikę analizy danych. W pierwszym z tych badań wykorzystałem porównawczą refleksyjną analizę tematyczną, aby rozpoznać, jak doświadczają troski generatywnej osoby z organizacją borderline i osoby wyżej zorganizowane w średniej dorosłości. Następnie wykorzystałem analizę wypowiedzi o generatywności powstałych w intensywnym dzienniczkowym badaniu podłużnym, aby zilustrować, w jaki sposób tematy wyłonione w pierwszym badaniu mogą służyć do analizy codziennego funkcjonowania w zakresie troski generatywnej i zachowań generatywnych osób z różnym poziomem organizacji osobowości. W końcu w ostatnim badaniu przeprowadziłem analizę studiów przypadków, żeby zilustrować specyfikę narracji generatywnej osób z organizacją borderline przejawiających dominujące trudności osobowościowe w różnych obszarach w perspektywie TRO. Niniejszy rozdział przedstawia procedurę badawczą, technikę analizy danych oraz wyniki porównawczej refleksyjnej analizy tematycznej, natomiast rozdział piąty i szósty przedstawiają odpowiednio wyniki badania dzienniczkowego oraz analizy studiów przypadków.

6.1. Problem badawczy

Celem analizy było uzyskanie odpowiedzi na następujące pytanie badawcze: Jak doświadczają troski generatywnej osoby z organizacją borderline i osoby wyżej zorganizowane w średniej dorosłości? Wyniki badania kwestionariuszowego sugerują, że poziom organizacji osobowości może w różny sposób wpływać na poszczególne aspekty generatywności, ponieważ różnicuje uczestników pod względem natężenia troski generatywnej, ale nie pod względem częstości zachowań generatywnych mierzonych samoopisowo. Z tego powodu zdecydowałem się na zbadanie indywidualnych doświadczeń osób w średnim wieku związanych z generatywnością. Jednocześnie, dysponując grupą uczestników o różnym poziomie organizacji osobowości, podjąłem decyzję o przeprowadzeniu analizy porównawczej o charakterze eksploracyjnym, chcąc sprawdzić, czy są różnice w znaczeniu, jakie nadają generatywności osoby z organizacją borderline i osoby wyżej zorganizowane. W tym celu przeanalizowałem wywiady pogłębione dotyczące doświadczania troski generatywnej przeprowadzone z osobami z obu grup. Wykorzystałem do tego opracowaną przeze mnie na potrzeby badania porównawczą refleksyjną analizę tematyczną (*comparative reflexive thematic analysis*, CRTA; uzasadnienie dla wyboru rodzaju analizy i szczegółowy opis procedury zawarłem w podrozdziale 6.7).

6.2. Przyjęte założenia filozoficzne, refleksyjność, kontrola jakości

Przed przystąpieniem do realizacji projektu rozważyłem i opisałem, jakimi założeniami filozoficznymi będę się kierować podczas badania – prowadzenia wywiadów oraz ich analizy. Przedstawione tu założenia dotyczą wszystkich badań przeprowadzonych w ramach jakościowej części projektu. Przyjąłem – w zakresie założeń ontologicznych – że badanie będzie prowadzone w perspektywie założeń realizmu krytycznego, które wraz z rozwojem refleksyjnej analizy tematycznej, Braun i Clarke (2024) uznają za najbardziej odpowiednią ontologię dla tej techniki analizy danych. Z kolei Pilgrim (2014) wskazuje, że to właściwe filozoficzne podejście do badań w naukach społecznych prowadzonych w obszarze zdrowia psychicznego, bo jednocześnie unika roszczenia sobie prawa do całkowitej obiektywności, dążąc do rozumienia indywidualnych mechanizmów funkcjonowania psychiki. Wspiera również pluralizm metodologiczny, co z perspektywy mojego projektu, wykorzystującego różne metody zbierania i analizy danych, jest ważne. Realizm krytyczny postuluje istnienie realnej rzeczywistości, do której badacz może mieć jednak dostęp jedynie za pośrednictwem języka i kultury (por. Sims-Schouten i in.,

2007). Te ostatnie mają zatem zasadniczy wpływ na kształt wiedzy generowanej w wyniku badań. Badacz jest częścią świata, a zatem jego język i kultura porządkują dla niego rzeczywistość, podobnie jak język i kultura uczestnika badania porządkują rzeczywistość dla uczestnika (Maxwell, 2012). W związku z tym zakładam, że troska o młodsze pokolenia jest zjawiskiem istniejącym realnie na świecie i mogę na użytek własny przyjąć, że oznacza relację wsparcia i pomocy udzielanych przez osobę ze starszego pokolenia względem osoby (osób) z młodszego pokolenia. Jednakże wypowiedzi uczestników stanowią odzwierciedlenie ich indywidualnej reprezentacji rzeczywistości, a zatem dają mi wgląd w przefiltrowane przez język i kontekst kulturowy zjawisko troski generatywnej. Jej rozumienie, doświadczenie, nazywanie i opisywanie są zapośredniczone poprzez filtry, którą noszą w sobie uczestnicy mojego badania. Aby zrozumieć znaczenia nadawane trosce generatywnej przez osoby, które wzięły udział w badaniu, muszę zinterpretować ich interpretacje tego zjawiska – zebrać ich doświadczenia, opisać zjawisko troski generatywnej, tak jak oni je rozumieją, pamiętając przy tym o założeniu, że mam dostęp jedynie do pewnego obrazu tej troski. W związku ze specyfiką podjętego problemu badawczego – znaczenia nadawane trosce generatywnej przez osoby wyżej zorganizowane i osoby z osobowością borderline – szczególnie ważne jest, że zwracam również uwagę na filtr w postaci wynikających ze struktury osobowości mechanizmów intrapsychicznych przetwarzania świata zewnętrznego i własnych przeżyć.

Z kolei w zakresie założeń epistemologicznych przyjąłem założenia kontekstualizmu. Pogląd ten mówi, że ludzi nie sposób oddzielić od kontekstu ich życia i nie można analizować ich narracji w oderwaniu od kontekstu wydarzeń, o których mówią, a także kontekstu, w którym powstały, czyli sytuacji badawczej (Braun, Clarke, 2024). Tym samym na produkcję wiedzy wpływa rozumienie relacjonowanych wydarzeń przez uczestnika i ich interpretacja przez badacza, a także kulturowy kontekst znaczący dla funkcjonowania (myślenia, interpretowania) badacza i uczestnika oraz ocena interpretacji badacza przez innych naukowców (Pidgeon, Henwood, 1997). Wiedza zgromadzona w ten sposób ma charakter lokalny, umiejscowiony i tymczasowy, a jej wartość oceniana jest przez pryzmat jej użyteczności (Madill i in., 2000). W badaniach własnych do rozumienia troski generatywnej starałem się dotrzeć poprzez narrację o wydarzeniach z życia uczestników. Analizowałem kontekst opowieści i zbierałem na ten temat dane. Jednocześnie miałem świadomość, że współtworzę tę wiedzę, jako że opowieść o trosce generatywnej powstała w relacji ze mną (nota bene również osobą

młodsza, co nie umknęło uwadze niektórych uczestników, budując kontekst sytuacji badawczej). Zadane w wywiadach pytania wynikają z mojej wiedzy o generatywności oraz zaburzeniach osobowości. Istotny zatem okazał się i kontekst życia uczestników, i kontekst badania, i kontekst mojego przygotowania, a uznając ich wpływ, stałem się tym samym badaczem zaangażowanym w zbieranie danych i ich interpretację. Podsumowując bezpośredni wpływ przyjętych założeń filozoficznych na prowadzenie wywiadów i analizę materiału, zadawałem sobie między innymi następujące pytania, które prowadziły mnie w procesie badawczym: „Jak uczestnicy badania (re)konstruują w narracji sytuację troski o młodsze osoby? Jak jej doświadczają? Jakie czynniki mają wpływ na to, że przedstawiają troskę podczas wywiadu w taki, a nie inny sposób?”.

Moje – jako badacza – zaangażowanie we współkonstruowanie narracji uczestników, a następnie interpretację zebranego materiału każe mi poddać refleksji znaczenie mojej wiedzy, cech, wartości, doświadczeń i przeżyć towarzyszących procesowi badawczemu dla jego przebiegu. Proces ten, nazywany *refleksyjnością* badacza, powinien stanowić istotny element każdego procesu badawczego i jako ważna strategia zapewniania jakości badań na wszystkich etapach ich prowadzenia stanowi współcześnie swoisty „złoty standard” w badaniach jakościowych (Levitt i in., 2018; Olmos-Vega i in., 2023). W przypadku niniejszego projektu kilka czynników miało szczególne znaczenie. Po pierwsze, dla niektórych uczestników sam wywiad stał się sytuacją międzypokoleniowej troski, ponieważ zwracali uwagę, że pomagają mi jako osobie młodszej od nich w pracy badawczej. O ile dla niektórych było to źródłem satysfakcji, inni wyrażali obawę, że z racji różnicy wieku mogą nie rozumieć dobrze ich dylematów lub punktu widzenia. Dlatego za każdym razem, gdy uczestnik odnosił się do tej różnicy w dowolnym kontekście, pytałem o refleksje na ten temat.

Dla sposobu prowadzenia wywiadu oraz analizy danych miało znaczenie również moje przygotowanie psychoterapeutyczne. Na co dzień pracuję z osobami z zaburzeniami osobowości jako psychoterapeuta psychodynamiczny i prowadzę psychoterapię skoncentrowaną na przeniesieniu. W swojej pracy psychoterapeutycznej opieram się na teorii Kernberga, która jest również teoretyczną ramą niniejszej pracy. W związku z tym musiałem zwrócić szczególną uwagę, żeby kierując rozmową, koncentrować się na rozumieniu znaczeń nadawanych trosce generatywnej, a nie pogłębiać szczególnie mocno wątków, które wydawały się ciekawe z uwagi na prezentowane przez uczestników treści konfliktowe czy mechanizmy obronne, co zrobiłbym, pracując z tymi osobami terapeutycznie, i co jest dla mnie naturalną formą prowadzenia rozmów z pacjentami.

W końcu po trzecie, prowadzenie wywiadów oraz ich analizę utrudnił fakt, że wiedziałem, do której grupy – osób wyżej zorganizowanych czy osób z osobowością borderline – należy dany uczestnik. Niejednokrotnie łapałem się na tym, że zaczynam patrzeć na prezentowane treści w perspektywie diagnostycznej jako na przejawy zdrowia lub zaburzeń osobowości, przy czym miałem tendencję, żeby u osób zdrowych szukać przejawów zdrowia, a u osób z organizacją borderline manifestacji patologii osobowości, zarówno na poziomie treści, jak i formy wypowiedzi. Stanowiło to przeszkodę w analizie tematycznej, gdzie moim celem było przyjęcie perspektywy uczestników oraz oddanie im głosu. Z kolei w analizie studiów przypadków moja znajomość teorii Kernberga oraz wiedza z zakresu badań nad zaburzeniami osobowości okazały się dużą pomocą i zasobem.

Aby minimalizować niekorzystny wpływ powyższych zjawisk na rezultaty analiz oraz żeby zapewnić możliwie najwyższą jakość uzyskanych wyników, stosowałem w trakcie procesu badawczego szereg strategii kontroli jakości badań jakościowych, opierając się na wytycznych dotyczących prowadzenia badań jakościowych w ogóle (Booth i in., 2014; Flick, 2010; Levitt i in., 2018; Silverman, 2008), a także specyficznie refleksyjnej analizy tematycznej (Braun, Clarke, 2020, 2023, 2024; Nowell i in., 2017). Strategie wykorzystane na każdym etapie badania zebrałem w tabeli 25.

Tabela 25

Strategie kontroli jakości badań jakościowych wykorzystane podczas analizy zebranego materiału na każdym etapie badania

Etap analizy	Zastosowane strategie	Opis działań
Podczas trwania całego projektu badawczego prowadziłem refleksyjność jako strategię zapewniania wysokiej jakości badania. Refleksyjność obejmowała autoanalizę zorientowaną na to, w jaki sposób moja wiedza, wykształcenie, doświadczenia badawcze i psychoterapeutyczne oraz przekonania wpływają na sposób prowadzenia badania. Dodatkowo w czasie całego projektu prowadziłem dziennik refleksyjny, w którym notowałem swoje przemyślenia i przeżycia związane z każdym etapem projektu, zarówno w makroskali (refleksje dotyczące decyzji podjętych podczas planowania i realizacji projektu), jak i w mikroskali (przemyślenia i emocje dotyczące poszczególnych uczestników, fragmentów wypowiedzi, analizy etc.).		
Zapoznanie się z danymi	Sprawdzenie jakości transkryptów	Na etapie zapoznania z danymi sprawdziłem szczegółowość transkryptów oraz ich zgodność z nagraniami i wprowadziłem poprawki.
	Zaangażowanie w poznanie danych	Wygospodarowałem czas, żeby „zanurzyć się” w danych; kilkakrotnie przeczytałem wszystkie wywiady, dodatkowo słuchając każdego nagrania.

Etap analizy	Zastosowane strategie	Opis działań
Kodowanie	Notowanie wstępnych spostrzeżeń	Czytając i słuchając, sporządzałem swobodne notatki zawierające wstępne przemyślenia na temat materiału, pomysły na kody i ew. tematy.
	Dwukrotne kodowanie całego materiału	Kodowanie przeprowadziłem w dwóch rundach. W pierwszej rundzie, kodując od pierwszego do ostatniego wywiadu, wygenerowałem wstępne kody. W drugiej rundzie, kodując w innej kolejności (naprzemiennie wywiady z obu grup uczestników), upewniłem się, że zostały zakodowane wszystkie fragmenty danych niosące znaczenie w perspektywie pytania badawczego.
	Test znikających danych	Kodując, korzystałem z testu znikających danych, tzn. sprawdzałem, czy kody w oderwaniu od danych zachowują nadane im znaczenie.
	Rewizja kodów	W oparciu o wgląd zyskany w wyniku zaangażowania w proces kodowania, podczas drugiej rundy dokonałem rewizji niektórych kodów.
Generowanie wstępnych tematów	Audyt	Po pierwszej rundzie kodowania skonsultowałem się ze współpracownikami z Laboratorium Badań Jakościowych i Mieszanych w Psychologii Klinicznej pod kątem zakodowania wybranych fragmentów danych pochodzących z różnych wywiadów; ich sugestie wziąłem pod uwagę podczas drugiej rundy kodowania.
	Graficzne przedstawienie wstępnych tematów	Podczas generowania wstępnych tematów korzystałem z metod graficznych (map tematów, rysunków, narzędzia MAXMaps) w celu wizualizacji wzorców, które widziałem w danych na tym etapie.
	Rozwijanie i weryfikacja tematów	Na tym etapie skonfrontowałem stworzone tematy z zebrany materiałem w celu sprawdzenia spójności pomiędzy materiałem wyjściowym a efektem analizy.
Udoskonalanie, definiowanie i nazwanie tematów	Dokumentacja procesu generowania tematów	Przeanalizowałem wszystkie kroki, które doprowadziły do utworzenia proponowanych tematów, i zweryfikowałem zależności między tematami.
	Audyt	Na etapie definiowania tematów zaprezentowałem wyniki analizy badaczce doświadczonej w prowadzeniu refleksyjnej analizy tematycznej w celu sprawdzenia czytelności stworzonych tematów i przeprowadzonej analizy.
	Weryfikacja odrębności tematów	Sformułowałem dla każdego tematu główną koncepcję organizacyjną w celu sprawdzenia odrębności tematów od siebie i ich wewnętrznej spójności.
Pisanie raportu	Gęste opisy tematów	Opisując wyniki analizy, zadbałem o bogaty opis każdego z tematów. Na własny użytek zgromadziłem możliwie dużo cytatów z danych ilustrujących każdy temat. W raporcie zawarłem najbardziej reprezentatywne dla wniosków cytaty.
	Transparentny opis procedury	Raport z badania zawiera opis procedury badania i analizy, charakterystykę uczestników, notatki z refleksyjności i zastosowane sposoby kontroli jakości procesu badawczego, co ma pozwolić czytelnikowi prześledzić przebieg badania i ocenić jego wiarygodność.

6.3. Procedura rekrutacji

Uczestników części jakościowej projektu rekrutowałem z grupy badanej zebranej w badaniu kwestionariuszowym. Osoby, które wyraziły zgodę na kontakt i pozostawiły swój adres e-mail na końcu ankiety w pierwszym etapie projektu, otrzymały zaproszenie do udziału w etapie drugim. Informację przesłaną wraz z zaproszeniem do udziału w wywiadzie zamieściłem w załączniku 4. Podczas wyboru osób zaproszonych do udziału w badaniach jakościowych kierowano się wynikami uzyskanymi przez uczestników w kwestionariuszu BPI. Do grupy osób wyżej zorganizowanych zaprosiłem osoby, które uzyskały między 1 a 8 punktów w podskali *Cut-20* (nie uwzględniłem osób, które uzyskały 0 punktów, ponieważ mogło to świadczyć o tendencji do zaprzeczania doświadczaniu objawów psychopatologicznych, ani osób, które uzyskały 9 punktów, chciałem bowiem uniknąć rekrutowania osób znajdujących się tuż pod psychometrycznym progiem diagnostycznym dla poziomu organizacji osobowości borderline, który wynosi 10 punktów w podskali *Cut-20*). Do grupy osób z organizacją borderline zaprosiłem osoby, które uzyskały 10 lub więcej punktów w podskali *Cut-20* i/lub 20 lub więcej punktów w skali pełnej kwestionariusza BPI. Łącznie przeprowadziłem 17 wywiadów, w tym dwa wywiady pilotażowe (z osobami wyżej zorganizowanymi) oraz – w ramach badania właściwego – sześć wywiadów z osobami wyżej zorganizowanymi i dziewięć wywiadów z osobami z organizacją borderline.

6.4. Procedura prowadzenia wywiadów

Z powodu wskazanych wcześniej trudności w rekrutacji odpowiedniej liczby uczestników, wywiady prowadziłem w dwóch formach – stacjonarnie oraz online (obie formy prowadzenia wywiadu zostały pozytywnie zaopiniowane przez Komisję Etyki ds. Projektów Badawczych). Stacjonarnie wywiady odbywały się w sali Laboratorium Badań Jakościowych i Mieszanych w Psychologii Klinicznej na Wydziale Psychologii i Kognitywistyki Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (10 wywiadów). Online wywiady prowadziłem przez komunikator zoom.pl (siedem wywiadów). Uczestnicy biorący udział w wywiadzie online zostali poproszeni o zarezerwowanie sobie odpowiedniej ilości czasu (do dwóch godzin) oraz znalezienie miejsca, w którym będą mogli swobodnie rozmawiać, tak żeby nikt inny nie przebywał w tym samym pomieszczeniu ani nie przerywał wywiadu (dwie osoby z grupy osób z organizacją borderline mimo tej prośby połączyły się z miejsca pracy w godzinach wykonywania obowiązków zawodowych). Uczestnicy każdorazowo zostali również poproszeni

o włączenie kamery na czas rozmowy (jedna osoba z grupy osób z organizacją borderline odmówiła i pozostawiła kamerę wyłączoną – podkreśliła, że jest to warunek jej uczestnictwa w wywiadzie, ponieważ nie lubi, gdy ktoś na nią patrzy podczas rozmowy). Wskazane odstępstwa od procedury zostały odnotowane w dzienniku badania i wzięte pod uwagę podczas analizy wywiadów.

Na początku wywiadu uczestnicy badania byli ponownie informowani o celu badania, warunkach przebiegu i orientacyjnym czasie trwania wywiadu, celu sporządzenia nagrania oraz transkrypcji, warunkach przechowywania zebranych danych oraz rekompensacie, którą otrzymają za udział w badaniu. Po rozmowie na temat warunków uczestnictwa w tym etapie badania byli proszeni o udzielenie zgody na udział w nim. Od tego momentu rozmowa była nagrywana przy użyciu dyktafonu (zarówno w przypadku wywiadów stacjonarnych, jak i online – w tym drugim przypadku uczestnicy zostali poinformowani, że ani dźwięk, ani obraz nie są rejestrowane na komputerze). Po zakończeniu wywiadu z każdą osobą przeprowadziłem debriefing i odpowiedziałem na ewentualne dalsze pytania uczestników dotyczące celu badania, zebrałem też komentarze na temat odczuć związanych z wywiadem.

Przed badaniem właściwym przeprowadziłem badanie pilotażowe z udziałem dwóch osób w celu sprawdzenia działania bodźca narracyjnego oraz użyteczności protokołu wywiadu. Ponieważ w wywiadach pilotażowych uzyskałem dane dobrej jakości i zgodne z oczekiwaniami, zdecydowałem się nie wprowadzać zmian w protokole i rozpocząć badanie właściwe. Z uwagi na swobodny i pogłębiony charakter wywiadu protokół stanowił jedynie listę pomocniczych pytań w dwóch głównych obszarach, które chciałem eksplorować podczas rozmowy – znaczenie generatywności w kontekście funkcjonowania self i funkcjonowania interpersonalnego uczestnika. Ogólną zaplanowaną strukturę wywiadu i przykładowe pytania przedstawiłem w tabeli 26.

Tabela 26

Ogólna struktura wywiadu badawczego

Część wywiadu	Treść pytań i wypowiedzi badacza
Wprowadzenie i podanie bodźca narracyjnego	Jak pani ⁹ wie, w swoim badaniu zajmuję się tym, jak ludzie doświadczają troski międzypokoleniowej. Często jest ona rozumiana jako pragnienie posiadania i wychowania swoich dzieci, ale ja rozumiem ją znacznie szerzej, np. jako potrzebę opiekowania się i troszczenia o osoby z młodszego pokolenia, nauczania ich, przekazywania im ważnych dla siebie

⁹ Treści wypowiedzi i instrukcji zawarte w tabeli przedstawiłem przykładowo w formie skierowanej do kobiet. W wywiadzie prowadzonym z mężczyzną dostosowałem odpowiednio formy gramatyczne.

Część wywiadu	Treść pytań i wypowiedzi badacza
	tradycji, wartości czy wiedzy, a nawet tak szeroko jak dbanie o środowisko i planetę jako miejsce życia przyszłych pokoleń. Na początku chciałyby, żeby przypomniała sobie pani dowolne wydarzenie z ostatniego roku, w którym pomogła pani lub zaopiekowała się osobą z młodszego pokolenia albo zrobiła coś dla osób z młodszego pokolenia. Chciałyby, żeby opowiedziała mi pani historię o tym wydarzeniu. Nie będę pani przerywał, dopiero gdy pani skończy, być może o coś dopytam. Proszę opowiedzieć, co się stało w tamtej sytuacji, kto brał w niej udział, co do niej doprowadziło, co pani wtedy robiła, myślała i czuła i jak to się zakończyło, a także jaki miało na panią wpływ.
Narracja uczestnika	---
Pogłębienie znaczenia przedstawionej narracji w kontekście funkcjonowania self	Dlaczego zdecydowała się pani opowiedzieć akurat o tym wydarzeniu? Z jakiego powodu było ono ważne? Jakie to wydarzenie miało dla pani znaczenie? Jak pani się wtedy poczuła? Czego się pani wtedy o sobie dowiedziała? Jakie to wydarzenie miało wpływ na to, jak pani teraz postrzega siebie? Czy to, co pani wtedy robiła, było dla pani łatwe, naturalne? A może przyszło z trudnością? Dlaczego? [Lub szerzej, zależy, o czym osoba opowiada]: Czy kontakt z dziećmi/młodzieżą/młodszymi osobami przychodzi pani naturalnie, łatwo, czy go pani lubi? Dlaczego? [Jeżeli osoba porusza problem swoich trudności psychicznych, zaburzenia]: Czy chciałaby pani opowiedzieć, jaki ma to według pani związek z relacjami z młodszymi osobami (ew. dziećmi)? Czy to utrudnia pani te relacje? A może kontakt z nimi jakoś pani pomaga radzić sobie z trudnościami?
Pogłębienie znaczenia przedstawionej narracji w kontekście funkcjonowania interpersonalnego	Jaki wpływ miało opisanie wydarzenie na relację z młodszą osobą (osobami), która brała w nim udział? Jaki wpływ pomagania w ogóle na relacje z innymi, szczególnie młodszymi, pani dostrzega? Czy to wydarzenie było wyjątkowe w pani historii życia? Jak często czuje pani, że pomaga młodszym osobom? W jaki sposób? Czy to dla pani ważne? Dlaczego? Czym dla pani jest troska międzypokoleniowa? Co dla pani oznacza troszczyć się o młodsze pokolenie?
Dodatkowe pytania poszerzające dotyczące funkcjonowania generatywnego poza sytuacją przytoczoną w narracji	Czy poza obszarem, o którym rozmawialiśmy do tej pory, ma pani kontakt z młodszym pokoleniem? W jaki sposób? Jak pani doświadcza kontaktu z młodszymi osobami w tym obszarze? [Jeżeli osoba podaje kolejne przykłady, eksploracja przywoływanych historii o trosce w kontekście funkcjonowania self i interpersonalnego]. Podczas wypełniania ankiety kwestionariuszowej odpowiedziała pani na pytanie o znaczenie troski o młodsze pokolenia w pani życiu [przywołanie treści odpowiedzi]. Czy chciałaby pani rozwinąć albo skomentować swoją odpowiedź w kontekście naszej rozmowy?
Pytania podsumowujące	Jak pani widzi swoją rolę w społeczeństwie? Co chciałaby pani przekazać młodym osobom, młodszemu pokoleniu? Co chciałaby pani pozostawić po sobie następnym pokoleniom?
Zakończenie wywiadu	Czy jest coś jeszcze na ten temat, o czym chciałaby pani powiedzieć? Czy nasuwa się pani jakaś refleksja po naszej rozmowie?

6.5. Transkrypcja wywiadów

Przeprowadzone wywiady trwały między 48 a 91 minut, średnio 69 minut. Nagrania wywiadów (dźwięk) zostały poddane transkrypcji, którą wykonały trzy osoby po przejściu treningu w postaci transkrypcji fragmentu zebranego materiału zgodnie z przedstawioną instrukcją (treść instrukcji dla osób transkrybujących zawarłem w załączniku 5). Z uwagi na charakter planowanych analiz zależało mi na uzyskaniu transkrypcji możliwie wiernie oddającej sposób wypowiedzi uczestników z uwzględnieniem częstości i długości pauz oraz wyraźnie słyszalnych na nagraniu reakcji i zjawisk paralingwistycznych. Dlatego zdecydowałem się na zastosowanie zapisu nieortograficznego z zastosowaniem wybranych znaków pochodzących z systemu Jefferson (2004; patrz tabela 27).

Tabela 27

Notacje zastosowane w transkrypcji zebranego materiału

Symbol	Znaczenie
B: OB:	Oznaczenie wypowiedzi badacza i uczestnika (osoby badanej)
()	Krótką pauza niemierzona (przerwa na nabranie oddechu)
(5)	Dłuższa pauza w wypowiedzi; długość wyrażona w sekundach
-	Urwanie słowa
(mhm) (yhm) (ee) (yy) (mm)	Zjawiska paralingwistyczne relatywnie łatwe do zapisania
((płacz)) ((śmiech)) ((chrząka)) ((cmoknięcie))	Zjawiska paralingwistyczne, które trudno zapisać, ale łatwo nazwać
((dzwoni telefon))	Zachowania, zdarzenia zewnętrzne

Po wykonaniu transkrypcji jej jakość została sprawdzona i poprawiona przeze mnie podczas odsłuchiwania wywiadów po raz pierwszy w fazie zapoznawania się z danymi. Na tym etapie dokonałem również anonimizacji danych: z materiału usunąłem wszystkie przywołane przez uczestników imiona, nazwy miast, miejscowości i wsi, placówek edukacyjnych, miejsc pracy i wszelkie inne dane, które mogłyby umożliwić identyfikację uczestników badania lub innych osób. Zastąpiłem je odpowiednimi zapisami, np. IMIĘ CÓRKI, NAZWA MIEJSCOWOŚCI, NAZWA KRAJU itp.

6.6. Charakterystyka uczestników

Do analizy w badaniu włączyłem 12 wywiadów: sześć wywiadów z osobami wyżej zorganizowanymi i sześć wywiadów z osobami z organizacją borderline. W grupie osób wyżej zorganizowanych zdecydowałem się wyłączyć z analizy jeden z wywiadów

przeprowadzonych w ramach badania właściwego, ponieważ uczestniczka badania przedstawiała bardzo krótkie odpowiedzi, dodatkowo na skutek widocznego stresu związanego prawdopodobnie z uczestnictwem w wywiadzie nie umiała podjąć swobodnej refleksji w odpowiedzi na zadawane pytania; zebrane dane przedstawiały niską jakość w perspektywie wymogów stawianych przed danymi jakościowymi w kontekście ich jakości (Braun, Clarke, 2024). W miejsce tego wywiadu włączyłem do analizy jeden z wywiadów przeprowadzonych w ramach badania pilotażowego. Osoba ta spełniała kryteria włączenia do badania, a ponieważ protokół wywiadu nie uległ zmianie w wyniku badania pilotażowego, wywiad z nią nie różnił się od wywiadów przeprowadzonych w badaniu właściwym. Charakterystykę uczestników zakwalifikowanych do grupy osób wyżej zorganizowanych przedstawiłem w tabeli 28.

Tabela 28

Charakterystyka uczestników zakwalifikowanych do grupy osób wyżej zorganizowanych

Wywiad	Charakterystyka uczestnika badania
Wywiad 1 (W1)	43-letnia heteroseksualna kobieta. Wychowuje wraz z mężem trójkę dzieci w wieku 8, 11 i 13 lat. Ma wyższe wykształcenie: jest nauczycielką w szkole specjalnej i prowadzi zajęcia z integracji sensorycznej, mieszka w dużym mieście. Wywiad przeprowadziłem online.
Wywiad 2 (W2)	43-letnia heteroseksualna kobieta. Jest singielką i nie ma dzieci. Ma wyższe wykształcenie, pracuje w dużym mieście jako specjalistka ds. administracji transportu. Na pytanie w ankiecie, dlaczego troska o młodsze pokolenia jest dla niej ważna, odpowiedziała: „Bo należy wspierać rodziców w opiece nad dziećmi. To jest bardzo wymagający, męczący i obciążający proces – fizycznie i psychicznie. Potrzebują przerwy. Plus lubię być ciocią, bo bycie ciocią nie ma tak wielkiego obciążenia jak bycie rodzicem ¹⁰ ”. Wywiad przeprowadziłem stacjonarnie.
Wywiad 3 (W3)	45-letnia heteroseksualna kobieta. Razem z mężem ma dwoje dzieci w wieku 7 i 10 lat. Mieszka w dużym mieście, ma wyższe wykształcenie, pracuje w dziale marketingu. Tak opisała znaczenie troski generatywnej w swoim życiu: „Troska o młode pokolenia jest bardzo ważna, ponieważ młode pokolenie ma coraz więcej wyzwań we współczesnym świecie. Hejt może być stosowany w dzisiejszych czasach 24h. W naszych starszych pokoleniach po powrocie do domu i oparciu w rodzinie można było się odciąć od niepożądanych nieprzychylnych „kolegów”. Bardzo ważna jest pomoc starszych pokoleń, aby pomagały młodszym w dbaniu o własne dobro, w słuchaniu swoich potrzeb, w otwarciu się na rozmowę i mówienie o swoich obawach, stawianiu swoich granic. Pokazaniu, że od życia można dużo

¹⁰ W tabelach 28 oraz 29 przywołałem treści odpowiedzi uczestników na pytanie otwarte zadane w ankiecie w badaniu kwestionariuszowym, które brzmiało: „Odpowiedział/a Pan/i na pytania dotyczące okazywania troski o osoby należące do młodszych pokoleń. Zanim przejdzie Pan/Pani do następnej części badania, chciałbym, żeby podzielił/a się Pan/i refleksją na ten temat: na ile ważna – i dlaczego – jest dla Pana/Pani szeroko rozumiana troska o osoby z młodszych pokoleń? Pana/Pani odpowiedź na to pytanie będzie dla mnie pomocna podczas analizy wyników badania”. Pytanie zostało włączone do ankiety na pewnym etapie badania, a odpowiedź na nie nie była obowiązkowa, dlatego nie wszyscy jej udzielili. W odpowiedziach zachowałem pisownię oryginalną.

Wywiad	Charakterystyka uczestnika badania
	otrzymać pozytywnej energii otaczając się pozytywnymi ludźmi”. Wzięła udział w wywiadzie stacjonarnie.
Wywiad 4 (W4)	49-letnia heteroseksualna kobieta. Pozostaje w związku małżeńskim, ma dorosłą córkę (25 lat) oraz wnuka (3 lata). Ma średnie wykształcenie, mieszka na wsi. Kilka lat temu zaczęła zmieniać zawód i podjęła pracę opiekunki dla dzieci. O swojej trosce o młodsze pokolenia napisała tak: „Troska o młodsze pokolenie jest dla mnie ważna ponieważ uważam, że w młodym wieku kształtują się późniejsze postawy. Staram się nauczyć dzieci jak najwięcej o otaczających ich świecie. Troska o najmłodszych i to co przekazemy im w młodości daje nadzieję na dobrych ludzi w przyszłości. Świadomych siebie i swoich wyborów”. Wywiad przeprowadziłem stacjonarnie.
Wywiad 5 (W5)	40-letnia homoseksualna kobieta. Pozostaje w związku nieformalnym z partnerką, z którą wychowuje 4-letniego syna; decyzję o rodzicielstwie podjęły wspólnie, a dziecko urodziła jej partnerka. Uczestniczka badania ma wykształcenie wyższe, jest wykładowczynią akademicką i psychoterapeutką, mieszka w dużym mieście. Biorąc udział w badaniu pozostawała pod opieką psychiatryczną i psychoterapeutyczną oraz przyjmowała leki psychiatryczne. Na pytanie w ankiecie, dlaczego troska o młodsze pokolenia jest dla niej ważna, odpowiedziała: „Mam dziecko i chcę przekazać mu wartości ważne dla mnie. To dziecko nie jest spokrewnione ze mną, ale ja je wychowuję i wiem, że więź jaką ma ze mną będzie oddziaływać na jego przyszłość. Uważam, że moje dziecko i inne dzieci wiele mnie uczą i pomagają mi być lepszym człowiekiem, bym była dla nich dobrym przykładem”. Uczestniczyła w wywiadzie stacjonarnie.
Wywiad 6 (W6)	52-letnia heteroseksualna kobieta. Przez wiele lat mieszkała w Senegalu, pozostaje w związku małżeńskim z Senegalczykiem, z którym ma trójkę dzieci w wieku 22, 26 i 31 lat. Ma wykształcenie wyższe licencjackie, niedawno wróciła do Polski i obecnie kontynuuje kształcenie na studiach magisterskich; po studiach chciałaby pracować jako nauczycielka. Aktualnie pracuje jako koordynatorka projektów rozwojowych w Afryce. O swoim doświadczeniu troski generatywnej napisała: „Uważam, że jest to powinność każdego pokolenia, by dbać o przyszłość młodych. Jestem ciekawa ich poglądów, wartości i uważam, że wiele mogę się od nich nauczyć. Ze swojej strony mogę podzielić się z nimi moim afrykańskim doświadczeniem solidarności i szacunku wobec 2 człowieka”. Wywiad odbył się stacjonarnie.

Jeśli chodzi o grupę osób z organizacją borderline, z przeprowadzonych dziewięciu wywiadów wybrałem trzy wywiady do analizy studiów przypadków (kryteria wyboru opisałem w podrozdziale 8.3); pozostałe sześć wywiadów włączyłem do omawianej tu analizy wywiadów. Charakterystykę uczestników zakwalifikowanych do grupy osób z organizacją borderline przedstawiłem w tabeli 29.

6.7. Technika analizy danych

Jako sposób analizy w badaniu wybrałem refleksyjną analizę tematyczną (*reflexive thematic analysis*, RTA). Analizę prowadzono zgodnie z procedurą proponowaną przez Braun i Clarke (2006, 2024). Elastyczność teoretyczna RTA pozwoliła na przeprowadzenie analizy w świetle przyjętych założeń filozoficznych (patrz podrozdział 6.2). Umożliwiła też prowadzenie analizy indukcyjnej, czyli skupionej na poszukiwaniu

Tabela 29*Charakterystyka uczestników zakwalifikowanych do grupy osób z organizacją borderline*

Wywiad	Charakterystyka uczestnika badania
Wywiad 7 (W7)	45-letni heteroseksualny mężczyzna. Pozostaje w związku małżeńskim i jest rodzicem zastępczym dla dwóch chłopców w wieku 5 i 8 lat; planuje zostać ich rodzicem adopcyjnym. Ma wykształcenie wyższe (doktoranckie) i pracuje na uniwersytecie w roli nauczyciela akademickiego oraz pracownika administracji, do tego prowadzi własną działalność gospodarczą. O znaczeniu troski generatywnej w swoim życiu napisał: „Troska jako przekazywanie wiedzy, umiejętności, ale i czasu, energii i poświęcenia daje satysfakcję, która nie jest jednoznaczna z przekonaniem, że skoro sam daję, to mam prawo chcieć tego samego od innych. To częsty błąd myślenia o wydatkowaniu siebie, że skoro sam coś poświęcam, to ktoś powinien poświęcić coś dla mnie. To zawsze budzi złe odczucia, bo zwroty są rzadkie. Jest coś innego, dobrego i satysfakcjonującego w wydatkowaniu tego, co wymieniłem na wstępie”. Wziął udział w wywiadzie stacjonarnie.
Wywiad 8 (W8)	42-letnia heteroseksualna kobieta. Ma męża oraz 17-letniego syna. Mieszka na wsi. Ma wykształcenie średnie, pracuje jako pomoc przedszkolna. W czasie badania pozostawała pod opieką psychiatryczną oraz przyjmowała leki w celu ustabilizowania funkcjonowania psychicznego. Tak opisała znaczenie troski generatywnej: „Dobrze jest rozmawiać z młodymi o tym co kiedyś było istotne i dlaczego. Dyskutować o tym co dla nich jest ważne czym się interesują, jakie mają wzorce, tą wiedza pozwala być bliżej i zapewne bardziej zrozumieć to co się obecnie dzieje z młodymi i może zamiast ich krytykować warto posłuchać...dla mnie to rodzaj bardzo ważnej troski”. W wywiadzie wzięła udział stacjonarnie.
Wywiad 9 (W9)	42-letnia heteroseksualna kobieta. Pozostaje w związku małżeńskim, nie ma dzieci. Mieszka na wsi, pracuje jako nauczycielka języka obcego w szkole. Biorąc udział w badaniu pozostawała pod opieką psychiatryczną i psychoterapeutyczną oraz przyjmowała leki psychiatryczne. Zgodziła się na udział w wywiadzie online, pod warunkiem że będzie mogła rozmawiać z wyłączoną kamerą. Wyjaśniła, że czuje się niekomfortowo, gdy ktoś patrzy na nią w czasie rozmowy.
Wywiad 10 (W10)	45-letnia heteroseksualna kobieta. Ma męża oraz dwójkę dzieci w wieku 23 i 21 lat. Mieszka w dużym mieście, ma wykształcenie licencjackie i pracuje jako rejestratorka medyczna w przychodni lekarskiej. W momencie udziału w badaniu pozostawała pod opieką psychiatryczną i psychoterapeutyczną. Wywiad przeprowadziłem online.
Wywiad 11 (W11)	54-letnia heteroseksualna kobieta. Nie ma partnera ani dzieci, ma wykształcenie wyższe i jest wykładowczynią akademicką w dużym mieście. Odpowiadając na pytanie o znaczenie troski generatywnej w jej życiu, napisała: „Ważna jest dla mnie troska o nie tylko o osoby z młodszego pokolenia. Niestety mam problem z identyfikowaniem intencji innych osób i często oferuję pomoc, której nie potrzebują lub oferuję pomoc czy uprzejmość dużym wysiłkiem i kosztem swojego dobrostanu, tak więc chciałabym to zmienić i zdystansować się”. Uczestniczyła w wywiadzie stacjonarnie. Na wywiad umawiała się kilka miesięcy, kilkakrotnie urywając kontakt mailowy.
Wywiad 12 (W12)	45-letnia heteroseksualna kobieta. Niedługo przed wywiadem rozstała się z partnerem, w momencie rozmowy nie pozostawała w związku, nie ma też dzieci. Ma wykształcenie średnie, pracuje w dużym mieście jako rejestratorka medyczna w przychodni lekarskiej. Wzięła udział w wywiadzie online.

wzorców znaczeniowych w danych, w tym wypadku wzorców dotyczących doświadczania troski generatywnej przez osoby w średniej dorosłości. Moje wcześniejsze doświadczenia w prowadzeniu RTA pozwoliły na zachowanie rygoru analizy i pogłębienie wglądu analitycznego. Z kolei nacisk położony w RTA na refleksyjność jako ważne źródło informacji analitycznych i strategię kontroli jakości analizy okazał się pomocny we wzmocnieniu wiarygodności analizy. Dodatkowo do procedury RTA proponowanej przez Braun i Clarke wprowadziłem modyfikację wynikającą z zamiaru porównania, czy istnieją różnice w znaczeniach nadawanych trosce generatywnej przez osoby wyżej zorganizowane osobowościowo i osoby z organizacją borderline. W tym celu dokonałem przeglądu literatury, który pokazał, że badacze w bardzo różny sposób próbują porównywać wyniki analiz jakościowych, w tym analizy tematycznej, prowadzonych na danych zebranych w różnych grupach (np. Bernard i in., 2011; Riggs i in., 2016; Weis i in., 2013). Na tej podstawie opracowałem autorską propozycję, którą dalej będę nazywać porównawczą refleksyjną analizą tematyczną (*comparative reflexive thematic analysis*, CRTA). Analizę prowadziłem w całości w programie MAXQDA Analytics Pro 2022 (wersja 22.8.0). Kolejne kroki podjęte w trakcie CRTA opisałem w tabeli 30.

Tabela 30

Procedura porównawczej refleksyjnej analizy tematycznej (CRTA)

Faza analizy	Charakterystyka fazy
Zapoznanie się ze zbiorem danych	Dogłębne i szczegółowe zapoznanie się z całym zebrany materiał obejmowało przeczytanie i odsłuchanie wszystkich wywiadów. Tym samym sprawdziłem dokładność transkryptów i naniosłem ew. poprawki oraz dokonałem anonimizacji. Procesowi zapoznawania się z danymi towarzyszyło sporządzenie wstępnych notatek refleksyjnych i analitycznych. Na tym etapie z dalszej analizy wyłączyłem trzy wywiady, które zdecydowałem się przeanalizować w ramach studiów przypadków.
Kodowanie	Poza zapoznaniu się z materiałem, w pierwszej rundzie kodowania zacząłem kodować, tj. przypisywać etykiety kodowe wszystkim fragmentom wywiadów znaczącym dla udzielenia odpowiedzi na pytanie badawcze. Kodowałem wywiady w kolejności ich zbierania, najpierw wywiady z osobami wyżej zorganizowanymi, następnie z osobami z organizacją borderline. Na tym etapie kodowałem wszystkie wywiady tak jakby nie miało znaczenia, z osobami o jakiej organizacji osobowości zostały przeprowadzone, zachowałem jedynie inny kolor kodów dla wywiadów z obu grup. Mimo to zauważyłem, że mam tendencję do gęstszego kodowania wywiadów z osobami z organizacją borderline oraz że bardziej zwracałem w ich przypadku uwagę na formę wypowiedzi, a nie jedynie na opis doświadczeń związanych z troską generatywną. Po pierwszej rundzie kodowania skonsultowałem swój sposób kodowania fragmentów danych z członkami Laboratorium Badań Jakościowych i Mieszanych w Psychologii Klinicznej (audyt). Następnie przeszedłem do drugiej rundy kodowania, która obejmowała weryfikację stworzonych już kodów oraz ew. usunięcie niektórych lub dodanie nowych. Aby zredukować różnicę w charakterze kodów

Faza analizy	Charakterystyka fazy
	w wywiadach z obu grup, na tym etapie kodowałem na zmianę wywiady z osobami wyżej zorganizowanymi i z osobowością borderline w innej kolejności niż wcześniej, zwracając szczególną uwagę na to, żeby kody odnosiły się ściśle do pytania badawczego. Przed przejściem do kolejnej fazy upewniłem się, że etykiety kodowe w oderwaniu od danych nadal niosą za sobą znaczenie kodu (test znikających danych). Przykładowy zakodowany wywiad zamieściłem w załączniku 6.
Generowanie wstępnych tematów	Pracę w tej fazie zacząłem od porządkowania kodów w oderwaniu od danych przy użyciu narzędzia MAXMaps. Identyfikowałem wzorce w kodach, grupując je w wiązki znaczeniowe. Starałem się nie tworzyć wstępnych tematów złożonych z kodów pochodzących z wywiadów z tylko jednej grupy, ale robić to korzystając z kodów ze wszystkich 12 wywiadów. Tym samym chciałem uniknąć potwierdzenia własnych założeń co do różnic pomiędzy obiema grupami. Po uzyskaniu kandydatów na tematy, wróciłem do danych, żeby zweryfikować, na ile proponowane tematy znajdują odzwierciedlenie w danych. Korzystałem również z wizualizacji (map tematów i subtematów, rysunków) w celu ułatwienia sobie pracy. Na rysunku 11 zamieściłem przykładowo ostateczne rozmieszczenie kodów dla tematu piątego w narzędziu MAXMaps.
Opracowywanie i weryfikowanie tematów	Na tym etapie pracując na kodach oraz na danych weryfikowałem zaproponowaną strukturę tematów i subtematów, sprawdzając, w jaki sposób i na ile każdy z nich odpowiada na pytanie badawcze. Dopiero na tym etapie zacząłem zwracać uwagę na to, z jakiej grupy pochodzi każdy kod i przypisany do niego fragment danych – służyły mi do tego przypisane wcześniej do kodów różne kolory. Sprawdzałem, czy w poszczególnych tematach lub subtematach dominują kody pochodzą z którejś grupy, znaczenie zauważonych różnic odnosiłem do pytania badawczego.
Udoskonalanie, definiowanie i nazywanie tematów	W tej fazie skupiłem się na definiowaniu tematów – sformułowaniu dla każdego z nich głównej koncepcji organizacyjnej. Sprawdzałem odrębność tematów i zweryfikowałem wzajemne zależności pomiędzy nimi. Sformułowałem krótki opis każdego tematu. Opracowałem ostateczną mapę tematów.
Pisanie raportu	Podczas pisania raportu rozwijałem dotychczas sporządzone opisy tematów, korzystałem z danych oraz notatek refleksyjnych w celu wzbogacenia interpretacji i połączenia opisu tematów z ilustrującymi je fragmentami wywiadów.

6.8. Wyniki

Analiza pozwoliła na uzyskanie wglądu w doświadczenia uczestników badania dotyczące przeżywania i realizacji troski generatywnej. W oparciu o interpretację zebranego materiału sformułowałem pięć tematów, które opisują sposoby doświadczania troski generatywnej przez osoby z różnym poziomem organizacji osobowości. Najważniejsze wnioski zawarte w każdym temacie oraz przykładowe kody i odpowiadające im fragmenty wypowiedzi zaczerpnięte z wywiadów z osobami wyżej zorganizowanymi i z osobami z organizacją borderline zamieściłem w tabeli 31. Pełen opis tematów wraz z ilustrującymi analizę cytatami zawarłem poniżej.

Rysunek 11

Kody tworzące temat piąty – wizualizacja stworzona w narzędziu MAXQDA Analytics Pro 2022

Doświadczają troski generatywnej jako zmieniającej ich życie

Zmęczenie, wyczerpanie, obciążenie		Ograniczenie, strata		Zmiana osobowościowa	
Negatywne emocje chłopaka córki były bardzo przytłaczające	☐	Uważa, że zaobciążenie rodziny ogranicza spontaniczność	☐	Dzięki pracy w biznesie jest elastyczniejszy wobec studentów	☐
Znosi niepełność związaną z prawną sytuacją wdowi adopcji	☐	Dostarcza wpływ swojego zaangażowania zawodowego na rodzinę	☐	Dowiedział się zmiany w sobie: wzrost pewności siebie i odwagi	☐
Przeżywa emocjonalnie trudności dzieci, którym się opiekuje	☐	Zastępuje rodzicom przykłady jakości po stracie kawałka siebie	☐	Odczyta o sobie, że pokonał wyzwy w innej pomocy młodym	☐
Troska o dobro dzieci jest obciążająca psychicznie	☐	Był rodz. zast. to podjęć sobie by zwiększyć szanse dzieci	☐	Z czasem siła się bardziej wtrąca na problemy uczniów	☐
Podczas zabawy dowoły czasem musi robić rzeczy nieokreślane	☐	Jako rodzic musi podejmować ciężkie decyzje, żeby rozwiązać inną	☐	Studencki wniosek do jej życia świeża, młodą perspektywę	☐
Wchodzi w kontakty / rozmowę z ludźmi mimo że nie ma ochoty	☐	Mówi o stracie czasu dla siebie, co stanowi koszt troski	☐	Troska o innych pozwala nie zdawać i nie zrażać	☐
Jest dostępna do pomocy o każdej porze, gdy coś się dzieje	☐	Troska o rodzinę kosztuje pracy nad swoim przetrwaniem strasy	☐	Dodatkowo zmianę w osobowości wywołują rodzicielskimi	☐
Uważa, że w sytuacjach troski daje z siebie dużo	☐	Dziecko może zagrozić kontaktem kochać się rodzicom	☐	Był po stronie młodych oznacza podejmować wybór tożsamościowe	☐
Zabójstwo chłopaka córki, musiało zmienić jego trudne zachowanie	☐	Dowiedział się, że może mniej zaangażować się sobą	☐	Przy dzieciach uczy się cierpliwości i odwagi	☐
Swobodnie pyta syna o seks i relacje są dla niej regularne	☐	Przeżywa swoje plany, żeby pomóc, jeśli uważa, że to konieczne	☐	Będzie rodzicom nauczył się nawiązywania kontaktu z młodszymi	☐
Ma tendencję do nadmiernej troski (przynajmniej odpowiedzialności)	☐	Niemieła wola przeszerzowania życia dla córki po rozstaniu	☐	Bierze przykład z młodych w każdym podjęciu do pracy	☐
Gdy nie wie jak reagować, jest bezsilna, zrywaną, smutną	☐	Niedługo przysięga córce z powrotem do domu po jej rozstaniu	☐	Uczy się od dzieci ciężej się codziennymi rzeczami	☐
Jest dla niej trudne, że prawnie nie jest matką syna	☐	Chciałaby troszczyć się o siebie, gdyby nie miała o innych	☐	Oby został rodzicom, polubił kontakt z dziećmi w różnym wieku	☐
Ciężko przeżywa zakończenie relacji opieki nad dzieckiem	☐	Gdyby nie troszczyła się o innych, mogłaby o siebie	☐	Uczy się od dzieci odwagi na innych	☐
		Mogłaby sama dla siebie stanowić obiekt troski	☐	Kontakt z ciekawskim dzieckiem konfrontuje z własną niewiedzą	☐

Tabela 31

Struktura tematów i kodów wraz z przykładami zakodowanych wypowiedzi uczestników wyżej zorganizowanych i z osobowością borderline

Kluczowe wnioski	Grupa uczestników	Przykładowe kody	Fragmenty zakodowanych wypowiedzi
Temat 1: Troska generatywna w różny sposób przenika historię życia			
Subtemat 1.1: Troska generatywna jest wartościową organizującą historię życia • troska generatywna jest centralną, nadrzędną wartością organizującą zaangażowanie w różnych obszarach życia • rozwój i realizacja troski rozumiane są przez pryzmat ciągłości życia i ciągłości międzypokoleniowej • zdolność do formułowania generatywnych celów i dążenie do ich realizacji • widoczna jest oś generatywnego zaangażowania – jasne jest, wokół jakiego celu zogniskowane jest działanie, i jest on realizowany konsekwentnie w różnych obszarach życia	osoby wyżej zorganizowane	widzi swoją rolę społeczną jako „łącznika międzypokoleniowego” troska o jej dzieci jest dla niej najważniejsza jako dla matki stara się rozumieć młodzież przez pryzmat wspomnień z młodości praca z dziećmi była jej marzeniem	trochę taki może łącznik międzypokoleniowy nie ten średni wiek (W3) troska o własne dzieci tak i o ich przyszłość i jakoś ich życia w przyszłości no chyba jest taka najważniejsza dla rodzica (W3) pamiętam () mówię jak ja w tym ich wieku jak ja działałam jak ja się zachowywałam () i przez ten pryzmat staram się innych nie tych młodych zrozumieć (W4) to był taki sposób żeby właśnie to marzenie swoje spełnić nie żeby z tymi dziećmi być (W4)
	osoby z organizacją borderline	postrzega troskę jako bezinteresowną troska trwa całe życie, nawet jak dzieci dorastają chce dawać uczniom uwagę, której chciała od swoich nauczycieli	oczywiście nie oczekiwałam nic w zamian (W12) troszczymy się do samego końca nie nawet jak jak dziecko jest dorosłe to potem no nadal się troszczymy (W7) z moimi doświadczeniami szkolnymi na przykład (ymm) no z pewnością oczekiwałam (ymm) od moich (yy) nauczycieli żeby wykazywali się większym może zainteresowaniem zaangażowaniem (yy) dlatego ja staram się (ymm) że tak powiem postępować (W9)

Kluczowe wnioski	Grupa uczestników	Przykładowe kody	Fragmenty zakodowanych wypowiedzi
Subtemat 1.2: Troska generatywna jest jednym z życiowych zobowiązań • troska z wyboru realizowana jest w wybranym obszarze życia lub w wybranej relacji • troska może być ważna, ale motywacja do niej – niejasna • realizacja troski może być odtwórcza, skupiona na powielaniu własnych doświadczeń	osoby wyżej zorganizowane	stanowczo mówi o rezygnacji z rodzicielstwa i podaje argumenty nie stawia sobie wielkich celów w kontekście troski, tylko małe powiela schematy opiekuńcze mamy, na które sama się złości	ja się w życiu na to nie zdecyduję (W2) ja nie mam potrzeby (ee) nie wiem pozostawiania jakichś takich zmieniających życie wspomnień ja () mnie zależy na tym żeby dziecko było zaopiekowane żeby (ee) miało jakąś rozrywkę czegoś może się dowiedziało (ee) coś więcej ze swoich umiejętności poznało też (W2) ja do do mojej córki też jak jadę to mówię ojeju masz nieumyte naczynia masz tam nie ((śmiej)) jakby mi przyjechała matka tobym się wnerwiała () ale robię dokładnie no powielam jej () schematy no nie (W4)
	osoby z organizacją borderline	trudno mu wskazać, dlaczego zdecydował się na adopcję poza pracą nie realizuje troski o młodsze pokolenia chciałby akceptować bezwarunkowo, ale nie wie, czyby umiał opieka nad dzieckiem to dla niej chwilowa namiastka bycia mamą	ale jaki imperatyw za tym stoi dlaczego akurat tak się stało jak się stało nie wiem trudno mi powiedzieć (W7) nie mam (yy) za bardzo poza pracą (ymm) nie mam za bardzo kontaktu z młodszymi osobami jeżeli chodzi o różnice pokoleniowe takie () na studiach jedynie (yy) (emm) i no nie bardzo mam ((śmiej)) jakieś pole do do popisu (W9) zaraz wchodzimy w ten tryb że życzeniowo wyobrażam sobie że bym to zaakceptowałbym próbował negocjować z nimi być może by tak wcale nie było () nie wiem ale na pewno byłby to duży problem duży kłopot (W7) może to jest taka namiastka właśnie dla mnie takiego bycia mamą chwilową (W12)

Kluczowe wnioski	Grupa uczestników	Przykładowe kody	Fragmenty zakodowanych wypowiedzi
Subtemat 1.3: Troska generatywna ustępuje na rzecz stagnacji - doświadczenie troski generatywnej jako nieistotnej, a relacji międzypokoleniowych – jako niepotrzebnych - troska generatywna doświadczana negatywnie - wątki generatywne nieobecne w narracji	Osoby wyżej zorganizowane nie opowiadały o doświadczeniach, które można by ująć w tym subtemacie. osoby z organizacją borderline	nie chce mieć dzieci ze względu na „egoizm” (niezależność) waha się, czy byłaby dobrą matką z powodu odpowiedzialności	była moja decyzja kiedyś z partnerem że stwierdziliśmy że nie chcemy mieć dzieci a teraz no to taki trochę też egoizm i wygoda (W12) no jest ta odpowiedzialność ale to już jest takie na co dzień tak bym powiedziała że trzeba jednak opiekować się tym dzieckiem tak codziennie takie () powiedzmy okazjonalne no dobrze troszkę inaczej () dlatego mówię no nie wiem jakby to było gdybym miała swoje czy bym była dobrą matką czy () ciężko mi powiedzieć (W12) zdecydowanie staram się (ymm) jak najbardziej (ymm) pomagać osobom (ymm) starszym jak tylko mogę więc (yy) chyba to bardziej tak nawet bardziej mi osobiście zależy na na trosce ((śmiej)) o starsze pokolenie niż niż młodsze (W9) i może dlatego może też ta odpowiedzialność za tego młodego człowieka to też jest takie onieśmielające bo () no bo jednak to jest odpowiedzialność ja ją gdzieś tam chyba czuję na na barkach nie (W8) nawet miałam takie myśli że może umrę no i co teraz () co dalej nie co zostanie nic pustka pewnie ((śmiej)) po mnie a może to dobrze nie no wiatr powiał () może poruszył parę serc i już (W11)
		doświadcza troski o starsze pokolenie bardziej niż o młodsze podczas pracy z dziećmi odpowiedzialność by ją przytłaczała ma obraz, że zostanie po niej pustka, nie trwałego	

Kluczowe wnioski	Grupa uczestników	Przykładowe kody	Fragmenty zakodowanych wypowiedzi
Temat 2. Troska generatywna doświadczana jest przez pryzmat poczucia własnej skuteczności i kompetencji			
- poczucie własnej skuteczności stanowi filtr dla potrzeby troski generatywnej i określa, na ile osoba czuje, że może realnie kształtować młodsze pokolenia - wysokie poczucie sprawczości jest bazą do twórczego korzystania z różnych sytuacji, by podejmować zachowania generatywne - osoby z obu grup z różnych powodów dystansują się od przyjęcia roli autorytetu - osoby wyżej zorganizowane w większym stopniu uznają, że mają kompetencje osobowościowe i merytoryczne do realizacji troski generatywnej niż osoby z organizacją borderline	osoby wyżej zorganizowane	ma nadzieję, że dokłada się do poprawy sytuacji osób niepełnosprawnych to przyjemne, gdy jest autorytetem z uwagi na wiedzę o świecie troskę ułatwia, że dobrze umie rozpoznawać emocje innych	dla mnie to jest naprawdę () też taka (yyy) () iskierka nadziei że () idzie to wszystko () na no w najlepszym kierunku () i też że dzięki mojej gdzieś tam jakimś działaniu te dzieciaki czy młodzież już teraz dorosli nawet () to sobie (mmm) trochę już w tym życiu się polepszyło (W1) że tak to też jest takie jakoś przyjemne że ktoś tak słucha i to jest takie o rany nie w sensie że jest się jakimś tam że człowiek zaczyna się czuć jak jakiś autorytet nagle w sensie że () a ciocia tak powiedziała nie (W2) bardzo lubię obserwować ludzi i (yyy) () staram się () wydaje mi się że dobrze rozpoznaję ich emocje (W1)
	osoby z organizacją borderline	ma obawy o wpływ własnych trudności emocjonalnych na troskę zauważa, że błędnie interpretuje to, że ktoś potrzebuje pomocy nie czuje się dość silna i pewna siebie, żeby być drogowskazem	sama mam problemy pewnego rodzaju emocjonalne i (yy) sama nie nie potrafię (ymm) sobie z rzeczami radzić więc (yy) (yy) tym bardziej nie czuję się kompetentna by rozmawiać z kimś (yy) kto zwraca się o z takimi problemami do mnie (W9) ja błędnie że tak powiem interpretuję sytuację danej osoby jest mi żal tej osoby czy jej współczuję [...] no i potem że tak powiem też się okazuje że no ktoś może mnie wykorzystać (W11) nie mam zasobów nie czuję się na tyle silna ani nie wierzę na tyle w siebie () żeby być takim drogowskazem nie czuję tego (W8)

Kluczowe wnioski	Grupa uczestników	Przykładowe kody	Fragmenty zakodowanych wypowiedzi
Temat 3. Troska generatywna jest doświadczana w kontekście satysfakcjonującej, wzajemnie karmiącej relacji			
• autentyczna generatywność może być realizowana we wzajemnej, opartej na zaufaniu relacji • troska osób wyżej zorganizowanych rozwija się wraz z rozwojem relacji międzypokoleniowych i jest dostosowana do odbiorców • relacja jest widziana jako oparta na wzajemnej ciekawości i karmiąca obie strony – osoby starsze dzielą się doświadczeniem i wiedzą, ucząc się i czerpiąc od młodych świeże spojrzenie na świat • z troski generatywnej uczestnicy badania czerpią satysfakcję i radość	osoby wyżej zorganizowane	chce mieć poczucie wejścia w głęboką relację z dzieckiem postrzega wymianę doświadczeń jako napędzającą rozwój świata dzięki relacjom z młodymi ma poczucie „bycia na bieżąco”	w tym przedszkolu ja bym chyba poczu- nie miałabym takiego poczucia ((cmoknięcie)) (yy) ((cmoknięcie)) spełnienia się nie oddania (yy) bo ja się tak () całą sobą wchodzę w relacje (W4) wydaje mi się że świat szybciej by się rozwijał jeżeli byłaby ta ta synergia to połączenie takie () właśnie trochę nie wiem wiedzy starszego pokolenia plus doświadczenia już i plus na przykład nie wiem to może młody człowiek powie ale wiesz w dzisiejszych czasach to już to to trochę inaczej funkcjonuje tak () żeby była ta wymiana w ogóle (W3) pewnych rzeczy ja jakby już nie doświadczyć nie nie zrozumieć czasami i to też jest () ważne żeby trochę tak być na bieżąco jakby jak ten świat się zmienia i co jest dla co jest dla tego pokolenia ważne tak (W3)
	osoby z organizacją borderline	chciałaby być w relacji wzajemnego inspirowania się troska powinna być bezinteresowna, tzn. nie planuje się zwrotu cieszy się, że młodzi ludzie jej ufają i się do niej zwracają	[chciałabym być] osobą która jakby może zainspiruje do samorozwoju do odkrycia różnych rzeczy od których od których ja się też czegoś nauczę (W11) ja troszcząc się o kogoś () nie powinienem myśleć w tym kontekście jako o inwestycji że to mi ma coś dać w drugą stronę bo to jest to nie jest troska chyba (W7) cieszy mnie <u>to</u> że mają do mnie takie zaufanie młodzi ludzie nie (W10)

Kluczowe wnioski	Grupa uczestników	Przykładowe kody	Fragmenty zakodowanych wypowiedzi
Temat 4. Troska generatywna jest doświadczana jako zagrażająca lub raniąca»			
• budowanie międzypokoleniowych relacji jest trudne i męczące • transakcyjność relacji i przepaść międzypokoleniowa są przeszkodą w realizacji generatywnej troski • pojawia się obawa, że realizując troskę generatywną, można kogoś skrzywdzić, np. naruszyć granice, źle pokierować lub zniszczyć relację swoją impulsywnością • troska doświadczana jest jako narażająca na odrzucenie lub wykorzystanie	osoby wyżej zorganizowane	doświadcza rezygnacji, gdy ktoś, kogo wyszkoliła, znika przeraza ją, że starsze dzieci wiedzą, „gdzie uderzyć” czasem czuje się bezradna wobec zamknięcia młodych ludzi	bo ja nie mam siły po prostu wyczerpuje mnie to na tyle psychicznie że kogoś nie wiem wdrożyłam () takie całe serce (ee) dałam nauczyłam ją po prostu znika nie (W3) mnie zawsze nastolatkowe przerażali w sensie () bo takie większe dzieci już wiedzą (ee) gdzie uderzyć na przykład (W2) czasami się czuję bezradna wobec tego młodego niektórych przejawów zachowań tego młodego pokolenia że na przykład oni są tacy zamknięci że są tylko w tych smartfonach w tych słuchawkach () i że na przykład nie wiem no ja jadę z wózkiem a oni nie zejdą z tego miejsca dla wózków () albo że nie wiem pchają się do windy jak idzie jakaś starsza osoba albo ktoś z wózkiem właśnie (W5)
	osoby z organizacją borderline	troska jako wymiana – musi być w stanie się odwzajemnić w złości uważa, żeby nie przegiąć i nie zniszczyć relacji utrudnia jej troskę, że postrzega ludzi jako raniących ją	się bałam że za dużo wezmę nie będę w stanie jakby oddać tego też miałam obsesję że zawsze trzeba jakby oddać () (mm) żeby ta wymiana była równa (W11) nawet jak się na niego wkurzam bo czasami mnie po prostu doprowadza do szału to to za chwilę wiem że ja muszę przystopować i na spokojnie do tego podejść nie żeby no żeby nie zburzyć tej relacji nie żeby nie przegiąć (W8) czasami postrzegam innych ludzi jako raniących na przykład <u>no</u> bo () to też mi jakby utrudnia taką prawdziwą troskę w sensie zrozumienie tych osób nie bo widzę ich po prostu oni też czasami działają jak odzwierciedlenie jakby mojego cienia nie (W11)

Kluczowe wnioski	Grupa uczestników	Przykładowe kody	Fragmenty zakodowanych wypowiedzi
Temat 5. Troska generatywna jest doświadczana jako zmieniająca uczestników i ich życie			
- realizacja troski generatywnej prowadzi do pozytywnych zmian osobowościowych - kontakt z młodszymi osobami zmusza do przyjęcia innej perspektywy - troska generatywna jest doświadczana jako obciążająca i męcząca - osoby z organizacją borderline radzą sobie z obciążeniem głównie poprzez izolowanie się - troska generatywna wiąże się z poczuciem straty i ograniczeniami	osoby wyżej zorganizowane	odkryła o sobie, że pokonałaby wstyd w imię pomocy młodym uczy się od dzieci otwartości na innych	[to] było bardzo spontaniczne (eee) no i jest dla mnie ważne () jest dla mnie ważne bo to był też taki przełom w mojej świadomości że ja jestem z nimi (eee) jestem w stanie pozbyć się tego wstydu (eee) (ee) który gdzieś mógłby mi towarzyszyć z racji mojego pokolenia (W6) uczę takiej no no właśnie takiej otwartości () że one są takie otwarte (mm) że właśnie nie wykluczają (W4) staram się też nie narzucać z taką swoją pomocą bo mnie już córka kiedyś powiedziała no mama no nie musisz wszędzie biegać czy tam nie musisz za wszystkich być odpowiedzialna (W1)
	osoby z organizacją borderline	dystansuje się, żeby nadmiernie nie przeżywać trudności innych emocje chłopaka wywołały w niej bardzo złe samopoczucie („trauma”) jako rodzic musi poświęcać część siebie, żeby rozwijać inną	żeby po prostu tak głęboko nie przeżywać tego to się dystansuję nie bo () generalnie mam coś takiego że w stosunku do wielu ludzi szczególnie też takich których bliżej znam że tak się zarażam emocjami tak że wchodzę jakby w tą sytuację () którą te osoby przeżywają (W11) ja się bardzo źle czułam (eee) () spotkanie dla mnie z nim było () no traumatyczne bo on () był w bardzo złej kondycji psychicznej () (yyy) płakał (W10) ja wiedziałem że ja tracę kawałek siebie na rzecz tego że mam rozwijać inny mój kawałek prawda () z czegoś rezygnuję żeby mieć coś innego (W7)

Temat 1: Troska generatywna w różny sposób przenika historię życia. Pierwszy temat mówi o tym, w jaki sposób troska generatywna i jej realizacja są zintegrowane z historią życia i codziennym funkcjonowaniem uczestników, innymi słowy, jakie miejsce znajdują oni dla generatywności w swoim życiu. W tym temacie wyróżniłem trzy odmienne sposoby integrowania (lub nieintegrowania) troski generatywnej w obrębie swojego życia i tożsamości.

Subtemat 1.1: Troska generatywna jest wartością organizującą historię życia.

W przypadku niektórych uczestników troska o młodsze pokolenia jest centralną lub bardzo ważną potrzebą organizującą życie. Jest wyraźnie widoczna w opowieści i w życiu – przejawia się podjęciem poważnego, absorbującego życiowego zobowiązania (np. stworzenie rodziny zastępczej) albo przenika różne obszary życia, np. życie rodzinne i zawodowe, któremu towarzyszy dodatkowo zaangażowanie społeczne. Troska jest naturalnym elementem życia takich osób. W związku z tym łatwo było im spontanicznie wskazać różne obszary, w których znajduje ona swój wyraz, czasem jednak wyzwaniem stanowi przywołanie konkretnej historii o zachowaniu generatywnym, ponieważ troska o młodsze pokolenia jest dla nich oczywista i wyraża się w codziennych, drobnych czynnościach.

wydaje mi się że ta troska jest jakoś głęboko wpisana () w sposób w jaki funkcjonuję i w jaki rozumiem świat () jest jakaś potrzeba która gdzieś za tym stoi (W7)

z jednej strony to mogłabym mówić o młodszych pokoleniu w pracy () to byłby jeden wątek a z drugiej strony mogłabym też mówić o () o życiu rodzinnym i własnych dzieciach (W3)

Osoby wyżej zorganizowane, dla których troska jest tak ważnym elementem życia, dostrzegają swoją rolę w sztafecie pokoleń. Mają poczucie ciągłości życia, ale również ciągłości międzypokoleniowej – zauważają, że zostały ukształtowane poprzez przekazy poprzednich pokoleń, a także dostrzegają swój wpływ na kształtowanie młodych ludzi. Potrafią opowiedzieć o tym, jak troska rozwijała się u nich na przestrzeni czasu – na przykład spontanicznie identyfikują, że jej źródło leży w doświadczeniu bycia obiektem troski generatywnej dla swoich rodziców.

pamiętam () mówię jak ja w tym ich wieku jak ja działałam jak ja się zachowywałam () i przez ten pryzmat staram się innych nie tych młodych zrozumieć (W4)

to trochę taki może łącznik międzypokoleniowy nie ten średni wiek no bo to trochę tak jest że (yy) tu jest to jest taki zawsze tak się śmiejemy w pracy właśnie to to moje pokolenie że jesteśmy takim sandwiczowym pokoleniem () bo często te dzieci były

później () czyli jakby gładko wyjdziemy z roli opieki nad dziećmi w rolę opieki nad rodzicami (W3)

Z takim przeżyciem troski wiąże się często również przemyślane formułowanie celów i planów generatywnych. O takim doświadczeniu opowiada m.in. homoseksualna kobieta, która bardzo świadomie pracowała nad konstruowaniem roli rodzicielskiej, planując założenie rodziny ze swoją partnerką:

mi się wydaje że ja musiałam zbudować swoją wizję rodzicielstwa jakby od początku bo () też byliśmy w terapii par żeby () się zdecydować na dziecko bo bałyśmy się że to będzie dla nas za trudne że dziecko rozwali nasz związek () więc jakby przygotowujemy się na to więc tak dosyć świadomie podeszliśmy do tego tematu () i ja też w czasie tej terapii kształtowałam taką swoją rolę rodzicielską () bo ja nie za bardzo chciałam być mamą () i moja partnerka urodziła dziecko ale to był nasz wspólny proces i ja od początku jakby tak szukałam takiej swojej roli rodzicielskiej (W5)

W takich wypadkach troska często jest też realizowana poprzez działania na wielu poziomach (systemowe). Zacytowana powyżej homoseksualna matka nie tylko opowiada o relacji z synem i o swojej nad nim opiece, ale również o zaangażowaniu w tworzenie wspólnoty przedszkolnej, co z jednej strony stanowi dla niej źródło satysfakcji, a z drugiej strony buduje sieć relacji i wsparcia dla syna i pozostałych dzieci. Inna uczestniczka, nauczycielka w szkole specjalnej, troską otacza uczniów z niepełnosprawnością intelektualną oraz ruchową (W1). Jednym z jej działań jest organizacja nocowań dla uczniów w szkole, co pomaga odciążyć ich rodziców i daje im przestrzeń na zadbanie o swoją relację partnerską – można zobaczyć w tym działaniu przejaw troski o cały system rodzinny. Dodatkowo kobieta angażuje swoje dzieci w pomoc dzieciom z niepełnosprawnościami, a w przyszłości planuje zaangażowanie społeczne i polityczne na ich rzecz – chciałaby zainicjować budowę domu dla osób niepełnosprawnych. Na tym przykładzie wyraźnie widać, jak jeden cel generatywny może być realizowany w różnych obszarach życia i prowadzić do sformułowania generatywnego skryptu. Z kolei wizja tego, że zrealizowanie troski generatywnej mogłoby być niemożliwe, budzi ogromny smutek – obrazowo opowiedziała o tym homoseksualna kobieta, przytaczając sen, który miała, gdy jej partnerka poroniła:

za pierwszym razem no nie udało nam się IMIĘ PARTNERKI poroniła i to było dla mnie bardzo smutne () nawet ja się tym bardziej przejęłam niż ona () (mm) i miałam takie sny taki sen właściwie który pamiętam który był związany z tym że () jakiś taki bardzo smutny że ja już nie będę miała dziecka że jakby nie przekażę nic () dziecku że nie nauczę

kogoś żyć nie nauczę jakby kogoś świata nie pokażę mu świata () więc to było dla mnie takie bardzo smutne i no bardzo się bałam i miałam dużo wahań (W5)

Duże zaabsorbowanie troską nie jest jednak charakterystyczne jedynie dla osób wyżej zorganizowanych – osoby z organizacją borderline również podejmują poważne, troskliwe zobowiązania, jednak inaczej ich doświadczają. Przykładem może być mężczyzna, który został ojcem zastępczym dla dwójki dzieci (W7). Rozpoznaje on, że jest to troska „największego kalibru”, jednak pomimo radości i satysfakcji, którą przynosi mu rola ojca, niezmiennie pozostaje z poczuciem dokonanych wyrzeczeń i straty części siebie (por. temat piąty). To pokazuje, że stopień zaabsorbowania troską generatywną w życiu nie musi być związany z jej jednoznacznie pozytywnym przeżyciem.

Subtemat 1.2: Troska generatywna jest jednym z życiowych zobowiązań. Drugi wyróżniony przeze mnie sposób włączania troski generatywnej w swoje życie i doświadczenia to jej realizowanie w pewnym określonym zakresie, np. w jednym obszarze lub wybranej relacji. Troska nie jest centralną, a czasem nawet bardzo ważną częścią życia, ale przynosi satysfakcję, przyjemność lub spełnienie i dlatego jednostka chce ją realizować. Decyzja o wyborze obiektu lub obszaru generatywnego jest podejmowana świadomie i z różnych powodów. Dwie uczestniczki opowiadały o roli cici, w której realizują troskę generatywną, jednocześnie nie mając żadnych innych relacji z osobami z młodszych pokoleń. Z tych dwóch kobiet osoba wyżej zorganizowana osobowościowo nie zdecydowała się na macierzyństwo, bo uważa, że byłoby to dla niej zbyt trudne i nie czuje się gotowa na taką odpowiedzialność. Opiekuje się jednak dziećmi swoich znajomych, ponieważ jest przekonana, że jej rolą społeczną jest pomagać obciążonym rodzicom w opiece nad dziećmi – nazywa to tworzeniem „wioski” dla dziecka. Mówi o tym tak:

uważam że właśnie jak już ktoś się decyduje na dziecko no to powinien mieć wsparcie jakby społeczne w sensie (ee) jest takie powiedzenie że dziecko wychowuje cała wioska nie () powinno się mieć taką wioskę [...] uważam że jestem częścią tej wioski ale jakby () wioska to nie są tylko rodzice babcie i ciocia która przychodzi od czasu do czasu () to są nauczyciele to są zn- to są przyjaciele jakby już poznawani w szkole to są rodzice tych przyjaciół () jakby ja mam świadomość tego że ja jestem tam małym klockiem nie więc też który jakby jest przez jakiś czas i () no i jakby () nie wiem jak to powiedzieć ja nie mam potrzeby (ee) nie wiem pozostawiania jakichś takich zmieniających życie wspomnień ja () mnie zależy na tym żeby dziecko było zaopiekowane żeby (ee) miało jakąś rozrywkę czegoś może się dowiedziało (ee) coś więcej ze swoich umiejętności poznało też (W2)

Druga kobieta należy do grupy osób z organizacją borderline. Widzi w swoim życiu tylko jedną relację międzypokoleniową – z siostrzeńcem. Widuje go raz na kilka tygodni i wtedy chętnie się z nim bawi, jednak zaprzecza, by chciała mieć więcej kontaktów z młodszym pokoleniem. Uważa, że posiadanie dzieci ograniczałoby jej swobodę i niezależność, dlatego taka relacja z siostrzeńcem jej wystarcza. O swojej decyzji dotyczącej rodzicielstwa opowiada tak:

kiedyś z partnerem że stwierdziliśmy że nie chcemy mieć dzieci a teraz no to taki trochę też egoizm i wygoda w tym momencie no to na pewno bym już nie chciała ze względu na wiek to jest pierwsza sprawa a druga no to () no też się czuję niezależna bez tych dzieci () jednak no mam czas żeby sobie gdzieś pojechać na jakieś swoje zainteresowania () wiadomo no jest inaczej jak się ma dzieci a jest inaczej jak nie ma (W12)

Osobom z organizacją borderline takie ograniczanie relacji troski w swoim życiu pozwala nie mierzyć się w pełni z koniecznością nadawania znaczenia trosce, zastanawiania się nad jej rolą w życiu. Dlatego do tego samego wątku zaliczam również doświadczenie troski jako niejasnej, przeżywanie niepewności co do jej znaczenia lub źródeł. Wspomniany już wcześniej ojciec zastępczy, który co prawda podejmuje w życiu poważne zobowiązanie generatywne, jednocześnie deklaruje, że nie wie, skąd u niego ta potrzeba troski, którą określa jako „wewnętrzny drive” (W7). W trakcie wywiadu szukał różnych jego źródeł, takich jak doświadczenia rodzinne czy czynniki biologiczne, a o narodzinach swojej potrzeby rodzicielstwa opowiedział tak:

ja po prostu nie czułem takiej presji mocnej natomiast ta presja była wytworzona [przez żonę] natomiast jakby pod tym względem ten rok poświęcony na rozmowy wspólne () właśnie był rokiem kiedy ja trochę się nasycam tą potrzebą i rozumie- i jakby starałem się ją coraz lepiej zrozumieć () aż oczywiście doszliśmy do momentu kiedy no właśnie stwierdziliśmy że idziemy działamy załatwiamy i po prostu pchamy tą sprawę do przodu () tak że (ee) widzi pan no jakby kwestia może jest tego że nie tyle chciałem uszczęśliwić tylko swoją żonę ale ja też staję się też przez to szczęśliwy tak naprawdę jako partnerzy (W7)

Powyższy fragment opisuje, jak mężczyzna rozwinął w sobie potrzebą rodzicielstwa pod presją ze strony partnerki, a nawet, jak dodaje za chwilę, pod wpływem lęku

przed tym że nagle się trochę jakiś sens tego rozmyje znaczenie tego bycia razem () że gdzieś tam bez posiadania dzieci () te nasze drogi zaczną się tam powiedzmy rozchodzić w sensie hobby jakieś różne dziwactwa które będziemy sobie uprawiać każde w swoim pokoju (W7)

Widać, że jest to wyraźnie odmienny sposób budowania roli rodzicielskiej od tego, o którym opowiedziała homoseksualna matka (W5) przywołana w subtemacie 1.1. Przeżycie troski nie jest tu konstruowane w oparciu o swoje doświadczenia i od początku włączane w tożsamość, ale raczej „zapożyczane”, choć wydaje się, że droga do bycia rodzicem zastępczym w Polsce może być podobnie wymagająca i wyboista jak droga do macierzyństwa w związku jednopłciowym. Tak doświadczana troska jest bardziej sztywna bądź odtwórcza – może polegać np. na powtórzeniu wzorców wychowawczych lub opiekuńczych dokładnie tak, jak samemu się ich doświadczyło, wierząc, że innym ludziom również one pomogą. Podsumowując, w tym wątku mieści się doświadczanie troski jako mniej elastycznej, pełnej, mniej dojrzałej – ale wciąż satysfakcjonującej i w pewnym stopniu ważnej.

Subtemat 1.3: Troska generatywna ustępuje na rzecz stagnacji. Ostatni sposób doświadczania troski ujęty przeze mnie w temacie pierwszym opisuje stan najbliższy stagnacji – obejmuje zaprzeczenie, by troska generatywna i relacje międzypokoleniowe były w życiu ważne, oraz nieumiejętność nadania im znaczenia. Temat ten zbudowany jest jedynie wokół doświadczeń osób z organizacją borderline. U niektórych z nich pojawił się problem ze skonstruowaniem narracji generatywnej o wydarzeniu z udziałem młodszych osób. Podczas wywiadu wątki relacji międzypokoleniowych nie były przez tych uczestników spontanicznie włączane do odpowiedzi lub tematowi troski towarzyszyły jedynie negatywne skojarzenia (np. że realizacja troski wiązałaby się ze zbyt dużą odpowiedzialnością, stresem, podleganiem oczekiwaniom innych ludzi). W ich doświadczeniu nie pojawia się dylemat związany z odrzuceniem przez kogoś troski, ponieważ potrafią się w takiej sytuacji zdystansować. Jedna z nauczycielek tak opowiada o relacji z uczniami:

jeżeli ktoś mówi że () że wszystko jest w porządku na przykład że że nie ma potrzeby żadnej tam zmiany czy czy czy rozmowy czy czegokolwiek no to okej (mhm) i nie upieram się nawet jeżeli widzę że osoba no naprawdę wymagałaby jakichś działań interwencji czy czy rozmowy chociażby (W9)

Inna kobieta na pytanie, co chciałaby pozostawić po sobie młodszemu pokoleniu, odpowiada:

nawet miałam takie myśli że może umrę no i co teraz () co dalej nie co zostanie nic pustka pewnie ((śmiej)) po mnie a może to dobrze nie no wiatr powiał () może poruszył parę serc i już (W11)

Takie przekonanie w pigułce oddaje stan stagnacji, w którym niezdolność do wywarcia pozytywnego wpływu na młodsze pokolenia odbiera możliwość sięgnięcia po symboliczną nieśmiertelność i związana jest z poczuciem pustki i braku sensu.

Temat 2. Troska generatywna doświadczana jest przez pryzmat poczucia własnej skuteczności i kompetencji. Analizując przeprowadzone wywiady, mogłem zaobserwować, jak uczestnicy zmagają się z procesem integracji obrazu siebie jako osoby generatywnej z innymi aspektami tożsamości, a szczególnie z poczuciem własnej skuteczności i sprawczości. Te aspekty osobowości mają wpływ na podejmowanie wielu działań w życiu i, jak się okazuje, są kluczowe również dla generatywności. Efekt interakcji pomiędzy potrzebą troski generatywnej a poczuciem skuteczności w dużym stopniu wpływa na to, jak uczestnicy postrzegają swoją możliwość wpływania na młodsze pokolenia.

Osoby wyżej zorganizowane generalnie wyrażają nadzieję, że ich troska generatywna ma znaczenie dla rozwoju poszczególnych osób, ale i całego społeczeństwa. Chciałyby, żeby przekazywane przez nich wartości przetrwały w społeczeństwie i sądzą, że przyczyniają się do poprawy jakości życia młodszych pokoleń. Dostrzegają rolę starszych pokoleń w modelowaniu postaw i biorą odpowiedzialność za swoją opiekę – również zauważając, że mogą popełnić błędy wychowawcze. Uznanie swojej roli jako modela i własnej sprawczości pozwala w twórczy sposób korzystać z różnych nadarzających się okazji, by przekazywać ważne dla uczestników wartości i wiedzę. Jedna z kobiet obszernie opowiadała, jak podczas zabawy wchodzi w świat dziecka i podąża za nim, jednocześnie przekazując mu wiedzę na różne tematy (W2). Rozbudowuje tworzone przez dziecko historie, wplatając w nie nowe tematy albo przy okazji zabaw uczy umiejętności społecznych i reagowania w sytuacjach interpersonalnych. Z kolei wykładowczyni akademicka stara się uczyć rozwiązywania konfliktów pomiędzy studentami, korzystając z sytuacji, gdy one się rodzą (W5).

W tym temacie mieszczą się też jednak wątpliwości – zarówno osób wyżej zorganizowanych, jak i z organizacją borderline – dotyczące własnej skuteczności w obszarze generatywności. Niektóre osoby nie są pewne, czy dobrze rozpoznają potrzeby młodych ludzi, a nawet jeśli, to są przekonane, że ich wpływ na życie innych jest ograniczony. Jedna z osób uważa, że jej doświadczenia są zbyt jednostkowe i dlatego boi się na ich podstawie udzielać rad, które mogłyby okazać się nieprzydatne (W11). Jednocześnie doświadczą konfliktu w tym obszarze – relacjonuje sen, w którym nie była

potrzebna swoim studentom. Z jednej strony chciałaby pomagać innym, z drugiej strony jest przekonana, że nie ma do tego zasobów. Uczestnicy wskazują też na swoją bezradność, gdy nie wiedzą, jak zareagować, lub uważają, że ich reakcja nie wywoła żadnej zmiany.

Ciekawym wątkiem tego tematu jest stosunek do wejścia w rolę autorytetu. Wszyscy uczestnicy zdecydowanie dystansowali się od tego określenia, podkreślając, że nie czują się autorytetami i nie nazwaliby się tak. Jednocześnie osoby z obu grup robiły to z różnych powodów. Osoby wyżej zorganizowane podkreślały raczej, że chcą budować relacje bardziej partnerskie niż hierarchiczne, kiedy jest to możliwe, choć realistycznie dostrzegają, że mają większą wiedzę lub życiowe doświadczenie niż młodsze osoby. Określenia, których użyłyby wobec siebie, to raczej „przewodnik” (W2) czy „towarzysz” (W6). Osoby z organizacją borderline wyraźniej podkreślały, że nie postrzegają siebie jako autorytetów, ponieważ nie mają wystarczających zasobów i wiedzy albo nie chcą ponosić takiej odpowiedzialności. Jedna z uczestniczek komentuje to tak:

nie mam zasobów nie czuję się na tyle silna ani nie wierzę na tyle w siebie () żeby być takim drogowskazem nie czuję tego (W8)

Inna uczestniczka, profesorka i wykładowczyni akademicka, podzieliła się refleksją, że nie jest pewna, czy czuje się na tyle dorosła, żeby interweniować wobec zachowania młodzieży, i że nie czułaby się dobrze w roli odpowiedzialnego dorosłego. Następnie dodała, że obawia się skrzywdzić kogoś swoją pomyłką, która miałaby większe konsekwencje, gdyby była dla kogoś autorytetem:

w ogóle się boję jak ktoś mnie postrzega w takiej roli ((śmiej)) () się boję być autorytetem bo () autorytet to jest osoba która jakby znaczy czasami ktoś ma naturalną charyzmę nie () a ja się boję powiedzmy że coś powiem przecież ja się mogę mylić tak () (ee) że ktoś jakby się zafascynuje moimi słowami (W11)

Na poczucie sprawczości w zakresie generatywności uczestników wpływa to, czy czują, że mają odpowiednie kompetencje, by troszczyć się o kogoś. Po pierwsze wskazują na kompetencje osobowościowe i emocjonalne: osoby wyżej zorganizowane odnoszą się do zdolności dostrzeżenia negatywnych emocji innych ludzi i uspokojenia ich lub przekierowania ich uwagi. Emocje są wskazówką, że ktoś potrzebuje opieki – aby zareagować, uczestnicy stawiają się w sytuacji drugiej osoby, zastanawiając się, co może czuć. Przykładem jest sytuacja, w której trzeba na jakiś czas zająć uwagę dziecka:

bardzo lubię obserwować ludzi i (yyy) () staram się () wydaje mi się że dobrze rozpoznaję ich emocje i kiedy widzę u (yyy) dzieci jakiś smutek to od razu podejdę przytulę jeśli znaczy nie od razu przytulę bo to też nie jest odpowiednie ale znam takie osoby () pracuję też () na basenie i często jest tak że () rodzice nie zdążają odebrać tych dzieci zaraz po basenie () i te dzieci zaczynają płakać po prostu ja do nich podchodzę ja mówię () chodź ze mną pomożesz mi sprzęt zanieść [...] coś tam zażartuję bo ja też lubię () odwracać troszeczkę tą uwagę żeby () no () tak mam żeby dziecko nie myślało tylko o tej mamie tylko tutaj zaczynam szukać dobrych rzeczy coś fajnego coś ciekawego co by na chwilę zaskoczyło (W1)

Kobieta opowiada o tym, że dostrzeganie innych osób potrzebujących pomocy przychodzi jej naturalnie – to powtarzalne doświadczenie wśród osób wyżej zorganizowanych. Inaczej jest u osób z organizacją borderline, które zgłaszały dużo wątpliwości co do swoich kompetencji w zakresie rozumienia emocji innych. Jedna z kobiet mówi o tym tak:

czasami ja błędnie że tak powiem interpretuję sytuację danej osoby jest mi żal tej osoby czy jej współczuję () chcę jej pomóc chcę żeby się czuła tu dobrze () no też jestem jakby opiekunem więc () no i potem że tak powiem też się okazuje że no ktoś może mnie wykorzystać (W11)

Troska jest też doświadczana przez pryzmat własnych trudności psychicznych, co do których istnieje obawa, że negatywnie wpływają na relacje z młodszymi osobami:

sama mam problemy pewnego rodzaju emocjonalne i (yy) sama nie nie potrafię (ymm) sobie z rzeczami radzić więc (yy) (yy) tym bardziej nie czuję się kompetentna by rozmawiać z kimś (yy) kto zwraca się z takimi problemami do mnie (W9)

to mnie zawsze też za- zastanawiało bo też miałam problemy w kontaktach z ludźmi nie tak jak panu mówiłam że () ASD i tak dalej ((śmiec)) () więc (y) czasami na przykład no interweniowałam czy coś mówiłam albo to mogło być czasami źle przyjmowane () więc to mnie czasami tak blokowało żeby żeby no rozmawiać interweniować i tak dalej (W11)

Osoby te zauważają też, że aby opiekować się innymi, należy zaopiekować się również sobą, co przejawia się na różne sposoby – poprzez zadbanie o swoje zdrowie psychiczne albo po prostu znalezienie czasu dla siebie. Wyrażają nadzieję, że gdy to się uda, będą w stanie lepiej zatroszczyć się o młodsze osoby.

W końcu uczestnicy zwracają uwagę na kompetencje merytoryczne, które trzeba ich zdaniem mieć, żeby opiekować się młodszymi osobami, przede wszystkim na wiedzę z zakresu rozwoju lub psychologii dziecka, która pomaga w wychowaniu (W5, W7).

Nauczycielka pracująca w szkole średniej podkreślała też, że nie ma kompetencji do rozmowy z uczniami o emocjach, ponieważ takie kompetencje posiadają jedynie psychologowie – w takiej sytuacji sposobem na okazanie troski jest odesłanie dziecka do specjalisty (W9).

Temat 3. Troska generatywna jest doświadczana w kontekście satysfakcjonującej, wzajemnie karmiącej relacji. Temat trzeci opisuje, w jaki sposób autentyczna generatywność może być realizowana we wzajemnej, opartej na zaufaniu, pozytywnie spostrzeganej relacji. Temat ten zbudowany jest w dużej mierze na podstawie kodów pochodzących z wywiadów z osobami wyżej zorganizowanymi. Uczestnicy ci obserwują rozwój relacji z młodszymi ludźmi – a także, w sobie, postępujący wraz z tym rozwój troski generatywnej. Opowiadają, że na podstawie kontaktu z dziećmi i młodzieżą uczą się być w roli opiekunów. Relacje są przez nich postrzegane jako partnerskie lub oparte na współpracy. Jest w nich miejsce zarówno na wzięcie odpowiedzialności przez dorosłego wtedy, kiedy to konieczne (np. kiedy trzeba zadbać o bezpieczeństwo), jak i na partnerstwo oraz negocjowanie zasad, kiedy to możliwe. Uczestnicy dopasowują rodzaj relacji do wieku młodszych osób. Np. jedna z kobiet o swoim modelu wychowawczym opowiada w taki sposób:

w naszej rodzinie jest w ogóle tak że (mm) dorośli to dorośli a dzieci to dzieci i nie mamy takiego przekonania do takiej () kumpelskiej relacji bo mamy takie przekonanie że my sobie w ogóle wypracowałyśmy w czasie tej terapii taką ideę () że to dorośli są odpowiedzialni i to dorośli jakby dają reguły dlatego że to jest trudne [...] ja wolę taką relację współpracy ale takiej współpracy w której ja wiem więcej (ee) no bo ja już dłużej żyję na tym świecie mam większą wiedzę mam większą też odpowiedzialność dbam o bezpieczeństwo (W5)

Z kolei o relacjach ze studentami mówi tak:

studenci są dorosłymi ludźmi więc nie uważam że to jest taka relacja () no są młodym pokoleniem () to jest (mm) () dużo się też uczę od studentów ale też chcę im pokazywać przede wszystkim że mogą krytycznie myśleć że mogą mieć własne zdanie [...] wydaje mi się że jestem dosyć partnerskim wykładowcą że () studenci nie czują takiej granicy pomiędzy mną a nimi że widzą pewną relację współpracy [...] fakty są takie że to no ja daję te oceny ostatecznie tym studentom [...] więc no jest pewna nierówność nawet o tym rozmawiamy i () no bo jakby wydaje mi się że taką uczciwą rzeczą jest to żeby rozmawiać o tym ze studentami i im pokazywać to () że ja też ustalam pewne reguły chociaż no czasami są jakieś pretensje i ja zakładam pewne negocjacje (W5)

Widać na tym przykładzie, że relacje międzypokoleniowe tej osoby konstruowane są w różny sposób, ponieważ jest ona świadoma, że w relacji z kilkuletnim dzieckiem oraz dorosłymi studentami należy zadbać o różne rzeczy i inaczej rozłożyć akcenty. Z kolei ojciec, opowiadając o budowaniu swojej relacji z synami, wskazuje, że choć na razie są za mali na relację całkowicie partnerską, to ma nadzieję, że z czasem w taką się ona przekształci (choć jednocześnie dodaje, że to dlatego, że chciałby móc również skorzystać z tego w jakiś sposób, na przykład czerpiąc z wyjazdów czy zainteresowań dzieci):

ja po prostu muszę gwarantować to że () nic im się nie stanie () więc to bardziej jest na tej zasadzie że ja to jest tak że jak powiem to powiem a jak powiem to wiem tak ((śmiej)) to jest wiadomo w jakimś sensie wypaczenie ale żeby była jasność ja też znajduję przestrzeń na taką partnerską rozmowę na takie trochę negocjowanie ze mną jakby to jest to jest też potrzebne tak to też jest normalna sytuacja u nas w domu () w tej relacji ona też ma miejsce [...] niewątpliwie chciałbym wiedzieć że to są że mogę na tyle zaufać żeby oddać pewną wolność i swobodę takiemu młodemu człowiekowi po to żeby też korzystać z tego w jakimś sensie (W7)

Uczestnicy opowiadają, co jest rolą każdej ze stron w relacji międzypokoleniowej, żeby mogła być relacją generatywną. Oni sami chcą swoją postawą budować atmosferę otwartości i zaufania, by młodzi ludzie wiedzieli, że mogą się do nich zwrócić z różnymi sprawami. Nauczycielka komentuje swoją relację z uczniami w taki sposób:

myślę że mają jakieś tam zaufanie (ymm) i no zaufanie to podstawa relacji wydaje mi się więc (yy) więc no na pewno (yy) nie boją się powiedzmy odezwać nie boją się że zostaną w jakiś sposób skrytykowani i czy tam ocenieni (W9)

Niektórzy uczestnicy uważają, że odpowiedzialność za to, jak wygląda relacja, w dużej mierze często leży po stronie osób starszych, a problemy, które zauważają w młodym pokoleniu (np. zamknięcie, izolację, brak relacji społecznych), wynikają z niedostatecznej opieki ze strony rodziców. Osoby zaangażowane generatywnie chcą mieć poczucie, że wchodzi w głęboką relację, dlatego angażują się w świat młodych, interesują się ich życiem i przemyśleniami, perspektywą patrzenia na świat. Uważają relacje międzypokoleniowe za coś, w co warto inwestować czas i energię.

Z kolei, jeśli chodzi o to, co ze strony młodszej osoby umożliwia realizację generatywności, to jest to zaangażowanie w relację i zaciekawianie się tym, co starsza osoba może przekazać. Jedna z osób wyżej zorganizowanych, która po kilkunastu latach pracy w Afryce wróciła do Polski i podjęła studia, opowiadała o tym, jak kształtuje relacje

z młodszymi o pokolenie kolegami i koleżankami na uczelni (W6). Lubi dzielić się z nimi swoim życiowym doświadczeniem i refleksjami z perspektywy osoby starszej od nich, ale też cieszy się, że może ich obserwować i rozmawiać z nimi o tym, jak podchodzą do studiowania i wykładowców, jakie mają plany na życie i jacy są. Opowiada o zderzeniu dwóch perspektyw, w którym jest jednak miejsce na dyskusję i uwspólnianie znaczeń. Inna osoba, opowiadając o pracy zawodowej, podkreślała, jak ważne dla jej motywacji jako mentora jest zaangażowanie młodych pracowników w naukę zawodu (W3). Jednocześnie jednak zauważa, że to również jest relacja obustronna, ponieważ zarówno ona, jak i młodszy koledzy i koleżanki wnoszą do relacji coś unikatowego i ta wymiana napędza rozwój świata:

ja uważam że () to jest rola pokoleniowa że jeden ma trochę większą wiedzę nie wiem młodszy ma (e) (e) trochę większą sprawność w w w czymś (e) nowym [...] wydaje mi się że świat szybciej by się rozwijał jeżeli byłaby ta ta ta synergia to połączenie takie () właśnie trochę nie wiem wiedzy starszego pokolenia plus doświadczenia już i plus na przykład nie wiem to może młody człowiek powie ale wiesz w dzisiejszych czasach to już to to trochę inaczej funkcjonuje tak () żeby była ta wymiana w ogóle (W3)

Ten wątek znajduje swoją kontynuację w opowieściach o tym, że również sami uczestnicy badania czerpią różne korzyści z relacji międzypokoleniowych, a więc troska generatywna doświadczana jest w perspektywie wymiany, która następuje we wzajemnie karmiącej relacji, i wymaga otwartości ze strony osób starszych na wybory i decyzje młodych i na to, co mogą wnieść do ich życia w odpowiedzi na troskę. Z kontaktów z młodszymi osobami starsi czerpią przede wszystkim satysfakcję i radość, a także poczucie bycia młodym duchem i „na bieżąco”. Przyjemność daje obserwowanie, jak młodsze osoby rozwijają się i zmieniają pod wpływem kontaktu z uczestnikami – czy dotyczy to dziecka, które rozwija się poznawczo i społecznie (W2, W7), czy młodszych współpracowników, którzy uczą się nowych umiejętności (W3). Istotne jest poczucie bycia docenionym lub wdzięczność widoczna po drugiej stronie, które motywują do dalszych wysiłków na rzecz młodszych pokoleń. W końcu uczestnicy sporadycznie wskazywali też na bezpośrednie korzyści, które czerpią z generatywności, np. to, że sami dobrze się bawią w kontakcie z dzieckiem (W2), że uczą się od młodych ludzi określonych rzeczy (np. korzystania z technologii; W12), dowiadują się o nowych trendach, muzyce czy filmach, korzystają z różnych atrakcji, np. koncertów, wyjeżdżając razem ze swoim dzieckiem (W8), czy w końcu zarabiają pieniądze, jeśli ich praca wiąże

się z opieką nad innymi (W2; W4). Kilka przykładów osób, które opowiadały o różnych formach korzyści czerpanych z generatywności, zawarłem w poniższych cytatach:

wiem że to dziecko się cieszy na mój widok że jakby nasza wspólna rozmowa czy zabawa sprawią mu radość () mi też sprawia w sensie to nie jest tak że ja cierpię przy tym to jest () to jest właśnie ten (mm) jakby radość obopólna (W2)

młodsze [pokolenie] no to ma trochę () inne podejście na przykład do takich nowinek technologicznych to też oni mają jakąś taką łatwość jeżeli chodzi o posługiwanie się wiadomo no im się starszym no to jest trochę gorzej z tym więc to jest też fajne że zawsze to młodsze pokolenie wytłumaczy () powie coś podpowie () co z czego można by było skorzystać (W12)

to mi daje siłę () że jeżeli komuś mogę pomóc () to (yyy) sama jestem silniejsza i chyba radość mi to daje taką (W10)

jeśli się zainteresuje nie wiem surfingiem albo kitesurfingiem i będzie jeździł na obozy być może też będę nie wiem też żeglował obok bo też z tego skorzystam jak będzie piechurem i będzie nie wiem harcerzem i będzie jeździł po górach to też będę chciał jechać z nim raz po raz w te góry bo też tam lubię jeździć prawda i może w końcu znajdę na to czas znowu właśnie dzięki temu że taki młody człowiek coś zrobi () a jeżeli to będzie zupełnie coś innego bo to będzie nie wiem pole dance no cóż to poznam świat pole dancu (W7)

poczucie że (ee) się tak szybko nie starzeję (ee) że dowiaduję się ciągle czegoś że mój mózg dostaje taką taką zdrową pożywkę (W6)

Doświadczenie troski generatywnej w taki sposób powiązane jest również z umiejętnością poproszenia o pomoc innych osób i przyjęcia tej pomocy – coś, o czym mówiły tylko osoby wyżej zorganizowane.

Temat 4. Troska generatywna jest doświadczana jako zagrażająca lub raniąca. Ten temat opowiada o doświadczaniu troski generatywnej jako w jakiś sposób krzywdzącej, a relacji międzypokoleniowych jako zagrażających lub nieprzyjemnych. Ten temat niejako zbiera doświadczenia przeciwne do tych opisanych w temacie trzecim – opowiada o relacjach, w które nie warto inwestować, ponieważ generatywność nie tylko nie przynosi korzyści, ale wręcz powoduje dyskomfort. Temat czwarty zbudowany został w znacznej większości w oparciu o kody pochodzące z wywiadów z osobami z organizacją borderline. Osoby te przede wszystkim zauważają, że już samo budowanie relacji międzypokoleniowych jest dla nich trudne. Niektóre postrzegają je transakcyjnie, to znaczy, że wymiana między osobami tworzącymi relacje powinna być równa, w związku z czym czują presję, że mogą nie być w stanie dać z siebie wystarczająco dużo.

Widzą relacje w kategoriach konkretnych zysków i strat. Jedna z uczestniczek zaznacza, że ma ogólne trudności w budowaniu relacji (W11). Obsesyjnie analizuje odbyte rozmowy, interakcje z ludźmi męczą ją psychicznie i fizycznie. Inna podkreśla z kolei, że czuje przepaść międzypokoleniową, która powoduje, że może z młodszymi osobami nawiązać jedynie płytkie relacje:

jednak to jest jakaś przepaść i też nie zawsze jest o czym porozmawiać () też no to są inne tematy jednak ja jestem na innym trochę etapie życiowym niż oni (W12)

Jednakże jej przeżycie generatywności jest niespójne, ponieważ we wcześniejszej części wywiadu opowiada o tym, że czuje się młoda duchem i jest ciekawa młodych ludzi, w związku z czym łatwiej jej nawiązać relacje z nimi niż z osobami od siebie starszymi:

z takimi no powiedzmy w wieku mojej mamy () jeszcze starszymi no no nie bardzo tak czuję taką więź do rozmowy a z młodszym jakoś tak jest mi lżej i rozmawiać i przebywać i i taki vibe jest () powiedzmy nawzajem (W12)

Biorąc pod uwagę te trudności, uczestnicy opowiadali, że w związku z okazywaniem troski generatywnej obawiają się trzech rzeczy: że sami kogoś skrzywdzą swoją troską oraz że zostaną odrzuceni albo wykorzystani. Jeśli chodzi o obawę przed skrzywdzeniem kogoś, dobrze ilustruje to opowieść matki zmagającej się z własnymi agresywnymi reakcjami, które jej zdaniem mogą negatywnie wpływać na relację z synem:

nawet jak się na niego wkurzam bo czasami mnie po prostu doprowadza do szału to to za chwilę wiem że ja muszę przystopować i na spokojnie do tego podejść nie żeby no żeby nie zburzyć tej relacji nie żeby nie przegiąć ani on nie może przegiąć ani ja nie mogę przegiąć [...] najpierw nakrzyczę ((śmiej)) że nigdzie nie wyjdzie jak nie posprząta pokoju albo () cokolwiek () a potem wiem że przegięłam na przykład nie bo za dużo słów za dużo takiego podniesionego tonu i on się zamyka wtedy nie nie chce ze mną gadać i ale i ja wtedy idę na spacer nie wiem słucham muzyki uspokajam się i potem nie wiem no obiad wołam go na obiad i już mam inny ton (ee) już na spokojnie nie przechodzimy jak gdyby nad tym do porządku dziennego (W8)

Inna osoba rozważa, czy jej troska nie staje się wręcz przeszkodą w rozwoju młodych ludzi:

mi się wydaje że pomagam a wcale tak nie jest nie że może interweniuję () wydaje mi się jak powinno być () a tak naprawdę może ta osoba po prostu powinna mieć pewnego rodzaju przeżycia () żeby coś zrozumieć w swoim życiu () może to jest ten krok w kierunku takich bardziej () globalnych archetypowych ((śmiej)) archetypowego oglądu nie (W11)

a jeszcze inna uważa, by nie naruszyć swoją troską granic drugiej osoby:

każdy ma swoje jakieś (ymm) rzeczy swoje granice też więc (yy) staram się (ymm) no nie być nadgorliwa że tak powiem w swoich (yy) działaniach i i szanować granice drugih osób () więc jeżeli ktoś (yy) (emm) nie wymaga takiej takiej troski zaangażowania albo jej nie oczekuje w stosunku od mojej osoby no to staram się to szanować (W9)

Jeżeli chodzi o odrzucenie, to wątek ten wpisuje się w poruszony już wcześniej problem nierówności w relacji – osoby z organizacją borderline obawiają się, że zainwestują troskę w relację międzypokoleniową, a następnie zostaną odrzucone, a to może doprowadzić – i czasem rzeczywiście prowadzi – do zerwania relacji:

będę pomagać załatwiać jakieś na przykład mieszkanie czy załatwiać na przykład nie wiem akademik () czy jeszcze coś innego a ta osoba że tak powiem mnie zdystansuje nagle nie () więc tego też się boję (W11)

Mężczyzna, który z jednej strony podczas wywiadu podkreślał bezinteresowność troski i konieczność całkowitego poświęcenia się bez obietnicy otrzymania zwrotu, po chwili zauważa jednak, że to pewien ideał, ponieważ rzeczywistość relacyjna wygląda inaczej:

istnieje diametralna różnica pomiędzy tym jacy powinniśmy być a jacy jesteśmy () i to się tyczy w każdym każdego aspektu tak nasza projekcja nas jest inna niż to kim jesteśmy naprawdę () nasze oczekiwania wobec innych są inne niż to co otrzymamy tak naprawdę od nich () i zawsze to to roz- to to ten dystans między jednym a drugim ta różnica między jednym a drugim będzie będzie dla nas bolesna (W7)

W końcu największy lęk budzi, że gotowość do okazywania troski i pomocy zostanie wykorzystana przez innych. Taki lęk prezentuje szczególnie jedna z osób, która postrzega innych jako raniących i wykorzystujących w różnych obszarach (W11). Jako wykładowczyni starała się budować ze studentami partnerskie relacje, ale miała wrażenie, że nadużywali to. Opowiedziała historię o tym, jak podczas spaceru z psem ośmieliła dziewczynkę, która obawiała się sama wejść do parku, jednak natychmiast zaczęła się obawiać, że dziecko będzie od niej wymagało więcej pomocy i opieki. W innym momencie przytacza, jak została poproszona opiekę nad koleżanką, która doświadczała zaburzeń psychicznych i nie radziła sobie w pracy na uczelni. Pomoc ta kosztowała uczestniczkę badania bardzo dużo, czuła, że „dała się zrobić” w tę sytuację. O jej kosztach opowiedziała tak:

mnie ta sytuacja po prostu wykończyła nie ja miałam ja byłam tak roztrzęsiona że no potem po prostu się zdystansowałam do tego ((cmoknięcie)) potem już doszło do tego że () a ponieważ tak przeżywałam wszystko że starałam się odcinać po prostu od tych emocji

() (ee) no z- to z kolei doprowadziło do tego że nie widziałam ludzi jako ludzi tylko jako taki zespół sygnałów po prostu ((śmiej)) (ee) które mi grożą albo nie wiem no takie generalnie takich sygnałów grożących (W11)

Przytoczone przykłady pokazują, że młodzi ludzie mogą być postrzegani jako realnie groźni, a kontakt z nimi – jako wyczerpujący psychicznie. Inna osoba, nauczycielka, opowiada o swoim przeżyciu uczniów jako wrogich, ksenofobicznych i nietolerancyjnych (W9). Kobieta postrzega w ten sposób większość uczniów, z którymi ma do czynienia, a ponieważ te postawy nie zgadzają się z jej wartościami, czuje, że uczniowie prowokują ją do rozmowy na te tematy na lekcjach. W końcu uczestnik badania wniósł też wątek tego, że rodzice okazują dzieciom troskę również wtedy, kiedy na to nie zasługują, co odsłania w dwojaki sposób myślenia o relacjach międzypokoleniowych – z jednej strony podważa bezinteresowność troski generatywnej, którą mężczyzna podkreśla w innych częściach wywiadu, a z drugiej strony sugeruje poczucie niesprawiedliwości powiązane z faktem, że do troski trzeba być gotowym zawsze, nawet gdy się wydaje, że nie powinno się jej okazywać.

Takie doświadczanie troski generatywnej powiązane jest z niezdolnością lub niechęcią do przyjęcia troski o siebie. Potrzeba pomocy i bycia zaopiekowanym bywa kojarzona ze słabością lub wstydem. Jedna z uczestniczek czuje się wtedy, jakby była „dzieckiem specjalnej troski” (W11) – pojęcie troski jest w tym wyrażeniu całkowicie zniszczone przez negatywne, upokarzające skojarzenie. Inne osoby wspominają negatywne doświadczenia z dzieciństwa, kiedy nie doświadczały troski generatywnej ze strony opiekunów, albo mówią o tym, że teraz osoby starsze nie są dla nich wsparciem czy autorytetem, ponieważ udzielane przez nich rady są nieadekwatne do dzisiejszych czasów.

Temat 5. Troska generatywna jest doświadczana jako zmieniająca uczestników i ich życie. Ostatni temat zbiera doświadczenia w zakresie tego, jak generatywna troska wpływa na życie i osobowość uczestników i zmienia je. Po pierwsze osoby z obu grup zauważają pozytywne zmiany w osobowości wywołane realizacją troski generatywnej. Rozwijają się u nich takie cechy, jak pewność siebie, cierpliwość, tolerancja i otwartość. Ta ostatnia jest szczególnie ważna, pozwala bowiem na zaciekawianie się perspektywą młodych ludzi i konfrontowanie się z ich wizją świata, co również jest dla uczestników rozwijające. Jedna z kobiet tak opowiada o relacji z kilkulatkiem, którym się opiekuje:

człowiekowi samemu zaczyna pracować inaczej mózg bo () (mm) bo właśnie bo w naszym wieku już różne rzeczy zakładamy że wszyscy wszystko wiedzą nie zresztą tak

ja też mam często takie wrażenie że () to co ja wiem to inni też wiedzą i nie ma jakby potrzeby się ((śmiej)) tutaj spuszczenia i tłumaczenia bo też człowiek wychodzi na jakiegoś mądrałę i przemądrzałego jak próbuje () oczywistości tłumaczyć innym właśnie () znaczy często tak miałam z dorosłymi że czasami ja wiedziałam różne rzeczy () a się okazywało że inni nie wiedzą ale no z małym człowiekiem to jest tak bardzo jeszcze bardziej jakby odczuwalne nie że () człowiek coś wie a to dziecko jeszcze tego nie wie (W2)

Dodatkowo kontakt z dziećmi i konieczność przekazania im różnych informacji konfrontuje z własną niewiedzą albo refleksjami dotyczącymi funkcjonowania świata, nad którymi dorośli nie zastanawiają się na co dzień.

w kontakcie z moim synem że on mi pokazuje świat od nowa można powiedzieć że () to jest ten świat który o którym ja zapomniałam że jest taki świeży że jest taki nowy () no i tak samo te dzieci mi to pokazywały (W5)

dziecko zadaje dużo pytań nie to to jest ten moment i (ee) też człowiek się orientuje ile rzeczy nie wie w sensie takim że nie wiem jeśli chodzi () i to też jak to przedstawić dziecku w sensie takim żeby to zrozumiało nie że że () nie wiem skąd się bierze prąd jakieś prawa fizyki (W2)

on nie wiedział czym jest śmierć no więc bardzo prosto mu to wytłumaczyłam na czym to polega () no był dosyć zdziwiony () ale no w pewnym sensie jest to takie głębokie zetknięcie się z takimi prawdami o rzeczywistości () no więc IMIĘ SYNA mnie konfrontuje z takimi rzeczami () ale też w ogóle z rzeczywistością (W5)

W końcu czasami decyzje związane z generatywnością wymagają podjęcia tożsamościowych wyborów lub motywują do zrobienia rzeczy, o które uczestnicy by się nie podejrzewali. Jedna z kobiet opowiedziała o sytuacji, w której bez wahania pojechała wesprzeć młodych ludzi protestujących przeciwko likwidacji squotu, w którego funkcjonowanie była w pewien sposób zaangażowana (W6). Było to dla niej symboliczne wydarzenie, ponieważ miała świadomość, że stanęła po stronie młodych ludzi, a nie deweloperów czy osób ze swojego pokolenia, które krytkowały zachowanie squotersów. Zaryzykowała, wiedząc, że na miejscu ma być policja – zdawała sobie jednak sprawę, że jej autorytet jako osoby starszej może pomóc młodym ludziom i wesprzeć ich postulaty. Była zaskoczona tym, że w ten sposób przełamała w sobie wstyd i podjęła działanie, o które kiedyś by się nie podejrzewała. Nadała temu zdarzeniu ważne znaczenie w kontekście rozumienia siebie i swojej generatywności:

[to] było bardzo spontaniczne () było bardzo spontaniczne (eee) no i jest dla mnie ważne () jest dla mnie ważne bo to był też taki przełom w mojej świadomości że ja jestem z nimi

(eee) jestem w stanie pozbyć się tego wstydu (eee) (ee) który gdzieś mógłby mi towarzyszyć z racji mojego pokolenia (W6)

Inny rodzaj wpływu troski generatywnej, jaki zauważają uczestnicy, to doświadczenie związanego z nią zmęczenia, wyczerpania i obciążenia. To doświadczenie charakterystyczne przede wszystkim dla osób z organizacją borderline, które czują się w relacjach międzypokoleniowych nadmiernie przytłoczone emocjami. Choć osoby wyżej zorganizowane również sygnalizowały, że troszczenie się o innych bywa trudne i obciążające, to jednak nie powoduje u nich chęci wycofania się z relacji. Osoby z organizacją borderline albo zaprzestają realizacji troski, bo obciążenie jest dla nich zbyt duże, albo dalej podejmują troskę, ale z poczuciem przeciążenia i nadwyrężając swój dobrostan. Jedna z kobiet opowiedziała o tym, jak pomagała byłemu chłopakowi swojej córki po tym, jak ta się z nim rozstała. Ponieważ kobieta sama przeżyła wcześniej podobne zdarzenie, kiedy zdradził ją mąż, wiedziała, jak może pomóc chłopakowi. Mimo że kontakt z nim w tej sytuacji wzbudził w niej negatywne wspomnienia związane ze zdradą, to przez wiele tygodni spotykała się z nim i pozostawała pod wpływem jego emocji. Opowiada o tym tak:

znosiłam te smsy które on pisał bo on do mnie pisał brzydkie czasami smsy ale rozumiałam że on działa w afekcie [...] ja się bardzo źle czułam (eee) () spotkanie dla mnie z nim było () no traumatyczne bo on () był w bardzo złej kondycji psychicznej () (yyy) płakał [...] dla mnie to było ciężkie jako (yyy) osoby która brała w tym udział bo ja (yyy) nie widziałam w tym ani jego rodziców () generalnie to ja z nim ciągle rozmawiałam tak no () no to było dla mnie trudne () (yyy) () widzieć ten jego smutek () i te właśnie takie wahania nastroju (W10)

Przeżycia te były na tyle trudne, że w końcu zaprzestała z nim kontaktu. Emocje innych bywają dla uczestników przytłaczające również wtedy, gdy relacje nie są tak bliskie. Jedna z nauczycielek opowiadała, że stara się nie angażować w rozmowy z uczniami na temat ich trudności i emocji, a gdy czasem zdarzy jej się o czymś takim dowiedzieć, nie może przestać o tym myśleć (W9). Tak wspomina lekcje indywidualne z uczennicą, która miała trudności psychiczne i opowiadała jej m.in. o swoich próbach samobójczych:

miało to na mnie dość duży wpływ (yy) na pewno (yy) obniżało mój nastrój (yy) i też z obawą szłam na kolejne zajęcia (yy) nie wiedząc czego się spodziewać właściwie co usłyszę czego się dowiem (ymm) (emm) no więc taki wpływ to na mnie miało że nie czułam się komfortowo tak psychicznie (yy) można by powiedzieć (W9)

Troska o innych wiąże się też z negatywnymi emocjami po stronie uczestników – lękiem o dzieci (W8), poczuciem smutku i bezsilności, gdy nie wiadomo, jak reagować na zachowanie innych (W11), a w przypadku rodzicielstwa zastępczego (W7) i w parze jednopłciowej (W5) również z frustracją związaną z niepewną sytuacją prawną. Jedna z osób wskazała, że sytuacje interpersonalne, w tym sytuacje troski, są dla niej tak wyczerpujące, że aż czuje ból fizyczny:

to też wpływa na na na moje ciało że tak powiem ((śmiej)) bo mnie wszystko boli nie
() no więc troska no u mnie że tak powiem przyjmuje czasami takie ekstremalne formy
(W11)

Ludzie opowiadają o różnych sposobach radzenia sobie z tym obciążeniem. Najpopularniejszym z nich jest izolacja, która oznacza albo wycofanie z relacji, albo wycofanie emocjonalne:

bardzo często zamykam się w dużym u siebie w sypialni () (mmm) () i leżę bez dźwięku
bez światła dla mnie właśnie takim ukojeniem jest taka cisza i ciemność nie () czyli
uciekam w to co jak byłam w depresji () tak się trochę zamykam w sobie i () i to mi
pomaga (W10)

żeby po prostu tak głęboko nie przeżywać tego to się dystansuję nie bo () generalnie mam
coś takiego że w stosunku do wielu ludzi szczególnie też takich których bliżej znam że
tak się zarażam emocjami tak że wchodzę jakby w tę sytuację () którą te osoby przeżywają
(W11)

Innym sposobem jest, jeśli to możliwe, wyraźne rozdzielenie pracy zawodowej od życia prywatnego:

od jakiegoś czasu nie sprawdzam wiadomości (yy) no na skrzynce tak czy tam jakieś
wiadomości od uczniów po godzinach pracy właśnie (yy) i (ymm) mimo że no nie udaje
się wie pan to nie jest także że można to oddzielić tak całkowicie ale staram () staram się
właśnie to oddzielać tak żeby za dużo czasu w prywatnym () wolnym okresie nie
poświęcać na sprawy służbowe (W9)

a czasem również farmakoterapia:

jestem na antydepresantach i podejrzewam że gdybym nie była to by to było jeszcze
gorsze dla mnie () (eee) bo ten jednak () między [innymi] dzięki tym lekom jestem na
takim bardziej flow (W10)

W końcu doświadczanie troski generatywnej jest też związane z poczuciem straty i ograniczeń, które nakłada ona na codzienne funkcjonowanie. Kilka osób zauważyło, że gdyby nie były tak zaabsorbowane opieką nad dziećmi, mogłyby lepiej zatroszczyć się

o siebie (W3; W7). Osoby wyżej zorganizowane uważają to za naturalny etap życia i wiedzą, że gdy dzieci dorosną, ponownie będą mogły poświęcić sobie więcej czasu. Jedna z kobiet mówi o tym tak:

bardzo dużo jest zaangażowania na ten moment przez te lata no to nie było tak że ja sobie tak nawet mogłam do koleżanki zadzwonić a choć jutro wyjdziemy gdzieś nie () ale ale mówię jak nadejdzie ten czas no to zakładam () że wtedy czyli to zadbanie o siebie no to że będę mogła częściej z koleżanką się spotkać gdzieś sobie wyjść wyjść do kina na jakiś festiwal górski tak więc więc na pewno na pewno na pewno gdzieś do tego będę chciała wrócić nie (W3)

Z kolei osoby z organizacją borderline przeżywają stratę i pewien rodzaj żałoby związany z koniecznością oddalenia się od siebie na rzecz zainwestowania sił i energii w zaangażowanie generatywne. Uczestnik badania mówiąc o tym, podkreślał nieodwracalność i ciężar decyzji o rodzicielstwie:

nie chciałbym powiedzieć tego żonie że wiesz no nie będę mógł teraz jeździć z kolegami w góry no to by spojrzała na mnie w kontekście przyszłej adopcji że () to trochę jest nieadekwatne prawda no ale jakby jakby ja też poczułem tą stratę tak jakby pewna forma żałoby się też wydarzyła znaczy ja wiedziałem że ja tracę kawałek siebie na rzecz tego że mam rozwijać inny mój kawałek prawda () ale ta bezwarunkowość takie poczucie że jakby nieważne co by się stało nie urwałoby mi nogę nie wiem byłbym bankrutem nieważne co by się stało () (ee) jakakolwiek potencjalna niemoc by się przydarzyła w moim życiu to ja i tak i tak (ee) zrobię wszystko żeby jakby zagwarantować tym dzieciom bezpieczeństwo po pierwsze () no i jakiś dobrostan (W7)

Są też osoby, którym założenie rodziny kojarzy się z nadmiernym ograniczeniem swobody, które powoduje, że nie można już prowadzić dotychczasowego stylu życia:

zauważyłam że właśnie osoby w moim otoczeniu które nie mają dzieci są bardziej otwarte bardziej spontaniczne a te które jednak już mają swoje rodziny no to tak () jednak () siedzą w domu ciężko im nawet wejść czasami (W12)

Z kolei uczestniczka, której dorosła córka chciała wrócić do domu rodzinnego po rozstaniu z chłopakiem, tak opowiada o konflikcie, który to w niej wzbudziło:

to jest obciążenie bo było tak () boże gdzie ja ją zmieszczę tak () bo tu mamy co prawda trzypokojowe mieszkanie ale w jej pokoju mamy sypialnię sobie myślę boże gdzie ona będzie mieszkała no i takie szybkie () myślenie co zrobić bo tak z jednej strony nie mogę dziecku powiedzieć że jej nie przyjmę do mieszkania () które (yyy) w którym (yyy) () żyła () tak urodziła się i tutaj mieszkała całe swoje dzieciństwo () a z drugiej strony tak naprawdę () nie było dla niej tutaj już miejsca () i to było też dla mnie dosyć trudne

Można powiedzieć, że wizja – choćby czasowego – przearanżowania swojego życia wzbudziła w niej dużą niechęć. Co ciekawe, w innym momencie wywiadu opowiedziała, że dokładnie to samo spotkało ją, kiedy sama wyprowadziła się z domu rodzinnego:

moja mama też szybko zaanektowała mój pokój () że jak (yyy) po ślubie przyjechałam do niej tam dwa czy trzy dni po ślubie naszym () to ja mówię ja nie wierzę () a z mojego pokoju było nic bo ona nawet zdążyła wykładzinę i tapety już (yyy) zmienić nie () no i tak się czułam wtedy taka wyrzucona z gniazda () bez powrotu no (W10)

Sama jednak nie dostrzega, że w pewien sposób odtworzyła zachowanie matki, i że mogłoby to zostać w podobny sposób odebrane przez jej córkę.

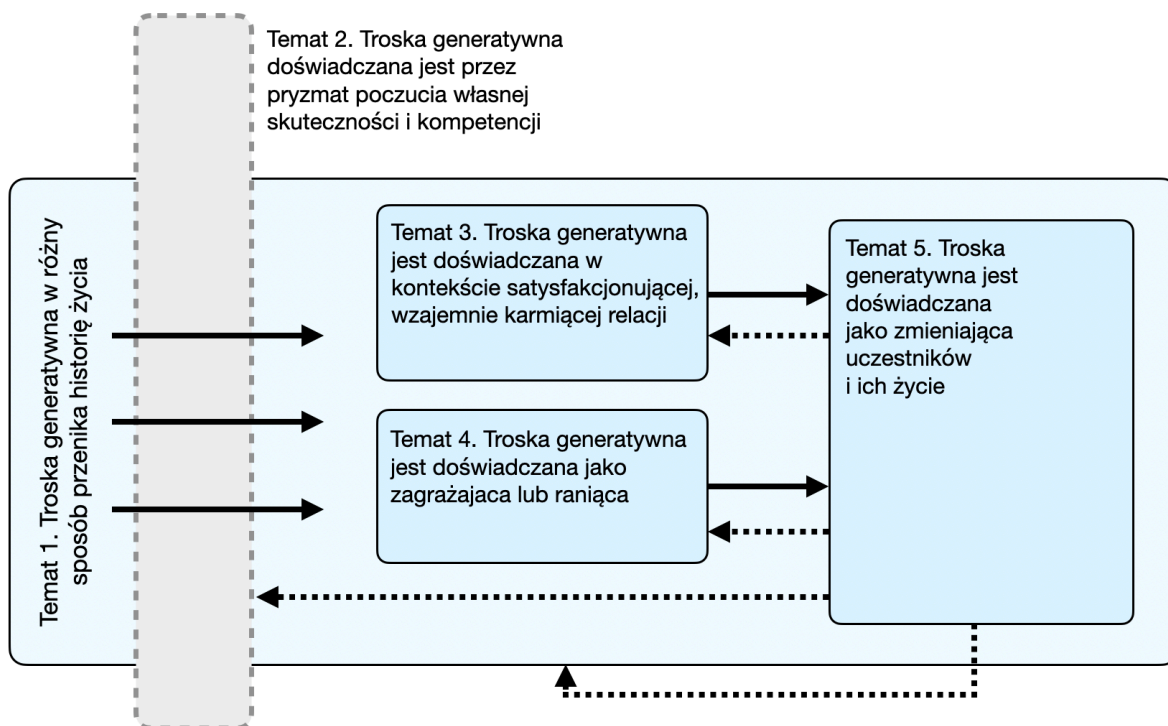
6.9. Dyskusja

Wybrany sposób analizy danych, CRTA, pozwolił udzielić odpowiedzi na pytanie badawcze, czyli wskazać, w jaki sposób doświadczana jest troska generatywna przez osoby w średniej dorosłości, w tym pokazać różnice w jej doświadczaniu przez osoby wyżej zorganizowane osobowościowo i osoby z organizacją borderline. Zgodnie z przyjętymi założeniami filozoficznymi rozumiałem troskę generatywną jako zjawisko, które mogłem obejrzeć przez pryzmat osobistych doświadczeń uczestników badania (realizm krytyczny) interpretowanych przeze mnie w kontekście ich opowieści o życiu i własnej generatywności, a także w kontekście całości wywiadu i sytuacji badania (kontekstualizm). Tak prowadzona analiza doprowadziła do utworzenia pięciu tematów opisujących różny sposób doświadczania troski generatywnej. Każdy temat powstał w oparciu o kody pochodzące z wywiadów z osobami z obu grup. To oznacza, że wygenerowane przeze mnie tematy opisują obszary doświadczania troski generatywnej przez uczestników badania z różnym poziomem organizacji osobowości w średnim wieku. Jednocześnie zarysowała się wyraźna różnica dotycząca tego, jaki charakter miały doświadczenia osób z obu grup zasilające każdy z tematów. Wygenerowane tematy można powiązać ze sobą, tak jak to przedstawiłem na rysunku 12.

Pierwszy temat, *Troska generatywna w różny sposób przenika historię życia*, stanowi tło dla rozumienia doświadczeń uczestników związanych z generatywnością. Temat ten pozwala zobaczyć, jak przebiega proces integracji potrzeby troski generatywnej z innymi rozwojowymi doświadczeniami oraz na ile i w jaki sposób jej realizacja jest wkomponowana w codzienne funkcjonowanie uczestników badania. Teorie generatywności wskazują, że choć generatywność rozwija się całe życie, to według Eriksona (1982/2002) w okresie średniej dorosłości wyrasta na wiodącą tendencję

Rysunek 12

Doświadczanie troski generatywnej przez osoby z różnym poziomem organizacji osobowości – wyniki porównawczej refleksyjnej analizy tematycznej

rozwojową. Zgodnie z teorią tożsamości narracyjnej McAdamsa wraz z kryzysem środka życia i przeorganizowaniem w zakresie dominujących motywów sprawczości i wspólnotowości podąża podjęcie generatywnych zobowiązań (Mansfield, McAdams, 1996). Generatywna troska powinna stać się pragnieniem organizującym aktywność w drugiej połowie życia, co jest powiązane ze sformułowaniem generatywnego skryptu – planu zaangażowania na rzecz młodszych pokoleń (McAdams, 1989). Subtematy wyodrębnione w pierwszym temacie obrazują, w jaki sposób opisany przez McAdamsa proces przebiega u różnych ludzi.

Można powiedzieć, że subtemat 1.1, *Troska generatywna jest wartością organizującą historię życia*, opisuje sytuację modelową i taką, której można by się spodziewać u osób z wyższym poziomem organizacji osobowości. Troska generatywna istotnie nabiera u nich z wiekiem coraz większego znaczenia, a zaangażowanie generatywne jest widoczne w różnych obszarach życia. Podążając za Kernbergiem (2008) można powiedzieć, że wysoki stopień konsolidacji tożsamości pozwala na integrację troski z całością doświadczenia i nadanie jej istotnego znaczenia. U takich osób utrzymana jest zdolność dostrzegania rozwoju generatywności w perspektywie całego

życia, a nawet w perspektywie międzypokoleniowej. Wysoki stopień zintegrowania obrazu siebie jako osoby generatywnej w obrębie tożsamości jest dostrzegalny w swobodnym przywoływaniu treści generatywnych podczas wywiadu, co świadczy o ich żywej obecności w doświadczeniu. Z kolei wysoki stopień inkluzywności pokazuje, że generatywność jest realizowana na „szerokim froncie” – wobec wielu osób czy grup (np. jednocześnie na polu zawodowym i rodzinnym; por. Bradley, 1997). W końcu troska doświadczana jest również w perspektywie nadchodzących lat – widoczne są próby formułowania generatywnego skryptu do realizacji w drugiej połowie życia. U niektórych osób jest on już jasno określony i skonkretyzowany (jak choćby „zaangażować się politycznie na rzecz osób niepełnosprawnych w ciągu najbliższej dekady”). Jednak uważam, że przejawem aktywności w obszarze formułowania skryptu jest również twórcze skorzystanie w tym celu z sytuacji wywiadu – podjęcie refleksji na podstawie rozmowy i opowiedzianej historii i próba ubrania tych refleksji w plan zaangażowania generatywnego (np. „być bardziej śmiałym w interakcjach z młodzieżą” lub „pomyśleć o swojej roli wobec młodszych pokoleń w kategorii towarzyszenia im”) świadczy o wysokiej aktywności narracyjnej. Można powiedzieć, że subtemat 1.1 zbiera doświadczenia troski generatywnej będące przejawem korzystnego rozwoju tożsamości narracyjnej poprzez (a) integrację poprzeczną (zdolność do integracji różnych obrazów siebie i podejmowanych ról – w tym wypadku integracji ulega obraz siebie jako osoby generatywnej) oraz (b) integrację podłużną (podejmowanie prób spójnego połączenia w narracji o sobie doświadczeń z przeszłości, teraźniejszości i przewidywanej przyszłości – w tym wypadku w kontekście rozwoju generatywnej troski; Puchalska-Wasył, Oleś, 2008). Rozwój ten generalnie oparty jest na adaptacyjnie funkcjonującej strukturze osobowości, a osoby, których doświadczenia składają się na ten subtemat, nazwałbym „wysokogeneratywnymi”.

Subtemat 1.2, *Troska generatywna jest jednym z życiowych zobowiązań*, zbiera doświadczenia związane z ograniczoną realizacją troski generatywnej charakterystyczne dla osób, u których generatywność do tej pory nie zajęła w życiu centralnej roli organizującej funkcjonowanie. Stopień zaangażowania i/lub inkluzywności przejawiany przez nich jest mniejszy – czasem troska ogranicza się do jedynie wybranego obszaru życia lub wręcz pojedynczej relacji (por. Bradley, 1997). Często takie doświadczanie troski łączy się z trudnością w poddaniu jej pogłębionej refleksji w celu odpowiedzi na tożsamościowe pytanie: „Kim jestem jako osoba generatywna?”. Tendencja do okazywania troski określana jest jako „naturalna”, „oczywista” lub powodowana

„wewnętrznym drive'em”, nie idzie za tym jednak nadanie jej znaczenia, które mogłoby przyczynić się do rozwoju tożsamości narracyjnej. Zgodnie z badaniami nad tożsamością narracyjną zdolność do refleksji autobiograficznej powinna wzrastać wraz z wiekiem przynajmniej do okresu średniej dorosłości (Pasupathi, Mansour, 2006). W narracjach autobiograficznych dorosłych większą rolę zaczyna pełnić antycypowana przyszłość, a opowieść o znaczeniu przeszłych wydarzeń podlega reinterpretacji (Dryll, Cierpka, 2023). Zaobserwowane u niektórych uczestników trudności w formułowaniu narracji generatywnej i wnioskowaniu autobiograficznym każą szukać przyczyn takiego stanu. Większe nasilenie patologii osobowości u niektórych uczestników może uniemożliwiać podjęcie refleksji na temat własnej generatywności w wyniku rozproszenia tożsamości i niemożności utrzymania w umyśle spójnego, złożonego obrazu siebie (Caligor i in., 2021). Z kolei analizując takie doświadczenia u osób wyżej zorganizowanych i patrząc przez pryzmat teorii Eriksona (1950/2000), można przypuszczać, że niektórzy z uczestników badania dopiero znajdują się na etapie siódmego kryzysu rozwojowego, wobec czego obie tendencje rozwojowe – generatywność i stagnacja – są widoczne w ich narracji. Różnica polega na tym, że w ich opowieści dostrzegalny jest konflikt wewnętrzny pomiędzy tymi dwiema tendencjami, któremu nie towarzyszy wycofanie się z generatywności, tak jak to się czasem dzieje w przypadku osób z organizacją borderline.

Subtemat 1.3, *Troska generatywna ustępuje na rzecz stagnacji*, opisuje doświadczenia związane ze stanem stagnacji, które mogłem zaobserwować jedynie u osób z organizacją borderline. Negowanie znaczenia troski generatywnej i niechęć do nawiązywania relacji międzypokoleniowych to główne przejawy stagnacji (Erikson, 1982/2002). W przypadku osób, które przeżywają troskę, a w zasadzie jej brak, w taki sposób, możemy powiedzieć o dominacji w doświadczeniu negacji – odrzucenia. Już Erikson wiązał ten stan z zaburzeniami zdrowia psychicznego i rozwoju osobowości, dlatego spojrzenie na niego przez pryzmat TRO pozwala na pogłębioną analizę świata wewnętrznego osób pozostających w stagnacji. Przeprowadzone wywiady pokazują niespójności pomiędzy funkcjonowaniem uczestników w różnych obszarach życia. Subtemat ten został zbudowany między innymi w oparciu o kody pochodzące z wywiadów z nauczycielką oraz wykładowczynią akademicką. Obie kobiety wybrały wysoce generatywne zawody związane z nauczaniem i wychowaniem, w których troska generatywna pełni bardzo ważną rolę (np. Sandoval-Obando i in., 2023; Sidhu i in., 2024). Jednocześnie doświadczają trudności związanej z zaangażowaniem się w relacje w ogóle, w tym w relacje międzypokoleniowe i przywołują negatywne doświadczenia

związane z troską generatywną. Ekspozuje to sprzeczność w zakresie podjętych w życiu wyborów i wykonywanego zawodu oraz potrzeb czy predyspozycji, co wynika z syndromu rozproszenia tożsamości (Kernberg, 1980). W ramach tego subtematu można też wskazać na doświadczenia całkowitego zanegowania wartości troski generatywnej i przeżycie osób młodszych jako takich, z którymi można nawiązać jedynie płytkie relacje. Taki rodzaj jednostronnego, wybiórczego budowania obrazu innych również jest przejawem niskiej konsolidacji tożsamości oraz trudności w integracji wewnętrznych reprezentacji diad self–obiekt (Kernberg, 1975).

W ramach dyskusji tematu pierwszego chciałbym skomentować jeszcze fakt, że w kilku przypadkach doświadczenia pochodzące od tej samej osoby zasilały różne subtematy, co można zobaczyć, przeglądając cytaty ilustrujące analizę. Zazwyczaj w przypadku RTA, w której tematy tworzone są na wskroś danych, a nie w oparciu o poszczególne wywiady, nie jest to niczym dziwnym. Jednak biorąc pod uwagę sens wyodrębniania powyższych subtematów (czyli przedstawienie idei, że troska generatywna może być u różnych osób w różnym stopniu zintegrowana z historią życia), można się zastanawiać, jak to możliwe, żeby doświadczenia jednej osoby mieściły się w dwóch lub trzech subtematach. Odpowiedź leży w patologii osobowości – przypadki te dotyczą jedynie osób z organizacją borderline. Świadczy to o sposobie doświadczania troski generatywnej przez te osoby, który cechują niespójność i zmienność. Zdarzało się, że w ramach jednego wywiadu uczestnik badania prezentował pozornie niezgodne ze sobą doświadczenia, nie reflektując przy tym ich wzajemnej sprzeczności. Na przykład jedna z kobiet określiła siebie najpierw jako taką, której łatwo nawiązywać relacje z młodszymi osobami, bo czuje się młoda duchem i ma z nimi o wiele więcej wspólnych tematów niż ze starszymi osobami (W12). Następnie opowiedziała, że z młodymi osobami może nawiązywać jedynie płytkie relacje, bo przepaść pokoleniowa jest między nimi zbyt duża i brakuje wspólnych tematów do rozmów. Potem zasugerowała, że nie podoba jej się sposób budowania relacji w młodym pokoleniu, ponieważ są niestabilne, dlatego młodzież powinna brać w tym obszarze życia przykład z pokolenia starszego od niej. W końcowej części wywiadu przyznała, że sama również nie czerpie wsparcia ani pomocy od osób starszych od siebie, ponieważ ich rady i doświadczenia są nieadekwatne do dzisiejszych czasów. W żadnym momencie wywiadu nie zreflektowała sprzeczności między tymi wypowiedziami. Taki pofragmentowany sposób doświadczania relacji międzypokoleniowych i urywany tok myślenia wskazują na niezdolność do formułowania narracji generatywnej – spójnej opowieści o swojej generatywności

(McAdams, de St. Aubin, 1992) – oraz o braku stabilnego obrazu własnych przeżyć oraz innych osób (Kernberg, 1975). Tym samym chcę zaznaczyć, że wyodrębnione subtematy nie są jedynie kategoriami, do których można dopasować poszczególnych uczestników, lecz łączą w sobie doświadczenia z podobnego poziomu, w związku z czym niektóre osoby mogą przeżywać doświadczenia charakterystyczne dla różnych subtematów, co odzwierciedla ich rozproszenie tożsamości. Niech ten wniosek będzie pierwszym przyczynkiem do przywołania myśli zasygnalizowanej w dyskusji badania ilościowego i wskazania, jak trudno w takim razie utrzymać koncepcję istnienia osób jednoznacznie wysokogeneratywnych i jednoznacznie niskogeneratywnych (por. podrozdział 5.7).

Temat drugi, *Troska generatywna doświadczana jest przez pryzmat poczucia własnej skuteczności i kompetencji*, opisuje, w jaki sposób poczucie własnej skuteczności staje się filtrem, przez który przepuszczana jest potrzeba troski generatywnej. Poczucie własnej skuteczności (*self-efficacy*) przez różnych autorów było wiązane z generatywnością i okazało się jej istotnym korelatem, szczególnie w kontekście pracy zawodowej (np. Wiktorowicz i in., 2022; por. też Aparisi i in., 2020). Doświadczenia uczestników mojego badania są spójne z tymi wynikami. W różnym stopniu byli oni przekonani o możliwości realnego kształtowania społeczeństwa i młodszych pokoleń czy wpływania na ich zachowanie. Ponownie poczucie własnej skuteczności i kompetencji w kontekście generatywności okazało się różnicujące dla osób wyżej zorganizowanych i osób z organizacją borderline. Ci pierwsi generalnie przejawiali większe przekonanie, że są w stanie skutecznie realizować troskę generatywną. Mieli realistyczny obraz własnych możliwości, zasobów, umiejętności i kompetencji, co jest charakterystyczne dla osób o wysokim poziomie organizacji osobowości (Caligor i in., 2019). Jedną z ważniejszych cech, które u siebie rozpoznawali, była zdolność do przyjęcia perspektywy młodszych osób i rozumienia ich potrzeb i emocji, czyli zdolność do mentalizacji ich stanów emocjonalnych. Mentalizacja rozumiana jest jako „w większości nieświadomy, wyobrażeniowy proces psychiczny, który polega na rozpoznawaniu i rozumieniu zachowań własnych i innych osób jako wynikających z intencjonalnych stanów umysłowych” (Jańczak, 2018, s. 6). Ponieważ zdolność do mentalizacji rozwija się wraz z rozwojem struktury osobowości, osoby z niskim poziomem organizacji osobowości przejawiają różnego rodzaju zaburzenia mentalizowania, takie jak brak zdolności do rozpoznawania i rozumienia stanów mentalnych swoich i innych, przejściowe zakłócenia w mentalizowaniu czy równoważenie doświadczanych uczuć z rzeczywistością zewnętrzną (Cierpiałkowska i in., 2016). Zdolność do mentalizowania,

podobnie jak w wielu innych relacjach, tak i w relacji międzypokoleniowej okazuje się kluczowa dla (a) zrozumienia potrzeb i emocji młodszych osób, (b) rozpoznania swojego aktualnego stanu i gotowości do opieki oraz (c) adekwatnego dopasowania zachowań generatywnych do sytuacji. Osoby z organizacją borderline wskazywały na własne deficyty w zakresie zdolności do mentalizowania, mówiąc o niezdolności do adekwatnego odczytywania stanów emocjonalnych innych ludzi. Poza tym wyrażały również dużo innych wątpliwości co do swoich kompetencji, szczególnie emocjonalnych i osobowościowych, w zakresie nawiązywania relacji troskliwych, a także wskazywały na doświadczane trudności psychiczne jako utrudniające podtrzymywanie relacji i wchodzenie w interakcje społeczne.

Tematy trzeci i czwarty są zorientowane wokół dwóch przeciwnych rodzajów przeżycia troski generatywnej, które na bardzo ogólnym poziomie i w cudzysłowie mógłbym nazwać „pozytywnym” i „negatywnym” przeżyciem. Dodatkowo, wszystkie doświadczenia zawarte w tych tematach są związane z przeżyciem relacji międzypokoleniowych. Temat trzeci, *Troska generatywna jest doświadczana w kontekście satysfakcjonującej, wzajemnie karmiącej relacji*, odwołuje się do dobrze zakorzenionego w literaturze przedmiotu przekonania, że troska generatywna realizowana może być jedynie w relacji (Rubinstein i in., 2015). Tym, co temat trzeci wnosi do tego obszaru badań, jest nacisk na fakt, że relacja ta musi być postrzegana jako wartościowa, ciekawa, oparta na zaufaniu, a więc bliska, aby można było realizować w niej generatywność. Odnośnie do generatywności rodzicielskiej Bakiera (2018) pisała, że nie wystarczy chcieć mieć dziecko, żeby być generatywnym. *Per analogiam* możemy powiedzieć, że nie wystarczy być otoczonym młodymi ludźmi lub mieć dziecko, a nawet nie wystarczy formalnie podejmować zachowania klasyfikujące się jako generatywne (np. prowadzić zajęcia dla studentów), aby postrzegać się jako osobę generatywną. Wnioskując w oparciu o interpretację doświadczeń uczestników badania, aby być autentycznie generatywnym, za zachowaniami generatywnymi powinno iść rzeczywiste zaangażowanie w tworzoną relację, ciekawość wobec świata młodych ludzi, chęć zrozumienia ich i autentycznego im pomagania. Dzięki temu generatywność nie jest odwórcza, lecz dopasowana do potrzeb konkretnych osób i do specyfiki relacji. Relacja jest tu widziana jako wartość, w którą warto inwestować energię, również dlatego, że jest wzajemna. Uczestnicy zauważają szereg korzyści, które sami czerpią z relacji z osobami z młodszych pokoleń – przede wszystkim związanych z satysfakcją i radością, ale też nabywaniem nowych umiejętności czy konfrontowaniem się z różnymi perspektywami

patrzenia na świat, co postrzegają jako rozwijające. Sami jednocześnie zauważają, że podważa to w pewien sposób bezinteresowność troski. Doświadczenia uczestników mówią, że choć troska jest autentyczna jedynie wtedy, gdy nie oczekuje się za nią żadnego zwrotu, to jeśli jest szczerą, zazwyczaj ten zwrot nastąpi, bo relacja zbudowana w oparciu o taką troskę jest wzajemna i bliska. Doświadczenia opisane powyżej są udziałem przede wszystkim wyżej zorganizowanych uczestników badania, którzy z racji swojej struktury osobowości są zdolni do nawiązywania i podtrzymywania bliskich relacji (Caligor i in., 2019).

Temat czwarty, *Troska generatywna jest doświadczana jako zagrażająca lub raniąca*, przeciwnie do tematu trzeciego, zbiera doświadczenia przede wszystkim osób z organizacją osobowości borderline. Pierwszy z wątków tworzących ten temat mówi o trudności w budowaniu relacji międzypokoleniowych, które odzwierciedlają ogólne trudności w budowaniu relacji u osób z poziomem organizacji osobowości borderline. Trudności te wynikają z charakteru zinternalizowanych reprezentacji diad self–obiekt, które z powodu działania mechanizmu rozszczepienia nie zostają w pełni zintegrowane (Yeomans i in., 2022). W zależności od głębokości patologii osobowości utrudnia to lub uniemożliwia zbudowanie stabilnych relacji z innymi ludźmi. Osoby te mogą naprzemiennie postrzegać innych np. jako wrogich, nieprzyjaznych czy porzucających, a siebie jako załęczonych, skrzywdzonych czy porzuconych, a następnie w wyniku zmiany zachodzącej na poziomie diad self–obiekt – odwrotnie. Jeśli spojrzeć na nie w perspektywie relacyjnej, moim zdaniem trzy główne doświadczenia tworzące temat czwarty odzwierciedlają ten proces. Należą do nich: (a) obawa przed naruszeniem dobrostanu innych za pomocą troski o nich (obraz diadycznej relacji między naruszającym self i skrzywdzonym obiektem), (b) obawa przed doświadczeniem porzucenia (odtworzenie relacji z porzucającym obiektem) oraz (c) obawa przed byciem wykorzystanym (odtworzenie relacji z wykorzystującym, krzywdzącym obiektem). Takie ujęcie doświadczeń związanych z troską generatywną ilustruje złożoność procesów intrapsychicznych i relacyjnych stojących za doświadczeniem generatywnej troski i realizacją generatywności.

W końcu temat piąty, *Troska generatywna jest doświadczana jako zmieniająca uczestników i ich życie*, opisuje doświadczenie zmian, które następują w osobowości i w życiu uczestników pod wpływem realizacji generatywnej troski. Pierwszy wątek tego tematu dotyczy pozytywnych zmian, związanych przede wszystkim z rozwojem pożądanых cech osobowościowych, takich jak otwartość, tolerancja lub ciekawość

odmiennych perspektyw, a także większa gotowość do wchodzenia w relacje z młodszymi osobami czy nauka budowania tych relacji. Drugi i trzeci wątek dotyczą raczej niepożądanego wpływu troski na życie uczestników i są to doświadczenia dotąd raczej nieprzywoływane w literaturze przedmiotu. Troska generatywna wiązała się niektórym uczestnikom z obawami o młodsze osoby (szczególnie własne dzieci), ze zmęczeniem, a nawet fizycznym i psychicznym wyczerpaniem, nadużywaniem własnego dobrostanu, a także stratą części siebie i możliwości samoopiekowania. Doświadczenia te były udziałem zarówno osób wyżej zorganizowanych, jak i osób z organizacją borderline, jednak osoby te różniły się sposobami radzenia sobie z nimi. Dla osób z organizacją borderline były one na tyle trudne do wytrzymania, że albo ograniczały swoje generatywne zaangażowanie, albo całkowicie się z niego wycofywały. Dodatkowo widać u nich tendencję do izolowania się. Izolacja (*detachment*) to jedna z nieadaptacyjnych cech osobowości wyróżniona we współczesnych systemach diagnostycznych oznaczająca tendencję do społecznego lub emocjonalnego wycofania się, szczególnie w sytuacjach stresujących lub obciążających (APA, 2013; WHO, 2018). Dla uczestników badania pełniła ona rolę ochronną przed nadmiernym obciążeniem związanym z troską generatywną.

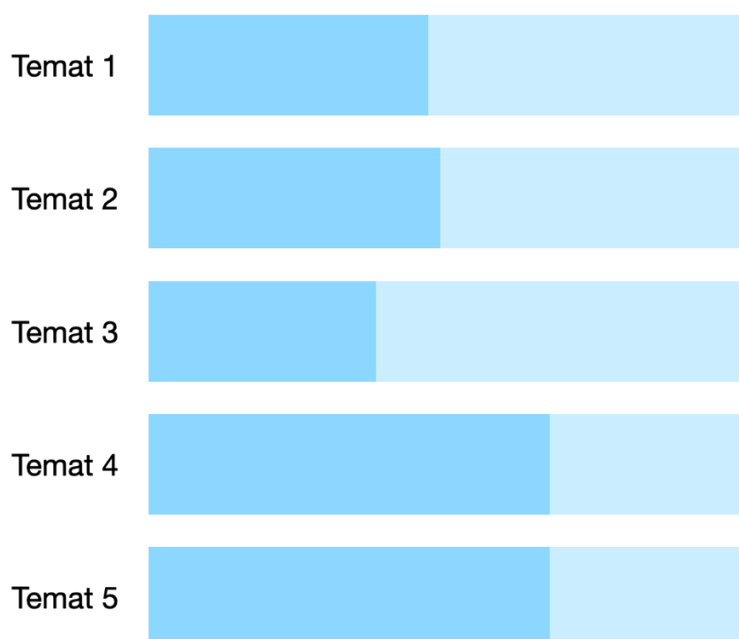
Moim zdaniem doświadczenia tworzące temat piąty mają moc zwrotnego wpływania na doświadczenia opisane w pozostałych czterech tematach. Pozytywne zmiany w zakresie osobowości zaobserwowane przez uczestników mogą wzmacniać pozytywny sposób doświadczania relacji opisany w temacie trzecim i ułatwiać nawiązywanie i utrzymywanie relacji międzypokoleniowych, ponieważ uczenie się bycia z młodszym pokoleniem to również proces, jak zauważają uczestnicy badania. Dodatkowo, wraz z tym następuje wzmocnienie poczucia własnej skuteczności, przez co temat piąty wchodzi w interakcję z tematem drugim. Z kolei negatywne doświadczenia troski generatywnej mogą pogłębiać negatywne doświadczenie relacji i wzmacniać negatywne obrazy młodych pokoleń, jakie zasilają temat czwarty. W końcu doświadczenia zebrane w temacie piątym wpływają na chęć silniejszego zaangażowania się w życie w generatywność bądź przeciwnie, rozluźnienia relacji z młodszymi osobami i wycofania się z generatywności na rzecz przejścia w stagnację. W ten sposób temat piąty pozostaje w relacji z tematem pierwszym.

Przeprowadzone badanie pozwoliło pogłębić rozumienie doświadczania troski generatywnej (i, pośrednio, innych aspektów generatywności) u osób wyżej zorganizowanych i osób z organizacją borderline. Nawiązując do pytań, które postawiłem

pod koniec rozdziału trzeciego, można powiedzieć, że powody, dla których ludzie angażują się generatywnie, nie muszą być jednoznacznie związane z pragnieniem realizacji generatywnej troski, a duży wpływ na to może mieć głębokość patologii osobowości oraz nasilenie patologii na poszczególnych wymiarach tożsamości. Co więcej, wyniki przeprowadzonego badania każą skonfrontować się ze stwierdzeniem, że troska generatywna nie zawsze musi być przeżywana pozytywnie i w odbiorze osoby nie musi mieć pozytywnych następstw. Wywiady pokazują, że istnieją znaczne różnice w doświadczaniu troski generatywnej przez osoby o różnym poziomie organizacji osobowości. Osoby z organizacją borderline częściej doświadczają jej przez pryzmat różnego rodzaju trudności, ale też ich doświadczenia są niespójne i zmienne, co odzwierciedla ogólny sposób przeżywania siebie i innych w zaburzeniach osobowości. Aby lepiej zobrazować konstrukcję tematów i to, w jakim stopniu poszczególne tematy zasilane są kodami z wywiadów z obu grup, przygotowałem rysunek 13. Kolor jasnoniebieski oznacza kody budujące dany temat, które pochodzą z wywiadów z osobami wyżej zorganizowanymi, natomiast ciemnoniebieski – kody pochodzące z wywiadów z osobami z osobowością borderline. Jak widać, tematy pierwszy i drugi zbudowane są w oparciu o podobną liczbę kodów z obu grup, temat trzeci zdominowany jest przez kody z wywiadów z osobami wyżej zorganizowanymi, a tematy czwarty i piąty – przez kody z wywiadów z osobami z organizacją borderline.

Rysunek 13

Proporcje kodów budujących tematy wyłonione w procesie CRTA

Aby pogłębić rozumienie znaczenia opisanych różnic i ich intrapsychicznych przyczyn, zaplanowałem kolejne dwie części badania jakościowego. W rozdziale siódmym przedstawiam wyniki analizy wypowiedzi na temat codziennego funkcjonowania generatywnego powstałych w warunkach intensywnego pomiaru dzienniczkowego, której celem było zilustrowanie tematów wygenerowanych w CRTA. Z kolei w rozdziale szóstym prezentuję analizę studiów przypadków, które stanowią propozycję rozumienia znaczenia patologii osobowości z poziomu borderline dla konstruowania narracji generatywnej.

6.10. Ograniczenia badania

Podstawowym ograniczeniem tego badania, podobnie jak niemal każdego badania jakościowego, jest fakt, że uzyskanych wyników nie można generalizować na większe grupy. Analiza dotyczy w tym wypadku indywidualnego sposobu doświadczania wybranego fenomenu, tutaj troski generatywnej, można więc powiedzieć, że opisane sposoby tego doświadczania ujawniły się w wyniku analizy wywiadów z konkretną grupą osób – uczestnikami mojego badania. Jednak pomimo tego ograniczenia badania jakościowe pozostają bardzo wartościowym sposobem oglądu badanych zjawisk. Moje badanie pozwoliło lepiej zrozumieć, z jakimi wyzwaniem w zakresie generatywności mogą borykać się osoby w okresie średniej dorosłości. Uzupełnia to wyniki badania ilościowego o indywidualną perspektywę uczestników, która jest niemożliwa do uzyskania w badaniach kwestionariuszowych. W wypadku omawianego badania jego dodatkową wartość stanowi podjęcie pierwszej próby porównania doświadczeń osób wyżej zorganizowanych i z organizacją borderline.

Co się tyczy techniki analizy danych wykorzystanej do dokonania tego porównania, czyli CRTA, to jest to technika autorska, opracowana na potrzeby niniejszego badania i oparta na rozwinięciu procedury refleksyjnej analizy tematycznej i dostosowaniu jej do sytuacji, gdy analizowane dane pochodzą od dwóch różnych grup uczestników. Choć pomysł porównywania wyników analizy tematycznej prowadzonej na materiale pochodzącym z różnych grup nie jest mój i był wykorzystywany w innych – choć nielicznych jak dotąd – projektach badawczych, to nie znalazłem w istniejących publikacjach szczegółowego opisu stosowanych procedur i/lub wskazówek co do sposobów kontroli jakości tak przeprowadzonych analiz (por. Bernard i in., 2011; Riggs i in., 2016; Weis i in., 2013). Zastosowana procedura jest więc nowym sposobem analizy danych jakościowych i jako taka nie ma ugruntowanej pozycji w literaturze dotyczącej

badan jakościowych, co stanowi pewne ograniczenie przeprowadzonego badania. Z tego powodu włożyłem szczególny wysiłek w to, by zapewnić jak najwyższą jakość CRTA. Przede wszystkim co do zasady ściśle trzymałem się procedury refleksyjnej analizy tematycznej opracowanej przez Braun i Clarke (2024), aby wprowadzone przeze mnie zmiany dotyczyły jedynie elementu porównania danych, ale nie samych założeń analizy, która jest techniką bardzo dobrze ugruntowaną w literaturze i powszechnie stosowaną w psychologii. Dodatkowo zastosowałem takie sposoby dbania o jakość analizy jak (a) audyty przeprowadzone najpierw w celu weryfikacji sposobu kodowania wywiadów z oboma grupami uczestników, a później – omówienia wygenerowanych tematów, (b) wykorzystanie metod graficznych dostępnych w programie MAXQDA, które pozwoliły na lepszą kontrolę przebiegu analizy porównawczej na bieżąco czy (c) podwójne kodowanie wszystkich wywiadów w różnej kolejności, aby uniknąć nadmiernej kontaminacji kodów w jednej z grup wnioskami i kodami pochodzącymi z analizy wywiadów drugiej grupy. Całemu procesowi towarzyszyło sporządzanie dziennika refleksyjnego z nastawieniem na wyłapywanie momentów zagrażających jakości prowadzonej analizy. Starłem się również zadbać o transparentność podczas sporządzania raportu – możliwie jak najbardziej szczegółowo opisuje on zastosowaną procedurę, ale mimo wszystko zachowanie pełnej przejrzystości nie było możliwe z uwagi na bardzo dużą ilość treści podlegającej analizie.

I w końcu, niezależnie od zastosowanej techniki analizy danych, moje badanie obciążone było poprzez moją aktywną rolę jako osoby jednocześnie gromadzącej i analizującej dane. To zjawisko łączenia ról dotyczy wielu badań jakościowych i z jednej strony może ono stanowić zagrożenie dla jakości prowadzonych analiz. Pomimo stosowania sposobów dbania o jakość analiz zawsze istnieje ryzyko tendencyjnej analizy, formułowania wniosków w oparciu o wcześniej istniejące, nieświadome lub niewyartykułowane założenia lub nadmiernego przywiązania do własnego punktu widzenia na dane zjawisko, wynikającego z dużego doświadczenia w jego badaniu czy rozległej wiedzy na jego temat. Z drugiej strony można aktywną rolę badacza traktować jako zaletę i twórczo ją wykorzystywać – badacz może wzbogacać analizę z uwagi na posiadaną wiedzę, a doświadczenie w prowadzeniu badań w danym obszarze może skutkować sformułowaniem bardziej pogłębionych, ciekawych wniosków. Nie zwalnia go to jednak z krytycznego monitorowania swojego zaangażowania w każdy etap realizacji projektu.

Rozdział 7.

Troska generatywna i zachowania generatywne a objawy zaburzeń osobowości – refleksje po przeprowadzeniu intensywnego pomiaru dzienniczkowego funkcjonowania generatywnego

Granice mego języka oznaczają granice mego świata.

Ludwig Wittgenstein, *Traktat logiczno-filozoficzny*
(XIX–XX wiek)

W ostatnich latach intensywny pomiar dzienniczkowy staje się coraz popularniejszym sposobem badania fluktuacji objawów zaburzeń osobowości (np. Miskewicz i in., 2022; Roche i in., 2016; Zimmerman i in., 2019). Zainspirowany tymi badaniami, postanowiłem podjąć próbę wykorzystania badania dzienniczkowego do przeanalizowania doświadczeń związanych z troską generatywną i zachowaniami generatywnymi w codziennym życiu osób z różnym poziomem organizacji osobowości w powiązaniu z doświadczaniem przez nich objawów zaburzeń funkcjonowania osobowości. Rozdział siódmy przedstawia procedurę badawczą i wyniki analizy wypowiedzi na temat generatywności spisanych podczas badania dzienniczkowego przez dwie osoby – osobę wyżej zorganizowaną i osobę z osobowością borderline. W dyskusji wyników przedstawiam również swoją refleksję na temat potencjału wykorzystania intensywnych badań dzienniczkowych w badaniu związków funkcjonowania generatywności i funkcjonowania osobowości.

7.1. Problem badawczy

Tematy wygenerowane w wyniku CRTA przeprowadzonej w pierwszej części badania jakościowego pozostawiły we mnie pytanie, czy i w jaki sposób opisane w nich doświadczenia są przeżywane w codziennym funkcjonowaniu przez osoby z różnym poziomem organizacji osobowości. Innymi słowy, zastanawiałem się, w jaki sposób temat generatywności i troski o młodsze pokolenia pracuje w uczestnikach badania oraz czy ma to jakiś związek z ich głębokością patologii osobowości. Postanowiłem przeprowadzić małe badanie na niewielkiej grupie z zastosowaniem intensywnego pomiaru dziennikowego w celu zilustrowania obecności tematów doświadczania troski generatywnej w wypowiedziach na temat generatywności powstałych dzień po dniu w ciągu tygodnia. Oprócz sporządzenia takiej notatki, uczestnicy byli proszeni o wypełnienie ankiety do pomiaru objawów zaburzeń osobowości oraz do pomiaru zachowań generatywnych, co miało umożliwić powiązanie wypowiedzi z kontekstem ich powstania i ich analizę w szerszym kontekście funkcjonowania psychicznego i relacyjnego uczestników.

7.2. Procedura badawcza

Dane zbierałem w listopadzie i grudniu 2024 r. Do udziału w badaniu zapraszałem losowo wybrane osoby z różnym poziomem organizacji osobowości zrekrutowane wcześniej do udziału w badaniu ilościowym. Zgodę wyraziły cztery osoby wyżej zorganizowane i jedna osoba z organizacją borderline (mężczyzna, który brał również udział w wywiadzie; W7). Żadna inna osoba z organizacją borderline zaproszona do badania dziennikowego nie wyraziła chęci udziału. Informację o badaniu rozsyłałam razem z zaproszeniem do udziału w tym etapie zamieściłem w załączniku 7.

Procedura badawcza wyglądała następująco: po uzyskaniu mailowej zgody na udział w badaniu, umawiałem się z każdym uczestnikiem badania na krótką rozmowę online, która trwała 15–20 minut. Podczas rozmowy raz jeszcze wyjaśniałem dokładny przebieg badania i prosiłem o udzielenie zgody. Po rozmowie uczestnicy otrzymywali mailowo indywidualny kod uczestnika badania, który uzupełniali na początku każdej ankiety, oraz pierwszą ankietę, zawierającą *Kwestionariusz zdrowia pacjenta-9* oraz *Kwestionariusz lęku uogólnionego*, w celu kontroli stanu zdrowia psychicznego przed rozpoczęciem pomiaru dziennikowego. Następnie przez kolejne sześć dni, codziennie wieczorem o wspólnie ustalonej z uczestnikiem porze, przysyłałem mailowo ankietę do pomiaru objawów zaburzeń osobowości i ankietę do pomiaru zachowań generatywnych

(opis obu ankiet znajduje się w podrozdziale 7.3), otwarte pytanie narracyjne dotyczące refleksji na temat troski generatywnej oraz trzy pytania kontrolne. Pytanie dotyczące refleksji na temat troski generatywnej brzmiało: „Jeśli w ciągu dnia jesteśmy przeciętnie aktywni, możemy wykonywać różne czynności, między innymi te wskazane powyżej [w ankiecie do pomiaru zachowań generatywnych – przy. aut.]. Jednakże troska o młodsze pokolenia i osoby młodsze od Pani/Pana może przyjmować różne formy, na przykład myśli, refleksji lub odczuć skierowanych na inne osoby. Proszę, aby spróbował/a Pan/i sobie przypomnieć, czy coś takiego miało dzisiaj miejsce i opisać tę historię, myśli lub emocje. Co je wywołało? O kim lub o czym Pan/i pomyślała i w jaki sposób? Proszę pomyśleć o trosce możliwie szeroko, jak o „wewnętrznym kontakcie” z młodszym pokoleniem lub problemami/tematami, które go dotyczą. A jeśli jest tak, że w ciągu dnia nie myślał/a Pan/i dziś o osobach z młodszych pokoleń, może podczas wypełniania ankiety albo czytania tego pytania pojawiły się w Pani/u jakieś refleksje? Będę wdzięczny za wszelkie przemyślenia, które się w Pani/u pojawiają, z którymi Pan/i dziś zostaje. Dziękuję za zaangażowanie w odpowiedź na to pytanie, to dla mnie bardzo ważne!”. Z kolei pytania kontrolne brzmiały:

- „Na ile typowy był to dla Pana/Pani dzień?” (uczestnik udzielał odpowiedzi na pięciostopniowej skali, gdzie 1 – *bardzo typowy*, 5 – *bardzo nietypowy*)
- „Na ile trudne było dzisiaj dla Pani/a znalezienie czasu na wypełnienie tej ankiety?” (uczestnik udzielał odpowiedzi na pięciostopniowej skali, gdzie 1 – *bardzo łatwe*, 5 – *bardzo trudne*)
- „Na jakim urządzeniu wypełniał/a Pan/i dzisiaj ankietę?” (uczestnik mógł zaznaczyć odpowiedzi „komputer”, „tablet”, „telefon” lub podać swoją odpowiedź)

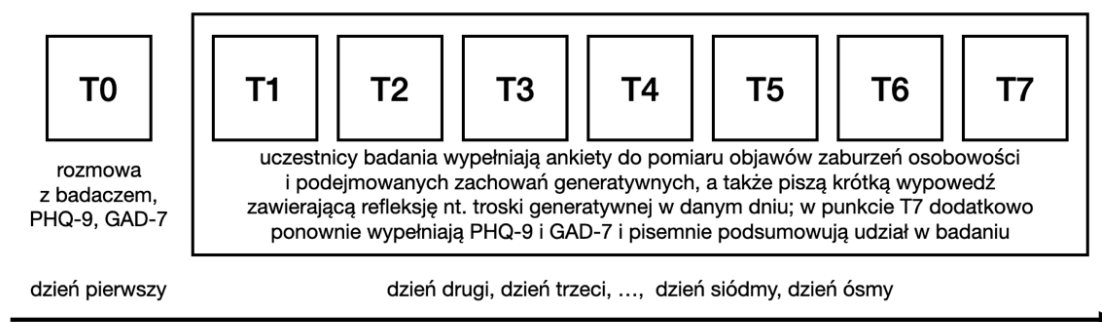
Ostatniego, siódmego dnia, oprócz ankiet do pomiaru objawów zaburzeń osobowości oraz zachowań generatywnych i wskazanych powyżej pytań, uczestnicy wypełniali również ponownie *Kwestionariusz zdrowia pacjenta-9* i *Kwestionariusz lęku uogólnionego* z instrukcją zmodyfikowaną tak, by udzielali odpowiedzi w odniesieniu do ostatniego tygodnia (a nie dwóch tygodni, jak w oryginalnej instrukcji) w celu kontroli stanu zdrowia psychicznego po zakończeniu badania. Dodatkowo udzielili odpowiedzi na trzy pytania dotyczące doświadczenia udziału w całym badaniu:

- „Jak ocenia Pan/i doświadczenie udziału w całym badaniu?” (uczestnik udzielał odpowiedzi na pięciostopniowej skali, gdzie 1 – *negatywne doświadczenie*, 5 – *pozytywne doświadczenie*)
- „Czy w ciągu tego tygodnia miało miejsce w Pani/Pana życiu jakieś ważne wydarzenie życiowe, które znacząco wpłynęło na codzienne funkcjonowanie Pani/Pana lub Pani/Pana bliskich?” (pytanie otwarte)
- „To jest miejsce na Pani/Pana refleksje związane z udziałem w badaniu. Jestem ciekaw Pani/Pana przemyśleń – czy jest coś, co zwróciło Pani/Pana uwagę, wydało się ciekawe? Być może coś można było zorganizować inaczej, lepiej? Jeśli czymś chce się Pan/i podzielić, zapraszam!” (pytanie otwarte, nieobowiązkowe do wypełnienia)

Po odesłaniu ostatniej ankiety uczestnik otrzymywał mailowo podziękowanie za udział w badaniu oraz rekompensatę w postaci bonu podarunkowego do Empiku o wartości 50 zł. Procedurę badania zilustrowałem na rysunku 14.

Rysunek 14

Procedura intensywnego pomiaru dzienniczekowego

7.3. Narzędzia badawcze

Dane socjodemograficzne na temat uczestników badania zaczerpnąłem z metryczki wypełnianej przez nich na początku badania ilościowego. W związku z tym w badaniu wykorzystano łącznie cztery narzędzia. Opisy dwóch z nich – *Kwestionariusza zdrowia pacjenta-9* oraz *Kwestionariusza leku uogólnionego* – zawarłem w podrozdziałach 5.3.8 i 5.3.9. Poza tym wykorzystałem dwie ankiety dzienniczkowe: ankietę do pomiaru objawów zaburzeń osobowości oraz ankietę do pomiaru zachowań generatywnych. Szczegółowy opis ankiet oraz procedury ich powstawania zawarłem poniżej.

Ankieta do pomiaru objawów zaburzeń osobowości miała umożliwić uczestnikom wskazanie przejawów zaburzeń funkcjonowania osobowości, które wystąpiły u nich każdego dnia badania. Ankieta zastosowana w badaniu jest autorskim tłumaczeniem ankiety skonstruowanej i zastosowanej wcześniej w badaniach Roche'a i wsp. (Roche i in., 2016, 2019). Ankieta została dostosowana w zakresie stosowanych skal do możliwości ankiety online. Ankieta w zastosowanej przeze mnie wersji obejmuje trzy krótkie zadania różnego typu; w pierwszym z nich badany jest proszony o ocenę swojego funkcjonowania w różnych obszarach danego dnia na dziesięciostopniowej skali od 1 do 10 (np. „Dzisiaj moja samoocena była:”, gdzie 1 oznacza *niska*, a 10 – *wysoka*); w drugim osoba jest proszona o wybranie z listy wszystkich spośród podanych jedenastu przejawów zaburzeń funkcjonowania osobowości, które wystąpiły u niej danego dnia; w trzecim osoba jest proszona o ocenę swojej zdolności do funkcjonowania w trzech zaproponowanych obszarach na pięciostopniowej skali od 1 do 5, gdzie 0 oznacza *brak trudności*, a 5 – *duże trudności* lub *niemożność ukończenia zadania*. Cała ankieta została zamieszczona w załączniku 8.

Ankieta do pomiaru zachowań generatywnych miała pozwolić uczestnikom wskazać podjęte danego dnia przez nich zachowania generatywne. Ankieta została przeze mnie skonstruowana na potrzeby badań własnych według następującej procedury: najpierw stworzyłem długą listę zachowań generatywnych na podstawie dwóch skal do pomiaru częstości zachowań generatywnych – *Skali zachowań generatywnych* (McAdams, de St. Aubin, 1992) oraz *Kwestionariusza zachowań generatywnych* (Poddany, 2006). Następnie poprosiłem niezależnie trójkę sędziów kompetentnych (dwóch badaczy z dyscypliny psychologia oraz osobę w okresie średniej dorosłości), aby wskazali te zachowania z listy, które ich zdaniem osoby w wieku 40–65 lat mogą podejmować najczęściej, a także by wyrazili swoje sugestie i uwagi co do zachowań, które powinny lub nie powinny znaleźć się na liście. Pełną listę zachowań wraz z instrukcją dla sędziów kompetentnych zawarłem w załączniku 9. Po zebraniu odpowiedzi od sędziów usunąłem te odpowiedzi, które nie uzyskały żadnych głosów, włączyłem do ankiety te, które zostały wskazane przez wszystkich sędziów, a z pozostałych arbitralnie wybrałem takie zachowania, które zgodnie z przeglądem literatury są ważnymi zachowaniami generatywnymi. W ten sposób powstała lista 20 zachowań, do których dodałem odpowiedź „Żadne z powyższych” oraz „Inne: jakie?”. Cała ankieta w wersji ostatecznej została zamieszczona w załączniku 10.

7.4. Charakterystyka uczestników badania oraz zebrane dane

Spośród pięciu osób, które zgodziły się wziąć udział w badaniu, wybrałem dwie, które wypełniły dzienniczek we wszystkie dni i udzieliły najobszerniejszych odpowiedzi w pytaniu otwartym, ponieważ zależało mi na wyborze osób, które dostarczyły jak najpełniejszych danych. Dodatkowo jedna z osób pochodziła z grupy wyżej zorganizowanych, a druga – z grupy osób z organizacją borderline. Poniżej zamieściłem krótkie informacje o obu uczestnikach badania, łącznie z podsumowaniem wyników ankiet dzienniczkowych oraz wynikami uzyskanymi przez nich w badaniu kwestionariuszowym.

Pierwsza osoba to p. Łucja, 64-letnia heteroseksualna kobieta, która w momencie udziału w badaniu pracowała na pełen etat jako redaktorka. Mieszka w dużym mieście (pow. 500 tys. mieszkańców). Ma jedno dziecko w wieku 27 lat, natomiast status związku określiła jako „rozwiedziona/w separacji”. Wskazała, że jest wierząca i czuje przynależność do Kościoła katolickiego. W czasie udziału w badaniu nie korzystała z opieki psychiatrycznej ani psychoterapeutycznej, nie przyjmowała również farmakoterapii w celu ustabilizowania funkcjonowania psychicznego. Wyniki uzyskane przez p. Łucję w badaniu kwestionariuszowym zamieściłem w tabeli 32.

W zakresie wyników badania kwestionariuszowego można powiedzieć, że p. Łucja jest typową przedstawicielką grupy badanej – większość jej wyników mieści się w zakresie jednego odchylenia standardowego od średniej grupy badanej¹¹, w tym również wyniki natężenia troski generatywnej i częstości zachowań generatywnych. Wyniki uzyskane w kwestionariuszu BPI świadczą o tym, że można zakwalifikować ją do grupy osób wyżej zorganizowanych. Jedyne wysokie wyniki uzyskała ona dla podskali *Lęku przed śmiercią*, ale mimo to generalnie w radzeniu sobie z perspektywą własnej śmiertelności dominuje u niej system akceptacji (wynik dla DAP_AcS wynosi 95, a dla DAP_AvS wynik wynosi 57). Wynik kwestionariusza PHQ-9 zarówno przed rozpoczęciem, jak i po zakończeniu badania dzienniczkowego wyniósł 1, natomiast wynik kwestionariusza GAD-7 przed rozpoczęciem badania dzienniczkowego wyniósł 0, a po jego zakończeniu – 4. Wyniki te są niskie i nie wskazują na występowanie klinicznie istotnych objawów depresji i lęku uogólnionego.

¹¹ Analizując wyniki badania kwestionariuszowego konkretnych osób w rozdziale piątym oraz szóstym, posługiwałem się określeniem „wyniki wysokie”, gdy wynik jednostki był wyższy od średniego wyniku w grupie badanej o ponad jedno odchylenie standardowe, a określeniem „wyniki bardzo wysokie”, gdy był wyższy o co najmniej dwa odchylenia standardowe.

Tabela 32

Wyniki uzyskane przez p. Łucję w badaniu kwestionariuszowym

Zmienna	Wynik	Średni wynik w grupie badanej w badaniu kwestionariuszowym	Odchylenie standardowe dla średniego wyniku w grupie badanej w badaniu kwestionariuszowym
Troska generatywna (LGS)	30	34,2	10,5
Zachowania generatywne (GBC)	20	34,1	14,7
Poziom organizacji osobowości (BPI_suma)	11	8,2	6,1
Rozproszenie tożsamości (BPI_ID)	2	2,1	2,1
Prymitywne obrony (BPI_PD)	2	1,4	1,7
Testowanie rzeczywistości (BPI_RT)	0	0,09	0,4
Lęk przed fuzją (BPI_FF)	3	1,53	1,6
Narcyzm wrażliwy (HSNS) ^a	27	27,4	6,98
Lęk przed śmiercią (DAP_FD)	41	26,7	10,5
Unikanie śmierci (DAP_DA)	16	17,7	7,7
Akceptacja neutralna (DAP_NA)	23	22,6	5,8
Akceptacja celowościowa (DAP_AA)	47	36,5	18,6
Akceptacja ucieczkowa (DAP_EA)	25	20,3	7,5

Adnotacja. LGS – Loyolska skala generatywności; GBC – Lista zachowań generatywnych; BPI_suma – wynik pełny w Kwestionariuszu osobowości borderline; BPI_ID – podskala Rozproszenie tożsamości w Kwestionariuszu osobowości borderline; BPI_PD – podskala Prymitywne obrony w Kwestionariuszu osobowości borderline; BPI_RT – podskala Testowanie rzeczywistości w Kwestionariuszu osobowości borderline; BPI_FF – podskala Lęk przed fuzją w Kwestionariuszu osobowości borderline; HSNS – Kwestionariusz narcyzmu wrażliwego; DAP_FD – podskala Lęk przed śmiercią w Kwestionariuszu profilu postawy wobec śmierci – wersja zrewidowana; DAP_DA – podskala Unikanie śmiertelności w Kwestionariuszu profilu postawy wobec śmierci – wersja zrewidowana; DAP_NA – podskala Neutralna akceptacja w Kwestionariuszu profilu postawy wobec śmierci – wersja zrewidowana; DAP_AA – podskala Akceptacja celowościowa w Kwestionariuszu profilu postawy wobec śmierci – wersja zrewidowana; DAP_EA – podskala Akceptacja ucieczkowa w Kwestionariuszu profilu postawy wobec śmierci – wersja zrewidowana.

^a Wyniki dla Kwestionariusza narcyzmu wrażliwego obliczono dla $n = 345$.

W ankiecie do pomiaru objawów zaburzeń funkcjonowania osobowości p. Łucja przez cały tydzień nie zgłaszała szczególnych trudności, które utrudniałyby jej codzienne funkcjonowanie. W pierwszej połowie tygodnia oceniała swój nastrój, samoocenę czy samopoczucie bardzo wysoko¹², natomiast w drugiej połowie tygodnia nieco gorzej – przeciętnie lub wysoko, wzrosło za to do poziomu wysokiego jej poczucie osamotnienia. Również w dniach od czwartego do siódmego zgłaszała występowanie pojedynczych trudności psychicznych (trzykrotnie *bez powodu zakładałam/łam, że coś pójdzie źle*, a jednokrotnie *byłam/łam nadmiernie krytyczna/y w stosunku do siebie i koncentrowałam/łam się na pojedynczym negatywnym zdarzeniu*). Z kolei w ankiecie do pomiaru podejmowanych zachowań generatywnych każdego dnia zaznaczała dwa–trzy podejmowane zachowania, takie jak: *rozmawiałem/łam z inną osobą o jej problemach*, *wspierałam/łam znajomą mi osobę na duchu, gdy tego potrzebowała* czy *poinstruowałam/łam inną osobę, jak postępować, aby lepiej wykonywać daną czynność*. Dodawała również odpowiedzi dotyczące pomocy swojemu dorosłemu dziecku. Tabela 33 zbiera wypowiedzi p. Łucji, które spisała w odpowiedzi na pytanie otwarte dotyczące troski o młodsze pokolenia.

Tabela 33

Wypowiedzi na temat troski generatywnej spisane przez p. Łucję w intensywnym pomiarze dzienniczkowym

Punkt pomiarowy	Wypowiedź
T1	W tramwaju, którym wracałam dziś z pracy, jechała młoda kobieta z dzieckiem w wózku. Dziecko miało około półtora roku. Było bardzo spokojne, uśmiechnięte; porozumiewało się z mamą różnymi dźwiękami i mimiką. Między nimi wyczuwało się przepełnione radością porozumienie. Dziecko miało grabki, które pokazywało mamie raz za razem, a ona każdorazowo spokojnie mówiła: Masz grabki, tak? To są grabki. Dziecko się uśmiechało i znów wyciągało do niej te grabki. Trwało to dłuższą chwilę. Kobieta była cały czas spokojna i uśmiechnięta. Potem dziecko zaczęło zdejmować bucik. Mam reagowała spokojnie, ale nie był to spokój udawany i wymuszony, tylko autentyczny. Cały czas spokojnie mówiła do dziecka, skupiała na nim całą uwagę. Zdejmujesz bucik, tak? Dziecko zdjęło bucik i dało mamie. Ona spokojnie wzięła te grabki, włożyła na nie bucik i mówiła do dziecka: Zobacz, grabki mają bucik. Ludzie dookoła przypatrywali się temu z uśmiechem, jakby ta dwójka zaczarowała cały tramwaj. Było to niezwykle. Często widuje się mamy z dziećmi w środkach komunikacji, ale zazwyczaj dzieci są strofowane i karcone, czasem bardzo nieprzyjemnie. Paradoksalnie zrobiło mi się smutno z powodu wszystkich dzieci, które nie są kochane, które nigdy nie były i nie będą otoczone takim prawdziwym bezwarunkowym, spokojnym ciepłem, jakim emanowała ta mama.

¹² Pytania w ankiecie były oceniane na skali od 1 do 10, dlatego w opisie wyników w przypadku obu osób posługuję się następującą interpretacją skali: oceny 1–2 – wyniki bardzo niskie, oceny 3–4 – wyniki niskie, oceny 5–6 – wyniki przeciętne, oceny 7–8 – wyniki wysokie i oceny 9–10 – wyniki bardzo wysokie.

T2	Dziś mija tysięczny dzień wojny w Ukrainie. Po stronie Ukrainy zginęło 13 tysięcy ludzi, a 26 tysięcy zostało rannych. 6 milionów musiało opuścić swój dom. Wśród nich dzieci, młodzież, młodzi dorośli. Myślałam o tym, że to nazaczy całe ich życie. Że przyszłość młodych ludzi, nie tylko tam, jest zagrożona w wymiarze najbardziej elementarnym i że pojedynczy człowiek, ja także, jest właściwie bezradny wobec tego wielkiego zła. Ale też, że te drobne gesty, które może wykonywać w swojej małej skali, w sumie też są jakoś ważne.
T3	Podano do wiadomości, że w ściekach warszawskich znaleziono zmutowanego wirusa polio, ciężkiej choroby, która dzięki szczepionkom została praktycznie zwalczona. Jednak coraz częstsza, wręcz nagminna rezygnacja rodziców ze szczepienia dzieci powoduje, że wirus znowu jest aktywny i może stać się groźny. I nie dotyczy to wyłącznie Polski, bo w innych krajach też wyszczepialność spada. Według mnie poddawanie dzieci szczepieniom jest wyrazem elementarnej troski o młodsze pokolenie, sposobem na zapewnienie mu szans na zdrowe życie, uniknięcie choćby części zagrożeń. Oprócz obaw o zdrowie bliskich mi osób poczułam też złość z powodu egoizmu i bezmyślności ludzi, którzy się w ten sposób zachowują.
T4	Dziś na świecie jest obchodzony Międzynarodowy Dzień Telewizji. Dużo myślałam dziś o tym, jak dobrą rzeczą może być telewizja i inne media, które po niej się pojawiły, ogólnie postęp, ale też jak wiele niosą ze sobą zagrożeń i jak bardzo zmieniały życie ludzi, też młodych. I chyba nie tylko na korzyść. Owszem, jest dostęp do wiedzy, łatwość komunikacji, ale cena, obawiam się, jest wysoka. Chciałabym, żeby młodzi ludzie nie powielali błędów poprzednich pokoleń, nie zachłystywali się co chwilę nowymi rzeczami, żeby umieli się zatrzymać, mieć kontakt z przyrodą, sztuką, literaturą. Nie mam wrażenia, że starsze pokolenia ich tego uczą. Przyszłość młodych ludzi dziś napawała mnie lękiem.
T5	Rano spadł pierwszy śnieg. Zawsze budzi to we mnie żywe wspomnienia z dzieciństwa. Dziś też myślałam o tym, o zbliżającym się czasie świątecznym, i radości, jaką powinni czuć ludzie, moi bliscy, ale też inni, szczególnie dzieci na całym świecie. Niestety komunikaty z Ukrainy o włączeniu do działań kolejnego rodzaju broni, potencjalnie mogącej przenosić ładunki jądrowe i coraz poważniejsze ostrzeżenia przed eskalacją tego konfliktu i potencjalnym rozszerzeniem się go na inne rejony skierowały moje myśli na inne, smutniejsze i napawające lękiem tory. Myśli o tym są bardzo frustrujące, bo towarzyszy im bezradność.
T6	Osoba z mojej rodziny obchodziła dziś osiemnaste urodziny. Pamiętam, jak się urodziła, i fakt, że jest już pełnoletnia, sprawił, że dużo myślałam dziś o upływie czasu i o tym, jak dużo go marnujemy w życiu na to, co nas nie buduje i nie wzbogaca wewnątrz. Chciałabym, żeby młodzi ludzie żyli w wolności, świadomie i cenili każdą chwilę.
T7	Przeczytałam dziś raport o stanie czytelnictwa w Polsce za rok 2023 i wynika z niego, że czytelnictwo w naszym kraju wzrosło o 9% w stosunku do roku 2022. Największy wzrost zanotowano w grupie wiekowej 25-39 lat, czyli wśród osób potencjalnie wychowujących dzieci, co napawa optymizmem, że ich dzieci też będą lubiły książki. Wśród młodzieży czytelnictwo także wzrosło, czyta o 12% więcej młodzieży niż w roku 2021. To bardzo podnoszące na duchu, że mimo wszechobecnych mediów społecznościowych książka nadal jest częścią życia sporej grupy młodych ludzi. To daje nadzieję. Bardzo mi żal osób, które nie czytają, zarówno młodych, jak i starszych, bo ich życie jest uboższe. Ale dziś poczułam nutkę optymizmu.
Podsumowanie udziału w badaniu	Zauważyłam, że w ciągu tych dni wracały do mnie myśli o tym badaniu i uważniej „przyglądałam się” swoim myślom, czynnościom i zdarzeniom pod kątem tematu tego badania. Rodzaj badania, to, że codziennie wymagało poświęcenia kilku minut, w ogóle mi nie przeszkadzało. Nie uważam, żeby to było uciążliwe. I dało też poczucie, że wspieram tym osobę z młodszego pokolenia w jej pracy.

Drugą osobą, która wzięła udział w badaniu dzienniczkowym był p. Jakub, który był na tyle zainteresowany badaniem, że chciał wziąć udział we wszystkich jego etapach. P. Jakub to 45-letni heteroseksualny mężczyzna. Pozostaje w związku małżeńskim i jest rodzicem zastępczym dla dwóch chłopców w wieku 5 i 8 lat; planuje zostać ich rodzicem adopcyjnym. Ma stopień doktora i pracuje na uniwersytecie w dużym mieście (pow. 500 tys. mieszkańców) w roli nauczyciela akademickiego oraz pracownika administracyjnego, a do tego prowadzi własną działalność gospodarczą. W momencie badania deklarował, że nie korzystał z opieki psychiatrycznej i psychoterapeutycznej ani farmakoterapii. Wyniki uzyskane przez p. Jakuba w badaniu kwestionariuszowym zamieściłem w tabeli 34.

Zarówno natężenie troski generatywnej, jak i częstość zachowań generatywnych są u p. Jakuba podwyższone względem średnich wyników grupy badanej. Wyniki uzyskane w kwestionariuszu BPI świadczą o tym, że można zakwalifikować go do grupy osób z organizacją borderline (wynik w skali ogólnej wyniósł 23, a wynik w podskali *Cut-20* wyniósł 12). Mężczyzna uzyskał wysoki wynik w skali narcyzmu wrażliwego. W radzeniu sobie z perspektywą własnej śmiertelności dominuje u niego system akceptacji (wynik dla DAP_AcS wynosi 79, a dla DAP_AvS wynik wynosi 57). Wynik kwestionariusza PHQ-9 zarówno przed rozpoczęciem, jak i po zakończeniu badania dzienniczkowego wyniósł 6, natomiast wynik kwestionariusza GAD-7 przed rozpoczęciem badania dzienniczkowego wyniósł 5, a po jego zakończeniu – 3. Podobnie jak u p. Łucji, wyniki te są niskie i nie wskazują na występowanie klinicznie istotnych objawów depresji i lęku uogólnionego.

W ankiecie do pomiaru objawów trudności w funkcjonowaniu osobowości u p. Jakuba można dostrzec ogólny trend, zgodnie z którym oceniał on swoje funkcjonowanie w kolejnych dniach naprzemiennie na poziomie przeciętnym oraz na poziomie wysokim. W związku z tym w dni, w których jego samopoczucie było gorsze, raportował też wystąpienie większej liczby objawów zaburzeń osobowości (m.in. *widziałam/łem siebie tylko w pozytywny lub tylko w negatywny sposób, koncentrowałam/łem się na tym, w jak niesprawiedliwej sytuacji się znalazłem czy bez powodu zakładałam/łem, że coś pójdzie źle*). Były jednak również takie dni, w które nie wskazał wystąpienia żadnych objawów. Wyraźnie bardziej niż u p. Łucji doświadczane przez niego trudności wpływały w jego ocenie na codzienną zdolność efektywnego funkcjonowania, koncentracji i planowania zadań. W ankiecie do pomiaru podejmowanych zachowań generatywnych każdego dnia wskazywał ich znacznie więcej niż p. Łucja (między pięć a osiem; m.in. *byłam/łam*

Tabela 34*Wyniki uzyskane przez p. Jakuba w badaniu kwestionariuszowym*

Zmienna	Wynik	Średni wynik w grupie badanej w badaniu kwestionariuszowym	Odchylenie standardowe dla średniego wyniku w grupie badanej w badaniu kwestionariuszowym
Troska generatywna (LGS)	46	34,2	10,5
Zachowania generatywne (GBC)	49	34,1	14,7
Poziom organizacji osobowości (BPI_suma)	23	8,2	6,1
Rozproszenie tożsamości (BPI_ID)	6	2,1	2,1
Prymitywne obrony (BPI_PD)	5	1,4	1,7
Testowanie rzeczywistości (BPI_RT)	2	0,09	0,4
Lęk przed fuzją (BPI_FF)	5	1,53	1,6
Narcyzm wrażliwy (HSNS) ^a	39	27,4	6,98
Lęk przed śmiercią (DAP_FD)	36	26,7	10,5
Unikanie śmierci (DAP_DA)	21	17,7	7,7
Akceptacja neutralna (DAP_NA)	4	22,6	5,8
Akceptacja celowościowa (DAP_AA)	51	36,5	18,6
Akceptacja ucieczkowa (DAP_EA)	24	20,3	7,5

Adnotacja. LGS – Loyolska skala generatywności; GBC – Lista zachowań generatywnych; BPI_suma – wynik pełny w Kwestionariuszu osobowości borderline; BPI_ID – podskala Rozproszenie tożsamości w Kwestionariuszu osobowości borderline; BPI_PD – podskala Prymitywne obrony w Kwestionariuszu osobowości borderline; BPI_RT – podskala Testowanie rzeczywistości w Kwestionariuszu osobowości borderline; BPI_FF – podskala Lęk przed fuzją w Kwestionariuszu osobowości borderline; HSNS – Kwestionariusz narcyzmu wrażliwego; DAP_FD – podskala Lęk przed śmiercią w Kwestionariuszu profilu postawy wobec śmierci – wersja zrewidowana; DAP_FD – podskala Lęk przed śmiercią w Kwestionariuszu profilu postawy wobec śmierci – wersja zrewidowana; DAP_DA – podskala Unikanie śmiertelności w Kwestionariuszu profilu postawy wobec śmierci – wersja zrewidowana; DAP_NA – podskala Neutralna akceptacja w Kwestionariuszu profilu postawy wobec śmierci – wersja zrewidowana; DAP_AA – podskala Akceptacja celowościowa w Kwestionariuszu profilu postawy wobec śmierci – wersja zrewidowana; DAP_EA – podskala Akceptacja ucieczkowa w Kwestionariuszu profilu postawy wobec śmierci – wersja zrewidowana.

^a Wyniki dla Kwestionariusza narcyzmu wrażliwego obliczono dla $n = 345$.

przykładem dla młodej osoby, opowiadałem/łam komuś o ważnej tradycji lub wartości, nauczyłem/łam kogoś jakiejś umiejętności czy opowiedziałem/łam komuś o swoich doświadczeniach z przeszłości). W tabeli 35 przedstawiłem odpowiedzi p. Jakuba na otwarte pytanie dotyczące codziennej refleksji na temat troski generatywnej.

Tabela 35

Wypowiedzi na temat troski generatywnej spisane przez p. Jakuba w intensywnym pomiarze dzienniczkowym

Punkt pomiarowy	Wypowiedź
T1	Bezinteresowanie zaoferowałem swoją pomoc w obszarze, który wychodzi poza moje kompetencje. Zdaję sobie sprawę, że oferowanie jej być może wytworzy problem, w który sam się „wpędziłem”, a którego rozwiązanie będzie nie lada wyzwaniem. Mimo tego odczuwam dużą satysfakcję z tego powodu. To ryzykowne, ale – mam wrażenie – bezcenne w kontekście tego, że komuś będę mógł pomóc.
T2	Zauważyłem, że wzrastająca liczba niepowodzeń sprzyja irytacji i zniecierpliwieniu, które zaś pogłębiają potrzebę, by zrezygnować z pomocy innym. Stoi za tym przekonanie, że podobnie, jak wcześniej, tym razem też się uda. Pojawia się w tym jednocześnie przekonanie, że odpoczynek, albo chociaż zdystansowanie się, chwila wyciszenia i samotności pomoże w odwróceniu takiej „spadkowej”, kryzysowej tendencji. Nie podlega jednak dyskusji to, że odbudowany potencjał będzie skierowany na innych, a na siebie raczej w drugiej kolejności.
T3	Nieoczekiwanie wdźwięczności wydaje się zupełnie oczywiste, tym bardziej w przypadku młodszych, którzy z zasady przyjmują pomoc i opiekę jako coś pewnego. Nie jest problemem, w żadnym stopniu nie zmienia to nastawienia, by dalej chcieć pomagać, natomiast stanowi pewien problem, jeśli przyjmimy, że wdźwięczność jest formą responsywności. Gdy jej nie ma, innymi słowy, nie mamy pewności, czy nasza pomoc w ogóle była potrzebna, a dopiero w następnej kolejności odpowiednio dopasowana do potrzeb. To jest frustrujące.
T4	Troskliwość lubi samoorganizację. Troska jest w zasięgu, gdy jest włączona w układanie i realizowanie własnego planu. Staje się problematyczna, gdy ów plan rozmontowuje. Pozostaje wtedy poczucie, że troszcząc się o innych, nie troszczymy się o siebie i namnażamy sobie przyszłych problemów.
T5	Troskliwość to sport wysokich wydajności. Niepodstrzenie można przejść barierę oddzielającą trening tlenowy i beztlenowy. Potrafi męczyć, ale (być może) buduje wydolność.
T6	Natłok obowiązków i ich różnorodność wzmagają irytację. Czasami trzeba odpuścić i dać sobie czas na regenerację i „łódhaczenie” w głowie tego wszystkiego, co się w danym dniu zrobiło. Gdy to się robi, przychodzi satysfakcja i moment ponownego odwrócenia się „twarzą” do innych, nawiązania kontaktu i sprawdzenia, czy komuś czego nie potrzeba :)
T7	W troskliwości rozszerzanie wiedzy okazuje się bardzo ważne i skuteczne. Głębokie rozumienie predyspozycji, kompetencji, słabych i mocnych stron pozwala na lepsze dopasowanie „narzędzi” pomocy. Na myśl przychodzą mi diagnozy psychologiczne i pedagogiczne, które pozwalają zdefiniować narzędzia, które skuteczniej rozwiązują problemy dzieci z trudnościami, np. w obszarze koncentracji. Profesjonalnie to brzmi, ale efektywność pomagania wzrasta w sposób wykładniczy.
Podsumowanie udziału w badaniu	Trapią mnie codziennie pytania dotyczące życzenia śmierci, wyobrażania sobie krzywdy innych lub poddania się bardzo negatywnym emocjom. To są tematy dla mnie całkowicie odległe i abstrakcyjne.

7.5. Technika analizy danych

Ponieważ celem analizy było zilustrowanie przejawów doświadczeń troski generatywnej opisanych w tematach wyłonionych w wyniku CRTA w pierwszej części badania jakościowego, tematy te potraktowałem tutaj jako kategorie analityczne, a przeprowadzoną analizę można określić w związku z tym jako dedukcyjną analizę treści. Tematy, które zastosowałem jako kategorie to kolejno:

- troska generatywna w różny sposób przenika historię życia (temat 1)
- troska generatywna doświadczana jest przez pryzmat poczucia własnej skuteczności i kompetencji (temat 2)
- troska generatywna jest doświadczana w kontekście satysfakcjonującej, wzajemnie karmiącej relacji (temat 3)
- troska generatywna jest doświadczana jako zagrażająca lub raniąca (temat 4)
- troska generatywna jest doświadczana jako zmieniająca uczestników i ich życie (temat 5)

Proces analizy polegał na zakodowaniu w każdej wypowiedzi takich treści, które można uznać za przejaw doświadczania troski generatywnej wpisujący się w któryś z powyższych tematów. Następnie dokonałem porównania kodów, również w odniesieniu do analizy pozostałych danych pochodzących od każdej z osób zebranych zarówno w badaniu dzienniczkowym, jak i wcześniej w badaniu dzienniczkowym. Na koniec sporządziłem raport zamieszczony w podrozdziale 7.6.

Aby zapewnić wyższą jakość prowadzonej analizy, cały proces badania, zarówno projekt badania dzienniczkowego, jak i sposób analizy i jej wynik skonsultowałem podczas audytu z innym badaczem, doświadczonym w prowadzeniu intensywnych pomiarów dzienniczkowych.

7.6. Wyniki

Analiza wypowiedzi sformułowanych przez p. Łucję wskazuje przede wszystkim na obecność w nich doświadczeń z tematu pierwszego i trzeciego. Jej refleksje oraz podejmowane przez nią zachowania generatywne wskazane w ankiecie pozwalają wnioskować o bardzo wysokim stopniu inkluzywności. Dotyczą one różnych osób i grup należących do młodszych pokoleń: członków rodziny, osób obcych, ale zaobserwowanych przez kobietę w życiu codziennym, całych grup społecznych (np. młodych mieszkańców Ukrainy) albo wszystkich młodszych ludzi w ogóle. Kobieta miała dużo refleksji dotyczących jakości życia całego pokolenia – ich bezpieczeństwa,

wpływu mediów czy stanu czytelnictwa. Odwołując się do charakterystyki tematu pierwszego, to pokazuje, że troska generatywna jest ważną częścią jej codziennego funkcjonowania – myśli o niej pojawiają się spontanicznie zainspirowane różnymi wydarzeniami i tematami i dotyczą różnych grup młodych ludzi. Dodatkowo p. Łucja nawiązuje w swoich wypowiedziach do wspomnień z przeszłości, zarówno z czasów swojego dzieciństwa, jak i sprzed kilkunastu lat, reflektując nad upływem czasu i spójnie łącząc te refleksje z przemyśleniami na temat osób z młodszych pokoleń.

P. Łucja odnosi się również do doświadczeń zawartych w temacie trzecim, który dotyczy pozytywnego przeżywania troski generatywnej w kontekście dobrych, wzajemnych relacji międzypokoleniowych. Szczególnie pierwsza historia (T1) ilustruje wzruszenie związane z obserwowaniem czulej, autentycznej relacji matki z dzieckiem. Widać również odwołania do swojej roli jako osoby w średnim wieku i do poczucia sprawczości (temat drugi): z jednej strony zauważa, że wobec niektórych problemów (np. wojny w Ukrainie) jest bezradna, ale mimo to stwierdza, że nawet małe gesty są jakoś ważne. Wypowiedzi kobiety mają również inne cechy, które wskazują na jej duże zaabsorbowanie tematem troski generatywnej, np. są silnie naładowane afektywnie, żywe, ale też dobrze ustrukturyzowane (co może świadczyć też o wyższych kompetencjach narracyjnych).

Wypowiedzi p. Jakuba mają zupełnie inny charakter – są krótsze i nie przedstawiają konkretnych historii o zdarzeniach z życia. Stanowią raczej luźne, nieustrukturyzowane refleksje, w związku z tym nie wiemy, jakie wydarzenia czy bodźce wywołały takie przemyślenia czy odczucia, mimo że wskazał on w ankiecie, że podejmuje wiele zachowań generatywnych w ciągu dnia. Wiemy również, że na co dzień opiekuje się dwójką dzieci, które jednak ani razu nie pojawiają się w jego wypowiedziach. Ten brak połączenia pomiędzy refleksją a wywołującym ją wydarzeniem wydaje się znaczący w kontekście tego, co wiemy już na temat niespójnego funkcjonowania generatywnego osób z organizacją borderline. Dodatkowo, wypowiedzi p. Jakuba mają naprzemiennie bardziej pozytywny lub negatywny charakter, co idzie w parze z ogólną oceną samopoczucia i nastroju przedstawioną w ankiecie dzienniczkowej. Wypowiedzi o negatywnym wydźwięku podkreślają trudności w realizacji troski i związane z nią negatywne emocje i obciążenia. Z kolei wypowiedzi o bardziej pozytywnym charakterze podkreślają raczej sens podejmowania zachowań troskliwych, które, pomimo że obciążające, mogą jakoś wzmacniać, być satysfakcjonujące, rozwijać.

Jeśli chodzi o tematy, których występowanie zakodowałem w wypowiedziach p. Jakuba, to najczęściej przywoływane były doświadczenia z tematu piątego – mężczyzna opowiadał, że doświadcza troski jako w różny sposób obciążającej: zauważa, że podejmuje się zadań, które wykraczają poza jego kompetencje (T1), że niepowodzenia wzmagają irytację (T2) albo że troska o innych czasem uniemożliwia troszczenie się o siebie (T4). Widoczne jest jednak w jego wypowiedziach naprzemienne pragnienie do podejmowania opieki i wycofywania się z niej. W wypowiedzi T1 p. Jakub mówi, że choć podjął się zadania być może ponad swoje siły, czuje satysfakcję, że komuś pomoże i że to ryzyko warte podjęcia, natomiast w historii T2 stwierdza, że niepowodzenia w opiece prowokują go do wycofania się z niej. Następnie w T4 zauważa, że troszczenie się jest prostsze, jeśli idzie zgodnie z planem, natomiast jeśli nie, to zaczyna być problemem, a w wypowiedzi T5 znów zauważa choć troska bywa męcząca, to może też „budować wydolność”. Ostatecznie sam podsumowuje opisaną powyżej zmienność w wypowiedzi T6, gdzie stwierdza: „Czasami trzeba odpuścić i dać sobie czas na regenerację „odhaczenie” w głowie tego wszystkiego, co się w danym dniu zrobiło. Gdy to się robi, przychodzi satysfakcja i moment ponownego odwrócenia się „twarzą” do innych, nawiązania kontaktu i sprawdzenia, czy komuś czego nie potrzeba”. Taka naprzemienna tendencja do zbliżania się i oddalania od pragnienia bycia troskliwym wydaje się przypominać tendencję osób z organizacją borderline do zbliżania się i oddalania w relacjach interpersonalnych.

W jednej z wypowiedzi mężczyzna odnosi się również do tematu drugiego dotyczącego poczucia własnej kompetencji – zwraca uwagę, że w efektywnym opiekowaniu się innymi pomaga stale rosnąca wiedza i „głębokie rozumienie predyspozycji, kompetencji, słabych i mocnych stron” (T7). Generalnie rzecz biorąc, wypowiedzi p. Jakuba odzwierciedlają wyrażane przez niego również w wywiadzie wątpliwości dotyczące tego, czym jest troska o młodsze pokolenia i jak ją podejmować efektywnie, nie robiąc przy tym samemu sobie krzywdy wynikającej z przemęczenia i niezaopiekowania się sobą.

Myślę, że warto również porównać refleksje, z którymi oboje uczestnicy zostali po zakończeniu badania dzienniczkowego. P. Łucja zauważyła, że w wyniku codziennego wypełnienia dzienniczka jej świadomość troski generatywnej się wyostrzyła – przyglądała się swoim myślom, czynnościom i zdarzeniom, które wiązały się z tematem badania. Zauważyła również, że biorąc udział w badaniu, pomogła mi jako młodszej osobie. Z kolei p. Jakub podzielił się refleksją dotyczącą pytań w ankiecie dzienniczkowej,

mówiąc, że „trapią go” codzienne pytania dotyczące życzenia komuś śmierci, wyobrażania sobie krzywdy innych i poddania się bardzo negatywnym emocjom, ponieważ są to dla niego tematy „całkowicie odległe i abstrakcyjne”. Jednocześnie jednak zgłaszał występowanie wielu objawów zaburzeń osobowości w ciągu tygodnia. W tym wypadku wydaje się, że p. Łucja, choć miała niższe deklaratywne natężenie troski generatywnej i podjęła mniej zachowań generatywnych w ciągu tygodnia, skorzystała z badania w taki sposób, że w poszczególnych dniach udało jej się dostrzec okazje do podjęcia refleksji nad zagadnieniem funkcjonowania młodszych pokoleń. Z kolei p. Jakub, który postrzega siebie jako bardzo generatywną osobę i u którego – na podstawie jego wyników kwestionariuszowych i sytuacji życiowej – można było się spodziewać wysoce generatywnych wypowiedzi, przedstawił wiele wątpliwości i skończył badanie zaabsorbowany negatywnymi myślami na temat trudnych pytań dotyczących zaburzeń osobowości. Wydaje mi się to ciekawym punktem wyjścia do dalszej eksploracji, w jaki sposób wzbudzony poprzez udział w badaniu wątek bycia generatywnym rezonuje później i jest przetwarzany przez osoby z różnym poziomem organizacji osobowości.

7.7. Dyskusja

Celem analizy wypowiedzi zebranych w intensywnym badaniu dzienniczkowym było zilustrowanie, czy i w jaki sposób doświadczenia opisane w pierwszej części badania jakościowego znajdują odzwierciedlenie w codziennym funkcjonowaniu generatywnym osób z różnym poziomem organizacji osobowości. Ponieważ w tym badaniu udało się przeanalizować odpowiedzi dzienniczkowe jedynie dwóch osób – jednej osoby wyżej zorganizowanej i jednej z organizacją osobowości borderline – wyciągnięte wnioski nie są w żaden sposób reprezentatywne dla obu podgrup. Niemniej udało się w wypowiedziach zidentyfikować doświadczenia wpisujące się w analizowane tematy zbierające doświadczenia troski generatywnej. Osoba wyżej zorganizowana przedstawiła spójne refleksje na temat funkcjonowania młodszych pokoleń w połączeniu z opisem wywołujących te refleksje codziennych wydarzeń. Odniosła się do tematu pozytywnego doświadczania relacji międzypokoleniowych jako okazji do realizowania autentycznej generatywności oraz starała się odszukać również dla siebie możliwość realizacji troski generatywnej. Z kolei mężczyzna z organizacją borderline przedstawił mniej spójne i nie tak klarowne, swobodne refleksje na temat troski o innych. Jego wypowiedzi w kolejnych dniach odzwierciedlają zmienność doświadczania przez niego troski generatywnej jako

ważnej i satysfakcjonującej lub męczącej i narażającej na trudności. Wymagałoby dalszych badań, czy tak zarysowane doświadczenia generatywności w codziennym funkcjonowaniu są jakkolwiek uniwersalne dla osób z różnym poziomem organizacji osobowości.

O ile mi wiadomo, opisane badanie było pierwszą próbą dziennikowego pomiaru funkcjonowania generatywnego. Wydaje się, że to ciekawy kierunek dalszych badań nad generatywnością, który może pomóc lepiej zrozumieć, jakie znaczenie odgrywają troska generatywna i zachowania generatywne w codziennym życiu. Aby udało się to przeanalizować, potrzebne jest przeprowadzenie szerzej zakrojonego badania na większej grupie osób, co umożliwiłoby np. empiryczną weryfikację hipotez dotyczących związków pomiędzy częstością zachowań generatywnych a poczuciem dobrostanu, jakości życia czy samooceną w codziennym życiu. Wstępne doniesienia dotyczące pozytywnego wpływu formułowania narracji generatywnej na natężenie troski generatywnej również mogłyby zostać zweryfikowane w badaniu dziennikowym. A zatem prowadzenie takich badań mogłoby przynieść odpowiedź na pytanie, czy pobudzenie refleksji na temat siebie jako osoby generatywnej albo angażowanie się w zachowania generatywne może być formą interwencji psychologicznych służących poprawie stanu zdrowia psychicznego lub samopoczucia.

Intensywny pomiar dziennikowy staje się też w ostatnim czasie popularnym sposobem analizy fluktuacji objawów zaburzeń osobowości (np. Miskewicz i in., 2015, 2022; Roche, 2018; Roche i in., 2016; Zimmerman i in., 2019). Pozwala on na tworzenie zniuansowanego obrazu codziennego funkcjonowania osób przejawiających trudności osobowościowe, a co ważniejsze, również na rozpoznawanie bodźców wzbudzających występowanie objawów zaburzeń. Jak wskazuje Reis (2012), włączenie badań dziennikowych do badań psychologicznych w ogóle stanowi istotne uzupełnienie dla tradycyjnych kwestionariuszowych, retrospektywnych narzędzi badawczych, ponieważ pozwala w lepszy sposób uchwycić znaczenie kontekstu i czynników środowiskowych dla modyfikacji zachowania. W świetle wyników badań własnych staje się jasne, że funkcjonowanie generatywne jest związane z funkcjonowaniem osobowości, dlatego połączenie pomiaru obu tych obszarów w badaniu dziennikowym wydaje się zasadne. Obserwacja wzajemnych relacji przejawów zaangażowania generatywnego oraz objawów zaburzeń osobowości mogłaby pozwolić na udzielenie odpowiedzi na różne pytania, m.in. czy zaangażowanie w relacje międzypokoleniowe może stanowić trigger dla objawów zaburzeń osobowości z uwagi na trudności w relacjach interpersonalnych

występujące u osób z zaburzeniami osobowości czy, wręcz przeciwnie, generatywność może być czynnikiem buforowym dla manifestacji patologii osobowości z uwagi na swoje pozytywne związki ze wskaźnikami zdrowia psychicznego. Mam nadzieję, że przeprowadzone przeze mnie badanie stanie się punktem wyjścia i inspiracją dla dalszych badań dzienniczkowych w tym obszarze.

7.8. Ograniczenia badania

Podstawowym ograniczeniem przeprowadzonego badania dzienniczkowego jest liczebność badanej grupy – do udziału w badaniu zgłosiło się tylko pięć osób, z czego wyniki dwóch z nich zostały przeanalizowane. To powoduje, że uzyskane wnioski nie mogą być w żaden sposób generalizowane na większą grupę, choć też nie taki był cel analiz. Celem było zilustrowanie przejawów doświadczania troski generatywnej opisanego w tematach wygenerowanych w CRTA i cel ten został zrealizowany. Niemniej badanie wymagałoby ponownego przeprowadzenia z udziałem większej grupy osób zarówno wyżej zorganizowanych, jak i z organizacją borderline. To umożliwiłoby analizę jakościową podobną do tej już przeprowadzonej, tylko wykonaną na większym materiale badawczym, oraz analizę ilościową na danych uzyskanych w ankietach dzienniczkowych dotyczących zgłaszanych objawów zaburzeń osobowości i częstości podejmowanych zachowań generatywnych. Przeprowadzone badanie można też traktować jako badanie pilotażowe dotąd niewykorzystywanej metody badania generatywności. Okazało się, że intensywny pomiar podłużny dostarcza wartościowych danych dotyczących funkcjonowania generatywnego, co zachęca do dalszego prowadzenia takich badań.

Ponieważ prowadzona analiza opierała się na założeniach dedukcyjnej analizy jakościowej, również obarczona ograniczeniami dotyczącymi niegeneralizowalności wyników, ryzykiem subiektywności analizy oraz wpływu właściwości badacza. Ponieważ analiza służyła ilustracji zjawisk opisanych w uprzednio prowadzonym badaniu, istniało ryzyko dążenia do potwierdzenia uzyskanych wyników, a zatem refleksyjność badacza nastawiona była szczególnie na to, które z kategorii (tematów) rzeczywiście widoczne są w danych dzienniczkowych. Nie wszystkie tematy były reprezentowane w danych, prawdopodobnie dlatego, że materiał był zbyt ubogi, by mógł zawierać odniesienia do tak różnych doświadczeń, jakie opisałem w CRTA. To ponownie skłania do przeprowadzenia badania na większej grupie uczestników różniących się poziomem organizacji osobowości, by mogła ujawnić się większa zmienność w doświadczaniu troski generatywnej w codziennym funkcjonowaniu.

Rozdział 8.

Funkcjonowanie generatywne osób z organizacją borderline – studia przypadków

Starsi uczą młodszych, jak żyć,
a młodszy uczą starszych, dlaczego.

przypisywane Marcowi Chagallowi
(XIX–XX wiek)

Przedstawione dotychczas wyniki badań pozwalają zobaczyć generatywność jako złożone zjawisko, które podlega wpływom wielu różnych czynników, w tym przede wszystkim tych związanych ze zdrowym i zaburzonym funkcjonowaniem osobowości. W ostatnim badaniu przeprowadzonym w ramach projektu moim celem było zbudowanie mostu pomiędzy wiedzą zdobytą do tej pory na temat generatywności u osób z różnym poziomem organizacji osobowości a praktyką kliniczną w postaci pracy psychoterapeutycznej z pacjentami z zaburzeniami osobowości. Ponieważ TRO jest koncepcją kliniczną, postanowiłem skorzystać z niej w celu pokazania w pełni głębi funkcjonowania generatywnego w różnych aspektach poprzez analizę specyfiki narracji generatywnej osób z organizacją borderline oraz tego, w jaki sposób zdolność do formułowania tej narracji podlega wpływom procesów intrapsychicznych podtrzymujących patologię osobowości. W ostatnim rozdziale części empirycznej pracy przedstawiam procedurę analizy opartej na autorskiej propozycji kategorii analitycznych wywiedzionych z integracji TRO i teorii generatywności oraz wyniki analizy studiów przypadków trzech kobiet z organizacją borderline wraz z płynącymi z nich wnioskami.

8.1. Problem badawczy i wybór techniki analizy danych

Aby zrealizować przedstawiony powyżej cel, czyli pokazać znaczenie doświadczania przez uczestników badania zaburzeń funkcjonowania osobowości dla sposobu formułowania narracji generatywnej, przeprowadziłem trzy studia przypadków osób z organizacją borderline. Studium przypadku to badanie empiryczne, które „zgłębia współczesne zjawisko (przypadek) w kontekście rzeczywistości, zwłaszcza gdy granice między nim a kontekstem nie są zupełnie oczywiste” (Yin, 2024, s. 49). Ta metoda ma szczególne zastosowanie, gdy interesujących badacza zmiennych jest więcej niż punktów danych (dlatego nadaje się dobrze do zastosowania w psychologii), podczas całego procesu badawczego odwołuje się do założeń teoretycznych, a dowody czerpie z wielu źródeł i łączy je poprzez triangulację danych. Studia przypadków dobrze nadają się do uzyskania odpowiedzi na pytania „jak?” oraz „dlaczego?” coś się dzieje (Yin, 2024). Wszystko to sprawia, że metoda ta jest dobrze dopasowana do potrzeb niniejszej analizy.

8.2. Proces analizy i kategorie analityczne

Zdecydowałem się na wielokrotne studium przypadku, ponieważ wybrałem do analizy trzy wywiady z osobami z organizacją borderline, które różniły się między sobą nasileniem patologii w zakresie poszczególnych wymiarów konstytuujących poziom organizacji osobowości (a dodatkowo różniły się również sytuacją życiową – kontekstem). Podczas analizy zastosowałem triangulację danych, co oznacza, że każde z zaprezentowanych w dalszej części rozdziału studiów przypadku opiera się na trzech rodzajach danych pochodzących z różnych źródeł: (a) wyniki kwestionariuszowe obejmujące zmienne z badania ilościowego, (b) transkrypcja wywiadu pogłębionego na temat doświadczania troski generatywnej, (c) notatki z dziennika refleksyjnego powstałe bezpośrednio po wywiadach i podczas odsłuchu nagrań.

W tym miejscu konieczne jest wprowadzenie przeze mnie założeń dotyczących tego, jak rozumiem sytuację badawczą w kontekście relacji uczestniczek ze mną jako badaczem i możliwości aktywizacji procesów przeniesienia i przeciwprzeniesienia. Z uwagi na duży wpływ psychoanalitycznego sposobu prowadzenia wywiadu klinicznego na rozwój prowadzenia wywiadów i rozmów w psychologii w ogóle dyskusja nad zasadnością świadomego wprowadzania elementów myślenia psychoanalitycznego w konstruowanie badań naukowych, szczególnie jakościowych, trwa od dłuższego czasu (Soroko, 2015). Wpływy te mogą się zaznaczać na dwóch etapach procesu badawczego – zbierania i analizy danych. W zakresie zbierania danych Kvale (2003) obok

psychoanalitycznego wywiadu terapeutycznego (służącego zebraniu danych do dokonania interpretacji w celu pomocy w procesie psychoterapii osobie doświadczającej trudności) wyróżnia też akademicki wywiad psychoanalityczny. W tym przypadku, mimo że w sytuacji badawczej niemożliwe jest nawiązanie głębokiej relacji podobnej do tej powstającej w procesie psychoterapii, to jednak możliwe jest, zdaniem Kvalego (1999), korzystanie z określonych technik zadawania pytań (zbierania informacji) czy interpretacji znaczeń podczas rozmowy. Taki sposób prowadzenia wywiadów ma zwolenników, którzy uważają, że dzielenie się z uczestnikiem badania interpretacjami jego wypowiedzi i doświadczeń lub analiza pojawiających się symboli i metafor może wzbogacić materiał badawczy o treści pochodzące z nieświadomości, które inaczej nie pojawiłyby się w odpowiedziach na pytania wywiadu (np. Gemignani, 2011; Hollway, Jefferson, 2000; Strømme i in., 2010). Jest jednak także grupa badaczy, która krytycznie podchodzi do tego typu praktyk w zakresie prowadzenia wywiadów badawczych, powołując się przede wszystkim na związane z tym wątpliwości etyczne (por. Holmes, 2014). Przede wszystkim świadoma zgoda na udział w badaniu najczęściej nie obejmuje również zgody na przyjęcie interpretacji wypowiedzi, a sam udział w badaniu nie jest motywowany pragnieniem dokonania zmiany w zakresie swojego funkcjonowania czy rozumienia siebie, co jest celem interpretacji w procesie psychoterapii. Poza tym, badacze jakościowi nie muszą być – i najczęściej nie są – psychoterapeutami przygotowanymi do formułowania interpretacji, co powinno być warunkiem ich tworzenia. Dodatkowo interpretacja w procesie psychoterapeutycznym, szczególnie formułowana w oparciu o założenia teorii psychoanalitycznych czy psychodynamicznych, ma na celu również odsłonięcie i z czasem zmianę działania mechanizmów obronnych, co może wprowadzać w stan regresji – czasowego pogorszenia samopoczucia i funkcjonowania na skutek załamania się obron. Mimo mojego wykształcenia psychoterapeutycznego i doświadczenia w prowadzeniu klinicznych wywiadów z pacjentami zgadzam się z powyższymi argumentami i uważam, że prowadzenie wywiadu badawczego z użyciem technik psychoterapeutycznego wywiadu klinicznego czy diagnostycznego nie byłoby etyczne, tym bardziej z uwagi na udział w badaniu osób z zaburzeniami osobowości, które w dodatku nie musiałyby być świadome tego, że te zaburzenia mają. Dlatego wszystkie wywiady prowadziłem w taki sam sposób jako badawcze wywiady pogłębione, nie korzystając w żadnym momencie z typowo psychoterapeutycznych strategii prowadzenia rozmowy, takich jak klaryfikacje, konfrontacje czy interpretacje.

Mimo to podczas prowadzenia wywiadów zauważyłem, że sposób funkcjonowania osób z organizacją borderline (m.in. w zakresie kontaktu z badaczem, sposobu formułowania narracji generatywnej czy reakcji emocjonalnej na zadawane pytania) oraz sposób funkcjonowania mój jako badacza (m.in. w zakresie aktywności emocjonalnej lub łatwości w prowadzeniu wywiadu) w sytuacji badania różnią się od funkcjonowania osób wyżej zorganizowanych i mojego kontaktu z nimi. Na podstawie tej obserwacji podjąłem decyzję o szczegółowym przeanalizowaniu – oprócz treści wywiadów i wyników kwestionariuszowych – również sytuacji badawczej, a przede wszystkim moich odczuć i obserwacji, jako potencjalnego źródła ważnych danych na temat funkcjonowania osobowościowego i generatywnego uczestniczek. Podczas analizy zdecydowałem się korzystać z sposobu interpretacji i wnioskowania stosowanych w TFP opartej na założeniach TRO.

TRO jest koncepcją kliniczną o psychoanalitycznych korzeniach i jako taka opiera się na analizie procesów przeniesienia i przeciwprzeniesienia w celu formułowania interpretacji dotyczących intrapsychicznych mechanizmów podtrzymujących patologię osobowości. Jednocześnie uważa się, że te procesy aktywizują się w toku psychoterapii wraz z pogłębianiem się relacji z terapeutą, w której odtwarzany jest wzorzec przeżywania relacji wynikający z aktywizacji wewnętrznych diad self–obiekt. Zdaję sobie sprawę z tego, że jednokrotny kontakt w sytuacji badania naukowego nie jest wystarczający do nawiązania takiej relacji, a zatem że materiał uzyskany przeze mnie nie jest analogiczny do zapisu sesji psychoterapeutycznej lub diagnostycznej. Tym samym nie uprawnia w pełni do korzystania ze sposobu wnioskowania przyjmowanego w psychoterapii skoncentrowanej na przeniesieniu bazującej na założeniach TRO. Dlatego wnioski z przeprowadzonej analizy nie mogą być traktowane jako podobnej wagi co wnioski formułowane w procesie terapii długoterminowej. A zatem w niniejszej pracy w zakresie opisu funkcjonowania psychicznego poszczególnych uczestniczek, można powiedzieć, że analiza ta ma charakter „jak gdyby” był to materiał z sesji – służy przede wszystkim przedstawieniu sposobu wnioskowania na temat funkcjonowania generatywnego u osób z organizacją borderline z wykorzystaniem zaproponowanych kategorii analitycznych. Może to stać się inspiracją dla praktyków psychoterapeutów, którzy chcieliby przeprowadzić podobną analizę na materiale powstałym w kontakcie diagnostycznym lub podczas sesji psychoterapeutycznych.

Jednocześnie warto zaznaczyć, że sposób uczestnictwa w badaniu kobiet, z którymi wywiady analizowałem jako studia przypadków, wiernie odtwarzał sposób

funkcjonowania, który spodziewałbym się zobaczyć u pacjentów z zaburzeniami osobowości w gabinecie psychoterapeutycznym. Szczególną uwagę zwracały sposób budowania kontaktu, żywe reakcje emocjonalne podczas wywiadu i spontaniczne odniesienia do relacji ze mną jako badaczem, które z kolei po mojej stronie wzbudzały silne emocje analogiczne do reakcji przeciwprzeniesieniowych. Reakcje te nie były tylko moim udziałem, aktywowały się bowiem również w innych osobach, które miały kontakt z materiałem lub jego fragmentami, np. w osobach dokonujących transkrypcji czy audytu. Ważne też jest, że relacja uczestniczek ze mną była relacją międzypokoleniową, a więc taką, której charakter interesuje mnie z uwagi na temat pracy. Uznałem więc, że uprawnione jest, w oparciu o moje doświadczenie psychoterapeutyczne, skorzystanie z TRO w celu próby zrozumienia, jakie znaczenie mogą mieć te procesy dla doświadczania relacji międzypokoleniowych i funkcjonowania generatywnego. Dla ułatwienia i zachowania czytelności pracy pozostałem przy stosowaniu powszechnie znanych terminów, takich jak przeniesienie i przeciwprzeniesienie, pamiętając jednak o wskazanych wyżej ograniczeniach w ich rozumieniu.

Zdając sobie sprawę z ograniczeń związanych z takim sposobem prowadzenia analizy w oparciu o tak zebrany materiał, a także z ryzyk, które związane są zazwyczaj z jakościową analizą danych zebranych w wywiadzie (wskazanych również w podrozdziale 6.10), stosowałem w trakcie całego procesu badawczego różne strategie kontroli jakości, opierając się na wytycznych dotyczących prowadzenia badań jakościowych w ogóle (Booth i in., 2014; Flick, 2010; Levitt i in., 2018; Silverman, 2008), a także specyficznie studium przypadku (Baxter, Jack, 2008; Yin, 2024). Strategie wykorzystane na każdym etapie badania zebrałem w tabeli 36.

Chciałbym odnieść się jeszcze do kwestii etycznych związanych z prowadzeniem studiów przypadków. Wykonanie analiz z uwzględnieniem wskazanych trzech źródeł danych – wyników kwestionariuszowych, treści wywiadu i odczuć przeniesieniowo–przeciwprzeniesieniowych – zbliżają mnie do odtworzenia sytuacji diagnostycznej, w której również korzysta się z analogicznych źródeł danych w celu zbudowania konceptualizacji pacjenta. Chcę jednak podkreślić, że w niniejszym badaniu ma to na celu przedstawienie sposobu pracy z danymi i procesu wnioskowania, a nie nadmierne patologizowanie i realne diagnozowanie analizowanych przypadków. Aby zadbać o stronę etyczną prowadzenia studiów przypadków, wprowadziłem wysoki stopień anonimizacji (szczególnie w przywoływanych cytatach) i pominąłem takie szczegóły,

Tabela 36

Strategie kontroli jakości badań jakościowych wykorzystane podczas analizy zebranego materiału na każdym etapie badania

Etap analizy	Zastosowane strategie	Opis działań
Podczas trwania całego projektu badawczego prowadziłem refleksyjność jako strategię zapewniania wysokiej jakości badania. Poza ogólnymi spostrzeżeniami, których charakter opisałem już w tabeli 24, podczas analizy studiów przypadków zwracałem szczególną uwagę na ryzyko nadinterpretacji lub nadużycia związanego ze stosowaniem założeń TRO wobec nie do końca dostosowanego do tego materiału. Byłem szczególnie uważny na aktywujące się we mnie odczucia przeciwprzeniesieniowe i ich znaczenie, a także kilkakrotnie weryfikowałem każdą interpretację sformułowaną w odniesieniu do intrapsychicznego funkcjonowania uczestniczek, sprawdzając, czy jest możliwa do obronienia w świetle założeń TRO i posiadanych danych.		
Proces zbierania danych	Triangulacja	Na temat każdego przypadku zebrałem dane pochodzące z różnych źródeł (wywiad, samoopis, dziennik refleksyjny, opinie osób wykonujących transkrypcje wywiadów).
Przygotowanie do analizy	Zaangażowanie w poznanie danych	Zapoznałem się ze wszystkimi danymi każdego przypadku po kolei łącznie z odsłuchaniem wywiadów. Sporządziłem szczegółowe notatki z pierwszymi spostrzeżeniami i sposobem rozumienia każdego przypadku.
	Opracowanie teoretycznej ramy analizy	Przed rozpoczęciem analizy przygotowałem listę zjawisk, które planowałem obserwować podczas analizy, co jest zgodne z wybraną strategią analityczną odwoływania się do założeń teoretycznych.
Analiza danych	Kilkukrotna analiza każdego przypadku	Każdy przypadek przeanalizowałem kilkakrotnie, korzystając ze wzrastającego wglądu w celu odkrywania kolejnych niuansów w zebranych materiale. Każdorazowo powracałem do powtórnej analizy przypadku po krótkiej przerwie w celu zyskania dystansu od danych i weryfikowałem wcześniej opisane spostrzeżenia.
	Włączenie do analizy wszystkich dostępnych dowodów	Do analizy każdego przypadku włączyłem dane pochodzące z kilku źródeł, a z uwagi na charakter pytania badawczego i badanej grupy (osoby z organizacją borderline) w analizie brałem też pod uwagę notatki z dziennika refleksyjnego.
	Audyt	Pod koniec procesu analizy przedstawiłem sformułowane wnioski innemu badaczowi, ekspertowi w zakresie prowadzenia badań jakościowych oraz badań z udziałem osób z organizacją borderline, który uprzednio zapoznał się z analizowanym materiałem. Podczas ostatniej rundy analizy uwzględniłem komentarze eksperta oraz przeanalizowałem sformułowane podczas spotkania interpretacje konkurencyjne.
Pisanie raportu	Gęste opisy przypadków	W opisie każdego przypadku uwzględniłem wnioski z analizy wszystkich źródeł danych łącznie z cytatami ilustrującymi obserwowane zjawiska.

które nie wpływają znacząco na czytelność analizy. Dla ułatwienia sporządzenia raportu i zachowania większej płynności opisu nadałem osobom fikcyjne imiona.

Analiza prowadzona była dedukcyjnie zgodnie ze strategią analityczną odwoływania się do założeń teoretycznych (Yin, 2024). Kategorie analityczne zostały wygenerowane przeze mnie w procesie integracji TRO Kernberga oraz teorii generatywności i tożsamości narracyjnej McAdamsa, tak jak to opisałem w podrozdziale 3.3. Szczegółowy opis kategorii analitycznych wraz z uzasadnieniem ich sformułowania zawarłem w tabeli 7, natomiast poniżej, w tabeli 37, opisałem sposób oceny poszczególnych kategorii w przeprowadzonych studiach przypadków.

8.3. Procedura badania

Do analizy studiów przypadków wybrałem trzy osoby, z którymi uprzednio przeprowadziłem wywiady pogłębione. Dokonując wyboru, kierowałem się tym, aby uczestnicy przedstawiali zróżnicowane natężenie trudności w poszczególnych wymiarach konstytuujących poziom organizacji osobowości – inaczej mówiąc, by doświadczali zaburzeń osobowości o nieco odmiennym charakterze. Następnie po kolei przeanalizowałem zebrane dane pod kątem występowania w nich opisanych kategorii. Ponieważ opisywałem zjawiska i mechanizmy intrapsychiczne (niejawne), w analizie korzystałem głównie z kodów *in vivo* i umiejętności rozumienia narracji w perspektywie TRO nabytej podczas szkolenia psychoterapeutycznego i rozwijanej w pracy psychoterapeutycznej z pacjentami z zaburzeniami osobowości. Do prowadzenia analizy korzystałem programu MAXQDA Analytics Pro 2022 (wersja 22.8.0), szczególnie z funkcji parafrazy (do podsumowywania większych fragmentów wywiadów pod kątem identyfikacji w nich przejawów poszczególnych kategorii analitycznych).

Na końcu sporządziłem raport podsumowujący analizę. Każde studium przypadku rozpoczyna się krótką charakterystyką uczestniczki badania. Następnie przedstawiam i analizuję wyniki badania kwestionariuszowego, a potem omawiam analizę wywiadu: najpierw ogólne pierwsze wrażenie dotyczące kontaktu, a potem każdą z kategorii analitycznych w kolejności wskazanej w tabeli 36. Zaczynam od opisu funkcjonowania osoby na wymiarach konstytuujących poziom organizacji osobowości (jakość relacji z obiektem i dominujące mechanizmy obronne) oraz opisu agresji, a następnie, w tej perspektywie, opisuję jej funkcjonowanie generatywne (sposób formułowania narracji generatywnej, kontaminację oraz zaangażowanie i inkluzywność). Studia kończę krótkimi podsumowaniami, a cały rozdział wieńczy ogólna dyskusja wyników badania.

Tabela 37*Sposób oceny poszczególnych kategorii analitycznych*

Obszar analizy	Sposób oceny
1. Jakość relacji z obiektem	Obrazy self i obiektów w relacjach międzypokoleniowych oceniłem na podstawie treści wypowiedzi na temat relacji z młodszymi ludźmi zawartych w wywiadzie. Szczególnie użyteczne były te fragmenty wywiadów, w których uczestniczki mówiły o tym, jak postrzegają młodsze pokolenia (w porównaniu do swojego pokolenia i osób starszych). Zwracałem uwagę zarówno na opowieści o relacjach, w których uczestniczka wywiadu troszczy się o kogoś, jak i takich, gdzie sama jest obiektem troski. Ponieważ należę do młodszego pokolenia względem uczestniczek badania, oceniałem również relację z obiektem odtwarzaną w trakcie wywiadu pomiędzy uczestniczką badania a badaczem. Opisałem ją na podstawie (a) wypowiedzi uczestniczek na mój temat oraz (b) notatek dotyczących moich obserwacji oraz przeciwprzeniesienia.
2. Mechanizmy obronne	Dokonałem identyfikacji mechanizmy obronnych dojrzałych, opartych na wyparciu oraz opartych na rozszczepieniu zgodnie z odniesieniem ich do poziomu organizacji osobowości opracowanym przez Caligor i wsp. (2021, s. 92) oraz zgodnie z opisem przedstawionym przez McWilliams (2021). Punktem wyjścia do oceny był wynik uzyskany przez uczestniczki w podskali <i>Prymitywne obrony</i> kwestionariusza BPI. Poszczególne mechanizmy obronne identyfikowałem przede wszystkim na podstawie treści oraz sposobu formułowania wypowiedzi w wywiadzie, a także na podstawie mojego przeciwprzeniesienia.
3. Agresja	Oceniając agresję, zwracałem uwagę zarówno na przejawy agresji w relacjach międzypokoleniowych (np. doświadczanie złości na osoby młodsze, używanie przemocy), jak i na przejawy agresji w sytuacji badania (np. zdenerwowanie, złość, ton i treść wypowiedzi na mój temat).
4. Narracja generatywna	Ta kategoria oceniana była głównie w oparciu o analizę wywiadów. Zwracałem uwagę na bogactwo treści dotyczących generatywności i relacji z młodszymi ludźmi oraz formę wypowiedzi – łatwość przywoływania wydarzeń generatywnych, spontaniczność w formułowaniu skryptu generatywnego czy podejmowanie prób nadawania znaczenia wydarzeniom życiowym w kontekście rozwoju generatywności. Podczas oceny tej kategorii korzystałem z mojego doświadczenia w ocenie narracji pod kątem wskaźników wnioskowania autobiograficznego czy nadawania znaczenia. Analizowałem również spójność pomiędzy oceną jakości i zawartości narracji generatywnej a deklarowanymi natężeniem troski generatywnej i częstością zachowań generatywnych (na podstawie wyników kwestionariuszowych).
5. Kontaminacja	W tej kategorii oceniałem: - występowanie sekwencji kontaminujących w wywiadach oraz - sposób budowania i przeżywania relacji z badaczem w sytuacji badania (tu oceny dokonywałem na podstawie moich obserwacji oraz przeciwprzeniesienia).
6. Zaangażowanie i inkluzywność	Zaangażowanie i inkluzywność oceniałem przede wszystkim na podstawie treści wypowiedzi w wywiadzie. Oceny zaangażowania dokonałem, biorąc pod uwagę różnorodność sytuacji, w których uczestniczki podjęły zachowania generatywne, a także spontaniczność i łatwość w ich przywoływaniu. Stopień inkluzywności oceniałem, analizując różnorodność grup i osób, wobec których takie zachowania były podejmowane.

8.4. Analiza studiów przypadków

8.4.1. Studium przypadku 1

Pierwszą osobą jest pani Barbara, 42-letnia heteroseksualna kobieta. Pozostaje w związku małżeńskim, ma dwójkę dzieci w wieku 4 i 7 lat. Mieszka w większym mieście (między 150 a 500 tys. mieszkańców) i pracuje jako rolnik. Zadeklarowała, że jest wierząca i czuje przynależność do Kościoła rzymskokatolickiego. W czasie udziału w badaniu nie korzystała z psychoterapii, opieki psychiatrycznej ani farmakoterapii. Między jej udziałem w badaniu kwestionariuszowym i w wywiadzie minęło niewiele czasu. Wyniki uzyskane przez p. Barbarę przedstawiłem w tabeli 38.

W badaniu kwestionariuszowym p. Barbara uzyskała wynik na granicy jednego odchylenia standardowego względem średniej w grupie badanej w skali troski generatywnej oraz wysoki wynik w skali zachowań generatywnych (powyżej jednego odchylenia standardowego). Wynik w skali ogólnej BPI wskazuje na to, że jej osobowość jest zorganizowana na poziomie borderline; względem średnich wyników w grupie badanej wyniki w podskalach *Rozproszenie tożsamości*, *Mechanizmy obronne* oraz *Lęk przed fuzją* są podwyższone, przy czym najbardziej zwraca uwagę wynik podskali *Lęk przed fuzją*, na podstawie którego możemy wnioskować o dużych trudnościach w zakresie relacji z obiektem. Uwagę zwraca wysokie natężenie narcyzmu wrażliwego – u osoby z takim wynikiem można spodziewać się dużej urażliwości w relacji oraz dominacji idealizacji i dewaluacji jako mechanizmów obronnych. Jeśli chodzi o dominującą tendencję radzenia sobie ze świadomością własnej śmiertelności, u p. Barbary dominuje system akceptacji śmierci (wynik dla systemu akceptacji wynosi 127, podczas gdy wynik dla systemu unikania wynosi 75).

Wywiad trwał łącznie 76 minut. Na spotkanie p. Barbara spóźniła się 15 minut. Po przedstawieniu bodźca narracyjnego podkreśliła, że sam fakt wzięcia udziału w badaniu wynika z troski generatywnej – podkreśliła, że jechała specjalnie na spotkanie z daleka, z przeciwnego kierunku, „praktycznie godzinę”, oraz że zrobiła to bezinteresownie, żeby mi pomóc, a pieniądze są dla niej bez znaczenia. Zrobiła wrażenie, jakby bardzo się spieszyła. Wrażenie to pogłębił fakt, że krótko po rozpoczęciu rozmowy zadzwonił do niej telefon, który odebrała. Głośność rozmowy była na tyle duża, że jej pełna treść została zawarta w transkrypcji. Osoba dzwoniąca – prawdopodobnie mąż – chciała się dowiedzieć, kiedy uczestniczka skończy spotkanie, ta nie udzieliła odpowiedzi, obiecała oddzwonić potem i rozłączyła się. Po chwili telefon zadzwonił ponownie, znów próbowała się dowiedzieć, ile minut potrwa spotkanie. Uczestniczka,

Tabela 38*Wyniki kwestionariuszowe uzyskane przez p. Barbarę*

Zmienna	Wynik	Średni wynik w grupie badanej w badaniu kwestionariuszowym	Odchylenie standardowe dla średniego wyniku w grupie badanej w badaniu kwestionariuszowym
Troska generatywna (LGS)	44	34,2	10,5
Zachowania generatywne (GBC)	55	34,1	14,7
Poziom organizacji osobowości (BPI_suma)	22	8,2	6,1
Rozproszenie tożsamości (BPI_ID)	5	2,1	2,1
Prymitywne obrony (BPI_PD)	3	1,4	1,7
Testowanie rzeczywistości (BPI_RT)	0	0,09	0,4
Lęk przed fuzją (BPI_FF)	7	1,53	1,6
Narcyzm wrażliwy (HSNS) ^a	46	27,4	6,98
Lęk przed śmiercią (DAP_FD)	43	26,7	10,5
Unikanie śmierci (DAP_DA)	32	17,7	7,7
Akceptacja neutralna (DAP_NA)	22	22,6	5,8
Akceptacja celowościowa (DAP_AA)	70	36,5	18,6
Akceptacja ucieczkowa (DAP_EA)	35	20,3	7,5
Depresyjność (PHQ-9)	9	6,6	5,1
Lęk uogólniony (GAD-7)	6	5,5	4,7

Adnotacja. LGS – Loyolska skala generatywności; GBC – Lista zachowań generatywnych; BPI_suma – wynik pełny w Kwestionariuszu osobowości borderline; BPI_ID – podskala Rozproszenie tożsamości w Kwestionariuszu osobowości borderline; BPI_PD – podskala Prymitywne obrony w Kwestionariuszu osobowości borderline; BPI_RT – podskala Testowanie rzeczywistości w Kwestionariuszu osobowości borderline; BPI_FF – podskala Lęk przed fuzją w Kwestionariuszu osobowości borderline; HSNS – Kwestionariusz narcyzmu wrażliwego; DAP_FD – podskala Lęk przed śmiercią w Kwestionariuszu profilu postawy wobec śmierci – wersja zrewidowana; DAP_DA – podskala Unikanie śmiertelności w Kwestionariuszu profilu postawy wobec śmierci – wersja zrewidowana; DAP_NA – podskala Neutralna akceptacja w Kwestionariuszu profilu postawy wobec śmierci – wersja zrewidowana; DAP_AA – podskala Akceptacja celowościowa w Kwestionariuszu profilu postawy wobec śmierci – wersja zrewidowana; DAP_EA – podskala Akceptacja ucieczkowa w Kwestionariuszu profilu postawy wobec śmierci – wersja zrewidowana; PHQ-9 – Kwestionariusz zdrowia pacjenta; GAD-7 – Kwestionariusz lęku uogólnionego.

^a Wyniki dla Kwestionariusza narcyzmu wrażliwego obliczono dla $n = 345$.

mimo że została poinformowana, że rozmowa potrwa między godzinę a półtorej, odpowiedziała, że będzie wolna może za pół godziny. Po zakończeniu przez nią połączenia upewniłem się czy wie, że wywiad potrwa dłużej, ale potwierdziła. Zatem na moje wstępne – raczej nieprzyjemne – wrażenie w sytuacji wywiadu wpłynęła zarówno atmosfera pośpiechu, jak i fakt zlekceważenia dzwoniącej osoby, która sprawiała wrażenie, jakby z jakiegoś powodu potrzebowała informacji o czasie trwania wywiadu, a uczestniczka de facto ją okłamała.

Jakość relacji z obiektem. Analiza wywiadu potwierdza przypuszczenia dotyczące dużych trudności w przeżyciu relacji z innymi ludźmi, sformułowane w oparciu o wyniki kwestionariusza. W opowieściach dotyczących innych ludzi zwraca uwagę przede wszystkim zdewaluowany obraz kobiet – szczególnie młodszych – prezentowany w różnych momentach wywiadu.

ja bym bardzo nie chciała żeby moje dzieci były takimi (yyy) no takie () no głupie idiotki
no że głupie głupie idiotki no takie niunie wymalowane (yyy) z wymalowanymi
paznokciami i () no przerobione po prostu

bardzo mnie śmieszą kobiety która bardzo się tylko kobiety często są takie małostkowe
takie skoncentrowane na takich detalach bzdurnych () i to przesłania im cały świat one
nie potrafią iść do przodu (yyy) tylko się koncentrują na takich drobnych () bez
nieistotnych w gruncie rzeczy rzeczach ja bardzo tego nie lubię i bardzo nie chciałabym
żeby one takie były

Taki zdewaluowany obraz jest generalizowany na osoby z młodszych pokoleń, które opisane są jako naiwne, niedoświadczone, narażone głównie na popełnianie błędów, co p. Barbara wyraża w bardzo bezpośrednich opiniach, z których najmocniejsze wskazują, że młodzi ludzie są jej zdaniem „głupi” oraz „że to debile”.

chyba zawsze jest coś takiego że człowiek po prostu postrzega to młodsze pokolenie jako
takie (yyy) głupsze mniej doświadczone i popełniające jeszcze większe błędy niż my sami

W jej opisie młodszych osób brakuje ciekawości czy uznania wobec nich, które charakteryzuje narracje osób wyżej zorganizowanych zebrane w temacie trzecim CRTA (por. podrozdział 6.8). Wobec takiego obrazu młodych ludzi wyraża pragnienie, żeby jej córki – które stanowią jedyny obiekt generatywnej troski przywołany w wywiadzie – rozwijały się zgodnie z jej oczekiwaniami i przekazywanymi przez nią wartościami, w przeciwnym razie bowiem będzie rozczarowana:

(yyy) (19) z pewnością będę bardzo zawiedziona jeśli mnie rozczarują ((śmiejch))
w przyszłości jeśli () okażą się takimi (yyy) kobietami (yyy) znaczy to nie chodzi broń

boże o jakieś oczekiwania ale naprawdę (ym) ((ogromne napięcie w głosie, łamie jej się głos w dalszym fragmencie mimo śmiechu)) przyznam panu że jakby moja córka jedna czy druga () okazała się taką () farbowaną blondyną z pompowanymi włosami doczepianymi włosami ((śmiej)) pompowanymi ustami i doczepianymi rzęsami i () szponami na kilometr to byłabym (yy) chyba () no jeszcze jakby rzucała jakieś takie (yy) lewackie hasła ((śmiej)) zupełnie tych haseł nie rozumiejąc tylko dlatego że (yy) podoba jej się że () no nie wiem że że to jest takie nowoczesne i takie (ymm) światowe () no to nie zgodziło znaczy nie nie (ymm) ((cmokanie)) jakby nie znalazłoby to mojej aprobaty i byłabym niezmiernie rozczarowana () no liczę na to że tak nie będzie ((śmiej))

Dopytana później, jak wyglądałaby relacja z córkami, gdyby jednak podjęły wybory życiowe niezgodne z jej zasadami, odpowiedziała:

((cmokanie)) (yyy) (9) wie pan to jest trochę tak ja (ymm) przyznam ((śmiej)) ja wiem ale to jest takie trochę głupie skończyłam na UNIWERSYTET takie (yyy) już teraz tych studiów chyba nie ma to się nazywało terapia pedagogiczna i ja mam taką postawę że ((cmokanie)) (yyy) jakby trzeba nieść pomoc osobom (ymm) no () które po prostu są () może nie wiem w nie najgorszej kondycji psychicznej czy jakieś takie ((cmokanie)) (yy) nierozumiejące samych siebie no też z różnego rodzaju zaburzeniami i dysfunkcjami więc () no zakładałam że wykazałabym dużo zrozumienia ((śmiej)) [...] ja mam takie różne poglądy () no ale () ((cmokanie)) przyjąłabym to jakoś wie pan () jakoś bym to zaakceptowała przecież nie będę (yyy) (yyy) odrzucać mojego dziecka tylko dlatego że nie jest takie jakie chcę żeby ono było (4) ((śmiej))

Kobieta dewaluuje osoby z odmiennymi niż ona poglądami, mówiąc o nich jako o zaburzonych czy z dysfunkcjami, i wskazuje, że z racji wykształcenia raczej powinna takie osoby akceptować. Jednocześnie ja w trakcie rozmowy, wbrew powyższej wypowiedzi, w przeciwprzeniesieniu poczułam wyraźnie obawę, że w takiej sytuacji jej córki zostałyby odrzucone. Opowieść o młodszych osobach w rodzinie dopełnia opis siostrzenic, które nie korzystają z proponowanych im przez rodzinę atrakcji, co jest przez p. Barbarę odbierane jako zblazowanie – buduje ona obraz młodszych pokoleń jako wymagających i niezainteresowanych tym, co inni (w tym ona) mają do zaoferowania:

one są bardzo zblazowane i tak czasami próbujemy z nimi rozmawiać a one są tak na wszystko na nie i są () wiadomo to jest taki okres dojrzewania nie ale tak na wszystko na nie że to już jest nudne że tam nie pójda że wszystko jest takie () że one wszystko wiedzą wszystko znają wszystko jest nudne () tak jakby muszę panu powiedzieć że ja tak nie miałam jak byłam dzieckiem i mi jak jakiś wujek ciotka coś proponowali to byłam w siódmym niebie bo oho coś się dzieje coś zobaczę () a one nie to nie tamto nie no najlepiej jak by nie wiem () dziadek z babcią nie wiem tańczyli na stole albo zabrali je do jakiegoś

tam nie wiem () centrum rozrywki to może jeszcze ale tak () nie wiem ja to odbieram jako
takie zblazowanie może z wiekiem im przedzie

Drugi poziom analizy jakości relacji z obiektem dotyczy relacji między p. Barbarą a mną, która zawiązała się w sytuacji badawczej i która na przestrzeni wywiadu ulegała gwałtownym zmianom. Już na początku uczestniczka sama odniosła się do faktu, że jej udział w wywiadzie jest motywowany chęcią pomocy mi, jako osobie młodszej, a równocześnie zwróciła uwagę, że utrudniłem jej zadanie, nie uprzedzając, żeby przygotowała sobie historię o swoim zachowaniu generatywnym. Ostatecznie nie udało jej się opowiedzieć żadnej historii w odpowiedzi na bodziec narracyjny. Bardzo skupiła się na tym, żeby wymyślić historię o „spektakularnym” wydarzeniu, zastanawiała się, co rozumiem pod pojęciem troski (pomimo mojego uprzedniego wprowadzenia do wywiadu).

Po tym wstępie do rozmowy, w którym p. Barbara zauważa i nazywa międzypokoleniowość naszej relacji, wywiad można podzielić na trzy części. W pierwszej z nich p. Barbara pomija mnie i opowiada o młodszych pokoleniach, przedstawiając negatywną opinię na jego temat. Wydaje się jednak, że to, że ja nie dzielę się z nią swoimi przemyśleniami na ten temat, wywołuje u niej rosnącą niepewność. W drugiej części wywiadu stara się na różne sposoby zachęcić mnie do wyrażenia swojego zdania, aby sprawdzić, po której stronie jestem – czy jestem na podobnym etapie życiowym i sympatyzuję z jej poglądami, w związku z czym mogłaby czuć się bezpieczna, czy wciąż jest mi bliżej do młodego pokolenia, które ona widzi w negatywnym świetle. Przykłady sprowokowania mnie do wejścia z nią w dyskusję zawierają następujące cytaty:

nie wiem czy pan tak ma ale () na pewno pan tak ma jak pan pójdzie do jakiegoś banku albo do jakiegoś urzędu i widzi pan na przykład urzędniczkę z głębokim dekoltem to niestety nie traktuje pan jej poważnie () tak samo jak pan widzi kobietę która ma napompowane usta albo doczepione rzęsy to () gdzieś pan w tyle głowy przynajmniej ja tak mam myślę że ona nie jest specjalnie mądra

jak pan sądzi co jest () co jest co jest miarą wartości ludzkiego życia

nie wiem czy pan wie ja sobie ostatnio taki artykuł czytałam () jak dużo aktualnie czterdziesto- kobiet w wieku czterdziestu lat jak wiele tych kobiet (yyy) nie ma dzieci () znaczy nie ma dzieci ma dzieci nie () jak procentowo to wypada jest pan świadomy tego () no to są moje roczniki nie lata osiemdziesiąte jak wiele kobiet z tych roczników nie ma dzieci () jak pan sądzi ((śmiech)) [...] jakoś pan celuje

nie wiem jakie są pana doświadczenia bo nie wiem czy pan (yy) prowadzi ze mną wywiad (yyy) rozmowę jako laik () czy ma pan własną rodzinę nie wiem jak pan to sam odbiera czy (ymm) jakby jest to dla pana jakieś (yyy) nie wiem jakieś takie ((cmokanie)) (ymm) bo wie pan () inaczej się rozmawia jak człowiek ma pewnego rodzaju doświadczenia a inaczej się rozmawia jak człowiek jest () laikiem w pewnych sprawach i ((śmiech)) no ale zakładam że jest pan dużo młodszy ((śmiech)) ode mnie i że całe życie jest przed panem więc (yyy) no (yy) jakby mówi pan ze mną jako człowiek po prostu na innym poziomie (mmm) (yy) na innym etapie życiowym

W ostatniej z powyższych wypowiedzi widoczne jest, jak zaczyna się odtwarzać między nami zinternalizowana diada pomiędzy mądrym, doświadczonym self, z którym zidentyfikowana jest p. Barbara, a niemądrym, niedoświadczonym obiektem, w którego pozycji umieszcza mnie – można by o tym wnioskować na podstawie szczegółów, takich jak użycie słowa „laik” czy określeniu mnie jako człowieka „na innym poziomie”, które zostało szybko skorygowane na „na innym etapie życiowym”. Relacja taka wiąże się z doświadczeniem frustracji, która wyraźnie narastała między nami w trakcie rozmowy. Po mojej stronie ta frustracja związana była z przeciwprzeniesieniowym poczuciem irytacji i bycia zdewaluowanym. Kiedy zacząłem pogłębiać ten wątek, aby zrozumieć, co się między nami dzieje, i dopytałem, jakie znaczenie ma mój wiek, jeszcze wyraźniej zaczęło być widoczne, że frustracja po stronie p. Barbary związana jest z przeżyciem, że ja nie jestem wystarczająco dobry, bo moje pytania nie wydają jej się odpowiednie i stosuję kwestionariusze, które mają „sztywne pytania”:

OB: ((śmiech)) wydaje mi się że te pytania raczej byłyby inaczej sformułowane () że (ymm) ((cmokanie)) (6) właśnie nie wiem szerzej głębiej że pewne rzeczy by pan jakoś (yyy) uwypuklił a pewne rzeczy byłyby dla pana mniej istotne (yyy) ((cmokanie)) tak jakoś przyznam się szczerze że kiedy czytałam ten kwestionariusz to pomyślałam sobie że (yyy) one są takie te pytania (ymm) może to dziwnie brzmi sztywne jakieś takie ((cmokanie)) (yyy) szablonowe nie wiem () ale (ymm) ((cmokanie)) wiem też że te wszystkie tam te uczelniane takie to (yyy) no () jak to się mówi (yy) kwestionariusze no są takie dosyć ((cmokanie)) (yyy) no mają swoje wymagania kiedy się je tworzy więc być może to z tego wynika nie wiem ((śmiech)) ale to tylko jest hipoteza broń boże nie chcę tu jakoś odbierać panu tutaj

B: oczekiwała pani czegoś innego nie wiem jest jakieś pole którego nie poruszamy a które jest ważne albo jakoś

OB: (6) (hmm) dobre pytanie ((śmiech))

Równocześnie trzeba pamiętać, że kobieta nie opowiedziała spontanicznie narracji generatywnej, kiedy miała zupełną dowolność co do poruszonego tematu i mogła przedstawić generatywność tak, jak ją rozumie.

Punktem kulminacyjnym dla naszej relacji i jednocześnie momentem przejścia z drugiego do trzeciego etapu wywiadu jest kolejne zadane mi wprost pytanie o moje rozumienie troski generatywnej:

(6) ubolewam trochę że nie może pan mi powiedzieć co na ten temat myśli ((śmiej)) bo pan tutaj no pan mi zadaje pytania ale jestem ciekawa pana postawy pan jest w końcu młodszym człowiekiem () chyba () no ale () a jak pan w tym w tym wszystkim siebie widzi ((śmiej))

Ponieważ kobieta czekała na odpowiedź, nie mogłem jej dłużej unikać i odpowiedziałem, że jesteśmy tu, żeby porozmawiać o niej, i chciałem skupić się na jej doświadczeniu, w odpowiedzi na co kobieta stwierdziła: „mówi pan mówi pan mówi pan jak taki rasowy psycholog no dobra”. Ten moment przeważał szalę i rozpoczął całkowitą dewaluację mojej osoby.

B: [...] co pani z tej relacji jakoś z tych relacji czerpie czy pa czy pani się czegoś o sobie dowiaduje co (4) bo relacja zawsze ma dwie strony

OB: ale relacje z kim

B: no z młodszymi nie () z młodszymi osobami ze swoimi dziećmi z

OB: (6) szczerze (3) że to debile () ale naprawdę znaczy nie nie ujmując panu ale tak sobie czasami myślę (3) ludzie mają pewnego rodzaju różne poglądy () jakieś (yyy) znaczy () mają pewnego rodzaju frazesy na ustach (yyy) krzyczą o tym w ogóle tego nie rozumieją różnych rzeczy () albo (yyy) robią coś bo ktoś im kazał albo powiedział im że to jest dobre więc oni jak jakieś () nie wiem bezmózgie stworzenia

Choć moje pytanie dotyczyło tego, jak kobieta postrzega siebie w relacji z młodszymi osobami i co dla siebie czerpie, ona przetworzyła je tak, by ponownie zdewaluować młodsze pokolenie, tym razem już niemal wprost ujmując w nim też mnie – odmawiając jej odpowiedzi na pytanie chwilę wcześniej, stałem się reprezentantem tego pokolenia w jej umyśle. Chwilę później p. Barbara opowiedziała historię o młodych dziewczynach, które spotkała na wyborach, które głosowały tak, jak kazali im rodzice, co skwitowała tak: „ludziom się często wydaje () że (yyy) mają jakieś (yyy) takie swoje przekonania ale nie potrafią już tych przekonań uzasadnić nie () tak jakby powtarzają ślepo pewnego rodzaju frazy hasła () ale one nie wychodzą z nich samych”. W powiązaniu z jej wcześniejszymi uwagami na temat stosowanych przeze mnie kwestionariuszy i bycia „rasowym psychologiem”, analizując taki materiał, można by zrozumieć tę historię jako

historię o mnie – osobie, która sztywno trzyma się narzuconych procedur i stosuje narzędzia nieelastycznie, tak jak ktoś kazał, choć nawet nie potrafię tego uzasadnić i powiedzieć, czego od niej chcę w sytuacji wywiadu.

Ponieważ na tę prowokację również nie zareagowałem, napięcie związane z dewaluacją mnie wzrosło jeszcze bardziej i kobieta powiedziała:

broń boże nie chodzi mi o to żeby myśleć o sobie że jestem jakąś nie wiadomo jaką oświeconą osobą bo w ogóle tak nie myślę () wręcz uważam że jestem głupia za mało czytam i że (ymm) ((cmokanie)) ciągle mam za małą taką wiedzę w ogóle o świecie o życiu i że (yyy) no to są lepsi ode mnie nie () pan pewnie też jest lepszy ode mnie w wielu sprawach ((śmiej)) no zazdroszczę panu wiedzy zawsze chciałam () mieć większą wiedzę psychologiczną nie było mi dane () ale () no () ((westchnienie))

W tym fragmencie widać, że następuje odwrócenie wcześniej opisanej diady, proces bardzo charakterystyczny dla osób z organizacją osobowości borderline: teraz to obiekt (ja) jest opisywany jako mądry i lepszy w wielu sprawach, podczas gdy kobieta identyfikuje się z self głupim i niewykształconym. W świetle TRO można rozumieć, że zabieg ten chroni przed utratą relacji, w której wcześniej obiekt został zdewaluowany i odrzucony.

Po tej bardzo dynamicznej sekwencji i intensywnym doświadczeniu relacyjnym do końca wywiadu kobieta nie odnosi się już do mnie bezpośrednio ani razu. Jeśli chodzi o generatywność, przedstawia ją podobnie jak wcześniej, prezentuje treści podręcznikowe, ale włącza też wątki dotyczące rozczarowania życiem i dorosłością, co prawdopodobnie odzwierciedla również rozczarowanie sytuacją wywiadu. Wymagałoby dalszej klaryfikacji, co w tym czasie dzieje się z jej obrazem self i obiektu. Wydaje się, że jest kilka możliwości – p. Barbara może być narcystycznie urażona i nie jest w stanie dalej angażować się w relację i badanie lub obronnie zaprzecza relacji między nami. Nawiązując do ostatniej przytoczonej wypowiedzi na mój temat, że jestem mądrzejszy od niej, możliwe jest też, że jest zidentyfikowana ze zdewaluowanym obrazem siebie i pozostaje w poczuciu, że ja „wygrałem”. Tak czy inaczej, w jej świecie wewnętrznym relacja między nami została niestety zniszczona. Są to jednak tylko hipotezy, które mają pokazać możliwe kierunki dalszej eksploracji, i dla których potwierdzenia należałoby zebrać odpowiedni materiał.

Mechanizmy obronne. W wywiadzie z p. Barbarą uwagę zwracają dłuższe chwile milczenia, trwające kilkanaście sekund, które rozdzielają pytania i odpowiedzi lub które czasem pojawiają się w trakcie wypowiedzi uczestniczki. Można się spodziewać, że

w tym czasie kobieta układa w głowie wypowiedzi i że jest to również czas, w którym działają mechanizmy obronne – jej odpowiedzi nie są całkiem spontaniczne, natychmiastowe, ale poddawane wcześniej obróbce. Szczególnie wyrazne jest milczenie, które pojawia się po pytaniach dotyczących emocji lub przeżyć wewnętrznych bądź przed wygłoszeniem opinii trudnych lub kontrowersyjnych. Podobną funkcję ochronną pełni śmiech, który w różnych momentach wywiadu jest albo nerwowy (maskujący silne emocje) lub pogardliwy (łączy się z opisaną niżej dewaluacją).

Dominującym mechanizmem obronnym p. Barbary jest rozszczepienie, którego działanie można zaobserwować już bardzo szybko po rozpoczęciu wywiadu. Przejawia się ono przede wszystkim w czarno-białych obrazach siebie i innych ludzi, przede wszystkim kobiet. Część z nich opisywana jest jako „głupie idiotki” i „niunie wymalowane”, czyli w sposób bardzo zdewaluowany – w głosie uczestniczki pobrzmiwają w tych momentach pogarda i niechęć. Takie kobiety przeciwstawione są kobietom czytany, zorientowanym w świecie, z celami, pragnieniami i talentami. W tak przedstawionych obrazach obiektów nie ma ambiwalencji – przekonania, że czyjś obraz może być złożony. Te dwa wyobrażenia pozostają również pod wpływem obron charakterystycznych dla patologii narcystycznej – odpowiednio dewaluacji i idealizacji. Takie postrzeganie innych ludzi wpływa również na postrzeganie obiektów troski generatywnej – w wyobrażeniu pacjentki jej córki mogą w przyszłości stać się członkiniami jednej z dwóch opisanych grup.

Kolejnym mechanizmem obronnym możliwym do zaobserwowania w wywiadzie jest projekcja. W pierwszej części wywiadu p. Barbara opisała siebie jako taką, której zależy, by córki rozwijały się w zaplanowany przez nią sposób, ponieważ w innym przypadku byłaby bardzo rozczarowana (fragment wypowiedzi na ten temat przytoczyłem, analizując jakość relacji z obiektem). Bardzo negatywnie wyrażała się również o kobietach ingerujących w swój naturalny wygląd. W dalszej części wywiadu mówi jednak:

niezmiennie uważam trzeba trzeba drugiemu człowiekowi dać wolność wyboru nie trzeba pozwolić na to żeby () no decydował sam o sobie nie () a już szczególnie w kwestiach (yyy) własnego wyglądu () też już wiem znaczy jestem świadoma tego że z czasem będę mieć jakieś takie problemy w zakresie z moim mężem bo mój mąż jest bardzo taki () konserwatywny w tym zakresie i on tam () na pewno będzie te nasze córki strofować a to że to spódniczka za krótka to że nie wiem

W ten sposób kobieta przedstawia siebie jako bardziej tolerancyjną i otwartą na różnorodność niż mąż, w którym w tym momencie rozmowy została umieszczona surowa, nietolerancyjna część osobowości uczestniczki wywiadu.

Agresja. Agresja widoczna jest w wywiadzie w kilku warstwach. Najbardziej bezpośrednio, kiedy p. Barbara przyznaje, że zdarza jej się agresywnie reagować na zachowanie córek:

nie odpowiem panu że jest idealnie bo przecież też na nie krzyczę () i tam (mmm) czasami muszę je siłą () wziąć nie wiem do czego chociaż buty zmieniały albo żeby się umyły nie () nie nie nie nie chcę nie to nie chodzi mi o jakieś takie wie pan jakieś szarpanie się z nimi czy bicie nie tylko po prostu wie pan jak to jest nie () że się położy na środku jezdni no i se leży ((śmiech))

Przykładami jej agresywności są również obraźliwe komentarze i opinie, w tym również skierowane do mnie – mówiąc o młodszym pokoleniu jako o debilach, pośrednio włącza w tę grupę również mnie. Kobieta mówi również o swojej złości wprost, kiedy odnosi się do obrazu innych kobiet, szczególnie ich cielesności.

bardzo mnie to denerwuje ten taki taka moda na takie ja mówię niunie idiotki ale trochę tak jest () to jest takie no ((cmokanie)) strasznie mnie to denerwuje znaczy nie to że ja im absolutnie czegoś zazdroszczę jakieś mam kompleksy czy coś ((cmokanie)) ale (yy) (yy) bardzo mnie denerwuje taki trend koncentrowania się na własnym ciele () na własnym wyglądzie na tym że każdy musi być najprzystojniejszy że że musi być (ymm) popularny jak w stanach zjednoczonych () bardzo mnie to denerwuje uważam że to jest złe

Jednocześnie p. Barbara obawia się agresji innych – dwukrotnie podczas wywiadu wraca do obrazu swojej córki jako buntującej się, mającej swoje zdanie. To wydaje się wzbudzać w niej niepewność co do charakteru jej relacji z córką, kiedy ta będzie w wieku nastoletnim i jej bunt będzie wyraźniejszy.

Narracja generatywna. Analizę treści i sposobu formułowania narracji generatywnej chciałbym zacząć od pokazania, w jaki sposób p. Barbara postrzega etap średniej dorosłości. W końcowej części wywiadu przedstawia refleksje na ten temat, opisując dorosłość jako rozczarowującą. Zauważa, że wraz z wiekiem staje się coraz bardziej krytyczna wobec świata i innych ludzi. Dostrzega, że młodzieńczy idealizm przemija i jedyne, co można, to starać się chronić młodych ludzi przed popełnianiem błędów.

to co z wiekiem człowiek nabywa to taki krytycyzm () i taki (ymm) sceptycyzm takie niezadowolenie z tego co widzi nie (yyy) no oczywiście u starszych ludzi to jest takie to się wyraża w tym że a to to co młodsze pokolenie to gorzej i że () wiadomo pod pewnymi

względamy tak jest nie ale (yyy) ((cmokanie)) pewnie nie całościowo () być może człowiek chciałby gdzieś podświadomie () odrobinę (yyy) no jakby ocalić (yy) (ymm) chociaż trochę wartościowych ludzi i ((śmiech)) ustrzec ich przed tym żeby też się nie stawiali tą częścią takich () po prostu nie byli tą częścią () tłumy głupich ludzi

Kobieta ma również refleksję, że świat jest miejscem, w którym kobiety – w tym, w domyśle, ani ona, ani pewnie jej córki – nie mogą realizować siebie, swoich pasji i talentów.

kobiety z natury są chyba przepełnione lękiem () nie uważa tak pan () ((westchnienie)) (6) ((westchnienie)) czasem sobie myślę () ile by było () więcej odkryć (yyy) ile by było więcej jakichś takich (ymm) (ymm) ((cmokanie)) znaczy inaczej () gdybyśmy się odważyli realizować nasze pasje nasze talenty () jakbyśmy szli za tym do czego jesteśmy w rzeczywistości powołani ((chrząknięcie)) no o ile ten świat był piękniejszy nie bo wielu ludzi się () jakby () dławi w pracy której nienawidzi robi to czego nie znosi (ymm) (4) jakieś () ma swoje takie niespełnione (yyy) pragnienia i talenty () o ile wtedy byłby człowiek szczęśliwszy nie gdyby robił to co () no kocha robić

Uczestniczka zwraca też uwagę, że od czasu, gdy jej rodzice zrobili się starsi, towarzyszą jej myśli związane ze śmiercią. Odczuwa lęk przed utratą bliskich, a ochronę przed tym lękiem stanowi dla niej wiara, która podtrzymuje przekonanie, że po śmierci będzie można ponownie spotkać się z bliskimi.

mój ojciec teraz kończy osiemdziesiąt lat () i tam co jakiś czas któraś ciocia umiera (ymm) nie wiem czy pan w takim okresie życia się znalazł (ymm) ale jest trochę tak że () człowiek szuka (ymm) no jednak mimo wszystko jakieś nadziei nie () nadziei tego że (yy) że się jeszcze kiedyś wszyscy spotkamy i że będzie można zadać pytania jeszcze niezadane () wiem to jest (yyy) takie no wie pan są różne systemy religijne są różne () pomysły na to jak to życie wygląda ale to te pomysły właśnie wynikają z tej nadziei nadziei na to że ktoś się kiedyś z kimś spotka i zada pytania jeszcze niezadane () no () i sama nawet jak dzisiaj jechałam pomyślałam sobie że (yyy) no tak no jest wiele pytań których nie zadałam swoim dziadkom teraz bym chętnie zadała

Takie refleksje korespondują z wysokim wynikiem uzyskanym przez p. Barbarę w podskali akceptacji celowościowej w kwestionariuszu DAP–R. Jednocześnie wskazują, że kobieta obawia się utraty obiektów i że z tego powodu może być silnie zorientowana na podtrzymywanie relacji z osobami starszymi. Wydaje się, że tak jest w istocie, biorąc pod uwagę, że część wysiłków podejmowanych na rzecz przekazania tradycji i wartości rodzinnych podejmuje wobec swoich córek, ale w celu sprawienia radości rodzicom lub z szacunku do ich historii rodzinnej. Podsumowuje to jedna

z ostatnich wypowiedzi w wywiadzie, gdzie p. Barbara zbiera swoje refleksje na temat roli troski generatywnej w swoim życiu:

co się nabywa z wiekiem to takie no jakby szersze widzenie świata ale też taka odwaga takie znaczy takie przeświadczenia że (emm) ((cmokanie)) (3) no dam sobie radę że trzeba dać sobie radę nie że trzeba zagryźć zęby czasami ale trzeba jakby (yyy) dać sobie radę też po to żeby po prostu nie zawieść tych poprzednich pokoleń () i być może () no ((śmiech)) no tak ja () też przylapuję się na tym że wiele rzeczy robię po to żeby nie zawieść moich rodziców () nie zawsze mi się to podoba ale () no robię

W związku z taką wizją świata i dorosłości troska generatywna nie jest wiodącym tematem w jej życiu (gdyby analizować ją przez pryzmat subtematów wyodrębnionych w ramach tematu pierwszego badania jakościowego, wpisuje się ona w subtemat 1.2 – realizuje generatywną troskę w ramach rodzicielstwa, ale raczej nie stanowi ona wątku organizującego jej życie i tożsamość; por. podrozdział 6.8). Wskazuje na to kilka czynników – po pierwsze, trudno jej wybrać historię o zachowaniu generatywnym, którą mogłaby spontanicznie opowiedzieć. Kilukrotnie powtórzyła, że szuka wydarzenia spektakularnego i mimo wskazówek, że może opowiedzieć o czymś codziennym, nie dała się wyprowadzić z tego toku myślenia – świadczy to o sporej sztywności w sposobie myślenia. Wpisuje się to w narcystyczne postrzeganie siebie jako kogoś, kto ma odnosić duże sukcesy, podczas gdy banalne czynności (jak „zaopiekowanie się dzieckiem”) nie są wystarczające, by o nich opowiedzieć:

nic mi tak nie przychodzi z ostatniego roku takiego spektakularnego () no bo wie pan są takie banalne rzeczy jak nie wiem (yyy) zaopiekowanie się jakimś dzieckiem albo że (yym) nie wiem (yyy) nie wiem czy nie wiem tłumaczę coś komuś jakiś nie wiem ((śmiech)) jakieś () nie () rzeczy bez większego znaczenia ale to nie jest nic takiego spektakularnego no nie wiem życia nikomu nie uratowałam () póki co () chociaż kto wie

Po drugie, większość skojarzeń p. Barbary z troską generatywną i młodszymi pokoleniami jest negatywna. Nie postrzega ona roli swojej – czy, szerzej, roli swojego pokolenia – w kategoriach wzbogacania czy poprawy jakości życia młodszych osób, ale raczej chronienia ich przed popełnianiem błędów i stawianiem się częścią „tłumu głupich ludzi”. Źródłem tego jest między innymi fakt, że kobieta opiera swoją troskę na negatywnych doświadczeniach i antyprzykładach, a zatem jej motywacją jest ochrona córek przed tym, czego sama doświadczyła.

Staram się żeby po prostu (yyy) jakby córka uniknęła tych (yyy) ((cmokanie)) takich problemów które ja miałam w jej wieku (yyy) głównie dlatego właśnie że nie nie miałam

opanowanych podstaw albo też nikt nie skorygował bo mam wadę wzroku nie () i nikt tego nie korygował w związku z tym robiłam całą masę błędów (yyy) i zależy mi na tym żeby po prostu ją to ominęło żeby nie miała tak pod górkę jak ja nie () no bo ja byłam jakby źle oceniona właśnie przez to że (yy) źle widziałam potem znaczy źle widziałam potem (yyy) no no nie rozumiałam tego co jest napisane ((śmiej)) i w związku z tym potem miałam kiepskie oceny

Jeżeli chodzi o wartości, które p. Barbara chce przekazywać dzieciom, to są one zaczerpnięte z przekazów jej rodziców. Dla jej mamy ważna była wiara i uczestnictwo w życiu Kościoła, dlatego p. Barbara stara się przekazywać wiarę swoim córkom. Wozi również córkę na zbiórki zuchów, z jednej strony po to, żeby „miała przyjaciół żeby miała wspomnienia i żeby miała radość”, ale również dlatego, żeby sprawić przyjemność ojcu, który jest emerytowanym harcerzem. Mówi też o tym, jaki ma stosunek do tych wartości. Jeśli chodzi o wiarę, zastanawia się, czemu jest ona taka ważna, ale nadaje jej znaczenie w kontekście chronienia się przed lękiem przed śmiercią. Deklaruje, że chęć przekazania dzieciom wartości swoich rodziców dyscyplinuje ją, by być w tym spójną i konsekwentną – można zatem podejrzewać, że gdyby nie to, trudno byłoby jej utrzymać tę konsekwencję dla samej siebie.

OB: wie pan o takie rzeczy trzeba jakby w pewien sposób dbać nie trzeba trochę (yyy) przypilnować żeby dziecko poszło do kościoła żeby przypilnować tego żeby dziecko () znało modlitwy wiem że to tak ja wie pan mi się tak dziwnie o tym rozmawia bo to tak dla mnie to jest takie coś co się po prostu robi z dnia na dzień ale też ważne jest to żeby po prostu (yyy) się pilnować i na przykład się dobrze zachowywać tudzież nie przeklinać ((śmiej)) kiedyś tego tak nie brałam pod uwagę ale no ((cmokanie)) (yyy) motywuje mnie to do tego żeby być () znaczy lepszym człowiekiem (yyy) no bo muszę dawać przykład nie jakiś () więc (yyy) no () wie pan przechodzenie na zielonym świetle () nieprzeklinanie () no () pilnowanie różnych rzeczy ((cmokanie)) tak że no

B: to jest jakoś tak że pani to robi żeby im dać przykład tak czy () dobrze rozumiem że to
OB: no znaczy w sensie (yy) ja raczej pilnuję tego no tak żeby po prostu (yyy) nie miały w swojej głowie takiego dysonansu () że mama jedno mówi a (yy) drugie robi no () oczywiście nie zawsze mi się to udaje () one też się powoli w tym zaczynają orientować że mama czasem jedno mówi a drugie ((śmiej)) no powiedzmy że staram się być w tym konsekwentna (3) no tak mi się wydaje przynajmniej ((śmiej))

Zauważa też, że zasady, tradycje i wiara przekazywane z pokolenia na pokolenie budują tożsamość i że nie wie, jak radzą sobie osoby, które to wszystko odrzucają. Nie mówi jednak o swojej – i każdego człowieka – aktywnej roli w kształtowaniu własnej tożsamości w oparciu o twórcze przekształcenia przekazów międzygeneracyjnych

i podejmowane decyzje. Raczej przedstawia to w formie konfliktu – można te przekazy przyjąć i starać się je realizować, bądź je odrzucić i być zupełnie zagubionym.

Z kolei w zakresie wartości, które są ważne dla niej osobiście, kobieta wskazuje na pewność siebie i niezależność, których jej brakuje, a które chciałaby, aby rozwinęły się u jej córek. Chciałaby, żeby potrafiły bronić swojego zdania, były świadome, czego chcą i żeby dążyły w tym kierunku. Mają też nie zwracać uwagi na rzeczy materialne oraz wygląd zewnętrzny, ale być odczytane, obyte w świecie i samodzielne. Jednak narracja p. Barbary dotycząca tego, na ile chciałaby egzekwować u córek przyjęcie tych wartości, jest niespójna. Z jednej strony mówi, że będzie rozczarowana, jeśli rozwój dzieci potoczy się inaczej i przyjmą w życiu inne wartości, sprzeczne z jej przekonaniami; obawia się również buntu i sprzeciwu jednej z córek. Z drugiej strony deklaruje, że bardzo ważne jest dla niej dawanie innym wolności wyboru i decydowania o sobie oraz przedstawienie „pluralizmu poglądów na życie”. Równocześnie w wielu miejscach wywiadu podkreśla, że jednak to swój światopogląd uważa za słuszny, aktywnie dewaluuując inne sposoby życia czy odmienne poglądy.

P. Barbara nie widzi siebie jako autorytetu dla córek, a zapytana o swoją rolę społeczną jako osoby w średnim wieku, mówi, że jest jedynie obserwatorem. Nie potrafi pogłębić refleksji na temat tego, że sama realizuje wartości, które wyznaje, i to jest przejawem generatywnej troski. Dobrze ilustruje to poniższa wypowiedź:

człowiek w tyle głowy myśli no kurczę taka fajna dziewczyna albo taki fajny chłopak i on nie ma żony ani nie ma dziewczyny ani nic () człowiek sobie tak myśli no kurczę ((cmokanie)) no szkoda go nie szkoda że jakby (yyy) taki fajny człowiek i to to jakby że rozumie pan że jakby (yyy) no () myśląc tak jakby (yyy) po prostu (yyy) nazwisko zaniknie nie zaniknie () że to że te geny nie zostaną przekazane dalej i to po prostu te () wartości to co ja uważam za fajne wartościowe że to po prostu nie zostanie przekazane dalej i gdzie () gdzieś (ymm) no no no że to nie będzie mieć kontynuacji swojej nie
B: dla pani to jest ważne żeby to co pani przekazuje będzie miało kontynuację w pani dzieciach

OB: (8) ((cmokanie)) ((westchnienie)) (12) ja wiem no ((cmokanie)) ((westchnienie)) (5) ważne jest w tym sensie że (yyy) (5) wydaje mi się że to jest (ymm) ((westchnienie)) ((cmokanie)) ta troska o dzieci o rodzinę to jest taki (yy) element (ymm) ((cmokanie)) z jednej strony takiego takiej tożsamości że jestem częścią tej grupy tej społeczności tej rodziny a z drugiej strony (ymm) no () jakby elementem jakiejś układanki na przestrzeni dziejów rozumie pan ((śmiech)) może to tak ja wiem to tak globalnie ujmując ale no () tym naszym przodkom się chciało nie tym naszym przodkom się chciało nam też się powinno chcieć

Uczestniczka rozważa tutaj, jakie znaczenie ma fakt, że coraz więcej osób decyduje się na bezdzietność z wyboru. Stoi to ewidentnie w sprzeczności z jej konserwatywnymi wartościami. Jednak nawet moje sugerujące pytanie nie prowokuje jej do refleksji, że jej decyzje życiowe (posiadanie dzieci czy sposób ich wychowania) są formą realizacji tych wartości i przyjęciem na siebie społecznej roli matki, wręcz przeciwnie, mówi że powinno jej się chcieć, bo jej przodkom się chciało. Pokazuje to, w jak dużym stopniu potrzeba troski generatywnej nie jest u niej zmentalizowana, a także że p. Barbara nie ma poczucia własnej skuteczności w zakresie generatywności (por. temat drugi przedstawiony w podrozdziale 6.8).

Odnośnie do poczucia własnej skuteczności istotny jest również fragment dotyczący roli wiary w generatywności. Zapytana, w jaki sposób może realizować swoją troskę generatywną i przekazywać ważne dla siebie wartości, odpowiada, że trzeba się dużo modlić i uzasadnia to w następujący sposób:

czasami sobie myślę że () jak ktoś ma takie (yy) właśnie (yy) niezgodne z nami poglądy to nie ma sensu wytaczać ku niemu znaczy przeciwko niemu jakichś ciężkich dział tylko po prostu trzeba się za niego dużo modlić () może to jest naiwne ((cmokanie)) (yyy) a może wcale nie () no bo jednak ((cmokanie)) ((westchnienie)) wcale nie ma jakichś (yy) dowodów za tym że (yyy) innego świata poza tym nie ma (yyy) znaczy jest tyle samo dowodów na to że () taki świat alternatywny jest jak również że nie ma więc w sumie ((westchnienie)) no ((śmiech))

Ta wypowiedź pokazuje nie tylko zewnętrzne lokowanie kontroli w Bogu jako kimś, kto może zmieniać innych ludzi (w taki sposób, by ich poglądy były bliższe poglądom uczestniczki), ale też brak poczucia sprawczości, p. Barbara nie podaje bowiem żadnego innego sposobu realizacji troski generatywnej (oprócz wspomnianej na początku wywiadu rozmowy z córkami, którym pokazuje negatywne przykłady osób, których nie powinny naśladować).

Kontaminacja. Ponieważ p. Barbara w gruncie rzeczy nie opowiedziała w trakcie wywiadu żadnej pełnej historii na temat zachowania generatywnego, nie mogę zidentyfikować w wywiadzie sekwencji kontaminacyjnej. Większość skojarzeń z troską generatywną i młodszymi pokoleniami jest negatywna. Kontaminację widać jednak w perspektywie całego wywiadu. Na poziomie treści p. Barbara przedstawia coraz bardziej negatywny obraz młodszych pokoleń. Obecny na początku rozszczepiony obraz opisany przeze w punkcie *Mechanizmy obronne* ustępuje na rzecz całkowicie zdewaluowanego obrazu, wobec którego uczestniczka stoi „w opozycji”. W końcowej

części wywiadu pojawiają się gorzkie refleksje na temat niezadowolenia z życia, z relacji i rozczarowanie dorosłym życiem. Stopniowo coraz trudniej znaleźć w opowieści p. Barbary jakiegokolwiek pozytywne doświadczenie.

Kontaminację widać również wyraźnie w rozwoju relacji zawiązanej w sytuacji badania – przedstawia to szczegółowy opis zawarty w punkcie *Jakość relacji z obiektem*. Początkowo relacja wydaje się obiecująca i towarzyszy jej chęć zatroszczenia się o mnie, udzielenia mi pomocy i włożenia w to wysiłku. Stopniowo jednak relacja jest postrzegana jako coraz mniej wartościowa. Można się domyślać, że z perspektywy p. Barbary nasz wkład w sytuację badania nie jest równy, ponieważ ja nie dzielę się swoimi przemyśleniami i nie daję się poznać oraz nie odpowiadam wprost na jej pytania. Uczestniczka nie potrafi pogodzić się z takim podziałem ról i pewnym stopniem zależności (polegającym na tym, że nasze pozycje są różne, a specyfika wywiadu polega na tym, że pytania zadaje jedna strona). Jednocześnie okazuje się też, że troska może realizować się tylko na jej warunkach. Nie jest zdolna do przyjęcia mojej perspektywy i zrozumienia, że jako doktorant i prowadzący wywiad potrzebuję, żeby odpowiedziała najpełniej jak potrafi na zadawane jej pytania, bo to pozwala mi zebrać dane do analizy. Ostatecznie nasza relacja zostaje przekreślona i oboje zostajemy z poczuciem frustracji.

Zaangażowanie i inkluzywność. Jeśli chodzi o inkluzywność, to jest ona niska – jedyny obszar, w którym zgodnie z relacją p. Barbara realizuje generatywność w życiu codziennym, jest rodzicielstwo. Natomiast zaangażowanie w tę aktywność wydaje się dość wysoka – opowiada ona o opiece nad dziećmi, przekazywaniu im ważnych wartości, przede wszystkim związanych z wiarą, czy codziennym zaangażowaniu takim jak wozenie na zajęcia dodatkowe (np. zbiórki harcerskie). Jednocześnie kobieta zaznacza, że częściowo robi to z poczucia obowiązku wobec starszych pokoleń oraz że często nie chce jej się podejmować tych zobowiązań i że być może nie robiłaby tego, gdyby były bardziej wymagające.

U nas (yyy) działa dość prężnie harcerstwo () tam o to dbają i tak () pomyślałam sobie że skoro są to czemu by tego nie kontynuować nie może pewnie jak by nie było i miałabym ją wozić (yyy) tam nie wiem kilka kilometrów to no to byłby większy problem ale skoro to jest tak w miarę blisko i tylko raz w tygodniu póki co no to tak

ja tak widzę że moim mojej mamie zależy bardzo na tym żeby () żebyśmy chodzili do kościoła żebyśmy byli (yyy) wierzący [...] jak tak właśnie patrzę na historię swojej rodziny (yyy) to tak to to ja widzę że to taki był () element taki przekazywany trochę z pokolenia na pokolenie że jedni drugim przekazywali wiarę () że to takie jakby no

Uczestniczka wskazuje też, że troskę traktuje zadaniowo:

zresztą to jest chyba trochę tak że jak () człowiek (yyy) ((cmokanie)) robi coś dla innego często to po prostu jest na takiej zasadzie (yyy) takiego myślenia zadaniowego że coś jest do zrobienia i to się po prostu robi nie () no ((śmiech))

Podsumowując, analiza wywiadu koresponduje z wynikami uzyskanymi przez p. Barbarę w badaniu kwestionariuszowym. Oceniane jedynie na podstawie zaproponowanych kategorii funkcjonowanie w zakresie jakości relacji z obiektem, dominujących mechanizmów obronnych i agresywności mogłoby wskazywać na trudności charakterystyczne dla osób z poziomem organizacji osobowości borderline. Mają one bezpośrednie znaczenie dla funkcjonowania generatywnego. P. Barbara widzi wiele osób młodszych jako głupich, niedoświadczonych, naiwnych, narażonych głównie na popełnianie błędów, przed którymi należy ich chronić (obraz obiektu), podczas gdy sama względem nich pozostaje w opozycji jako bardziej doświadczona, z bagażem doświadczeń i krytycyzmem wobec świata (obraz self). Taka zinternalizowana diada self–obiekt jest odgrywana zarówno w relacjach, o których p. Barbara opowiedziała, jak i w relacji ze mną jako badaczem. Jednocześnie uczestniczka nie bierze na siebie roli autorytetu i nie przyjmuje odpowiedzialności społecznej za pomoc młodszym pokoleniom. Choć deklaratywnie wysoka, jej troska generatywna jest w słabym stopniu zintegrowana z jej tożsamością. P. Barbara w przekazywaniu wartości i tradycji rodzinnych bardziej koncentruje się na zadowoleniu poprzednich pokoleń (swoich rodziców) niż na tym, jakie znaczenie będą one miały dla przyszłych pokoleń. Choć kobieta podejmuje w swoim codziennym funkcjonowaniu zachowania generatywne, są one skupione tylko wokół opieki nad dziećmi (niska inkluzywność). Przypadek p. Barbary pokazuje przede wszystkim, że sposób postrzegania młodszych osób przez pryzmat dominującej diady self–obiekt oraz zabarwiony patologią narcystyczną decyduje o jakości relacji z obiektem, a to z kolei warunkuje, w jaki sposób przeżywana jest i realizowana troska generatywna.

8.4.2. Studium przypadku 2

W drugiej kolejności analizuję przypadek p. Anny, 48-letniej heteroseksualnej kobiety. W momencie badania pozostawała w związku nieformalnym, ale nie miała dzieci. Pracuje na cały etat jako animator kultury w domu kultury w dużym mieście (pow. 500 tys. mieszkańców). Jest tam pracownikiem biurowym, a jej zadania są różnorakie, np. organizacja, promocja czy obsługa klientów, nie jest jednak zatrudniona do prowadzenia

zająć. Zadeklarowała, że jest wierząca, ale nie czuje przynależności do żadnego Kościoła ani związku wyznaniowego. Korzystała z opieki psychiatrycznej. Uzyskane przez nią wyniki przedstawiłem w tabeli 39.

W przypadku p. Anny zwracają uwagę bardzo wysokie wyniki w skalach troski generatywnej oraz zachowań generatywnych, na podstawie których można by wnioskować, że generatywność jest ważnym tematem w życiu kobiety i że realizuje ona swoją troskę na wiele różnych sposobów. Wyniki w skali ogólnej (26 punktów) oraz w podskali *Cut-20* (13 punktów) kwestionariusza BPI wskazują na to, że uczestniczka badania ma poziom organizacji osobowości borderline. Najbardziej podwyższony wynik ujawnił się w podskali *Rozproszenie tożsamości*, co świadczy o dużych trudnościach w zakresie utrzymania stabilnego, pogłębionego i złożonego obrazu siebie, a także w zakresie rozumienia siebie, swoich motywacji i potrzeb. Wynik w kwestionariuszu HSNS również jest podwyższony względem średniej w grupie badanej. W radzeniu sobie ze świadomością własnej śmiertelności u p. Anny dominuje system akceptacji śmierci (wynik dla systemu akceptacji wynosi 99, podczas gdy wynik dla systemu unikania wynosi 32). Uwagę zwracają też podwyższone wyniki w przesiewowych skalach dotyczących depresyjności oraz lęku uogólnionego. Zgodnie z wartościami granicznymi przyjętymi w polskich badaniach walidacyjnych wynik uzyskany przez p. Annę w kwestionariuszu PHQ-9 wskazuje na występowanie umiarkowanie ciężkiego epizodu depresyjnego, a wynik uzyskany w kwestionariuszu GAD-7 – na występowanie ciężkich zaburzeń lękowych.

W wywiadzie p. Anna wzięła udział online, rozmowa trwała 50 minut i była jedną z najkrótszych przeprowadzonych przeze mnie w ramach projektu. Wbrew uprzedniej prośbie podczas rozmowy p. Anna była w pracy, w związku z czym chwilę po rozpoczęciu wywiadu musiała na prawie dwie minuty wyjść, poza tym kilkakrotnie ktoś wchodził do pokoju, w którym była, i przerywał rozmowę. Przez cały czas kobieta zajmowała się czymś na biurku – czułem, jakby podczas rozmowy ze mną wypełniała lub podpisywała jakieś dokumenty, ale nie jestem tego pewien – mimo to nie wyglądała na rozproszoną i brała aktywny udział w rozmowie. Sprawiała jednak wrażenie, jakby była niezbyt zainteresowana tematem i chciała szybko skończyć rozmowę.

Jakość relacji z obiektem. W przypadku p. Anny trudno zidentyfikować dominującą zinternalizowaną diadę self–obiekt w relacjach z młodszymi osobami, dlatego że kobieta zaprzecza, by miała ważne relacje z osobami z młodszych pokoleń i ogóle nie mówi

Tabela 39*Wyniki kwestionariuszowe uzyskane przez p. Annę*

Zmienna	Wynik	Średni wynik w grupie badanej w badaniu kwestionariuszowym	Odchylenie standardowe dla średniego wyniku w grupie badanej w badaniu kwestionariuszowym
Troska generatywna (LGS)	50	34,2	10,5
Zachowania generatywne (GBC)	62	34,1	14,7
Poziom organizacji osobowości (BPI_suma)	26	8,2	6,1
Rozproszenie tożsamości (BPI_ID)	8	2,1	2,1
Prymitywne obrony (BPI_PD)	4	1,4	1,7
Testowanie rzeczywistości (BPI_RT)	0	0,09	0,4
Lęk przed fuzją (BPI_FF)	6	1,53	1,6
Narcyzm wrażliwy (HSNS) ^a	40	27,4	6,98
Lęk przed śmiercią (DAP_FD)	20	26,7	10,5
Unikanie śmierci (DAP_DA)	12	17,7	7,7
Akceptacja neutralna (DAP_NA)	24	22,6	5,8
Akceptacja celowościowa (DAP_AA)	45	36,5	18,6
Akceptacja ucieczkowa (DAP_EA)	30	20,3	7,5
Depresyjność (PHQ-9)	19	6,6	5,1
Lęk uogólniony (GAD-7)	16	5,5	4,7

Adnotacja. LGS – Loyolska skala generatywności; GBC – Lista zachowań generatywnych; BPI_suma – wynik pełny w Kwestionariuszu osobowości borderline; BPI_ID – podskala Rozproszenie tożsamości w Kwestionariuszu osobowości borderline; BPI_PD – podskala Prymitywne obrony w Kwestionariuszu osobowości borderline; BPI_RT – podskala Testowanie rzeczywistości w Kwestionariuszu osobowości borderline; BPI_FF – podskala Lęk przed fuzją w Kwestionariuszu osobowości borderline; HSNS – Kwestionariusz narcyzmu wrażliwego; DAP_FD – podskala Lęk przed śmiercią w Kwestionariuszu profilu postawy wobec śmierci – wersja zrewidowana; DAP_DA – podskala Unikanie śmiertelności w Kwestionariuszu profilu postawy wobec śmierci – wersja zrewidowana; DAP_NA – podskala Neutralna akceptacja w Kwestionariuszu profilu postawy wobec śmierci – wersja zrewidowana; DAP_AA – podskala Akceptacja celowościowa w Kwestionariuszu profilu postawy wobec śmierci – wersja zrewidowana; DAP_EA – podskala Akceptacja ucieczkowa w Kwestionariuszu profilu postawy wobec śmierci – wersja zrewidowana; PHQ-9 – Kwestionariusz zdrowia pacjenta; GAD-7 – Kwestionariusz lęku uogólnionego.

^a Wyniki dla Kwestionariusza narcyzmu wrażliwego obliczono dla $n = 345$.

o relacjach interpersonalnych w trakcie całego wywiadu. Wielokrotnie zaprzecza, by dążyła w jakikolwiek sposób do nawiązywania relacji z dziećmi czy młodzieżą. Jedyne kontakty, które z nimi ma, następują w pracy, ale również nie z własnego wyboru i nie leży to w jej podstawowym zakresie obowiązków. W historii na temat zachowania generatywnego przywołała sytuację, w której musiała odwrócić uwagę dziewczynki, uczestniczki zajęć, od bolącego zęba, do czasu, aż przyjdą po nią rodzice. Poradziła sobie w tej sytuacji i realnie pomogła dziecku. Zauważa w sobie zdolność do rozpoznawania emocji i nastroju dzieci i udzielania adekwatnej pomocy. Jednocześnie z sytuacją tą nie wiąże się w niej żadne emocje – zaprzecza, by jakkolwiek przeżyła spotkanie z dziewczynką, również wtedy, gdy w następnym tygodniu przyszła podziękować za pomoc. P. Anna przedstawia się jako osoba zadaniowa, która troskę i pomoc rozumie w kategorii zadania – w konkretnym momencie i wobec konkretnej potrzeby. Mówi o tym tak:

uruchamia mi się zadaniowość po prostu () taka zadaniowość zadaniowa (yyy) () i tyle () nie mam jakiegś tam specjalnego jakoś dodatkowo jakaś empatia mi się nie włącza i tak dalej i po prostu no tutaj trzeba działać w trybie zadaniowym tu jest za dużo ludzi () więc (yyy) no (mmm) szybki pomysł szybka realizacja () szybka zadaniowość szybko jest zareagowanie na zadanie

Wyraźny afekt jest konieczny dla identyfikacji diad self–obiekt, dlatego w sytuacji terapeutycznej przeżycie relacji z osobami młodszymi wymagałoby dalszej klaryfikacji. Natomiast dość wyraźnie można prześledzić zmieniający się w trakcie wywiadu charakter relacji pomiędzy uczestniczką a mną jako badaczem. Pod tym kątem rozmowę można podzielić na dwie części, dłuższą i krótszą. Pierwsza część to czas rosnącego pomiędzy nami napięcia związanego z moimi próbami pogłębiania treści dotyczących generatywności, a przede wszystkim związanych z nią emocji. Uczestniczka kategorycznie zaprzeczała, by sytuacje związane z pomocą dzieciom w placówce cokolwiek dla niej znaczyły oraz by budziły w niej jakieś emocje. Wydaje się, że stopniowo coraz bardziej frustrowała się na moje próby zrozumienia dlaczego. Najpierw posłużyła się ironią w odpowiedzi na sugestię, że mogłaby przeżywać historie z pracy poza nią:

ja nie przeżywam tych historii nie niosę ich ze sobą do domu () nie zasypiam z tymi historiami nie wiem no tutaj codziennie mamy każdy dzień nasz jest nieprzewidywalny nie wiem jak bardzo klienci że tak powiem nam () zmieniają życie () tutaj () co się wydarzy () więc (yyy) każdy dzień jest po prostu taki trochę dynamiczny i (yyy) ja nie żyję tymi

historiami po prostu to nie jest (yyy) jakby (yyy) gdybym nimi żyła to po prostu (yyy) musiałabym codziennie wieczorem usiąść i trzy godziny zapłakać a trochę nie mam na to czasu

Następnie próbowała mnie przekonać, że temat jest już zamknięty i nie ma sensu dalej się tym zajmować:

temat ogarnięty temat zamknięty mówiąc kolokwialnie więc też nie jestem jakimś () psychologiem tam żeby to jakoś analizować czy coś po prostu no wykonane zadanie no () dokonane z sukcesem jak się okazało bo dziecko już zaopiekowane szczęśliwe i () temat naprawdę w stu procentach zamknięty

W końcu sama zasugerowała, że nie wyciągnę z niej nic na temat emocji, starając się niejako postawić granicę i nadać bieg dalszej części wywiadu:

ja jestem w ogóle bardzo zadaniowa i taka jestem bardzo konkretna taka zero jedynekowa () dosyć (yyy) mało (yyy) emocjonalna () więc tutaj (yyy) jeżeli pan chce o jakichś emocjach bardzo mocno rozmawiać moich to pewnie niewiele pan wykrzesa ((śmiech)) przepraszam ale no () nie nie mam też takich tutaj (ymm) cech chyba charakteru po prostu () jestem totalnym zadaniowcem

Tego typu wymiana trwała między nami przez kolejne kilkanaście minut. Podczas gdy ja starałem się realizować kolejne części protokołu, pytając między innymi o wybór zawodu w kontekście troski generatywnej oraz kontakt z młodszymi osobami poza pracą, p. Anna odpowiadała z coraz większym zniecierpliwieniem. Wydaje się, że jej frustracja była najsilniejsza, gdy zapytałem o ogólne refleksje na temat społecznego funkcjonowania młodszych pokoleń. Odpowiedziała wtedy – w moim odczuciu – zirytowana:

(mhm) ale w jakim kontekście mam myśleć o młodym pokoleniu (mmm) w kontekście (yyy) przemian społecznych w kontekście dwudziestego pierwszego wieku w kontekście różnic pokoleniowych w kontekście konfliktów międzypokoleniowych w jakim kontekście mam myśleć bo () bo nie wiem

Ta wypowiedź pokazuje, że p. Anna nie rozumiała moich pytań i nie umiała pogłębić w swobodny sposób refleksji na żaden z proponowanych tematów. We mnie z kolei narastało poczucie, że moje pytania nie trafiają do niej, nie są adekwatne do jej sytuacji i że źle prowadzę wywiad – zastanawiałem się, czy nie powinienem go w tym momencie zakończyć. Powstrzymałem się jednak, a punktem kulminacyjnym rozmowy był moment, w którym odniosłem się do tego:

B: [...] tak się też zastanawiam bo (yyy) bo tak jak panią wypytuję o te różne rzeczy to mam wrażenie jakbym nie trafił nie czy to jest trochę tak że ma pani takie poczucie że te pytania () jakoś nie trafiają

OB: (mhm) () no chyba trochę tak znaczy takie mam wrażenie że chyba już wyczerpałam temat po prostu no bo jakby więcej chyba nie mam () specjalnie (yyy) chyba więcej panu nie dołożę do tego wywiadu takie jakby takich informacji takie mam wrażenie no

B: (mhm) ok () ale czy to jest tak że ma pani wrażenie że ten temat jakoś nie jest dla pani w sensie one jakoś nie jest ważny dla pani w pani życiu czy jak to jest

OB: to znaczy nie wiem no jest o tyle o ile no ja się tak w tym temacie nie rozpuszczam jakoś tak w nim nie siedzę więc no tyle co mogłam powiedzieć to powiedziałam i będę pewnie się powtarzać () (yyy) () no nie mam () to nie chodzi o to że jakiś tam płasko do niego podchodzę ale po prostu no nie mam chyba więcej nic na ten temat () no () do pogłębienia tak jakby

W perspektywie TRO powyższą wymianę można by rozumieć następująco: moje pytania dotyczące emocji i relacji były dla uczestniczki trudne do zniesienia, ponieważ prowadzą do pogłębienia relacji i dotyczą intymności, która z uwagi na jej trudności osobowościowe jest dla niej trudna do osiągnięcia. Wobec takich treści czuje się bezradna, jednak mechanizmy obronne chronią ją przed konfrontacją z tą bezradną częścią osobowości, dlatego zostaje ona wyprojektowana na mnie w mechanizmie identyfikacji projekcyjnej. Z tego powodu ona czuje, jakby dobrze radziła sobie w tej rozmowie, i ma przekonanie, że podzieliła się swoim wartościowym doświadczeniem. Za chwilę cały wywiad skwituje słowami:

mam takie a nie inne doświadczenie i tym doświadczeniem się po prostu podzieliłam ()
mam nadzieję że jednak jakoś tam mimo wszystko jest to użyteczne dla pana ((śmiec))
[...] no taki trochę inny wymiar ale może ten inny wymiar to też da jakiś koloryt taki lokalny do tej pana tam pracy naukowej i także życzę wszystkiego dobrego w pracy naukowej i () bardzo dziękuję za rozmowę

Ja z kolei czuję się niekompetentny i zostaję z myślą, że zadaję głupie pytania. Dopiero uświadomienie sobie, że te same pytania zadziałały podczas rozmów z innymi osobami, które potrafiły na nie odpowiedzieć, pozwala mi się wydobyć z identyfikacji projekcyjnej i przyjąć projekcję – przyznać głośno, że mam poczucie, że moje pytania nie trafiają. W tym momencie zobaczyłem u p. Anny delikatny uśmiech i miałem wrażenie, że przyznała mi rację z lekką satysfakcją. To moment kluczowy – napięcie między nami natychmiast opadło, ona poczuła się pewnie, a ja zostałem w jej oczach zdewaluowany jako prowadzący wywiad. To oczywiście jedynie przykład rozumienia tego fragmentu wywiadu, jednak gdyby odnieść taką interpretację do innych sytuacji, w których osoba

młodsza próbowałaby nawiązać relację z p. Anną, pozwala ona sobie wyobrazić, jaka dynamika mogłaby rozegrać się pomiędzy nimi.

W drugiej części wywiadu p. Anna bardzo krótko i lakonicznie odpowiada na zadawane przeze mnie pytania. Konsekwentnie zaprzecza, by generatywność miała dla niej znaczenie, a nasza rozmowa przypomina bardziej odbijanie piłeczki, czego przykładem jest poniższy fragment:

B: [...] czym dla pani w ogóle jest taka troska międzypokoleniowa już tak szeroko rozumiana nie () co ona by dla pani znaczyła

OB: zrozumieniem za () no dobrze () zrozumieniem zauważeniem (yyy) (yyy) () zaopiekowaniem emocjonalnym

B: (mhm) () (mhm) () ale w takim kontekście nie wiem osobistym czy w ogóle społecznym jak

OB: społecznym

Można zatem powiedzieć, że odegrało się tutaj zerwanie relacji, podobne jak w sytuacji z dziewczynką, o której p. Anna powiedziała na początku, że po wykonanym zadaniu relacja ta przestała mieć dla niej znaczenie i przestała dla niej istnieć. W efekcie ja skończyłem wywiad z poczuciem dużego niedosytu i złością. To, co pozostało po stronie uczestniczki, wymagałoby wyjaśnienia, ale spodziewam się, że możliwe są dwa scenariusze: albo również została z frustracją związaną z przekonaniem, że wzięła udział w głupim wywiadzie prowadzonym przez niekompetentną osobę (reakcja oparta na dewaluacji), albo pozostała niewzruszona, natychmiast zapominając o tym doświadczeniu (reakcja oparta na zaprzeczeniu).

Mechanizmy obronne. U p. Anny podczas wywiadu mogłem zaobserwować przede wszystkim działanie mechanizmów obronnych z niskiego poziomu. Poza opisaną w części *Jakość relacji z obiektem* identyfikacją projekcyjną wyraźnie widoczne jest zaprzeczenie, które uniemożliwia skonfrontowanie się z emocjami towarzyszącymi relacjom międzypokoleniowym. Wyraża się ono we wszystkich momentach, w których kobieta neguje pojawianie się emocji lub refleksji na temat przyszłych pokoleń. Jeszcze jednym mechanizmem obronnym, tym razem powiązanim z patologią narcystyczną, jest dewaluacja, widoczna jednak głównie w naszej relacji. Nie jest to jednak dewaluacja wyrażona wprost, jak w przypadku p. Barbary, ale raczej mogę o niej wnioskować na podstawie własnego odczucia. W końcu bardzo widoczna jest tu izolacja afektu – moje próby zwrócenia uwagi na emocje, które mogłyby towarzyszyć relacjom

międzypokoleniowym są zdecydowanie ucinane, a p. Anna zaprzecza pojawianiu się jakichkolwiek emocji w takich sytuacjach.

Agresja. Emocje u p. Anny podlegają tak silnemu zaprzeczeniu, że również agresywność nie jest u niej wyraźnie widoczna. W jednym momencie wywiadu uczestniczka odnosi się do poczucia irytacji na rodziców dzieci uczestniczących w zajęciach w domu kultury. Mówi, że rodzice ci zachowują się nieadekwatnie i to ją złości, a także że takie sytuacje związane ze złością są jedynymi, które czasem pozostają z nią po pracy. Stanowi to wskazówkę, że po pierwsze jakieś emocje jednak pojawiają się w niej i że tą drogą należałoby poprowadzić dalszą eksplorację tego wątku, a po drugie, że najsilniej oddziałuje na nią złość i irytacja, co jest charakterystyczne dla osób z organizacją osobowości borderline. Z kolei jeśli chodzi o sytuację badawczą, to również w przytaczanych wcześniej fragmentach można dostrzec narastającą frustrację i irytację, które stanowią odpowiedź na trudność w poradzeniu sobie z zadawanymi przeze mnie pytaniami.

Narracja generatywna. Sposób przeżywania generatywności i formułowania narracji generatywnej przez p. Annę odzwierciedla opisany wcześniej sposób budowania przez nią relacji i działanie mechanizmów obronnych. Poproszona o opowiedzenie historii na temat zachowania generatywnego, opowiedziała spójną, klarowną narrację, która pod względem struktury zostałaby oceniona bardzo wysoko. Pomoc udzielona dziewczynce z bolącym zębem była adekwatna do sytuacji i możliwości. Wydaje się, jakby p. Anna przywołała tę sytuację bez wysiłku. Gdyby zatrzymać się na tej historii, można by pomyśleć, że obraz siebie jako osoby generatywnej jest dobrze zintegrowany z jej tożsamością, a generatywność jest w jej życiu bardzo obecna – byłoby to zrozumiałe w kontekście wysokich wyników w skali troski generatywnej i zachowań generatywnych uzyskanych w badaniu kwestionariuszowym. Trudności pojawiają się jednak przy próbie pogłębienia refleksji na temat troski generatywnej oraz emocjonalnych aspektów opisanej sytuacji lub szerzej, troski o młodsze pokolenia. Okazuje się, że mimo podejmowania wobec dzieci korzystających z domu kultury działań, które formalnie zakwalifikowalibyśmy jako generatywne, p. Anna zupełnie nie nadaje im takiego znaczenia.

Mówiąc bardziej szczegółowo, przede wszystkim p. Anna wprost zaprzecza, by relacje z młodszymi osobami były dla niej ważne. Poza pracą nie ma żadnego kontaktu z młodszymi osobami. Choć jej praca wymaga czasem kontaktu z dziećmi lub młodzieżą,

nie jest to coś, co było dla niej decydujące podczas wyboru zawodu. Co więcej, mówi, że gdyby miała teraz wybierać, raczej nie wybrałaby pracy związanej z kontaktem z dziećmi, lecz pracę w samotności, i że gdyby utraciła teraz zawodowy kontakt z młodszymi osobami, w ogóle by jej go nie brakowało. Tym samym jej narrację generatywną można uznać za bardzo dobrą ilustrację subtematu 1.3 opisanego w podrozdziale 6.8.

ja jestem można powiedzieć pracownikiem () biurowym czyli takim trochę pracownikiem jak pracownik w urzędzie () ale że mamy na obiekcie dzieci bo to jest (yyy) główny target () (yyy) placówek kultury ponieważ dzieci przychodzą na zajęcia przychodzą na warsztaty przychodzą na wydarzenia () (yyy) przychodzą z rodzicami () no więc jakby dzieci są dzieciom są dedykowane głównie te (yyy) zadania te te aktywności które tutaj (yyy) placówka prowadzi () a to nie jest tak że ja chcę pracować z dziećmi czy nie chcę po prostu no taka jest taki jest charakter placówki [...] nie mam jakiś takich misji () w tym że dzieci to jest tam skarb narodów czy to nie nie dokładam do tego ideologii po prostu no to jest realizacja pewnych zadań też i () instytucji zadań jakichś moich własnych jako animator- jako animatorki i () wiem z czym to się wiąże

Uważa też, że nie mogłaby pracować z dziećmi, ponieważ nie posiada ani miękkich, ani twardych kompetencji, tudzież uprawnień do takiej pracy. Wskazuje również na swój wiek i brak siły jako przeszkody w podjęciu się takich zadań. Deklaruje, że w kontakcie z dziećmi niczego się o sobie nie dowiaduje i niczego się nie uczy, a temat funkcjonowania w społeczeństwie młodszych pokoleń to temat „ważny jak każdy inny temat jak temat ekologii jak () temat wychowania jak temat (yyy) zarobków jak temat emerytów (yyy) jest jednym z wielu tematów () nie jest tematem najważniejszym i nadrzędnym”. Zaprzecza również jakiegokolwiek swojej roli w wychowaniu młodszych pokoleń:

w ogóle takiej roli nie widzę nie jestem nie jestem na takim stanowisku () nie jest to moja rola ani społeczna ani zawodowa (yyy) ani (yyy) jakaś wolontaryjna (yyy) nie prowadzę takich (yyy) takich aktywności więc ja nikogo nie przygotowuję i nie wychowuję (yyy) jestem po prostu osobą która pracuje w biurze () na wielozadaniowym stanowisku () obok gdzieś tam tych wszystkich ludzi więc (yyy) () no robię co trzeba natomiast nie mam tu żadnej misji (yyy) () (yyy) wychowywania młodych pokoleń () nie moja rola

Bardzo ciekawym wątkiem rozmowy jest stosunek p. Anny do zadań domu kultury i, szerzej, osób pracujących w sektorze kultury, w kontekście wychowywania dzieci czy przekazywania im wiedzy oraz wartości. Można powiedzieć, że praca w takim obszarze daje ogromny potencjał do realizacji troski generatywnej, bo nie tylko sama opieka nad dziećmi w czasie prowadzonych zajęć już może być jej wyrazem, ale też

jednym z podstawowych zadań placówek kultury jest kształtowanie młodszych pokoleń. Tymczasem p. Anna po pierwsze stwierdza, że chęć do pracy z dziećmi jako motywacja do pracy w kulturze jest najprostszą drogą do wypalenia zawodowego:

praca w kulturze z samej swojej zasady nie ma zbyt wiele wspólnego z kulturą () ma dużo wspólnego z organizacją z logistyką () z wielozadaniowością z takim myśleniem szerokim i tego nie można zgubić natomiast jeżeli ktoś idzie do pracy bo ma jakieś tam wydumane poczucie misji że będzie miał kontakt z dziećmi dużo dzieci będzie przychodziło () no to bardzo szybko się spali () (yyy) to jest spalenie na starcie

Wydaje się, że zatrudnienie na stanowisku biurowym nie musiałyby przekreślać przekonania o wartości pracy w domu kultury jako miejscu pełniącym ważną rolę społeczną w przekazywaniu kultury młodszemu pokoleniu. Jednak trudności w zobaczeniu złożonego, wielowymiarowego obrazu siebie i innych ludzi wynikające z rozproszenia tożsamości powodują, że p. Anna nie jest w stanie zobaczyć siebie jako części większej całości lub swojego miejsca pracy jako elementu układu naczyń połączonych, który w społeczeństwie pełni ważną rolę w kontekście podtrzymywania wartości kulturowych. W dalszej części wywiadu p. Anna mówi, że nie widzi żadnej roli wychowawczej ani opiekuńczej miejsca, w którym pracuje:

B: no a w tej dziaлке w której pani pracuje myślę sobie w kulturze () (yyy) jak to jest jak jak jaką ona odgrywa rolę w nie wiem wychowaniu

OB: opiekuńczą żadną () opiekuńcze jeżeli chodzi o opiekunstwo żadną my po prostu kreujemy (yyy) wydarzenia kreujemy (yyy) zajęcia i (yyy) no tymi zajęciami po prostu zapełniamy ludziom czas () i ludzie sobie te zajęcia wybierają na zasadzie dobrowolności a nie na zasadzie przymusu () (yyy) jeżeli to jest dziecko tu na zasadzie przymusu bardzo szybko się nudzi i mówi że mu się nie chce rodzice go muszą wypisać także my nie () prowadzimy opieki nie prowadzimy wsparcia psychologicznego tylko kreujemy zadania zajęcia jakby

B: (mhm) rozumiem () ale też mówiłem na początku że ta troska tak szeroko rozumiana to jest też przekazywanie wartości tradycji kultury () pomyślałem sobie że o tym pani nic nie powiedziała a pracuje pani w takiej dziaлке że można by się spodziewać że bardzo dużo będzie pani mówić nie o () o tym jak to kształtuje młodzież

OB: nie przekazujemy kultury bo nie nie robimy rzeczy takich bardzo edukacyjnych robimy rzeczy kreatywne dodatkowe czyli () no ktoś się chce uczyć na ukulele ktoś się chce uczyć grać na flecie no () po prostu zadania na zadania różnego poziomu czy zadania różnotematyczne są jakby różnoobszarowe tam plastyka muzyka no jak to w domu kultury () no tutaj nie ma (yyy)

B (w trakcie wypowiedzi OB): a to się nie wiąże

OB: jakiejś takiej edukacji () no nie wiem no to jest jakieś tam czasami projekty edukacyjne () (yyy) ale też nie wiem czy one tam czegoś uczą czy one po prostu są po to żeby się odbyły ciężko mi powiedzieć to już tam (yyy) nie mnie to oceniać

Dodatkowo, warto zwrócić uwagę na język, którego używa p. Anna do opisu generatywności i swojej pracy. Stosuje bardzo formalne określenia, które, jak sędzę, pełnią funkcję dystansującą od tematu – troski i relacyjności. Dzieci w domu kultury określa „klientami”, „małoletnimi” lub „konsumentami kultury” (choć przecież zaznaczała, że pracownicy nie przekazują kultury). Zdania takie jak „towarzyszyłam tej (yyy) tej dziewczynce do momentu właśnie przybycia (yyy) rodziny i (yyy) zrelacjonowałam rodzinie co się wydarzyło co się stało i po prostu przekazałam dziecko w ręce opiekunów prawnych” pozwalają jej zdystansować się od sytuacji troski i uznać, że rzeczywiście jej rola ogranicza się do wykonania pewnego zadania, nad którym nie należy się głębiej pochylać, choć z teorii generatywności wiemy, że u podstaw tego zachowania może leżeć wiele przeżyć i pragnień.

Kontaminacja. W opowiedzianej przez p. Annę historii o opiece nad dziewczynką nie można zaobserwować sekwencji kontaminacyjnej – z historią tą nie tylko nie wiążą się bowiem emocje negatywne, ale w ogóle nie wiążą się z nią żadne emocje. Z kolei w zakresie relacji w sytuacji badawczej kontaminacja ponownie jest wyraźnie widoczna i przejawia się w niezdolności do pozostawania w jakiegokolwiek bliskości, nawet rozumianej jako otwartość na zadawane przeze mnie pytania. Dopóki kobieta miała swobodę i mogła opowiedzieć dowolną historię, zrobiła dokładnie to, czego mógłbym oczekiwać – przedstawiła spójną, ciekawą i adekwatną narrację. Jednak z każdym kolejnym moim pytaniem relacja ze mną stawała się dla niej coraz bardziej drażniąca aż do momentu, w którym w ogóle przestała chcieć odpowiadać na moje pytania – w drugiej części rozmowy.

Zaangażowanie i inkluzywność. Zarówno zaangażowanie, jak i inkluzywność u p. Anny należy ocenić bardzo nisko. Jeśli chodzi o zaangażowanie, to choć od czasu do czasu (wtedy, gdy jest to konieczne) kobieta podejmuje zachowania opiekuńcze wobec dzieci w domu kultury, nie jest z własnej woli zaangażowana w żaden rodzaj działalności na rzecz młodszych pokoleń. Również inkluzywność należy ocenić nisko – p. Anna nie ma właściwie żadnych relacji międzypokoleniowych i nie ma takiej grupy, do której szczególnie kieruje swoje zachowania generatywne.

Podsumowując, p. Annę można opisać jako podręcznikowy przykład osoby w stanie stagnacji, która całkowicie odcina się od pozostawiania w relacjach międzypokoleniowych. Nie czuje potrzeby, aby być zaangażowaną na rzecz poprawy jakości życia młodszych pokoleń i pozostawienia po sobie spuścizny, nie czerpie również nic dla siebie z relacji z dziećmi i młodzieżą. Jest to jednak bardzo ciekawy przypadek, zgodnie bowiem z kryteriami przyjmowanymi w poprzednich badaniach, należałoby zaliczyć ją do grona osób wysokogeneratywnych: uzyskała bardzo wysokie wyniki w skali troski generatywnej i zachowań generatywnych, a także pracuje w zawodzie potencjalnie generatywnym. Nawet gdyby zatrzymać się przedstawionej przez nią historii o zachowaniu generatywnym, nadal można by ulec złudzeniu, że jest wysokogeneratywną osobą. Z kolei analiza wywiadu w perspektywie funkcjonowania jej osobowości, przede wszystkim w kontekście jakości relacji z obiektem, pokazuje, że generatywność jest w tym przypadku jedynie fasadowa, deklaratywna, a nie stoi za nią ani motywacja, ani pragnienie bycia w autentycznej, obustronnej relacji międzypokoleniowej. To bardzo ważny wniosek dla metodyki badania generatywności – powyższa analiza pokazuje, że jest to konstrukt na tyle złożony i w tak silnym stopniu podlegający wpływom funkcjonowania osobowości, że poleganie jedynie na badaniach kwestionariuszowych może być mylące w ocenie funkcjonowania generatywnego.

8.4.3. Studium przypadku 3

Ostatnią osobą, którą wybrałem do analizy studium przypadku jest p. Katarzyna. To 46-letnia, heteroseksualna kobieta, która pozostaje w związku małżeńskim i ma dwie córki w wieku 15 i 19 lat. Mieszka w większym mieście (między 150 a 500 tys. mieszkańców) i pracuje na cały etat, wykonuje pracę biurową w firmie w branży finansowej. Zadeklarowała, że jest wierząca, ale nie czuje przynależności do żadnego Kościoła ani związku wyznaniowego. W momencie, gdy brała udział w badaniu kwestionariuszowym podała, że korzystała zarówno z pomocy psychiatrycznej i farmakoterapii w celu ustabilizowania funkcjonowania psychicznego, jak i z opieki psychoterapeutycznej. Z kolei podczas wywiadu, który odbył się półtora roku później, mówiła, że w międzyczasie zakończyła już psychoterapię. Wyniki badania kwestionariuszowego p. Katarzyny przedstawiłem w tabeli 40.

P. Katarzyna uzyskała w skalach troski generatywnej i zachowań generatywnych wyniki mieszczące się w zakresie jednego odchylenia standardowego od średniej grupy badanej, a więc mniej od dwóch uprzednio analizowanych kobiet. Jednocześnie uzyskała

bardzo wysokie wyniki w skali ogólnej BPI (wynik równy 28) oraz w podskali *Cut-20* (wynik równy 14), co jednocześnie stanowi jedno z najwyższych wyników w tych skalach spośród wszystkich osób biorących udział w badaniu. Spośród podskal tego kwestionariusza najwyższy wynik uzyskała w podskali *Rozproszenie tożsamości*. Podobnie jak u dwóch pozostałych kobiet, również u p. Katarzyny system akceptacji dominuje w zakresie radzenia sobie z perspektywą własnej śmiertelności: wynik dla zmiennej DAP_AcS wyniósł 100, podczas gdy wynik dla zmiennej DAP_AvS wyniósł 78. Wyniki w skalach depresyjności oraz lęku uogólnionego wskazywały na występowanie objawów zaburzeń z obu rodzajów.

W wywiadzie p. Katarzyna wzięła udział online, wywiad trwał 81 minut. Już na etapie kontaktu mailowego wyraziła obawę co do nagrywania spotkania, ponieważ, jak powiedziała, ma ograniczone zaufanie do obcych ludzi. Po otrzymaniu informacji o warunkach sporządzenia i wykorzystania nagrania oraz sposobu wykonania i przechowywania transkrypcji wyraziła zgodę na spotkanie pomimo dalszych niewielkich obaw. Dodatkowo na początku wywiadu, a przed rozpoczęciem nagrywania, przyznała, że przed wyrażeniem zgody na udział sprawdziła w Internecie, kim jestem. To od początku wywołało we mnie wrażenie, że muszę być szczególnie ostrożny, żeby nie naruszyć pytaniami jej prywatności.

Jakość relacji z obiektem. W przeciwieństwie do p. Barbary i p. Anny, p. Katarzyna chętnie mówiła o relacjach z innymi ludźmi, szczególnie z córkami, co pozwoliło mi przeanalizować jakość relacji z obiektem w oparciu o kontakty w jej codziennym życiu. Relacje międzypokoleniowe są dla niej przede wszystkim związane z dylematem pomiędzy pragnieniem bycia bardzo blisko a chęcią dystansowania się i chronienia się przed zawodem relacyjnym. Kobieta wskazuje, że ma dużo otwartości na innych, dostrzega w sobie wrażliwość na krzywdę i emocje ludzi i chęć pomocy im. W relacji z córkami mówi o swojej otwartości na wnoszone przez nie trudności i kłopoty i gotowość do tego, żeby razem z nimi szukać rozwiązań tych problemów.

ja bym chciała żeby ona mówiła o wszystkim co ją () może nie o wszystkim no bo to też chyba nie jest zdrowe żeby rodzic o wszystkim wiedział () z punktu widzenia nastolatka też ale i dla niej i dla niej tak jakby () myślę że ja bym (mmm) była gotowa na to żeby mówiła o wszystkim (yyy) () i ja się staram to zrozumieć jeżeli nie zrozumieć to akceptuję tak już nie mówię o rzeczach naprawdę () bardzo () agresywnych i nie wiem () które szkodzą jej no to już takich tego nie będę akceptować tak ale () ale jakbym miała chyba dużo zrozumienia dla niej

Tabela 40*Wyniki kwestionariuszowe uzyskane przez p. Katarzynę*

Zmienna	Wynik	Średni wynik w grupie badanej w badaniu kwestionariuszowym	Odchylenie standardowe dla średniego wyniku w grupie badanej w badaniu kwestionariuszowym
Troska generatywna (LGS)	27	34,2	10,5
Zachowania generatywne (GBC)	27	34,1	14,7
Poziom organizacji osobowości (BPI_suma)	28	8,2	6,1
Rozproszenie tożsamości (BPI_ID)	9	2,1	2,1
Prymitywne obrony (BPI_PD)	6	1,4	1,7
Testowanie rzeczywistości (BPI_RT)	0	0,09	0,4
Lęk przed fuzją (BPI_FF)	5	1,53	1,6
Narcyzm wrażliwy (HSNS) ^a	bd	27,4	6,98
Lęk przed śmiercią (DAP_FD)	47	26,7	10,5
Unikanie śmierci (DAP_DA)	31	17,7	7,7
Akceptacja neutralna (DAP_NA)	23	22,6	5,8
Akceptacja celowościowa (DAP_AA)	48	36,5	18,6
Akceptacja ucieczkowa (DAP_EA)	29	20,3	7,5
Depresyjność (PHQ-9)	17	6,6	5,1
Lęk uogólniony (GAD-7)	14	5,5	4,7

Adnotacja. bd – brak danych; LGS – Loyolska skala generatywności; GBC – Lista zachowań generatywnych; BPI_suma – wynik pełny w Kwestionariuszu osobowości borderline; BPI_ID – podskala Rozproszenie tożsamości w Kwestionariuszu osobowości borderline; BPI_PD – podskala Prymitywne obrony w Kwestionariuszu osobowości borderline; BPI_RT – podskala Testowanie rzeczywistości w Kwestionariuszu osobowości borderline; BPI_FF – podskala Lęk przed fuzją w Kwestionariuszu osobowości borderline; HSNS – Kwestionariusz narcyzmu wrażliwego; DAP_FD – podskala Lęk przed śmiercią w Kwestionariuszu profilu postawy wobec śmierci – wersja zrewidowana; DAP_DA – podskala Unikanie śmiertelności w Kwestionariuszu profilu postawy wobec śmierci – wersja zrewidowana; DAP_NA – podskala Neutralna akceptacja w Kwestionariuszu profilu postawy wobec śmierci – wersja zrewidowana; DAP_AA – podskala Akceptacja celowościowa w Kwestionariuszu profilu postawy wobec śmierci – wersja zrewidowana; DAP_EA – podskala Akceptacja ucieczkowa w Kwestionariuszu profilu postawy wobec śmierci – wersja zrewidowana; PHQ-9 – Kwestionariusz zdrowia pacjenta; GAD-7 – Kwestionariusz lęku uogólnionego.

^a Wyniki dla Kwestionariusza narcyzmu wrażliwego obliczono dla $n = 345$.

Zwrotnie kobieta otrzymuje informacje od córek, że relacja z nią jest dla nich ważna i że również dostrzegają i cenią jej otwartość:

niejednokrotnie wypowiadały że (yyy) (mmm) że cieszą się że mają z nami dobry kontakt
no z nami mówię ze mną z mężem () że się cieszą że mogą o wszystkim porozmawiać z
nami () (eee) że w porównaniu nie wiem do ich na przykład znajomych mają taką skalę
jakby porównawczą to (yyy) to się cieszą że mogą porozmawiać z nami o wszystkim tak

Jednakże po drugiej stronie tego dylematu jest lęk przed odrzuceniem, który przejawia się obawą przed odtrąceniem jej troski i pomocy, co skutkuje poczuciem osamotnienia i zranienia, „nadwyrężonej dumy” (ilustrujące to przykłady wypowiedzi zawarłem w części *Narracja generatywna* przy opisie analizy charakteru relacji międzypokoleniowej z córkami). Można więc powiedzieć, że sposób funkcjonowania w relacjach p. Katarzyny oddaje trudności wyrażone w kwestionariuszu BPI podskala *Lęk przed fuzją* – pragnienie zlania się z obiektem, otoczenia go bezwarunkową troską, a nawet chwilowego nadmiernego zalania go opieką jest przeciwstawione pragnieniu separowania się w celu ochrony przed odrzuceniem.

W przypadku p. Katarzyny można powiedzieć, że ponieważ poświęca ona dużo miejsca opisom relacji z córkami i innymi ludźmi, mniejsze znaczenie odgrywa analiza relacji nawiązanej ze mną w sytuacji badania. Niemniej tutaj również mogłem zaobserwować podobny dylemat między bliskością a dystansowaniem się. W pierwszym kontakcie, zarówno mailowym, jak i na początku wywiadu, wskazywała, że spotkanie jest dla niej z różnych powodów niekomfortowe, budując między nami dystans: mówiła między innymi o braku zaufania w kontekście nagrywania wywiadu czy nieprzyjemnej dla niej formie online. Jednocześnie od pewnego momentu w trakcie wywiadu zaczęła swobodnie rozwijać swoje refleksje – szczególnym punktem jest ten, gdy zaczyna opowiadać o swojej seksualności. Przedstawiła intymne refleksje, których nie przytaczam tutaj z szacunku dla jej prywatności, ale które nie dotyczyły tematu naszej rozmowy i można być zaskoczonym – biorąc pod uwagę lęk, z którym p. Katarzyna rozpoczęła spotkanie – że uczestniczka zdecydowała się nimi podzielić. Aby to zrozumieć, ponownie mogłem skorzystać z moich odczuć, ponieważ mimo że posiadam wykształcenie seksuologiczne i zazwyczaj nie mam trudności w rozmawianiu o seksualności, to w tym wypadku poczułem się niekomfortowo, tak jakby te informacje były nadmiarowe, a za chwilę mogła zostać przekroczona jakaś granica. Przypomniałem sobie też o swoim początkowym lęku, aby nie być wobec p. Katarzyny naruszającym. Można powiedzieć, że odegrała się sytuacja, w której to ona podzieliła się czymś nadmiarowym,

nieoczekiwanym w danej chwili – sytuacja, której obawia się również w innych swoich relacjach.

Mechanizmy obronne. Jako dominujący mechanizm obronny u p. Katarzyny w dalszym ciągu można wskazać rozszczepienie, choć wygląda na to, że w wyniku terapii zyskała ona większą zdolność przywoływania rozszczepionych aspektów różnych doświadczeń. Wciąż jednak nie jest w stanie zintegrować sprzecznych aspektów relacji i złożyć ich w jeden spójny, złożony obraz. Można to rozpoznać po charakterystycznej narracji, w której w odniesieniu do różnych tematów pojawiają się skonfrontowane ze sobą dwie perspektywy, z których najczęściej wygrywa ta negatywna (por. *Kontaminacja*). Na przykład w relacjach p. Katarzyna stara się utrzymać niezależnie od siebie wątki troski, czułości i bliskości oraz agresywności i separowania się – wątki, które są ze sobą nierozzerwalnie związane i które w relacjach doświadczanych w zdrowy, dojrzały sposób, przenikają się wzajemnie. Rozszczepienie można zaobserwować również w obrazie matki: w jednym momencie wywiadu p. Katarzyna deklaruje, że nie można od niej czerpać żadnej mądrości życiowej i nie miałaby czego się od niej nauczyć, podczas gdy w innym miejscu deklaruje, że w pierwszym trudnym okresie opieki nad córką korzystała z pomocy mamy, która miała dla swojej wnuczki więcej ciepła niż dla niej, gdy sama była dziewczynką. W obszarze relacji z poprzednimi pokoleniami widoczne są mechanizmy idealizacji (wobec dziadków przedstawianych jako opiekuńczy, mądry) oraz rodziców (opisywanych jako niezaspokajający, pomijający, od których nie można niczego czerpać). W opowieści p. Katarzyny widać również ślady mechanizmów wyższego rzędu, np. agresja w większym stopniu podlega próbom stłumienia niż zaprzeczania, w wyniku czego jest łatwiej dostępna świadomości i budzi lęk, podczas gdy u wcześniej analizowanych kobiet była mniej dostępna świadomości, ale rozgrywana w relacjach z innymi. Z kolei z intelektualizacją mamy do czynienia w momentach, gdy kobieta w spokojny, dość beznamiętny sposób opowiada o negatywnym wpływie doświadczeń z dzieciństwa na obecne życie, bardziej referując wiedzę zdobytą na terapii i analizując, niż odczuwając emocje. Przy tym koniecznie należy pamiętać, że z uwagi na charakter materiału pozyskanego w trakcie badania naukowego, wnioski w tym obszarze nie mogą być brane za pewnik, a raczej służą próbie pokazania, że opowieść p. Katarzyny nie jest tak jednoznacznie nacechowana działaniem tylko prymitywnych obron, jak to było w przypadku dwóch uprzednio analizowanych wywiadów.

Agresja. Agresja – własna i czyjaś – budzi w p. Katarzynie duży lęk i jest dla niej jednym z trudniejszych aspektów w relacjach. Kobieta wiąże to ponownie ze swoim wychowaniem, ponieważ w dzieciństwie rodzice zabraniali jej się złościć. Teraz deklaruje, że w relacjach obawia się, gdyby ktoś miał przeżywać złość lub być agresywny lub autoagresywny – mówi, że to granica tego, co byłaby w stanie znieść. W kontekście relacji ze starszą córką opowiada, że bywa ona trudna, ponieważ córka ma silną osobowość:

czasem jak jej coś nie pasuje to potrafi po prostu () strzelić jakimś tekstem że (yyy) że ona wie że mnie zabolę to () jest taka czasami bywa okrutna () (mmm) [...] ona jest takim jeżem często () że (yyy) () że czasem człowiek ma ochotę coś jej nie wiem dobrego zrobić coś jej powiedzieć przytulić a ona () z uwagi na to że akurat ma taki w tej chwili już humor zły no to potrafi (yyy) tak od () odburknąć tak jakby mówię że jest takim jeżem do którego ciężko się dotknąć bo ma kolce i nie wiadomo kiedy użyje () i tego w niej nie lubię

Kobieta szczególnie obawia się silnych napadów złości – mówiąc o córce, tłumaczy, że boi się „takiej fazy kulminacyjnej jakiejś takiej naprawdę że ona zostanie nie do zatrzymania tak że ona robi rzeczy () które mogą jej zrobić krzywdę albo komuś”. To pokazuje, że ma wizję agresji jako niszczącej dla relacji i trudnej do opanowania. W podobny sposób obawia się własnej agresji wobec innych. Wspomina, że po urodzeniu córki, gdy zmagiała się z trudnościami wywołanymi przez własne trudne dzieciństwo, trudno było jej być tak dostępną dla dziecka, jak powinna być (omawiam ten wątek szerzej w części *Narracja generatywna*):

to wszystko gdzieś tam się wylało w momencie kiedy córka miała swoje potrzeby ja musiałam je zaspokajać to byłam () zła na nią () i na swoich rodziców i () i na siebie też mam takie potrzeby że tak jakby nie potrafię tego usunąć na bok tak chociaż jeszcze nie wiedziałam wtedy ((wciągnięcie powietrza nosem)) ogólnie o co chodzi dopiero na terapii się dużo dowiedziałam () ale to tak bardzo (yyy) namacalnie wyłączyć że te moje potrzeby () że byłam zła po prostu że nikt nie zaspokoił małych potrzeb () a ja muszę służyć komuś że tak powiem

W związku z tymi doświadczeniami p. Katarzyna obawia się, czy córka nie odczuwa dziś konsekwencji takiej relacji z matką we wczesnym okresie życia.

Narracja generatywna. Wiodącym wątkiem dotyczącym generatywności w wywiadzie jest ciągłość międzypokoleniowa – zapytana o swoje rozumienie troski generatywnej pod koniec rozmowy p. Katarzyna powiedziała:

myślę że to jest () utrzymywanie takie jakieś ogólnie więzi między ludźmi tak i (mmm)
() jakiejś tradycji która w tej chwili już w ogóle to () wiele wiele zanika tradycji tak ale
takie utrzymywanie tak jak () myślę o tej babci swojej () i o dziadku którzy (yyy) którzy
mieli bardzo dużo mądrości i () kontaktowanie się jakby z młodszymi osobami no to
pozwala na przekazywanie takich różnych rzeczy tak to jest takie () utrzymywanie takiej
nitki więzi nie wiem jak to nazwać () i myślę to jest potrzebne () ogólnie ludzkości
ludziom () żeby () żeby nie urywać tego tak żeby () nie zaniedbywać tych (yyy) tych
relacji

W całej rozmowie temat tego, jak różne pokolenia wzajemnie na siebie wpływają, jest bardzo obecny, choć można odnieść wrażenie, że na razie p. Katarzyna akceptuje to raczej deklaratywnie, na poziomie logiki, aniżeli w pełni rozumie i przyjmuje z różnymi tego konsekwencjami. Wciąż czuje sprzeciw wobec przemijalności czasu i pokoleń, nie godzi się z upływem czasu i nie do końca pogodzona jest z tym, co uznaje za krzywdę wyrządzoną jej w dzieciństwie przez rodziców. Wydaje się, że był to również ważny temat na terapii p. Katarzyny, stąd można wnioskować, że jej rozumienie więzi pokoleniowych to powtórzenie narracji przyjętej w tym obszarze podczas pracy psychoterapeutycznej. Kobieta mówi o tym, jak to, co otrzymała (i czego nie otrzymała) od dziadków i rodziców wpłynęło na jej rozumienie siebie, swoich potrzeb i na jej funkcjonowanie, i jak to z kolei miało znaczenie dla sposobu pełnienia roli matki.

uważam że w ogóle (yyy) dzieciństwo ma ogromny wpływ na wszystko co się dzieje
w życiu później () (eee) i widząc moją matkę i ojca którzy ojciec jest alkoholikiem tak
i widząc to wszystko co się w domu działo () no to () znaczy może (mmm) myślę że nie
trudno się domyślić tego że wzorców dobrych (yyy) z jakby (yyy) w życiu nie
otrzymałam prawidłowych powiedziałabym ((odchrząkuje)) () ogólnie myślę że
rodzicielstwo macierzyństwo i w ogóle wielu rzeczy się nauczyłam dopiero będąc osobą
dorosłą () bo rodzice mnie tego nie nauczyli

Co znaczące, najważniejszy brak, jaki kobieta odczuła w swoim wychowaniu, to nauka umiejętności stawiania granic i rozpoznawania swoich potrzeb, co koresponduje z wysokim wynikiem w podskali *Rozproszenia tożsamości* w kwestionariuszu BPI. P. Katarzyna opisała ten stan rozproszenia, wskazując, że utrudnia on określenie, jakie w danej chwili są jej potrzeby i w jaki sposób mogłaby skorzystać z pomocy innych, aby je zaspokoić. Trudności te bezpośrednio wpływają również na jej macierzyństwo, a momentem, w którym się uaktywniły, były narodziny pierwszej córki. P. Katarzyna wspomina, że ogromna potrzeba bliskości płynąca z niemowlęcia wywołała w niej

smutek i złość z powodu jej niezaspokojonych w dzieciństwie potrzeb, z tego powodu ten pierwszy okres rodzicielstwa był dla niej bardzo trudny.

musiałam być dwadzieścia cztery godziny na dobę dla niej () tak jakby moje potrzeby gdzieś tam odchodziły na bok () niezależnie jakby niezależnie od tego czy byłam zmęczona czy miałam ochotę na to żeby być (yyy) z nią jej pomagać to musiałam to robić tak no bo miała taką potrzebę i () takie pierwotne potrzeby były tak i () musiałam to zaspokajać () natomiast (yyy) () ((cmoka)) myślę że tak najbardziej chodziło o to że () (yyy) () że właśnie te potrzeby które ona () miała () i musiałam być na zawołanie mi tego brakowało kiedyś w dzieciństwie () ((cmoka)) (yyy) i chyba właśnie wtedy bardzo mocno poczułam to że () że te moje braki tak że jak ja szłam przytulać () bo dziecko płacze to () miałam takie poczucie że () ale mnie nikt nie przytulał kiedyś tak ja miałam też braki i też () było mi smutno ciężko i byłam samotna a nikt nie reagował na to () albo to było nieproste reagowanie jakby nie no nieadekwatnie do potrzeb na pewno

W świetle psychoanalitycznych koncepcji rozwoju pierwszy okres życia dziecka jest czasem fuzji z matką, co jest normatywnym, rozwojowym stanem, który jednak dla matki z zaburzeniami w obszarze konsolidacji tożsamości i jakości relacji z obiektem może być trudny do zniesienia. W przypadku p. Katarzyny przejawiało się to wystąpieniem depresji poporodowej, a w późniejszym czasie znużeniem, niechęcią do zabawy z dziećmi czy napięciem.

Trudności z tym związane mają swoje konsekwencje dla wychowania córek również na dalszych etapach ich życia. P. Katarzyna widzi relacje z młodszymi osobami jako wzajemne i obustronnie przyjemne i satysfakcjonujące. W odpowiedzi na bodziec narracyjny opowiedziała o sytuacji, w której podczas spotkania rodzinnego bawiła się ze swoim bratankiem, żeby na jakiś czas odciążyć brata i jego żonę. Sytuacja ta wiązała się z typowymi dla niej dylematami – z jednej strony zauważa, że główną motywacją do tego była chyba chęć pomocy bratu. Z drugiej strony, zabawa była dla niej przyjemna – czuła radość, patrząc, jak chłopiec bawi się nowymi dla niego zabawkami, sama z kolei przypominała sobie czas zabaw ze swoimi córkami i dzięki kontaktowi z bratankiem poczuła się trochę młodziej (nazywa to „nawiązaniem kontaktu ze swoim wewnętrznym dzieckiem”). Zaraz jednak zwraca uwagę na nieprzyjemności związane z tą sytuacją, takie jak obciążenie fizyczne (ból pleców), i mówi, że gdyby miała wybierać, to nie chciałaby, żeby ta zabawa trwała zbyt długo. Jednocześnie wskazuje też, że troska generatywna jest dla niej bardzo obciążająca z uwagi na to, że nadmiernie przejmuje się problemami i trudnościami innych, np. córek.

jeżeli chodzi o dzieci to ja mam takie poczucie odpowiedzialności ogromne za nie i to jest bardzo dziwne właśnie bo nie wiem z cz- jakby (mmm) szukając tego co było w domu kiedyś to nie mam odwzorowania () ale w tej chwili na przykład biorę często jak się śmieję na garb swój na plecy to coś jest u dzieci moich dzieje () i to przeżywam bardzo razem z nimi czasem nieadekwatnie w ogóle czasem (4) to ja bardzo to przeżywam i dopiero jak im się gdzieś tam coś uporządkuje to () ja czuję że mi spada to z pleców

Wszystko to obrazuje fakt, że chociaż troska generatywna i zachowania generatywne są w życiu p. Katarzyny bardzo ważne, to jednak niepozbawione dylematów i wahań.

Kolejnym aspektem generatywności, który dla p. Katarzyny jest trudny do zniesienia, jest frustracja związana z przekształcaniem relacji lub odrzucaniem oferowanej przez nią troski. Mówi o dwóch przejawach tego doświadczenia. Jednym z nich jest dorastanie starszej córki i opuszczanie przez nią domu rodzinnego. P. Katarzyna przyznaje, że trudno jej pogodzić się z rosnącą niezależnością dziewczyny i tym, że nie korzysta ze wszystkich jej rad i wskazówek.

bo mi się wydaje że moje pomysły są dobre i (yyy) jeżeli chodzi o dzieci nawet tak o córkę () że przecież ja przeżyłam dłużej niż ona no to (yyy) no to powinna korzystać z mojego pomysłu dlaczego ona nie korzysta tak i wybiera coś co ja wiem że w perspektywie (mmm) jej zaszkodzi no ale to jest jej () (eee) pomysł i ona chce się przekonać o tym czy to jej pomoże czy zaszkodzi ((odchrząknięcie)) () (eee) () i takie poczucie właśnie odrzucenia u mnie się pojawia jeżeli (yyy) ona nie skorzysta ale też takie jakaś () jakaś taka nadwyrężona дума nie wiem jak to nazwać tak że ona nie wykorzystwała czegoś a przecież ja jej na pewno dobrze radzę no dlaczego nie skorzystała z tego pomysłu

Poza relacją z córkami, uczestniczka zauważa, że ma szczególną zdolność do zauważania wśród dzieci tych jej zdaniem pokrzywdzonych, potrzebujących pomocy, wrażliwych – łączy to z faktem, że kiedyś sama była takim dzieckiem, więc jest szczególnie uwrażliwiona na ten rodzaj złych doświadczeń. W związku z tym myśli o podjęciu działań prospołecznych, np. w wolontariacie, na rzecz takich dzieci. Powstrzymuje się jednak od tego, ponieważ obawia się, że ich historie byłyby dla niej trudne do zniesienia, a poza tym ma świadomość, że gdyby jej pomoc została odrzucona, czułaby się z tym bardzo źle.

myślę że gdybym widziała takie biedne dzieci na przykład które gdzieś tam () chociaż () to tak jak mówię to jest moja projekcja wcale nie wiem czy te dzieci są biedne czy one potrzebują pomocy tak ja mówię o tym co się we mnie dzieje w głowie mojej () żebym widziała te dzieci pokrzywdzone poznała ich historię to myślę że wtedy (mmm) trudno było mi do zniesienia coś takiego że coś coś takiego się dzieje na świecie tak () (yyy) () ale myślę też że gdyby na przykład w dochodzą aspekty jeszcze takiego poczucia

odrzućenia przez nich gdyby oni powiedzieli że jednak () ta pomoc nie jest im potrzebna to () ja bym się poczuła wtedy jak () bardzo źle tak że one odrzucili mnie tak że ja (mmm) jakby wyszłam z pomocą (yyy) do nich a oni odrzucili mnie też więc takie poczucie odrzućenia też by mi towarzyszyło czego chce uniknąć () bo nie jest przyjemne w wyjątkowo w moim odczuciu

Na ten moment p. Katarzyna podjęła się nauki języka migowego i, jak to określiła, poznała środowisko ludzi głuchych, z myślą, że może w przyszłości zaangażuje się w jakąś działalność na ich rzecz.

Kontaminacja. U p. Katarzyny kontaminację możemy rozumieć jako niszczenie w swoim przeżyciu emocjonalnym doświadczenia satysfakcji z relacji, w tym relacji międzypokoleniowych. W kilku miejscach wywiadu pozytywne doświadczenie bycia z kimś zastępowane jest po chwili negatywnym przeżyciem tej sytuacji. Na przykład w opisie zabawy z bratankiem najpierw przywołana jest przyjemność z obserwacji dziecka oraz kontaktu ze swoim wewnętrznym dzieckiem, a po chwili zostaje zastąpiona wzmianką o dyskomforcie fizycznym i zmęczeniu, w związku z którym lepiej, żeby zabawa ta trwała krócej niż dłużej. Kiedy kobieta opisuje, że ma z córkami wzajemną, bliską relację, zaraz wspomina, że bliskość ta ma swoją cenę – za bardzo przeżywa się problemami dzieci, co jest dla niej bardzo obciążające. A gdy mówi o swojej zdolności do dostrzegania dzieci skrzywdzonych, którym mogłaby w związku z tym pomóc, natychmiast przenosi uwagę na ciemną stronę tego doświadczenia, mówiąc, że z uwagi na swoje doświadczenia za mocno przeżywa krzywdę tych dzieci, by mogła na razie zaangażować się w pomoc im. Widać zatem schemat przetwarzania emocjonalnego, zgodnie z którym pozytywne doświadczenia i refleksje są zastępowane negatywnymi, co utrudnia satysfakcjonujące funkcjonowanie w relacjach oraz z samą sobą jako skuteczną w opiekowaniu się innymi.

Zaangażowanie i inkluzywność. W końcu myślę, że zaangażowanie p. Katarzyny można określić jako wysokie – kobieta poświęca bardzo dużo uwagi wychowaniu córek, ich problemom, jest zaangażowanym rodzicem, choć czasem to zaangażowanie jest dla niej wymagające i emocjonalnie obciążające. Widać, że rodzicielstwo – i szerzej troska o młodsze pokolenia – jest dla niej ważnym tematem w życiu. Z kolei jej inkluzywność można ocenić na poziomie umiarkowanym – swoją generatywnością obejmuje na ten moment głównie własne dzieci oraz młodszego brata i jego dzieci, choć pojawiają się u niej również pierwsze myśli na temat zaangażowania się w działania społeczne na rzecz

innych grup (np. dzieci niesłyszących lub wymagających troski). gdyby zdecydowała się realizować te pomysły, można by oceniać jej inkluzywność jeszcze wyżej.

Podsumowując, w przypadku p. Katarzyny możemy zobaczyć, w jaki sposób troska generatywna jest doświadczana i realizowana, gdy towarzysząca jej patologia osobowości powoduje liczne dylematy wokół funkcjonowania w relacji rodzicielskiej na różnych jej etapach. Pomimo tych dylematów uczestniczka nie pozostaje w stanie stagnacji. Dodatkowo, ten przypadek pozwala zaobserwować, jakie jest znaczenie terapii dla pracy nad doświadczaniem troski generatywnej. Chociaż wydaje się, że praca psychoterapeutyczna w tym wypadku mogłaby być dalej kontynuowana, już teraz widać jej wpływ na narrację generatywną. P. Katarzyna podejmuje wątki ciągłości międzypokoleniowej i dylematów rodzicielskich. W inny sposób niż we wcześniej analizowanych wywiadach w doświadczenie relacji włączona jest agresywność – jest w większym stopniu dostępna świadomość i w związku z tym budzi lęk. P. Katarzyna jest przykładem osoby, u której widać, że choć w badaniu kwestionariuszowym uzyskała wysokie wyniki w podskalach mierzących poziom patologii na poszczególnych wymiarach poziomu organizacji osobowości, to pozostaje pod wpływem oddziaływań psychoterapeutycznych, a jej ocena natężenia troski generatywnej i częstości zachowań generatywnych jest bardziej adekwatna do przeżycia i motywacji, które z nimi stoją.

8.5. Dyskusja

Badanie oparte na studiach przypadków objęło analizę narracji generatywnej trzech kobiet w okresie średniej dorosłości z uwzględnieniem danych na temat różnych aspektów generatywności pochodzących z trzech źródeł: badania kwestionariuszowego, wywiadu oraz notatek z dziennika refleksyjnego opartych na moim przeciwprzeniesieniu powstałym w kontakcie z uczestniczkami. Analiza była prowadzona z wykorzystaniem sześciu kategorii do opisu funkcjonowania generatywnego na podstawie materiału klinicznego. Kategorie zostały utworzone przeze mnie w oparciu o syntezę założeń TRO (Caligor i in., 2021) oraz teorii generatywności, w szczególności teorii McAdamsa i de St. Aubina (1992). Kategorie te to kolejno (a) jakość relacji z obiektem, (b) mechanizmy obronne, (c) agresja, (d) narracja generatywna, (e) kontaminacja oraz (f) zaangażowanie i inkluzywność. Ważne założenie przeprowadzonej analizy dotyczyło uwzględnienia charakteru analizowanego materiału. Ponieważ TRO służy do konceptualizacji funkcjonowania pacjentów na podstawie danych zebranych w kontakcie diagnostycznym i/lub podczas sesji psychoterapii (w oparciu o treść wypowiedzi pacjenta oraz typ relacji

przeniesieniowo-przeciwprzeniesieniowej), analiza w niniejszym badaniu była prowadzona z perspektywy „jak gdyby” – materiał został potraktowany tak jak materiał pochodzący z sesji psychoterapeutycznej, aby możliwe było zilustrowanie sposobu zastosowania zaproponowanych kategorii oraz sposobu wykorzystanego wnioskowania. Celem naukowym analizy było pogłębienie rozumienia znaczenia patologii osobowości dla funkcjonowania generatywnego u osób z organizacją borderline.

Przeprowadzone analizy pokazały, że skonstruowane kategorie stanowią użyteczne narzędzie, które pozwala pogłębić rozumienie funkcjonowania generatywnego osób z różnym poziomem organizacji osobowości. Podstawowy wniosek płynący z analizy studiów przypadku mówi, że u badanych osób z organizacją borderline patomechanizmy podtrzymujące zaburzenia osobowości oddziałują na funkcjonowanie generatywne podobnie jak na funkcjonowanie w innych obszarach życia, a zatem można w nim zaobserwować szereg trudności korespondujących z charakterem trudności osobowościowych. Bardziej szczegółowo wpływ poszczególnych trudności w zakresie funkcjonowania osobowości na funkcjonowanie generatywne opisałem poniżej.

1. Jakość relacji z obiektem mówi, jak przeżywane są relacje międzypokoleniowe, co ma zasadnicze znaczenie dla możliwości i jakości realizowania generatywności w tych relacjach. W przypadku niektórych osób możemy zaobserwować brak chęci lub zdolności do utrzymywania długotrwałych relacji z młodszymi osobami, co uniemożliwia realizowanie troski generatywnej. Przez inne osoby relacje międzypokoleniowe mogą być przeżywane negatywnie lub zmiennie, w zależności od rodzaju dominujących mechanizmów obronnych. Jeżeli młodsze osoby postrzegane są w sposób zdewaluowany albo jeśli relacje są okresowo doświadczane jako obciążające, trudne czy męczące, to pragnienie troski generatywnej jest wystawione na dużą próbę i trudno mu się poświęcić, tak jak wymagałoby tego realizowanie autentycznej generatywności.
2. Rodzaj dominujących mechanizmów obronnych decyduje o sposobie przeżywania relacji interpersonalnych i zdolności do radzenia sobie z emocjami. U osób z organizacją borderline, u których obrony opierają się na mechanizmie rozszczepienia, można zaobserwować szereg niespójności w funkcjonowaniu generatywnym, na przykład pomiędzy deklarowanym zaabsorbowaniem tematem troski o młodsze pokolenia a rzeczywistymi wysiłkami podejmowanymi na rzecz realizacji tej troski lub pomiędzy deklarowanym

systemem wartości a stopniem, w jakim wartości te kierują życiem osoby i są przez nią przekazywane młodszym pokoleniom.

3. Działanie mechanizmów idealizacji i dewaluacji związanych z patologią narcystyczną znacząco utrudnia zaangażowanie się w autentyczną generatywność, która oparta jest na gotowości do wejścia we wzajemną relację opartą na obustronnej otwartości oraz na zdolności do znoszenia związanej z tym frustracji. Patologia narcystyczna jawi się jako jeden z głównych czynników upośledzających doświadczanie troski generatywnej, jako że cechy narcystyczne (zaabsorbowanie sobą i fantazjami o własnej wielkościowości i towarzysząca im tendencja do dewaluowania innych ludzi) stoją w opozycji do gotowości otoczenia innych bezinteresowną troską.
4. Niski stopień konsolidacji tożsamości również wynikający z działania prymitywnych obron utrudnia tworzenie złożonego obrazu siebie i innych ludzi, co jest niezbędne do planowania adekwatnej opieki i troski, która byłaby oparta na świadomości własnych zasobów i zdolności oraz na spójnym systemie wartości.
5. System wartości jest bardzo ważnym czynnikiem wpływającym na sposób realizowania generatywnej troski. U osób z organizacją borderline, których funkcjonowanie oparte jest na mechanizmie rozszczepienia, a superego nie jest w pełni rozwinięte, dostrzegalne są rozbieżności między deklarowanymi wartościami a wartościami, którymi kierują się na co dzień i, co za tym idzie, trudności w przekazywaniu wartości młodszym osobom.
6. Agresywność, która u osób z organizacją borderline przenika doświadczanie siebie i innych ludzi, upośledza zdolność do znoszenia frustracji wynikającej z rozwoju relacji, a także zdolność do stawiania zdrowych granic wokół siebie i respektowania granic innych ludzi. W efekcie może występować na przykład lęk przed nadmierną intruzywnością związaną z okazywaniem troski lub niezdolność do respektowania procesu separowania się i autonomizowania związanego z dorastaniem dzieci. Realizacja generatywności wymaga integracji czułości i agresji, co u osób z organizacją borderline nie zachodzi z uwagi na działający mechanizm rozszczepienia.

Jak widać, w oparciu o przeprowadzoną analizę udało mi się pokazać, że zaburzone funkcjonowanie osobowości ma duże znaczenie dla charakteru funkcjonowania generatywnego. Stanowi to ważny głos w dyskusji nad

intrapsychicznymi mechanizmami rozwoju generatywności, a także krok w stronę integracji niejednoznacznych wyników uzyskiwanych przez badaczy zajmujących się różnymi aspektami generatywności. Dodatkowym celem tego badania było stworzenie mostu między celem naukowym niniejszego badania (tj. wieloaspektowym opisem funkcjonowania generatywnego osób z różnym poziomem organizacji osobowości) a praktycznymi implikacjami zebranych wyników (tj. wskazaniem na zasadność ujęcia tematyki funkcjonowania generatywnego w oddziaływaniach terapeutycznych skierowanych wobec osób z organizacją borderline w średniej dorosłości). Przeprowadzona analiza pokazuje, że adresowanie funkcjonowania generatywnego pacjentów pozostających w procesie psychoterapii jest zasadne i wartościowe, jako że odzwierciedla ono trudności osobowościowe tych osób i obrazuje wpływ mechanizmów podtrzymujących patologię osobowości, których zmiana jest podstawowym celem psychoterapii. Zaproponowane kategorie analityczne stanowią użyteczne narzędzie do oceny funkcjonowania generatywnego w perspektywie założeń TRO i podczas prowadzenia psychoterapii skoncentrowanej na przeniesieniu. W toku dalszych badań należałoby wyłonić bardziej uniwersalne wskaźniki pozwalające połączyć zaburzone funkcjonowanie osobowości i funkcjonowanie generatywne.

8.6. Ograniczenia badania

Moim zdaniem ograniczenia przeprowadzonych studiów przypadków mają trojaki charakter. Po pierwsze, analiza bazowała w dużej mierze na treści wywiadu z uczestnikami, przy czym wywiad ten znacząco różnił się od wywiadu klinicznego prowadzonego na potrzeby diagnozy w kontakcie z pacjentem. Mimo to zastosowane zostały kategorie analityczne odwołujące się do pracy zwyczajowo prowadzonej właśnie na materiale klinicznym, takie jak jakość relacji z obiektem czy mechanizmy obronne. Należy pamiętać o tym, że w celu diagnozy funkcjonowania na wymiarach poziomu organizacji osobowości w wywiadzie klinicznym zadaje się inne pytania (np. takie pochodzące z wywiadu STIPO-R-PL; Soroko i in., w druku), a zatem również odpowiedzi dające wgląd w to funkcjonowanie są inne. Również sytuacja badawcza nie jest równoznaczna sytuacji diagnostycznej – inny jest jej cel, inne są role osób biorących w niej udział i inaczej kształtuje się pomiędzy nimi relacja. Co do ostatniego punktu, trzeba jednak przyznać, że relacja między mną a uczestnikami z organizacją borderline (nie tylko tymi, z którymi wywiady analizowałem w studiach przypadków, ale ze wszystkimi dziewięcioma uczestnikami biorącymi udział w wywiadach) rozwijała się w

sposób bardzo intensywny w porównaniu do kontaktu nawiązanego z uczestnikami wyżej zorganizowanym lub uczestnikami innych badań jakościowych, które prowadziłem. Z perspektywy uwiarygodnienia analiz jest to dobra wiadomość, ponieważ dało mi to możliwość skorzystania w pełni z możliwości, jakie daje umiejętność konceptualizacji przypadku w oparciu o założenia TRO. Jednocześnie jednak jest zastanawiające, czemu tak się stało. Myślę, że odpowiedź leży przynajmniej częściowo w niezamierzonym zbiegu okoliczności – ponieważ należę do młodszego pokolenia względem uczestniczek, miała szansę odtworzyć się między nami dynamika, która zazwyczaj odtwarza się w ich życiu w relacjach międzypokoleniowych. Takie wytłumaczenie stanowiłoby pośrednie potwierdzenie, że funkcjonowanie osobowości ma znaczenie dla generatywności.

Druga grupa ograniczeń związana jest z przyjęciem TRO jako ramy teoretycznej niniejszej analizy. Jest to koncepcja kliniczna używana przede wszystkim przez psychoterapeutów i z tego powodu nie ma dużej tradycji stosowania jej w badaniach naukowych poza badaniami prowadzonymi w celu jej weryfikacji i operacjonalizacji. Jak się okazało, jej wykorzystanie wiąże się również z pewnymi etycznymi dylematami (m.in. związanymi z typem materiału potrzebnego do prowadzenia wnioskowania czy zakresu informacji o uczestniczkach, które byłyby potrzebne, żeby wyciągnięte wnioski były wiarygodne i trafne). W badaniach naukowych nadrzędnym celem jest dla mnie zadbanie o etyczny wymiar badania i zabezpieczenie dobrostanu uczestników, w związku z czym możliwości TRO nie zostały tu wykorzystane w pełni, choć wydaje się, że wyciągnięte wnioski i tak znacząco wzbogacają istniejącą wiedzę na temat osobowościowych uwarunkowań generatywności. Dodatkowo warto zwrócić uwagę na właściwości samej TRO, ponieważ pracując z nią, można nabyć nawyku nadmiernego patologizowania treści płynących od pacjenta (tu: uczestnika badania) czy pomijania pewnej realności, w której on funkcjonuje. W pracy psychoterapeutycznej formułowane diagnozy czy wnioski są wielokrotnie omawiane i weryfikowane z pacjentem, ale w sytuacji badania konieczne jest powstrzymanie się od formułowania wniosków, na które nie ma dostatecznego poparcia w danych, a co do których można mieć pewne podejrzenia (oparte zapewne na intuicji klinicznej, którą w sytuacji badania również należy trzymać na wodzy). Ponownie niezbędna staje się tu refleksyjność badacza.

W końcu trzecie istotne ograniczenie badania jest związane z faktem, że moja aktywność jako badacza zdecydowanie przerosła aktywność klinicysty w kontakcie z materiałem pochodzącym od pacjenta. Choć klinicysta może mieć dostęp do danych pochodzących z analogicznych źródeł, to moja aktywność polegająca na kilkukrotnym

odsluchaniu wywiadów, omawianiu ich podczas audytów, tworzeniu notatek, porównywaniu wniosków pochodzących z analizy różnych przypadków czy w końcu pisanie raportu i doboru cytatów zapewne spowodowała, że materiał ten pracował w moim umyśle inaczej i przez znacznie dłuższy czas, niż to się dzieje w przypadku psychoterapeutów. Dodatkowo wpływ na prowadzenie analizy miało moje doświadczenie kliniczne w pracy z pacjentami z zaburzeniami osobowości oraz odbyte szkolenie w zakresie zastosowania TRO w pracy psychoterapeutycznej. Ograniczeniem prezentowanego badania jest fakt, że możliwość zastosowania zaproponowanych kategorii analitycznych będzie zależała od stopnia znajomości TRO. W związku z tym w przyszłości można rozważyć stworzenie kategorii do analizy narracji generatywnej opartych na innych koncepcjach funkcjonowania intrapsychicznego człowieka, aby możliwe było szersze rozpowszechnienie idei analizy funkcjonowania generatywnego w świetle zdrowego i zaburzonego funkcjonowania osobowości.

Na koniec chciałbym zauważyć, że badanie to postawiło mnie w obliczu dylematu, którego doświadczają różni badacze, czyli jak w sposób etyczny, ale też wartościowy dla nauki prowadzić badania jakościowe w psychologii klinicznej. Prezentowanie studiów przypadków bazujących na analizie procesu psychoterapii jest w psychologii dobrze zakorzenione i dyskutowane (por. Janusz i in., 2019), ale wciąż brakuje refleksji dotyczących analizy materiału jakościowego w perspektywie koncepcji klinicznych. Z założenia konieczne jest w tym wypadku zajmowanie się trudnościami w funkcjonowaniu psychicznym i analizowanie wypowiedzi pod kątem poszukiwania w nich wskaźników psychopatologii. Doświadczenia z prowadzenia badań z osobami z zaburzeniami psychicznymi pokazują, że często charakter tych zaburzeń powoduje obniżoną gotowość do angażowania się w badania naukowe z różnych powodów (niechęci, lęku, zmęczenia etc.). Udział w badaniu i opowiadanie o doświadczanych trudnościach może być nieprzyjemne i regresujące, a naszym zadaniem jako badaczy jest dbałość o etykę badań, dobrostan i samopoczucie uczestników. Jednak perspektywa pacjentów jest kluczowa w rozwoju wiedzy na temat zaburzeń psychicznych (por. np. Waugh, 2019b), a badania jakościowe z udziałem pacjentów z zaburzeniami osobowości stają się coraz popularniejsze zarówno za granicą (np. Miller i in., 2021), jak i w Polsce (np. Pietkiewicz i in., 2021). Konieczne jest podjęcie w psychologii klinicznej refleksji nad sposobem prowadzenia badań jakościowych i analizy danych, które nie byłyby nadmiernie obciążające dla uczestników, a jednocześnie dostarczały danych użytecznych z perspektywy rozwoju wiedzy o zaburzeniach osobowości.

Część III

Dyskusja i wnioski

To ja, rodzinnych rysów suma;
Choć ciało szczerze – żyję nadal,
Aby twarz tego, który umarł,
Przez wieki nieść i nagle nadać
Innemu; cała moja duma –
To z miejsca w miejsce promenada

Nad niepamięcią. Wykrój powiek,
Głos, linia warg odziedziczona,
Co samym powtórzeniem powie
„Nie” nietrwałości i pokona
Czas – to ja; wieczność, którą człowiek
Ma w sobie – która z nim nie skona.

Thomas Hardy, *Dziedziczność*
(XX wiek)

Rozdział 9.

Dyskusja wyników

Opowieść jest porządkowaniem w czasie nieskończonej ilości informacji, ustalaniem ich związków z przeszłością, teraźniejszością i przyszłością.

Olga Tokarczuk, *Czuły narrator*
(XXI wiek)

W ostatnim rozdziale pracy chciałbym podjąć ogólną dyskusję, w której zbiorę wnioski sformułowane na podstawie przeglądu literatury oraz czterech przeprowadzonych przeze mnie badań. W pierwszej części tego rozdziału skomentuję realizację trzech ogólnych celów projektu odnoszących się kolejno do (a) charakteru związków pomiędzy funkcjonowaniem generatywnym a zdrowym i zaburzonym funkcjonowaniem osobowości u osób w fazie średniej dorosłości, (b) integracji wyników badań prowadzonych zgodnie z różnymi założeniami co do metody zbierania i/lub analizy danych oraz (c) zakresu możliwego wykorzystania wiedzy o funkcjonowaniu generatywnym w praktyce klinicznej. Podejmę również dyskusję nad metodologicznym wkładem przeprowadzonych badań w rozwój badań nad generatywnością. W dalszej części rozdziału odnoszę się do implikacji praktycznych przeprowadzonych badań oraz, na koniec, formułuję wskazania co do dalszych kierunków badań nad generatywnością. Podsumowanie najważniejszych wniosków, implikacji praktycznych i wskazówek co do kierunku dalszych badań sformułowanych w odniesieniu do każdego z celów badania zawarłem w tabeli 41.

Tabela 41

Wnioski, implikacje praktyczne i kierunki dalszych badań sformułowane w oparciu o wyniki badań własnych w nawiązaniu do każdego z celów projektu

Wnioski z badań własnych	Implikacje praktyczne	Kierunki dalszych badań
Cel naukowy – określenie, czy i jakie znaczenie dla funkcjonowania generatywnego ma zdrowe i zaburzone funkcjonowanie osobowości		
mechanizmy intrapsychiczne odpowiedzialne za funkcjonowanie osobowości kształtują również funkcjonowanie generatywne funkcjonowanie generatywne ma charakter wysoce indywidualny – każda osoba realizuje poszczególne jej aspekty inaczej i niekoniecznie w spójny sposób	ponieważ funkcjonowanie generatywne odzwierciedla trudności osobowościowe pacjentów, powinno stać się ono obszarem zainteresowania praktyków eksploracja generatywności może dostarczyć istotnych informacji diagnostycznych oraz ważnej wiedzy o funkcjonowaniu psychospołecznym pacjentów w różnych obszarach	kontrola głębokości patologii osobowości w badaniach nad generatywnością jest ważna z uwagi na wzajemny wpływ tych obszarów na siebie należy pogłębić badania na temat wpływu funkcjonowania generatywnego na zmianę doświadczanych objawów zaburzeń osobowości konieczne jest przededefiniowanie sposobu rozumienia w badaniach osób „wysokogeneratywnych” i „niskogeneratywnych”
Cel metodologiczny – podjęcie próby integracji danych na temat funkcjonowania generatywnego osób z różnym poziomem organizacji osobowości, które powstały w badaniach prowadzonych zgodnie z różnymi założeniami co do metody zbierania i/lub analizy danych		
przyjęta strategia integracji wyników była oparta na sekwencyjnej procedurze, zgodnie z którą każde kolejne badanie stanowiło (a) odpowiedź na niektóre z ograniczeń poprzedniego badania i (b) miało na celu pogłębienie wybranego wniosku poprzedniego badania wspólna rama teoretyczna – w tym przypadku TRO – stanowi płaszczyznę odniesienia dla wyników wszystkich badań i umożliwia ich interpretację	uzyskane wyniki wspierają postulat o badaniu generatywności z wykorzystaniem różnych metod zbierania danych analiza narracji generatywnych wydaje się dobrym sposobem określania jakości funkcjonowania generatywnego, ponieważ umożliwia określenie spójności realizacji różnych jej aspektów	warto rozwijać takie metody badania generatywności, które pozwalają przyjrzeć się jej procesualnemu charakterowi (np. metody dziennikowe) potrzebne jest opracowanie użytecznych badawczo i klinicznie kategorii analizy narracji generatywnej osadzonych w różnych teoriach funkcjonowania osobowości człowieka
Cel praktyczny – wskazanie, w jakim zakresie możliwe jest korzystanie z wiedzy na temat funkcjonowania generatywnego przez praktyków – klinicystów i psychoterapeutów		
podjęcie roli generatywnej jest ważnym zadaniem rozwojowym okresu średniej dorosłości, którego realizacja ma znaczenie dla poczucia dobrostanu i jakości życia efektem psychoterapii zaburzeń osobowości powinna być również poprawa w zakresie funkcjonowania generatywnego	analiza funkcjonowania generatywnego powinna stać się obszarem zainteresowania praktyków, ponieważ dostarcza ważnych informacji diagnostycznych i o życiu pacjentów poprawa jakości funkcjonowania generatywnego (np. w zakresie relacji z dziećmi lub pracy zawodowej) może stać się celem terapeutycznym	należy rozwijać prace nad opracowaniem interwencji nakierowanych na zmianę funkcjonowania generatywnego oraz badać ich efektywność potrzebne są badania nad specyfiką generatywności u osób z różnym poziomem funkcjonowania osobowości rozumianym zgodnie z klasyfikacjami medycznymi

9.1. Dyskusja

Pierwszym celem badań własnych była weryfikacja założeń co do wzajemnych związków między funkcjonowaniem generatywnym a zdrowym i zaburzonym funkcjonowaniem osobowości u osób w średniej dorosłości. Mimo obszernej literatury na temat epidemiologii, symptomatologii oraz mechanizmów powstawania i podtrzymywania zaburzeń osobowości wiedza na temat charakteru tych zaburzeń u osób w okresie średniej dorosłości w dalszym ciągu jest niepełna (van Alphen i in., 2012). W związku z tym przed badaczami wciąż stoi konieczność określenia, jaka jest specyfika rozwoju i przejawów patologii osobowości w tej fazie rozwojowej. Badania własne uzupełniają ten obraz, wskazując na to, że z jednej strony trudności osobowościowe mogą utrudniać realizację przynajmniej niektórych zadań rozwojowych tego okresu, a z drugiej strony zadania te mogą wpływać na pojawianie się lub charakter objawów zaburzeń osobowości. W niniejszej pracy skupiałem się na generatywności, której wykształcenie jest bardzo ważnym rozwojowym wyzwaniem i która w świetle uzyskanych wyników wydaje się istotnie powiązana ze zdrowym i zaburzonym funkcjonowaniem osobowościowym.

Wyniki badania ilościowego wskazują, że związki te kształtują się inaczej dla troski generatywnej, a inaczej dla zachowań generatywnych. Jeśli chodzi o troskę generatywną, to osoby z osobowością borderline mają istotnie niższe deklarowane natężenie troski niż osoby wyżej zorganizowane, przy czym różnica ta nie występuje dla częstości zachowań generatywnych. Również korelacje wymiarów poziomu organizacji osobowości i narcyzmu wrażliwego z troską generatywną są wyższe niż ich korelacje z zachowaniami generatywnymi. Poziom organizacji osobowości, a z jego wymiarów prymitywne obrony, a także narcyzm wrażliwy okazały się istotnymi predyktorami troski generatywnej, natomiast dla zachowań generatywnych nie udało się wskazać istotnych predyktorów spośród analizowanych zmiennych. Główny wniosek z badania ilościowego jest zatem taki, że różne aspekty funkcjonowania generatywnego mogą być w różny sposób związane z generatywnością.

Analiza tych różnic przez pryzmat sposobów, w jakie osoby z różnym poziomem organizacji osobowości doświadczają troski generatywnej pozwala lepiej zrozumieć ich źródło. CRTA przeprowadzona na materiale pochodzącym z wywiadów pokazała, że osoby z organizacją borderline rzeczywiście w inny sposób doświadczają troski generatywnej niż osoby wyżej zorganizowane. Przede wszystkim jest im trudniej włączyć generatywność jako ważny tożsamościowo wątek, który organizowałby ich funkcjonowanie w drugiej połowie życia (co osobom wyżej zorganizowanym przychodzi

łatwiej)). Poza tym, osoby z organizacją borderline częściej mówią o tym, że nie czują, by miały kompetencje i zasoby do realizacji troski generatywnej oraz wywierania realnego wpływu na młodsze pokolenia. Postrzegają troskę generatywną jako zagrażającą lub narażającą na wykorzystanie czy porzucenie, a negatywne doświadczenia w relacjach z młodszymi osobami każą im raczej wycofywać się z opieki nad nimi. To wszystko nie oznacza jednak, że nie podejmują w życiu zachowań, które uznalibyśmy za generatywne. Tak samo jak osoby wyżej zorganizowane mają dzieci, o które dbają, lub pracują w generatywnych zawodach, jednak troska ta wiele ich kosztuje – męczy ich i budzi negatywne emocje, jak lęk czy złość. Warto zwrócić uwagę, że osoby z organizacją borderline doświadczają też troski w sposób pofragmentowany, niespójny i niezintegrowany, często sprzeczny, a rozbieżności tych nie reflektują, co jest zrozumiałe w kontekście występującego u nich syndromu rozproszenia tożsamości (Kernberg, 2008). Rozproszenie tożsamości prawdopodobnie decyduje o tym, że trudno im postrzegać historię swojego życia oraz swoje miejsce w sztafecie pokoleniowej w sposób spójny, co jest niezbędne do utworzenia narracji generatywnej.

Aby zilustrować opisane sposoby doświadczania generatywności w codziennym funkcjonowaniu przeprowadziłem badanie dziennikowe z wykorzystaniem intensywnego pomiaru podłużnego. Przeanalizowanie zebranych danych z wykorzystaniem dedukcyjnej analizy treści pozwoliło pokazać, że osoba wyżej zorganizowana spontanicznie w codziennych wypowiedziach o generatywności przywołuje inny sposób doświadczania troski generatywnej i relacji międzypokoleniowych niż osoba z organizacją borderline. U tej pierwszej przeważają doświadczenia pozytywne – próby określenia swoich obszarów wpływu na życie młodszych pokoleń, odwołania do przemiany międzypokoleniowej, która dokonuje się na jej oczach, czy obserwacja dobrych wzajemnych relacji międzypokoleniowych. Jej refleksje wskazują na wysoką inkluzywność – dotyczą troski o różne grupy młodszych osób. Z kolei analiza wypowiedzi osoby z organizacją borderline ponownie wskazuje na zmienne doświadczanie troski generatywnej na przestrzeni tygodnia – postrzeganie jej jako męczącej i nadwyrężającej koresponduje z obniżonymi wynikami dotyczącymi samopoczucia psychicznego, z kolei doświadczanie troski jako satysfakcjonującej i ważnej – z wynikami wskazującymi na lepszy dobrostan psychiczny. Zebrane dane z uwagi na małą liczebność grupy można traktować jedynie jako ilustrację, ale uzyskane wyniki są spójne z wynikami analizy wywiadów.

Obrazu dopełniają studia przypadków z udziałem trzech kobiet z organizacją borderline. Analiza danych zebranych z trzech różnych źródeł – wyników badania kwestionariuszowego, wywiadu oraz analizy relacji nawiązanej w sytuacji badawczej – pokazała, że te same mechanizmy intrapsychiczne, które są odpowiedzialne za rozwój i podtrzymywanie patologii osobowości, kształtują również funkcjonowanie generatywne. Szczególnie istotną rolę odgrywają tu mechanizmy obronne – dominacja obron opartych na roszczeniu w funkcjonowaniu osobowościowym osób z organizacją borderline wpływa na ich niespójne i zmienne doświadczanie siebie i innych ludzi, a także obniża zdolność do adekwatnego rozumienia potrzeb innych oraz sytuacji społecznych, w których można udzielić im pomocy. Efektem działania roszczenia jest również dominacja agresji w przeżyciu siebie i/lub relacji z innymi – ludzie mogą być postrzegani wrogo, jako odrzucający lub zagrażający, albo może się pojawiać bardzo silny lęk przed własną agresywnością odbieraną jako ryzyko naruszenia cudzych granic lub skrzywdzenia kogoś swoją troską. Duże znaczenie mają również cechy patologii narcystycznej, w szczególności działanie mechanizmu dewaluacji, który sprawia, że inni ludzie wydają się niewarci otoczenia troską i niewarci zaangażowania się w relacje z nimi. Wszystko to utrudnia formułowanie spójnej narracji generatywnej, która prezentowałaby złożoność i autentyczność funkcjonowania generatywnego w odniesieniu do różnych obszarów życia i różnych relacji.

Jak widać, wnioski oparte na wszystkich czterech przeprowadzonych badaniach uzupełniają się wzajemnie i prowadzą do stwierdzenia, że zaburzone funkcjonowanie osobowości wpływa na generatywność tak, że jest ona przeżywana w sposób niespójny i zmienny. Reaktywacja określonych diad self–obiekt w relacjach z młodszymi osobami powoduje, że trudno jest utrzymywać bliskie relacje międzypokoleniowe, które są warunkiem autentycznej realizacji generatywności. Działanie prymitywnych mechanizmów obronnych wpływa na stabilność funkcjonowania w relacjach i na obraz innych ludzi. Z kolei niskie stopień konsolidacji tożsamości utrudnia podjęcie roli autorytetu, która jest społecznie oczekiwaną rolą osób w średniej dorosłości. Wszystko to powoduje, że wzorzec funkcjonowania generatywnego jest wysoce indywidualny. Na przykład ta sama osoba może jednocześnie prezentować wysokie deklaratywne natężenie troski generatywnej i dużą częstość zachowań generatywnych, ale nie umieć utworzyć spójnej narracji generatywnej. Inna osoba może prezentować niskie deklaratywne natężenie troski generatywnej i doświadczać jej jako zagrażającą i nieprzyjemną, ale jednocześnie często podejmować zachowania generatywne. Możliwe jest też

podejmowanie poważnych, życiowych zobowiązań generatywnych, które jednak trudno w spójny sposób włączyć w dotychczasową historię życia.

Z perspektywy rozwoju badań nad generatywnością to bardzo ważny wniosek, dlatego że podważa dotychczas przyjmowane założenia na temat znaczenia bycia „wysokogeneratywnym” i „niskogeneratywnym” (por. McAdams, Bowman, 2001; McAdams i in., 1997). Przyjęcie TRO jako ramy teoretycznej projektu spowodowało, że można było na pozornie sprzeczne wyniki dotyczące różnych aspektów generatywności spojrzeć z nowej, świeżej perspektywy. Jeśli pomyśleć o tych sprzecznościach jako odzwierciedlających charakterystyczne dla osób z zaburzeniami osobowości pofragmentowanie obrazu siebie i innych oraz niestabilność przeżywania relacji w czasie, wyniki te zaczynają nabierać sensu. Tym samym jednak widać, że w badaniach nad generatywnością błędem jest utożsamianie jej z natężeniem troski generatywnej, jak to się często działo w dotychczas prowadzonych badaniach. Wydaje się, że przejawem autentycznego, dobrego funkcjonowania generatywnego jest spójność w funkcjonowaniu na wysokim poziomie w różnych aspektach generatywności i z tego powodu w badaniach powinno się uwzględniać miary kilku aspektów generatywności, najlepiej z kilku poziomów (patrz rys. 3; por. McAdams, de St. Aubin, 1992). Drugą wskazówką dla badaczy płynącą z badań własnych jest informacja o wartości uwzględniania w badaniach nad generatywnością głębokości patologii osobowości. Kontrola poziomu funkcjonowania osobowości ułatwia zrozumienie uzyskanych wyników, szczególnie gdy w zakresie funkcjonowania w różnych aspektach generatywności pojawiają się różnice.

Ze sposobem interpretacji sprzecznych wyników i różnego rodzaju danych na temat generatywności wiąże się cel metodologiczny projektu – podjęcie próby integracji danych z badań prowadzonych zgodnie z różnymi założeniami co do metody ich zbierania i/lub analizowania. Dotychczas prowadzone badania nad generatywnością pozwoliły zbudować bogatą, ale pofragmentowaną wiedzę na temat funkcjonowania generatywnego: badania ilościowe i jakościowe, podłużne i poprzeczne oraz korelacyjne i eksperymentalne dostarczały niejednoznacznych, a czasem po prostu sprzecznych danych co do obrazu generatywności na różnych etapach życia, jej korelatów i trajektorii rozwoju. Odtworzony przeze mnie powyżej tok rozumowania pokazuje, jaką strategię integracji danych w projekcie przyjąłem. Każde kolejne badanie w pewnym zakresie pogłębia rozumienie wyników badania poprzedniego i jednocześnie odpowiada na jakieś jego ograniczenia. I tak badanie ilościowe dostarczyło informacji na temat związków między zmiennymi badanymi samoopisowo i ujawniło sprzeczności w tym, jak

zaburzone funkcjonowanie osobowości wpływa na natężenie troski generatywnej, ale nie na częstość zachowań generatywnych. Aby wyjaśnić te sprzeczności, skorzystałem z CRTA, która pozwoliła zniuansować wiedzę na temat doświadczeń troski generatywnej – i, pośrednio, również zachowań generatywnych – w obu grupach badanych, a także przywołać indywidualną perspektywę uczestników badania. Stanowiło to wprowadzenie do dużej, jakościowej części projektu. Jednakże żadne z dwóch wspomnianych badań nie ujmowało procesualnego charakteru funkcjonowania generatywnego, czyli tego, jak doświadczanie troski generatywnej i jej realizacja mogą się zmieniać w czasie. Próba przyjęcia tej perspektywy było przeprowadzenie badania dzienniczkowego. I w końcu, ponieważ wszystkie wyniki trzech pierwszych badań dostarczały wiedzy o generatywności głównie na poziomie opisowym, przeprowadziłem studia przypadków, aby móc przyjrzeć się funkcjonowaniu generatywnemu przez pryzmat mechanizmów wyjaśniających jego kształt w różnych aspektach.

Nawiązując do sposobu badania fenomenów psychicznych w psychologii klinicznej w perspektywie modelu saluto- i patogenetycznego, udało mi się w przeprowadzonym projekcie zbadać zarówno procesy odpowiedzialne za podtrzymywanie zdrowia (realizacja generatywności), jak i procesy odpowiedzialne za podtrzymywanie patologii osobowości (Cierpiałkowska, Sęk, 2016). Wskazałem również – na poziomie opisowym i wyjaśniającym – w jaki sposób procesy te wchodziły ze sobą w interakcję, wpływając na kształtowanie się dynamicznej równowagi decydującej o ostatecznym kształcie funkcjonowania generatywnego w różnych jego aspektach. Z kolei płaszczyzną, która umożliwiła taką integrację wyników wszystkich badań była wspólna rama teoretyczna, która pozwoliła nadać sens różnicom obserwowanym w wynikach każdego z badań, a także sformułować implikacje praktyczne i wskazówki co do potencjalnego wykorzystania wiedzy o generatywności w praktyce klinicznej.

Zanim jednak przejdę do dyskusji trzeciego, praktycznego celu projektu, chciałbym wskazać na wkład własny w rozwój metodologii badań nad generatywnością, który ma dwojaką formę. Po pierwsze, wedle mojej wiedzy prezentowany projekt jest pierwszym, w którym wykorzystano intensywny pomiar podłużny do badania funkcjonowania generatywnego. Mimo że w moim badaniu służył on celom ilustracyjnym i był rozwinięciem analizy wywiadów, to jednocześnie przeprowadzone badanie można potraktować jako pilotaż dla procedury dzienniczkowego pomiaru generatywności w kontekście doświadczanych trudności osobowościowych. Uzyskane

dane są ciekawe i wartościowe, co wskazuje, że badania dzienniczkowe są dobrym kierunkiem dla dalszych badań w obszarze generatywności. Po drugie, moim wkładem w rozwój badań nad generatywnością jest propozycja kategorii do analizy narracji generatywnej w materiale klinicznym. Kategorie te okazały się użytecznym narzędziem, które umożliwiło stworzenie bardzo szczegółowego, pogłębionego i osadzonego w teorii obrazu funkcjonowania generatywnego każdej z osób. Ponieważ utworzone przeze mnie kategorie wywodziły się częściowo z TRO, nie będą użyteczne dla wszystkich badaczy, ponieważ możliwość korzystania z nich uzależniona jest od znajomości TRO i biegłości w posługiwaniu się nią. Mogą jednak stanowić inspirację do tworzenia kategorii osadzonych w innych koncepcjach opisujących funkcjonowanie intrapsychiczne. Ciekawym kierunkiem do rozważenia wydaje się teoria przywiązania, która odegrała już ważną rolę w badaniach generatywności (np. Camera i in., 2024; Lawford, 2008; Lawford i in., 2017; McAdams, 2000). Po trzecie, warto wspomnieć, że choć nie stanowiło to bezpośrednio etapu projektu doktorskiego, to przygotowując się do jego realizacji przeprowadziłem adaptację *Loyolskiej skali generatywności* i *Listy zachowań generatywnych* i skale te już zaczęły być wykorzystywane w polskich badaniach (np. Ciesielski, 2024), co pokazuje, że udało się tym samym poszerzyć instrumentarium polskich badaczy generatywności (Bandel i in., 2023).

Ostatnim, trzecim celem projektu było wskazanie, w jakim zakresie możliwe jest korzystanie w praktyce klinicznej z wiedzy na temat funkcjonowania generatywnego wytworzonej w ramach badań naukowych. Uważam, że poprzez pokazanie powiązań między funkcjonowaniem generatywnym a funkcjonowaniem osobowości niniejszy projekt jest dużym krokiem w tym kierunku. Przeprowadzone przeze mnie badania pokazują, że psychoterapeuci i klinicyści powinni zwrócić uwagę na analizę funkcjonowania generatywnego pacjentów z kilku powodów. Proces zdrowienia u pacjentów z zaburzeniami osobowości powinien obejmować również zdolność do podjęcia normatywnych dla danej fazy rozwojowej zadań. Realizacja generatywności jest ważnym zadaniem etapu średniej dorosłości i rozwój pragnienia troski o młodsze pokolenia powinien świadczyć o postępującym procesie integracji struktury osobowości. Dotychczasowe badania pokazały też, że generatywność wiąże się z poczuciem dobrostanu i jakości życia (np. An, Cooney, 2006; de St. Aubin, 2013; Kim i in., 2017) i sensu w życiu (np. Bandel i in., 2023; de St. Aubin, 2013; Hofer i in., 2014), a także że negatywnie koreluje z niektórymi wskaźnikami zaburzeń psychicznego (np. Bandel i in., 2023; So i in., 2025). Praca nad rozwojem i rozumieniem troski generatywnej oraz

podejmowanie przez pacjentów zaangażowania generatywnego może skutkować poprawą w zakresie tych obszarów. Sugestie ujęcia wątku generatywności jako wartościowego z perspektywy psychoterapeutycznej były już formułowane przez innych autorów (Giroux, Smith, 2018b; Yalom, 2008), jednak nie zostały dotąd, o ile mi wiadomo, rozwinięte tak szeroko jak w niniejszej rozprawie. Marcia i Josselson (2013) wskazują, że psychoterapia często nie wprost odnosi się do funkcjonowania generatywnego (np. gdy pomaga pacjentom stawać się lepszymi rodzicami). Badania własne pokazują, że w bezpośrednim adresowaniu problemów w funkcjonowaniu generatywnym może leżeć duża wartość, natomiast propozycje konkretnych sposobów, w jakie można to zrobić, opisałem szczegółowo w następnym podrozdziale zawierającym praktyczne implikacje przeprowadzonych badań.

Warto też zwrócić uwagę, że opierając się na podobieństwach pomiędzy modelem TRO a współczesnymi dymensjonalnymi modelami zaburzeń osobowości zawartymi w ICD-11 (WHO, 2022) oraz DSM-5 (APA, 2013), przedstawione wnioski można w ograniczonym zakresie odnieść również do wiedzy o funkcjonowaniu pacjentów z różnym poziomem funkcjonowania osobowości (Blüml, Doering, 2021; Hörz-Sagstetter i in., 2021; Nazari i in., 2021). Problemy i niespójności w realizacji generatywności opisanych w pracy jako charakterystycznych dla osób z BPO można spodziewać się u osób, u których diagnozuje się poważne i skrajne upośledzenie funkcjonowania osobowości (według AMPD DSM-5) lub umiarkowane do głębokiego zaburzenia osobowości (według ICD-11). Trudności, które zgodnie z założeniami TRO wynikają z syndromu rozproszenia tożsamości oraz zaburzonego obrazu self i niskiego poziomu funkcjonowania moralnego (w zakresie kierowania się własnym kompasem moralnym), będą przejawiały się przede wszystkim w zaburzeniach funkcjonowania w sferze self, to znaczy tożsamości i samokierowaniu (APA, 2013). W zakresie tożsamości dla generatywności będzie miała znaczenie zdolność do utrzymania stabilnego obrazu siebie, włącznie ze stabilną samooceną, oraz umiejętność stawiania granic w relacjach z innymi. W zakresie samokierowania najważniejsza dla generatywności będzie umiejętność formułowania celów adekwatnych do zdolności i możliwości osoby, oraz gotowość do zaangażowania się w ich realizację. Z kolei trudności wynikające zgodnie z TRO z niskiej jakości relacji z obiektem, zaburzeń testowania rzeczywistości (szczególnie w aspektach społecznych) oraz niskiego poziomu funkcjonowania moralnego (w zakresie sposobu traktowania innych ludzi) będą przekładać się na trudności w funkcjonowaniu w sferze interpersonalnej zgodnie

z klasyfikacjami medycznymi, to znaczy empatii i intymności. W zakresie empatii dla generatywności kluczowa będzie umiejętność rozumienia perspektywy i potrzeb innych – młodszych – ludzi i gotowość do adekwatnego reagowania na nie. Z kolei w zakresie intymności kluczowa będzie zdolność do nawiązywania i utrzymywania bliskich relacji, również takich opartych na wzajemnej zależności oraz gotowość do okazywania troski i opieki innym.

Przedstawione tu porównanie wymaga dalszych empirycznych weryfikacji. W literaturze prowadzona jest jednak od dłuższego czasu dyskusja dotycząca tego, że diagnoza zaburzeń osobowości u osób w średniej dorosłości odbywa się głównie w oparciu o wskaźniki sformułowane w badaniach osób młodszych i może być w związku z tym nietrafna (np. Balsis i in., 2007; Giroux, Smith, 2018a; Oltmanns, Balsis, 2011; Segal i in., 2006). W świetle tej dyskusji badania własne mogą stanowić przyczynek do refleksji nad zasadnością włączenia funkcjonowania generatywnego jako specyficznego wskaźnika dla oceny funkcjonowania psychospołecznego osób w średnim wieku.

9.2. Implikacje praktyczne

Podstawowe implikacje praktyczne płynące z badań własnych dotyczą pracy diagnostycznej, psychoterapeutycznej i wsparciowej z pacjentami z zaburzeniami osobowości, szczególnie w okresie średniej dorosłości. Okazuje się, że w zakresie pracy diagnostycznej generatywność może stanowić użyteczną soczewkę, przez którą możliwe jest obejrzenie sposobu funkcjonowania osobowościowego pacjenta. Ponieważ mechanizmy odpowiedzialne za rozwój i podtrzymywanie patologii osobowości wpływają również na kształt funkcjonowania generatywnego, powinno ono odzwierciedlać wynikające z nich trudności. Jako że realizacja generatywności opiera się m.in. na poczuciu własnej skuteczności i kompetencji, zdolności do oceny własnych zasobów oraz chęci do długoterminowego, często nieodpłatnego zaangażowania na rzecz innych, jest ona polem do obserwacji trudności osobowościowych przejawianych w sferze self. Z kolei fakt, że zawsze jest realizowana w relacji z innymi, młodszymi osobami, wymaga adekwatnej oceny ich potrzeb oraz zdolności do nawiązania i utrzymania bliskich relacji, sprawia, że jest papierkiem lakmusowym dla trudności osobowościowych przejawianych w sferze interpersonalnej. Uważam zatem, że podczas diagnozowania pacjentów pod kątem występowania u nich zaburzeń osobowości zasadne jest zadawanie pytań o relacje z młodym pokoleniem. Czy pacjent/pacjentka ma wokół

siebie jedną lub więcej osób należących do młodszego pokolenia, czy z jakiegoś powodu – zawodowego lub osobistego – utrzymuje z nimi kontakty? Co dla nich robi, a co on/ona czerpie z tych relacji? Jak rozumie relacje międzypokoleniowe, jak się w nich czuje? Jak postrzega młodsze pokolenie, co lubi w młodych ludziach, a czego nie? Czy ma plan zaangażowania się jakoś w relacje z młodszymi osobami? Co jest dla niego/niej spuścizną lub ważnym osiągnięciem, które po sobie pozostawi? Eksploracja znaczenia nadawanego relacjom międzypokoleniowym i skryptowi generatywnemu może przynieść wiele istotnych diagnostycznie informacji.

Kontynuacją powinno być moim zdaniem uwzględnianie tych wątków w pracy psychoterapeutycznej i wsparciowej na dalszych etapach leczenia. Leczenie pacjentów z zaburzeniami osobowości często wymaga pracy długoterminowej i umożliwia obserwację zmian w funkcjonowaniu pacjenta w relacjach, dlatego warto przyglądać się również jego funkcjonowaniu w relacjach międzypokoleniowych – z własnymi dziećmi, młodszymi osobami w rodzinie czy współpracownikami. Warto również pogłębiać wiedzę o różnych sytuacjach, w których pacjent/pacjentka wchodzi w interakcję z młodszymi osobami, co ma dwojaki cel. Po pierwsze jest zaproszeniem do próby tworzenia narracji generatywnej, a umiejętność jej tworzenia, jak pokazałem na podstawie przeprowadzonych analiz, można uważać za wskaźnik zdrowia. Po drugie takie narracje generatywne mogą być poddane analizie, np. z wykorzystaniem zaproponowanych przeze mnie kategorii analitycznych, i tym samym dostarczać istotnych informacji o funkcjonowaniu generatywnym i osobowościowym pacjenta/pacjentki.

Jeśli zaś chodzi specyficznie o prowadzenie TFP, to zasadne jest analizowanie relacji międzypokoleniowych, podobnie jak innych relacji pacjenta, w perspektywie ujawniających się w nich obrazów self i obiektów. Można zatem dopytywać pacjentów, jak widzą siebie w relacjach z młodszymi osobami oraz kim są dla nich te osoby. Warto zwracać uwagę, jakie cechy przypisywane są ludziom, którzy mogliby być dla pacjenta/pacjentki obiektami generatywnymi. Warto wyeksplorować, czy stopień konsolidacji tożsamości pozwala pacjentom na dostrzeganie swoich zasobów w kontekście korzystania z nich do realizowania generatywności. Wiadomo też, że generatywność silnie opiera się na systemie wartości, który jest związany z rozwojem superego, a zatem pytania o ważne wartości, które pacjenci chcą przekazać innym, wzbogacają wiedzę o ich funkcjonowaniu moralnym. Z mojego doświadczenia klinicznego wynika, że u pacjentów, którzy mają dzieci, tematy te bywają bardzo żywe

(choć jest to kwestia wysoce indywidualna), natomiast bywa tak, że ci, którzy dzieci nie mają, sami nie zwracają uwagi na kwestię relacji międzypokoleniowych. Poruszenie tego tematu otwiera często ciekawy dla pacjentów, nowy obszar eksploracji. Możemy wtedy zadawać sobie pytanie, wobec kogo w życiu pacjenta kierowana jest generatywność – wobec uczniów lub studentów? Bratanka lub siostrzenicy? A może szerzej, wobec młodszych pokoleń w ogóle, poprzez produkty, które wytwarza w pracy? Uważam, że odkrywanie tego wspólnie w kontekście rozmowy o tym, jak bycie generatywnym wpływa na jakość relacji z obiektami generatywności, to wartościowy kierunek pracy.

9.3. Kierunki dalszych badań

Przeprowadzony przegląd literatury oraz badania własne pokazały, że generatywność to bardzo złożony konstrukt, a rozważania na temat jego znaczenia dla funkcjonowania w różnych obszarach życia mogą iść w bardzo wielu kierunkach. Poniżej opisałem kilka wątków, które na ten moment wydają mi się najciekawsze bądź najbardziej istotne dla rozwoju wiedzy o generatywności.

Po pierwsze, uważam, że warto kontynuować badania nad rolą zdrowego i zaburzonego funkcjonowania osobowości w kształtowaniu funkcjonowania generatywnego. Uzyskane w badaniach własnych wyniki sugerują, że jest to istotny kierunek, w którym należy podążać, by móc lepiej rozumieć wyniki uzyskiwane w badaniach nad generatywnością prowadzone z wykorzystaniem różnych metod badawczych i z udziałem różnych grup. Oglądanie generatywności przez pryzmat funkcjonowania osobowości niezwykle poszerza możliwości interpretacji uzyskanych wyników poprzez odniesienie ich do bogatej literatury poświęconej zaburzeniom osobowości. Dodatkowo, pozwoli to uzupełnić wciąż wyraźną lukę dotyczącą badań nad specyfiką i rozwojem zaburzeń osobowości w okresie średniej dorosłości. W ramach badań nad wzajemnymi związkami funkcjonowania osobowościowego i generatywnego uważam, że szczególną uwagę należałoby poświęcić roli patologii narcystycznej w jej różnych formach, ponieważ cechy narcystyczne mogą znacząco utrudniać realizację generatywności. Zróznicowanie, w jaki sposób wpływa na generatywność infantylny narcyzm, narcystyczne zaburzenie osobowości czy złośliwy narcyzm byłoby bardzo użyteczne klinicznie. Konieczne jest również podjęcie badań nad funkcjonowaniem generatywnym osób z różnym poziomem funkcjonowania osobowości/nasileniem patologii osobowości w rozumieniu modeli medycznych.

Po drugie, należy moim zdaniem w większym stopniu włączać w badania nad generatywnością grupy kliniczne doświadczającego różnego typu zaburzeń psychicznych. Wstępne doniesienia z badań pokazują, że stosowanie interwencji nakierowanych na wzmacnianie generatywności, w tym być może również omawianie wątków związanych z generatywnością podczas psychoterapii czy procesów wsparciowych, może mieć korzystny wpływ na przebieg leczenia. Do tej pory udowodniono, że generatywność jest pozytywnie skorelowana ze wskaźnikami dobrostanu, jakości życia, samooceną i niektórymi przebadanymi wskaźnikami zdrowia psychicznego. Zatem następny krok, jaki musimy zrobić, to zastanowić się, w jaki sposób możemy skorzystać z tej wiedzy.

Po trzecie, sądzę, że warto poszerzyć instrumentarium badacza generatywności o badania dziennikowe z wykorzystaniem intensywnego pomiaru podłużnego. Taki sposób badania innych zjawisk, np. zaburzeń osobowości, dostarcza bardzo ciekawych i unikatowych danych, które pozwalają na opisanie procesualnych zmian w zakresie badanych fenomenów. Można mieć nadzieję, że podobnie będzie w przypadku generatywności. Badania dziennikowe bardziej niż inne metody pozwalają na uwzględnienie pomiaru kontekstu (środowiska), który ma znaczenie dla podejmowanych zachowań czy doświadczanych przeżyć. Uważam, że taka wiedza jest nam potrzebna, aby m.in. lepiej zrozumieć, co prowokuje do podejmowania zachowań generatywnych, a co przed nimi powstrzymuje, albo co przywołuje do świadomości pragnienie zatroszczenia się o młodsze pokolenia, które dalej może skutkować generatywnym zaangażowaniem się. Prowadzenie takich badań byłoby również wsparciem dla badań opisanych w poprzednim akapicie – czyli dla projektowania skutecznych interwencji nakierowanych na wzmacnianie generatywności.

W końcu uważam również, że warto w pewien sposób powrócić do korzeni badań nad generatywnością i przeanalizować rolę stagnacji, która w dotychczasowych badaniach była często pomijana. Wydaje się, że stagnacja będzie częściej spotykana u osób z zaburzeniami osobowości, które z powodu charakteru doświadczanych trudności będą się wycofywać z zaangażowania generatywnego. Zatem dyskusja, czy generatywność i stagnacja stanowią dwa przeciwne bieguny tej samej dymensji (jak chciał Erikson; 1950/2000) czy stanowią dwa odrębne konstrukty, które wchodzą ze sobą w interakcję (jak pisali o tym np. Van Hiel i in., 2006) ma istotne przełożenie na praktykę pracy z osobami w średniej dorosłości. Czy wzmacniając generatywność, przyczyniamy się do odsunięcia się pacjenta na omawianej dymensji od stanu stagnacji? A może

potrzebujemy specyficznych oddziaływań, które będą nakierowane na osłabienie tendencji do wycofywania się w stagnację? Czy za podtrzymywanie stanu stagnacji odpowiadają te same mechanizmy intrapsychiczne, które zidentyfikowałem jako utrudniające autentyczne funkcjonowanie generatywne? A może za stanem stagnacji stoi coś jeszcze? Warto odpowiedzieć sobie na te pytania, aby oferować pacjentom skuteczniejszą, lepiej dopasowaną do ich indywidualnych potrzeb pomoc.

Zakończenie

W projekcie doktorskim podjąłem nowy, stosunkowo słabo dotąd eksplorowany obszar badań nad generatywnością, czyli jej związki ze zdrowym i zaburzonym funkcjonowaniem osobowości. Przeprowadzone badania pokazały, że to obiecujący kierunek dalszych badań, ponieważ zarówno trudności osobowościowe wydają się mieć znaczenie dla sposobu funkcjonowania generatywnego i możliwości korzystania z jego dobroczynnych efektów, jak i konieczność podjęcia roli generatywnej może pobudzać specyficzne dla zaburzeń osobowości problemy w funkcjonowaniu w relacjach z innymi ludźmi. Zaprezentowany projekt dotyczy ważnego tematu, czyli specyfiki zaburzeń osobowości u osób w średniej dorosłości, który wciąż jest niedostatecznie zbadanym obszarem w psychologii klinicznej. Udało mi się w pewnej mierze uzupełnić tę lukę w wiedzy. Zaprezentowałem również konsekwentną strategię interpretacji i integracji danych na temat generatywności pochodzących z badań prowadzonych z wykorzystaniem różnych metod i technik zbierania oraz analizy danych. Rozprawę zakończyłem sformułowaniem wskazówek co do wykorzystania wiedzy na temat związków generatywności i funkcjonowania osobowości w praktyce klinicznej, szczególnie w diagnozowaniu i leczeniu osób z zaburzeniami osobowości.

Badania własne dokładają nową cegiełkę do złożonego i wielowątkowego obrazu, jaki tworzy wiedza na temat generatywności. Projekt ten jest wynikiem analizy gromadzonej od ponad pół wieku literatury na temat roli generatywności w rozwoju człowieka, a także mojego doświadczenia psychoterapeutycznego w pracy z osobami z zaburzeniami osobowości w średnim wieku. Mam nadzieję, że przedstawione tu wnioski i zaproponowane metody badania generatywności będą stanowiły nowy punkt wyjścia do dalszych badań w tym obszarze, a także że zainspirują praktyków do włączenia generatywności jako ważnego wątku w pracy diagnostycznej oraz psychoterapeutycznej z pacjentami.

Bibliografia

- Abrams, R. C., Horowitz, S. V. (1996). Personality Disorders after Age 50: A Meta-Analysis. *Journal of Personality Disorders*, 10(3), 271–281. <https://doi.org/10.1521/pedi.1996.10.3.271>
- Adams-Price, C. E., Steinman, B. A. (2007). Crafts and generative expression: a qualitative study of the meaning of creativity in women who make jewelry in midlife. *International Journal of Aging & Human Development*, 65(4), 315–333. <https://doi.org/10.2190/AG.65.4.c>
- Adler, J. M., Clark, L. A. (2019). Incorporating narrative identity into structural approaches to personality and psychopathology. *Journal of Research in Personality*, 82, artykuł 103857. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2019.103857>
- Adler, J. M., Dunlop, W. L., Fivush, R., Lilgendahl, J. P., Lodi-Smith, J., McAdams, D. P., McLean, K. C., Pasupathi, M., Syed, M. (2017). Research Methods for Studying Narrative Identity: A Primer. *Social Psychological and Personality Science*, 8(5), 519–527. <https://doi.org/10.1177/1948550617698202>
- Alisat, S., Norris, J. E., Pratt, M. W., Matsuba, M. K., McAdams, D. P. (2014). Caring for the Earth: Generativity as a Mediator for the Prediction of Environmental Narratives from Identity Among Activists and Nonactivists. *Identity*, 14(3), 177–194. <https://doi.org/10.1080/15283488.2014.921172>
- Amad, A., Ramoz, N., Thomas, P., Jardri, R., Gorwood, P. (2014). Genetics of Borderline Personality Disorder: Systematic Review and Proposal of an Integrative Model. *Neuroscience and Biobehavioral Reviews*, 40, 6–19. <https://doi.org/10.1016/j.neubiorev.2014.01.003>
- Amerykańskie Towarzystwo Psychiatryczne. (1980). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders* (wyd. 3). Amerykańskie Towarzystwo Psychiatryczne.
- Amerykańskie Towarzystwo Psychiatryczne. (1994). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders* (wyd. 4). Amerykańskie Towarzystwo Psychiatryczne.

- Amerykańskie Towarzystwo Psychiatryczne. (2013). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders* (wyd. 5). Amerykańskie Towarzystwo Psychiatryczne.
- An, J. S., Cooney, T. M. (2006). Psychological well-being in mid to late life: The role of generativity development and parent–child relationships across the lifespan. *International Journal of Behavioral Development*, 30(5), 410–421. <https://doi.org/10.1177/0165025406071489>
- Aparisi, D., Granados, L., Sanmartín, R., Martínez-Monteagudo, M. C., García-Fernández, J. M. (2020). Relationship between Emotional Intelligence, Generativity and Self-Efficacy in Secondary School Teachers. *Sustainability*, 12(10), artykuł 3950. <https://doi.org/10.3390/su12103950>
- Ardelt, M., Landes, S. D., Vaillant, G. E. (2010). The Long-Term Effects of World War II Combat Exposure on Later Life Well-Being Moderated by Generativity. *Research in Human Development*, 7(3), 202–220. <https://doi.org/10.1080/15427609.2010.504505>
- Arnett, J. J. (2000). Emerging Adulthood. A Theory of Development From the Late Teens Through the Twenties. *American Psychologist*, 55(5), 469–480. <https://doi.org/10.1037//0003-066X.55.5.469>
- Atherton, O. E., Sutin, A. R., Terracciano, A., Robins, R. W. (2021). Stability and Change in the Big Five Personality Traits: Findings from a Longitudinal Study of Mexican-Origin Adults. *Journal of Personality and Social Psychology*, 122(2), 337–350. <https://doi.org/10.1037/pspp0000385>
- Bach, B., First, M. B. (2018). Application of the ICD-11 classification of personality disorders. *BMC Psychiatry*, 18(1), 351. <https://doi.org/10.1186/s12888-018-1908-3>
- Bach, B., Tracy, M. (2022). Clinical Utility of the Alternative Model of Personality Disorders: A 10th Year Anniversary Review. *Personality Disorders*, 13(4), 369–379. <https://doi.org/10.1037/per0000527>
- Bach, B., Simonsen, S. (2024). *ICD-11 Personality Disorders: A Clinician's Guide*. Hogrefe Publishing.
- Bach, B., Simonsen, E., Kongerslev, M. T., Bo, S., Hastrup, L. H., Simonsen, S., Sellbom, M. (2023). ICD-11 personality disorder features in the danish general population: Cut-

- offs and prevalence rates for severity levels. *Psychiatry Research*, 328, artykuł 115484. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2023.115484>
- Bakiera, L. (2018). Parental generativity. The concept and measurement. *Polish Psychological Bulletin*, 49(3), 344–354. <https://doi.org/0.24425/119501>
- Balsis, S., Gleason, M. E. J., Woods, C. M., Oltmanns, T. F. (2007). An Item Response Theory Analysis of *DSM-IV* Personality Disorder Criteria Across Younger and Older Age Groups. *Psychology and Aging*, 22(1), 171–185. <https://doi.org/10.1037/0882-7974.22.1.171>
- Balsis, S., Segal D. L., Donahue, C. (2009). Revising the Personality Disorder Diagnostic Criteria for the *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders–Fifth Edition (DSM-V)*: Consider the Later Life Context. *American Journal of Orthopsychiatry*, 79(4), 452–460. <https://doi.org/10.1037/aOo16508>
- Bandel, J. (2022). *Ujawnianie i rozwój tożsamości homoseksualnej. Raport z badania gejów aktywistów społecznych*. Wydawnictwo Rys.
- Bandel, J. (2025). Generatywność osób LGBT+: narracje o generatywnej trosce. W: A. Gajewska, J. Wycisk (red.), *Queerowa rodzinność. O wspólnotach i relacjach osób LGBT+* (s. 69–88). Wydawnictwo Nauk Społecznych i Humanistycznych.
- Bandel, J., Izdebska, I., Zając, D., Franczyk, J., Wojciechowska, M., Wójcik-Pyrć, K., Sieński, M., Jańczak, M. O. (w recenzji). The Long Road Ahead: Challenges in Defining and Measuring Change in RCTs on the Effectiveness of Long-Term Psychotherapy for Personality Disorders.
- Bandel, J., Soroko, E., Sękowski, M. (2023). Polska adaptacja kwestionariuszy *Loyolska skala generatywności* oraz *Lista zachowań generatywnych*. *Psychologia Rozwojowa*, 28(2), 63–79. <https://doi.org/10.4467/20843879PR.23.016.19853>
- Bangash, A. (2020). Personality disorders in later life: epidemiology, presentation and management. *BJPsych Advances*, 26(4), 208–218. <https://doi.org/10.1192/bja.2020.16>
- Baxter, P., Jack, S. (2008). Qualitative Case Study Methodology: Study Design and Implementation for Novice Researchers. *The Qualitative Report*, 13(4), 544–559. <https://doi.org/10.46743/2160-3715/2008.1573>

- Beaumont, S. L., Pratt, M. M. (2011). Identity Processing Styles and Psychosocial Balance during Early and Middle Adulthood: The Role of Identity in Intimacy and Generativity. *Journal of Adult Development*, 18, 172–183. <https://doi.org/10.1007/s10804-011-9125-z>.
- Becker, E. (1973). *The Denial of Death*. The Free Press.
- Bee, H. (2004). *Psychologia rozwoju człowieka*. Wydawnictwo Zysk i S-ka.
- Beisert, M. (2023). *Rozwój seksualny w okresie dzieciństwa. Praktyczna analiza teoretyczna*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Beisert, M., Izdebska, A. (2017). Zaburzenia seksualne w zaburzeniach osobowości. W: L. Cierpiąłkowska, E. Soroko (red.), *Zaburzenia osobowości. Problemy diagnozy klinicznej* (s. 303–320). Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Bell, D. C., Richard, A. J. (2000). Caregiving: The Forgotten Element in Attachment. *Psychological Inquiry*, 11(2), 69–83. https://doi.org/10.1207/S15327965PLI1102_01
- Bellizzi, K. M. (2004). Expressions of Generativity and Posttraumatic Growth in Adult Cancer Survivors. *International Journal of Aging & Human Development*, 58(4), 267–287. <https://doi.org/10.2190/DC07-CPVW-4UVE-5GK0>
- Bernard, A. W., Malone, M., Kman, N. E., Caterino, J. M., Khandelwal, S. (2011). Medical Student Professionalism Narratives: A Thematic Analysis and Interdisciplinary Comparative Investigation. *BMC Emergency Medicine*, 11(11). <https://doi.org/10.1186/1471-227X-11-11>
- Berzonsky, M. D. (1992). Identity Style and Coping Strategies. *Journal of Personality*, 60(4), 771–788. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.1992.tb00273.x>.
- Berzonsky, M. D. (2003). Identity Style and Well-Being: Does Commitment Matter? *Identity: an International Journal of Theory and Research*, 3(2), 131–142. <https://doi.org/10.1207/S1532706XID030203>
- Bhattacharyya, K. K., Molinari, V. (2024). Does Perceived Generativity Mediate the Association Between Optimism and Cognitive Function Over Time? Findings from Midlife in the United States Study. *International Journal of Aging & Human Development*, 99(2), 135–151. <https://doi.org/10.1177/00914150231219007>

- Bird, J., Caligor, E. (2024). A case report of the treatment of narcissistic personality disorder with transference focused psychotherapy. *Journal of Clinical Psychology*, 80(5), 1177–1191. <https://doi.org/10.1002/jclp.23637>
- Blatný, M., Millová, K., Jelínek, M., Romaňáková, M. (2019). Personality Predictors of Midlife Generativity: A Longitudinal Study. *Journal of Adult Development*, 26(3), 219–231. <https://doi.org/10.1007/s10804-018-9323-z>
- Blüml, V., Doering, S. (2021). ICD-11 Personality Disorders: A Psychodynamic Perspective on Personality Functioning. *Frontiers in Psychiatry*, 12, 654026. <https://doi.org/10.3389/fpsy.2021.654026>
- Booth, A., Hannes, K., Harden, A., Noyes, J., Harris, J., Tong, A. (2014). COREQ (Consolidated Criteria for Reporting Qualitative Studies). W: D. Moher, D. G. Altman, K. F., Schulz, I. Simera, E. Wager (red.), *Guidelines for Reporting Health Research* (s. 214–226). John Wiley & Sons, Ltd.
- Bower, K. L., Lewis, D. C., Bermúdez, J. M., Singh, A. A. (2021). Narratives of Generativity and Resilience among LGBT Older Adults: Leaving Positive Legacies despite Social Stigma and Collective Trauma. *Journal of Homosexuality*, 68(2), 230–251. <https://doi.org/10.1080/00918369.2019.1648082>
- Bradley, C. L. (1997). Generativity–Stagnation: Development of a Status Model. *Developmental Review*, 17(3), 262–290. <https://doi.org/10.1006/drev.1997.0432>
- Braun, V., Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>
- Braun, V., Clarke, V. (2020). One size fits all? What counts as quality practice in (reflexive) thematic analysis? *Qualitative Research in Psychology*, 18(3), 328–352. <https://doi.org/10.1080/14780887.2020.1769238>
- Braun, V., Clarke, V. (2023). Toward good practice in thematic analysis: Avoiding common problems and be(com)ing a knowing researcher. *International Journal of Transgender Health*, 24(1), 1–6. <https://doi.org/10.1080/26895269.2022.2129597>
- Braun, V., Clarke, V. (2024). *Analiza tematyczna. Praktyczny przewodnik*. Wydawnictwo Naukowe PWN.

- Brelsford, G. M., Marinelli, S., Ciarrochi, J. W., Dy-Liacco, G. S. (2009). Generativity and Spiritual Disclosure in Close Relationships. *Psychology of Religion and Spirituality*, 1(3), 150–161. <https://doi.org/10.1037/a0015821>
- Brim, O. G., Ryff, C. D., Kessler, R. C. (red.). (2004). *How Healthy Are We? A National Study of Well-Being in Midlife*. The University of Chicago Press.
- Brudek, P., Sękowski, M., Steuden, S. (2020). Polish Adaptation of the Death Attitude Profile–Revised. *OMEGA–Journal of Death and Dying*, 81(1), 18–36. <https://doi.org/10.1177/0030222818754670>.
- Brzezińska, A. (2017). *Tożsamość u progu dorosłości. Wizerunek uczniów szkół ponadgimnazjalnych*. Wydawnictwo Naukowe Wydziału Nauk Społecznych UAM.
- Busch, H. (2023). The indirect effect of generativity on fear of death through ego-integrity holds when controlling for spirituality. *Death Studies*, 47(8), 957–961. <https://doi.org/10.1080/07481187.2022.2142327>
- Busch, H. (2024a). Evidence of an Indirect Effect of Generativity on Fear of Death Through Ego-Integrity Considering Social Desirability. *OMEGA – Journal of Death and Dying*, 88(3), 998–1015. <https://doi.org/10.1177/00302228211053159>
- Busch, H. (2024b). Seeing Death with More Equanimity: The Indirect Effect of Generativity on Death Acceptance Through Ego-Integrity. *Journal of Adult Development*, 31, 75–85. <https://doi.org/10.1007/s10804-023-09450-x>
- Busch, H., Hofer, J., Poláčeková Šolcová, I., Tavel, P. (2018). Generativity affects fear of death through ego integrity in German, Czech, and Cameroonian older adults. *Archives of gerontology and geriatrics*, 77, 89–95. <https://doi.org/10.1016/j.archger.2018.04.001>
- Cain, N. M., Meehan, K. B., Roche, M. J., Sowislo, J., Lenzenweger, M. F., Clarkin, J. F. (2025). From Bench to Bedside: Examining the Interpersonal and Affective Context of Borderline Personality Disorder as It Unfolds Over Time in Psychotherapy. *Journal of Psychopathology and Clinical Science*. Advance online publication. <https://doi.org/10.1037/abn0001032>

- Caligor, E., Clarkin, J. F. (2013). Model osobowości i patologii osobowości oparty na teorii relacji z obiektem. W: J. F. Clarkin, P. Fonagy, G. O. Gabbard (red.), *Psychoterapia psychodynamiczna zaburzeń osobowości* (s. 23–60). Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Caligor, E., Clarkin, J. F., Sowislo, J. F. (2022). Levels of Personality Organization: Theoretical Background and Clinical Applications. W: R. E. Feinstein (red.), *Personality Disorders* (s. 33–57). Oxford University Press.
- Caligor, E., Kernberg, O. F., Clarkin, J. F. (2019). *Podręcznik psychoterapii psychodynamicznej w patologii osobowości z wyższego poziomu*. Polskie Towarzystwo Psychoterapii Psychodynamicznej.
- Caligor, E., Kernberg, O. F., Clarkin, J. F., Yeomans, F. E. (2021). *Psychoterapia psychodynamiczna patologii osobowości. Leczenie self i funkcjonowania interpersonalnego*. Polskie Towarzystwo Psychoterapii Psychodynamicznej.
- Caligor, E., Preti, E., Stern, B. L., Sowislo, J. F., Clarkin, J. F. (2023). Object Relations Theory Model of Personality Disorders. *American Journal of Psychotherapy*, 76(1), 26–30. <https://doi.org/10.1176/appi.psychotherapy.20220027>
- Camera, G., Dellagiulia, A., Spinelli, M., Fasolo, M., Lionetti, F. (2024). The Influence of Insecure Romantic Attachment on Generativity. *Journal of Adult Development*, 31, 65–74. <https://doi.org/10.1007/s10804-023-09448-5>.
- Campbell, J. (red.). (1976). *The Portable Jung*. Penguin Books.
- Celdrán, M. (2024). Grandparenting and Generativity. W: F. Villar, H. L. Lawford, M. W. Pratt (red.), *The Development of Generativity across Adulthood* (s. 183–198). Oxford University Press.
- Cervone, D., Pervin, L. A. (2011). *Osobowość. Teoria i badania*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Chacur, K. (2024). Generativity and Artistic Practices Throughout Adulthood. W: F. Villar, H. L. Lawford, M. W. Pratt (red.), *The Development of Generativity Across Adulthood* (s. 151–165). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/9780191966309.003.0009>

- Chazan, M., Baldwin, M. (2021). Queering generativity and futurity: LGBTQ2IA+ stories of resistance, resurgence, and resilience. *International Journal of Ageing and Later Life*, 15(1), 73–102. <https://doi.org/10.3384/ijal.1652-8670.1574>
- Chen, J., Krahn, H. J., Galambos, N. L., Johnson, M. D. (2022). Wanting To Be Remembered. Intrinsically Rewarding Work and Generativity in Early Midlife. *Canadian Review of Sociology*, 56(1), 30–48. <https://doi.org/10.1111/cars.12228>
- Christensen, C. (2017). *Attachment, Forgiveness, and Generativity in Midlife. Doctor of Psychology (PsyD)*, 226. <http://digitalcommons.georgefox.edu/psyd/226>
- Cieciuch, J., Łakuta, P., Strus, W., Oltmanns, J. R., Widiger, T. (2022). Pomiar zaburzeń osobowości w systemie diagnostycznym ICD-11: Polska adaptacja Inwentarza osobowości PiCD. *Psychiatria Polska*, 56(6), 1185–1202. <https://doi.org/10.12740/PP/OnlineFirst/138563>
- Cierpiałkowska, L. (2007). *Psychopatologia*. Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR.
- Cierpiałkowska, L. (2012). Związki miłosne i koluzyjne. W: M. Beisert (red.), *Seksualność w cyklu życia człowieka* (s. 195–212). Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Cierpiałkowska, L., Grzegorzewska, I. (2023). *Zaburzenie osobowości borderline u młodzieży. Diagnoza, terapia, profilaktyka*. Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR.
- Cierpiałkowska, L., Kwiecień, A., Miśko, N. (2016). Zdolność do mentalizacji w kontekście relacji przywiązania u osób z zaburzeniami *borderline*. W: L. Cierpiałkowska, D. Górka (red.), *Mentalizacja z perspektywy rozwojowej i klinicznej* (s. 182–206). Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Cierpiałkowska, L., Sęk, H. (2016). Teoretyczne i metodologiczne podstawy psychologii klinicznej. W: L. Cierpiałkowska, H. Sęk (red.), *Psychologia kliniczna* (s. 35–48). Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Cierpiałkowska, L., Soroko, E. (2017). Zaburzenia osobowości w modelach medycznych i w psychologii różnic indywidualnych. W: L. Cierpiałkowska, E. Soroko (red.), *Zaburzenia osobowości. Problemy diagnozy klinicznej* (s. 15–34). Wydawnictwo Naukowe UAM.

- Ciesielski, P. (2024). Predictors of prejudice towards childfree individuals in Poland. *Scandinavian Journal of Psychology*, 65(3), 403–410. <https://doi.org/10.1111/sjop.12985>
- Clarkin, J. F., Caligor, E., Sowislo, J. F. (2020). An Object Relations Model Perspective on the Alternative Model for Personality Disorders (DSM-5). *Psychopathology*, 53(3-4), 141–148. <https://doi.org/10.1159/000508353>
- Clarkin, J. F., Caligor, E., Stern, B., Kernberg, O. F. (2019). Manual for the structured interview of personality organization-revised (STIPO-R). Weill Cornell Medical College. <https://www.borderlinedisorders.com/assets/STIPORmanual.July2021.pdf>
- Clarkin, J. F., Yeomans, F. E., Kernberg, O. F. (1999). *Psychotherapy for Borderline Personality*. John Wiley & Sons Inc.
- Clarkin, J. F., Yeomans, F. E., Kernberg, O. F. (2006). *Psychotherapy for Borderline Personality: Focusing on Object Relations*. American Psychiatric Publishing.
- Clarkin, J. F., Fonagy, P., Levy, K. N., Bateman, A. (2015). Borderline Personality Disorder. W: P. Luyten, L. C. Mayes, P. Fonagy, M. Target, S. J. Blatt (red.), *Handbook of Psychodynamic Approaches to Psychopathology* (s. 353–380). The Guilford Press.
- Clarkin, J. F., Levy, K. N., Lenzenweger, M. F., Kernberg, O. F. (2007). Evaluating Three Treatments for Borderline Personality Disorder: A Multiwave Study. *American Journal of Psychiatry*, 164(6), 922–928. <https://doi.org/10.1176/ajp.2007.164.6.922>
- Cohler, B. J., Hostetler, A. J., Boxer, A. M. (1998). Generativity, Social Context, and Lived Experience: Narratives of Gay Men in Middle Adulthood. W: E. de St. Aubin, D. P. McAdams, (red.), *Generativity and Adult Development: How and Why do We Care for the Next Generation* (s. 265–310). American Psychological Association.
- Costa, P. T., McCrae, R. R. (1994). Stability and Change in Personality From Adolescence Through Adulthood. W: C. F. Halverson, G. A. Kohnstamm, R. P. Martin (red.), *The Developing Structure of Temperament and Personality from Infancy to Adulthood* (s. 139–150). Psychology Press.

- Cox, K. S., Wilt, J., Olson, B., McAdams, D. P. (2010). Generativity, the Big Five, and Psychosocial Adaptation in Midlife Adults. *Journal of Personality*, 78(4), 1185–1208. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.2010.00647.x>
- Creswell, J. W. (2013). *Projektowanie badań naukowych. Metody jakościowe, ilościowe i mieszane*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Czarna, A. Z., Dufner, M., Clifton, A. D. (2014). The effects of vulnerable and grandiose narcissism on liking-based and disliking-based centrality in social networks. *Journal of Research in Personality*, 50, 42–45. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2014.02.004>.
- de St. Aubin, E. (1993). A validation of a measure of generativity and an empirical exploration of the personality correlates of generativity [niepublikowana praca magisterska]. Loyola University Chicago.
- de St. Aubin, E. (1998). Truth Against the World: A Psychobiographical Exploration of Generativity in the Life of Frank Lloyd Wright. W: E. de St. Aubin, D. P. McAdams, (red.), *Generativity and Adult Development: How and Why do We Care for the Next Generation* (s. 391–428). American Psychological Association.
- de St. Aubin, E. (2013). Generativity and the Meaning of Life. W: J. A. Hicks, C. Routledge (red.), *The Experience of Meaning in Life: Classical Perspectives, Emerging Themes, and Controversies* (s. 241–255). Springer.
- de St. Aubin, E., McAdams, D. P. (1995). The Relations of Generative Concern and Generative Action to Personality Traits, Satisfaction/Happiness with Life, and Ego Development. *Journal of Adult Development*, 2(2), 99–112. <https://doi.org/10.1007/BF02251258>
- Diamond, D., Yeomans, F. E., Stern, B. L., Kernberg, O. F. (2023). *Psychoterapia skoncentrowana na przeniesieniu w leczeniu patologicznego narcyzmu*. Dolnośląskie Centrum Psychodynamiczne.
- Dillon, M., Wink, P., Fay, K. (2003). Is Spirituality Detrimental to Generativity? *Journal for the Scientific Study of Religion*, 42(3), 427–442. <https://doi.org/10.1111/1468-5906.00192>

- Doering, S., Burgmer, M., Heuft, G., Menke, D., Bäumer, B., Lübking, M., Feldmann, M., Hörz, S., Schneider, G. (2013). Reliability and validity of the German version of the Structured Interview of Personality Organization (STIPO). *BMC Psychiatry*, 13, artykuł 210. <https://doi.org/10.1186/1471-244X-13-210>
- Doering, S., Hörz, S., Rentrop, M., Fischer-Kern, M., Schuster, P., Benecke, C., Buchheim, A., Martius, P., Buchheim, P. (2010). Transference-focused psychotherapy v. treatment by community psychotherapists for borderline personality disorder: randomised controlled trial. *The British Journal of Psychiatry*, 196(5), 389–395. <https://doi.org/10.1192/bjp.bp.109.070177>
- Doerwald, F., Zacher, H., Van Yperen, N. W., Scheibe, S. (2021). Generativity at work: A meta-analysis. *Journal of Vocational Behavior*, 125, artykuł 103521. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2020.103521>
- Dolczewski, M. (2023). *Regulacja poczucia własnej wartości w narcystycznej patologii osobowości* [niepublikowana rozprawa doktorska]. Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.
- Douglas, J. D. (1990-1991). Patterns of change following parent death in midlife adults. *Omega: Journal of Death and Dying*, 22(2), 123–137. <https://doi.org/10.2190/EU8P-UTG6-05HB-LJAG>
- Dryll, E., Cierpka, A. (2023). Narracja autobiograficzna w biegu życia. *Człowiek i społeczeństwo*, 56, 23–43. <https://doi.org/10.14746/cis.2023.56.2>
- Duvall, E. M. (1957). *Family Development*. J.B. Lippincott Company.
- Edelstein, R. S., Newton, N. J., Stewart, A. J. (2012). Narcissism in Midlife: Longitudinal Changes in and Correlates of Women's Narcissistic Personality Traits. *Journal of Personality*, 80(5), 1179–1204. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.2011.00755.x>
- Ehlman, K., Ligon, M. (2012). The Application of a Generativity Model for Older Adults. *International Journal of Aging and Human Development*, 74(4), 331–344. <https://doi.org/10.2190/AG.74.4.d>
- Erikson, E. H. (1950/2000). *Człowiek i społeczeństwo*. Dom Wydawniczy REBIS.

- Erikson, E. H. (1958). *Young Man Luther: A Study on Psychoanalysis and History*. W. W. Norton & Company.
- Erikson, E. H. (1969). *Gandhi's Truth: On the Origins of Militant Nonviolence*. W. W. Norton & Company.
- Erikson, E. H. (1982/2002). *Dopełniony cykl życia*. Dom Wydawniczy REBIS.
- Erikson, E. H. (1988). Youth: Fidelity and Diversity. *Daedalus*, 117(3), 1–24.
- Erikson, E. H., Erikson, J. M., Kivnick, H. Q. (1986). *Vital Involvement in Old Age*. W.W. Norton & Company.
- Faßbender, K., Wiebe, A., Bates, T. C. (2019). Physical and Cultural Inheritance Enhance Agency, but What are the Origins of this Concern to Establish a Legacy? A Nationally Representative Twin Study of Erikson's Concept of Generativity. *Behavior Genetics*, 49, 244–257. <https://doi.org/10.1007/s10519-018-9943-x>
- Fadjukoff, P., Pulkkinen, L., Lyyra, A., Kokko, K. (2016). Parental Identity and Its Relation to Parenting and Psychological Functioning in Middle Age. *Parenting: Science and Practice*, 16(2), 87–107. <https://doi.org/10.1080/15295192.2016.1134989>
- First, M. B., Skodol, A. E., Bender, D. S., Oldham, J. M. (2018). User's Guide for the Structured Clinical Interview for the DSM-5® Alternative Model for Personality Disorders (SCID-5-AMPD). American Psychiatric Association Publishing.
- Flick, U. (2010). *Projektowanie badania jakościowego*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Fraley, R. C., Waller, N. G., Brennan, K. A. (2000), An item-response theory analysis of self-report measures of adult attachment. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78(2), 350–365. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.78.2.350>
- Frensch, K. M., Pratt, M. W., Norris, J. E. (2007). Foundations of generativity: Personal and family correlates of emerging adults' generative life-story themes. *Journal of Research in Personality*, 41, 45–62. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2006.01.005>
- Freud, S. (1915/2009). Aktualne uwagi o wojnie i śmierci. W: S. Freud, *Pisma społeczne* (s. 25–49). Wydawnictwo KR.

- Galt, C. P., Hayslip, B. (1998). Age Differences in Levels of Overt and Covert Death Anxiety. *OMEGA—Journal of Death and Dying*, 37(3), 187–202. <https://doi.org/10.2190/U0M0-BWMV-WF6F-U4DH>
- Gamache, D., Savard, C., Leclerc, P., Côté, A. (2019). Introducing a Short Self-Report for the Assessment of DSM-5 Level of Personality Functioning for Personality Disorders: The Self and Interpersonal Functioning Scale. *Personality Disorders: Theory, Research, and Treatment*, 10(5), 438–447. <https://doi.org/10.1037/per0000335>
- Ganellen R. J. (2007). Assessing Normal and Abnormal Personality Functioning: Strengths and Weaknesses of Self-Report, Observer, and Performance-Based Methods. *Journal of Personality Assessment*, 89(1), 30–40. <https://doi.org/10.1080/00223890701356987>
- Gemignani, M. (2011). Between Researcher and Researched: An Introduction to Countertransference in Qualitative Inquiry. *Qualitative Inquiry*, 17(8), 701–708. <https://doi.org/10.1177/1077800411415501>
- Gesser, G., Wong, P. T. P., Reker, G. T. (1987-88). Death Attitudes Across the Life-Span: The Development and Validation of the Death Attitude Profile (DAP). *OMEGA—Journal of Death and Dying*, 18(2), 113–128. <https://doi.org/10.2190/0DQB-7Q1E-2BER-H6YC>
- Giroux, C., Smith, W. (2018a). Personality Disorders in Late Life. W: A. Hategan, J. A. Bourgeois, C. H. Hirsch, C. Giroux (red.), *Geriatric Psychiatry. A Case-Based Textbook* (s. 535–557). Springer.
- Giroux, C., Smith, W. (2018b). Psychotherapy in Late Life. W: A. Hategan, J. A. Bourgeois, C. H. Hirsch, C. Giroux (red.), *Geriatric Psychiatry. A Case-Based Textbook* (s. 177–200). Springer.
- Glăveanu, V. P. (2013). Rewriting the Language of Creativity: The Five A's Framework. *Review of General Psychology*, 17(1), 69–81. <https://doi.org/10.1037/a0029528>

- Gleason, M. E. J., Weinstein, Y., Balsis, S., Oltmanns, T. F. (2014). The Enduring Impact of Maladaptive Personality Traits on Relationship Quality and Health in Later Life. *Journal of Personality*, 82(6), 493–501. <https://doi.org/10.1111/jopy.12068>
- Goldberg L.R., Johnson J.A., Eber H.W., Hogan R., Ashton M.C., Cloninger C.R., Gough H.G. (2006), The international personality item pool and the future of public-domain personality measures. *Journal of Research in Personality*, 40(1), 84–96. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2005.08.007>
- Greenberg, J., Solomon, S., Pyszczynski, T. (1997). Terror Management Theory of Self-Esteem and Cultural Worldviews: Empirical Assessments and Conceptual Refinements. W: M. P. Zanna (red.), *Advances in experimental social psychology*, t. 29 (s. 61–139). Academic Press. [https://doi.org/10.1016/S0065-2601\(08\)60016-7](https://doi.org/10.1016/S0065-2601(08)60016-7)
- Grossman, M. R., Gruenewald, T. L. (2017). Caregiving and Perceived Generativity: A Positive and Protective Aspect of Providing Care? *Clinical Gerontologist*, 40(5), 435–447. <https://doi.org/10.1080/07317115.2017.1317686>
- Gruenewald, T. L. (2024). Generativity, Health, and Well-Being. W: F. Villar, H. L. Lawford, M. W. Pratt (red.), *The Development of Generativity across Adulthood* (s. 383–398). Oxford University Press.
- Gruenewald, T. L., Karlamangla, A. S., Greendale, G. A., Singer, B. H., Seeman, T. E. (2007). Feelings of Usefulness to Others, Disability, and Mortality in Older Adults: The MacArthur Study of Successful Aging. *Journals of Gerontology: Series B*, 62(1), P28–P37, <https://doi.org/10.1093/geronb/62.1.P28>
- Gruenewald, T. L., Liao, D. H., Seeman, T. E. (2012). Contributing to Others, Contributing to Oneself: Perceptions of Generativity and Health in Later Life. *Journals of Gerontology. Series B, Psychological Sciences and Social Sciences*, 67(6), 660–665. <https://doi.org/10.1093/geronb/gbs034>
- Guastello, D. D., Guastello, S. J., Briggs, J. M. (2014). Parenting Style and Generativity Measured in College Students and Their Parents. *SAGE Open*, 4(1). <https://doi.org/10.1177/2158244013518053>

- Hańbowski, W. (2020). *W cieniu zmarłego obiektu i inne studia przypadków*. Instytut Studiów Psychoanalitycznych im. Hanny Segal.
- Hart, H. M., McAdams, D. P., Hirsch, B. J., Bauer, J. J. (2001). Generativity and Social Involvement Among African Americans and White Adults. *Journal of Research in Personality*, 35(2), 208–230. <https://doi.org/10.1006/jrpe.2001.2318>
- Heckhausen, J. (2001). Adaptation and Resilience in Midlife. W: M. E. Lachman (red.), *Handbook of Midlife Development* (s. 345–394). John Wiley & Sons, Inc.
- Hendin, H. M., Cheek, J. M. (1997). Assessing hypersensitive narcissism: A reexamination of Murray's narcissism scale. *Journal of Research in Personality*, 31(4), 588–599. <https://doi.org/10.1006/jrpe.1997.2204>
- Herr, D. J., Buchanan, E. M. (2020). Generativity and other buffers of death awareness in first responders. *Anxiety, stress, and coping*, 33(2), 193–206. <https://doi.org/10.1080/10615806.2019.1695522>
- Hofer, J., Busch, H., Au, A., Poláčková Šolcová, I., Tavel, P., Tsien Wong, T. (2014). For the Benefit of Others: Generativity and Meaning in Life in the Elderly in Four Cultures. *Psychology and Aging*, 29(4), 764–775. <https://doi.org/10.1037/a0037762>
- Hofer, J., Busch, H., Chasiotis, A., Kärtner, J., Campos, D. (2008). Concern for Generativity and Its Relation to Implicit Pro-Social Power Motivation, Generative Goals, and Satisfaction with Life: A Cross-Cultural Investigation. *Journal of Personality*, 76(1), 1–30. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.2007.00478.x>
- Hollway, W., Jefferson, T. (2000). *Doing Qualitative Research Differently*. SAGE Publications Ltd.
- Holmes, J. (2014). Countertransference in qualitative research: A critical appraisal. *Qualitative Research*, 14(2), 166–183. <https://doi.org/10.1177/1468794112468473>
- Homan, K. J., Greenberg, J. S., Mailick, M. R. (2019). Generativity and Well-Being of Midlife and Aging Parents With Children With Developmental or Mental Health Problems. *Research on Aging*, 42(3–4), 95–104. <https://doi.org/10.1177/0164027519884759>

- Hopwood, C. J., Kotov, R., Krueger, R. F., Watson, D., Widiger, T. A., Althoff, R. R., Ansell, E. B., Bach, B., Michael Bagby, R., Blais, M. A., Bornovalova, M. A., Chmielewski, M., Cicero, D. C., Conway, C., De Clercq, B., De Fruyt, F., Docherty, A. R., Eaton, N. R., Edens, J. F., Forbes, M. K., [...] Zimmermann, J. (2018). The time has come for dimensional personality disorder diagnosis. *Personality and Mental Health*, 12(1), 82–86. <https://doi.org/10.1002/pmh.1408>
- Hopwood, C. J., Morey, L. C., Edelen, M. O., Shea, M. T., Grilo, C. M., Sanislow, C. A., McGlashan, T. H., Daversa, M. T., Gunderson, J. G., Zanarini, M. C., Markowitz, J. C., Skodol, A. E. (2008). A Comparison of Interview and Self-Report Methods for the Assessment of Borderline Personality Disorder Criteria. *Psychological Assessment*, 20(1), 81–85. <https://doi.org/10.1037/1040-3590.20.1.81>
- Hopwood, C. J., Wright, A. G. C., Bleidorn, W. (2022). Person–environment transactions differentiate personality and psychopathology. *Nature Reviews Psychology*, 1, 55–63. <https://doi.org/10.1038/s44159-021-00004-0>
- Hörz-Sagstetter, S., Volkert, J., Rentrop, M., Benecke, C., Gremaud-Heitz, D. J., Unterrainer, H. F., Schauenburg, H., Seidler, D., Buchheim, A., Doering, S., Feil, M. G., Clarkin, J. F., Dammann, G., Zimmermann, J. (2021). A Bifactor Model of Personality Organization. *Journal of Personality Assessment*, 103(2), 149–160. <https://doi.org/10.1080/00223891.2019.1705463>
- Izdebska, A., Pastwa-Wojciechowska, B. (2013). Organizacja osobowości i jej pomiar – polska adaptacja kwestionariusza IPO Kernberga i współpracowników. *Czasopismo psychologiczne*, 19(1), 17–27.
- James, W. (1890). *The Principles of Psychology*. Dover Publications.
- Jankowska, M. (2018). Psychologiczne aspekty postaw wobec śmierci. *Kwartalnik Naukowy Fides et Ratio*, 36(4), 372–394.
- Janusz, B., Czapkiewicz, K., Wolska, M., Bierzyński, K., Müldner-Nieckowski, Ł., Furgał, M. (2019). Guidelines for constructing clinical case studies in psychotherapy. *Psychoterapia*, 191(4), 41–56. <https://doi.org/10.12740/PT/115884>

- Janusz, B., Jurek, J., Dejko-Wańczyk, K. (2018). The grieving process after child loss from the perspective of the continuing bonds theory: a systematic case study. *Psychoterapia*, 187(4), 31–42.
- Janusz, B., Jurek, J., Dejko-Wańczyk, K. (2022). Time in Grief: How do Bereaved Parents Mentalize It? *OMEGA – Journal of Death and Dying*, 88(4), 1446-1464. <https://doi.org/10.1177/00302228211062369>
- Jańczak, M. O. (2018). Mentalizacja w praktyce klinicznej – perspektywa psychodynamiczna. *Psychoterapia*, 187(4), 5–17.
- Jańczak, M. O., Soroko, E. (2025). Level of personality functioning and maladaptive personality traits in relations to depression and anxiety symptoms in middle and older adults. *Scientific Reports*, 15, artykuł 11303. <https://doi.org/10.1038/s41598-025-96067-7>
- Jańczak, M. O., Soroko, E., Wrocławska-Warchał, E., Ciecuch J. (w przygotowaniu). Ustrukturalizowany Wywiad Kliniczny do Badania Zaburzeń Osobowości według Alternatywnego Modelu Zaburzeń Osobowości DSM-5.
- Jaques, E. (1965). Death and the Mid-Life Crisis. *International Journal of Psychoanalysis*, 46. 502–514.
- Jefferson, G. (2004). Glossary of transcript symbols with an Introduction. W: G. H. Lerner (red.), *Conversation Analysis: Studies from the first generation* (s. 13–31). John Benjamins.
- Jia, F., Alisat, S., Soucie, K., Pratt, M. (2015). Generative Concern and Environmentalism: A Mixed Methods Longitudinal Study of Emerging and Young Adults. *Emerging Adulthood*, 3(5), 306–319. <https://doi.org/10.1177/2167696815578338>
- Jo, R., Broadbear, J. H., Hope, J., Rao, S. (2023). Late manifestations of borderline personality disorder: Characterization of an under-recognized phenomenon. *Personality and Mental Health*, 17(2), 165–175. <https://doi.org/10.1002/pmh.1571>

- Jordan, G., Davidson, L., Bellamy, C. (2022). Generativity Among People with Lived Experience of Mental Illness and Distress. *American Journal of Orthopsychiatry*, 92(3), 280–290. <https://doi.org/10.1037/ort0000614>
- Joshanloo, M. (2025). Key Predictors of Generativity in Adulthood: A Machine Learning Analysis. *The Journals of Gerontology, Series B*, 80(4), artykuł gbae204. <https://doi.org/10.1093/geronb/gbae204>
- Jung, C. G. (1971). The Stages of Life. W: J. Campbell (red.), *The Portable Jung* (s. 3–22). Penguin Books.
- Kernberg O. F. (1974a). Barriers to falling and remaining in love. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 22(3), 486–511. <https://doi.org/10.1177/000306517402200302>
- Kernberg, O. F. (1974b). Mature love: Prerequisites and characteristics. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 22(4), 743–768. <https://doi.org/10.1177/000306517402200402>
- Kernberg, O. F. (1975). *Borderline Conditions and Pathological Narcissism*. Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
- Kernberg, O. F. (1976). *Object-Relations Theory and Clinical Psychoanalysis*. Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
- Kernberg, O. F. (1980). *Internal World and External Reality. Object Relations Theory Applied*. Jason Aronson.
- Kernberg, O. F. (1984). *Severe Personality Disorders. Psychotherapeutic Strategies*. Yale University Press.
- Kernberg, O. F. (1992). *Aggression in Personality Disorders and Perversions*. Yale University Press.
- Kernberg, O. F. (1998). *Związki miłosne. Norma i patologia*. Wydawnictwo Zysk i S-ka.

- Kernberg, O. F. (2004). *Aggressivity, Narcissism, and Self-Destructiveness in the Psychotherapeutic Relationship. New Developments in the Pscyhopathology and Psychotherapy of Severe Personality Disorders*. Yale University Press.
- Kernberg, O. F. (2006). Identity: Recent Findings and Clinical Implications. *Psychoanalytic Quaterly*, 75(4), 969–1004. <https://doi.org/10.1002/j.2167-4086.2006.tb00065.x>
- Kernberg, O. F. (2008). The destruction of time in pathological narcissism. *The International Journal of Psychoanalysis*, 89(2), 299–312. <https://doi.org/10.1111/j.1745-8315.2008.00023.x>
- Kernberg O. F. (2009). The concept of the death drive: a clinical perspective. *The International Journal of Psychoanalysis*, 90(5), 1009–1023. <https://doi.org/10.1111/j.1745-8315.2009.00187.x>
- Kernberg, O. F. (2010). Some observations on the process of mourning. *International Journal of Psychonalysis*, 91(3), 601–619. <https://doi.org/10.1111/j.1745-8315.2010.00286.x>
- Kernberg, O. F. (2011a). Limitations to the capacity of love. *International Journal of Psychoanalysis*, 92(6), 1501–1515. <https://doi.org/10.1111/j.1745-8315.2011.00456.x>
- Kernberg O. F. (2011b). The sexual couple: a psychoanalytic exploration. *Psychoanalytic Review*, 98(2), 217–245. <https://doi.org/10.1521/prev.2011.98.2.217>
- Kernberg, O. F. (2015). Neurobiological correlates of object relations theory: The relationship between neurobiological and psychodynamic development. *International Forum of Psychoanalysis*, 24(1), 38–46. <https://doi.org/10.1080/0803706X.2014.912352>
- Kernberg, O. F. (2016). The Long-Term Effects of the Mourning Process. W: A. Tutter, L. Wurmser (red.), *Grief and Its Transcendence* (s. 89–94). Routledge.
- Kernberg, O. F. (2019). Psychotic Personality Structure. *Psychodynamic Psychiatry*, 47(4), 353–372. <https://doi.org/10.1521/pdps.2019.47.4.353>

- Kernberg, O. F. (2021). *Leczenie ciężkich zaburzeń osobowości. Przepracowanie agresji i odzyskanie erotyzmu*. Polskie Towarzystwo Psychoterapii Psychodynamicznej.
- Kernberg, O. F. (2022). Some implications of new developments in neurobiology for psychoanalytic object relations theory. *Neuropsychoanalysis*, 24(1), 3–12. <https://doi.org/10.1080/15294145.2021.1995609>
- Kernberg, O. F., Yeomans, F. E., Clarkin, J. F., Levy, K. N. (2008). Transference focused psychotherapy: overview and update. *The International Journal of Psychoanalysis*, 89(3), 601–620. <https://doi.org/10.1111/j.1745-8315.2008.00046.x>
- Keyes, C. L. M., Ryff, C. D. (1998). W: E. de St. Aubin, D. P. McAdams, (red.), *Generativity and Adult Development: How and Why do We Care for the Next Generation* (s. 227–263). American Psychological Association.
- Kielar-Turska, M. (2011). Kształtowanie się naukowej psychologii rozwoju człowieka. W: J. Trempała (red.), *Psychologia rozwoju człowieka* (s. 3–27). Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kim, S., Chee, K. H., Gerhart, O. (2017). Redefining generativity: Through life course and pragmatic lenses. *Sociology Compass*, 11(11), artykuł e12533. <https://doi.org/10.1111/soc4.12533>
- Kivnick, H. Q., Driessen, M. C., Santavasy, C., Wardwell, C., Davis, L. D. (2020). “Who’s Been Putting Socks in My Drawer?” Narrative Case Study of an Elder Role Model. *The Gerontologist*, 60(5), 831–840. <https://doi.org/10.1093/geront/gnz114>.
- Kivnick, H. Q., Wells, C. K. (2014). Untapped Richness in Erik H. Erikson’s Rootstock. *The Gerontologist*, 54(1), 40–50. <https://doi.org/10.1093/geront/gnt123>.
- Klein, M. (1958/2019). Teoria lęku i poczucia winy. W: M. Klein, *Zawiść i wdzięczność oraz inne prace z lat 1946–1963* (s. 26–44). Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Klein, M. (1958/2019). O rozwoju funkcjonowania psychicznego. W: M. Klein, *Zawiść i wdzięczność oraz inne prace z lat 1946–1963* (s. 246–256). Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.

- Koenigsberg, H. W., Kernberg, O. F., Stone, M. H., Appelbaum, A. H., Yeomans, F. E., Diamond, D. (2000). *Borderline Patients: Extending the Limits of Treatability*. Basic Books.
- Kokoszka, A., Jastrzębski, A., Obrębski, M. (2016). Ocena psychometrycznych właściwości polskiej wersji Kwestionariusza Zdrowia Pacjenta-9 dla osób dorosłych. *Psychiatria*, 13(4), 187–193.
- Komives, S. R., Longerbeam, S. D., Owen, J. E., Mainella, F. C., Osteen, L. (2006). A Leadership Identity Development Model: Applications from a Grounded Theory. *Journal of College Student Development*, 47(4), 401–418. <https://doi.org/10.1353/csd.2006.0048>
- Kotov, R., Gamez, W., Schmidt, F., Watson, D. (2010). Linking “Big” Personality Traits to Anxiety, Depressive, and Substance Use Disorders: A Meta-Analysis. *Psychological Bulletin*, 136(5), 768–821. <https://doi.org/10.1037/a0020327>
- Kotre, J. N. (1984). *Outliving the Self: Generativity and the Interpretation of Lives*. Johns Hopkins University Press.
- Kotre, J. N. (1999). *Make it Count. How to Generate a Legacy that Gives Meaning to Your Life*. The Free Press.
- Krahn, H. J., Galambos, N. L., Johnson, M. D. (2024). Work, Retirement, and Generativity over the Lifespan. W: F. Villar, H. L. Lawford, M. W. Pratt (red.), *The Development of Generativity across Adulthood* (s. 99–114). Oxford University Press.
- Kroenke, K., Spitzer, R. L., Williams, J. B. W. (2001). The PHQ-9: Validity of a brief depression severity measure. *Journal of General Internal Medicine*, 16, 606–613. <https://doi.org/10.1046/j.1525-1497.2001.016009606.x>
- Krueger, R. F., Derringer, J., Markon, K. E., Watson, D., Skodol, A. E. (2012). Initial Construction of a Maladaptive Personality Trait Model and Inventory for DSM-5. *Psychological Medicine*, 42(9), 1879–1890. <https://doi.org/10.1017/S0033291711002674>
- Kvale, S. (1999). The Psychoanalytic Interview as Qualitative Research. *Qualitative Inquiry*, 5(1), 87–113. <https://doi.org/10.1177/107780049900500105>

- Kvale, S. (2003). The psychoanalytical interview as inspiration for qualitative research. W: P. M. Camic, J. E. Rhodes, L. Yardley (red.), *Qualitative Research in Psychology: Expanding Perspectives in Methodology and Design* (s. 275–297). American Psychology Association.
- Lachman, M. E., Bertrand, R. M. (2001). Personality and the Self in Midlife. W: M. E. Lachman (red.), *Handbook of Midlife Development* (s. 279–309). John Wiley & Sons, Inc.
- Lawford, H. L. (2008). The Role of Attachment and Caregiving in the Emergence of Generativity from Early to Middle Adolescence [rozprawa doktorska, Concordia University]. Concordia University Library.
<https://concordiauniversity.on.worldcat.org/search/detail/462998964?queryString=su%3A%20%28Spectrum%29%20976134&clusterResults=true&groupVariantRecords=false&newsArticles=off&bookReviews=off>.
- Lawford, H. L., Astrologo, L., Ramey, H. L., Linden-Andersen, S. (2020). Identity, Intimacy, and Generativity in Adolescence and Young Adulthood: A Test of the Psychosocial Model. *Identity*, 20(1), 9–21.
<https://doi.org/10.1080/15283488.2019.1697271>.
- Lawford, H. L., Doyle, A. B., Markiewicz, D. (2013). The Association Between Early Generative Concern and Caregiving with Friends from Early to Middle Adolescence. *Journal of Youth Adolescence*, 42, 1847–1857. <https://doi.org/10.1007/s10964-012-9888-y>.
- Lawford, H. L., Doyle, A. B., Markiewicz, D. (2017). Association of Attachment Orientation with Early Generative Concern across Adolescence. *Journal of Personality*, 86(4), 726–737. <https://doi.org/10.1111/jopy.12353>.
- Lawford, H. L., Pratt, M. W., Hunsberger, B., Pancer, S. M. (2005). Adolescent Generativity: A Longitudinal Study of Two Possible Contexts for Learning Concern for Future Generations. *Journal of Research on Adolescence*, 15(3), 261–273.
<https://doi.org/10.1111/j.1532-7795.2005.00096.x>
- Lawford, H. L., Ramey, H. L. (2015). “Now I Know I Can Make a Difference”: Generativity and Activity Engagement as Predictors of Meaning Making in

- Adolescents and Emerging Adults. *Developmental Psychology*, 51(10), 1395–1406.
<https://doi.org/10.1037/dev0000034>
- Lawford, H. L., Shulman, S. (2024). Emergence and Development of Generativity in Early Adulthood. W: F. Villar, H. L. Lawford, M. W. Pratt (red.), *The Development of Generativity across Adulthood* (s. 58–78). Oxford University Press.
- Lee, C. (2020). Why LGBT Teachers May Make Exceptional School Leaders. *Frontiers in Sociology*, 5, artykuł 50. <https://doi.org/10.3389/fsoc.2020.00050>
- Leichsenring, F. (1999). Development and First Results of the Borderline Personality Inventory: A Self-Report Instrument for Assessing Borderline Personality Organization. *Journal of Personality Assessment*, 73(1), 45–63.
<http://dx.doi.org/10.1207/S15327752JPA730104>
- Lenzenweger, M. F., Clarkin, J. F., Kernberg, O. F., Foelsch, P. A. (2001). The Inventory of Personality Organization: psychometric properties, factorial composition, and criterion relations with affect, aggressive dyscontrol, psychosis proneness, and self-domains in a nonclinical sample. *Psychological Assessment*, 13(4), 577–591.
- Lester, D. (1994). The Collet-Lester Fear of Death Scale. W: R.A. Neimeyer (red.), *Death Anxiety Handbook: Research, Instrumentation, and Application* (s. 45–60). Taylor & Francis.
- Levinson, D. J. (1986). A Conception of Adult Development. *American Psychologist*, 41(1), 3–13. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.41.1.3>
- Levitt, H. M., Bamberg, M., Creswell, J. W., Frost, D. M., Josselson, R., Suárez-Orozco, C. (2018). Journal Article Reporting Standards for Qualitative Primary, Qualitative Meta-Analytic, and Mixed Methods Research in Psychology: The APA Publications and Communications Board Task Force Report. *American Psychologist*, 73(1), 26–46. <https://doi.org/10.1037/amp0000151>
- Lew-Starowicz, Z. (2017). Seksualność wieku średniego u mężczyzn. W: M. Lew-Starowicz, Z. Lew-Starowicz, V. Skrzypulec-Plinta, *Seksuologia* (s. 169–172). PZWL Wydawnictwo Lekarskie.

- Lind, M., Adler, J. M., Clark, L. A. (2020). Narrative Identity and Personality Disorder: an Empirical and Conceptual Review. *Current Psychiatry Reports*, 22(12), artykuł 67. <https://doi.org/10.1007/s11920-020-01187-8>
- Liu, K., Ball, A. F. (2019). Critical Reflection and Generativity: Toward a Framework of Transformative Teacher Education for Diverse Learners. *Review of Research in Education*, 43(1), 68-105. <https://doi.org/10.3102/0091732X18822806>
- Lodi-Smith, J., Ponterio, E. J., Newton, N. J., Poulin, M. J., Baranski, E., Whitbourne, S. K. (2021). The Co-Development of Generativity and Well-Being Into Early Late Life. *Psychology and Aging*, 36(3), 299–308. <https://doi.org/10.1037/pag0000446>.
- Lubiewska, K., Głogowska K., Mickiewicz K., Wojtynkiewicz E., Wiśniewski, C. (2016). Skala Experience in Close Relationships-Revised: Struktura, rzetelność oraz skrócona wersja skali w polskiej próbie. *Psychologia Rozwojowa*, 21(1), 49–63. <https://doi.org/10.4467/20843879PR.16.004.4793>
- Lutkiewicz, K., Bieleninik, Ł., Jurek, P., Bidzan, M. (2024). Psychometric properties of the generalized anxiety disorder questionnaire (GAD-7) in a polish postpartum women sample. *BMC Public Health*, 24, artykuł 2706. <https://doi.org/10.1186/s12889-024-20194-5>
- Łakuta, P., Ciecuch, J., Strus, W., Hutsebaut, J. (2023a). Krótka Skala Poziomu Funkcjonowania Osobowości – wersja 2.0 (LPFS-BF 2.0): Trafność i rzetelność polskiej adaptacji. *Psychiatria Polska*, 57(2), 247–260. <https://doi.org/10.12740/PP/OnlineFirst/145912>
- Łakuta, P., Ciecuch, J., Strus, W., Morey, L. C. (2023b). Właściwości psychometryczne polskiej adaptacji *Samoopisowej skali poziomu funkcjonowania osobowości* według DSM-5 (LPFS-SR). *Psychiatria Polska*, 57(2), 261–274. <https://doi.org/10.12740/PP/OnlineFirst/142888>
- Łukaszewski, W. (2010). *Udręka życia*. Smak słowa.
- MacDermid, D. M., Heilbrun, G., DeHaan, L. G. (1997). The Generativity of Employed Mothers in Multiple Roles: 1979 and 1991. W: M. E. Lachman, J. B. James (red.), *Multiple Paths of Midlife Development* (s. 207–240). The University of Chicago Press.

- MacDermid, S. M., Franz, C. E., de Reus, L. A. (1998). Generativity: At the Crossroads of Social Roles and Personality. W: E. de St. Aubin, D. P. McAdams, (red.), *Generativity and Adult Development: How and Why do We Care for the Next Generation* (s. 181–226). American Psychological Association.
- Macfarlane, B. (2011). Professors as intellectual leaders: formation, identity and role. *Studies in Higher Education*, 36(1), 57–73. <https://doi.org/10.1080/03075070903443734>
- Madill, A., Jordan, A., Shirley, C. (2000). Objectivity and reliability in qualitative analysis: Realist, contextualist and radical constructionist epistemologies. *British Journal of Psychology*, 91(1), 1–20. <https://doi.org/10.1348/000712600161646>
- Magai, C., Frías, M. T., Shaver, P. R. (2016). Attachment in Middle and Later Life. W: J. Cassidy, P. R. Shaver (red.), *Handbook of Attachment. Theory, Research, and Clinical Applications* (s. 534–552). The Guilford Press.
- Magai, C., Halpern, B. (2001). Emotional Development during the Middle Years. W: M. E. Lachman (red.), *Handbook of Midlife Development* (s. 310–344). John Wiley & Sons, Inc.
- Mahler, M. (1971). A Study of the Separation-Individuation Process—And its Possible Application to Borderline Phenomena in the Psychoanalytic Situation. *The Psychoanalytic Study of the Child*, 26(1), 403–424.
- Main, M., Kaplan, N., Cassidy, J. (1985). Security in Infancy, Childhood, and Adulthood: A Move to the Level of Representation. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 50(1-2), 66–104. <https://doi.org/10.2307/3333827>.
- Makselon, J. (1981). Specyfika postaw wobec śmierci. *Studia Philosophiae Christianae*, 17(2), 113–134.
- Mansfield, E. D., McAdams, D. P. (1996). Generativity and Themes of Agency and Communion in Adult Autobiography. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 22, 721–731.
- Marcia, J. E. (1966). Development and Validation of Ego Identity Status. *Journal of Personality and Social Psychology*, 3(5), 551–558. <https://doi.org/10.1037/h0023281>

- Marcia, J., Josselson, R. (2013). Eriksonian Personality Research and Its Implications for Psychotherapy. *Personality Psychology and Psychotherapy*, 81(6), 617–629. <https://doi.org/10.1111/jopy.12014>
- Mariano, J. M., Lawford, H. L. (2024). Distinguishing Purpose and Generativity in Youth. W: F. Villar, H. L. Lawford, M. W. Pratt (red.), *The Development of Generativity across Adulthood* (s. 39–57). Oxford University Press.
- Markstrom, C. A., Marshall, S. K. (2007). The psychosocial inventory of ego strengths: Examination of theory and psychometric properties. *Journal of Adolescence*, 30(1), 63–79. <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2005.11.003>.
- Marsktrom, C. A., Sabin, V. M., Turner, B. J., Berman, R. C. (1997). The Psychosocial Inventory of Ego Strengths: Development and Validation of a New Eriksonian Measure. *Journal of Youth and Adolescence*, 26(6), 705–732. <https://doi.org/10.1023/A:1022348709532>
- Mattis, J. S., McWayne, C. M., Palmer, G. J. M., Johnson, M. S., Sparks, H. L. (2021). Color him father: Generative parenting among low-income, urban-residing, coresidential Black fathers. *Psychology of Men & Masculinities*, 22(3), 455–465. <https://doi.org/10.1037/men0000300>
- Matsuba, M. K., Pratt, M. W. (2013). The Making of an Environmental Activist: A Developmental Psychological Perspective. W: M. K. Matsuba, P. E. King, K. C. Bronk (red.), *Exemplar Methods and Research: Strategies for Investigation. New Directions for Child and Adolescent Development*, 142 (s.59–74). Wiley Periodicals, Inc.
- Maxfield, M., Greenberg, J., Pyszczynski, T., Weise, D. R., Kosloff, S., Soenke, M., Abeyta, A. A., Blatter, J. (2014). Increases in Generative Concern Among Older Adults Following Reminders of Mortality. *International Journal of Aging & Human Development*, 79(1), 1–21. <https://doi.org/10.2190/AG.79.1.a>
- Maxwell, J. A. (2012). *A Realist Approach for Qualitative Research*. SAGE Publications, Inc.
- McAdams, D. P. (1985). *Power, Intimacy, and the Life Story: Personological Inquiries into Identity*. Guilford Press.

- McAdams, D. P. (1989). The Development of a Narrative Identity. W: D. M. Buss, N. Cantor (red.), *Personality Psychology. Recent Trends and Emerging Directions* (s. 160–174). Springer–Verlag.
- McAdams, D. P. (2000). Attachment, Intimacy, and Generativity. *Psychological Inquiry*, 11(2), 117–120.
- McAdams, D. P. (2006). The Redemptive Self: Generativity and the Stories Americans Live By. *Research in Human Development*, 3(2, 3), 81–100. <https://doi.org/10.1080/15427609.2006.9683363>.
- McAdams, D. P. (2011). *George W. Bush and the Redemptive Dream: A Psychological Portrait*. Oxford University Press.
- McAdams, D. P. (2013). *The Redemptive Self: Stories Americans Live By*. Oxford University Press.
- McAdams, D. P. (2018). „I Am What Survives Me”. Generativity and the Self. W: J. A. Frey, C. Vogler (red.), *Self-Transcendence and Virtue* (s. 251–273). Routledge.
- McAdams, D. P. (2024). Personal Reflections on Generativity across Adulthood. W: F. Villar, H. L. Lawford, M. W. Pratt (red.), *The Development of Generativity across Adulthood* (s. 477–489). Oxford University Press.
- McAdams, D. P., Bowman, P. J. (2001). Narrating Life’s Turning Points: Redemption and Contamination. W: D. P. McAdams, R. Josselson, A. Lieblich (red.), *Turns in the Road: Narrative Studies of Lives in Transition* (s. 3–34). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/10410-001>.
- McAdams, D. P., de St. Aubin, E. (1992). A Theory of Generativity and its Assessment Through Self-Report, Behavioral Acts, and Narrative Themes in Autobiography. *Journal of Personality and Social Psychology*. 62(6), 1003–1015. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.62.6.1003>.
- McAdams, D. P., de St. Aubin, E., Logan, R. L. (1993). Generativity Among Young, Midlife, and Older Adults. *Psychology and Aging*, 8(2), 221–230. <https://doi.org/10.1037//0882-7974.8.2.221>.
- McAdams, D. P., de St. Aubin, E., Maruna, S. (1998). The anatomy of generativity. W: E. de St. Aubin, D. P. McAdams, (red.), *Generativity and Adult Development: How and*

Why do We Care for the Next Generation (s. 7–43). American Psychological Association.

- McAdams, D. P., Diamond, A., de St. Aubin, E., Mansfield, E. (1997). Stories of Commitment: The Psychosocial Construction of Generative Lives. *Journal of Personality and Social Psychology*, 72(3), 678–694. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.72.3.678>.
- McAdams, D. P., Guo, J. (2015). Narrating the Generative Life. *Psychological Science*, 26(4), 475–483. <https://doi.org/10.1177/0956797614568318>
- McAdams, D. P., Logan, R. L., Reischer, H. N. (2022). Beyond the redemptive self: Narratives of acceptance in later life (and in Other Contexts). *Journal of Research in Personality*, 100, artykuł 104286. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2022.104286>
- McAdams, D. P., Reynolds, J., Lewis, M. S., Patten, A., Bowman, P. J. (2001). When Bad Things Turn Good and Good Things Turn Bad: Sequences of Redemption and Contamination in Life Narrative and Their Relation to Psychosocial Adaptation in Midlife Adults and in Students. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 27(4), 472–483. <https://doi.org/10.1177/0146167201274008>
- McAdams, D. P., Ruetzel, K., Foley, J. M. (1986). Complexity and Generativity at Mid-Life: Relations Among Social Motives, Ego Development, and Adults' Plans for the Future. *Journal of Personality and Social Psychology*, 50(4), 800–807. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.50.4.800>
- McDermutt, W., Zimmerman, M. (2005). Assessment instruments and standardized evaluation. W: J. M. Oldham, A. E. Skodol, D. S. Bender (red.), *Textbook of Personality Disorders* (s. 89–101). American Psychiatric Association Press.
- McLean, K. C., Pratt, M. W. (2006). Life's Little (and Big) Lessons: Identity Statuses and Meaning-Making in the Turning Point Narratives of Emerging Adults. *Developmental Psychology*, 42(4), 714–722. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.42.4.714>
- McLean, K. C., Syed, M., Pasupathi, M., Adler, J. M., Dunlop, W. L., Drustrup, D., Fivush, R., Graci, M. E., Lilgendahl, J. P., Lodi-Smith, J., McAdams, D. P., McCoy, T. P. (2020). The Empirical Structure of Narrative Identity: The Initial Big Three. *Journal of Personality and Social Psychology*, 119(4), 920–944. <https://doi.org/10.1037/pspp0000247>

- McWilliams, N. (2017). Psychoanalytic Reflections on Limitation: Aging, Dying, Generativity, and Renewal. *Psychoanalytic Psychology*, 34(1), 50–57. <https://doi.org/10.1037/pap0000107>
- Milardo, R. M. (2005). Generative Uncle and Nephew Relationships. *Journal of Marriage and Family*, 67(5), 1226–1236. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2005.00212.x>
- Miller, C. E., Townsend, M. L., Grenyer, B. F. S. Understanding chronic feelings of emptiness in borderline personality disorder: a qualitative study. *Borderline Personality Disorder and Emotion Dysregulation*, 8, artykuł 24 (2021). <https://doi.org/10.1186/s40479-021-00164-8>
- Millová, K., Blatný, M. (2018). Objective and Subjective Work Characteristics and Their Relation to the Successful Development of Adults in a Society after a Macrosocial Transition. *Studia paedagogica*, 23(2), 59–75. <https://doi.org/10.5817/SP2018-2-5>
- Miskewicz, K., Fleeson, W., Arnold, E. M., Law, M. K., Mneimne, M., Furr, R. M. (2015). A Contingency-Oriented Approach to Understanding Borderline Personality Disorder: Situational Triggers and Symptoms. *Journal of Personality Disorders*, 29(4), 486–502. <https://doi.org/10.1521/pedi.2015.29.4.486>
- Miskewicz, K., Furr, R. M., Fleeson, W. (2022). Do Normal Personality Traits Connect to the Dynamic Processes of Psychopathology? *Personality Disorders: Theory, Research, and Treatment*, 13(5), 423–437. <https://doi.org/10.1037/per0000516>
- Miner-Rubino, K., Winter, D. G., Stewart, A. J. (2004). Gender, Social Class, and the Subjective Experience of Aging: Self-Perceived Personality Change From Early Adulthood to Late Midlife. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 30(12), 1599–1610. <https://doi.org/10.1177/0146167204271178>.
- Mitchell, L. L., Lodi-Smith, J., Baranski, E. N., Whitbourne, S. K. (2021). Implications of Identity Resolution Emerging Adulthood for Intimacy, Generativity, and Integrity Across the Adult Lifespan. *Psychology and Aging*, 36(5), 545–556. <https://doi.org/10.1037/pag0000537>
- Moieni, M., Irwin, M. R., Seeman, T. E., Robles, T. F., Lieberman, M. D., Breen, E. C., Okimoto, S., Lengacher, C., Arevalo, J. M. G., Olmstead, R., Cole, S. W., Eisenberger, N. I. (2020). Feeling Needed: Effects of a Randomized Generativity Intervention on

- Well-Being and Inflammation in Older Women. *Brain, Behavior, and Immunity*, 84, 97–105. <https://doi.org/10.1016/j.bbi.2019.11.014>
- Moore, R. M., Allbright-Campos, M., Strick, K. (2017). Childlessness in Midlife: Increasing Generativity Using a Narrative Approach. *The Family Journal*, 25(1), 40–47. <https://doi.org/10.1177/1066480716679647>
- Morey L. C. (2017). Development and Initial Evaluation of a Self-Report Form of the DSM-5 Level of Personality Functioning Scale. *Psychological Assessment*, 29(10), 1302–1308. <https://doi.org/10.1037/pas0000450>
- Nakagi, S., Tada, T. (2014). Relationship between identity and attitude toward death in Japanese senior citizens. *The Journal of Medical Investigation: JMI*, 61(1-2), 103–117. <https://doi.org/10.2152/jmi.61.103>
- Navarro-Prados, A. B., Serrate-Gonzalez, S., Muñoz-Rodríguez, J. M., Díaz-Orueta, U. (2018). Relationship Between Personality Traits, Generativity, and Life Satisfaction in Individuals Attending University Programs for Seniors. *International Journal of Aging & Human Development*, 87(2), 184–200. <https://doi.org/10.1177/0091415017740678>
- Nazari, A., Huprich, S. K., Hemmati, A., Rezaei, F. (2021). The Construct Validity of the ICD-11 Severity of Personality Dysfunction Under Scrutiny of Object-Relations Theory. *Frontiers in Psychiatry*, 12, artykuł 648427. <https://doi.org/10.3389/fpsy.2021.648427>
- Nguyen, N. P., Kim, S. Y., Daheim, J., Neduvelil, A. (2021). Prescription Pain Medication Use Among Midlife and Older Adults with Chronic Pain: The Roles of Generativity and Perceived Family Support. *Families, Systems, & Health*, 39(2), 248–258. <https://doi.org/10.1037/fsh0000579>
- Nelson, N. A., Bergeman, C. S. (2021). Development of Generative Concern Across Mid-to Later Life. *The Gerontologist*, 61(3), 430–438. <https://doi.org/10.1093/geront/gnaa115>
- Newton, N. J., Chauhan, P. K., Pates, J. L. (2020). Facing the Future: Generativity, Stagnation, Intended Legacies, and Well-Being in Later Life. *Journal of Adult Development*, 27(1), 70–80. <https://doi.org/10.1007/s10804-019-09330-3>

- Normandin, L., Ensink, K., Weiner, A., Kernberg, O. F. (2021). *Psychoterapia skoncentrowana na przeniesieniu dla młodzieży z ciężkimi zaburzeniami osobowości*. Dolnośląskie Centrum Psychodynamiczne.
- Nowell, L. S., Norris, J. M., White, D. E., Moules, N. J. (2017). Thematic Analysis: Striving to Meet the Trustworthiness Criteria. *International Journal of Qualitative Methods*, 16(1), 1–13. <https://doi.org/10.1177/1609406917733847>
- Ochse, R., Plug, C. (1986). Cross-Cultural Investigation of the Validity of Erikson's Theory of Personality Development. *Journal of Personality and Social Psychology*, 50(6), 1240–1252. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.50.6.1240>.
- Olejniki, M. (2011). Średnia dorosłość. W: J. Trempała (red.), *Psychologia rozwoju człowieka* (s. 312–325). Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Oleś, P. K. (1995). *Kryzys „połowy życia” u mężczyzn. Psychologiczne badania empiryczne*. Redakcja Wydawnictw KUL.
- Oleś, P. K. (2011). *Psychologia człowieka dorosłego*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Oleś, P. K. (2013). *Psychologia przełomu połowy życia*. Towarzystwo Naukowe KUL.
- Oleś, P. K. (2022). *Wprowadzenie do psychologii osobowości*. Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR.
- Olmos-Vega, F. M., Stalmeijer, R. E., Varpio L., Kahlke, R. (2023). A practical guide to reflexivity in qualitative research: AMEE Guide No. 149. *Medical Teacher*, 45(3), 241–251. <https://doi.org/10.1080/0142159X.2022.2057287>
- Oltmanns, T. F., Balsis, S. (2011). Personality Disorders in Later Life: Questions About the Measurement, Course, and Impact of Disorders. *Annual Review of Clinical Psychology*, 7, 321–349. <https://doi.org/10.1146/annurev-clinpsy-090310-120435>
- Oltmanns, J. R., Widiger, T. A. (2018). A Self-Report Measure for the ICD-11 Dimensional Trait Model Proposal: The Personality Inventory for ICD-11. *Psychological Assessment*, 30(2), 154–169. <https://doi.org/10.1037/pas0000459>

- Orlofsky, J. L., Marcia, J. E., Lesser, I. M. (1973). Ego Identity Status and the Intimacy vs Isolation Crisis of Young Adulthood. *Journal of Personality and Social Psychology*, 27(2), 211–219. <https://doi.org/10.1037/h0034787>
- Oswald, R. F., Masciadrelli, B. P. (2008). Generative Ritual Among Nonmetropolitan Lesbians and Gay Men: Promoting Social Inclusion. *Journal of Marriage and Family*, 70(4), 1060–1073. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2008.00546.x>
- Oud, M., Arntz, A., Hermens, M. L., Verhoef, R., Kendall, T. (2018). Specialized psychotherapies for adults with borderline personality disorder: A systematic review and meta-analysis. *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry*, 52(10), 949–961. <https://doi.org/10.1177/0004867418791257>
- Pasupathi, M., Mansour, E. (2006). Adult Age Differences in Autobiographical Reasoning in Narratives. *Developmental Psychology*, 42(5), 798–808. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.42.5.798>
- Penders, K.A., Peeters, I.G., Metsemakers, J.F., van Alphen, S. P. J. (2020). Personality Disorders in Older Adults: a Review of Epidemiology, Assessment, and Treatment. *Current Psychiatry Reports*, 22, artykuł 14. <https://doi.org/10.1007/s11920-020-1133-x>
- Persell, C. H. (1984). *Understanding Society: An Introduction to Sociology*. Harper & Row, Publishers, Inc.
- Peterson, B. E. (2002). Longitudinal Analysis of Midlife Generativity, Intergenerational Roles, and Caregiving. *Psychology and Aging*, 17(1), 161–168. <https://doi.org/10.1037/0882-7974.17.1.161>
- Peterson, B. E. (2006). Generativity and Successful Parenting: An Analysis of Young Adults Outcomes. *Journal of Personality*, 74(3), 847–869. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.2006.00394.x>
- Peterson, B. E. (2024). Parenting and Generativity: Literature, Psychology, and *death of a Salesman*. W: F. Villar, H. L. Lawford, M. W. Pratt (red.), *The Development of Generativity across Adulthood* (s. 169–182). Oxford University Press.

- Petereson, B. E., Duncan, L. E. (2007). Midlife Women's Generativity and Authoritarianism: Marriage, Motherhood, and 10 Years of Aging. *Psychology and Aging*, 22(3), 411–419. <https://doi.org/10.1037/0882-7974.22.3.411>
- Peterson, B. E., Smirles, K. A., Wentworth, P. A. (1997). Generativity and Authoritarianism: Implications for Personality, Political Involvement and Parenting. *Journal of Personality and Social Psychology*, 72(5), 1202–1216. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.72.5.1202>
- Peterson, B. E., Stewart, A. J. (1990). Using Personal and Fictional Documents to Assess Psychosocial Development: A Case Study of Vera Brittain's Generativity. *Psychology and Aging*, 5(3), 400–411. <https://doi.org/10.1037//0882-7974.5.3.400>
- Peterson, B. E., Stewart, A. J. (1993). Generativity and Social Motives in Young Adults. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65(1), 186–198. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.65.1.186>.
- Peterson, B. E., Stewart, A. J. (1996). Antecedents and Contexts of Generativity Motivation in Midlife. *Psychology and Aging*, 11(1), 21–33. <https://doi.org/10.1037//0882-7974.11.1.21>
- Pidgeon, N., Henwood, K. (1997). Using grounded theory in psychological research. W: N. Hayes (red.), *Doing Qualitative Analysis in Psychology* (s. 245–273). Psychology Press.
- Pietkiewicz, I. J., Kłosińska, U., Tomalski, R., van der Hart, O. (2021). Beyond dissociative disorders: A qualitative study of Polish Catholic women reporting demonic possession. *European Journal of Trauma & Dissociation*, 5(4), artykuł 100204. <https://doi.org/10.1016/j.ejtd.2021.100204>
- Pilgrim, D. (2014). Some implications of critical realism for mental health research. *Social Theory & Health*, 12(1), 1–21. <https://doi.org/10.1057/sth.2013.17>
- Poddany, J. (2006). *Dobrostan a generatywność w okresie dorosłości* [niepublikowana praca magisterska]. Uniwersytet Warszawski.
- Pratt, M. W., Norris, J. E., Hebblethwaite, S., Arnold, M. L. (2008). Intergenerational Transmission of Values: Family Generativity and Adolescents' Narratives of Parent

and Grandparent Value Teaching. *Journal of Personality*, 76(2), 171–198.

<https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.2007.00483.x>

Puchalska-Wasył, M., Oleś, P. (2008). Teoria narracyjnej tożsamości Dana P. McAdamsa.

W: P. K. Oleś, A. Batory (red.), *Tożsamość i jej przemiany a kultura* (s. 247–278).

Wydawnictwo KUL.

Quattlebaum, G. E. (2018). Generativity and Attachment Style in Baby Boomers [rozprawa doktorska, Adler University]. ProQuest.

<https://www.proquest.com/openview/b359637719981c6775b1b805680631e4/1?pq-origsite=gscholar&cbl=18750&diss=y>.

Reichborn-Kjennerud, T., Czajkowski, N., Ystrøm, E., Ørstavik, R., Aggen, S. H.,

Tambs, K., Torgersen, S., Neale, M. C., Røysamb, E., Krueger, R. F., Knudsen, G. P.,

Kendler, K. S. (2015). A longitudinal twin study of borderline and antisocial personality disorder traits in early to middle adulthood. *Psychological Medicine*,

45(14), 3121–3131. <https://doi.org/10.1017/S0033291715001117>

Reinilä, E., Saajanaho, M., Fadjukoff, P., Törmäkangas, T., Kokko, K. (2023). The

Development of Generativity in Middle Adulthood and the Beginning of Late Adulthood: A Longitudinal Study from Age 42 to 61. *Journal of Adult Development*,

30, 291–304. <https://doi.org/10.1007/s10804-022-09436-1>

Reis, H. T. (2012). Why Researchers Should Think „Real-World”: A Conceptual

Rationale. W: M. R. Mehl, T. S. Conner (red.), *Handbook of Research Methods for Studying Daily Life* (s. 3–21). The Guilford Press.

Riggs, D. W., Bartholomaeus, C., Due, C. (2016). Public and private families: a

comparative thematic analysis of the intersections of social norms and scrutiny. *Health Sociology Review*, 25(1), 1–17. <http://dx.doi.org/10.1080/14461242.2015.1135071>

Roberts, B. W., Walton, K. E., Viechtbauer, W. (2006). Patterns of Mean-Level Change

in Personality Traits Across the Life Course: A Meta-Analysis of Longitudinal Studies. *Psychological Bulletin*, 132(1), 1–25. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.132.1.1.apa.org/doiLanding?doi=10.1037%2F0033-2909.132.1.1>

- Roche, M. J. (2018). Examining the Alternative Model for Personality Disorder in Daily Life: Evidence for Incremental Validity. *Personality Disorders: Theory, Research, and Treatment*, 9(6), 574–583. <https://doi.org/10.1037/per0000295>
- Roche, M. J., Jacobson, N. C., Pincus, A. L. (2016). Using Repeated Daily Assessments to Uncover Oscillating Patterns and Temporally-Dynamic Triggers in Structures of Psychopathology: Applications to the DSM–5 Alternative Model of Personality Disorders. *Journal of Abnormal Psychology*, 125(8), 1090–1102. <https://doi.org/10.1037/abn0000177>
- Roche, M. J., Pincus, A. L., Cole, P. E. (2019). Linking Dimensions and Dynamics in Psychopathology Research: An Example Using DSM-5 Instruments. *Journal of Research in Personality*, 82, artykuł 103852. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2019.103852>
- Rosati, F., Pistella, J., Giovanardi, G., Baiocco, R. (2021). Queer generativity in lesbian, gay, and bisexual older adults. Personal, relational, and political/social behaviours. *Journal of Community and Applied Social Psychology*, 31(6), 1–17. <https://doi.org/10.1002/casp.2529>
- Rosovsky, E., Lodish, E., Ellison, J. M., van Alphen, S. P. J. (2019). A Delphi study of late-onset personality disorders. *International Psychogeriatrics*, 31(7), 1007–1013. <https://doi.org/10.1017/S1041610218001473>
- Rossi, A. S. (2001). Domains and Dimensions of Social Responsibility. A Sociodemographic Profile. W: A. S. Rossi (red.), *Caring and Doing for Others. Social Responsibility in the Domains of Family, Work, and Community*. The University of Chicago Press.
- Rowiński, T., Kowalska-Dąbrowska, M., Strus, W., Ciecuch, J., Czuma, I., Żechowski, C., Merkon, K. E., Krueger, R. F. (2019). Pomiar patologicznych cech osobowości według DSM-5: polska adaptacja Inwentarza Osobowości PID-5. Część II – wyniki empiryczne. *Psychiatria Polska*, 53(1), 23–48. <https://doi.org/10.12740/PP/OnlineFirst/86478>

- Rubinstein, R. L., Girling, L. M., de Medeiros, K., Brazda, M., Hannum, S. (2015). Extending the Framework of Generativity Through Research: A Qualitative Study. *The Gerontologist*, 55(4), 548–559. <https://doi.org/10.1093/geront/gnu009>
- Russac, R. J., Gatliff, C., Reece, M., Spottswood, D. (2007). *Death Anxiety Across the Adult Years: An Examination of Age and Gender Effects*. *Death Studies*, 31(6), 549–561. <https://doi.org/10.1080/07481180701356936>
- Ryff, C. D., Heincke, S. G. (1983). Subjective Organization of Personality in Adulthood and Aging. *Journal of Personality and Social Psychology*, 44(4), 807–816. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.44.4.807>
- Sandoval-Obando, E. E., Muñoz, C. C. (2022). The Propensity to Teach in Chilean Rural Educators and its Potentially Generative Implications: An Exploratory Study. *Journal of Higher Education Theory and Practice*, 22(18), 113–127. <https://doi.org/10.33423/jhetp.v22i18.5704>
- Sandoval-Obando, E. E., Pajera-Arellano, N., Hernandez-Mosqueira, C., Riquelme-Brevis, H. (2023). What do we know about rural teaching? A exploratory study based on the generative-narrative approach. *Journal of Pedagogy*, 14(2), 97–122. <https://doi.org/10.2478/jped-2023-0013>
- Segal, D. L., Coolidge, F. L., Rosovsky, E. (2006). *Personality Disorders and Older Adults. Diagnosis, Assessment, and Treatment*. John Wiley & Sons, Inc.
- Segal, H. (2005). *Psychoanaliza, literatura i wojna. Pisma z lat 1972–1995*. Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Serrat, R., Villar, F., Pratt, M. W., Stukas, A. A. (2018). On the quality of adjustment to retirement: The longitudinal role of personality traits and generativity. *Journal of Personality*, 86(3), 435–449. <https://doi.org/10.1111/jopy.12326>
- Sęk, H. (1990). Kryzys wieku średniego a funkcjonowanie w społecznych rolach rodzinnych. W: M. Tyszkowa (red.), *Rodzina a rozwój jednostki* (s. 89–112). Centralny Program Badań Podstawowych CPBP 09.02.
- Sęk, H. (2005). Orientacja patogenetyczna i salutogenetyczna w psychologii klinicznej. W: H. Sęk (red.), *Psychologia kliniczna* (t.1, s. 39–54). Wydawnictwo Naukowe PWN.

- Sękowski, M. (2014). Psychodynamiczna psychoterapia osób w drugiej połowie życia. *Psychoterapia*, 168(1), 77–91.
- Sękowski, M. (2019). *Postawa wobec śmierci w cyklu życia człowieka*. Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych UNIVERSITAS.
- Sękowski, M. (2022). Attitude Toward Death From the Perspective of Erik Erikson's Theory of Psychosocial Ego Development: An Unused Potential. *OMEGA—Journal of Death and Dying*, 84(3), 935–957. <https://doi.org/10.1177/0030222820921604>
- Sharp, C., Wall, K. (2021). DSM-5 Level of Personality Functioning: Refocusing Personality Disorder on What It Means to Be Human. *Annual Review of Clinical Psychology*, 17, 313–337. <https://doi.org/10.1146/annurev-clinpsy-081219-105402>
- Shifren, J. L., Gass, M. L. S. (2014). The North American Menopause Society Recommendations for Clinical Care of Midlife Women. *Menopause: The Journal of The North American Menopause Society*, 21(10), 1038–1062. <https://doi.org/10.1097/gme.0000000000000319>
- Sidhu, J., Riddell, J., Lawford, H. L. (2024). Mentoring as a Generative Enterprise. W: F. Villar, H. L. Lawford, M. W. Pratt (red.), *The Development of Generativity across Adulthood* (s. 115–134). Oxford University Press.
- Silverman, D. (2008). *Interpretacja danych jakościowych. Metody analizy rozmowy, tekstu i interakcji*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Simon, W., Gagnon, J. (1998). Psychosexual Development. *Society*, 35, 60–67. <https://doi.org/10.1007/BF02838129>
- Sims-Schouten, W., Riley, S. C. E., Willig, C. (2007). Critical Realism in Discourse Analysis: A Presentation of a Systematic Method of Analysis Using Women's Talk of Motherhood, Childcare and Female Employment as an Example. *Theory & Psychology*, 17(1), 101–124. <https://doi.org/10.1177/0959354307073153>
- Skrzypulec-Plinta, V., Kobiałka, A. (2017). Seksualność kobiet w okresie menopauzalnym. W: M. Lew-Starowicz, Z. Lew-Starowicz, V. Skrzypulec-Plinta, *Seksuologia* (s. 155–169). PZWL Wydawnictwo Lekarskie.

- Snarey, J. (1993). *How Fathers Care for the Next Generation. A Four-Decade Study*. Harvard University Press.
- Snyder, C. R. (2000). Genesis: The Birth and Growth of Hope. W: C. R. Snyder (red.), *Handbook of Hope. Theory, Measures and Applications* (s. 25–38). Academic Press.
- So, C., Fiori, K. L., Marini, C. M., Rauer, A. J. (2025). Generativity, perceptions of positive changes, and mental health in middle-aged and older adults. *International Journal of Behavioral Development*, online first. <https://doi.org/10.1177/01650254251349765>
- Solmi, M., Radua, J., Olivola, M., Croce, E., Soardo, L., Salazar de Pablo, G., Il Shin, J., Kirkbride, J. B., Jones, P., Kim, J. H., Kim, J. Y., Carvalho, A. F., Seeman, M. V., Correll, C. U., Fusar-Poli, P. (2022). Age at onset of mental disorders worldwide: large-scale meta-analysis of 192 epidemiological studies. *Molecular Psychiatry*, 27(1), 281–295. <https://doi.org/10.1038/s41380-021-01161-7>
- Soroko, E. (2015). Wkład psychoanalitycznego myślenia do rozwoju rozmowy psychologicznej jako jakościowej metody badawczej i diagnostycznej. *Polskie Forum Psychologiczne*, 20(4), 514–535. <https://doi.org/10.14656/PFP20150405>
- Soroko, E., Bandel, J., Wesołowski, A., Zięba, M., Jańczak, M. (w recenzji a). Personality Traits and Depresiveness: The Mediating Role of Dimensions of Personality Organization.
- Soroko, E., Kleka, P., Cierpiąłkowska, L., Leichsenring, F. (w recenzji b). Internal Structure, Reliability, and Gender Neutrality of the Borderline Personality Inventory.
- Soroko, E., Ciecuch, J., Gamache, D. (2025). Validation of the Polish Self and Interpersonal Functioning Scale (SIFS-PL) in community and clinical samples. *Current Issues in Personality Psychology*, 13(2), 138–147. <https://doi.org/10.5114/cipp/194231>
- Soroko, E., Jańczak, M., Górską, D., Cierpiąłkowska, L., Frydecka, D., Szcześniak, D., Kaczmarek-Fojtar, M., Musiał, P. (w druku). Polska adaptacja *Ustrukturalizowanego Wywiadu na temat Zaburzeń Osobowości (STIPO-R-PL)*. *Psychiatria Polska*.

- Soucie, K. M., Jia, F., Zhu, N., Pratt, M. W. (2018). The Codevelopment of Community Involvement and Generative Concern Pathways in Emerging and Young Adulthood. *Developmental Psychology*, 54(10), 1971–1976. <https://doi.org/10.1037/dev0000563>.
- Spitzer, R. L., Kroenke, K., Williams, J. B., Löwe, B. (2006). A Brief Measure for Assessing Generalized Anxiety Disorder: The GAD-7. *Archives of Internal Medicine*, 166(10), 1092–1097. <https://doi.org/10.1001/archinte.166.10.1092>.
- Staudinger, U. M., Bluck, S. (2001). A View on Midlife Development from Life-Span Theory. W: M. E. Lachman (red.), *Handbook of Midlife Development* (s. 3–39). John Wiley & Sons, Inc.
- Steuden, S. (2011). *Psychologia starzenia się i starości*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Stewart, A. J., Franz, C., Layton, L. (1988). The Changing Self: Using Personal Documents to Study Lives. *Journal of Personality*, 56(1), 41–74. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.1988.tb00462.x>.
- Strømme, H., Gullestad, S. E., Stänicke, E., Killingmo, B. (2010). A Widened Scope on Therapist Development: Designing a Research Interview Informed by Psychoanalysis. *Qualitative Research in Psychology*, 7(3), 214–232. <https://doi.org/10.1080/14780880802659542>
- Stróżyński, M. (2017). Seksualność i problemy seksualne w teoriach relacji z obiektem. W: L. Cierpiąłkowska, I. Turbaczewska-Brakoniecka, J. Groth (red.), *Seksualność i problemy seksualne z perspektywy psychodynamicznej* (s. 76–90). Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Strus, W., Ciecuch, J., Rowiński, T. (2014). Polska adaptacja kwestionariusza IPIP-BFM-50 do pomiaru pięciu cech osobowości w ujęciu leksykalnym. *Roczniki Psychologiczne*, XVII(2), 327–346.
- Struzik, J. (2019). *Solidarność queerowa. Mobilizacja, ramy i działania ruchów queerowych w Polsce*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Supiano, K. P., Carroll, A. M. (2009). Personality Disorders in Older Clients and Their Families: A Challenge for Geriatric Care Managers. *Care Management Journals*, 10(4), 146–150. <https://doi.org/10.1891/1521-0987.10.4.146>

- Światowa Organizacja Zdrowia. (1992). *The ICD-10 Classification of Mental and Behavioural Disorders: Clinical Descriptions and Diagnostic Guidelines*. Światowa Organizacja Zdrowia.
- Światowa Organizacja Zdrowia. (2022). *International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems* (wyd. 11). <https://icd.who.int/browse11>
- Tackett, J. L., Balsis, S., Oltmanns, T. F., Krueger, R. F. (2009). A unifying perspective on personality pathology across the life span: developmental considerations for the fifth edition of the *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders. Development and Psychopathology*, 21(3), 687–713. <https://doi.org/10.1017/S095457940900039X>
- Thorson, J. A., Powell, F. C. (1992). A Revised Death Anxiety Scale. *Death Studies*, 16(6), 507–521. <https://doi.org/10.1080/07481189208252595>
- Tokarska, U., Dryll, E., Cierpka, A. (2019). Letter to a grandchild as a narrative tool of older adults' biographical experience exploration. *Narrative Inquiry*, 29(1), 29–49. <https://doi.org/10.1075/ni.18049.tok>
- Trzebiński, J., Zięba, M. (2003). Nadzieja, strata i rozwój. *Psychologia Jakości Życia*, 2(1), 5–33.
- Tyszkowa, M. (1987). Rozwój człowieka dorosłego w świetle wybranych koncepcji teoretycznych psychologii. *Oświata Dorosłych*, 2, 65–73.
- Urrutia, A., Moisset de Espanes, G., Ferrari, C. A., Rapela, R. (2024). Generativity and Stagnation in Adulthood. W: F. Villar, H. L. Lawford, M. W. Pratt (red.), *The Development of Generativity across Adulthood* (s. 399–411). Oxford University Press.
- Vaillant, G. E. (1971). Theoretical Hierarchy of Adaptive Ego Mechanisms: A 30-Year Follow-up of 30 Men Selected for Psychological Health. *Archives of General Psychiatry*, 24(2), 107–118. <https://doi.org/10.1001/archpsyc.1971.01750080011003>
- Vaillant, G. E. (2002). *Aging Well: Surprising Guideposts to a Happier Life from the Landmark Study of Adult Development*. Hachette Book Group.

- van Alphen, S. P. J., Derksen, J. J. L., Sadavoy, J., Rosovsky, E. (2012). Features and challenges of personality disorders in late life. *Aging & Mental Health*, 16(7), 805–810. <http://dx.doi.org/10.1080/13607863.2012.667781>
- van Alphen, S. P. J., van Dijk, S. D. M., Videler, A. C., Rossi, G., Dierckx, E., Bouckaert, F., Oude Voshaar, R. C. (2015). Personality Disorders in Older Adults: Emerging Research Issues. *Current Psychiatry Reports*, 17, artykuł 538. <https://doi.org/10.1007/s11920-014-0538-9>
- Van De Water, D. A., McAdams, D. P. (1989). Generativity and Erikson's „Belief in the Species”, *Journal of Research in Personality*, 23(4), 435–449. [https://doi.org/10.1016/0092-6566\(89\)90013-5](https://doi.org/10.1016/0092-6566(89)90013-5)
- Van Hiel, A., Mervielde, I., De Fruyt, F. (2006). Stagnation and Generativity: Structure, Validity, and Differential Relationships With Adaptive and Maladaptive Personality. *Journal of Personality*, 74(2), 543– 574. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.2005.00384.x>
- Veenstra, M. S., van Dijk, S. D. M., Bouman, R., van Alphen, S. P. J. B., van Asselt, A. D. I. T., van den Brink, R. H. S., Voshaar, R. C. O. (2022). Impact of personality functioning and pathological traits on mental wellbeing of older patients with personality disorders. *BMC Psychiatry*, 22, artykuł 214. <https://doi.org/10.1186/s12888-022-03857-8>
- Videler, A. C., Hutsebaut, J., Schulkens, J. E. M., Sobczak, S., van Alphen, S. P. J. (2019). A Life Span Perspective on Borderline Personality Disorder. *Current Psychiatry Reports*, 21(7), artykuł 51. <https://doi.org/10.1007/s11920-019-1040-1>
- Villar, F., Lawford, H. L. (2024). Education and the Promotion of Generativity Throughout Adulthood. W: F. Villar, H. L. Lawford, M. W. Pratt (red.), *The Development of Generativity Across Adulthood* (s. 442–457). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/9780191966309.003.0027>
- Villar, F., Serrat, R., Pratt, M. W. (2023). Older age as a time to contribute: a scoping review of generativity in later life. *Ageing & Society*, 43, 1860–1881. <https://doi.org/10.1017/S0144686X21001379>

- Villar, F., Serrat, R., Pratt, M. W. (2024). Theory and Methods in Recent Research on Generativity across Adulthood. W: F. Villar, H. L. Lawford, M. W. Pratt (red.), *The Development of Generativity across Adulthood* (s. 3–21). Oxford University Press.
- Villar, F., Zacarés, J. J. (2024). Generativity, Ego Integrity, and the Achievement of Aging Well. W: F. Villar, H. L. Lawford, M. W. Pratt (red.), *The Development of Generativity across Adulthood* (s. 79–95). Oxford University Press.
- Waugh, M. H. (2019a). Clinical Utility and Application of the AMPD. W: C. J. Hopwood, A. L. Mulay, M. H. Waugh (red.), *The DSM-5 Alternative Model for Personality Disorders. Integrating Multiple Paradigms of Personality Assessment* (s. 96–140). Routledge.
- Waugh, M. H. (2019b). Construct and Paradigm in the AMPD. W: C. J. Hopwood, A. L. Mulay, M. H. Waugh (red.), *The DSM-5 Alternative Model for Personality Disorders. Integrating Multiple Paradigms of Personality Assessment* (s. 1–47). Routledge.
- Weekers, L. C., Hutsebaut, J., Kamphuis, J. H. (2019). The Level of Personality Functioning Scale-Brief Form 2.0: Update of a brief instrument for assessing level of personality functioning. *Personality and Mental Health*, 13(1), 3–14. <https://doi.org/10.1002/pmh.1434>
- Weis, J., Zoffman, V., Egerod, I. (2013). Enhancing person-centred communication in NICU: a comparative thematic analysis. *Nursing in Critical Care*, 20(6), 287–298. <https://doi.org/10.1111/nicc.12062>
- Whitbourne, S. K., Sneed, J. R., Sayer, A. (2009) Psychosocial Development From Collage Through Midlife: A 34-Year Sequential Study. *Developmental Psychology*, 45(5), 1328–1340. <https://doi.org/10.1037/a0016550>.
- Whitbourne, S. K., Zuschlag, M. K., Elliot, L. B., Waterman, A. S. (1992). Psychosocial Development in Adulthood: A 22-Year Sequential Study. *Journal of Personality and Social Psychology*, 63(2), 260–271. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.63.2.260>.
- Willi, J. (2014). *Związek dwojga. Psychoanaliza pary*. Oficyna Wydawnicza Fundament.
- Wiktorowicz, J., Warwas, I., Turek, D., Kuchciak, I. (2022). Does generativity matter? A meta-analysis on individual work outcomes. *European Journal of Ageing*, 19(4), 977–995. <https://doi.org/10.1007/s10433-022-00727-w>

- Wink, P., Dillon, M. (2003). Religiousness, Spirituality, and Psychosocial Functioning in Late Adulthood: Findings From a Longitudinal Study. *Psychology and Aging*, 18(4), 916–924. <https://doi.org/10.1037/0882-7974.18.4.916>
- Witkowski, L. (2009). *Rozwój i tożsamość w cyklu życia. Studium koncepcji Erika H. Eriksona*. Wyższa Szkoła Edukacji Zdrowotnej w Łodzi.
- Wojciechowska, L. (2008). *Syndrom pustego gniazda. Dobrostan matek usamodzielniających się dzieci*. Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN.
- Wojciechowska, L. (2011). Basic Hope And Generativity In Middle Adulthood. *Polish Psychological Bulletin*, 42(4), 188–197. <https://doi.org/10.2478/v10059-011-0025-7>.
- Wojciechowska, L. (2017). Postawy i działania generatywne na tle dorosłych okresów życia. *Horyzonty psychologii*, VII, 87–107.
- Wojciszke, B. (2021). *Psychologia miłości*. Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Wong, P. T. P., Reker, G. T., Gesser, G. (1994). Death Attitude Profile–Revised: A Multidimensional measure of Attitudes Toward Death. W: R. A. Neimeyer (red.), *Death Anxiety Handbook. Research, Instrumentation, and Application* (s. 121–148). New York, NY: Erlbaum.
- Wong, P. T. P., Tomer, A. (2011). Beyond Terror and Denial: The Positive Psychology of Death Acceptance. *Death Studies*, 35(2), 99–106. <https://doi.org/10.1080/07481187.2011.535377>
- Wortman, J., Lucas, R. E., Donnellan, M. B. (2012). Stability and Change in the Big Five Personality Domains: Evidence from a Longitudinal Study of Australians. *Psychology and Aging*, 27(4), 867–874. <https://doi.org/10.1037/a0029322>
- Yalom, I. D. (1980/2023). *Psychoterapia egzystencjalna*.
- Yalom, I. D. (2008). *Patrząc w słońce. Jak przezwyciężyć grozę śmierci*. Instytut Psychologii Zdrowia.
- Yang, M., Coid, J., Tyrer, P. (2010). Personality pathology recorded by severity: national survey. *The British Journal of Psychiatry*, 197(3), 193–199. <https://doi.org/10.1192/bjp.bp.110.078956>

- Yeomans, F. E., Clarkin, J. F., Kernberg, O. F. (2022). *Psychoterapia skoncentrowana na przeniesieniu w leczeniu zaburzeń osobowości borderline. Podręcznik kliniczny*. Polskie Towarzystwo Psychoterapii Psychodynamicznej.
- Yeomans, F. E., Clarkin, J. F., Kernberg, O. F. (2024). *Elementarz psychoterapii skoncentrowanej na przeniesieniu w pracy z pacjentem borderline*. Dolnośląskie Centrum Psychodynamiczne.
- Yeomans, F. E., Diamond, D., Caligor, E. (2025). *Otto Kernberg – współczesna perspektywa*. Dolnośląskie Centrum Psychodynamiczne.
- Yin, R. K. (2024). *Studium przypadku w badaniach naukowych. Projektowanie, metody i zastosowania*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Zacher, H., Bordia, P. (2024). Generativity and Leadership in Organizations. W: F. Villar, H. L. Lawford, M. W. Pratt (red.), *The Development of Generativity across Adulthood* (s. 135–150). Oxford University Press.
- Zacher, H., Rosing, K., Frese, M. (2011). Age and leadership: The moderating role of legacy beliefs. *The Leadership Quarterly*, 22(1), 43–50.
<https://doi.org/10.1016/j.leaqua.2010.12.006>
- Zanarini, M. C., Frankenburg, F. R. (2007). The essential nature of borderline psychopathology. *Journal of Personality Disorders*, 21(5), 518–535.
<https://doi.org/10.1521/pedi.2007.21.5.518>
- Ziemska, M. (2001). Zmiany w relacjach małżeńskich w cyklu życia rodziny. W: M. Ziemska (red.), *Rodzina współczesna* (s. 44–57). Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Zimmermann, J., Woods, W. C., Ritter, S., Happel, M., Masuhr, O., Jaeger, U., Spitzer, C., Wright, A. G. C. (2019). Integrating Structure and Dynamics in Personality Assessment: First Steps Toward the Development and Validation of a Personality Dynamics Diary. *Psychological Assessment*, 31(4), 516–531.
<https://doi.org/10.1037/pas0000625>

Spis tabel

Tabela 1. Osiem kryzysów rozwojowych według teorii Erika H. Eriksona	35
Tabela 2. Obszary realizacji troski generatywnej – przegląd badań	56
Tabela 3. Obszary badań nad generatywnością i stagnacją oraz ich najważniejsze korelaty	61
Tabela 4. Model statusów generatywności wyznaczonych przez wymiary zaangażowania i inkluzywności	72
Tabela 5. Charakterystyka funkcjonowania pięciu wymiarów opisujących strukturę osobowości na różnych poziomach organizacji osobowości	89
Tabela 6. Porównanie konceptualizacji zaburzeń osobowości we współczesnych modelach dymensjonalnych oraz sposoby ich pomiaru	102
Tabela 7. Założenia dotyczące funkcjonowania generatywnego osób z różnym poziomem organizacji osobowości	106
Tabela 8. Kategorie analizy narracji generatywnych opracowane na podstawie integracji wiedzy o generatywności oraz założeń TRO dotyczących funkcjonowania osobowości	114
Tabela 9. Cele ogólne projektu i cele szczegółowe zaplanowanych badań	118
Tabela 10. Charakterystyka poszczególnych etapów projektu badawczego	122
Tabela 11. Charakterystyka grupy badanej pod względem danych demograficznych	134
Tabela 12. Charakterystyka grupy badanej pod kątem doświadczania objawów depresyjnych i lękowych	133
Tabela 13. Statystyki opisowe wyników zastosowanych kwestionariuszy wraz z testem normalności rozkładów uzyskane w grupie badanej	135
Tabela 14. Statystyki opisowe wyników zastosowanych kwestionariuszy wraz z testem normalności rozkładów uzyskane w grupie badanej	138
Tabela 15. Analiza korelacji między poziomem organizacji osobowości i jego wymiarami oraz narcyzmem wrażliwym, ekstrawersją i intelektem a natężeniem troski generatywnej i częstością zachowań generatywnych	142
Tabela 16. Wyniki analizy regresji hierarchicznej dla hipotezy 2.1: związku poziomu organizacji osobowości i narcyzmu wrażliwego z natężeniem troski generatywnej.	143
Tabela 17. Wyniki analizy regresji hierarchicznej dla hipotezy 2.1: związku wymiarów poziomu organizacji osobowości z natężeniem troski generatywnej	145
Tabela 18. Wyniki analizy regresji hierarchicznej dla hipotezy 2.1: związku narcyzmu wrażliwego z natężeniem troski generatywnej	146
Tabela 19. Wyniki analizy regresji hierarchicznej dla hipotezy 2.2: związku poziomu organizacji osobowości i narcyzmu wrażliwego z częstością zachowań generatywnych	148
Tabela 20. Wyniki analizy regresji hierarchicznej dla hipotezy 2.2: związku wymiarów poziomu organizacji osobowości z częstością zachowań generatywnych	150

Tabela 21. Wyniki analizy regresji hierarchicznej dla hipotezy 2.2: związek narcyzmu wrażliwego z częstością zachowań generatywnych	151
Tabela 22. Analiza korelacji między wymiarami i systemami postawy wobec śmierci a natężeniem troski generatywnej i częstością zachowań generatywnych	152
Tabela 23. Analiza korelacji między wymiarami i systemami postawy wobec śmierci a wymiarami poziomu organizacji osobowości oraz narcyzmem wrażliwym	153
Tabela 24. Wyniki analizy regresji hierarchicznej dla hipotezy 3.1: związek interakcji poziomu organizacji osobowości i systemu unikania śmierci oraz systemu akceptacji śmierci z natężeniem troski generatywnej	155
Tabela 25. Strategie kontroli jakości badań jakościowych wykorzystane podczas analizy zebranego materiału na każdym etapie badania	173
Tabela 26. Ogólna struktura wywiadu badawczego	176
Tabela 27. Notacje zastosowane w transkrypcji zebranego materiału	178
Tabela 28. Charakterystyka uczestników zakwalifikowanych do grupy osób wyżej zorganizowanych	179
Tabela 29. Charakterystyka uczestników zakwalifikowanych do grupy osób z organizacją borderline	181
Tabela 30. Procedura porównawczej refleksyjnej analizy tematycznej (CRTA)	182
Tabela 31. Struktura tematów i kodów wraz z przykładami zakodowanych wypowiedzi uczestników wyżej zorganizowanych i z osobowością borderline	185
Tabela 32. Wyniki uzyskane przez p. Łucję w badaniu kwestionariuszowym	229
Tabela 33. Wypowiedzi na temat troski generatywnej spisane przez p. Łucję w intensywnym pomiarze dzienniczkowym	230
Tabela 34. Wyniki uzyskane przez p. Jakuba w badaniu kwestionariuszowym	233
Tabela 35. Wypowiedzi na temat troski generatywnej spisane przez p. Jakuba w intensywnym pomiarze dzienniczkowym	234
Tabela 36. Strategie kontroli jakości badań jakościowych wykorzystane podczas analizy zebranego materiału na każdym etapie badania	246
Tabela 37. Sposób oceny poszczególnych kategorii analitycznych	248
Tabela 38. Wyniki kwestionariuszowe uzyskane przez p. Barbarę	250
Tabela 39. Wyniki kwestionariuszowe uzyskane przez p. Annę	267
Tabela 40. Wyniki kwestionariuszowe uzyskane przez p. Katarzynę	278
Tabela 41. Wnioski, implikacje praktyczne i kierunki dalszych badań sformułowane w oparciu o wyniki badań własnych w nawiązaniu do każdego z celów projektu	294

Spis rysunków

Rysunek 1. Wzajemna interakcja funkcjonowania generatywnego i zaburzonego funkcjonowania osobowości na poziomie opisowym i wyjaśniającym – próba adaptacji modeli saluto- i patogenetycznego do założeń badań własnych	16
Rysunek 2. Integracja danych pochodzących z badań wykorzystujących różne metodyki jako sposób pogłębionego rozumienia dymensji generatywność–stagnacja w kontekście badań naukowych i praktyki klinicznej	18
Rysunek 3. Model generatywności według McAdamsa i de St. Aubina	40
Rysunek 4. Rozwój poszczególnych obszarów generatywności w cyklu życia	54
Rysunek 5. Aspekty generatywności według modelu McAdamsa i de St. Aubina (1992), które stanowią obszar zainteresowania w badaniach własnych, oraz relacje między nimi	77
Rysunek 6. Powiązania między poziomami organizacji osobowości a diagnozami sekcji II DSM-5	86
Rysunek 7. Przejawy patologii narcystycznej na różnych poziomach organizacji osobowości	91
Rysunek 8. Przebieg badań zaplanowanych w ramach projektu z uwzględnieniem ich celów i liczebności grup badanych	119
Rysunek 9. Model zmiennych ilustrujący przewidywany związek poziomu organizacji osobowości i jego wymiarów oraz narcyzmu wrażliwego z natężeniem troski generatywnej i częstością zachowań generatywnych	125
Rysunek 10. Model zmiennych ilustrujący przewidywane oddziaływanie interakcji poziomu organizacji osobowości oraz systemów postawy wobec śmierci na natężenie troski generatywnej i częstość zachowań generatywnych	127
Rysunek 11. Kody tworzące temat piąty – wizualizacja stworzona w narzędziu MAXMaps w programie MAXQDA Analytics Pro 2022	184
Rysunek 12. Doświadczenie troski generatywnej przez osoby z różnym poziomem organizacji osobowości – wyniki porównawczej refleksyjnej analizy tematycznej	212
Rysunek 13. Proporcje kodów budujących tematy wyłonione w procesie CRTA	220
Rysunek 14. Procedura intensywnego pomiaru dzienniczkowego	226

Załączniki

Załącznik 1. Treść ogłoszenia rekrutacyjnego do projektu

Ogłoszenie rekrutacyjne do projektu brzmiało następująco:

„Szanowni Państwo, zapraszam do udziału w badaniu realizowanym w ramach pracy doktorskiej dotyczącym odczuwania i realizowania troski międzypokoleniowej u osób dorosłych. Do udziału zapraszam wszystkie osoby w wieku 40–65 lat.

Etap pierwszy badania polega na wypełnieniu kilku kwestionariuszy, co zajmuje ok. 45 minut. Osoby, które uzyskają konfigurację wyników pożądaną ze względu na cel projektu i wyrażą zgodę, zostaną zaproszone do drugiego etapu badania.

Osoby, które ukończą oba etapy, w podziękowaniu za poświęcony czas i wysiłek, otrzymają bony podarunkowe o wartości 50 zł do Empiku.

Dziękuję za pomoc

Jerzy Bandel

Wydział Psychologii i Kognitywistyki UAM”

Załącznik 2. Treść informacji na pierwszej i ostatniej stronie formularza w badaniu ilościowym

Na pierwszej stronie formularza zawarłem następującą informację:

„Szanowna Pani/Szanowny Panie!

Zapraszam do udziału w badaniu naukowym, które jest pierwszym etapem badania prowadzonego przeze mnie w celu przygotowania rozprawy doktorskiej w Szkole Doktorskiej Nauk Społecznych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Przedmiotem badania jest związek między cechami osobowości a odczuwaniem troski o innych ludzi. Kierownikiem projektu jest mgr Jerzy Bandel (jerzy.bandel@amu.edu.pl), natomiast opiekunką naukową projektu doktorskiego jest prof. UAM dr hab. Emilia Soroko (soroko@amu.edu.pl).

Badanie skierowane jest do wszystkich osób w wieku między 40 a 65 lat. Niniejszy etap badania polega na udzieleniu odpowiedzi na pytania kwestionariuszowe. Całość badania nie powinna zająć więcej niż 40 minut. Pani/Pana udział w badaniu jest dobrowolny i w każdym momencie (także w trakcie badania) można się z niego wycofać bez podawania przyczyny. Jedynymi danymi potrzebnymi w analizie są dane demograficzne, m.in. płeć, wiek czy wykształcenie. Uzyskane odpowiedzi i dane zostaną właściwie zabezpieczone zgodnie z obowiązującymi rozporządzeniami dotyczącymi przetwarzania danych osobowych. Analizy wyników mają charakter grupowy, więc odpowiedzi każdej osoby będą analizowane w kontekście grupy, a nie indywidualnie. Badanie nie stanowi indywidualnej diagnozy psychologicznej uczestników badania.

Pod koniec badania, zostanie Pan/i poproszony/a o (dobrowolne) podanie swojego adresu mailowego. Osoby, które zostawią swój mail do kontaktu, jeśli uzyskają układ wyników istotny dla celu badania, zostaną zaproszone do drugiego etapu projektu. Za ukończenie drugiego etapu również przewidziana jest rekompensata w postaci bonu.

Przypuszczalnie badanie nie przyniesie Pani/Panu korzyści indywidualnych, choć może przynieść korzyści naukowe i poznawcze – przyczynić się do większego zrozumienia sposobu funkcjonowania psychicznego i społecznego osób w średnim wieku.

Badanie jest skierowane do osób, u których nie zdiagnozowano w ciągu życia zaburzenia psychiatrycznego, zaburzenia schizoaфекtywnego, zaburzenia dwubiegunowego, zaburzeń

neurologicznych ani trudności językowych, które utrudniałyby zrozumienie pytań testowych, a także do osób, które nie są uzależnione od substancji psychoaktywnych i nie przeżyły urazów mózgu. Udział w badaniu nie wiąże się z jakimikolwiek dającymi się przewidzieć niedogodnościami lub zagrożeniem. Niektóre osoby mogą odczuwać pewien dyskomfort, odpowiadając na pytania dotyczące samopoczucia, doświadczania trudności w relacjach międzyludzkich oraz refleksji dotyczących śmierci. W razie odczuwania wysokiego poziomu negatywnych emocji związanych z badaniem (lub w przypadku jakichkolwiek innych pytań bądź uwag dotyczących badania) proszę o kontakt z autorem poprzez adres mailowy: jerzy.bandel@amu.edu.pl. W przypadku, gdyby okazało się to konieczne, autor badania może przekazać kontakt do wykwalifikowanego psychologa, który udzieli Pani/Panu jednorazowego wsparcia psychologicznego.

Dziękuję za udział w badaniu!

Jerzy Bandel

Jeśli wyraża Pan/Pani zgodę na udział w badaniu, proszę przejść dalej”.

Na ostatniej stronie formularza zawarłem następującą informację:

„Na tym kończy się pierwszy etap badania. Bardzo dziękuję za Pani/Pana udział.

W ciągu najbliższego roku planowane jest przeprowadzenie drugiego etapu tego badania. Jeśli na podstawie dzisiejszego badania uzyska Pan/i wyniki pożądane z punktu widzenia celu projektu badawczego, i pozostawi Pan/i niżej swój mail kontaktowy, skontaktuję się z Panem/Panią i zaproszę do etapu drugiego. Za ukończenie drugiego etapu badania również przewidziana jest rekompensata za poświęcony czas w postaci bonu prezentowego.

Bardzo dziękuję za pomoc

Jerzy Bandel

Tu może Pan/Pani wpisać swój adres mailowy:

”

Załącznik 3. Metryczka wykorzystana w badaniu kwestionariuszowym

1. Płeć
 - a. męczyzna
 - b. kobieta
 - c. inna
2. Wiek (w latach):
3. Orientacja seksualna
 - a. heteroseksualna
 - b. homoseksualna
 - c. biseksualna
 - d. inna
4. Czy identyfikujesz się z jakąś określoną grupą etniczną? Jeśli tak, proszę wskazać z jaką:
5. Proszę wskazać swoją narodowość (np. polska):
6. Stan cywilny
 - a. Nie mam partnera/partnerki
 - b. Związek nieformalny
 - c. Małżeństwo
 - d. Rozwiedziony/w separacji
 - e. Wdowa/wdowiec
7. Ile posiada Pan/Pani dzieci?
.....
8. Jeśli posiada Pan/Pani dzieci, w jakim są wieku?
.....
9. Miejsce zamieszkania
 - a. wieś
 - b. miasto do 50 tys. mieszkańców
 - c. miasto 50–150 tys. mieszkańców
 - d. miasto 150–500 tys. mieszkańców
 - e. miasto pow. 500 tys. mieszkańców
10. Wykształcenie
 - a. podstawowe
 - b. zawodowe
 - c. średnie
 - d. wyższe licencjackie
 - e. wyższe magisterskie

11. Sytuacja zawodowa
- a. w trakcie nauki/szkolenia
 - b. bezrobotny/a
 - c. zajmuję się domem/dziećmi, nie pracuję zawodowo
 - d. praca na cały etat
 - e. praca na niepełny etat/zlecenie
 - f. emerytura
 - g. renta
12. Jeśli Pan/Pani pracuje, to w jakim zawodzie?
-
13. W jaki sposób określiłby Pan/Pani swoje wyznanie religijne?
- a. jestem wierzący/a i czuję przynależność do kościoła bądź związku wyznaniowego
 - b. jestem wierzący/a, ale nie czuję przynależności do żadnego kościoła ani związku wyznaniowego
 - c. nie jestem wierzący/a
 - d. nie chcę odpowiadać na to pytanie
14. Jeśli czuje Pan/Pani przynależność do kościoła lub związku wyznaniowego, proszę wskazać, do jakiego:
-
15. Czy aktualnie jest Pan/Pani pod opieką lekarza psychiatry?
- a. tak
 - b. nie
16. Czy aktualnie korzysta Pan/Pani z farmakoterapii w celu ustabilizowania funkcjonowania psychicznego?
- a. tak
 - b. nie
17. Czy aktualnie korzysta Pan/Pani z psychoterapii?
- a. tak
 - b. nie

Załącznik 4. Treść informacji przesłana uczestnikom zaproszonym do udziału w wywiadzie

W wersji dla kobiet, informacja brzmiała następująco:

„Szanowna Pani!

Zapraszam do udziału w drugim etapie badania prowadzonego przeze mnie w celu przygotowania rozprawy doktorskiej w Szkole Doktorskiej Nauk Społecznych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Przedmiotem badania jest związek między cechami osobowości a odczuwaniem troski o innych ludzi. Kierownikiem projektu jest mgr Jerzy Bandel (jerzy.bandel@amu.edu.pl), natomiast opiekunką naukową projektu doktorskiego jest prof. UAM dr hab. Emilia Soroko (soroko@amu.edu.pl).

Została Pani zaproszona do udziału w tym etapie badania, ponieważ pod koniec etapu pierwszego podała Pani swój adres mailowy do kontaktu. Ten etap badania polega na wzięciu udziału w rozmowie z badaczem. Rozmowa potrwa ok. 60-90 minut i odbędzie się online lub na Wydziale Psychologii i Kognitywistyki UAM w Poznaniu. Pani udział w badaniu jest dobrowolny i w każdym momencie (także w trakcie badania) można się z niego wycofać bez podawania przyczyny. Rozmowa będzie nagrywana, a autor badania zobowiązuje się do właściwego zabezpieczenia nagrania oraz transkrypcji rozmowy zgodnie z obowiązującymi rozporządzeniami dotyczącymi przetwarzania danych osobowych.

Za ukończenie tego etapu badania przewidziana jest rekompensata dla Pani w postaci bonu podarunkowego o wartości 50 zł do salonów sieci Empik.

Przypuszczalnie badanie nie przyniesie Pani korzyści indywidualnych, choć może przynieść korzyści naukowe i poznawcze – przyczynić się do większego zrozumienia sposobu funkcjonowania psychicznego i społecznego osób w średnim wieku.

Udział w badaniu nie wiąże się z jakimikolwiek dającymi się przewidzieć niedogodnościami lub zagrożeniem. Niektóre osoby mogą odczuwać pewien dyskomfort odpowiadając na pytania dotyczące samopoczucia lub doświadczania trudności w relacjach międzyludzkich. W razie odczuwania wysokiego poziomu negatywnych emocji związanych z badaniem (lub w przypadku jakichkolwiek innych pytań bądź uwag dotyczących badania) proszę o kontakt z autorem poprzez adres mailowy: jerzy.bandel@amu.edu.pl. W przypadku, gdyby okazało się to konieczne, autor badania

może przekazać kontakt do wykwalifikowanego psychologa, który udzieli Pani wsparcia psychologicznego.

Dziękuję za udział w badaniu!

Jerzy Bandel

Jeśli wyraża Pani zgodę na udział w badaniu, proszę o odpowiedź zwrotną na niniejszego maila w celu umówienia terminu spotkania”.

W wersji dla mężczyzn, informacja brzmiała następująco:

„Szanowny Panie!

Zapraszam do udziału w drugim etapie badania prowadzonego przeze mnie w celu przygotowania rozprawy doktorskiej w Szkole Doktorskiej Nauk Społecznych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Przedmiotem badania jest związek między cechami osobowości a odczuwaniem troski o innych ludzi. Kierownikiem projektu jest mgr Jerzy Bandel (jerzy.bandel@amu.edu.pl), natomiast opiekunką naukową projektu doktorskiego jest prof. UAM dr hab. Emilia Soroko (soroko@amu.edu.pl).

Został Pan zaproszony do udziału w tym etapie badania, ponieważ pod koniec etapu pierwszego podał Pan swój adres mailowy do kontaktu. Ten etap badania polega na wzięciu udziału w rozmowie z badaczem, która odbędzie się na Wydziale Psychologii i Kognitywistyki UAM w Poznaniu. Rozmowa potrwa ok. 60-90 minut. Pana udział w badaniu jest dobrowolny i w każdym momencie (także w trakcie badania) można się z niego wycofać bez podawania przyczyny. Rozmowa będzie nagrywana, a autor badania zobowiązuje się do właściwego zabezpieczenia nagrania oraz transkrypcji rozmowy zgodnie z obowiązującymi rozporządzeniami dotyczącymi przetwarzania danych osobowych.

Za ukończenie tego etapu badania przewidziana jest rekompensata dla Pana w postaci bonu podarunkowego o wartości 50 zł do salonów sieci Empik.

Przypuszczalnie badanie nie przyniesie Panu korzyści indywidualnych, choć może przynieść korzyści naukowe i poznawcze – przyczynić się do większego zrozumienia sposobu funkcjonowania psychicznego i społecznego osób w średnim wieku.

Udział w badaniu nie wiąże się z jakimikolwiek dającymi się przewidzieć niedogodnościami lub zagrożeniem. Niektóre osoby mogą odczuwać pewien dyskomfort odpowiadając na pytania dotyczące samopoczucia lub doświadczania trudności w relacjach międzyludzkich. W razie odczuwania wysokiego poziomu negatywnych emocji związanych z badaniem (lub w przypadku jakichkolwiek innych pytań bądź uwag dotyczących badania) proszę o kontakt z autorem poprzez adres mailowy: jerzy.bandel@amu.edu.pl. W przypadku, gdyby okazało się to konieczne, autor badania może przekazać kontakt do wykwalifikowanego psychologa, który udzieli Panu wsparcia psychologicznego.

Dziękuję za udział w badaniu!

Jerzy Bandel

Jeśli wyraża Pan zgodę na udział w badaniu, proszę o odpowiedź zwrotną na niniejszego maila w celu umówienia terminu spotkania”.

Załącznik 5. Informacja zawierająca instrukcję dla osób transkrybujących wywiady

Transkrypcja wywiadów

B:	Oznaczenie badacza i osoby badanej
OB:	
()	Krótką pauza niemierzona (też tam, gdzie kończy się osobie oddech i nabiera powietrza)
(5)	Długa pauza (liczba policzonych w głowie sekund wpisana w nawias, od 3 w górę)
(mhm) (eee) (yyy) (hmm) (mmm) (mhm)	Zjawiska paralingwistyczne relatywnie łatwe do zapisania
((płacz)) ((śmiech)) ((cmoka)) ((odbiera telefon)) ((drzwi się otwierają))	Zjawiska paralingwistyczne, które trudno zapisać, ale łatwo nazwać, a także opisy działań

Instrukcja:

Wywiad pierwszy, pilotażowy: konieczna jest zmiana zapisu w oparciu o nagranie: usunięcie znaków interpunkcyjnych (. , : ;) i wprowadzenie notacji (przerwy oddechowe, zjawiska paralingwistyczne). Potraktujmy to jako etap treningowy: w czasie pracy możecie o wszystko pytać, a po skończeniu tego wywiadu sprawdzę zapis i dam informacje zwrotne.

Wywiad drugi i trzeci: poprawienie „transkrypcji” wykonanej automatycznie przez program (lub wykonanie jej od nowa) na podstawie nagrania.

1. Numer osoby badanej umieszczamy na górze transkrypcji (znajduje się w nazwie pliku, np. JBDB_4).
2. Instrukcja do wywiadu (moja pierwsza dłuższa wypowiedź) zostaje zastąpiona zapisem: ((instrukcja do wywiadu))

Załącznik 6. Przykładowy zakodowany wywiad¹³ przeprowadzony w ramach badania jakościowego z użyciem porównawczej refleksyjnej analizy tematycznej

	1	B: ((instrukcja do wywiadu))
	2	OB: dobrze pytanie mam () czy to jest () czy to ma być czy to może być osoba z rodziny
	3	B: tak jak najbardziej
	4	OB: czy lepiej
	5	B: tak może być dowolna osoba z młodszego pokolenia
	6	OB: aha () z młodszego ode mnie czy już z pokolenia moich dzieci ((śmiech))
	7	B: z młodszego od pani () nie z pani pokolenia nie
pomaganie jest wpisane w jej obowiązki zawodowe	8	OB: (mhm) ojeju () ojeju () ja w ogóle pracuję w szkole specjalnej także pomaganie że tak powiem mam na co dzień (yyy) takie wpisane i w mój zawód i w moje kompetencje i w moje obowiązki () więc (yyy) trudno mi jest teraz pomyśleć () stricte o jakimś jednym wydarzeniu () (mmhmmhmm)
	9	B: może pani się spokojnie zastanowić
troska jest tak codzienna, że trudno wybrać jedno wydarzenie	10	OB: coś co tak () wpłynęło na mnie (9) trudne () (hmm) żeby wybrać takie () (mhm) (5) pomyślmy jeszcze ktoś kto nie jest z niepełnosprawnością () oj nie wiem (4) od razu że tak powiem kieruje się nadbagażem czyli że tak powiem () rzeczami które (yyy) myślę że może pan chcieć wiedzieć a ja je trochę wiem albo nie wiem ale wydaje mi się że wiem ((śmiech))
	11	B: w razie czego o coś dopytam ważne żeby to była jakaś taka historia być może która panią jakoś poruszyła była jakaś wyjątkowa chodziło o coś takiego ważnego dla pani () miała jakiś wpływ na panią nie () coś
	12	OB: (28) a może być taka () ale to tak () typowo w samolocie jechała leciała młodsza dziewczyna () w samolocie ale () gdzieś tam jej mama zaginęła () ale to było takie znaczy zgubiła ją z oczu

¹³ Z uwagi na chęć zachowania większej anonimowości, nie podaję numeru uczestnika ani grupy badanej.

po czyimś zdenerwowaniu poznała, że osoba potrzebuje pomocy	() i przez chwilę ona się denerwowała po prostu i podeszłam do niej bo () to było tutaj u nas i poprosiłam ją że () powiedziałam że czy coś potrzebuje no bo taka zdenerwowana mówi że na chwilę zgubiła mamę () i a ja mówię no to poczekajmy chwilę jak przez jakiś czas dłuższy mamy nie spotkasz to zaraz pójdziemy poprosić żeby ktoś ją wywołał () ale przez chwilę powiedziałam że na pewno mama poszła coś załatwić za chwilę do niej wróci () i tak rozmawiałyśmy chwilę o tym ja pytałam skąd jest gdzie tam leci na tej zasadzie żeby ją trochę rozładować emocjonalnie () i po chwili ta mama się pojawiła także ona mi bardzo podziękowała za ten czas mama się zdziwiła że tam z nią ja z nią rozmawiam ale generalnie (eee) podziękowała później bo ja mówię że się tu córka zdenerwowała mama powiedziała że ale nie trzeba było bo ja tylko tam na chwilę gdzieś poszłam i i i no to była mówię chwila () taka teraz to mi się na chwilę tak teraz () co mogłam z zupełnie obcą osobą bo z wieloma dziećmi mam do czynienia od moich kuzynek i () i tam mamy różne sytuacje ale taka zupełnie () z z () czy ona coś we mnie zmieniła nie bo ja mam () chyba nie zmieniła po prostu ja wyłapuję sytuacje gdzie mogę () komuś coś pomóc () po prostu takie mam () (eee) tak mam () ale staram się też nie narzucać z taką swoją pomocą bo mnie już córka kiedyś powiedziała no mama no nie musisz wszędzie biegać czy tam nie musisz za wszystkich być odpowiedzialna () a coś takiego niestety mam w sobie że () szukam () (yyy) znaczy () zawsze chcę () iść () i komuś pomagać po prostu tak bez żadnych bezinteresownie bez tego bo () bo czasami czuję że powinnam
pomoc nakierowana na wyciszenie negatywnych emocji	
widzi w sobie cechę: wyłapuje osoby potrzebujące pomocy	
ma tendencję do nadmiernej troski (przejmowania odpowiedzialności)	
	13 B: (mhm) okej ale to w takim razie dobra to to ja bym chciał żeby to jakoś to wydarzenie czy to co pani opowiada trochę stało się punktem wyjścia do rozmowy o tym jak pani () jest z tym że pani pomaga innym ludziom nie że ma pani taką skłonność do tego żeby się opiekować () i jakoś to to ja słyszę że to jest coś takiego że pani to bardzo łatwo przychodzi no bardzo naturalnie z tego co pani mówi

troskę ułatwia,
że dobrze umie
rozpoznawać
emocje innych

stara się, żeby jej
reakcja/pomoc była
stosowna do sytuacji

łączy wrażliwość
na emocje z tym,
że czuła się
niezauważana

potrafi postawić się
w sytuacji kogoś,
komu jest smutno

pokazywanie
pozytywnych
rozwiązań jako
sposób pomocy

14 OB: () (mmm) tak tak no mówię () mam wrażenie znaczy mam
wrażenie () nie wiem czy to jest moja łatwość czy nie łatwość
(yyy) () **bardzo lubię obserwować ludzi i (yyy) () staram się ()**
wydaje mi się że dobrze rozpoznaję ich emocje i kiedy widzę u
(yyy) dzieci jakiś smutek to **od razu podejdę przytulę jeśli znaczy**
nie od razu przytulę bo to też nie jest odpowiednie ale znam takie
osoby () pracuję też () na basenie i często jest tak że () rodzice nie
zdążają odebrać tych dzieci zaraz po basenie () i te dzieci
zaczynają płakać po prostu ja do nich podchodzę ja mówię ()
chodź ze mną pomożesz mi sprzęt zanieść ja tutaj się
przekierowuję do drugiej mama za chwilę do ciebie przyjdzie i one
wtedy mnie chwytają za rękę i idą ze mną () od razu po prostu ()
znają mnie zajęć więc na pewno nic im nie zrobię więc są ze mną
bezpieczne czują się lepiej () coś tam zażartuję bo ja też lubię ()
odwracać troszeczkę tą uwagę żeby () no () tak mam żeby dziecko
nie myślało tylko o tej mamie tylko tutaj zaczynam szukać
dobrych rzeczy coś fajnego coś ciekawego co by na chwilę
zaskoczyło a () mama w tym momencie czy tam rodzic przychodzi
() po prostu () to wychodzi tak () no spontanicznie automatycznie

15 B: (mhm) ok ale ty tym w takim razie to co jakoś panią
przyciąga dotyczy wskazuje te sytuacje to są jakoś emocje
rozumiem ten jakoś lęk tak czy płacz

16 OB: tak tak tak tak () (ahh) **może to wynika z tego że ja kiedyś jak**
byłam młodsza to potrzebowałam a nikt nie zauważał () może to ()
nie wiem () miałam cięższy troszeczkę dzieciństwo a teraz po
prostu () staram się (yyy) no nie wiem nadrobić pewne rzeczy
albo () wiedzie- () **czuję jak się czasami czuła czują osoby którym**
jest smutno źle () i wtedy () próbuję je jakoś rozweselać i pokazać
że można z każdej sytuacji wyjść no pozytywnie () tak bardziej

17 B: nie wiem na ile by pani chciała rozwinąć ten wątek bo jakoś
rozumiem że on może być trudny ale to byłoby dla mnie
ciekawe () czy jakoś pani widzi to że te doświadczenia z

wcześniej jako
dziecko czuła,
że musi otoczyć
troską rodzinę

troska o rodzinę
kosztem pracy
nad swoim
przeżyciem straty

przeszłości wpływają teraz na to właśnie że pani próbuje
innym tak pomagać

- 18 B: zdecydowanie zdecydowanie ja jestem (yyy) osobą poszukującą swojej że tak powiem (eee) dążę do tego że mi było dobrze ze sobą () a żeby mi było dobrze ze sobą () muszę znaleźć źródło dlaczego mi nie było dobrze ze sobą () i i (yyy) upatruję to niestety w () moich () że tak powiem sytuacjach z dzieciństwa kiedy w wieku ośmiu lat straciłam mojego tatę () i było nam wtedy trudno po prostu miałyśmy trudną sytuację z moją siostrą i () i ogólnie niby przyjaciele rodzice i tak dalej wszyscy znaczy rodzice moja mama i przyjaciele mojej mamy i rodziców wtedy jeszcze () bardzo nam starali się pomóc ale ja nie czułam takiej bratniej takiej osoby () dorosłej z którą bym się tak czuła bardzo bardzo dobrze () **taka zawsze byłam wtedy stawiałam na wysokości zadania że muszę tutaj () pewną lukę w rodzinie zastąpić i stałam się bardzo że tak powiem taka obowiązkowa () starałam się to też (yyy) no () pomagać mojej mamie na tyle na ile mogłam i starałam się stawiać zawsze na wysokości zadania ale też nie miałam dla siebie takiego czasu żebym mogła () (yyy) no przerobić wszystko i tak teraz dopiero to nadrabiam że tak powiem i myślę że () jestem osobą dosyć () znaczy optymistką zawsze () w każdej sytuacji staram się dobre widzieć rzeczy () podchodzę do życia też (yyy) wiedząc co może się zdarzyć ale podchodzę bardziej () (yyy) no z takim () śmiechem bo mówię że z każdej sytuacji jest jakieś wyjście () i mówię i to raczej teraz mi (mmm) też trochę pracy sama z sobą musiałam przerobić żeby móc to () (eee) zrozumieć**

- 19 B: (mhm) korzystała pani ze specjalistycznej pomocy w sensie mówi pani o terapii

- 20 OB: tak tak tak tak tak chodziłam do nadal chodzę nadal jeszcze tak raz w miesiącu gdzieś tam się spotykam z taką () dobrą duszą która mnie tam wspiera pomaga i wyciąga ze mnie to jeszcze co można wyciągnąć gorszego żeby się zmieniło na lepsze o tak

		powiem ((śmiej)) no
	21	B: to pani mówi o czymś takim że jakoś pani stara się być takim rodzicem tak którego pani zabrakło w pewnym momencie
	22	OB: tak tak pewnie tak () pewnie trochę tak jest
przeżywa radość z bycia dobrym dorosłym	23	B: (mhm) a jakoś co pani to daje zwrotnie dlaczego to jest dla pani () jakoś ważne () troszczyć się o innych młodszych
doświadcza siebie jako jednocześnie dorosłej i młodej	24	OB: (5) radość () że mogę być dobrym dorosłym o tak powiem () ja mam wrażenie że ja mam dużo dziecka w sobie () i do końca nie zawsze jeszcze wierzę że jestem tą taką starą już babką () która już powinna jednak (yyy) czasami mam wrażenie że mam wsiu bziu w głowie i różne rzeczy robię jeszcze takie młodzieńcze ale (yyy) no () ja mam wrażenie że to jest taka moje przedłużenie takiego dzieciństwa takie jeszcze trochę że staram się () troszeczkę być rodzicem a troszeczkę być taką osobą która () rozumie te dzieci żeby one czuły też że mają ze mną () kontakt ale to też się przejawia właśnie w tych moich zajęciach ja pracuję bardzo dużo z dziećmi i mam z nimi dobry kontakt nie mam () odpukać no nie miałam jeszcze takiego trudnego () osoby i też z niepełnosprawnością z którym bym się nie umiała dogadać po prostu jakoś na jakimś poziomie gdzieś tam w jakiejś strukturze dochodzimy do pewnych relacji uważam że relacje () to jest coś nad czym należy pracować że umiejętności i () jakieś tam nauka później najważniejsze jest nawiązanie odpowiedniej tam relacji
czuje się młoda duchem, co pomaga w kontakcie z dziećmi	25	B: (mhm) (emm) wspomniała pani o szkole specjalnej w jakiej roli pani pracuje jako nauczycielka
podstawą do nauczania jest nawiązywanie relacji	26	OB: jako nauczyciel () i integracja sensoryczna jeszcze się zajmuję () (yyy) no () naprawianiem trochę () umiejętności () mózgu możliwości tak dzięki () ćwiczeniom dzięki ruchowi dzięki różnym takim () działaniom () terapeutycznym

stara się postawić
w pozycji dziecka
(co ono czuje, myśli?)

- 27 **B: czyli to są też osoby z niepełnosprawnościami dzieci z niepełnosprawnościami**
- 28 OB: tak zdecydowanie bardziej niepełnosprawność (yyy) intelektualna niż ruchowa ale to już się często sprzęża i jest i to i to
- 29 **B: (mhm) ok no to o czym pani opowiada te wszystkie sytuacje nie i ta na lotnisku i te na basenie i te w szkole rozumiem że one się opierają na takim nawiązaniu takiego właśnie emocjonalnego kontaktu że ten aspekt relacji jest bardzo ważny dla pani z tego () co pani mówi**
- 30 OB: tak tak
- 31 **B: (mhm) (mhm) a w tych sytuacjach kiedy pani się opiekuje tymi dziećmi nie właśnie podchodzi pani do jakiegoś obcego dziecka jakoś pomaga co co się wtedy pojawia jakie emocje radość rozumiem coś jeszcze**
- 32 B: () radość () i staram się postawić wobec obecności dziecka znaczy () w tym jakby () w jego miejscu co on może czuć i staram się () tymi emocjami co wydaje mi się że ono czuje () właśnie do niego tym dotrzeć nie że tak że tak powiem trochę zgaduję () to co ono tam () sobie myśli ale zazwyczaj () zazwyczaj jest to (mmm) bliskie prawdzie () tak powiem
- 33 **B: ok czyli jakieś wycucie takie ma pani które pozwala na to**
- 34 OB: no mam wrażenie że mam takie wycucie
- 35 **B: (mhm) a co sprawiło że pani się zdecydowała na tę pracę bo to nie jest łatwa praca () znaczy stawia różne wyzwania przed panią na pewno**
- 36 OB: nie () nie () nie jest () (yyy) (hmm) powiem tak () że na początku () miałam zupełnie inne plany () kiedyś jak byłam dzieckiem że będę kimś innym () później byłam w harcerstwie wiedziałam że mi się podoba bycie () w grupie na pewno jestem

v

chce dać osobom
niepełnosprawnym
szansę życia
w społeczeństwie

ma nadzieję, że
dokłada się do
poprawy sytuacji osób
niepełnosprawnych

osobą stadną na pewno nie jestem osobą która () ucieka od ludzi
lubię być w grupie () lubię współpracować lubię się dogadywać
lubię działać wspólnie w imię różnych dobrych rzeczy () po
harcerstwie przyszła zamieniłam harcerstwo na () stowarzyszenie
właśnie z osobami niepełnosprawnymi poczułam że sport i osoby
niepełnosprawne to też jest jakby () sposób na wyjście z tego bycia
tylko osobą niepełnosprawną a dacie im () danie im możliwości
tym osobom () z którymi przyjaźnię się do teraz wiele- () w wielu
momentach i cały czas współpracuję z tym stowarzyszeniem
olimpiady specjalne () (yyy) **danie im możliwości takiego ()**
większego () działania właśnie na polu społecznym pokazania się
() w środowisku no i przez to wszystko uspołeczniania () dawania
im możliwości życia normalnego w naszym społeczeństwie ()
wiele jeszcze jest przeszkód ale generalnie uważam że (yyy)
gdzieś idziemy w dobrym kierunku no nie jest to jeszcze tak super
jak gdzieś tam na zachodzie ale uważam że () (yyy) no te osoby
które miały więcej możliwości więcej też takiego wsparcia to
sobie bardziej poradzi radzą sobie w życiu a te które no niestety
mają też większe ograniczenia no to () są jeszcze skazane na
pomoc innych osób ale też są bardzo uspołecznione też sobie radzą
() dużą samodzielność zdobywają i dla mnie to jest naprawdę () też
taka (yyy) () **iskierka nadziei że () idzie to wszystko () na no w**
najlepszym kierunku () i też że dzięki mojej gdzieś tam jakiemuś
działaniu te dzieciaki czy młodzież już teraz dorośli nawet () to
sobie (mmm) trochę już w tym życiu się polepszyło () że tak
powiem

37 B: (mhm) (mmm) czyli gdzieś taka potrzeba pomagania była w
pani zawsze () bo to musiało się dość wcześnie stać nie

38 OB: tak () tak tak tak to muszę przyznać że to chyba mam zawsze
że jestem taką osobą () do ludzi () na pewno nie przed () i nie
uciekam i nie nie boję się wyzwań i jestem taką () osobą która
działa po prostu ()

otacza troską cały
system rodzinny
(myśli systemowo)

- 39 **B: (mhm) a jakoś obserwuje**
- 40 OB: nie zawsze od razu ()
- 41 **B: tak**
- 42 OB: nie zawsze od razu mam takie (yyy) że tak powiem (yyy) sprecyzowane cele ale po małych kroczkach wychodzą te rzeczy które później są ważne o tak powiem
- 43 **B: (mhm) a obserwuje pani że w miarę (mmm) jakoś z wiekiem nie czy im dłużej pani pracuje to jakoś to się zmienia że ta nie wiem potrzeba pomagania jakoś narasta albo właśnie jest inna nie wiem skierowana do innej grupy no jakby różne mogą być ()**
- 44 OB: zmienia się zauważam też inne osoby których wcześniej w ogóle na przykład nie pomyślałam teraz jak jestem rodzicem () to mocno inte też inte nie nie co ja powiedziałam (mmm) **bardzo mocno się (yyy) utożsamiam z rodzicami tych osób niepełnosprawnych i uważam że żeby () (yyy) ja mam szczęśliwie można powiedzieć zdrowe dzieci i nie mam z nimi problemu ale osoby () rodzice osób niepełnosprawnych jak nie mają wsparcia () a niestety nie mają społecznego () więc jeśli nie mają same nie znajdą sobie ze stowarzyszenia albo nie mają kogoś kto ich wspiera () to mają bardzo trudno po prostu mają trudno bo () (yyy) nie mają czasu dla siebie () nie mają dla samych rodzice jako żyć jako bycie parą bo to jednak bardzo ważne dla młodzieży wszystkich jest ważne żeby rodzice się kochali a wiadomo że () sytuacja czasami jest trudna to zazwyczaj mama albo tata jedno się poświęca dziecku drugie albo odchodzi albo jest zupełnie pominięte w rodzinie () i tak bardziej się zaczęłam temu przy () przyglądać i () wspieram bardzo mocno wszelkie akcje właśnie wytnieniowe tak zwane czyli możliwość dania rodzicom () takiego () parogodzinnego nawet albo (mmm) cudownie jak weekendowego odpoczynku od tych dzieci () bo () i to **dla dzieci****

wspiera dzieci
w usamodzielnianiu
się od rodziców

jest dobre () że umięją sobie poradzić bez rodziców () to też idzie
ku samodzielności () bardzo mocno () a dla rodziców jest
zbawienne () naprawdę oni albo wtedy odkryją że naprawdę
kochają się ciągle () albo odkryją że to już niestety trzeba coś z
tym zrobić bo to też jest ważne żeby podjąć jakąś decyzję nie ma
takiego () stania po prostu w miejscu i i () co będzie jutro tylko
myślenia o tym co będzie co może być lepiej () no () także (yyy) to
też wychodzi z czasem tak jak mówię mam teraz klasę jestem
wychowawcą klasy w której gdzieś są młodzież jest siedemnaście
osiemnaście lat () z niepełnosprawnością () i na przykład w
zeszłym roku dopiero pierwszy raz zorganizowałam dla tej
młodzieży nocowankę czyli że oni nie nocują w domu bez
rodziców ze mną () ja im tam zapewniałam atrakcje wieczorowe w
weekend () a ci rodzice mieli możliwość pobyć sami ze sobą () i
oni powiedzieli oni nie wiedzieli co mogą zrobić () oni po prostu
odkryli że to jest fajne () że po prostu że nie trzeba cały czas się
tym dzieckiem swoją zajmować tylko trzeba () też pomyśleć o
sobie żeby móc dla tego dziecka żyć lepiej () co też muszą o sobie
pomyśleć () i naprawdę wspieram wszelkie instytucje które są dają
możliwość () czy asystentów czy wolontariuszy którzy właśnie
wspierają osoby rodziny z osobami niepełnosprawnymi () a bardzo
dużo znaczy ja obracam się w takim kręgu że jest dużo po prostu
dużo () (yyy) dzieci z niepełnosprawnościami czy to z autyzmem
czy to z mózgowym porażeniem dziecięcym () ale wiem jak dla
tych wszystkich osób (yyy) i rodziców i tych dzieci () ta rozłaka
jest ważna () ważna () jest trudna () ale jest ważna dla dalszego
rozwoju ewentualnego później () przy- przyszłego życia już bez
rodziców () no

45 B: (mhm) czyli ta pomoc jest taka bardzo systemowa i dla
młodzieży dla dzieci i dla rodziców () jakoś

planuje zaangażowanie
polityczne na rzecz osób
niepełnosprawnych

46 OB: tak tak ja w ogóle mam plany już takie dalekosiężne żeby coś
zmieniać w systemie naszym państwowym i () i mam nadzieję że
to gdzieś tam ruszy bo (yyy) no naprawdę jest to bardzo ważna

gałąź naszego tutaj społeczeństwa ogólnie żeby pomyśleć o osobach które () no nie są traktowane tak jak powinny być bo gdzieś są tam spychane zapomina się o nich po () że tak powiem osiemnastym roku życia kiedy czy tam dwudziestym czwartym roku życia kiedy szkoła się kończy i koniec i nie ma możliwości i () wszelkie domy wychnieniowe czy tam właśnie takiego wspomagane że jest paru asystentów mieszkają dziś samodzielnie () ta młodzież czy tam rotacyjnie czy przez cały rok () to po prostu tego na razie nie ma to jak ktoś nie robi co ma kasę pieniądze przepraszam i ma ten () i ma () pomysł i () chce wspierać takie osoby no to nie ma u nas systemu żeby to zrobić () dps-y nie załatwiają sprawy niestety () no ja idę tutaj zupełnie w moją działkę więc to nie o to może panu chodziło () ale generalnie ten (yyy) no () ja bym bardzo chciała żeby to się zmieniało no idzie to w małym małym kroczkami w dobrym kierunku ale () ale jeszcze za mało ja bym chciała żeby to było szybciej

47 B: no pewnie wszyscy byśmy chcieli jakoś nie myślę to jest to to to znaczy że pani jakoś planuje takie zaangażowanie formalne w jakieś takie działania nie wiem polityczne

konkretnie planuje
zaangażowanie
generatywne na
kolejne lata

48 OB: tak kiedyś bym chciała tak tak to jest moim marzeniem na razie jeszcze jestem w pracy () jeszcze tak sobie dałam dwa trzy lata () a później będę szukała sponsora który mi pomoże () no chociaż taki jeden dom gdzie tam () ja bym tak chciała () nie wiem czy mi się to uda () to jest moje przyszłościowe ((śmiech)) tam dalsze plany () ale chciałabym kiedyś założyć taką samodzielną farmę () powiedzmy czy tam osadę czy tam () nie wiem () dom () gdzie będzie mogło mieszkać kilkoro niepełnosprawnych () (eee) z możliwością tam samodzielnego od rana do wieczora oni są ze sobą tam współpracują działają są zaangażowani (yyy) mamy jakieś zwierzęta () mamy jakieś tam zainteresowania () najchętniej jakby to było gdzieś tam () na trochę na wsi trochę gdzieś tam z dostępem () autobusem żeby można było też do miasta dojeżdżać jeszcze () ja mam plany ale to są na razie takie () mgliste ale ja

córka wspiera jej
zaangażowanie
zawodowe

dostrzega wpływ
swojego zaangażowania
zawodowego na rodzinę

włącza swoje dzieci
w działania na rzecz osób
niepełnosprawnych

widzi, że jej dzieci
przejmują cechy,
które im przekazuje

jestem pewna że ja gdzieś tam dołożę swój palec kiedyś ((śmiech))

49 B: ok czyli pani planuje też takie no bo () bo to nie jest tylko taka pomoc rozumiem no (hyy) z braku lepszego słowa powiem hobbystyczna chodzi mi taka poza godzinami pracy nie tylko że pani jakoś planuje całe swoje życie z tym związać w sumie

50 OB: no niestety nie wiem czy to dobrze ale moja () moja córka która ma czternaście lat ona po prostu mówi że mama ale ty jesteś ty masz fajnie ty jesteś taka pozytywna i tak mi mówi cały czas co mnie jeszcze mocniej to () wspiera bo () bo uważam że to też () ma swój wydźwięk dla mojej rodziny i tak dalej to nie jest tak że ja cały czas jestem w pracy chociaż dużo jestem ale staram się tym moim dzieciom też () z nimi rozmawiać też jest zabierać na różne () moje akcje na jakieś zajęcia żeby też miały kontakt z osobami niepełnosprawnymi też je włączam do różnych () działań oczywiście jak nie chcą to nie to nie jest na siłę ale tak pokazując sobą () że tak powiem one też () mają ochotę coś próbować

51 B: (mhm) okej czyli pani jest też jakimś przykładem dla swoich dzieci w tym co się to jest dla pani ważne żeby też (yyy) rozumiem je jakoś w to angażować

52 OB: tak no () uważam że to jest fajne żeby ten żeby tak wchodziły z lekkością i to też się () nabywa myślę że też dużo cech mają po mnie to też gdzieś tam () gdzieś u siebie mają tą chęć pomocy () no () bo ja uważam że to jest dziedziczne jak coś się obserwuje i się z tym przebywa to też gdzieś tak człowiek to na pewno może nie dziedziczne ale przez () naśladowanie

53 B: okej a to też jest dla mnie ciekawe w kontekście tego co mówiłem na początku że można tą troskę bardzo szeroko rozumieć też właśnie jako przekazywanie różnych rzeczy młodszemu pokoleniu jestem ciekaw co by pani chciała przekazać co jest dla pani ważne żeby przekazać młodym () ludziom czy właśnie swoim dzieciom czy może niekoniecznie

chce przekazać
dzieciom akceptację
do wyborów i cech
innych ludzi

szerzej też

- 54 OB: () ja no ja jestem po prostu osobą która uważa że każdy człowiek ma prawo () żyć jak chce zgodnie () z zasadami nie krzywdzić nikogo () ale nikt nikomu nie powinien wchodzić () do jego () butów () i każdy () ma możliwość wyrażać swoje () opinie () mówię oczywiście nie wchodzić () w żadne () dyskursy () tu () typowo () nie wiem nie chodzi mi o to że (yyy) ja uważam że () akceptacja no tolerancja dla mnie to jest słowo którego nie lubię bo () ja nie jestem od tolerowania osób ja uważam że () każdy powinien współżyć z innymi na zasadzie takiej że jesteśmy wszyscy równi znaczy () wszyscy równi no () że mamy wszyscy takie prawa () na jakie sobie zasłużymy jak nie robimy nikomu krzywdy to mamy prawo robić to co () umiemy to co lubimy to co chcemy () i uważam że (yyy) () nie można nikogo tutaj wykluczać bo jest taki owaki i tak dalej () z jakiegoś względu () bo nie mamy do tego prawa nie jesteśmy na tyle kompetentni żeby można () było komuś yy wypominać bo sami nie jesteśmy idealni ale też nie możemy nikomu zabronić żyć jak on chce () jak ma dobre argumenty ja nie mówię żeby się kłócić ja nie jestem od () ustawiania też ustanawiania jakichś praw oczywiście () mówię wszystko musi być (yyy) () odpowiednio przyjęte przez nikogo nie krzywdzić po prostu innych () i tyle (4) nie wiem czy zostanie dobrze zrozumiana bo moja córka mi wczoraj powiedziała że to zależy czy mama patrzy z punktu widzenia władców bo ona mnie wczoraj zapytała o jakiś totalitaryzm i w ogóle () a ja mówię IMIĘ CÓRKI no ja patrzę z bycia człowiekiem po prostu któremu chce który chce żyć w społeczeństwie (eee) zgodnym () znaczy żeby mógł robić to () żeby mógł umieć pracować żeby mógł mieć dostęp do wszelkich (yyy) publicznych (eee) instytucji żeby mógł robić to co chce () w wolnym czasie i nikt nie powinien mu nic narzucać () i nie zaglądać mu tam gdzie nie powinien () o tak
- 55 B: czy to są też jakieś wartości które pani przekazuje też w szkole podopiecznym () czy jakoś () czy to bardziej dotyczy

nie kryje swoich
wartości w pracy
zawodowej

pani powiedzmy prywatnych tak pani dzieci czy jakiś

56 OB: (yyy) powiem tak że nie kryje się z tymi moimi (mmm) moimi (yyy) tutaj () jak to się mówi () wartościami () i do tej pory nikt nie jeszcze za to nie ((śmiech)) nie ukarał nie nie zgasił nie ten () mam tak () (yyy) rodziców z którymi pracuje współpracuje moich młodzieży () to są wszystko oparte na dobru człowieka () nie przechodzę ponad jakieś tam (yyy) wartości których () nie namawiam do bycia (yyy) że tak powiem tolerancyjnym wobec inności (yyy) płciowych ale nie mam nic do tego uważam że każdy ma prawo () żyć jak chce () ale nie nakłaniam nie jestem też propagatorką () i (yyy) uważam że każdy ma prawo wyboru () po prostu niech każdy ma wybór i mieć do tego prawo i co robi we własnym () domu jest jego () ale żeby żył zgodnie () z zasadami panującymi ogólnoludzkimi () po prostu

57 B: (mhm) (mmm) chciałem dopytać o taki aspekt też (yyy) tych relacji jeszcze no szczególnie interesuje mnie interesują mnie te młodsze osoby nie ale w ogóle osoby którym pani pomaga z którymi pani pracuje () jak to wpływa na relacje z nimi czy to są jakoś relacje które się utrzymują jak one się kształtują

58 OB: (4) (yyy) dużo ja mam dobre relacje znaczy wydaje mi się że mam () (mmm) z młodszymi dobry kontakt () (yyy) (hmm) (6) ja im przekazuję wiedzę () na tyle ile () znaczy też mówię przez przykłady ja () widzą jak ja postępuję widzą jak ja (yyy) się zachowuję widzą jak (yyy) oceniam pewne sytuacje i to () myślę (yyy) jednoczy mi osoby przychylne o () tak powiem () zjednuje mi () osoby mam z nimi kontakt (yyy) i poza (yyy) pracy i poza (yyy) () szkolny także myślę że (mmm) że () raczej sprzyja mi to że mi to () pasuje

59 B: czy to jest tak że pani też otrzymuje zwrotnie jakiś rodzaj pomocy wsparcia () nie wiem

60 OB: tak tak tak tak tak to to jest tak że () że () często jest tak że to

jej zaangażowanie
zbliza w relacjach
z młodszymi ludźmi

co się daje to się dostaje ale to też zależy w jakim środowisku czasami troszeczkę trzeba że tak powiem () (yyy) przejść trudności miałam w zeszłym roku taką sytuację że moja koleżanka nie do końca rozumiała moich intencji () i no () znaczy widziała mnie oczami trochę inaczej niż ja chciałam żeby ona mnie widziała () czy ona miała jakąś traumę nie wiem tego nie wiem () i w pewnym momencie ja już nie wytrzymałam bo też nie mogłam wiecznie się uśmiechać wobec takich rzeczy jakichś przytyków i tak dalej () i jej to powiedziałam powiedziałam że nie mam zamiaru (yyy) znaczy że jest mi źle w tej relacji () powiedziałam że nie wiem o co chodzi tej mojej koleżance ale (eee) sposób zachowania sposób mówienia względem do mnie nie () nie odpowiada mi bo ja się nie czuję że coś zrobiłam złego () a ona mi zaczęła mówić że ona zupełnie myślała że jestem inna () i dopiero jak się popłakałam powiedziałam że ja nawet chciałam iść do dyrekcji żeby zmieniła mój etat miałam pierwszy raz taką sytuację w życiu że nie mogłam się z kimś dogadać po prostu () powiedziałam że pójde do dyrekcji bo ja nie wytrzymam w tej relacji () ona powiedziała że dziękuje że jej to wytłumaczyłam () i później przez jakiś czas się nie odzywałyśmy do siebie a w tym roku po prostu jest odmiana o sto osiemdziesiąt stopni i nie wiem () jest po prostu jakby była do rany przyłoż po prostu ale ja przez tą sytuację jej nie ufam do końca () bo () bo mnie mocno wtedy zrobiła przykrość () o () tak powiem () a ja nie miałam nic złego na myśli ona źle () po prostu () nie wiem nie wiem co się tam działo w każdym razie (mmm) zdarza się i tak () ale mam rzadkie takie sytuacje żeby ktoś tak trudno było mi się z kimś dogadać

61 B: a ta wzajemność od drugiej strony ta pomoc która do pani płynie zwrotnie na czym polega w jakim zakresie to wsparcie jest

62 OB: () (mmm) () często jest fifty fifty ale no tak (yyy) () ja dużo daję z siebie to muszę przyznać () nie wiem ile to innych osób no mnie to nie kosztuje dużo absolutnie i czuję się z tym dobrze () a ()

uważa, że
w sytuacjach troski
daje z siebie dużo

uważa, że może
liczyć na zwrotną
pomoc innych ludzi

(yyy) wzajemność to taka sympatia taka po prostu (yyy) też jak tylko bym zadzwoniła i po coś poprosiła to byłoby że tak powiem (mmm) myślę bez problemu żeby coś uzyskać () taka (mmm) nie wiem ja naprawdę mam szczęście do ludzi () ja muszę przyznać że ja nie mam złych () kontaktów () poza tam mówię jednym dwoma gdzieś tam w życiu to tak nie mam złych () po prostu nie czuję się () (yyy) () tak właśnie mojej córce ostatnio mówiłam że ja mam () szczęście nawet wczoraj byłam w szpitalu wszystko mi się () tak jak wszyscy narzekają na służbę zdrowia to ja po prostu czułam () że wszystko jest dobrze () że ja nie muszę długo czekać nawet jak chwilę poczekam to nie jest mi źle () nie narzekam po prostu każdy swoje musi wysiedzieć jeśli musi to nie były długie () godziny czekania to było kwestia piętnastu minut no to nie jest długo () więc każdy ma () że tak powiem ja ja sobie odpoczęłam to też zawsze mówię szukam dobrych () nie mam () nie umiem odpowiedzieć na to pytanie ot tak () co co uzyskuje od ludzi bo nie wiem () wydają mi się że to co dają to też uzyskuję () staram się przynajmniej tak () myśleć może tak tak tak () idealizuje trochę () nie wiem () teraz się zaczęłam zastanawiać

63 B: (mhm) (mmm) jak pani myśli kim pani jest dla tych swoich podopiecznych dzieci jak oni panią postrzegają

64 OB: (4) (yhh) () ja () uczyć pływać powiedzmy () to mi piszą często dostają laurki no to mogą się pochwalić bo to tak dostają dla najlepszej nauczycielki pływania () na zasadzie to też ja zauważam kiedy mają gorszy dzień daję im wtedy mniej trudne zadania zwracam uwagę na ich samopoczucie () żartuję z nimi robię im różne (yyy) zabawy to nie jest trening byle tylko się zmęczyć i nie wiadomo dać im jakiego wydechu () ale dzięki temu wracają do nas co roku () mój szef który () mnie zatrudnia on wie właśnie że (yyy) że tak powiem że jestem jego tutaj dobrym duchem bo dzięki mnie naprawdę dużo osób (yyy) no ma kilka lat cały czas znowu bo () te dzieciaki będą wracać do niego () do tej nauki pływania na przykład nie na te zajęcia i przychodzą z chęcią () i

jest wyrozumiała
dla uczniów i zwraca
uwagę na ich
samopoczucie

żartujemy i to jest taka () no () dla mnie dobry czas () na przykład i w tej () pracy też () mówię że też są () (yyy) myślę że mnie postrzegają jako () miłą kochaną nauczycielkę () taką z którą się () chce być po prostu () chce się z nią spędzać czas () słucha się co ona robi co ona proponuje () że zawsze wyjdzie jakieś () (yyy) nawet w gorszy dzień też się coś () (eee) rozbawię go albo coś staram się znaleźć dobrą (eee) stronę coś takiego zrobię że że dzieciaki wychodzą uśmiechnięte

65 B: (mhm) (mhm) () okej (mmm) będziemy pewnie powoli zmierzać do podsumowania mam kilka jeszcze takich wątków myślę na koniec żebyśmy trochę zebrali to o czym rozmawialiśmy () (emm) teraz jakoś po tym po tej rozmowie nie czy () czy () jakoś jakby pani powiedziała czym dla pani jest ta troska międzypokoleniowa co ona dla pani oznacza

66 OB: () troska międzypokoleniowa znaczy co oznacza

67 B: o to młodsze pokolenie nie jakoś

68 OB: tak tak tak tak () żeby pokazać im że () człowiekiem dobrym można być na każdym etapie życia że (yyy) () że w pewnym wieku nie tracimy pewnych umiejętności bym powiedziała że można przekazywać (yyy) w sposób () trudne rzeczy () taki dostępny sposób () że (yyy) () że starość wcale nie jest () taka () znaczy jest starość ja nie chcę () mój wiek teraz średni () to że nie jest taki () ciężki że ja pamiętam że jak ja () byłam () w wieku moich dzieci to mówię że czterdziestolatkowie to są już starzy ludzie wtedy się myślało () a teraz ja będąc tą czterdziestoparoletnią kobietą () to w ogóle nie czuję tego wieku że to się zupełnie zmienia punkt widzenia jak się jest w tym miejscu gdzie się jest () a () to co mogę pokazać to że (yyy) no mówię że dobrym człowiekiem można być przez całe życie że pewne wartości zdobyte raz no kielkują później w życiu że warto () myśleć o innych ludziach nie tylko o sobie

69 B: te wartości to jest właśnie taka wrażliwość na innych z tego

pokazuje, jak
być dobrym
człowiekiem na
różnych etapach

chce przekazać
wrażliwość
na innych ludzi

co pani () mówi

70 OB: ja chyba tak to jest moje chyba główne takie tak

71 B: a te umiejętności powiedziała pani coś takiego że nie tracimy pewnych umiejętności nigdy to jakie to są umiejętności

72 OB: (mmm) bycia (yyy) współpracy () (yyy) uważam że samodzielność jest bardzo ważna dlatego tak zmierzam do tego żeby te moje () ta moja ta młodzież niepełnosprawna robiła bardzo dużo sama () bo to jest ich (yyy) no ich () wkład w życie ja dużo robiłam () mówię ja () moje sytuacja życiowa skłoniła mnie że ja bardzo szybko dorosłam powiedzmy pewne rzeczy robiłam bardzo szybko () i uważam że to jest mój teraz zasób którego () wtedy trudny () teraz uważam że to jest mój potencjał który że tak powiem właśnie przekazuje za umiejętność radzenia sobie w każdej sytuacji () szukania () dobrych rzeczy () w trudnych sytuacjach () i zawsze jakiegoś wejścia kombinowania (yyy) dedukowania też () szukania różnych rozwiązań () czasami trudniejszych czasami prostszych czasami (yyy) no skomplikowanych ale dążenie też do pewnych celów które sobie gdzieś ustaliliśmy po trochu nie muszę od razu () nie wiem () wielkiej góry zdobyć na razie pójdę po małych górkach a dojdę do tej większej nie tak tak sobie ustalać pewne rzeczy () i spełniać marzenia () i to jest uważam że ważne () żeby myśleć () o tym () żeby człowiek był szczęśliwy względem siebie żeby robił to co ma ochotę i pomyśleć że czasami zatrzymać i powiedzieć że () mam teraz ochotę zrobić to to będę chciała to zrobić i i () gdzieś tam dotrę do tego () może nie dzisiaj jutro ale za () dwa miesiące trzy już mi się to uda () no ale mówię ta samodzielność i umiejętność () proszenia o pomoc to jest właśnie to co ja bym chciała żeby moja młodzież ta specjalna ta nauczanie () specjalne to ich wyuczyło żeby poszli w świat (yyy) z taką umiejętnością nie na tyle ile mogą być samodzielnymi i proszenia o pomoc innych () no i () oczywiście z określeń () z tym () nie wszystkim ufamy którzy się uśmiechają ale

uczy samodzielności,
bo sama musiała
wcześnie jej nabyć

chce przekazywać
pozytywne nastawienie
w trudnych sytuacjach

uczy szukania
rozwiązań w różnych
sytuacjach

pokazuje wartość
stawiania sobie celów
i dążenia do nich

poświęca swoje
plany, żeby pomóc,
jeśli uważa,
że to konieczne

żeby () starać się (yyy) no być asertywnym na tyle ile się da bo ja na razie się tego uczę to całe życie właśnie jest moje trochę takie przekleństwo że () może () to mnie tak buduje że nie jestem aż tak bardzo asertywna jak może bym chciała albo podziwiam asertywność u innych () ale () to też jest mój mój taki () osobisty moje (yyy) dar bądź nie dar trudno powiedzieć ((śmiej))

73 B: jak teraz pani powiedziała o tej asertywności to jeszcze bym dopytał o to czy ta ta pomoc i to no pani sama mówi że dużo czasu poświęca na to nie dużo wysiłku w to wkłada czy ona się też wiąże z jakimiś trudnościami dla pani być może () pomaganie bycie dla innych

74 OB: (hmm) jedynie to () bym powiedziała że () chciałabym żeby miała dłuższy () dłuższy wymiar ((śmiej)) żeby było więcej czasu () (yyy) () nie umiem tego powiedzieć () czy się wiąże z trudnościami no czasami tak trzeba się tu czegoś wyrzec żeby coś zrobić i () (hmm) to jest tak że () (yyy) osoby które wiem że sobie poradzą () to ja jestem w stanie je zostawić ale **tym osobom które wydaje mi się że naprawdę bez mojej pomocy się nie da to ja poświęcę wszystko żeby być tam () z tymi osobami ()** tak bym powiedziała () i czy to są trudności to czasami muszę zmienić jakieś plany () jest to dla mnie wtedy trudne bo ja jestem na tyle osobą () obowiązkową () czuję że muszę wykonać pewne zadanie bo się zobowiązałam () że wszystko inne zaczyna schodzić na drugi plan () jeśli powiedziałam komuś zrobię to zrobię to muszę to zrobić choćby coś się waliło paliło i tak dalej () no nie lubię zmieniać planów () ale jak trzeba no to trzeba ale jest to dla mnie wtedy trudno o tak bym powiedziała że to są największe trudności takie organizacyjne bardziej takie

75 B: () okej czyli te sytuacje takiej pomocy gdzie pani musi się bardzo mocno zaangażować () czasem są pewnym kosztem () w innych obszarach

76 OB: tak tak tak tak () niestety zazwyczaj kosztem rodziny () ale

chce oddać ciało
po śmierci dla
studentów medycyny

mówię moje dzieci są na tyle samodzielne () że (yyy) ()
stwierdziłam że ja im to znaczy () to też jest takie myślenie trochę
że kiedyś im to od oddam ale () (yyy) () to nie jest jeszcze tak a ja
czuję się złą matką () o tak powiem bo gdybym się czuła złą matką
że robię więcej dla innych to chyba byłoby już źle ale na razie ()
czuję że gdzieś tam ten balans występuje że jest ta równowaga że
jednak też trochę więcej daje tym moim dzieciom znaczy tyle ()
uwagi daje tym moim dzieciom co () osobom z którymi się
zobowiązałam pomagać o powiem tak

**77 B: (mhm) (mmm) pytałem już o to co pani chciałaby przekazać
młodszym osobom jakieś jakie wartości i tak dalej czy jest coś
co pani chciałaby pozostawić młodszym pokoleniom po sobie
jakaś () spuścizna która wydaje się pani że byłaby ważna**

**78 OB: nie wiem czy to pasuje do mnie ale tak (yyy) zobowiązałam
się kiedyś jak byłam na studiach podyplomowych (yyy) miałam
ortopedię znaczy miałam zajęcia z () ortopedii () i pan powiedział
że bardzo mało osób oddaje swoje ciało po () po śmierci i ja że tak
powiem na tę chwilę jestem skłonna że jak że tak powiem
pożegniam się z życiem doczesnym to żeby moje ciało zostało
przekazane do () właśnie akademii medycznej żeby można było się
uczyć na moim ciele więc tutaj dosłownie ()**

79 B: okej ((z zaskoczeniem))

**80 OB: to nie jest () to jest taka moja () już też mam opisaną zgodę
już to powiedziałam mojej rodzinie a jedynie to do końca nie wiem
jaki jest aspekt później pogrzebowo właśnie zasiłkowy () tego nie
wiem () i bym musiała się troszeczkę w to zagłębić (yyy) ale ten
ale właśnie (yyy) tak () że tak powiem (eee) kiedyś już
postanowiłam () że tak chciałam zrobić**

81 B: a czemu tak czemu to jest dla pani ważne

**82 OB: (yyy) wtedy miałam to przekazane tak że bardzo mało osób
zostawia ten a to jest dla przyszłych (yyy) medyków jest ważne**

chciałaby oddać
narządy na
przeszczep po
swojej śmierci

żeby obcować jednak z żywą tkanką z żywą ((śmiech)) no z żywą martwą ale żeby to był prawdziwy człowiek a nie (yyy) sztuczne () no () tak mówią że to są rzeczy które () jednak człowiek () jakbym mogła zostawić organy to oczywiście jestem też mogłabym być dawcą ale nie wiem czy () jakieś tam choroby moje nie są (yyy) ten mam niestety nadciśnienie co co o co się zdarzyło ale () czy to jest też możliwe przy organach to też musiałabym się dowiedzieć ale mówię raczej jestem taką osobą co jestem w stanie że tak powiem () tak tak postanowiłam () czyli dlaczego to jest ważne dla nauki () nauki jak najbardziej dla nauki

83 B: (mhm) okej czyli czyli też (yyy) no z tego co rozmawialiśmy wcześniej to z jednej strony jest rozumieniem przekazanie tych wartości jest też ten dom o którym pani myśli i to zaangażowanie takie i też taki wymiar zupełnie fizyczny no nawet cielesny wręcz

84 OB: (mhm) przepraszam ja mam wrażenie że ja tutaj ten taka jestem ((śmiech))

85 B: czemu

86 OB: nie wiem () mam wrażenie że tak no bo ja wszystko () bardzo lubię lubię (yyy) no lubię pomagać no jestem taką osobą która daje dużo z siebie () lubię () lubię się () lubię jak inni się cieszą o tak powiem

87 B: ale tutaj jakby dla mnie to jest bardzo cenne to znaczy ja to jakoś staram się podsumować i zebrać nie ale jakoś dużo (mmm) okej to to w takim razie ostatnie chyba takie pytanie jak w kontekście tego wszystkiego pani (yyy) widzi swoją rolę w społeczeństwie nie jakby czemu ona jest ważna

jej rola społeczna
to przekazanie
wiedzy i wartości

88 OB: () no niosę ten kawałek tego kaganka oświaty no że bardziej mi zależy żeby te dzieciaki właśnie wiedziały że () każdy człowiek jest ważny że nie wolno się z nikogo wyśmiewać że nie wolno nikogo poniżać () dla mnie to jest bardzo ważne bo uważam że

to dobrze, jeśli troska
poprzez pracę
przynosi dochód

podkreśla kontakty
międzyludzkie jako
ważną wartość

wszyscy mamy prawo żyć () podobnie i () osoby które mają inny kolor skóry i mają inną orientację i każdy ma prawo po prostu być szczęśliwy i tyle no () bo ja uważam że szczęście () znaleźć szczęście w sobie to znaleźć szczęście też w społeczeństwie i jeśli ktoś jest szczęśliwy (yyy) w społeczeństwie to też będzie miał możliwość po prostu spełnienia swoich marzeń () a to jest ciekawe w życiu takie () takie no () a jeśli można dzięki temu zarobić pieniądze że się pomaga i () i robi się to co kocha i lubi to jeszcze lepiej no

89 B: ok czy czy jest coś na ten temat jeszcze nie wiem troski opieki młodszych pokoleń relacji co chciałaby pani dodać o czym nie powiedzieliśmy co się wydaje ważne () przychodzi do głowy

90 OB: (4) no to () wszystko się tak zmienia jak te nasze umiejętności które mieliśmy jak byliśmy młodsze w porównaniu z tym ja bym chciała żeby ta młodzież jednak () bardziej wyszła do świata o tak bym powiedziała żebyśmy bardziej byli dla siebie a nie bardziej w ekranach ((śmiejch)) ale to niestety () (ehh) tak idzie w tym kierunku rzeczywistość technologia i nie jesteśmy z tego możemy to albo pokochać albo po prostu się () pograć a () albo to tak () odwrócić troszeczkę żeby () pokazać () że ważna jest aktywność że warto jest spotykanie się z ludźmi że warto jest (eee) wychodzenie na spacer chodzenie do lasu bieganie () joggingi pływanie no cokolwiek ja uwielbiam sport uwielbiam aktywność uważam że () to daje też człowiekowi skrzydła po prostu i to też chcę przekazać moim dzieciom że to jest ważne że () żeby cieszyć się po prostu tym że umiemy chodzić możemy () patrzeć że możemy dotykać bo nigdy nie wiemy co nas może spotkać i () i naprawdę trzeba z tego się cieszyć

91 B: (mhm) rozwinie pani czemu z tymi ekranami to jest takie ważne dla pani żeby być razem w sensie co ta zmiana która się teraz dzieje w młodym pokoleniu dla pani oznacza czemu ona

jest () niekorzystna

- 92 OB: no ja sama w nią wpadłam jesteście uzależnieni od tych telefonów jak ja zgubiłam telefon mi się zepsuł to ja po prostu () prawie że miałam () byłam wściekła na wszystko wszystko nie umiałam w sobie poradzić z tym że ja nie mam tego telefonu że nie mogę się z kimś połączyć że nie mam numerów w pamięci które kiedyś miałam w tele- () ten dzwoniło się normalnym telefonem a teraz wszystko mam w telefonie () wszystko i jestem po prostu () na siebie zła że tak się od tego uzależniamy () że to takie jest proste że to jest tak dla naszego mózgu takie () łatwe () że to jest no () no () ja wiem że to też łączy ale też dzieli no niestety () łączy daleko dzięki temu mogę się z panem spotkać dzisiaj tak a nie inaczej co jest super () i że powinno to być wszystko () troszeczkę bardziej (yyy) no () jakimiś normami po prostu zatrzymane () nie wiem () czy to by się dało czy nie () wyłączamy prąd po dwudziestej drugiej i nie ma po prostu no i nie ma i tak by było dobrze może dla jakiegoś czasu albo dla () jakiegoś no tak bym powiedziała a () a że aktywność spotkanie się jeżdżenie na rowerze jeżdżenie na wycieczki to jest po prostu clue całego życia no () i taka samodzielność sprawdzanie się w lesie w różnych sytuacjach ja jestem szczęśliwa że moje dzieci chodzą () są należą do harcerstwa bo tego tam () ja się tyle rzeczy nauczyłam będąc harcerką i jestem dumna z moich dzieci że chcą też to robić no () że to jeszcze jest no a że to są rzeczy których () nikt im nie odbierze nikt nikt () głupi telefon jak im się zagubi to one sobie poradzą () no () będą złe ale sobie poradzą w życiu a () a jak () no () ci którzy tylko są z telefonem to później jest biedne no i wtedy do takiej osoby podejść i będę musiała mówić jak do ekranu no po prostu jak z ekranu () no ale też pomogę ale oczywiście ale ((śmiech)) ale po prostu jest to () jest to jest to przykre że to tak () idzie w tą stronę ale na szczęście nie wszystkie znam bardzo dużo rodzin które po prostu stawiają dużo na () aktywny tryb życia i to jest fajne () no

MD: Jej chęć pomocy
i poświęcenie mogą
być wykorzystane

93 B: ((zakończenie wywiadu))

94 **Materiały uzupełniające:**

95 Mail od uczestniczki (data):

96 Bardzo dziękuję za rozmowę! Było mi bardzo miło. Co prawda-
nie jestem stworzona do wielkich, głębokich wypowiedzi ale
lubie rozmawiać bo wiem, że warto! Pozdrawiam serdecznie i
życzę wszelkiego powodzenia!

97 Mail od uczestniczki (data):

98 Dobry wieczór! Chciałam jeszcze dopowiedzieć bo podczas
rozmowy byłam tak naładowana pozytywnie emocjami, że nie
zwróciłam uwagi na mroczniejszą stronę mojej potrzeby
pomagania... choć bardzo mi to nie doskwiera to myślę, że moja
chęć pomocy i zaangażowanie może być często "
wykorzystywane" przez osoby znające mnie i moje ograniczone
odmawianie. Biorę na siebie dużo czasami zapominając o sobie.....
jednak nie czuję się przytłoczona i podaję te sytuacje
hipotetycznie. Jednak męczyło mnie to, że tego nie
wyartykułowałam podczas rozmowy! Pozdrawiam serdecznie i
jeszcze raz dziękuję za to ciekawe doświadczenie. Powodzenia! Z
poważaniem

Załącznik 7. Treść informacji przesłana uczestnikom zaproszonym do udziału w badaniu dzienniczkowym

W wersji dla kobiet, informacja brzmiała następująco:

„Szanowna Pani!

Zapraszam do udziału w drugim etapie badania prowadzonego przeze mnie w celu przygotowania rozprawy doktorskiej w Szkole Doktorskiej Nauk Społecznych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Przedmiotem badania jest związek między cechami osobowości a odczuwaniem troski o innych ludzi. Kierownikiem projektu jest mgr Jerzy Bandel (jerzy.bandel@amu.edu.pl), natomiast opiekunką naukową projektu doktorskiego jest prof. UAM dr hab. Emilia Soroko (soroko@amu.edu.pl).

Została Pani zaproszona do udziału w tym etapie badania, ponieważ pod koniec etapu pierwszego podała Pani swój adres mailowy do kontaktu. Ten etap badania trwa tydzień i składa się z kilku mniejszych części.

- 1) Badanie rozpoczyna się krótką (ok. 20 minut) rozmową wprowadzającą z badaczem online (przez komunikator zoom), podczas której zostanie Pani wyjaśniony dokładny przebieg badania i wszystkich jego elementów. Podczas udziału w rozmowie będzie mogła Pani zadać wszystkie pytania dot. badania i podjąć decyzję o udziale w nim.
- 2) Po rozmowie wprowadzającej, po udzieleniu zgody na udział w badaniu, zostanie Pani poproszona o uzupełnienie dwóch krótkich kwestionariuszy w formie online.
- 3) Następnie przez kolejne 7 dni będzie Pani proszona o samodzielne wypełnienie codziennie jeden raz dziennie (wieczorem) dwóch krótkich ankiet w formie online (wypełnienie ankiety zajmuje max. 10 minut). Ankiety dotyczą czynności podejmowanych w danym dniu oraz odczuć i emocji, które im towarzyszyły.
- 4) W ostatnim, siódmym dniu, oprócz w/w ankiet, zostanie Pani poproszona również o wypełnienie dwóch krótkich kwestionariuszy. Po ich przesłaniu badanie zakończy się. Za ukończenie tego etapu badania przewidziana jest

rekompensata dla Pani w postaci bonu podarunkowego o wartości 50 zł do sklepu internetowego Empik.

Pani udział w badaniu jest dobrowolny i w każdym momencie (także w trakcie badania) można się z niego wycofać bez podawania przyczyny. Wszystkie uzyskane odpowiedzi i dane zostaną właściwie zabezpieczone zgodnie z obowiązującymi rozporządzeniami dotyczącymi przetwarzania danych osobowych.

Przypuszczalnie badanie nie przyniesie Pani korzyści indywidualnych, choć może przynieść korzyści naukowe i poznawcze – przyczynić się do większego zrozumienia sposobu funkcjonowania psychicznego i społecznego osób w średnim wieku.

Udział w badaniu nie wiąże się z jakimikolwiek dającymi się przewidzieć niedogodnościami lub zagrożeniem. Niektóre osoby mogą odczuwać pewien dyskomfort odpowiadając na pytania dotyczące samopoczucia lub doświadczania trudności w relacjach międzyludzkich. W razie odczuwania wysokiego poziomu negatywnych emocji związanych z badaniem (lub w przypadku jakichkolwiek innych pytań bądź uwag dotyczących badania) proszę o kontakt z autorem poprzez adres mailowy: jerzy.bandel@amu.edu.pl. W przypadku, gdyby okazało się to konieczne, autor badania może przekazać kontakt do wykwalifikowanego psychologa, który udzieli Pani wsparcia psychologicznego.

Dziękuję za udział w badaniu!

Jerzy Bandel

Jeśli wyraża Pani zgodę na udział w badaniu, proszę o odpowiedź zwrotną na niniejszego maila w celu umówienia terminu spotkania”.

W wersji dla mężczyzn, informacja brzmiała następująco:

„Szanowny Panie!

Zapraszam do udziału w drugim etapie badania prowadzonego przeze mnie w celu przygotowania rozprawy doktorskiej w Szkole Doktorskiej Nauk Społecznych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Przedmiotem badania jest związek między cechami osobowości a odczuwaniem troski o innych ludzi. Kierownikiem projektu jest mgr Jerzy Bandel (jerzy.bandel@amu.edu.pl), natomiast opiekunką

naukową projektu doktorskiego jest prof. UAM dr hab. Emilia Soroko (soroko@amu.edu.pl).

Został Pan zaproszony do udziału w tym etapie badania, ponieważ pod koniec etapu pierwszego podał Pan swój adres mailowy do kontaktu. Ten etap badania trwa tydzień i składa się z kilku mniejszych części.

- 1) Badanie rozpoczyna się krótką (ok. 20 minut) rozmową wprowadzającą z badaczem online (przez komunikator zoom), podczas której zostanie Panu wyjaśniony dokładny przebieg badania i wszystkich jego elementów. Podczas udziału w rozmowie będzie mógł Pan zadać wszystkie pytania dot. badania i podjąć decyzję o udziale w nim.
- 2) Po rozmowie wprowadzającej, po udzieleniu zgody na udział w badaniu, zostanie Pan poproszony o uzupełnienie dwóch krótkich kwestionariuszy w formie online.
- 3) Następnie przez kolejne 7 dni będzie Pan proszony o samodzielne wypełnienie codziennie jeden raz dziennie (wieczorem) dwóch krótkich ankiet w formie online (wypełnienie ankiet zajmuje max. 10 minut). Ankiety dotyczą czynności podejmowanych w danym dniu oraz odczuć i emocji, które im towarzyszyły.
- 4) W ostatnim, siódmym dniu, oprócz w/w ankiet, zostanie Pan poproszony również o wypełnienie dwóch krótkich kwestionariuszy. Po ich przesłaniu badanie zakończy się. Za ukończenie tego etapu badania przewidziana jest rekompensata dla Pana w postaci bonu подарunkowego o wartości 50 zł do sklepu internetowego Empik.

Pana udział w badaniu jest dobrowolny i w każdym momencie (także w trakcie badania) można się z niego wycofać bez podawania przyczyny. Wszystkie uzyskane odpowiedzi i dane zostaną właściwie zabezpieczone zgodnie z obowiązującymi rozporządzeniami dotyczącymi przetwarzania danych osobowych.

Przypuszczalnie badanie nie przyniesie Panu korzyści indywidualnych, choć może przynieść korzyści naukowe i poznawcze – przyczynić się do większego zrozumienia sposobu funkcjonowania psychicznego i społecznego osób w średnim wieku.

Udział w badaniu nie wiąże się z jakimikolwiek dającymi się przewidzieć niedogodnościami lub zagrożeniem. Niektóre osoby mogą odczuwać pewien dyskomfort odpowiadając na pytania dotyczące samopoczucia lub doświadczania trudności w relacjach międzyludzkich. W razie odczuwania wysokiego poziomu negatywnych emocji związanych z badaniem (lub w przypadku jakichkolwiek innych pytań bądź uwag dotyczących badania) proszę o kontakt z autorem poprzez adres mailowy: jerzy.bandel@amu.edu.pl. W przypadku, gdyby okazało się to konieczne, autor badania może przekazać kontakt do wykwalifikowanego psychologa, który udzieli Panu wsparcia psychologicznego.

Dziękuję za udział w badaniu!

Jerzy Bandel

Jeśli wyraża Pan zgodę na udział w badaniu, proszę o odpowiedź zwrotną na niniejszego maila w celu umówienia terminu spotkania”.

Załącznik 8. Ankieta dzienniczkowa do pomiaru objawów zaburzeń osobowości

Proszę przy każdym zdaniu określić na skali od 0 do 10, jak się Pan/i dziś czuł/a i jak funkcjonował/a.

1	Dzisiaj moja samoocena była	niska	0—————10	wysoka
2	Dzisiaj myślałem o sobie głównie	negatywnie	0—————10	pozytywnie
3	Dzisiaj byłem/łam sobą pomimo presji ze strony innych.	zdecydowanie się nie zgadzam	0—————10	zdecydowanie się zgadzam
4	Mój nastrój był dzisiaj	stabilny	0—————10	niestabilny
5	Ogólnie czułem się dzisiaj	bardzo dobrze	0—————10	bardzo źle
6	Ogólnie czułem dziś	bardzo silny lęk	0—————10	bardzo duży spokój
7	Ogólnie byłem dziś	bardzo zły	0—————10	bardzo zadowolony
8	Na ile skutecznie udawało Ci się dzisiaj regulować swoje emocje?	nieskutecznie	0—————10	skutecznie
9	Dziś myślałem o innych osobach	głównie negatywnie	0—————10	głównie pozytywnie
10	Dzisiaj czułem/łam, że innym lepiej byłoby beze mnie.	zdecydowanie się nie zgadzam	0—————10	zdecydowanie się zgadzam
11	Dzisiaj czułem/łam się samotny/a.	zdecydowanie się nie zgadzam	0—————10	zdecydowanie się zgadzam
12	Poczułem/łam dziś satysfakcję, gdy coś złego lub nieprzyjemnego przytrafiło się innej osobie (znajomej bądź z mediów), która na to zasługiwała.	zdecydowanie się nie zgadzam	0—————10	zdecydowanie się zgadzam

- 13 Byłem/łam dziś
zdeenerwowany/a bądź zdecydowanie
zirytowany/a się nie 0 ————— 10 zdecydowanie
zachowaniem innych zgadzam się zgadzam
ludzi.

Proszę wybrać z poniższej listy wszystkie stwierdzenia, które dziś Pani/Pana dotyczyły.

- ☐ koncentrowałem się na pojedynczym negatywnym zdarzeniu
- ☐ byłem nadmiernie krytyczny w stosunku do siebie
- ☐ niepotrzebnie obwinałem się o coś
- ☐ widziałem siebie tylko w pozytywny lub tylko w negatywny sposób
- ☐ obwinałem innych za moje błędy
- ☐ bez powodu zakładałem, że coś pójdzie źle
- ☐ obwinałem innych za moje błędy
- ☐ koncentrowałem się na tym, w jak niesprawiedliwej sytuacji się znalazłem
- ☐ chciałem, żeby moja sytuacja była inna
- ☐ fantazjowałem o zrobieniu sobie krzywdy
- ☐ widziałem innych tylko w pozytywny lub tylko w negatywny sposób
- ☐ fantazjowałem o nadużyciu alkoholu lub innych substancji psychoaktywnych

Proszę ocenić swoje dzisiejsze funkcjonowanie w poniższych obszarach zgodnie z następującą skalą:

- 1 – brak trudności
- 2 – małe trudności (bez wpływu na wykonanie zadań)
- 3 – widoczne trudności
- 4 – ciągłe trudności (utrudniające wykonanie zadań)
- 5 – duże trudności lub niemożność ukończenia zadania

Jak oceniłby/oceniłaby Pan/i swoją dzisiejszą zdolność do:

koncentrowania się na aktualnym zadaniu.	1	2	3	4	5
efektywnego organizowania i planowania zadań.	1	2	3	4	5
przenoszenia myśli i działań od jednego zadania do drugiego tak, by je wykonać.	1	2	3	4	5

Załącznik 9. Materiały wykorzystane podczas konstrukcji ankiety dzienniczkowej do pomiaru zachowań generatywnych – instrukcja dla sędziów kompetentnych wraz z pełną listą zachowań generatywnych do oceny

Instrukcja: Moim celem jest ułożenie listy takich zachowań, które uczestnicy mojego badania mogą potencjalnie podejmować najczęściej — ich zadaniem będzie wskazanie raz dziennie poprzez wybór zachowań z listy, w jaki sposób troszczą się o inne osoby każdego dnia. Zależy mi zatem, aby ograniczyć listę do takich zachowań, które z dużym prawdopodobieństwem mogą oni podejmować na co dzień, które często podejmują osoby w tej grupie wiekowej.

Poniżej znajduje się lista różnych zachowań. Zaznacz, proszę, **dwadzieścia pięć** zachowań, które twoim zdaniem **osoby w wieku 40–65 lat** mogą podejmować częściej niż pozostałe z listy (możesz zaznaczyć za pomocą X). Następnie spośród zaznaczonych zachowań wybierz **dziesięć**, które Twoim zdaniem mogą podejmować najczęściej, w codziennym życiu (możesz postawić przy nich dodatkowy, drugi X).

Jeśli czujesz, że jakieś zachowania są ze sobą tożsame, pokrywają się, są do siebie podobne (można je połączyć w jedno), albo jeśli Twoim zdaniem na liście czegoś brakuje, będę wdzięczny, jeśli podzielisz się swoimi refleksjami — każda z nich jest cenna i wezmę ją pod uwagę podczas tworzenia ostatecznej listy. Dziękuję za pomoc!

- _____ Nauczyłem/łam kogoś jakiejś umiejętności.
- _____ Byłem/łam przykładem dla młodej osoby.
- _____ Przekazałem/łam pieniądze na cel charytatywny.
- _____ Byłem/łam wolontariuszem/wolontariuszką w organizacji charytatywnej lub podczas akcji społecznej.
- _____ Rozmawiałem/łam z inną osobą o jej problemach.
- _____ Opowiadałem/łam komuś o ważnej tradycji lub wartości.
- _____ Uczyłem/łam kogoś, co jest słuszne i niesłuszne, dobre i złe.
- _____ Opowiedziałem/łam komuś o swoich doświadczeniach z przeszłości.
- _____ Przeczytałem/łam dziecku książeczkę lub historyjkę.
- _____ Opiekowałem/łam się czyimś dzieckiem.
- _____ Oddałem/łam ubrania lub inne rzeczy organizacji dobroczynnej.
- _____ Zostałem/łam wybrany/a lub awansowany/a na stanowisko kierownicze.
- _____ Podjąłem/Podjęłam decyzję, która miała wpływ na wielu ludzi.

- ____ Stworzyłem/łam dzieło sztuki lub rękodzieło (np. ceramika, szycie, prace w drewnie, malowanie itp.).
- ____ Zaplanowałem/łam coś dla grupy lub organizacji spoza mojej rodziny.
- ____ Odwiedziłem/łam chorą osobę w szpitalu lub w domu.
- ____ Wykonałem/łam własnoręcznie dla kogoś przedmiot i mu go dałem/łam.
- ____ Skorzystałem/łam ze swoich przeszłych doświadczeń, żeby pomóc komuś odnaleźć się w sytuacji.
- ____ Podniosłem/łam śmieci na ulicy lub w innym miejscu nie będącym moją własnością.
- ____ Uczestniczyłem/łam w spotkaniu jakiejś grupy lub w zebraniu sąsiadów.
- ____ Napisałem/łam wiersz lub opowiadanie.
- ____ Zaopiekowałem/łam się bezpańskim zwierzęciem (przygarnąłem/łam, nakarmiłem/am itp.).
- ____ Zrobiłem/łam coś, co inni uznali za wyjątkowe i ważne.
- ____ Uczestniczyłem/łam w spotkaniu lub aktywności we wspólnocie religijnej (poza regularnymi obrządkami religijnymi jak msza święta itp.).
- ____ Zaproponowałem/łam, że fizycznie pomogę przyjacielowi/przyjaciółce lub znajomemu/znajomej (np. przeprowadzić się, naprawić samochód itp.).
- ____ Przeznaczyłem/łam czas lub pieniądze na cel społeczny lub polityczny.
- ____ Pielęgnowałem/łam ogród lub posadziłem/łam drzewo, kwiaty lub inne rośliny.
- ____ Napisałem/łam list/wiadomość na temat problemu społecznego do gazety, magazynu, polityka, organizacji itp.
- ____ Ugotowałem/łam coś dla przyjaciół (nie członków rodziny).
- ____ Oddałem/łam krew jako dawca.
- ____ Zszyłem/łam lub naprawiłem/łam ubranie lub inny przedmiot.
- ____ Odnowiłem/łam dom, mieszkanie, mebel lub coś innego.
- ____ Złożyłem/łam lub naprawiłem/łam dziecięcą zabawkę.
- ____ Głosowałem/łam na kandydata na stanowisko polityczne lub inne.
- ____ Wymyśliłem/łam lub wynalazłem/łam coś.
- ____ Pomogłem/am w chorobie, udzieliłem/łam pierwszej pomocy lub innej pomocy medycznej.
- ____ Poinstruiowałem/łam inną osobę jak postępować, aby lepiej wykonywać daną czynność.
- ____ Kupiłem/łam prezent dziecku.
- ____ Wziąłem/Wzięłam udział w wydarzeniu na cele charytatywne.
- ____ Uczyłem się nowej umiejętności (np. języka programowania komputerowego, gry

na instrumencie muzycznym, stolarki itp.).

_____ Zostałem/łam rodzicem (urodziło mi się dziecko, adoptowałem/łam dziecko lub zostałem/łam rodzicem zastępczym).

_____ Wyjaśniłem/łam komuś zawiły temat/zagadnienie.

_____ Uprawiałem/łam sport z przyjaciółmi.

_____ Zorganizowałem/łam spotkanie rodzinne.

_____ Wsparłem/łam znajomą mi osobę na duchu, gdy tego potrzebowała.

_____ Pomogłem/łam nieznajomej osobie.

_____ Działiałem/łam na rzecz mieszkańców mojego osiedla/sąsiedztwa.

_____ Udzieliłem/łam rady znajomemu/znajomej w ważnej sprawie.

Załącznik 10. Ankieta dzienniczkowa do pomiaru zachowań generatywnych

Proszę wskazać, które z poniższych czynności dzisiaj Pan/i wykonywał/a.

- ☐ Rozmawiałem/łam z inną osobą o jej problemach.
- ☐ Opowiedziałem/łam komuś o swoich doświadczeniach z przeszłości.
- ☐ Wsparłem/łam znajomą mi osobę na duchu, gdy tego potrzebowała.
- ☐ Udzieliłem/łam rady znajomemu/znajomej w ważnej sprawie lub pomogłem/łam mu/jej odnaleźć się w trudnej sytuacji.
- ☐ Wyjaśniłem/łam komuś zawiły temat/zagadnienie.
- ☐ Byłem/łam przykładem dla młodej osoby.
- ☐ Opowiadałem/łam komuś o ważnej tradycji lub wartości.
- ☐ Nauczyłem/łam kogoś jakiejś umiejętności.
- ☐ Poinstruowałem/łam inną osobę jak postępować, aby lepiej wykonywać daną czynność.
- ☐ Przeczytałem/łam dziecku książeczkę/historyjkę lub bawiłem/łam się z dzieckiem.
- ☐ Opiekowałem/łam się czymś dzieckiem.
- ☐ Odwiedziłem/łam chorą osobę w domu lub szpitalu, pomogłem/łam w chorobie lub udzieliłem/łam pomocy medycznej.
- ☐ Posadziłem/łam drzewo albo pielęgnowałem/łam ogród, kwiaty lub inne rośliny.
- ☐ Zszyłem/łam lub naprawiłem/łam ubranie lub inny przedmiot.
- ☐ Zorganizowałem/łam spotkanie rodzinne lub towarzyskie.
- ☐ Ugotowałem/łam coś dla kogoś (poza posiłkiem, który na co dzień przygotowuję dla członków rodziny).
- ☐ Uprawiałem/łam sport z przyjaciółmi/rodziną.
- ☐ Wykonałem/łam własnoręcznie rękodzieło lub przedmiot (np. ceramika, szycie, szydełkowanie, majsterkowanie etc.).
- ☐ Przekazałem/łam pieniądze, ubrania lub inne rzeczy na cel charytatywny/społeczny.
- ☐ Uczestniczyłem/łam w spotkaniu lub aktywności we wspólnocie religijnej (poza regularnymi obrządkami religijnymi jak msza święta itp.).
- ☐ Żadne z powyższych
- ☐ Inna odpowiedź: _____

Jeśli w ciągu dnia jesteśmy przeciętnie aktywni, możemy wykonywać różne czynności, między innymi te wskazane powyżej. Jednakże troska o młodsze pokolenia i osoby młodsze od Pani/Pana może przyjmować różne formy, na przykład myśli, refleksji lub odczuć skierowanych na inne osoby. Proszę, aby spróbował/a Pan/i sobie przypomnieć, czy coś takiego miało dzisiaj miejsce i opisać tę historię, myśli lub emocje. Co je wywołało? O kim lub o czym Pan/i pomyślała i w jaki sposób? Proszę pomyśleć o trosce możliwie szeroko, jak o „wewnętrznym kontakcie” z młodszym pokoleniem lub problemami/tematami, które go dotyczą.

A jeśli jest tak, że w ciągu dnia nie myślał/a Pan/i dziś o osobach z młodszych pokoleń, może podczas wypełniania ankiety albo czytania tego pytania pojawiły się w Pani/u jakieś refleksje? Będę wdzięczny za wszelkie przemyślenia, które się w Pani/u pojawiają, z którymi Pan/i dziś zostaje. Dziękuję za zaangażowanie w odpowiedź na to pytanie, to dla mnie bardzo ważne!